

FUNDACIÓ NOGUERA

Textos i Documents

Història general de Catalunya

VOLUM I

per
Antoni Viladamor

Barcelona, 2007

HISTÒRIA GENERAL DE CATALUNYA

FUNDACIÓ NOGUERA

Col·lecció Textos i Documents

Director tècnic: Josep Maria SANS I TRAVÉ

FUNDACIÓ NOGUERA

Textos i Documents, 40

HISTÒRIA GENERAL DE CATALUNYA

per

ANTONI VILADAMOR

VOLUM I

Edició crítica d'EULÀLIA MIRALLES

Pròleg d'EULÀLIA DURAN

BARCELONA, 2007

© Eulàlia Miralles, 2007

Edita: Pagès Editors

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

ed.pages.editors@cambrescat.es

www.pageseditors.com

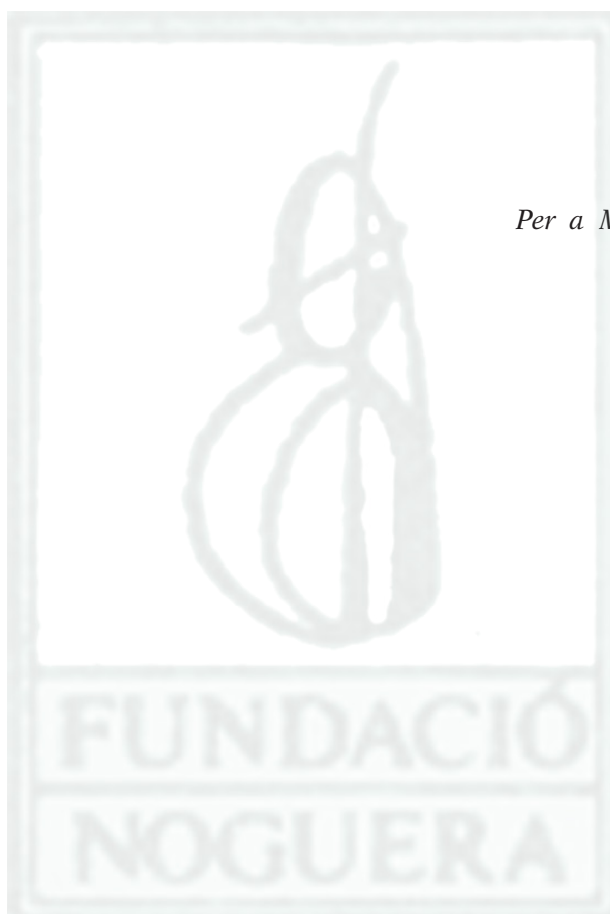
Primera edició: desembre de 2007

ISBN de l'obra completa: 978-84-9779-525-8

ISBN del volum I: 978-84-9779-526-5

Dipòsit legal: L-743-2007

Impressió: Arts Gràfiques Bobalà, S L

Per a Martí Giral

Índex

Pròleg	11
Prefaci	17
Sigles d'arxius i biblioteques	21
Abreviatures i símbols	22
Estudi introductori	23
L'autor	23
Joan, Antoni i Antoni Joan Viladamor: història d'una confusió	23
Joan Viladamor: arxiver reial i administrador de la família Requesens	26
El testament de Joan Viladamor	26
Joan Viladamor i l'Arxiu Reial	28
Joan Viladamor i els Requesens	31
Antoni Viladamor: «secretari de sa magestat i son arxiver en la Corona d'Aragó»	33
L'educació del jove Antoni Viladamor	33
La vida privada d'Antoni Viladamor	35
Antoni Viladamor, arxiver: el primer període (1553-1572)	36

Les campanyes de Carles V. El seguici de Felip II a Anglaterra i Flandes	49
Antoni Viladamor, secretari. La relació amb Diego Hurtado de Mendoza	50
El setge de Perpinyà (1570). Antoni Viladamor, alcaid del castell de Roses	56
Antoni Viladamor i els Requesens	61
Uns anys (encara) obscurs en la vida d'Antoni Viladamor (1572-1584)	62
Antoni Viladamor, arxiver: el segon període (1584-1585)	68
Els últims anys de la vida	72
La passió per la història	72
Les Corts de Montsó (1585): la mort	75
Antoni Joan Viladamor	76
L'Arxiu Reial durant la minoria d'edat d'Antoni Joan Viladamor	76
La mort	79
L'Arxiu Reial a la darrera dècada del segle XVI ...	79
La <i>Història general de Catalunya</i>	81
El text	81
La transmissió: manuscrits i edició	81
Descripció dels manuscrits i de l'edició	82
Manuscrit Add. 25.418 de la British Library: <i>A</i>	82
Manuscrit 224 de l'Arxiu Episcopal de Vic: <i>B</i>	84
Manuscrit 729-XI de la Biblioteca de Catalunya: <i>B1</i>	86
L'edició de Jaume Collell: <i>b</i>	87
Les tres còpies manuscrites i l'edició de Collell: relacions entre elles i reconstrucció de la seva història	88
La recepció de la <i>Història</i> fins al segle XIX	97
<i>Recensio</i>	98
Relacions de dependència entre <i>A</i> i <i>B</i>	99
Relacions de dependència de <i>B1</i> respecte d' <i>A</i> i <i>B</i>	106

Relacions de dependència entre l'edició (<i>b</i>) i els manuscrits complets (<i>A</i> i <i>B</i>)	107
Crítica del text	108
Gènesi i desencadenants. Etapes de redacció i estructura. Una resposta als <i>Anales</i> de Zurita	109
Gènesi i desencadenants	109
Antecedents previs: l'Arxiu Reial; el contacte amb altres historiadors: les visites de Jerónimo Zurita a Barcelona, la relació amb Lluís Ponç d'Icard i Pere Antoni Beuter	110
Els desencadenants	116
La demanda dels braços a les Corts de 1564 i el cas aragonès	116
L'impacte dels <i>Anales de la Corona de Aragón</i> de Jerónimo Zurita	119
El paper de les institucions en la construcció de la història nacional: punts de contacte entre els catalans i els aragonesos	121
Etapes de redacció i estructura	124
Primera fase: recopilació de material	124
Segona fase: redacció; estructura de l'obra	125
Fonts i autoritats. Criteris de redacció	130
Fonts i autoritats	130
L'eix central: Florián de Ocampo, Ambrosio de Morales i Gonzalo de Illescas	131
Altres fonts primàries	135
Les cròniques de Pere Miquel Carbonell, Pere Antoni Beuter, Francesc Tarafa i Lluís Ponç d'Icard	136
Plini, Ioannes Vasaeus i Damião de Goes	140
Fonts manuscrites (narratives i diplomàtiques)	142
Epigrafia i numismàtica	146
Autoritats	147
Criteris de redacció. Manipulació de les fonts	150
Un únic text de referència	151
L'art de la combinatòria	159
Tradició i intenció	161

La tradició historiogràfica catalana: antecedents immediats. El tombant del cinc-cents al sis-cents: semblances i paral·lels entre la <i>Història general de Catalunya</i> d'Antoni Viladamor i altres textos coetanis.	161
Un cronista per al Principat?	161
El títol	167
L'estructura	168
Una història per al país: una estructura paral·lela	168
El projecte d'una primera geografia en català del Principat	171
La tria de les fonts primàries: condicionants i resultats	178
Les fonts narratives: el contrapunt entre els cronistes castellans (Ocampo i Morales) i les fonts catalanes (Carbonell, Beuter, Tarafa i Ponç d'Icard) per rebatre els <i>Anales</i> de Zurita	178
La documentació d'arxiu	189
Criteris d'edició	193
Fonts (abreviacions)	198
Antoni Viladamor. <i>Història general de Catalunya</i>	205
Apèndix documental	828
Índex de noms i de llocs	883
Manuscrits i documentació d'arxiu	925
Bibliografia	929

Pròleg

La present edició a cura d'Eulàlia Miralles és una fita important en l'estudi de la historiografia catalana del segle XVI. Cal inserir-la en la línia de recuperació de textos de narrativa històrica de l'edat moderna empresa aquests darrers anys: ara ja podem comptar amb estudis i edicions bàsics d'obres com la *Barcino* de Jeroni Pau (a cura de Mariàngela Vilallonga), el *Sumari d'Espanya* de Berenguer de Puigpardines (a cura de Joan Iborra), les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell (a cura d'Agustí Alcoberro), les *Cròniques de les Germanies* de Guillem Ramon Català i Miquel Garcia (a cura d'Eulàlia Duran), la *Primera part de la història de València* de Pere Antoni Beuter (a cura de Vicent J. Escartí), el *Llibre de les grandeses de Tarragona* de Lluís Ponç d'Icard (a cura d'Eulàlia Duran), la *Crònica de Valencia* de Martí de Vicianà (a cura de Joan Iborra) i les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló i Cerdanya* de Francesc Comte (a cura de Joan Tres). I continua amb una sèrie d'estudis i edicions en curs com el *Paralipomenon* de Joan Margarit, les *Històries e conquestes* de Pere Tomic, el *Llibre d'algunes coses assenyalades* de Pere Joan Comes, el *Dictionarium* de Francesc Tarafa, el *De Cataloniae* de Francesc Calça, el *Sermó* d'Onofre Manescal, la *Història general del Regne de Mallorca* de Joan Binimelis, la *Història de Catalunya* de Pere Gil, la *Corònica universal del Principat de Catalunya* de Jeroni Pujades, etc. A més d'estudis parcials sobre l'obra d'altres historiadors de l'època, de memorialística, fins arribar a Narcís Feliu de la Peña. Aquesta gran quantitat de textos narratius, escrits i publicats majoritàriament en català però

també en castellà i en llatí, constitueixen una magnífica font d'informació no només sobre els coneixements del passat sinó sobretot des del punt de vista ideològic, per la intenció amb què eren interpretats els fets. Perquè els historiadors eren bàsicament uns intel·lectuals al servei de la monarquia, de les institucions públiques o d'alguns magnats.

Al segle XVI, la gradual radicació de la monarquia a la Corona de Castella deixava sense protecció o mecenatge els historiadors de la Corona d'Aragó, llevat d'alguns cas rellevant com el de Jerónimo Zurita. D'aquí que el nomenament de cronistes reials dedicats a escriure les cròniques de regnats passessin a ser, de fet, un monopoli de la Corona de Castella. Pere Miquel Carbonell ho constatava en assegurar que no pensava continuar la seva relació del regnat de Joan II amb la de Ferran II perquè ja n'hi havia d'altres que n'eren ben pagats. Per això les institucions públiques dels diferents regnes de la Corona d'Aragó (Corts generals, Generalitats, municipis) prengueren el relleu de la monarquia quan es tractava d'històries generals (és a dir, de totes les èpoques però circumscrites en un àmbit geogràfic concret). Això explica la proliferació d'històries de Catalunya, de València, de Mallorca que se cenyirien a les demarcacions administratives potenciades per la nova figura del virrei. Els nostres textos exalçaven, per tant, el país, les institucions pròpies i algun grup social més que no pas pròpiament la monarquia. La història dels regnats tendí a quedar reduïda a una mínima expressió.

L'Humanisme, per la seva banda, havia despertat nous interessos: els orígens mítics de la població de les nacions europees que feia remuntar a Noè, l'època de la dominació romana i la de la implantació dels pobles germànics. Aquest període corresponent a l'edat antiga s'estudiava en el marc geogràfic ibèric i despertà un gran interès així com nombroses polèmiques entre els historiadors. El seguia l'època medieval que en el cas hispànic, a diferència de les altres nacions europees, tenia la singularitat de la invasió i dominació musulmana i la conseqüent «reconquesta». Antoni Viladamor, l'autor de la *Història general de Catalunya* que tenim ara a les mans, respon a aquesta concepció: el primer dels quatre volums previstos i l'únic que ens ha arribat està tot ell dedicat als orígens fins a la invasió musulmana.

Hi havia també una altra raó més circumstancial i que és ben exposada en el llibre d'Eulàlia Miralles: Viladamor escriví la seva *Història* com a rèplica a la publicació dels *Anales de la Corona de*

Aragón de Jerónimo Zurita, a qui molt possiblement va conèixer quan aquest investigava a l'Arxiu Reial a Barcelona. Precisament Zurita desestimà tractar d'aquest període i començà el seu relat amb la Reconquesta. L'encàrrec procedia de la Cort general aragonesa, i per tant considerà que calia començar amb l'inici concret del Regne d'Aragó. Representava un trencament amb la tradició humanística que justificà per la manca d'informació segura. No s'estigué, però, de relatar els orígens mítics del Regne d'Aragó. És a dir, l'opció responia no tant a un sentit crític més afinat sinó a un interès més específic que li permetia donar relleu a la genealogia de reis aragonesos com a avantpassats de Felip II a qui estava personalment molt lligat. Antoni Viladamor intentà subsanar aquest «oblit». Per això, malgrat el títol, prengué com a marc no Catalunya sinó Hispània i reservà per a Catalunya la història a partir de la Reconquesta. Seguia així la tradició de Joan Margarit, Francesc Tarafa i que continuarien Pere Gil, Onofre Manescal, Jeroni Pujades, etc. Antoni Viladamor s'insertà així també en el corrent de reacció anti-Zurita al qual s'apuntaren tots els historiadors catalans del tombant de segle.

Un altre factor afavoria aquesta reacció: les Corts catalanes de 1564 anunciaren el propòsit de crear el càrrec de cronista de Catalunya i lògicament els historiadors aspiraren a obtenir-lo: Francesc Calça, Antoni Viladamor, Onofre Manescal, Jeroni Pujades, sense, però, aconseguir-ho, bé per raons personals bé per una sistemàtica obstaculització per part de la monarquia. Aquest és un factor que explica el fraccionament per regnes de la història general des dels orígens a l'actualitat, perquè també a València i a Mallorca els historiadors aspiraven a un càrrec similar que havia de crear la Cort general respectiva; tot i que, a la pràctica, la informació medieval catalana per regnats assegurava un fil conductor comú a tots els regnes de la Corona d'Aragó, amb les ampliacions locals pertinents.

Passem ara a la present edició. Antoni Viladamor ha estat fins ara un perfecte desconegut, per això bona part de l'estudi introductori està dedicada a precisar-ne la biografia. Ha calgut investigar pacientment als arxius, en especial l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'Arxiu de Protocols de Barcelona. Aquesta recerca ha permès separar les activitats, fins ara confoses, de tres generacions de Viladamor: el pare Joan Viladamor, arxiver reial i administrador de la família Requesens, el seu fill Antoni, l'arxiver autor de la *Història*, i el fill d'aquest, Antoni Joan, també arxiver reial durant la seva minoria

d'edat. Era un vell costum el fet que els fills aprenien l'ofici d'arxiver al costat dels pares i els substituïen en el càrrec quan aquells morien o emmalaltien. És el cas dels Garcia (Diego i Jaume, 1419-1475), dels Carbonell (Pere Miquel, Francesc i Francesc Miquel, 1476-1529) i ara dels Viladamor (1530-1591); entre tots monopolitzaren el càrrec durant prop de dos segles. No era un càrrec obscur, calia que fossin notaris i estaven relacionats amb personalitats rellevants de la cort i amb el propi monarca. Després de la Cancelleria, l'Arxiu Reial era l'indret més ben informat de la pràctica política. La relació més important dels Viladamor fou sens dubte la família Requesens que els introduí en els cercles cortesans i els va permetre relacionar-se amb els lloctinents generals. El ric apèndix documental aporta moltes novetats interessants i avala la solidesa de l'argumentació.

Amb tot, l'objecte primordial de l'estudi és l'edició crítica de la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor, edició acurada i rigorosa, font extraordinària d'informació de tota mena, sobretot per la detecció de les fonts utilitzades —que tenen interès especial no només pel que fa a la historiografia sinó també perquè esdevingueren models per a la prosa catalana al Renaixement. Disposem ara d'un pilar sòlid per a la comprensió d'aquesta obra conservada, que sapiguem, per tres manuscrits, que fou amb tot tinguda en compte i utilitzada pels historiadors posteriors, de Jeroni Pujades fins a Jaume Collell que l'edità en part. I és que la tradició manuscrita continuava vigent amb força al costat de la circulació impresa, i les condicions en què ens han arribat aquests textos exclosos de la impremta demanen una destresa particular en la feina d'edició, un ofici filològic no exempt de dificultats que ha de permetre posar a l'abast del lector el text en les millors condicions possibles. En aquest sentit, entenem que l'edició crítica de Miralles és modelica i ens proporciona una mostra fidedigna de prosa catalana del Renaixement.

De la *Història* de Viladamor coneixem només el primer volum (que arriba fins a la invasió musulmana), però desconeixem els tres restants dedicats a la història medieval i moderna i a la descripció geogràfica de Catalunya, tal com era la norma aleshores establerta des de la Cort general de 1564. Possiblement, si pensem que Antoni Viladamor era notari i arxiver de l'Arxiu Reial la part antiga seria la menys original, perquè és evident que el període que més a fons podia conèixer era el medieval. Menys original vol dir que es basava primordialment en cròniques castellaness perquè eren les que apor-

taven més informació elaborada per a tot el marc hispànic, inclosa Catalunya.

Miralles reprèn encara (ho ha fet més extensament en un article dedicat completament al tema) la possibilitat que Viladamor fos l'autor o intervingués en la confecció de l'*Éptome de la genealogia dels comtes de Barcelona* que encapçala l'edició de les actes de la Cort general de 1585, amb argumentacions sòlides enfront del candidat tradicional, el professor universitari Francesc Calça, consultor oficial de la Generalitat. És un tema apassionant pel que significa de fixació oficial de la línia dels sobirans de Catalunya i que tingué un episodi curiós en l'establiment ordenat per ell, d'una galeria de retrats dels sobirans de Catalunya encarregats per la Generalitat per ornamentar la nova sala de l'edifici. Se seguia una tendència generalitzada, iniciada a Toledo i a Saragossa i continuada després a València que escenificava el difícil equilibri entre els interessos de la monarquia i les aspiracions de sobirania local assumides per les Generalitats de la Corona d'Aragó. Així mateix, Eulàlia Miralles proposa atribuir a Viladamor diverses compilacions escrites en l'àmbit de l'Arxiu Reial i una *Cronología histórica de Cataluña* que presenta molts punts de contacte amb els *Anales* de Zurita.

Les observacions que es fan en aquest estudi i el comentari d'aquest volum proporcionen indicis fonamentats per a l'estudi de la historiografia com un gènere literari. Es tracta no només d'entendre motivacions polítiques i culturals dels historiadors del període i concretament de Viladamor sinó també de situar la seva obra en una tradició literària rica pel que fa a la quantitat i qualitat dels seus textos.

Eulàlia Miralles no és una persona desconeguda en el camp de la recerca filològica. Porta anys dedicada a l'estudi de la literatura catalana de l'edat moderna; ha estudiat, entre altres, l'obra de Francesc Tarafa, de Jeroni Pujades, de Fèlix Torres Amat, els interessos literaris dels membres de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, els dietaris, etc. Té una formació sòlida que li dóna haver treballat en diversos projectes d'investigació que tenen com a objectiu primordial la catalogació i inventari dels textos literaris del Renaixement (els primers quatre volums dedicats a Barcelona del *Repertori de manuscrits catalans* publicats per l'IEC (1998-2003) i el *Corpus textual de la Catalunya del Nord*). La seva aportació és sempre sòlida, clara, innovadora, i evidencia un coneixement equilibrat i madur

del període estudiat i un rigor metodològic que fa que els seus estudis siguin fonamentals per avançar en estudis posteriors.

L'autora sintetitza clarament l'interès de la present edició i estudi, originàriament la seva tesi doctoral: «L'objectiu d'aquest volum és, doncs, l'estudi de l'obra i la figura de Viladamor com a base per a precisar un període important de l'Arxiu Reial, fer llum sobre el moviment anti-Zurita, demostrar el seu fracàs d'aconseguir el càrrec de cronista —una aspiració que altres historiadors intentaren els darrers anys del segle XVI i que demostra la gradual marginació política en què anava entrant el Principat de Catalunya—, però, sobretot, amb el propòsit d'editar l'obra principal de Viladamor, imprescindible per seguir la línia d'històries de Catalunya que proliferen al segle XVI.»

EULÀLIA DURAN

Prefaci

D'uns anys ençà és innegable la voluntat de filòlegs i historiadors de recuperar els textos historiogràfics del Renaixement, menystinguts fins fa poc, que té per objectiu poder recobrar el coneixement dels segles XVI i XVII, integrant-los amb plena competència i normalitat en el discurs general de la literatura i la cultura catalana; aquesta feina, tant en historiografia com en els altres gèneres, és encara imprescindible. Gràcies a l'impuls dels estudis sobre el període, avui, a les edicions d'alguns historiadors cabdals d'aquesta època (Pere Miquel Carbonell, Pere Antoni Beuter, Lluís Ponç d'Icard o Francesc Comte) cal sumar el redescobriment de nous textos, que permetran configurar un panorama més clar i complet de la narrativa històrica catalana renaixentista. Fins que no tinguem a l'abast les edicions de les obres representatives del període és clar que les visions generals que se'n facin seran, encara, parcials.

Antoni Viladamor és un personatge a tenir en compte en el panorama historiogràfic català del cinc-cents, i és per això que ens hem endinsat en l'estudi de l'autor i de la seva obra i hem dut a terme l'edició de la *Història general de Catalunya*, que constitueix la raó i la part central d'aquest llibre. Calia rescatar de l'oblit la figura de Viladamor, contextualitzant-la en una tradició i establint claus de lectura per a la seva obra, i també recuperar una de les obres cabdals de la historiografia en llengua catalana del segle XVI, perquè l'obra de Viladamor, per les seves característiques estructurals i conjunturals, és la primera d'una sèrie de

peces que modificaran la concepció de la historiografia en el pas del segle XVI al XVII.

La decisió de Viladamor de posar-se al capdavant d'una generació d'historiadors que van aspirar al càrrec de cronista oficial del Principat i Comtats ve afavorida per l'àmbit de relacions personals i de l'Arxiu Reial (Pere Antoni Beuter, Jerónimo Zurita, Lluís Ponç d'Icard, Diego Hurtado de Mendoza i Lluís de Requesens) i el context polític i cultural (emulació del model aragonès; capítol XXIII de les Corts de 1564; aparició dels *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita). Aquests desencadenants, a més, donen la clau per entendre les raons de la tria de les fonts primàries en la *Història*: les castellanques com a eix central (Florián de Ocampo i Ambrosio de Morales) per contrarestar l'influx dels *Anales* de Zurita des de la mateixa posició (tots tres eren cronistes oficials), i les catalanes (Pere Miquel Carbonell, Pere Antoni Beuter, Francesc Tarafa i Lluís Ponç d'Icard) per compensar les mancances que veia en les castellanques.

Per haver estat el primer a aspirar al nomenament de cronista oficial Viladamor pot ser també considerat el pioner de la «nova» historiografia que es forjà a partir d'aleshores. Les obres de Francesc Calça, Pere Gil i Jeroni Pujades presenten nombrosos paral·lels estructurals amb la *Història* del barceloní i una clara intenció d'aconseguir l'aixopluc de les institucions. A més, l'obra de Viladamor, tot i ser incompleta i no haver accedit a la impremta, perviurà més enllà de la segona meitat del segle XVI i serà aprofitada i tinguda en compte per erudits de la talla de Jeroni Pujades, Narcís Feliu de la Penya, Francesc Xavier Dorca o Jaume Collell.

L'objectiu d'aquest volum és, doncs, l'estudi de l'obra i la figura de Viladamor com a base per precisar un període important de l'Arxiu Reial, fer llum sobre el moviment anti-Zurita, demostrar el seu fracàs d'aconseguir el càrrec de cronista —una aspiració que altres historiadors intentaren els darrers anys del segle XVI i que demostra la gradual marginació política en què anava entrant el Principat de Catalunya—, però, sobretot, amb el propòsit d'editar l'obra principal de Viladamor, imprescindible per seguir la línia d'històries de Catalunya que proliferen al segle XVI.

Aquest llibre fa molts anys —possiblement massa— que s'escriu, a mig camí entre Barcelona, Vilacolum i Santa Cristina d'Aro. Tants anys i tantes hores és clar que no es poden tancar sense agrair,

a tots aquells que ens han fet costat, el seu suport.* Especialment a Eulàlia Duran pel seu mestratge i la seva amistat. Ens ha estat tothora un exemple i encoratjament, des de les classes fins a la direcció de la tesi, en els projectes docents i d'investigació en què hem participat, en els anys de beca, a la Universitat de Barcelona. Sobretot, ens ha servit d'exemple i d'encoratjament la seva justificada i obstinada voluntat de reivindicar la literatura del període i de convertir la historiografia conreada a l'època en matèria d'estudi per part de filòlegs. Al tribunal que va jutjar la tesi doctoral (Joaquim Molas, Albert Rossich, Josep Maria Sans i Travé, Eva Serra i Josep Solervicens) agraïm els seus valuosos suggeriments, idees i consells; els doctors Rossich i Sans i Travé, a més, ens han acompanyat amb paciència i saviesa durant la confecció del llibre. Al personal de les biblioteques i arxius, i especialment a Jaume Riera, el seu ajut imprescindible. Als companys i amics de la Universitat de Barcelona i de la Universitat de Girona que ens han seguit de prop, mentre s'anava forjant la tesi primer i després aquest volum, els seus ànims sense treva. Han respost sempre amb generositat a les nostres preguntes i ens han proporcionat dades valuoses per a aquest estudi Eulàlia de Ahumada, Agustí Alcoberro, Mireia Campabadal, Rodolfo Galdeano, Antoni Moll, Sònia Palau, Joan Requesens, Maria Toldrà, Pep Valsalobre i Mariàngela Vilallonga.

En un altre ordre de coses, vull recordar també la Carmina i el Carles, silenciosos però sempre presents, per la confiança, l'optimisme i tot allò que he pogut aprendre del que m'han ensenyat al llarg dels anys; la Clara i l'Helena, per com saben riure.

novembre de 2004

* La recerca s'ha vist beneficiada amb una beca predoctoral de la Universitat de Barcelona (1996-1999), una beca postdoctoral a la Universitat de Girona del Ministerio de Educación, Cultura y Deporte (2002-2004) i diversos ajuts per a estades a l'estranger; s'emmarca en la línia d'investigació dels projectes 2001SGR-00003 de la CIRIT i BFF2002-03390, BFF2002-02561 i BFF2002-04197-C03-03 del MCyT.

Sigles d'arxius i biblioteques

ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona)
ACB	Arxiu de la Catedral de Barcelona
ADB	Arxiu Diocesà de Barcelona
ADPZ	Archivo de la Diputación Provincial de Zaragoza
AEV	Arxiu Episcopal de Vic
AGS	Archivo General de Simancas
AHN	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AP	Arxiu del Palau (Centre Borja, Sant Cugat del Vallès)
BC	Biblioteca de Catalunya (Barcelona)
BL	British Library (Londres)
BNM	Biblioteca Nacional de Madrid
BNP	Bibliothèque Nationale de Paris
BPG	Biblioteca Pública de Girona
BPR	Biblioteca del Palacio Real (Madrid)
BUB	Biblioteca de la Universitat de Barcelona
RABLB	Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona
RAH	Real Academia de la Historia (Madrid)

Abreviatures i símbols

a.	abans de	llig.	lligall, lligalls
c.	carta	n.l.	no localitzat
c.	<i>circa</i>	m.	mort
Canc.	Cancelleria	mm	mil·límetre
cap.	capítol, capítols	ms.	manuscrit, manuscrits
col·l.	col·lecció	n.	nota
comp.	compilador	núm.	número, números
cf.	confronteu amb	p.	pàgina, pàgines
doc.	document	post.	posteriorment
ed.	edició	prel.	preliminar, preliminars
espec.	especialment	Reg.	Registre
<i>et al.</i>	<i>et alii</i>	reimpr.	reimpressió
exp.	expedient	s.	segle, segles
<i>expl.</i>	<i>explicit</i>	s.	següents
f.	foli, folis	s/d	sense data
facs.	facsimil	s/ll	sense lloc
G.	Generalitat	s/n	sense numerar
ib.	ibídem	s. t.	sense tipògraf
íd.	ídem	s. v.	<i>sub voce</i>
<i>i. e.</i>	<i>id est</i>	v	<i>verso</i>
<i>inc.</i>	<i>incipit</i>	veg.	vegeu
ll.	llibre, llibres	vol.	volum, volums

Estudi introductori

L'autor

D'Antoni Viladamor és poc el que sabíem. El seu nom ens ha pervingut com a autor d'una *Història general de Catalunya*, una crònica inacabada que relata des dels orígens de la població fins a l'entrada dels moros, l'any 714, i les primeres informacions biogràfiques de què disposem ens les proporciona el mateix Viladamor en aquesta *Història*: que era arxiver i secretari reial.¹ A partir del món de la família barcelonina dels Requesens i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'antic Arxiu Reial, alguns estudiosos s'havien anat fixant en ell i en la nissaga d'arxivers a què pertanyia.

JOAN, ANTONI I ANTONI JOAN VILADAMOR: HISTÒRIA D'UNA CONFUSIÓ

La història dels Viladamor al segle XVI ha estat fins no fa gaire la història d'una confusió, bé d'Antoni amb el seu pare Joan, bé del primer amb el seu fill Antoni Joan.

1. Ho diu la portada de la *Història*; Viladamor, a més, ens dóna algunes dades biogràfiques al llarg de la seva obra —poques— que anirem espigolant. Una primera aproximació a la trajectòria vital d'Antoni Viladamor i el seu pare, Joan, és a Miralles 1997, ampliada a Miralles 2000b.

La superposició de les figures de Joan i Antoni Viladamor la trobem en alguns dels estudis que tracten de la família Viladamor vinculada als Requesens, directament o indirecta. Tot i que possiblement l'error d'identificació remunta als estudis del pare Josep M. March sobre la figura del rei Felip II i la seva relació amb la casa Requesens, especialment amb Juan de Zúñiga i el seu fill, Lluís de Requesens,² serà als estudis d'Isidre Clopas, Max Canher i Maite Guisado que la confusió d'ambdós personatges es farà efectiva.³

D'altra banda, la confusió que trobem en els estudis sobre els Viladamor com a arxivers no és ben bé de la mateixa manera. El 1920 González Hurtebise feia una descripció de l'activitat de l'Arxiu Reial al segle XVI i deixava ben establert el pas dels Viladamor pel fons: «En 1553 vino a investigar en este Archivo el inmortal autor de los *Anales de Aragón*, Jerónimo Zurita. Regía entonces el Archivo Juan Viladamor [...]. Antonio Viladamor, escribano de mandamiento, heredó el cargo de Archivero, que desempeñó en nombre de su hijo durante su menor edad, y no pudiendo consagrarse al servicio nombró sustituto suyo, con autorización superior, a Gabriel Olzina, quien tuvo la desgracia de ser procesado por infidelidad en el desempeño del cargo, obligando a Viladamor a reanudar su servicio.

2. March va editar un bon nombre de cartes de l'Arxiu del Palau (AP), entre les quals cinc on s'esmenta un Viladamor: les quatre primeres fan referència a Joan Viladamor, però March oblidà d'esmentar el nom de pila de l'administrador de la família a l'hora d'identificar-lo (March 1941-1942: p. 160, 199, 252 i 256: lletres de Juan de Zúñiga a la seva sogra, Hipòlita Roís de Liori, o d'Estefania de Requesens, esposa de Zúñiga, a la seva mare; a l'índex de noms que acompanya l'obra, March diu, només, «Viladamor, administrador de Zúñiga» tot i que per força, després de tots els estudis de documentació que va realitzar a l'AP, on es guarden algunes lletres autògrafes de Joan Viladamor —veg. *infra*, n. 25—, havia de distingir qui era el pare de qui era el fill), mentre que la cinquena del nostre recompte fa referència a Antoni Viladamor, com l'estudiós aclareix (March 1947: p. 313).

3. Clopas (1971: p. 66 i 199) creu erròniament que Antoni és el procurador i administrador dels Requesens citat en un document familiar de 1546, quan es tracta del seu pare Joan (veg., en canvi, Ahumada 2003: p. 42, n. 120), i l'encerta seguint March (1943: p. 313) quan es refereix al mateix personatge com a artífex d'una carta a Jerònima Gralla, l'esposa de Lluís de Requesens, de 1573. D'altra banda, Canher, en incorporar al seu *Epistolari del Renaixement* alguna de les cartes, revisades, que anys abans havia editat el pare March, seguint la imprecisió d'aquest, continua la confusió de Clopas (Canher 1977-1978: vol. II, p. 31). I Guisado (Requesens 1988: p. 344), perpetuant l'error, identifica el Viladamor que apareix citat diverses vegades a la correspondència familiar dels Requesens entre 1534 i 1540 amb l'historiador Antoni Viladamor i no amb el seu pare, tal i com escauria. Finalment, la (re)fixació de la identitat del personatge d'aquestes cartes amb Joan Viladamor la farà Eulàlia de Ahumada (1993, 2003), que ha dut a terme estudis sobre els fons de l'Arxiu del Palau.

A consecuencia de este ruidoso proceso mandó el Rey en 1584 se hiciese un inventario General del Archivo, con asistencia del propio Olzina» (González Hurtebise 1920: p. 27-28).

Malgrat que González Hurtebise i els qui el segueixen no van errats, es poden detectar alguns problemes puntuals de datació pel que fa al traspàs de poders al capdavant de l'Arxiu Reial de mans de Joan al seu fill Antoni. Francesc de Bofarull, en la seva inèdita *Historia del Archivo de la Corona de Aragón*, copiava una carta de Carles V en què el rei ordenava a l'arxiver de l'Arxiu Reial que deixés a Jerónimo Zurita, cronista d'Aragó, consultar tots els documents que desitgés; Bofarull, en una anotació marginal, es pregunta quin nom ha d'ocupar l'espai en blanc que hi ha al lloc on s'escau haver-hi el de l'arxiver, si el de Joan o el d'Antoni Viladamor (BC, ms. 3893: p. 137). En aquest cas es tracta de Joan Viladamor, ja que el nomenament d'Antoni data de l'11 d'agost de 1553 i la carta que ara ens ocupa és del mes de maig d'aquest mateix any.⁴ Potser seguint les directrius anteriors, Soldevila (1962: p. 166) considera que el director de l'Arxiu durant la visita de Zurita era Antoni Viladamor, però ha de ser un error (el barceloní en fou nomenat coarxiver al costat del seu pare durant l'estada de l'aragonès), com també ho és que consideri el mateix Antoni director del fons l'any 1543. I deu anys més tard Canellas (1986: p. 14), rere les passes de Soldevila, s'equivoca i torna a suposar que el director de l'Arxiu Reial l'any 1543 era Antoni Viladamor i no el seu pare, Joan.

Ara bé, una mica més tard, Udina (1986: p. 132), tot i que distingia entre pare i fill seguint les passes de González Hurtebise, inaugurava, però, una altra confusió, la d'Antoni no amb el seu pare (Joan) sinó amb el seu fill, Antoni Joan Viladamor.

Les obres mencionades fins ara s'ocupen tangencialment de la família Viladamor perquè els interessos dels autors dels estudis esmentats són uns altres; d'aquí, de ben segur, el ball de noms i de dates. El 1986 M. Dolors Mateu va centrar per primera vegada l'atenció en els arxivers Viladamor amb concreció en un estudi intitulat *Cartas de Carlos I y Felipe II a Juan y Antonio Viladamor, archiveros de la Corona de Aragón, coetáneos de Zurita (1534-1556-*

4. Que, efectivament, la carta és adreçada a Joan Viladamor ho confirma l'existència d'una altra còpia que ho indica (Navarro 1999: p. 116-118).

1560); paral·lelament, els treballs de Duran dedicats a la historiografia del període han ajudat a traçar el perfil biogràfic de la nissaga.

El nostre estudi sobre Antoni Viladamor, el seu pare Joan i el seu fill Antoni Joan, i la seva tasca a l'Arxiu Reial, s'ha fet sobre la bibliografia existent i la documentació, inèdita en molts casos, exhumada en diversos fons: Arxiu de la Corona d'Aragó, Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Arxiu del Palau del Centre Borja de Sant Cugat del Vallès, Archivo General de Simancas, Archivo Histórico Nacional i Biblioteca Pública de Girona. El fons d'on hem extret més informació és l'ACA, on hem consultat: registres de la Cancelleria (Canc., Reg.) del temps de l'emperador Carles i el seu fill Felip II, inventaris i memorials (Canc., Memorial; veg. Riera 1999), la col·lecció de documents d'història de l'Arxiu (Col·l. H.), processos en quart de la Cancelleria, processos de la Reial Audiència i la sèrie de la Generalitat (G.). Part de les dades recopilades figuren també a la *Historia del Archivo de la Corona de Aragón* de Francesc de Bofarull (BC, ms. 3893).⁵

Atesa la confusió entre pare, fill i nét existent en la bibliografia, és evident que tot allò que sapiguem del cert sobre tots tres serà d'utilitat per delimitar la trajectòria de l'historiador Antoni Viladamor.

JOAN VILADAMOR: ARXIVER REIAL I ADMINISTRADOR DE LA FAMÍLIA REQUESENS

El testament de Joan Viladamor

No coneixem la data de naixement de Joan Viladamor, notari i escrivà de manament, que va ser nomenat arxiver reial l'any 1530 i que era, a més, administrador dels béns d'Hipòlita Roís de Liori, comtessa de Palamós, i de la família Requesens.

Ara com ara, el document més important dels conservats sobre la vida privada de Joan Viladamor és el seu testament.⁶ Per ell

5. La documentació inèdita provinent d'aquests fons que és d'interès pel que fa a la vida privada d'Antoni Viladamor i la seva família, així com la relativa a la seva feina, és editada a l'apèndix documental que clou el volum. Hem transcrit els documents inserits en l'estudi introductori i l'apèndix documental segons els criteris exposats a les p. 193-198; pel que fa als textos que ja havien estat exhumats per altres investigadors amb anterioritat i que citem al llarg del present estudi, ens limitem a copiar-los tal i com els hem trobat.

6. AHPB, 326/129 [= Notari F. Sunyer, *Llibres testamentaris (1527-1587)*, llig. 20], f. 151v-154: veg. apèndix I/1.a1.

sabem que els dies 6 i 10 del mes de gener de l'any 1556, davant el notari Francesc Sunyer, dictà les últimes voluntats «Joan Viladamor, notari, archiver y scrivà de manament de la cesàrea y real magestat, ciutadà de Barcelona», que es trobava aleshores malalt. Joan Viladamor (seguim les seves últimes voluntats) era fill d'Antoni Viladamor, de la vila de Martorell, i de Joana, ja traspassats, i estava casat amb Violant; el matrimoni tenia un fill que es deia Antoni i dues filles, Paula i Violant, que en testar el pare encara no s'havien casat.⁷ D'aquesta unió havien nascut altres fills, ja morts l'any 1556, car el testador manifesta que vol ser enterrat «en lo monastir de les monjes de Hierusalem de dita ciutat de Barcelona, ço és, en lo lloc o vas en lo qual stant sepultats alguns fills meus».⁸

Antoni Viladamor esdevé l'hereu del seu pare, però mentre Violant, la seva mare, visqui, ella tindrà l'usdefruit de gairebé tots els béns del marit. A més, Violant disposarà de poder i facultat per fer el que més li plaurà amb els béns que Joan Viladamor ha deixat a les dues filles del matrimoni. En cas que Antoni Viladamor mori sense descendència haurà de testar a favor de mare i germanes, seguint les normes estipulades pel testament de Joan.

Això és el que diu, a grans trets, el testament firmat per Joan Viladamor el 6 de gener de 1556. Quatre dies més tard, el 10, el testador feia redactar uns codicils «en y ab los quals, ajustant al legat per mi fet ab dit testament a Antoni Vilademor, fill meu, deix al dit Antoni Vilademor, notari, fill meu, totes les scriptures mies públiques, ço és, aquelles que per autoritat real y altra qualsevol autoritat jo he rebudes y testificades». Així, doncs, a la mort del

7. Diu el testament de Joan que aquest escollí com a marmessors el seu confessor, Miquel Pareta, la seva esposa, Violant, «y Antoni Viladamor, fill comú a mi y a la dita muller mia»; pel mateix document sabem que Joan Viladamor deixà a cada una de les seves filles trenta mil sous barcelonesos, que havien de retornar a la família si alguna d'elles moria sense descendència.

8. Durant la Guerra Civil van ser cremats els documents custodiats al monestir i, així, ens ha estat impossible de determinar amb exactitud quan fou enterrat Joan Viladamor i quins altres fills seus ho havien estat anteriorment. El convent de les monges clarisses de Santa Maria de Jerusalem va ser fundat a Barcelona l'any 1454. El seu primer emplaçament fou al carrer de l'Hospital, al costat de l'Hospital de la Santa Creu (Duran i Sanpere 1973: vol. II, p. 520). Al segle XIX es traslladaren al carrer de Sant Elies i des de fa uns anys són a la carretera de Vallvidrera, a Barcelona. El claustre del convent de Jerusalem es troba avui a l'església del Sagrat Cor que hi ha al carrer Rosselló, a Barcelona, i els escuts reials, monuments i làpides que se n'han conservat, al Museu d'Història de la Ciutat.

pare, Antoni Viladamor heretà, a més d'altres béns materials, els documents relatius a la tasca que els dos desenvolupaven.⁹

Joan Viladamor morí poc abans del 18 de gener de l'any 1556, o aquell mateix dia.¹⁰ El dia 24 el notari Francesc Sunyer donava fe, en un document que clou aquests papers, d'haver llegit el seu testament quan el cos de Joan ja havia estat soterrat.¹¹

Joan Viladamor i l'Arxiu Reial

Les primeres notícies que hem pogut recuperar de l'estada a l'Arxiu de Joan Viladamor les reporten tres documents de 1529. En el primer, amb data de 8 de novembre, la reina, en nom del rei, informa al protonotari: «Havemos provehido, según que provehemos con la presente, al amado nuestro Joan Villadamor de uno de los officios de scrivanos selladores de la Cancellaría de su magestad que ha vacado»; a l'acta de nomenament segueix la certificació de l'acceptació del càrrec per a J. Viladamor i la del seu jurament.¹²

Del 4 de juliol de 1530 és una certificació, escrita per Rodrigo Celdrán, que fa saber com el rei «me ha manat, ab una cédula firmada de sa real mà, *dat.* en Màntua lo setzèn dia del mes de abril de l'any mil<s> cinch-cents y trenta, scriure y asentar en carta de ració y libres de mon ofici a Joan de Viladamor per scrivà de manament y archivero de l'Archiu Real de la ciutat de Barcelona, en loch y per mort de Francisco Carbonell, que últimament lo dit ofici poseya». ¹³ Efectivament, Joan Viladamor va succeir en el càrrec d'arxiver a Francesc Miquel Carbonell, que l'ocupava des de 1519.

9. AHPB, 326/129, f. CLIII-CLIIv: veg. apèndix I/1.a2. Cf. *infra*, n. 36.

10. ACA, Canc., Reg. 4183, f. 8-8v; el document certifica com Joan Viladamor, pare de l'arxiver Antoni Viladamor, ja era mort el 18 de gener de 1556.

11. AHPB, 326/129, f. CLIII: veg. apèndix I/1.a3. Al final de les capitulacions matrimonials d'Antoni Viladamor, el seu fill, trobem més referències a les últimes disposicions testamentàries de Joan Viladamor: AHPB, 313/80 [= Notari J. J. Canyelles, *Borsa de capitulacions matrimonials (1550-1563)*, llig. 22], s/n: veg. apèndix I/1.b.

12. ACA, Canc., Reg. 4182, f. 20 i 20v: veg. apèndixs I/2.a1-I/2.a3. Sobre l'ofici de segellador veg. Udina 1986: p. 171.

13. ACA, Canc., Reg. 4182, f. 36: veg. apèndix I/2.b1; hi ha dues certificacions del jurament: ACA, Canc., Reg. 4182, f. 36-36v (veg. apèndixs I/2.b2-I/2.b3). Toldrà (2002a: p. 182-183) ha explicat que el nomenament no fou exempt de polèmica: tres mesos després, el 18 de juliol de 1530, l'emperadriu Elisabet —com a lloctinent de l'emperador— proveí Pere Miquel Carbonell amb els càrrecs d'arxiver i escrivà de manament; davant la doble provisió del càrrec prevalgué la de l'emperador que, en una cédula a l'escrivà de ració, solucionà l'afer a favor de Viladamor.

Els primers autògrafs conservats de Joan Viladamor com a arxiver daten dels dies 16 i 18 de desembre de 1532 (ACA, Canc., Memorial 51, f. XLIIII). Es tracta de papers que consignen, com tants d'altres que redactà i signà al llarg de la seva vida, l'entrada de documents diversos a l'Arxiu Reial;¹⁴ anys a venir el seu fill Antoni en redactaria i signaria molts de semblants. Testimoni de la seva tasca d'arxiver són també dues certificacions documentals que trobem avui als fons de l'ACA.¹⁵

Dels papers que s'han conservat de Joan Viladamor només ens aturarem en els que, per algun fet o altre, ens informen, encara que sigui de retruc, de la vida del seu fill.¹⁶ Així, de les catorze cartes que del rei, o de part del rei, va rebre o va trametre per tasques relatives a l'Arxiu, ens n'interessa especialment una, probablement del dia 11 de juny de 1533. L'arxiver s'adreça a Carles V bo i demanant-li que l'ofici que ell, Joan Viladamor, exerceix pugui passar, com en el cas de la família dels Carbonell, de pares a fills: «El officio de archivero importa mucho que sea regido por persona que sepa la manera como se ha de administrar porque hay mucho que hazer para entender lo que cumple al exercicio del dicho officio y por que stan en el archivo todos los registros y otras escrituras de Vuestra Magestad y de los reyes pasados de la Corona de Aragon conviene al servicio de Vuestra Magestad que ste siempre en poder de persona abil y suficiente y por esta consideracion se han hecho muchas ampliaciones del dicho officio de padres a hijos porque siendo los padres archiveros crian los hijos en el exercicio del dicho archivo y con esto quedan abiles y Vuestra Magestad ultimamente

14. Hem trobat nou documents d'aquest tipus dels dies 8 d'octubre de 1533, 15 de setembre de 1534, 2 i 3 de juliol de 1539, 16 de juny i 20 de novembre de 1542, 8 de febrer i 12 de març de 1548, i 20 d'abril de 1553 (ACA, Canc., Memorial 51, f. XLIIII-XLVI; cf. Riera 1999: p. 36).

15. Es tracta de dues certificacions contingudes a la caixa 6 de la col·lecció d'història de l'Arxiu (Col·l. H.) sense data de còpia; ambdues duen títols moderns, la primera: «Reparació de l'aprovació reial (Sant Cugat del Vallès, 2 setembre 1447) dels capítols presentats per les universitats de Cantallops, Monistrol d'Anoia, Avinyonet, etc., per a la incorporació a la judicació reial. Barcelona, 20 març 1447»; i la segona: «Comissió feta per Ferran II a Pere d'Aragall, de cent florins de renda sobre les salines de Càller. Toledo, 8 de juny de 1480.» La certificació anterior és del seu antecessor en el càrrec, Francesc Miquel Carbonell, i la posterior és deguda a Miquel Joan Amat, de qui parlarem més endavant; no n'hi ha cap del seu fill Antoni.

16. Segons Orriols (1999: p. 5), una pragmàtica de 1538 que es conserva a l'arxiu vigatà de la Cúria Fumada ajudaria a desembullar la confusió entre els dos Viladamor, pare i fill. Hem buscat el document amb l'ajuda dels conservadors del fons i no n'hem trobat rastre; remetem, doncs, a les observacions d'Orriols.

hizo ampliacion del dicho officio en la persona de Francisco Carbonell hijo de Francisco Carbonell entonces archivero en vida de su padre y por que Joan Villadamor tiene y rige hoy el dicho officio de archivero y procura de criar y abilitar en el exercicio del dicho officio a dos hijos que tiene para que lo sepan servir como conviene soplica humilmente a Vuestra Magestad que sea servido de hazer la manera de ampliar el dicho officio de archivero en uno de sus hijos el que el nombrare por que sea el mas abil para servir el dicho officio que por lo que sta dicho sera servicio de Vuestra Magestad y para al dicho Villadamor muy grande y señalada merced.»

La carta és possible que faci referència a Antoni Viladamor, si és ell un dels dos fills que Joan procurava «de criar y abilitar en el exercicio» del seu ofici d'arxiver. Tanmateix, no descartem que Joan faci referència a dos germans més grans i que Antoni no tingués encara, el 1533, edat d'aprendre al costat del seu pare a l'Arxiu.¹⁷

Cap altra d'aquestes cartes no fa esment a l'estada dels fills de Joan Viladamor a l'Arxiu. Són lletres on es demana a l'arxiver que, d'acord amb la tasca que desenvolupa, busqui i trameti una sèrie de documents a una persona indicada. Una d'elles fa referència a l'estada de l'historiador Jerónimo Zurita a l'Arxiu l'any 1553; ja n'hem parlat i ens hi tornarem a deturar més endavant.¹⁸

17. És una de les cartes que Mateu (1986) va editar en el seu estudi dedicat als Viladamor (veg. també, més tard, *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 252-253). Tot i que aquesta no duu data (Mateu 1986: p. 414; ACA, Col.l. H. doc. 1068), un altre document del mateix lligall (Mateu 1986: p. 415; ACA, Col.l. H. doc. 1071) intitulat «Nueve cartas originales de los señores emperador Carlos 5º y principe de Asturias al archivero de este Archivo Juan de Viladamor», aporta una relació, de la mà de Bofarull, de les dates de les lletres conservades que sembla indicar que la que ara ens interessa és de l'11 de juny de 1533. Mantenim la datació de Bofarull perquè creiem que pot ser la correcta: d'una banda, potser l'arxiver coneixia algun document que ara se'ns escapa; de l'altra, l'al·lusió als dos fills que cria en l'exercici del càrrec fa pensar d'entrada en dos nois d'edat avançada, però veurem més endavant que en el document on Antoni Viladamor demana per al seu fill Antoni Joan l'herència del càrrec, aquest era ben petit.

18. Aquestes cartes són datades els dies: 21 d'agost de 1533 —a propòsit d'un procés contra el vescomte d'Évol— (ACA, Col.l. H. doc. 1069); 29 de gener de 1541 —el rei demana a Viladamor una carta dels registres de Ferran el Catòlic— (ACA, Col.l. H. doc. 1072); 26 de gener de 1542 —el rei demana a l'arxiver que busqui els privilegis reials, provisions i causes que li seran demanats per Felip Agustí Mas— (ACA, Col.l. H. doc. 1073); 5 d'abril de 1542 —Carles V demana a Viladamor que trameti alguns registres per a les Corts que se celebren a Montsó— (ACA, Col.l. H. doc. 1074); 15 de setembre de 1542 —el rei ordena a l'arxiver que entregui a Miquel Climent, protonotari, documentació relativa al segell reial— (ACA, Col.l. H. doc. 1075); 30 d'octubre de 1542 —el rei diu a Viladamor que entregui tota la documentació que li serà sol·licitada pel protonotari Climent— (ACA, Col.l. H. doc. 1076); 4 d'abril de 1544 —el príncep vol saber

La tasca de Joan Viladamor com a escrivà de manament i arxiver queda reflectida també en dues anotacions als *Dietaris de la Generalitat*, una del dilluns 19 de maig de 1537 i una altra de dos anys més tard, el dimarts 4 de novembre de 1539 (DGC: vol. I, p. 450; vol. II, p. 3). També en possessió de les dues funcions, arxiver i escrivà de manament, consta en diversos documents on sovint fa, precisament, d'escrivà.¹⁹

Joan Viladamor i els Requesens

La correspondència entre membres de la família Requesens, guardada a l'Arxiu del Palau, ens aporta també dades sobre la biografia de Joan Viladamor. D'entre totes les cartes que ja han estat editades n'hi ha algunes on es fa esment de l'aleshores administrador dels béns de la família: d'entre 1524 i 1526, cinc lletres d'Hipòlita Roís de Liori a Miquel Noia;²⁰ una del 26 de novembre de 1534,

què han fet els seus avantpassats a Catalunya i ho demana a Viladamor— (ACA, Col.l. H. doc. 1077); 26 de maig de 1544 —del príncep a l'arxiver, sobre el mateix assumpte que la carta anterior— (ACA, Col.l. H. doc. 1078); 21 de setembre de 1544 —el príncep Felip demana notícies sobre un plet entre el duc de Medinaceli i el comte d'Alba de Liste— (ACA, Col.l. H. doc. 1079); 7 de maig de 1547 —el príncep sol·licita documents per a les Corts de Montsó— (ACA, Col.l. H. doc. 1080); 30 de maig de 1553 —els diputats d'Aragó insten Joan Viladamor perquè deixi consultar a J. Zurita tots els documents que aquest li demanarà— (ACA, Col.l. H. doc. 1084); 11 de juny de 1553 —el príncep Felip vol saber dades referents a «los Lugares de salas altas y salas baxas troncedo y banaston»— (ACA, Col.l. H. doc. 1085). Hi ha, entre aquestes lletres, una notificació al governador —autògrafa de Joan Viladamor— sobre el foc declarat en un taller proper a l'Arxiu el 1534 (ACA, Col.l. H. doc. 1070; veg. González Hurtebise 1920: p. 27). Les cartes d'ACA, Col.l. H., publicades per Mateu (1986: p. 415 i s.) són les numerades 1072-1080 i 1084-1085; per a 1069 i 1070 veg. els apèndixs I/2.c.-I/2.d.

19. La documentació és a l'ACA (Canc., Processos en quart, núm. 557 (1547-1548); cf. f. 235) i a l'AHPB (401/1 [= Notari Antoni Viladamor, *Plec de documentació diversa (1555-1572)*, s/n; el lligall ha estat localitzat recentment entre els papers del notari Jeroni Llop i ens l'ha fet conèixer M. Toldrà). Tot i que el nom del notari executor del lligall de l'AHPB és el d'Antoni i no el del seu pare, hi ha també documentació de Joan Viladamor entre els anys 1526 i 1552; en alguns d'aquests plecs Joan rubrica, a més de com a arxiver i escrivà de manament, com a «notari públic per tots els regnes i territoris de la Corona» (cf. n. 42 i 43).

20. Datades els dies 24 de febrer de 1524, 10 de maig, 3 de setembre i 7 de novembre del mateix any, 1 d'agost de 1525 i 4 d'agost de l'any següent (Ahumada 2003: p. 344 —n. 759—, 346-348 i 353-354). Per elles sabem que Viladamor es desplaçà a València i tenia alguns afers a Xàtiva («Jo é tramès a Viladamor per un negoci meu. Un poch de camí, só avisada que un parent seu, pretenent que té dret en los béns de Xàtiva, va allà per fer demanda. Jo volia scriure allí a un procurador de Viladamor y, per no saber lo nom, no u puch fer. Fer-m'eu plaer que parreu ab un notari, que és stat criat y secretari del governador, qu'és vuydo, que tampoch no-m recordo lo nom, qu'és molt amich del dit Viladamor, crec lo deveu conèixer, que scriua a Xàtiva que miren en donar rahó y satisfèr a la pretensió de aqueix que va com és mester, perquè no sia

d'Hipòlita Roís de Liori a Dionísia de Montpalau (Ahumada 2003: p. 150); onze de la mateixa a Bernat Capeller, entre les quals una del 22 d'octubre de 1540 en què es demana la presència de Viladamor i Capeller a Madrid;²¹ quatre d'Estefania de Requesens a Capeller, dels anys 1535-1542 (Ahumada 2003: p. 376, 381, 395 i 431); una altra del 8 d'abril de 1538, de Benet Honorat Joan a Hipòlita Roís de Liori (Ahumada 2003: p. 445-446); encara una altra de Juan de Zúñiga a la seva sogra, Hipòlita, amb data del 16 de setembre de 1539, en què el primer informa sobre les expectatives de feina de Viladamor;²² i nou cartes provinents de la correspondència entre Hipòlita i la seva filla, Estefania de Requesens.²³ D'aquestes últimes, en què generalment es fa referència a Joan Viladamor només de passada, n'hi ha una que ens informa sobre la seva vida familiar: datada el 23 de novembre de 1534 i closa el dia 24 del mateix mes, Estefania hi comunica a la seva mare: «De la mort de Viladoms, y de na Viladamor, y de la filla del bale me à pesat.» No es pot tractar de l'esposa de Joan, Violant, que el va sobreviure, sinó que més aviat ha de fer referència, tal i com indica de Ahumada, a la mort de Joana, la mare de Joan Viladamor.²⁴

A més de les cartes creuades entre membres de la família Requesens, a l'Arxiu del Palau hi ha unes lletres que Joan Viladamor adreça a Hipòlita des de l'any 1534 fins a l'any 1550. En aquestes cartes, que són d'un especial interès pel que fa als negocis d'Hipòlita

fet perjudici al dit Viladamor per éser absent, encara que no crech tinga ningú fonament. Per amor de mi que parleu de continent a d'aquest que us dich, perquè ell y donarà recapte»; Ahumada 2003: p. 353).

21. Ahumada 2003: p. 408; les altres són datades el febrer i juliol de 1535, gener de 1536, gener de 1538, octubre, novembre i desembre de 1540, setembre i desembre de 1541 (id. ib., p. 369, 376, 379, 406-407, 410, 412, 426, 428).

22. «El Sr. Virrey me ha escrito que sy no tuviera a Mosén Nofre que le sirve de secretario, que se serviría de Villadamor, como se servía el pasado de Coll; pero en lo de escribano de mandamiento que se servirá mucho dél» (March 1941-1942: p. 160).

23. Són les següents: 27 de març de 1534 (Ahumada 2003: p. 107); 8 de maig de 1534 (Requesens 1988: p. 36-37; Ahumada 2003: p. 214), 25 de febrer de 1535 (Cahner 1977-1978: p. 50; Requesens 1988: p. 97; Ahumada 2003: p. 178), 3 de març de 1535 (Cahner 1977-1978: p. 61; Requesens 1988: p. 99; Ahumada 2003: p. 183), 3 d'abril de 1535 (Requesens 1988: p. 111; Ahumada 2003: p. 192), 15 d'abril de 1535 (Requesens 1988: p. 118; Ahumada 2003: p. 196), 19 de juny de 1535 (March 1941-1942: p. 252; Requesens 1988: p. 145; Ahumada 2003: p. 214) i 16 de juliol de 1540 (Requesens 1988: p. 321; Ahumada 2003: p. 335).

24. Ahumada 2003: p. 147; la carta fou editada abans per March (1941-1942: p. 199), Cahner (1977-1978: p. 27) i Guisado (Requesens 1988: p. 46).

i les seves relacions familiars, no hem trobat dades importants sobre la vida de Joan Viladamor. A través d'elles l'administrador dels Requesens informa des de Barcelona a Hipòlita, que era a València, que la seva muller ha ajudat Estefania a dur al món el seu tercer fill, Perico (24 de juliol de 1534), o podem corroborar que l'any 1537 l'administrador dels Requesens tenia més d'un fill. Una carta de Joan Viladamor a mossèn Torrent, datada el 6 de gener de 1550, clou el lligall que conté aquestes lletres.²⁵

ANTONI VILADAMOR: «SECRETARI DE SA MAGESTAT I SON ARXIVER EN LA CORONA D'ARAGÓ»

Antoni Viladamor, fill de Joan Viladamor i de Violant, va néixer c. 1529 i va morir als 56 anys, a finals de 1585. De la seva vida privada coneixem les capitulacions matrimonials que firmà amb Elisabet Puig de Roda; sabem que Antoni amb ella tingué almenys dos fills que el sobrevisqueren: un noi a qui posaren Antoni Joan i una noia, Anna. A més de la dedicació a la història, que li robà hores al final de la seva vida, obtingué els càrrecs de notari reial, escrivà de manament, arxiver i secretari reial, tots ells lligats a la Cancelleria Reial.

L'educació del jove Antoni Viladamor

Els Requesens eren una de les grans nissagues de l'aristocràcia catalana; l'estreta relació que la família Viladamor hi va establir arribaria a ser molt profitosa, anys a venir, per a la trajectòria professional d'Antoni. El 1526 Estefania de Requesens, filla de Lluís de Requesens, segon comte de Palamós, i d'Hipòlita Roís de Liori, es va casar amb l'aristòcrata castellà Juan de Zúñiga Avellaneda. La família es va traslladar a la cort, on Zúñiga feia de preceptor

25. AP, llig. 28, c. 9. Per a localitzar-les vam comptar amb l'ajut d'Eulàlia de Ahumada, que n'ha comentat i editat recentment alguns extractes (Ahumada 2003: p. 30, n. 59; p. 33, n. 75; p. 52, n. 175; p. 124, n. 219; p. 133, n. 40; p. 151, n. 310; p. 152, n. 314; p. 393, n. 914; p. 401, n. 935). Hem editat parcialment la primera de les cartes esmentades a Miralles 1997: p. 131, n. 35; l'altra, del 25 de setembre de 1537, acaba dient: «ma muller y fills bèsan les mans de vostra senyoria, la vida y stat de la qual nostre Señor prospere com desija, que yo lo y soplique» (AP, llig. 28, c. 9).

del futur Felip II; el fill d'aquest matrimoni, Lluís de Requesens i de Zúñiga, fou patge del príncep i van créixer plegats.²⁶

Lluís de Requesens va ser educat al costat del futur rei, raó per la qual és fàcil d'imaginar que parents i amics busquessin un tracte semblant per a llurs fills. El 14 de setembre de 1535 Estefania de Requesens explicava, en una lletra a la seva mare, que estava mirant d'introduir un jove «mosèn Pons» com a patge del seu fill; aquest jove sembla que podria ser el tarragoní Lluís Ponç d'Icard, emparentat amb els Requesens per part de pare.²⁷

Antoni Viladamor, segons consta pel testament del seu pare Joan, ordenat a Barcelona el 1556, també havia passat temporades a la cort. El testador, que institueix hereu universal l'únic fill mascle que li queda viu encara, Antoni, recorda: «E si per ventura no-s contentarà de aquest legat ni de aquesta mia testamentària disposició, abans hi contravindrà demanant major part o portió, per qualsevol rahons o causes, en aquestos casos y quiscú de aquells, vull y ordon que lo dit Antoni, fill meu, haje y sie tengut pendre en compte, dels drets y totes altres coses pretendrà tenir o que li pertanyen en mos béns, tot lo que jo he despès per ell, axí en la cort de sa magestat com en Castella y altrament, segons constarà per letres de cambis y altres lar[gu]ícies que-s mostrarà y-s trobarà haver jo per ell pagat.»²⁸

Així, consta explícitament que Antoni havia estat a la cort, però no sabem exactament ni a quina edat ni en condició de què. És lícit pensar que hi hagués sojornat al costat de la família Requesens-Zúñiga, potser com a patge del jove Lluís,²⁹ o acompanyant en alguna ocasió el príncep Felip.

26. A més de les obres de referència de March (1941-1942, 1947), Clopas (1971), la correspondència recollida per Guisado (Requesens 1988) i els estudis de Ahumada (1993, 2003), és molt útil l'estudi sobre el llinatge Requesens al XVI de Molas (1996: p. 145-147). Sobre l'educació de Felip II i la tutela de Juan de Zúñiga veg. Kamen 1997, especialment els capítols dedicats als anys de formació i joventut (p. 3-32).

27. La hipòtesi va ser proposada per Duran (1984: p. 14-15) i l'ha represa Massó (1985: p. 81).

28. AHPB, 326/129, f. CLIIv.

29. Antoni i Lluís tenien, si no anem errats, pràcticament la mateixa edat: el primer havia nascut c. 1529 mentre que el futur governador de Milà ho féu el 1528. Que els Requesens-Zúñiga podien ser els artífexs de les estades dels Viladamor a la cort ho prova que Estefania de Requesens reclami, per mitjà de sa mare, la presència de Joan Viladamor al seu costat l'any 1540 (Ahumada 2003: p. 408).

La vida privada d'Antoni Viladamor

Una de les poques dades concretes que coneixem de la vida privada d'Antoni Viladamor fa referència al seu casament. El juliol de 1556 Joan Jeroni Canyelles, notari de Barcelona, redactava les capitulacions matrimonials entre Antoni Viladamor i Elisabet Puig de Roda.³⁰ D'Antoni, barceloní, se'ns diu, com ja sabem, que era fill de Joan i Violant, i d'Elisabet que els seus pares eren el mercader Gaspar Puig de Roda i la seva vídua aleshores, Caterina, ambdós ciutadans de Barcelona.

Les capitulacions estipulen les quantitats a rebre pels promesos amb motiu del casament i les condicions de dit lliurament, però no ens reporten més informació sobre la vida de l'historiador.³¹

De la vida privada d'Antoni Viladamor en coneixem poca cosa més. Per una carta datada a Montsó el 16 de gener de 1564 del rei a Lluís Icard sabem que Viladamor s'havia dirigit al monarca per exposar-li un problema que tenia amb l'arrendament de la sèquia comtal de Barcelona, «que nós teníamos dende Barcelona asta la puente de Trinidad, con censo cada un año de quatrocientos sueldos pagaderos a catorze del mes de julio, para plantar en los límites de aquella moreras y otros árboles», circumstància que, afirma, beneficia la conservació de la sèquia i la cosa pública; la dificultat, ara, rau en el fet que el síndic de la ciutat i alguns habitants, de manera particular, han presentat un plet contra la seva persona i «a esta causa no ha podido [Viladamor] entrar en posesión pasífica ni ha podido gozar del beneficio del dicho establecimiento» —i, encara més, els arbres que hi havia plantat han estat talats i els brots, ofegats. Per tot això, Viladamor demana al rei que no hagi de pagar el censal establert fins que no tingui «posesión pasífica» de la sèquia —i el monarca, com a tal, ordena a Lluís Icard que es faci càrrec del problema (ACA, Canc., Reg. 4299, f. 119-119v). Deu anys més tard, el 14 de setembre de 1574, encara no s'havia trobat una solució; el plet interposat contra Viladamor «no se ha declarado hasta aquí, ni tampoco la pretensión que [Viladamor] tiene de no aver de pagar cada año los quatrocientos sueldos del stablecimiento», situació que afecta tant l'interessat, Viladamor, com les rendes reials.

30. AHPB, 313/80, s/n: veg. apèndix II.1.a.

31. No devia passar molt temps entre la signatura de les capitulacions i el casament: el 6 de maig de 1567 Gaspar Puig de Roda, germà de la muller de l'arxiver, consta com a signant, juntament amb Llorenç Morera, en un document en què figura explícitament com a «familiar» d'Antoni Viladamor (AHPB, 401/1, s/n).

Conseqüentment, el rei va decidir administrar justícia i ordenar que el censal fos pagat (ACA, Canc., Reg. 4305, f. 181v-182).

A més, els documents conservats ens fan saber que deixà vídua, Elisabet Viladamor —és a dir, versemblantment, l'Elisabet Puig de Roda amb qui havia firmat els capítols matrimonials el 1556—, i dos fills, Antoni Joan —nascut cap a l'any 1568 i mort el 1591— i Anna —de qui sabem que el 1595 havia quedat òrfena de pare i mare.

Antoni Viladamor, arxiver: el primer període (1553-1572)

L'estat actual de la documentació no ens permet d'esbrinar si Antoni Viladamor va cursar alguna mena d'estudis; la tasca d'arxiver no requeria estudis universitaris i podem conjecturar que al costat del seu pare, Joan, va aprendre el que li era necessari per desenvolupar la seva labor professional.

Una certificació de Rodrigo Celdrán al protonotari Miquel Climent del 9 de desembre de 1553 ens ennova que Antoni Viladamor fou nomenat arxiver reial l'11 d'agost del mateix any: «Certifich yo, en Rodrigo Celdrán, scribà de ració de la casa de ses cesàrees y catòliques magestats, que sa magestat, per sa cèdula *dat.* en Bruselas lo onzèn dia del mes de agost de l'any present e dejús scrit [1553], la qual tinch registrada en lo tercer registre de cèdules de sa magestat y enfilada en lo terçer fil de dites cèdules, me ha manat scriure y assentar en carta de ració de sa real casa y llibres de mon offici a Anton de Villadamor, fill de Joan de Villadamor, archiver de l'Archiu Real de Barcelona y scrivà de manament de sa magestad, per archiver del dit Archiu y tenedor de les claves de aquell y scribà de manament, juntament ab lo dit son pare e ab la quitació, vestuari, exerçici, gràcies, preheminències, prerogatives y altres qualçevol drets al dit offici pertanyents y deguts, contant, emperò, que lo dit son pare a solas durant sa vida y fins a tant que no se abdicare del dit offici o no vacare, per cessó o decessó o en altra manera, haja y reça la quitació ordinària y vestuari y faça tot lo exercici de scribà de manament y, après sos dies, lo dit son fill. Axí matex, sa magestat, per la susdita cèdula, li fa gràcia y merçed de totes les scriptures que té lo dit son pare com scribà de manament y que per ell se hauran actitado. E per ço, a instància del dit Anton de Villadamor fas la present certificació, sotascrita de mà mia y segellada ab lo segell comú de mon offici, escrita en la ciutat de Çaragoça en lo novèn

dia del mes de dehembre *anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo quinquagesimo tercio.*»³²

Antoni, doncs, fou nomenat coarxiver mentre el seu pare, Joan, encara treballava a l'Arxiu. A la Catalunya del cinc-cents l'herència del càrrec cal veure-la com a normal:³³ l'arxiver podia designar el seu successor mentre encara exercia l'ofici —i revocar el nomenament i escollir-ne un altre— i només calia l'aprovació reial per tal que l'assignació tingués efecte.³⁴ En el cas de l'Arxiu Reial, al llarg dels segles XV i XVI tres nissagues s'hi van repartir la feina: primer els Garcia —Diego i Jaume— al llarg dels anys 1419-1475; després, els Carbonell —Pere Miquel, Francesc i Francesc Miquel— del 1476 al 1529; i, finalment, els Viladamor —Joan, Antoni i Antoni Joan— de 1530 fins a 1591.³⁵ És sabut, a més, que no només era comú transmetre el càrrec de pares a fills sinó també llegar-los les escriptures.³⁶

32. ACA, Canc., Reg. 4183, f. VIv-VIIv: veg. apèndix II/2.a1.

33. Per a una visió general sobre aquest tema veg. Fargas 1997: p. 307 i s.; clarificador, tot i que focalitzat en la família Franquesa, és l'estudi de Torras (1998).

34. Vegeu, en el cas d'Antoni Viladamor, les propostes al rei dels nomenaments d'Antic Safont (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 81) i del seu fill Antoni Joan Viladamor (ib., f. 83-83v) editades als apèndixs II/2.g. i II/2.i. Les dues fan: «Per quant per part de vós, lo magnífich y amat conseller de sa magestat Antoni Viladamor, secretari de sa magestat, son scrivà de manament y archiver, nos és stat presentat un acte de nominatió per vós fet de la persona de [nom del designat] per a regir, obtenir y possehir, après de obte vostre y no abans, los dits vostres officis de archiver y scrivà de manament, juntament ab totes les scriptures públiques que vuy en dia possehiu, axí per concessions reals com altrament.»

35. Sobre els Garcia veg. Martínez Ferrando 1957: p. 117-123, Rubió i Balaguer 1968: p. 330-340; per als Carbonell i la fecunda bibliografia que han generat, especialment Pere Miquel Carbonell, veg. n. 237. Per a la història de l'Arxiu Reial i el càrrec d'arxiver, a part de les dues obres esmentades, ens valem de les notes de Pere Miquel Carbonell a ACA, Canc., Memorial 49, ACA, Col·l. H., caixes 4-6, Francesc de Bofarull (BC, ms. 3893), González Hurtebise 1920, Martínez Ferrando 1944 i Udina 1986. D'altra banda, la data de 1591 es correspon amb la mort d'Antoni Joan Viladamor, que tenia la plaça d'arxiver en propietat durant la seva minoria d'edat però que no arribà a jurar-la mai.

36. Udina (1986: p. 37) ha remarcat el fet que «muchos oficiales regios tenían los registros en sus casas, y así, al morir, pasaban a sus descendientes, herederos o albaceas y, a veces, salieron a subasta pública». En el cas dels Viladamor Joan llega al seu fill «totes les scriptures mies públiques, ço és, aquelles que per autoritat real y altra qualsevol autoritat yo he rebudes y testificades» (AHPB, 326/129, f. 154), i també hi ha constància que quan Antoni escollí l'hereu al seu càrrec aquest havia de rebre les escriptures que havia redactat en tant que scrivà de manament i arxiver (cf. n. 34). D'altra banda, sabem també que els descendents de Pere Miquel Carbonell heretaren part del material que aquest generà com a arxiver (Toldrà 2002a i 2002b). I encara, el fill de l'scrivà de manament Bernat Macip, a través de l'arxiver Miquel Joan Amat, lliurà a la mare i al germà l'inventari de l'Arxiu Reial que havia dut a terme el seu pare (avui a ACA, Canc., Memorial 70/1-5) a canvi d'un favor reial per a l'obtenció de l'abadat de Lavaix (ACA, Col·l. H., caixa 5, doc. 350).

Així, i com assenyala Fargas (1997: p. 311), «la família esdevé fonament de promoció però també de formació i preparació dels futurs oficials reials». En el cas dels Viladamor és evident: gràcies a Joan Viladamor, Antoni va accedir al càrrec —i gràcies a Antoni ho havia de fer també el seu fill Antoni Joan—, i en l'ambient familiar (i laboral) el fill devia aprendre al costat del pare. Des del punt de vista de l'administració aquesta solució de continuïtat familiar tenia certes virtuts: sovint, quan el descendent d'un oficial reial accedia al càrrec que havia heretat, ja estava format i en coneixia secrets i desllorigadors.³⁷

Antoni Viladamor, a més d'allò que Joan li va ensenyar, per força havia d'estar familiaritzat amb el seu ofici a través de les notícies que l'arxiver Carbonell va recollir sobre el càrrec que ocupava. Viladamor coneixia el *Memoriale magnum* del seu antecessor, que reporta in comptables notícies sobre l'ofici, i també el text de les *Ordinacions* del Cerimoniós, que regulava les funcions dels oficis palatins.³⁸ En la mateixa línia, anotà el Memorial 60 de l'arxiver Carbonell, un recull de notícies relacionades amb l'Arxiu entre les quals destaca un catàleg d'arxivers.³⁹

Com recorda Rubió i Balaguer (1968: p. 330), el primer arxiver, Pere de Passeyà, i els seus successors fins a Jaume Garcia, pertanyien tots a l'escrivania reial —una pragmàtica dictada per Pere el Cerimoniós el 1384 condicionava l'obtenció del càrrec al fet que el nomenat fos també escrivà de l'escrivania reial.⁴⁰ Pere Miquel Carbonell, el 1475, no venia de l'escrivania i fou nomenat arxiver i escrivà reial a l'hora per complir amb l'esmentada pragmàtica; així i tot, el nomenament expedit a favor de Carbonell explicita que

37. Repetim, en aquest sentit, les raons que exposa Joan Viladamor en demanar que l'ofici que ell regeix passi de pares a fills: «El officio de archivero importa mucho que sea regido por persona que sepa la manera como se ha de administrar porque hay mucho que hazer para entender lo que cumple al exercicio del dicho officio y [...] conviene al servicio de Vuestra Magestad que ste siempre en poder de persona abil y suficiente y por esta consideracion se han hecho muchas ampliaciones del dicho officio de padres a hijos porque siendo los padres archiveros crian los hijos en el exercicio del dicho archivo y con esto quedan abiles» (Mateu 1986: p. 414).

38. Que Viladamor el coneixia i el feia servir ho confirma el fet que l'usà per autenticar una còpia dels juraments de les Constitucions pels reis (ACA, G. 224); sobre ACA, Canc., Memorial 49, el *Memoriale magnum*, i per a la relació que cal establir entre el text de les *Ordinacions* i la persona de Viladamor veg., més endavant, p. 45-46.

39. ACA, Canc., Memorial 60, f. 3 i 64-68. Per al Memorial: Riera 1999: p. 92 i *Repertori de manuscrits...*, vol. III, p. 179-182.

40. Sobre les funcions de l'arxiver durant el segle XIV veg. Aragó 1973.

només aleshores i no de manera continuada es deixarà d'observar la pragmàtica, que continuà en vigor.⁴¹ Del document expedit per Celdrán el desembre de 1553 sabem, però, que Viladamor fou nomenat a la vegada arxiver i escrivà de manament.

A partir d'aquest moment hom es refereix de vegades a l'arxiver Viladamor com a «tinent les claus de l'Arxiu Reial» —com és habitual, val a dir-ho, en tots aquells que ocupen el càrrec. També queda clar que Antoni Viladamor, en molts dels documents que anirem trobant, s'anomena, ell mateix, «notari públic per tots els seus regnes [*i. e.* del rei]».⁴² En una carta del rei a l'escrivà Celdrán queda constància que per ser nomenat arxiver calia ser notari⁴³ i, així mateix, el rei confirma a Antoni Viladamor que pot traspassar el seu ofici d'arxiver a la persona que aquest esculli i, si el designat és menor d'edat, li pot trobar un substitut «hasta tanto en que sea creado notario nuestro real»; la mateixa idea es repeteix en un altre document: durant la minoria d'edat del fill de Viladamor «y fins a tant tingués autoritat real de notari», Antoni pot buscar un substitut per al seu descendent.⁴⁴

41. Udina 1986: p. 42-43, Martínez Ferrando 1957: p. 125; hi ha edició d'aquest nomenament a Bofarull 1864-1865: vol. I, p. 29-33. Toldrà (2002b) assenyala les raons per les quals, tot i no comptar amb els requisits, arribà el nomenament a favor de Carbonell.

42. Sobre la tipificació dels notaris reials remeto a les observacions de Baiges 1994: p. 140; segons la seva classificació Viladamor pertanyia a la categoria de «notaris generals», «amb capacitat d'actuació *ubique*, és a dir, per tots els regnes i territoris de la corona, però sense adscripció local. La seva tasca, en principi, se centrava en l'escripturació dels negocis comuns dels funcionaris reials, encara que, eventualment, podien actuar com a notaris domèstics del rei en qüestions puntuals». Per a les competències dels notaris reials i la rivalitat que mantenien amb els públics veg. Molas 1994: p. 715-717. A l'AHPB es guarda un lligall (401/1, s/n) amb part de la documentació que Viladamor va generar com a notari entre els anys 1555-1572; en aquests consta explícitament que Viladamor actua en qualitat de «notari reial» en diversos processos (veg. n. 19). També consta com a tal en un procés entre el Monestir i la vila de Sant Feliu de Guíxols (BPG, ms. 124), encara que en aquest cas actua un substitut en nom seu.

43. La forma d'accés al col·legi de notaris reials era el següent: vuit anys d'aprenentatge i examen secret i examen públic, aquest darrer davant el canceller, el regent de la Cancelleria i quatre magistrats de l'Audiència (Molas 1994: p. 716-717). Sobre la consideració dels arxivers com a notaris veg. Solé-Verdés 1994: p. 87, que indica també que el títol de secretari reial pot ser considerat, d'alguna manera, equivalent al de notari. D'altra banda, Sevillano (1950: p. 43 i 47; 1968: p. 475-478) destaca que els escrivans de manament eren autèntics notaris i que, com a tals, també passaven els exàmens davant el canceller, afirmació que és posada en dubte per Rubió i Balaguer (1968: p. 331), a qui no li sembla que el títol notarial sigui esmentat de manera seguida.

44. ACA, Canc., Reg. 4288, f. CLXXXII (apèndix II/2.f2), i ACA, Canc., Reg. 4183, f. 83 (apèndix II/2.i).

Conegudes aquestes dades, podem aventurar-nos a fixar la data de naixement d'Antoni Viladamor. Un dels requisits per accedir a l'ofici de notari era haver complert vint-i-quatre anys,⁴⁵ i per ser arxiver abans calia haver estat nomenat notari; de tot plegat es dedueix que aquest procés era un pas immediatament previ per a la designació en el càrrec. Així, si Viladamor complia amb els requisits establerts i no es va entretenir a l'hora de passar l'examen que l'havia d'acreditar com a tal —i no hi ha cap raó per pensar el contrari, tenint com tenia una escriptura de manament i una plaça d'arxiver que l'esperava—, hauria accedit al càrrec havent complert, l'any 1553, els vint-i-quatre anys. Per aquestes raons, establim la seva naixença c. 1529.

Si l'11 d'agost de 1553 Viladamor era nomenat arxiver, el 31 de maig de 1555 prestava jurament davant el notari un procurador en nom seu. Igualment, consta que el dia 9 de juliol d'aquest any jurà el càrrec i l'11 n'oí sentència d'excomunicació. El dia 18 de gener de 1556 i arran de la mort del seu pare Joan, Antoni fou reafirmat en el càrrec, que jurà de nou, i tornà a oir sentència d'excomunicació.⁴⁶

De l'època en què Viladamor consta que exerceix les funcions de «scribe et archivarii simul et insolidum cum Joanne Viladamor, patre meo, regiaque auctoritate notarii publici per totam ipsius terram et dominationem» n'hi ha, entre altres coses, notícia a l'inventari de *signa* d'escrivans reials començat per Jaume Garcia i continuat per Carbonell i els seus successors fins a Dídac de Montfar; Viladamor afegeix a la llista, a més del seu *signum* i el del seu pare, una «Forma clausure mei, Antoni Viladamor».⁴⁷ Potser també d'aquesta època, o potser de més endavant, és la llista d'arxivers de l'Arxiu Reial començada per Pere Miquel Carbonell i continuada pels seus successors fins a Miquel Onofre de Montfar, en què Antoni anotà el seu nom i el del seu progenitor.⁴⁸

45. Constitució promulgada per Alfons III a les Corts de Montblanc, 1333/XXXI; veg. C-1704; vol. I, p. 275. Baiges (1994: p. 146) destaca que a la ciutat de Barcelona l'edat exigida eren vint-i-dos anys, punt que no cal considerar en el cas de Viladamor, ja que ell no fou un notari amb competències locals sinó generals.

46. ACA, Canc., Reg. 4183, f. VIIv-VIIIv; veg. apèndixs II/2.a2-a4 i II/2.d1-d2.

47. «Signa scriptorum regionum et de scribania domini regis ac aliorum tempore serenissimi domini Ferdinandi II, regis Aragonum» és el títol que encapçala el recull, comprès als f. 134-157 d'ACA, Canc., Memorial 22 (Riera 1999: p. 67 i *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 110-112).

48. La llista es troba en un full de pergami, s/n, a ACA, Col·l. H., caixa 5. Una altra llista de les mateixes característiques («Los sobrescrits són stats archivers de l'Archiu Real de Barcelona»), de la mà de Pere Miquel Carbonell i amb un afegitó que indica el nom de Francesc Carbonell i la seva filiació, és completat per Antoni Viladamor amb el nom del seu pare, Joan Viladamor; la trobem a ACA, Canc., Memorial 60 (veg. n. 39).

Així mateix, al llarg d'aquests anys, a l'Arxiu Antoni devia viure la visita de Zurita, que s'endugué una bona pila de material del fons,⁴⁹ i devia patir la pèrdua d'una sèrie de registres de la Cancelleria que transportava Joan Sagarra, lloctinent del protonotari, per mar el 1559.⁵⁰

Hi ha referència a l'actuació de Viladamor com a notari el dilluns 25 de juny de 1554, quan «misser Hierònym Guinard, provehit del offici de altre dels jutges de cort per sa altesa, ab son privilegi dat a VI de juny, DLIII, prestà lo sacrament y homenatge acostumats en poder de misser Macià Çorribes» (DGC: vol. II, p. 50-51).

Cinc anys més tard, el dijous 23 de febrer de 1559, Antoni Viladamor apareix al costat de Joan Fogassot, ambdós escrivans de manament, en el moment que «los senyors deputats y oydós de comptes del dit General, ab los tres porters devant [...], ab sos capitans, y los senyors deputats ab barrets plans de dol per la mort del emperador y rey nostre senyor don Carles Quint, acompanyats dels honorables assessors y officials de la casa de la Deputació, y General y Bolla», tots plegats, «partiren de la casa de la Deputació», i amb ells «anaren a parlar ab los senyors deputats mossèn Merí [*sic per* Nuri] Joan Fogassot y mossèn Anthoni Viladamor, scrivans de manament, de part del reverent canceller y magnífich regent de la Cancelleria, qui venían darrera, pregant-los se volguesen apartar a la una part y fessen apartar los officials, per a que puguessen pasar de davant primers per ha recibir lo primer lo il·lustre don García de Toledo». Un cop ho aconseguiren, «ells passaren fent son acatament als senyors deputats, y anaven primers los algotzirs, après los scrivans de manament, los dits mossèn Viladamor y Fogassot, mossèn Felip Agostí Mas y mossèn Thomàs Vessiana, y après los dos porters o veguers [...], y après los dits reverent canceller y magnífich regent, y après los doctors del Real Consell, per entiguetat [...], la qual anada y preceir donà alguna admiració, en anar los algotzirs y scrivans primer» (DGC: vol. II, p. 78).

També consta Viladamor com un dels escrivans de manament (de vegades el seu nom apareix acompanyat del càrrec d'arxiver)

49. González Hurtebise 1920: p. 27, Martínez Ferrando 1940: p. 53, Udina 1986: p. 117-118 i Navarro 1999: p. 118, entre altres. La documentació es guarda avui a la biblioteca de la RAH; cf. Salas 1944 i Canellas 1969 i 1974.

50. Bofarull, BC, ms. 3893: f. 141; cf. ACA, Canc., Reg. 3901, f. 1.

al Dietari de l'Audiència en nombroses ocasions: el febrer, març i setembre de 1559, el gener, abril, maig i els mesos d'octubre a desembre de 1560, de gener a desembre de 1561 i 1562, el gener i el maig de 1563 i, finalment, el novembre de 1564.⁵¹

Així mateix, el 8 d'octubre de 1560 Viladamor, com a escrivà de manament, expedeix una certificació de la tasca que P. Salverdenya ha desenvolupat a l'Arxiu Reial del 23 de juny de 1559 al 3 de setembre de 1560. El 21 d'octubre de 1561, com a escrivà i arxiver, i juntament amb Jeroni Paner, fa de testimoni al jurament de l'escrivà de manament Francesc Aguiló. I tres anys més tard, el 1564, el trobem present també en qualitat de testimoni, com a escrivà i arxiver, als juraments de l'alguatzir ordinari Onofre de Farrera i el veguer Joan Riera.⁵²

La funció de l'Arxiu Reial era la de salvaguardar els documents que tenien relació amb el patrimoni i els costums de la Corona. L'arxiver sovint rebia ordres del rei i els seus oficials per buscar documentació de tota classe sobre drets reials, propietats, impostos i material divers d'aquestes característiques, però també havia de respondre a les demandes dels particulars que cercaven documents que acreditessin les seves possessions, drets, etc. A les Corts de Barcelona de 1481 es va fixar la norma reguladora per a l'expedició de còpies: la constitució 1481/XVI disposava que l'arxiver reial «sia tengut mostrar e donar translat, satisfet, emperò, de son salari condecant, de tots actes tocants a interès de part a part» sense llicència del superior, que només era necessària «en las cosas que hauran esguart a l'interès de la Règia Cort»; més tard la constitució 1510/XVI (i anys a venir la 1702/XXXIX) establí la tarifa que l'arxiver podia cobrar als particulars per la tasca de cercar documents i per fer-ne còpies autèntiques.⁵³

Les dues funcions de l'Arxiu, la règia i la pública, són documentades en els textos que esmentarem a continuació. Es conserven

51. ACA, Reial Audiència, Processos 6431. La notícia de l'existència d'aquest dietari ens l'ha proporcionada Jaume Riera.

52. ACA, Canc., Reg. 4183, f. XXXXIII, XXXXVII-XXXXVIIv, XXXXIXv-LV i LXIV-LXVI. Resseguint els registres de la Cancelleria durant els regnats de Carles V i Felip II seria fàcil localitzar altres documents rubricats per Viladamor en tant que escrivà de manament i arxiver; tanmateix, la quantitat de documents d'aquest període és enorme i les possibles aportacions que en podrien resultar per a la biografia de Viladamor s'ha de conjecturar que serien laterals i complementàries.

53. Ferro 1987: p. 387 i *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 71-73.

una desena de cartes que són comunicacions escrites pels secretaris dels lloctinents generals a l'arxiver reial durant el regnat de Felip II:⁵⁴ en la primera, sense datar i signada per Agustí Malo, es demana a l'arxiver Viladamor que prepari uns documents;⁵⁵ en la segona, també sense data, es fa «manament al discret mossen Anthoni Viladamor Archiver de sa magestat en lo dit principat que dins tres dies primers vinents satisfet en son salari condecant done Copia autentica fe fahent a Vidal Caudeller» d'una provisió feta per Francesc de Borja i d'Aragó, lloctinent general del Principat;⁵⁶ també sense datar, la següent recull l'ordre del lloctinent general i el regent de la Cancelleria Reial, Francesc Montaner, per mitjà del secretari, Jeroni Paner, a Antoni Viladamor perquè expedeixi una còpia autenticada a Francesc de Rebolledo d'una gràcia que el rei Ferran II féu a Joan Ferran de Rebolledo (Mateu 1986: p. 420; ACA, Col.l. H. doc. 1083); en la quarta, de la part del lloctinent García de Toledo es demana a Antoni Viladamor que entregui una còpia autenticada a Guillem de Senesterra «de la venda feta per lo cereníssimo infant don Joan primer y los procuradors del sereníssimo rey en Pere terç a l'abadessa y monastir de Sant Pere de las Puellas de la ciutat de Barcelona»;⁵⁷ en una altra lletra es demana a A. Viladamor una còpia d'una conclusió datada el setembre de l'any 1558 per a Jeroni de Luna;⁵⁸ el 24 d'abril de l'any 1559 se sol·licita a l'arxiver que dugui a terme una còpia d'una venda feta per Joan Avarca al bisbe de Pamplona;⁵⁹ el 21 de juny de 1559 es demana a Antoni Viladamor, per als cònjuges Lluís Icard i Dionísia, còpies d'una sèrie de documents (Mateu 1986: p. 421-422; ACA, Col.l. H. doc. 1091); i, finalment, del 1560 es conserven tres cartes a l'arxiver Antoni Viladamor datades el 7 de febrer, el 20 de març i el primer d'abril que són del mateix tenor que les ja esmentades (Mateu 1986: p. 422-423; ACA, Col.l. H. doc. 1092-1094).

54. La majoria han estat recollides per Mateu 1986: p. 420-423.

55. ACA, Col.l. H. doc. 1081 (veg. apèndix II/2.b.); al *verso*, escrit a llapis, per una mà moderna, «1553-1572» —confirmant, doncs, que fou escrita durant el primer període d'Antoni Viladamor a l'Arxiu. La carta, que és inèdita, ha de ser anterior a 1564, data en què acaba el virregnat de García de Toledo, que hi és esmentat.

56. Mateu 1986: p. 420 (ACA, Col.l. H. doc. 1082); al *verso*, la mateixa indicació que a Col.l. H. doc. 1081, «1553-1572».

57. ACA, Col.l. H. doc. 1087: veg. apèndix II/2.c.

58. Mateu 1986: p. 420 (ACA, Col.l. H. doc. 1086); al *verso*, escrit a llapis per una mà posterior, «1558-1559».

59. Mateu 1986: p. 420-421 (ACA, Col.l. H. doc. 1088); és discutible que aquesta carta s'adreçi a Antoni Viladamor (veg. n. 71).

A més, tenim constància que, durant la seva primera etapa d'arxiver, Viladamor, complint amb les labors pròpies del seu ofici, registrà als fons una sèrie de registres que li foren encomanats: amb data 15 de juliol de 1561 manifesta, per ordre del lloctinent García de Toledo, haver anat a casa de Caterina de Pallars i recollit «los registres infrascrits del temps de l'emperador y rey nostro senyor per a recondir-los en lo Real Archiu»; i el 12 de setembre de 1568 dóna fe de la inclusió, a l'Arxiu, d'una sèrie de registres que Jeroni Climent, protonotari del rei, li havia fet arribar.⁶⁰

D'altra banda, el 2 de febrer de 1561 el rei atorgà a Antoni Viladamor, arxiver, les escriptures del lloctinent de protonotari Miquel Amat, que hi havia renunciat.⁶¹

En aquest primer període a l'Arxiu, Viladamor també es va dedicar a «adobar» alguns dels registres antics de la Cancelleria. La tasca era la pròpia de l'arxiver, que tenia l'obligació de reunir en un sol lloc els registres de l'escripció reial, de la reina i dels infants, d'ordenar-los, intitular-los, numerar-ne els folis i redactar-ne els índexs (cosa que no sempre feien), a més de restaurar els que estaven malmesos i conservar-los en bon estat.⁶²

En l'inventari que de l'Arxiu es féu els anys 1584-1590, alguna de les entrades duen anotacions semblants a aquesta: «per quant és hu dels registres que Antoni Viladamor l'altra volta, quan era archiver, féu adobar»;⁶³ i, efectivament, la comprovació d'aquestes dades certifica que Viladamor féu aquesta feina. Per exemple, del Reg. 63 de la Cancelleria diu l'inventari de Macip: «Item, un altre registre del dit rei Alfonso com a rei intitulat de mà de Viladamor, archiver, “Regis Alfonci de anno MCCLXXXV” [...]» (ACA, Canc., Memorial 70/1, f. XXIV), i si anem a buscar l'esmentat registre trobem la mà de l'arxiver als folis preliminars que l'intitula tal i com se'ns ha dit.⁶⁴

60. ACA, Canc., Memorial 51, f. XLVIIv-XLVIII.

61. ACA, Canc., Reg. 4297, f. LXVIII-LVv[sic]: veg. apèndix II/2.e.

62. Això és el que diu l'ordinació intitulada «De l'escrivā de l'Archiu Reial» que apareix a alguna de les còpies de *Ordinacions* del Cerimoniós a partir del segle XV (tot i que sembla dictada per Pere III entre 1382 i 1384); cf. González Hurtebise 1920: p. 16-21, Martínez Ferrando 1957: p. 112-114, Sevillano 1968: p. 474-475, Schena 1983: p. 55-56 i 226-229, i Conde 1993.

63. ACA, Canc., Memorial 70/1, f. XIII. A l'inventari, que és a ACA, Canc., Memorial 70/1-5, ens hi referim més amb detall a les p. 69-71.

64. ACA, Canc., Reg. 63, f. [3] prel.; encara un altre registre intitulat per Viladamor, i sense ànims de fer-ne una llista exhaustiva, és ACA, Canc., Reg. 46 —cf. Benet

Entre altres tasques, l'arxiver també tenia la de recopilar documentació per a les Corts. Carbonell, en una súplica que envià al rei, defineix aquesta tasca de la següent manera: l'ofici d'arxiver, diu, «sobrepuja tots los treballs dels altres scrivans, car, la Cort convocada en Cataluña, contínuament lo Archiu ha a treballar en cercar actes de Corts passades, e cercar tots aquells per los casos occorrents, e après de haure-los trobats, los ha a tremettre autèntichs a vostra magestat hon que sia, sens salari ni remuneratió alguna» (ACA, Canc., Memorial 49, f. 14v). En aquesta línia, el 1542 Carles V havia demanat a Joan Viladamor alguns registres i processos de Cort antics per a les Corts de Montsó, i el 1547 el seu fill, l'aleshores príncep Felip, repetia la comanda.⁶⁵

Així mateix, s'ha conservat una còpia autoritzada per Antoni Viladamor de les actes de jurament de les Constitucions per part dels reis (ACA, G. 224; cf. Udina 1986: p. 326). El volum comença amb el «Privilegium concessum per serenissimum dominum Petrum, tertium nominis regem Aragonum, civitati Barcinone, cum quo statuit et ordinavit quod per successores quoscumque in comittatu Barcinone in initio nove successionis juramenti prestatio et receptio fidelitatis recipiantur in predicta civitate Barchinone tanquam prestantiori et non alibi» i el segueixen els juraments dels reis, de Pere el Gran fins a Ferran el Catòlic; en el cas d'Alfons IV i Ferran II, però, no trobem el jurament sencer sinó una certificació del dia del jurament reial.

Viladamor va aplegar el jurament de les Constitucions per part dels reis a instàncies del síndic i dels diputats del General; en el

1999: p. 26. Unes notes marginals a ACA, Canc., Memorial 70, a llapis, modernes, faciliten a l'investigador la identificació dels registres antics amb la signatura actual. Malgrat tot, no sempre els resultats de l'acarament entre l'inventari i els registres són efectius: del que es desprèn d'ACA, Canc., Memorial 70/1, f. XXIIv, ACA, Canc., Reg. 67 també hauria d'estar intitulat de la mà de Viladamor, i no ho hem sabut veure —probablement perquè el foli preliminar on hi havia l'anotació es degué perdre en alguna restauració. Sobre la problemàtica que presenta la identificació dels registres de la Cancelleria remetem a Canellas-Torra (2000: p. 28) amb relació als del Magnànim, extensibles a tots els altres: «De los registros conservados actualmente en el Archivo de la Corona de Aragón, hay que destacar el notable grado de manipulación que presentan respecto a su estado original. Todos fueron reencuadrados y sus márgenes guillotizados a mediados del siglo XVIII, perdiendo irremisiblemente sus cubiertas y folios de guardas originales y, con ellos, valiosas indicaciones sobre su auténtica titulación. También quedó borrada y alterada en muchos casos la foliación y, lo que es más grave, se mezclaron en bastantes ocasiones en un único volumen registros inicialmente independientes, muchas veces incluso de series diferentes.»

65. ACA, Col.l. H. doc. 1074 i 1080; n'hi ha edició a Mateu 1986: p. 417 i 419.

cas d'Alfons IV i Ferran II, com que no en va trobar notícia va recollir tan sols el dia del jurament, dada que va localitzar en un llibre gran, relligat en fusta, fet pel qui fou antecessor seu en el càrrec d'arxiver, Pere Miquel Carbonell. Aquest volum és el Memorial 49 de l'ACA que, als f. 109 i 109v, recull, respectivament, les notícies esmentades per Viladamor.⁶⁶

Durant aquest primer període a l'Arxiu, Viladamor hauria estat també el responsable d'una compilació documental sobre els funcionaris de la Cancelleria que inclou extractes de les *Ordinacions* de Pere III.⁶⁷

D'altra banda, també Antoni Viladamor va aconseguir, com abans el seu pare, que la plaça d'arxiver que ocupava l'heretés una persona designada per ell. En una certificació datada a Barcelona el 10 de març de 1564, el rei recorda haver donat «facultad a Antonio Villadamor, nuestro archivario y scrivano de mandamiento, que cada y quanto quiziere, una y muchas vezes, de palabra o en testamento o en otra qualquier escritura pública o privada, pueda el dicho offitio de archivero y scrivano de mandamiento, juntamente con todas las escrituras que hoy por razón de dicha scrivanía de mandamiento possehe, dexar y de aquel disponer y ordenar en una persona hábil, empero y sufficiente, por él elegidora o nombradora a conocimiento nuestro o de nuestro lugarteniente general en el Principado de

66. S'ocupen del volum, entre els contemporanis de Viladamor, Benet 1999: p. 93-99 i 106-107 i, en l'actualitat, Martínez Ferrando 1957: p. 114-115, Riera 1999: p. 99, Toldrà 2002a, íd. 2002b i *Repertori de manuscrits catalans...*, III, p. 131-162; Toldrà (2002a: p. 184) ha proposat de datar la compilació arran de l'accés al tron (1558) o el jurament a Barcelona (1564) de Felip II. El ms., ara relligat en paper i pergami al llong, era, segons consta en una nota al foli 1, «mui voluminoso, con cubiertas de tabla vestidas de piel y clavazón de hierro; estaba desquadrado, roto y mui maltratado, y la maior parte de sus fojas en blanco. En su vista el archivero don Francisco Xavier de Garma se las quitó, como también dichas cubiertas, y reservó las útiles, sin duda para mandarlo componer y encuadernar, lo que ha verificado el archivero interino don Joseph Serra y Sánchez [...]».

67. Es guarda a la RAH, ms. C 129. L'han descrit Arco Garay (1942: núm. 250, p. 114-115), Schena (1983: p. 62-64), que l'inclou en el sisè grup de manuscrits de les *Ordinacions* segons la seva classificació, i el *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 206. El còdex, del qual ja vam parlar sumàriament a Miralles 2001b: p. 229-231, inclou una carta-dedicatòria de Viladamor al protonotari Miquel Climent que és editada en apèndix (II/3.b.); l'esment del protonotari de la Corona permet posar-lo en relació amb els ms. II h 1 i II h 2 de la Biblioteca de El Escorial, que contenen les *Ordinacions* en català i en castellà acompanyades d'un pròleg d'aquest al príncep Carles datat el 1562 (Zarco Cuevas 1924: vol. I, p. 32-33 i 192-193, i Schena 1983: p. 52-53; per al pròleg: Savall-Penén 1866: vol. II, p. 457-458, Carreras Candi 1906: p. 337-338, Palacios 1994: p. 95-96, i cf. Schena 1983: p. 52, que en resumeix el contingut).

Cathalunya y condados de Rossellón y Serdanya, la qual persona ansí por él nombrada durante su vida posseha dicho offitio y escrituras por la forma y manera per él nombrada, fuere hijo legítimo y natural y fuere constituido en menor edad durante aquella y, hasta tanto que sea creado en notario nuestro real, pueda nombrar una persona para regir dicho offitio y escrituras y, en caso de muerte de aquel otro, substituir —con tal que sean personas hábiles y sufficientes—, al dicho conocimiento nuestro o de dicho nuestro lugarteniente general». Per tot això, ordena que l'escollit per Viladamor sigui assentat «en carta de ración y libros de vuestro officio por todo el tiempo que durare su vida por archivero y escrivano de mandamiento, con la mesma quitación ordinaria, gratias y prerogativas y preheminencias que dicho Villadamor hoy recibe y poseehe y al dicho offitio tocaren y pertenescrieren».⁶⁸

La certificació reial responia, segurament, a una petició d'Antoni Viladamor. El dia 8 de novembre de 1567 l'arxiver designava successor seu el notari barceloní Antic Safont (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 81), però set mesos més tard revocava la designació en favor del seu fill Antoni Joan Viladamor. Una certificació del 30 de maig de 1568 demostra que aquest demanà el càrrec per al seu fill, que designà dos substituïts en cas de mort o malaltia d'Antoni Joan i que les seves peticions foren ateses (ib., f. 83).

La presència d'aquest document, datat el novembre de 1567 a favor d'Antic Safont, permet defensar la hipòtesi que Antoni Joan degué néixer als voltants del maig de 1568 —data de la nominació a favor seu per part d'Antoni.⁶⁹ A més, és possible que la invalidació de l'anterior nominació a favor de Safont donés algun maldecap a l'arxiver titular: d'una banda, el notari de Barcelona és el primer substituït, en cas de mort del fill, per heretar el càrrec d'arxiver (i en cas de mort d'aquest Iscle Berenguer, i en cas del decés del segon, Joan Vila) i, de l'altra, la segona nominació afegeix una clàusula que no trobàvem a la primera: «y ns hajau supplicat [i. e. A. Viladamor] ab protestatió que, per aquesta present nominatió, no

68. ACA, Canc., Reg. 4288, f. CLXXXII-CLXXXIII (veg. apèndix II.2.f2); encara un altre document, en llatí i més extens, reporta la mateixa informació: ACA, Canc., Reg. 4288, f. CLXXXVIII-CLXXXI (veg. apèndix II.f1.).

69. Ens encamina en la mateixa direcció l'evidència que Antoni Joan Viladamor no fos admès a Cort en primera instància l'any 1585, raó per la qual imaginem que encara no havia fet els vint anys (veg. n. 130). Per a l'edat dels admesos a Cort —vint anys segons Lluís de Peguera, però majors de catorze segons el procés familiar del braç militar— veg. el pròleg de Gifre a *Cort 1585 (Braç militar)*: p. VIII.

us sia en res perjudicat a la facultat que en dit privilegi teniu de variar y mudar les tals nominations per vós fetes y fahedores, axí en actes entre vius com en últimes voluntats, y axí ab scriptura pública com privada» (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 83).

L'historiador va deixar la feina a l'Arxiu i, durant la minoria d'edat del seu fill, va haver de buscar un substitut, Gabriel Olzina, que s'hi estigué del 1572 al 1584.⁷⁰ Tot i això, és possible que Viladamor pensés en deixar el càrrec ja des de l'any 1564, data en què el rei li concedí la gràcia de poder designar un successor per al seu càrrec d'arxiver, i també l'època en què comencem a trobar-lo exercint de secretari al costat del lloctinent Diego Hurtado de Mendoza (o encara més en ferm a partir de l'any 1567, any del nomenament d'Antic Safont com a successor seu). A més, s'escau que l'any seixanta-quatre és el de la demanda al rei, per les Corts, del nomenament d'un cronista per al Principat i comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent, circumstància que Viladamor explica, a la dedicatòria de la *Història*, que fou transcendental per iniciar la seva crònica.

No era la primera vegada —ni l'única— que Antoni Viladamor abandonava temporalment la feina: tenim constància, per exemple, que l'(abril?)-maig de 1559 Joan Fogassot ocupava el seu càrrec.⁷¹

70. La nominació d'Olzina com a arxiver és del maig de 1572 (ACA, Reial Audiència, Processos 6431, f. 28). Bona prova de la tasca del substitut de Viladamor són els autògrafs del juliol de 1572, de l'agost de l'any següent, 1573, i del setembre de 1577 (ACA, Canc., Memorial 51, f. 48v). També documentem Olzina exercint com a arxiver als DGC (veg., per exemple, vol. III, p. 3; any 1578) o al Dietari de l'Audiència (ACA, Reial Audiència, Processos 6431, f. 30, 32, 33, 35, 44, 46v i 47; anys 1575-1584).

71. Francesc de Bofarull (BC, ms. 3893: f. 142) remarca que Fogassot ocupava el càrrec, segons li sembla, «por ausencia o enfermedad del archivero propietario, Antonio Viladamor», i afegeix que ho sosté perquè «las fechas de los dos únicos mandatos oficiales que se conservan y he examinado detenidamente dirigidos á Fogassot para que expidiese copias auténticas de ciertos documentos son de los días 2 y 20 de Mayo de 1559» (la primera és una carta del rei en què Mateu Sorribes demanava a l'arxiver que busqués uns privilegis concedits a la universitat i parròquia de Mataró pel rei Ferran, Mateu 1986: p. 421, ACA, Col·l. H. doc. 1089; a la segona Francesc Montaner demana a «Fogassot, scrivà de manament, tenint les claus de l'Arxiu Real de sa magestat», que faci còpia autèntica d'una venda feta pel rei Pere III a Francesc Sasala del mer i mixt imperi de la vila de Mollerussa, ACA, Col·l. H. doc. 1090). Bofarull afegeix que «ocurre la particularidad de que se conserva otro mandato de la misma indole y anterior, aunque muy poco, á los dos apuntados, dirigido en 24 de abril del mismo año de 1559 "al tinent les claus del Real Archiu de la present ciutat de Barchinona", sin expresar nombre alguno» (es tracta del document que ja hem esmentat abans, Col·l. H. doc. 1088; veg. n. 59), i conclou que ja amb data 11 de juny apareix una carta, que s'ha d'identificar amb el document Col·l. H. doc. 1091, que va adreçada a Antoni Viladamor (Mateu 1986: p. 422, la data el dia 21). Probablement és durant aquest temps que el notari públic Tomàs Vesiana actua com a substitut d'Antoni Viladamor, «a presentì civitate Barchinone absentis et in curia suprema residentis» (BPG, ms. 124, f. 188v-189v; devem la notícia d'aquest ms. a M. Toldrà).

Les campanyes de Carles V. El seguici de Felip II a Anglaterra i Flandes

El document d'ennobliment a favor d'Antoni Viladamor, datat el 27 de març de 1564, ens ennova d'altres activitats que, al llarg d'aquests anys, dugué a terme l'arxiver. El rei Felip II hi recorda: «Quae certe omnia tu, dilecte noster Antonii Viladamor egregie prestisti, nam nos in Angliam et Flandriam es secutus, et bello gallico quo Tervana et Hedinum, munitissima Gallie oppida, ab imperatore Carolo quinto, patre nostro invictissimo, fuerunt expugnata, interfuisti.»⁷²

D'una banda, el document fa referència a la guerra que, el 1553, Carles V lliurava amb França. L'hivern de 1553 el governador francès de Picardia, el duc de Vendôme, havia pres la plaça d'Hesdin. La resposta de les tropes imperials s'inicià el 30 d'abril d'aquell any, quan encerclaren la ciutat de Théroutanne, a França, a la frontera amb els Països Baixos, que fou assaltada i presa el 20 del mes següent; sis dies després, el 26 de juny, ja eren prop d'Hesdin, que tornà a mans de l'emperador el 18 de juliol.⁷³

Antoni Viladamor (aleshores jove d'uns 24 anys) degué estar-se amb les tropes de l'emperador durant aquest període i intervingué eficaçment en el conflicte; l'agost de 1553 li arribà el nomenament d'arxiver.

D'altra banda, l'escriptura fa esment de l'anada de Felip a Anglaterra i Flandes el 1554-1559. El príncep embarcà el 16 de juliol de 1554 a la Corunya amb destí a Anglaterra, on el dia 25 es casà amb la reina Maria. Hi anà acompanyat d'un seguici d'entre tres i cinc mil persones i s'hi estigué prop d'un any; el 8 de setembre de 1555 el trobem a Brussel·les al costat de l'emperador, i fins el setembre de 1559 no retornà a Espanya.

Viladamor degué formar part de la nombrosa comitiva que acompanyà en aquesta ocasió el príncep, encara que no durant tot el llarg viatge: l'arxiver era a Barcelona el 25 de juny de 1554 (DGC: vol. II, p. 50-51); el 31 de maig de 1555 el seu procurador jurava

72. ACA, Canc., Reg. 4299, f. 155v-157: veg. apèndix II/1.b.

73. Per a la cronologia dels fets m'he valgut de De Cadenas 1992: p. 380-381. Sobre la importància de les dues places vegeu les cartes creuades entre Carles i el seu fill o, encara, una altra de l'emperador a la Corona de Castella (Fernández Álvarez 1972-1981: vol. III, p. 554 i 601, i vol. IV, p. 34).

el càrrec d'arxiver, i el 9 de juliol prestava jurament i oïa sentència d'excomunicació el mateix Viladamor (ACA, Canc., Reg. 4183, f. VIII); a mitjan gener de 1556 moria el seu pare Joan i el 18 d'aquell mes era confirmat en el càrrec d'arxiver (ib., f. VIII-VIIIv); del 19 de juliol de 1556 són les capitulacions matrimoniales amb Elisabet Puig de Roda (AHPB, 313/80, s/n); i, finalment, el 23 de febrer de 1559 era de nou a Barcelona (DGC: vol. II, p. 78). És a dir, des de finals de juny de 1554 fins a principis de juliol de 1555 Viladamor devia ser al costat de Felip a Anglaterra, degué retornar a Barcelona cap al juliol de 1555 per prendre possessió del càrrec d'arxiver i s'estigué a la ciutat almenys fins al juliol de 1556, arreglant paperassa relativa a la feina, al testament de son pare i al seu casament; després, entre aquesta data i el febrer de 1559, és més que possible que fes una estada a Flandes.

Antoni Viladamor, secretari. La relació amb Diego Hurtado de Mendoza

Des de 1564 el nom de Viladamor apareix sovint relacionat amb el de Diego Hurtado de Mendoza, príncep de Melito, marquès d'Algecilla, duc de Francavilla i comanador de Sant Jaume, que fou lloctinent general del principat de Catalunya del 1564 al 1571.⁷⁴ I, en efecte, podem documentar unes activitats, i no poques, de Viladamor amb relació a l'esmentat personatge —en algunes de les quals apareix explícitament com a secretari.

El 20 de gener de 1564 des de Montsó, el 26 de març des de Vilafranca del Penedès i el 18 d'abril des de València, el secretari reial Viladamor, per ordre del monarca, expedia una sèrie de documents que rubricava així: «Sacra, catholica ac regia magestas mandavit mihi, Antonius Viladamor.»⁷⁵

L'any següent, el 23 de febrer de 1565 Viladamor expedia un document sobre l'ofici d'alguatzir reial, que aleshores vacava, certificant «el príncep y duque», és a dir el lloctinent general, i

74. Per a la figura de Diego Hurtado de Mendoza veg. Reglà 1956a (n'hi ha síntesi a Reglà 1956b: p. 83-85). Recull la bibliografia al dia i dóna notes sobre els virreis durant l'època de Felip II l'article de Mateu Ibars 2000.

75. ACA, Canc., Reg. 4301, f. 20-35v, ACA, Canc. Reg. 4300, f. CCXXIIIv-CXXV i f. CCXXVII-CXXXVIIIv, respectivament (cf. també AHPB, 404/1, s/n). Segons Sevillano Colom (1968: p. 474), la fórmula emprada respon al model, «dominus rex mandavit mihi», que és la que solien usar els secretaris; per contra, els escrivans usaven la fórmula «mandato regio» o bé «mandato domini regis».

rubricant: «Dominus locumtenens generalis mandavit mihi, Antonius Viladamor» (ACA, Canc., Reg. 4183, f. LXVIv-LXVII).

Del 18 de maig de 1565 i del 14 de juny de 1566 són dos pregons del lloctinent general de Catalunya rubricats, entre altres, per Viladamor: en el primer es mana obeir una pragmàtica reial mentre que el segon incideix en l'obligació, per part de tots aquells que reben impostos de qualsevol mena, de declarar-los davant l'escrivà i arxiver de sa magestat —és a dir, Viladamor.⁷⁶

Les notícies de 1567 són abundants: el dilluns 17 de febrer l'escrivà de manament Antoni Viladamor donava fe de la marxa del príncep de Melito a la cort (DGC: vol. II, p. 187); el 3 d'abril el príncep de Melito, segons certificació de Viladamor, «prestà lo jurament a la ciutat de Leyda» (ib., p. 188); del mateix mes són un autògraf de Viladamor expedint ordres en nom de Diego Hurtado de Mendoza i encara dos documents més —el primer sobre Pere Camps i un segon a propòsit de F. Ferrer—, signats per Viladamor per ordre del lloctinent;⁷⁷ el dissabte 10 de maig, a propòsit de la reforma dels frares del monestir de Sant Francesc de Barcelona que discutien els consellers d'aquesta ciutat, Viladamor és l'encarregat de trametre'ls, a través del lloctinent general de Catalunya, una carta del rei;⁷⁸ el 2 de juliol Viladamor feia a mans de Soto Salazar un memorial «que dixo le había dado el dicho señor virrey de parte de la Audiencia

76. «Ara hojats [...] que com sa excelència haja rebut de la prefata real magestat una real pragmàtica y sanció de sa real mà signada y ab altres solemnitats de la sua Real Cancelleria despedida, manant aquella fes publicar en la present ciutat de Barcelona y altres llocs del dit Principat y Comtats [...]» (*Catàleg Bonsoms*, núm. 64); «Ara hojats [...] que com sa excel·lència a XIX de febrer prop passat haja manada publicar en la present ciutat y en lo cap de cada una de las veguerias del present Principat y Comtat [...] una crida, per manament de sa magestat feta, ab la qual se manava a tots y sengles prelats, magnats, barons y altres qualsevol persones de qualsevol estament [...] qui exhigexen y reben qualsevol impositions en dit Principat y Comtats, que dins dos mesos après que la dita crida fos publicada en cada cap de vegueria aportassen y haguessen de aportar y amostrar en poder de Antoni Viladamor, scrivà de manament y archiver de sa magestat, los privilegis o títols en virtut dels quals exhigexen y reben dites impositions [...]» (*Catàleg Bonsoms*, núm. 55).

77. ACA, Canc., Reg. 4183, f. LXX-LXXVIIv. En els tres casos es repeteix la fórmula apuntada més amunt: «Dominus locumtenens generalis mandavit mihi, Antonius Viladamor»; a partir d'ara, i si no indiquem el contrari, quan ens referim a documentació signada per Viladamor per ordre de Diego Hurtado de Mendoza és que s'hi reproduïx l'esmentada rúbrica.

78. La carta del rei que Viladamor tramet als consellers és a propòsit de «la formació que sa Magestat y sa Sanctedat mane fer dels monestirs de Sant Francesc [...] y ere que per lo que sa Sanctedat mane reformar tots los monestirs dels frares claustrals de l'orde de Sant Francesc y los de las monjas del matex orde, que afavorescan la dita clausura» (DGC: vol. II, p. 191).

Real desta ciudad», en referència a Barcelona;⁷⁹ el dijous 3 de juliol «lo senyor deputat ecclesiàstic en concistori dix» que Antoni Viladamor, també de part del lloctinent general de Catalunya, «li havia dit que fos content que la causa de la capitania general se sobresegués y se allargàs fins que sa excel·lència fos tornat de la vila de Perpinyà», on s'havia de traslladar dos dies després (DGC: vol. II, p. 191); del 22 d'agost és un document expedit per Viladamor per ordre de Diego Hurtado de Mendoza sobre l'ofici de regent la tresoreria (ACA, Canc., Reg. 4183, f. LXXIX-LXXX); i, finalment, el 20 d'octubre «Viladamor, secretarius», signava així un document expedit per ordre del capità general (ib., f. LXXXv).

L'any següent, el dilluns dia 5 d'abril de 1568, Viladamor serà l'encarregat d'aixecar acta d'una reunió, a casa del príncep de Melito, on l'arxiver llegí una carta del rei Felip (DGC: vol. II, p. 208); tres dies més tard, el 8 d'abril, Viladamor expedia un altre document per ordre del lloctinent general del Principat (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 82-82v). El 26 i 27 d'octubre d'aquell any Antoni Viladamor, «secretari de sa magestat y del dit loctinent general», figura esmentat al DACB (vol. V: p. 79-80) amb relació al conflicte desencadenat entre els consellers de la ciutat i el príncep de Melito per l'actitud de la princesa, que no hauria observat les preeminències i cerimònies reials pertinents.

El dia 3 de novembre, dimecres, Viladamor es troba entre els assistents d'una reunió, celebrada al Palau Reial, on el lloctinent general de Catalunya els comenta que el rei està molt descontent «de lo que han procehido y hecho contra los inquisidores, en demás haviendo entendida su voluntad» (DGC: vol. II, p. 248). Dues setmanes més tard, el dimecres 17, Francesc Gort recorda al príncep de Melito que el diputat Oms «ha referit en concistori lo que Viladamor li digué anit passada de part de vostra excel·lència, y també ha mostrat lo paper o scriptura que dit Viladamor li amostrà, escrita de sa mà, y vist de nou lo dietari se són recordats que està en aquell scrit lo effecte del què passà ab vostra excel·lència lo dia

79. La notícia és de Martínez Millán (1998: p. 220), que afirma que el qui tramet la documentació a Soto Salazar és «Antonio de Villamayor, secretario del virrey de Cataluña». Martínez Millán també explica que, ultra el memorial esmentat, les autoritats del Regne van fer a mans del visitador un altre memorial amb totes les queixes que tenien contra l'actuació dels inquisidors (AHN, llig. 1592, exp. 18 i 19). Entre els documents autenticats que conformen aquests papers n'hi ha alguns expedits per Sebastià Costa, que ocupava el càrrec de Viladamor, «a presenti civitate absentis» (AHN, llig. 1592, exp. 18, f. 87-89), potser amb referència a l'estada, documentada més amunt, de l'arxiver titular a Lleida aquell mateix any.

que-ls amostrà la letra de sa magestat» (ib., p. 253). Dos dies després, el divendres 19, Viladamor és l'encarregat de lliurar als diputats i l'oïdor de comptes eclesiàstic una carta que el rei trametia a través del lloctinent general de Catalunya (ib., p. 254), i aixeca «acte de la presentació de la lletra de sa magestat als diputats» (AHPB, 404/1, s/n).

Del 27 de desembre de 1568 és el manament de Felip II al capità general, el príncep de Melito, autoritzant el pagament de les despeses d'un viatge del secretari a Madrid.⁸⁰ Viladamor, que era a la capital el setembre d'aquest any (cf. ACA, Canc., Memorial 51, f. XLVIIv-XLVIII), hi anà, segons remarca el rei, per ordre d'Hurtado de Mendoza, «para darnos razón de ciertos negocios tocantes a nuestro real servicio».

L'any 1569 també és pròdig en notícies: el 18 de març de 1569, «los senyors deputats militar y real y oïdor de comptes ecclesiàstich, ab les masses devant, acompanyats de alguns officials y ministres del dit General, y de mi, Joseph Cellers, scrivà major predict, anaren a casa del excel·lentíssimo senyor lloctinent general» i li plantejaren el problema d'un mercader francès de la Vall d'Aran, excomunicat, ell i tot el poble on vivia, perquè tenia en possessió seva alguns llibres «reprobats», i li lliuraren unes lletres, «les quals, mossèn Antoni Viladamor, secretari, prengué».⁸¹

El dimecres 22 de juny de 1569, Antoni Viladamor és novament l'encarregat de llegir una lletra del rei —que l'havia fet arribar al lloctinent general de Catalunya— als diputats de Barcelona.⁸² Uns dies més tard, el dimarts 28, «manà sa excel·lència al secretari Viladamor» llevar acta de la reunió entre els diputats, que informen el lloctinent que no han obert una carta que aquest els trameté de part del rei, i ell mateix. A continuació, «lo senyor diputat liurà al dit secretari Viladamor» una escriptura, de la qual féu còpia, i «Viladamor dix que ell no clourie lo acte fins la dita resposta de la cota de la[s] constitucions li sie liurat» (DGC: vol. II, p. 274). El dia 1 de juliol, Viladamor es dirigeix a la Diputació, a instàncies del lloctinent,

80. ACA, Canc., Reg. 4301, f. 282: veg. apèndix II/2.h.

81. DGC: vol. II, p. 264-265. No fou fins al virregnat de Fernando de Toledo que, el 1573, s'estengué la censura de llibres als Països Catalans (cf. Reglà 1956a: p. 196 i s.). Sobre la problemàtica francesa amb relació a la penetració dels hugonots íd. ib., p. 75 i s.

82. DGC: vol. II, p. 271; la notícia la recull, anys després, Pujades (1975-1976: vol. I, p. 465). Veg. també AHPB, 401/1, s/n, on hi ha una «còpia de la carta que su magestad scrive a los diputados» (Aranjuez, 16 de maig de 1569), la còpia expedida per Viladamor, el mateix dia 22 de juny, de «los actes de los diputados», així com un document intítulat «Lo que se adverteix axí per inconvenients com per agravis si se executare la provisió o lletra de sa magestat segons se preté se deu executar per rahó de la generalitat de aquella».

per demanar el memorial que li permetrà cloure l'acta iniciada el dia 28 (ib., p. 275), i el dia 2 l'arxiver és cridat per recollir l'escriptura que han confegit els diputats (ib., p. 276).

Aquell mateix any i des de Barcelona, el 8 d'agost Viladamor, de pròpia mà i complint ordres de Diego Hurtado de Mendoza, expedia un document a favor de Francesc Sellés per ocupar el càrrec de regent la tresoreria que vacava per mort de l'oncle d'aquest (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 84v); i, encara, l'11 de setembre de 1569 «stando en el palacio del ilustrísimo y excelentísimo príncipe de Melito, etc., lugarteniente y capitán general por su magestad en el Principado de Cathalunya y condados de Ruyssellón y Çerdanya, en presentia de su excelencia y de mi, Antonio de Villadamor, secretario de su magestad y por su auctoridad real notario público por todos sus reynos y señoríos, vezino de Barcelona», l'arxiver redactava el «Testimonio de los autos se hisieron en Barcelona sobre la prisión de don Juan de Granada».⁸³

Pel que fa a 1570, sabem que el 7 de gener el secretari Viladamor consignava que Onofre de Farrera, algtzir ordinari, havia exercit el càrrec del primer de gener al darrer de desembre de 1569 (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 84v-85); el 28 de març de 1570, des de Perpinyà, feia arribar una carta als diputats de Catalunya, de part del lloctinent general, que trametia l'ordre d'alliberar els diputats i oïdors de la Generalitat que estaven empresonats arran d'una denúncia, sense fonament, de la Inquisició;⁸⁴ i el 28 de juny (1570) informà a Lluís Rufet, enviat per la Diputació, d'una passejada del príncep de Melito (DGC: vol. II, p. 315).

Finalment, el 5 de febrer de 1571 Hurtado de Mendoza marxava de Barcelona⁸⁵ acompanyat de Viladamor.⁸⁶

83. AGS, Sección de Estado, E. 333-84; 2 f. autògrafs, rubricats i amb el *signum* d'Antoni Viladamor (veg. apèndix II/2.j.)

84. La carta és reproduïda als DGC (vol. II, p. 308) i, amb lleus variacions, al DACB (vol. V, p. 99-100); també es troba a Miralles 1997: p. 145, n. 98. El mateix dia Viladamor expedia l'acta de «remissió del patró Barlet» (AHPB, 401/1, s/n).

85. A finals del gener de 1571 el virrei comunicà als veguers del Principat i Comtats que marxava amb llicència del rei cap a la cort, probablement per tractar de la seva successió en el càrrec —el juny d'aquest any entrava en funcions Fernando de Toledo— (Reglà 1965a: p. 212).

86. ACA, Reial Audiència, Processos 6431, f. 27. Sobre la possibilitat de buidar tots els registres de la Cancelleria de l'ACA del temps de Felip II per obtenir més dades sobre el secretari Viladamor, remetem a les consideracions exposades *supra*, n. 52. Assenyallem que en bona part de la documentació exhumada a l'AHPB, 401/1, s/n, on Antoni Viladamor actua com a notari públic (actes de remissió, poders, contractes, etc.), el seu nom figura al costat del de Diego Hurtado de Mendoza.

La figura de l'escrivà secretari apareix ja definida a les *Ordinacions* de Pere III: «Dos notaris bons e sufficients a l'offici de secretaria sien deputats, qui a nós letres secretes escriven e totes les escriptures les quals ab nostre secret segell deuen ésser segellades» (*Ordinacions...*: p. 79-80). Aquests funcionaris eren ascendits d'entre els escrivans de manament, prenien nota de les decisions del Consell Reial, no podien marxar de la cort sense permís del monarca i elaboraven documentació secreta —registrada als volums «Sigilli secreti»—;⁸⁷ els emoluments els rebien per mitjà del mestre racional i no del protonotari (Sevillano Colom 1968: p. 473-474).

Salvatore S. Nigro, en un estudi sobre el secretari a la Itàlia del cinc-cents, assenyala obligacions i devocions d'aquests funcionaris a l'època: «L'ufficio poggiava sul segreto e sulla segretezza. Addetto alle missive e ai codici cifrati delle cancelleri, il segretario aveva la consegna del silenzio. E aveva la necessità di conquistarsi la fiducia del signore, nel lavoro e con la pratica della scrittura. Lentamente, con un accerchiamento a vite continua»; i afegeix més endavant: «Prendeva nome dal "segreto". Oppure dal *secretum*: studiolo e archivio; luogo delle scritture segrete e della loro custodia. Nell'uno e nell'altro caso, il segretario veniva considerato uno "scrigno", o uno "stomaco". Un maestro di discrezione e un campione del silenzio e della segretezza» (Nigro 1991: p. 95 i 101).

El príncep de Melito era un personatge de vasta experiència política —havia estat virrei d'Aragó, conseller d'Estat i president del Consell d'Itàlia— i d'un llinatge, els Mendoza, ben representatiu a la cort quan es va fer càrrec de la lloctinència del Principat. Després del que ha estat designat com la Crisi de 1568, que va condicionar «el gran viratge de l'Espanya del segle XVI, del cosmopolitisme humanístic de Carles V al nacionalisme hispànic de Felip II», la figura de Diego Hurtado de Mendoza apareix com a representant d'aquest canvi, amb una actuació política que «donà una projecció veritablement europea a un període de la Història de Catalunya, els esdeveniments del qual, d'altra banda, van ésser decisius pel que fa referència a l'orientació futura de l'Espanya dels Àustries» (Reglà 1956b: p. 85-86). Com a secretari reial i personatge

87. Per exemple ACA, Canc., Reg. 3901, intitulat «Cur. Sec. Sig. Com. 3 Caroli I», és copiat en gran part per Viladamor. D'altra banda, Lalinde (1964: p. 266) ha recordat que Diego Hurtado de Mendoza és un cas excepcional entre els virreis, ja que fou autoritzat pel monarca a tenir segells i registres amb què despatxar en secret.

estretament vinculat al lloctinent, Viladamor havia de participar, amb ell, dels fets polítics que sacsejaven durant aquests anys el Principat.

A Barcelona, Hurtado de Mendoza s'instal·là al carrer Ample, a l'antiga casa dels Gualba. La convertí en palau del seu càrrec i residència, i rebia contínues visites de personatges il·lustres del moment: el 1565 i el 1571 hi passà la nit Joan d'Àustria, el fill natural de Carles V, i s'hi estigueren també el cardenal Hugo Boncompagni o els ducs de Bohèmia, entre altres.

Al costat de Diego Hurtado de Mendoza, Viladamor devia viure, doncs, amb intensitat els fets polítics del Principat. El moment més difícil del virregnat del príncep de Melito va venir arran d'una denúncia de la Inquisició que assegurava que els heretges s'havien instal·lat amb comoditat a Catalunya; l'any 1570 els diputats i oïdors del General acusats van ser empresonats i fou Viladamor qui, des de Perpinyà, feia arribar una carta de part del rei amb l'ordre d'alliberar-los.⁸⁸

A més d'aquest incident, el lloctinent s'enfrontà amb els problemes de l'abastament de blat, el perill turc i la pirateria local i, molt especialment, amb les contínues lluites a la frontera amb França.

El setge de Perpinyà (1570). Antoni Viladamor, alcaid del castell de Roses

Els problemes exteriors del Principat a la frontera dels Pirineus van ser continuats al llarg del segle XVI; la pau de Cateau-Cambrésis de 1559 va significar, de moment, el final dels enfrontaments amb França però, ben aviat, i com a conseqüència de les guerres de religió, es van repetir els incidents a la frontera, aquest cop amb els hugonots. Les lluites amb el país veí van afectar l'estabilitat política del Principat i van quedar reflectides en històries i cròniques de l'època; el perpinyanenc Andreu Bosc se'n faria ressò al sisè capítol del primer llibre del *Sumari, índex o epítome dels admirables i nobilitssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* (Bosc 1628: p. 60-63) mentre recordava haver tret la seva informació del

88. Sobre l'afer de l'empresonament dels diputats del General veg., *supra*, les cartes datades els dies 26 i 27 d'octubre de 1568 i 28 de març de 1570; veg. també Regla 1956a: p. 183-192.

Delphinus, «la tragèdia tant elegant de esta sola guerra [i. e. 1542-1543] imprimí Francesch Satorres, ahont estan anomenats los noms de les famílies naturals de Perpinyà obraren dits fets y los demés hi assistiren», així com de «Medina, Beuter, Urrea, Paulo Jovio, Vicent Blasco de Lanuça y altres, ab moltes alabances en honrra, títol y glòria dels perpinyanesos y altres».⁸⁹

El 1683 el *Fénix de Cataluña* resumia aquests enfrontaments de la següent manera: «En los años 1495 en dos diferentes lances retiraron los franceses entraron en Rossellón; y en los años 1542, 1543 y 1570 fuertes resistieron y valientes vencieron los poderosos exércitos del delfín Enrique de cien mil infantes y ocho mil cavallos, y de los luteranos, tomándoles los bagajes, derrotándolos y enclavándoles la artillería» (Feliu de la Peña-Piles 1683: p. 19-20).

L'interès que la guerra amb el francès havia despertat en Narcís Feliu de la Peña tornava a quedar reflectida el 1709 amb la publicació dels *Anales de Cataluña*; l'historiador de nou es feia ressò dels esdeveniments històrics i dedicava uns mots al setge que els habitants de Perpinyà van patir, dels francesos, els anys 1542-1543, així com també a l'entrada dels hugonots a la mateixa ciutat, el 1570.

Felip II va voler conèixer la situació de les defenses de la costa i de la frontera i, durant el virregnat d'Hurtado de Mendoza, se'n va fer una inspecció; el resultat de la investigació fou desolador: falta de diners i, conseqüentment, d'homes i de municions.⁹⁰ El lloctinent, després d'haver jurat el càrrec, es desplaçà a fer una visita als castells fronterers i s'estigué una temporada al de Perpinyà, on hagué de tornar els anys 1564, 1567, 1569 i 1570 per mirar d'arranjar la situació. No sabem si sempre anava amb el secretari Viladamor, però en una ocasió, com a mínim, sí que ho féu: l'any 1570, i acompanyat de vint mil homes, el príncep de Melito desféu l'exèrcit

89. Bosc 1628: p. 61. A més dels historiadors esmentats per Bosc, també els dietaris públics i privats van recollir els esdeveniments: entre els primers els ja citats DGC i DACB, als quals caldria afegir, entre altres, les *Memòries* de l'església de Sant Jaume de Perpinyà (veg. Simon-Vila 1998: «Memòria com en lo any 1542 fou acitiada la vila de Perpinyà», p. 268; «Memòria com en lo any 1570 vingueren los aganaus fins a Estagell», p. 274-275); pel que fa a dietaris privats, més endavant ens referim al de Frederic Despalau.

90. Cf. Pérez 1997: p. 361-362 i Corona 1998: p. 545. El control dels llocs de defensa de la frontera i la impressió generalitzada entre els oficials reials que no eren naturals del Principat que la proximitat lingüística entre França i Catalunya era «sospitosa» no ajudaren gens a millorar la situació (sobre aquest afer durant el virregnat de Fernando de Toledo, Pérez 1997: p. 361).

que atacava la vila⁹¹ i des d'allí Viladamor, en nom seu, trametia a Barcelona la carta —que ja hem esmentat més amunt— amb l'ordre d'alliberar els diputats de Catalunya.

L'article que Torres Amat (1836: p. 661) dedicava a Viladamor fornia la informació, d'altra banda, que també havia estat a Perpinyà en ocasió del setge que, el 1543, hi posà el delfí de França. La notícia de Torres Amat provenia dels *Anales de Cataluña* de Feliu de la Peña i prenia una importància cabdal perquè proporcionava una preciosa dada sobre Antoni Viladamor l'any 1543. Dels catalans que anaren a defensar Perpinyà aleshores, Feliu de la Peña ens n'ofereix una llista completa, i ens adverteix que els noms són «sacados de la tragedia de Çastorres y de un manuscrito de don Fadrique Despalau deste tiempo hasta el de 1599»; entre ells s'hi trobava, certament, un Antoni Viladamor.⁹²

El *Delphinus* de Francesc Satorres, que relata el setge fracassat de Perpinyà per part del delfí de França i recorda els noms d'alguns dels personatges i capitosts que hi participaren per ambdues bandes, no fa esment de cap personatge de nom Viladamor. En canvi, al *Dietari* de Frederic Despalau sí que trobem un Antoni Viladamor «alcayde del castel de Rosses y secretari de sa magestat» (BC, ms. 510, f. 86v). El text de Despalau es conserva al ms. 510 de la BC, un manuscrit compilat en dues fases, i el dietari hi ocupa, desordenat i amb altres notícies intercalades, els f. 45v-108v.⁹³ Després de llegir amb deteniment els tres folis que reporten les notícies de la defensa de Perpinyà no queda cap dubte que Viladamor estigué a la «Guerra de Perpinyà en 70», és a dir, al setge que els hugonots infligiren a la ciutat del Rosselló l'any 1570, i que en cap moment no es parla del setge de Perpinyà pels francesos l'any 1543.

Feliu de la Peña, doncs, va reaprofitar les llistes de Despalau de 1570 per a la seva relació dels fets de 1543 i, a l'hora de relatar

91. La defensa que feren els perpinyanencs en aquella ocasió i les responsabilitats que tenien en la defensa de tot Catalunya com a pas fronterer van servir als naturals per alçar una sèrie de demandes al rei a les Corts de 1585; veg. Serra 1997: espec. p. 580-586.

92. Feliu de la Peña 1709: vol. III, p. 185b i 188a. A propòsit del deute de Feliu de la Peña amb el *Dietari* de Despalau veg. Simon 1991: p. 92.

93. BC, ms. 510, f. 45v-54, 72v, 80v-21, 83v, 86-86v, 87v-108 (*Repertori de manuscrits catalans...* vol. I, p. 205-211); va ser Sònia Palau qui ens va advertir que Viladamor apareixia en aquesta relació. El *Dietari* de Frederic Despalau ha estat editat per Simon (1991: p. 89-177), que no transcriu, però, alguns folis d'aquest manuscrit en la seva edició, entre els quals el fragment que relata els fets de Perpinyà i que editem a l'apèndix II/3.a.

el setge dels hugonots, va ampliar la llista de combatents i va remetre a «los que van nombrados en las guerras del año 1542».⁹⁴

La notícia de Despalau és la que cal considerar com a bona i, a més, coincideix amb la que ens fornïa l'esmentada carta de Viladamor des de Perpinyà. Amb tot això, el *Dietari* de Despalau transmet una nova dada sobre la vida del secretari Viladamor: que era alcaid del castell de Roses.⁹⁵

El valor estratègic de la ciutat i del port de Roses com a plaça forta davant l'amenaça de francesos i turcs és evident ja a la primera meitat del segle XVI. L'emperador Carles encarregà a l'italià Luigi Pizano la remodelació de les obsoletes defenses medievals amb vista a una nova fortificació a prova de canons, el resultat de la qual fou la fortalesa més important del cinc-cents a la costa catalana. Paral·lelament, es construï també el castell de la Trinitat i s'emplaçaren, ben a prop, algunes torres de defensa.⁹⁶

Gairebé mig segle després de l'estada de Viladamor a Roses, un altre historiador, Andreu Bosc, descrivia les places fortes del Principat així: «Tota la circumferència, àmbit y rodalia de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya y confins ab los regnes vehins, y així bé totes les ciutats, viles y llochs reials y de barons, en lo mig y estrells estan fortificades de fortíssims e inexpugnables castells y torres per deffensa, atalaya y aguait dels enemichs, fabricats ja per los mateixos naturals del temps dels romans [...]; en Catalunya los més principals són Roses, Alfachs, Tortosa, Leyda y molts altres.» I continua: «Inventant après la malícia humana per les armes que s'úsan avuy, se tingueren de reparar y obrar les fortificacions dels castells de altra manera per deffensa, so és, de artilleria y les demás; los primers

94. Feliu de la Penya 1709: vol. III, p. 210. Duran ja ha assenyalat que el discurs polític de Narcís Feliu de la Penya als seus *Anales* s'insereix de ple en la literatura ideològica del barroc; l'historiador «no pretén, per tant, analitzar una època passada, sinó simplement utilitzar la informació històrica a l'abast per donar suport a argumentacions al servei d'un projecte polític-econòmic ben definit» (Duran 1995: p. 77); així, tant és si la llista de Despalau es refereix al setge de 1542-1543 com al de 1570, la qüestió era poder-la reaprofitar en el seu relat.

95. No sabem exactament durant quin període de temps ocupà aquest càrrec Viladamor, ja que la notícia de Despalau és l'única que hem pogut trobar; ara bé, sembla que el mes d'abril d'aquest 1570 residia a Roses, perquè entre la seva documentació notarial trobem un document que duu aquesta data expedit «in villa de Rosas» (AHPB, 401/1, s/n).

96. Sobre la ciutadella de Roses veg. Garriga 1986: p. 88-89, Tarrús *et al.* 1989: p. 326-237, i Junyent *et al.* 1991: p. 39-40, entre altres, i la monografia de De la Fuente (1998) sobre les fortificacions reials del Golf.

reys comensaren la fortificació foren los Cathòlichs [...]; après, lo emperador Carles V, ab la nova fortificació de totes les plaçes de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya, en particular de les tres més senyalades: Barcelona, Roses y Perpinyà» (Bosc 1628: p. 343-344).

El lloctinent general tenia sota la seva jurisdicció les forteses que defensaven la costa i les fronteres del Principat i era l'encarregat «de mantenir-les i reforçar-les, recorrent, en cas necessari, a les prestacions personals dels paisans, segons quotes fixades per l'Audiència»; a més, des de 1512 el lloctinent general era també capità general, càrrecs, ambdós, de designació reial.⁹⁷ Des del primer moment del virregnat d'Hurtado de Mendoza se l'havia instat, per ordre reial, a escometre un pla d'execució de torres defensives al llarg de la costa, i per força el príncep de Melito havia d'estar interessat —com també, evidentment, ho estava Felip II— a protegir el territori de les incursions corsàries per mar i, vistos els problemes a la frontera, per terra.⁹⁸

Que el secretari Viladamor fos designat alcaid d'un castell estratègicament tan significatiu demostra o la seva vàlua militar —havia participat en la campanya de Thérrouanne i Hesdin el 1553— o la influència del lloctinent general Diego Hurtado de Mendoza, i qui sap si potser també la de Lluís de Requesens, en el nomenament de Viladamor per al càrrec.

Novament gràcies a les paraules de Bosc, coneixem les atribucions d'aquests funcionaris reials: «Tots los dits alcays en tots los actes de pau y guerra y justícia civil y criminal estàvan subjectes abans la erecció de la Capitania General [...] als officials reials, loctinent general, als governadors, procuradors y demás justícies»; i afegeix: «avuy tots los dits alcays estan subjectes en civil y criminal al loctinent de capità general y al capità general, y a sos officials y ministres.» A més, llur «jurisdicció, poder y mando [...] se trau de la que'l rey los dóna en los privilegis com a capitans: tenen la superioritat en tot a sos soldats y gent del castell en cosas de pau y de guerra».

97. Ferro 1987: p. 66 i 68; cf. Lalinde 1964: p. 377. Per a la figura del lloctinent general i capità general veg. Lalinde 1999: p. 266-269, que resumeix les seves aportacions anteriors.

98. Reglà 1956a: p. 58-59, Català Roca 1987: p. 73 i De la Fuente 1998: p. 292. Sobre les defenses marítimes i la seva organització veg. Corona 1998: p. 543. A propòsit de l'interès del virrei Diego Hurtado de Mendoza i de Carles V i el seu fill Felip II per l'arquitectura militar veg. Company 1998: p. 170-172.

Les provisions dels reis, segueix Bosc, els obliguen a fer «personal residència en los castells» i els indiquen «los senyals tenían de fer los castells quant tenían ardit y avís de gent enemiga»; tampoc no «poden acullir bandejats, processats ni delats». Els alcaids i els castellans, acaba Bosc, «han de ser cathalans o fills de cathalans, y així se observa —exceptat la alcaidia del castell major de Perpinyà, per ser unida ab lo offici de loctinent de capità general».⁹⁹

Antoni Viladamor i els Requesens

Prosseguint la relació dels fets viscuts per Viladamor, cal que tornem al vincle establert entre ell i la família Requesens; el contacte que el seu pare hi va iniciar no es degué estroncar mai. Ja hem fet al·lusió, en parlar de l'educació del jove Viladamor, que és possible que aquest residís a la cort al costat dels Requesens-Zúñiga, i més endavant ens aturarem amb detall a comentar la possibilitat que, al seu costat, conegués personatges destacats en el món de la història com ho foren Pere Antoni Beuter, Lluís Ponç d'Icard o l'aragonès Jerónimo Zurita. Dues cartes de molts anys més tard certifiquen una relació epistolar —no sabem de quina importància— entre l'historiador i la família de Lluís de Requesens.

Es conserva la còpia d'una lletra, datada el 10 de novembre de 1571 a Messina, «dirigida por el excelentísimo don Luis de Requesens y Zúñiga a don Antonio Viladamor» (AP, llig. 41, c. 20), que és la resposta d'una que fou tramesa per Viladamor a Requesens. La carta fou enviada el 10 de novembre des de Messina, d'on el 7 d'octubre havia partit la flota, dirigida per Joan d'Àustria i comanada per Requesens —governador de Milà de 1571 a 1573—, que havia de prendre part a la batalla de Lepant.

Una altra prova del lligam entre Viladamor i la família Requesens és una carta escrita per Antoni Viladamor el 26 d'abril

99. Bosc 1628: p. 346. En va fer una síntesi Ferro 1987: p. 66, n. 77; veg. també C-1704: «De offici de alcayts, capitans y altra gent de guerra. Tit. LVIII» (vol. I, ll. I, p. 136-137) i «De ofici de alcayts e capitans. Tit. XXV» (vol. III, ll. I, p. 32-35). És diàfana la caracterització dels alcaids dels Comtats durant la primera meitat del segle XVI que fa Casals (1996: p. 87 i 93): mantenien, diu, «un gran ascendent a la zona al voltant de les seves fortaleses: per constitucions havien de ser catalans (tot i que aquesta norma era vulnerada [...]), eren pràcticament intocables en els seus llocs i tenien homes reclutats per ells en fortaleses on difícilment altres oficials reials posaven els peus; i conclou: eren «veritables senyors feudals en les seves fortaleses, gelosos de les seves atribucions i malfiats del pes dels militars estrangers».

de 1573 des de Madrid i adreçada a Jerònima Gralla i Hostalric, amb qui Lluís de Requesens s'havia casat el 1552; Viladamor hi relata el que es diu a Madrid sobre l'anada de Requesens a Flandes.¹⁰⁰ És evident que Viladamor podia fornir Requesens de la informació relativa als esdeveniments polítics de la cort que li arribava a través d'Hurtado de Mendoza, com també és fàcil imaginar que l'historiador desitjava no perdre la relació amb un home tan proper a Felip II.

És una llàstima no haver trobat més cartes d'aquesta possible correspondència entre Viladamor i els Requesens, la qual probablement ens ajudaria a conèixer més a fons les funcions de Viladamor a la cort, potser importants.

Així doncs, l'any 1573, quan el príncep de Melito ja havia abandonat el càrrec de lloctinent general i Antoni Viladamor havia deixat la tasca de l'Arxiu en mans d'Olzina, ens tornen a aparèixer novament tots dos junts a Madrid.

Uns anys (encara) obscurs en la vida d'Antoni Viladamor (1572-1584)

Ultra l'evidència de la seva relació epistolar amb la família Requesens, desconeixem amb exactitud què va fer Antoni Viladamor en el període que comprèn els anys que van de 1572 a 1584, data del retorn a l'Arxiu. Fóra versemblant, però, que Viladamor hagués participat activament en la vida de la cort sota la protecció directa de Diego Hurtado de Mendoza, com a mínim fins a la mort d'aquest,

100. El fragment de la carta que ara ens interessa diu: «vuy mateix me ha dit lo Príncipe de Melito: "Villadamor, no sabeys lo que van tranpeando los de la parte del duque de Alba contra del Comendador Mayor"; y demanantli yo lo que era, me ha dit que desde que así se ha sabut lo apartament de la liga de venecians, han procurat y procuren de dar entenenent a Sa Magestat que convindría molt pera la pacificació de Flanders que lo Sr. don Joan [d'Àustria] hi anàs, puix ja per mar no ha de fer efecte, y per anasó se ajuden de tots los amichs que poden; pero que entenia que nols anava molt be perque lo Rey no hi parava bones orelles. Y que he entés que també a Su Excellència ley han parlat, pero com a aquest negoci de anar lo Comendador Major, mon Sr., a Flanders sia estat sols tracte ab lo Rey y dit Comandador Major, mon Sr., també em par que ara en asò del que li diuen que hi vaje lo Sr. don Joan no en tracte ab ningú del Consell, y así los de la part del duch de Alva no fan mes de moure la llebra y no saben si la han de pendre. Lo que jo he pogut entendre del princep de Mérito es que lo Rey lloa en tan gran estrem al Comanador Major, mon Sr., que ningú li posa al igual en tots sos regnes, que no és poca la enveja que tots li tenen y que té per cer que no seran part per a ferlo mudar de proposit»; la carta fou publicada per March 1947: p. 313; l'aprofiten Reglà 1956a: p. 213 i Clopas 1971: p. 199.

el 1578, i tutelat, encara que indirectament des de Flandes, per Lluís de Requesens.

Les pistes sobre les anades i vingudes d'Antoni Viladamor al llarg de la seva existència ens les proporciona ell mateix o les dades relatives als diferents càrrecs que ocupà, i és per això que és aquí on hem anat a buscar informació sobre aquesta etapa biogràfica que encara ens és força obscura. D'ell ja sabem que era un home que havia viatjat: de la seva joventut són els desplaçaments a França, Anglaterra i Flandes al costat de Carles V i el seu fill, Felip, i també dues estades a la cort (abans de la mort del pare, el 1556, i amb posterioritat, cap a 1559). Anys després el trobem a diversos llocs de la Corona d'Aragó (Lleida, Martorell, Montsó, Tarragona, Tortosa, Perpinyà, València, Vilafranca del Penedès, etc.), sigui exercint de notari reial, sigui com a secretari del lloctinent;¹⁰¹ i el 1568, i de nou el 1573, el tenim documentat a Madrid, ciutat on des de 1561 s'havia establert la cort del rei Felip. Si Viladamor feia de secretari del lloctinent és obvi que el devia seguir en els seus desplaçaments, i si complia estrictament les ordres, cal pensar que durant el seu mandat d'alcaid a Roses (c. 1570) s'estigué a la plaça —el càrrec implicava residència obligada al castell on exercia com a tal el funcionari.

A més d'aquestes notícies, sabem que el 1581, essent a la cort, es dictà provisió de captura en contra d'ell per l'afer Cassador,¹⁰² que el 1582 era a Lisboa, un any més tard —i potser no fou l'única ocasió— a El Escorial i, en una data sense precisar, a Toledo.¹⁰³ A més, deduïm que l'historiador havia estat a Vic.¹⁰⁴

101. Tot i que ja hem anat donant les referències concretes a aquests desplaçaments, assenyalem que el lligall de l'AHPB, 401/1, és la font que en proporciona, aplegades, la majoria.

102. Veg. els greuges a Pere Cassador presentats a les Corts de 1585 (*Cort 1585 (Braç militar)*): p. 834 i *Cort 1585 (Braç reial)*: p. 726).

103. Sobre Portugal veg. cap. CXXVI, 18-20 i també la referència al «parlar dels portuguesos» del capítol LXVIII, 289-290 de la *Història*; la data del sojorn a Lisboa és a ACA, Canc., Reg. 4399, f. LXXXIIIv-LXXXV i LXXXVIIIv-LXXXX. Pel que fa a El Escorial veg. cap. LXXXVI, 43-47, cap. LXXXVI, 76-77 i cap. LXXXVIII, 27-29. Respecte a Toledo veg. cap. CI, 81-82, cap. CV, 40-42 i cap. CVIII, 13-14; tot i que Torrent Orri (1999: p. 169) dedueix, per una nota del mateix Viladamor, que l'historiador no estigué a Toledo en ocasió del viatge que hi féu Felip II el 1575, les argumentacions que defensa (que Viladamor es val de les paraules de Morales) no ens semblen concloents.

104. Del que diu al cap. LXXXV, 42-45, de la crònica deduïm que coneixia els arxius vigatans (coincidim, doncs, amb Torrent Orri 1999: p. 142-143); s'escau que aquest és un dels pocs passatges en què l'historiador no depèn de la seva font directa, sinó que ennova afegint-hi dades de collita pròpia.

D'altra banda, la documentació conservada a l'Arxiu Reial ens fa saber que, tot i la distància, Viladamor va seguir pendent de la plaça vitalícia que havia deixat en mans de Gabriel Olzina. El 6 de maig de 1574 el rei, a instàncies de Viladamor, revocava el nomenament com a arxiver del seu substitut —que s'havia fet contra el privilegi de Viladamor de poder-ne disposar— i ordenava que se'l tornés a nomenar en virtut de la gràcia de què gaudia el titular.¹⁰⁵

A propòsit de la mala administració de Gabriel Olzina i de la tornada d'Antoni Viladamor a l'Arxiu, s'han conservat diversos testimonis. De l'època de la lloctinència de Fernando de Toledo (1571-1580) ja es tenia notícia de certes irregularitats,¹⁰⁶ i el 2 de gener de l'any 1581 el rei havia de tornar a recordar a l'arxiver les seves obligacions:

Archivero,

Aviéndoseos advertido las vezes que sabéis para que en la buena custodia y conservación de las escripturas desse nuestro Archivo Real se ponga el cuydado que es razón y os obliga nuestro servicio y la fidelidad de vuestro officio, y que las pussiessedes en tan buen orden y concierto que quando fuessen menester con facilidad se hallassen, creemos que lo avréis hecho. Pero porque entendemos que diversas personas han hecho y procuran de haze[r] diligencias extraordinarias para tener copia de algunas y ocult[ar] otras, nos ha parecido de nuevo encargaros y mandaros que estéis tan advertido y vigilante en esto que por ninguna vía se pueda hazer, ni sacaréis copia de alguna dellas sin que preceda orden d[e] nuestro lugarteniente general o regente la Cancellería con firma suya, y no consentiréis que papel original salga fuera del Archivo, y pornéis particular cuydado de guardar todas las cartas que huviere de gracia y de embiarnos, con todo secreto y brevedad, una memoria de las que tenéis noticia que están en este dicho Archivo, con notamento del precio dellas [...].¹⁰⁷

105. ACA, Canc., Reg. 4305, f. 181: veg. apèndix II/2.k.

106. Veg., transcrit *infra*, el document del 8 d'agost de 1584 que comença «En tiempo del prior don Hernando de Toledo, entendiéndose los abusos que passavan en el Archivo Real de Barcelona [...]» (ACA, Col.l. H., caixa 5, doc. 261/a).

107. Canc., Reg. 4399, f. XXXXVI; n'hi ha còpia a Bofarull: BC, ms. 3893: f. 126.

D'altra banda, per una ordre reial de 1582 (ACA, Canc., Reg. 4399, f. 52v) s'iniciava el *Libro de enajenaciones del Real Patrimonio*, conegut com *Les mulasses*, en què no participaren els funcionaris de l'Arxiu. Els encarregats de confeccionar-lo van ser Ferran Maymó, Jeroni Magenat —substituït després pel canonge de la catedral de Barcelona Lluís Sans— i Gaspar Gil Polo —i, per mort d'aquest, el seu fill Joan. L'inventari es dugué a terme sobre l'Arxiu Reial i els de Reial Patrimoni amb la finalitat de capbrevar els feus de la Corona.¹⁰⁸

El 20 de desembre de 1582 el rei escrivia als comissaris de la capbreuació sobre cert assumpte que per ells li fou plantejat en una carta amb data 12 de novembre: el desordre i el caos que regnava a l'Arxiu Reial i la impossibilitat de localitzar-hi la documentació. Felip II els recordava la finalitat de la seva feina: «Y porque el faltar los registros que dezys puede causar mucho daño, confusión y incertidumbre en lo de la cabrevación, havéis mucha diligencia en rebolver y ver si están en dicho Archivo, y procurar de saber qué tanto ha que faltan, y de qué tiempo son los registros, y de cuántos años faltan, y si se puede descubrir algun rastro dellos, y nos lo avisaréis» (ACA, Canc., Reg. 4399, f. LXXXIIIv).

Paral·lelament, el monarca va trametre una lletra a l'arxiver (aleshores Olzina) en què li ordenava: d'una banda, que ordinàriament assistís «personalmente y no por substituto en el dicho Archivo, todas las horas que los dichos comissarios tienen señaladas, para poder dar los dichos libros, registros y otros recaudos que os pidieren y huvieren menester, sin ocuparos en otra cosa alguna que pueda impedir el principal exercicio de vuestro officio durante esta diligencia de la cabrevación», amb la finalitat que els comissaris tinguessin tota la documentació a mà i s'executés la feina amb pres-tesa.¹⁰⁹ De l'altra, que posés en ordre tots els registres, llibres i altres escriptures de l'Arxiu; a més, diu, «mandamos que con asistencia de nuestro abogado fiscal déis principio y forma de hazer inventa-

108. González Hurtebise 1920: p. 31, Martínez Ferrando 1944: p. 52, i Udina 1986: p. 118; el primer dels tres investigadors recorda que l'obra és continuació d'una altra d'anterior, inacabada, feta abans de 1572 pel batlle general de Catalunya Lluís Icard amb la col·laboració de Joan Dimes Lloris i Antoni Puigverd.

109. La mateixa idea es troba en una lletra datada el 15 de gener de 1582 (ACA, Canc., Reg. 4399, f. LX): veg. n. 137.

rio de todos los libros, registros y papeles que hay en el dicho Archivo», de la manera que a tots dos, arxiver i advocat, els semblés més eficaç per entendre'n el funcionament. I, finalment, que no oblidés el que ja li havia estat recordat amb anterioritat (probablement fent referència a la carta esmentada més amunt, amb data 2-I-1581): «El orden que se os dio para que no diéssedes ni mostrássedes scriptura alguna deste dicho Archivo a ninguna persona sin orden de nuestro lugarteniente general, pidiéndoosla a nuestro abogado patrimonial, guardaréis inviolablemente por convenir assí a nuestro servicio y a la buena cabrevación de los papeles de dicho Archivo, y haziéndose lo contrario no podríamos dexar de mandarlo castigar exemplarmente» (ACA, Canc., Reg. 4399, f. LXXXIII-LXXXIIIv).

Per una altra lletra, datada a Lisboa el 27 de desembre de 1582, sabem qui fou l'emissari barceloní enviat pels esmentats comissaris a Felip: «Antonio de Villadamor, nuestro secretario, nos ha dado el memorial de advertimientos [...] sobre las cosas tocantes a la cabrevación desse nuestro Principado», deia el monarca. I aquest, sabedor dels coneixements de l'arxiver, els exposava: «Y assí mesmo, si attento, la inteligencia y notiçia que el dicho Villadamor tiene de las scripturas desse nuestro Archivo y de las cosas desse nuestro Principado, sería necessario y conviniente que él fuesse a assistir ay, como se le ofreçe» (ACA, Canc., Reg. 4399, f. LXXXV).

La proposta no quallà del tot i, novament per una carta del rei, sabem que li fou tornada resposta des de Barcelona amb data 21 de febrer de 1583, on s'exposava «que la asistencia del dicho Villadamor no es necessaria» (ACA, Canc., Reg. 4399, f. LXXXVIII-LXXX).

Finalment, el 22 de juny de 1583, des del monestir de El Escorial (on de ben segur també hi havia Viladamor) el rei exhortava els comissaris a continuar la tasca i els feia saber que, vistos els informes per ells tramesos, s'iniciaria la tasca de posar en ordre la documentació de l'Arxiu Reial.

El desordre devia ser tal i l'escàndol derivat del suposat «tràfic de documentació» per part d'Olzina tan gran que l'arxiver substituït es va veure en l'obligació de renunciar al càrrec. Per una lletra del Consell d'Aragó al rei del 8 d'agost de 1584 coneixem les circumstàncies del procés que se seguí contra el substituït d'Antoni Viladamor: «En tiempo del prior don Hernando de

Toledo, entendiéndose los abusos que passavan en el Archivo Real de Barcelona que está a cargo de Gabriel Olzina, se scrivió al dicho prior que prendiesse la persona de Hierónymo Bruno porque yva mostrando por el Reyno de Aragón algunas cartas de gracia, y, aviendo cometido la averiguación desto a micer Puig, proçedió en el negocio y por entonces quedó indeçiso. Después, por la mala nota y voz que avía contra el dicho Olzina, fue por vuestra magestad mandado que se tomasse su dicho al dicho Hierónimo Bruno, como se hizo; por el qual, y por ocho cartas del dicho Olzina dirigidas a él —que estavan en su poder y las ha entregado—, consta que la dicha mala voz tiene mucho fundamento de aver delinquido en el Archivo y hecho daño en las scripturas dél. Y consyderado esto y lo que conviene que se llegue a cabo, assí por lo que toca al servicio de vuestra magestad y conservación del dicho Archivo, como para que el castigo exemplar de las culpas que se hallaren contra dicho Olzina sea freno para que otros attiendan a cumplir con su obligación, pareçe que se ordene al visorey —embiándole los auctos que aquí se han hecho y las cartas del dicho Olzina— para que él mande al dicho micer Puig que, tomando a su mano el proçesso que se començó contra el dicho Bruno, solamente para información suya (sin tratar ni passar adelante en lo que toca a su persona), proçeda a instruir el proçesso contra el dicho Olzina conforme a justiçia. Y porque en el entretanto que esto se haze no es justo, siendo notada su persona de mala administración, como arriba se dize, que exerça dicho officio, pareçe que assimismo sea suspendido dél y que, durante la averiguación dello, él lo encomiende al secretario Villadamor, como persona que le ha administrado, y que el dicho Olzina se le entregue mediante inventario, con intervención de entramos advogados fiscales, o, a lo menos, del uno dellos que le pareçiere.»¹¹⁰

Sobre el mateix tema es conserva una altra carta del Consell d'Aragó al rei, datada el 17 d'agost de 1584 des d'El Escorial i intitulada «Sobre las scripturas que se han sacado del Archivo de Barcelona y las causas que ay para que se buelvan a él» —és a dir, els documents que cal suposar que Olzina devia extraviar. S'hi demana al monarca, que està en possessió de les escriptures que Olzina havia donat a Bruno (qui, a la vegada, les havia fet arribar

110. ACA, Col·l. H., caixa 5, doc. 261/a: veg. apèndix II/2.m.

al bisbe de Sogorb), que les torni a l'Arxiu per tal que «se puedan inventariar y comprobar con los registros o ver si son los originales, y con ellas quede provada la culpa contra el Olzina por averlas sacado del Archivo».¹¹¹

Antoni Viladamor, arxiver: el segon període (1584-1585)

La negligència de Gabriel Olzina, que fou processat per infidelitat en l'exercici del càrrec, va fer que Antoni Viladamor hagués de reprendre la feina d'arxiver i participar en l'inventari de l'Arxiu que es dugué a terme a partir de l'any 1584.¹¹² Aquest any, segons Udina (1986: p. 132), no hauria estat Antoni Viladamor sinó un fill seu, homònim, qui hauria ocupat la plaça d'arxiver fins a l'any següent, el 1585, quan hauria mort. No hi ha cap raó per suposar que hi hagués dos Antoni Viladamor, pare i fill, que s'haguessin fet càrrec de l'Arxiu Reial de 1554 a 1572 i de 1584 a 1585, respectivament. L'error deu provenir d'una certificació on Antoni Joan Viladamor és anomenat només amb el primer nom de pila —amb el nom del pare, doncs—, Antoni Viladamor.¹¹³ Si repassem els documents en què l'historiador demanava la plaça d'arxiver per al fill (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 83) o fem cas dels papers posteriors a la mort d'Antoni Viladamor (ib., f. 159v-161 i 169v), veurem que en tots ells el fill d'Antoni és anomenat Antoni Joan. A més, comptem amb un autògraf d'Antoni Viladamor, del 9 d'abril de 1585, que certifica l'entrada, a l'Arxiu, d'uns documents que li foren lliurats per Gabriel Amat (ACA, Canc., Memorial 51, f. XLVIII).

La primera de les dues cartes del Consell d'Aragó al rei citades més amunt ens ennova —a part d'alguns detalls sobre el procés d'Olzina—, que l'encarregat de substituir-lo com a arxiver serà de nou Antoni Viladamor. Per les circumstàncies relatades ens inclinem a pensar que Viladamor potser va insistir per retornar a Barcelona: al costat del rei, primer a Lisboa, devia exposar-li les seves raons

111. ACA, Col·l. H., caixa 5, doc. 261/b: veg. apèndix II/2.n.

112. Malgrat retornar a l'antic càrrec, mai, des d'aquest moment, Viladamor deixa d'intitular-se, quan signa algun document, com a «secretari» del rei.

113. ACA, Canc., Reg. 4183, f. 144v-145: veg. apèndix II/2.11. Al procés familiar del braç militar de les Corts de 1585 Antoni apareix, en una ocasió, com a «Joan Antoni Viladamor» (*Cort 1585 (Braç militar)*: p. 267-268).

per tornar a la ciutat a ajudar els comissaris de la capbrevació i, més endavant a El Escorial, havent-li fallat la jugada, es degué aferrar a la proposta feta per ells d'ordenar els fons de l'Arxiu. Una certificació d'Alonso Celdrán a Miquel Climent, del 7 d'agost de 1584, confirma el seu (re)nomenament: «Vacant lo exercici de archiver y escrivà de manament de la Cancellaria de sa magestat durant la menor edat de Antoni Viladamor per renunciació de Gabriel Olzina, que li era encomanat durant la dita menor edat, sa cathòlica magestat ab sa real scèdula *dat.* en Sant Lorenço a sinc dies del present et desús escrit mes de agost [1584] [...], me ha manat scriure y asentar en carta de ració de sa real casa y llibres de mon offici al secretari Viladamor per a que, durant la dita menor edat del dit Antoni Viladamor, son fill, exercesca e servesca los dits officis de archiver y escrivà de manament ab la matexa quitació e vestuari, exercici e gràcies als dits officis pertanyents e deguts» (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 144v-145).

Arran de la reincorporació de Viladamor i com a conseqüència del procés seguit contra Olzina es va redactar, doncs, un inventari general dels fons de l'Arxiu Reial que, encara avui, es pot consultar a l'ACA sota la signatura Canc., Memorial 70/1-5. L'encarregat de redactar l'inventari fou el notari barceloní Bernat Macip, amb l'ajuda de Jeroni Magenat, Martí Joan Franquesa, Miquel Joan Quintana, Viladamor («regius [*ratllat* archivarius] secretarius et durante minori aetate Antonii Joannis Viladamor, eius filii, archivarius et scribe mandati»; ACA, Canc., Memorial 70/1, f. Iv) i Olzina («olim regio archivario»; ib., f. XIIv); el procés començà el 6 de setembre de 1584 i s'allargà fins l'any 1590.¹¹⁴ Probablement, però, hi hagué un interval de temps, entre 1584 i 1586, en què el procés quedà estancat; si més no, això és el que sembla de les entrades que encapçalen diàriament les notes que prenia l'escrivà Macip. L'última anotació de 1584 és del dia 13 de novembre (ib., f. LIIIv), i la següent entrada és del 17 de juny de 1585, en què consta que s'incorporà al procés el canonge Lluís Sans: «assistente reverendo domino cancellario regio, incipit reverendus dominus Ludovicus Sans, canonicus ecclesie Barcinone per suam magestatem in locum prefati reverendi domini regii cancellarii nominatus, intendere confectioni huiusmodi

114. Per a ACA, Canc., Memorial 70/1-5, veg. Riera 1999: p. 97; veg. també Udina 1986: p. 47-48 i 82-83, Canellas-Torra 2000: p. 30, i el material recopilat al vol. III del *Repertori de manuscrits catalans*...

inventarii et ipsum continuare prout sequitur» (ib., f. LVII); tampoc no trobem cap altra anotació fins més d'un any més tard, el 27 de setembre de 1586, en què Martí Joan Franquesa, Sebastià Costa («archivario durante minori aetate Antonii Joannis Viladamor») i Gabriel Olzina, «quia multum illustris dominus regius cancellarius et magnificus Franciscus Puig, fisci advocatus patrimonialis, per relationem Jacobi Canyet, notarii regii, mandarunt quod procederetur, eis absentibus, ad continuationem presentis inventarii, propterea fuit processum ad continuationem prefatii inventarii, in modum sequentem» (ib., f. LVIIv).

Mentre es redactava l'inventari, Bernat Macip deixava constància que era molt viu el record del procés seguit contra Olzina. A propòsit d'un «Memoriale super celebratione curiarum», assenyala: «Y aquest libre fonch trobat en casa de l'archiver Gabriel Olzina y escrit en la designació per provisió del magnífich micer Montsserrat Guardiola, doctor del Real Consell Criminal, feta de las escriptures de mathèria de l'Archiu Real trobades en casa de dit archiver Olzina, e fonch dat a mi, Bernat Macip, scrivà de manament, qui feya dita descriptió en casa de dit Olzina, y ara, per manament del senyor canceller real, és estat restituhit en lo Archiu Real y continuat en lo present inventari per descàrrech de mi, Bernat Macip» (ACA, Canc., Memorial 70/1, f. XIII).

Però sembla que Olzina no fou l'únic que s'endugué algun lligall de l'Arxiu. El mateix Macip, en una entrada registrada el 18 de març de 1588, deixa entreveure com Antoni Viladamor era conegut per les mateixes funestes habilitats que el seu substitut: «En dita instància [hi] ha dues caxes de fusta. La una, ab son pañ y sobrepañ, mes no té clau ni-s tanca [...]. La altra de les dites dos caxas no té pany ni clau, la qual celebrant-se dites Corts per lo rey nostre señor en dita vila de Monçó en lo dit any MDLXXXV fonc aportada en lo present Real Archiu y posada en aquesta instància. La qual caxa, segons se diu, fonch aportada de casa del secretari Antoni Viladamor, archiver del dit Real Archiu, dins la qual són estades atrobades les scriptures següents. És a saber, que dita caxa està plena de escriptures y altres papés que, conforme a una escriptura que's trobe escrita de mà de dit secretari Viladamor en lo llibre de l'inventari vell que stà recondit en lo present Real Archiu, y ja posat dit llibre en lo primer llibre de aquest inventari ab los memorials se són trobats en ell, lo qual llibre és sots nú. 51, en lo qual y en la segona pàgina de la fulla XXXXVII fa nota dit secretari Viladamor,

de sa pròpria mà, que és del tenor següent [...].¹¹⁵ Y la dita caxa, segons se entén, dit Viladamor la se n'aportà a sa casa, aont a estat fins al dit any MDLXXXV, y, com dit és, la aportaren en lo present Real Arxiu y fou posada en la present instància aont vuy, dia present que contam XVIII de maig MDLXXXVIII, se troba.»¹¹⁶

I, encara en una altra ocasió, sembla que cauen sota sospita l'arxiver titular i l'antic substitut —amb més culpa, potser, el primer d'ells. A propòsit d'un registre «del sereníssim rey en Jaume primer, lo qual registre en lo memorial antich de núm. VIII estava intitulat “Domini regis Jacobi antici MCCLVI-LVII”», es fa constar a l'inventari que el dia 18 de setembre s'ha buscat sense trobar-lo; el dia següent, però, hi ha notícia que s'ha trobat, i que és precisament un dels registres «adobats» per Viladamor.¹¹⁷

A propòsit de l'organització de l'Arxiu a principis del cinc-cents s'ha assenyalat com a defecte principal «la batallona cuestión que suscitaba el reiterado incumplimiento por parte de los protonotarios y secretarios de depositar periódicamente en aquél los registros de la Cancillería ya terminados y que no fuera necesario por razón alguna retener en su poder, obligación que venía reiterándose desde tiempos del Cerimonioso», raó per la qual s'intentà solucionar el problema amb mesures punitives tals com no retribuir-los la feina (Martínez Ferrando 1957: p. 154-155). S'ha de deduir que ni aquesta ni altres mesures van tenir l'efecte esperat. Així mateix, i potser arran de l'escàndol d'Olzina, el rei va demanar al papa Sixt V que publicqués una butlla en què es castigava, sots pena d'excomunicació, aquells que gosessin sostreure escriptures de l'Arxiu Reial.¹¹⁸

Però no només van desaparèixer registres, sinó també manuscrits. La *Crònica de Sant Joan de la Penya* usada per Carbonell en les seves *Cròniques* era a l'Arxiu Reial el 1477, quan Carbonell en féu l'inventari, però per una nota de Dídac de Montfar (ACA, Canc., Memorial 31, f. 113v) sabem que durant el de Macip ja no s'hi

115. A continuació es transcriu la nota d'ACA, Canc., Memorial 51, f. XLVIIv, citada a la p. 44.

116. ACA, Canc., Memorial 70/2, f. CCCXVIIv-CCCXVIIIv (*Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 165).

117. ACA, Canc., Memorial 70/2, f. XIIIv-XIII. Canellas-Torra (2000: p. 28, n. 13), paral·lelament, assenyalen l'existència d'algun registre que era a l'Arxiu Reial a la segona meitat del segle XV i del qual al XVI ja no se'n té notícia.

118. La butlla és dada a Roma el 28 de juliol de 1586 (Bofarull: BC, ms. 3893, f. 151 i Martínez Ferrando 1944: p. 51).

trobava (1584-1590). Cal recordar que el volum havia estat consultat per Viladamor, que hi afegí el seu *signum*, abans d'aquesta data; així, es dedueix que l'arxiver fou un dels últims a tenir-lo a les mans abans de la seva desaparició.¹¹⁹

De la segona incorporació d'Antoni Viladamor, historiador, a les tasques de l'Arxiu, conservem un document del 8 d'agost de 1584 que certifica l'acceptació, per ell, del càrrec. Gairebé vint dies més tard, el 27 d'agost de 1584, Antoni Viladamor, «noviter provisus de officio archivarii regii, juravit ad dominum Deum et eius santa quatuor evangelia manibus suis corporaliter tacta, quod bene et legaliter se habebit in exercitio dicti officii archivarii», el mateix dia oïa sentència d'excomunicació i el primer de setembre «per eundem Viladamor fuit prestitum sacramentum et homagium ore et manibus comendatum».¹²⁰ A més, el rei li va concedir, per reprendre la tasca d'arxiver i escrivà de manament, dues-centes lliures jaqueses.¹²¹

Els últims anys de la vida

La passió per la història

Els últims anys de la vida, Antoni Viladamor els va dedicar a redactar la *Primera part de la Història general de Catalunya*, l'obra que l'ha fet passar a la posteritat. Ara bé, possiblement no es tracta de l'únic escrit que hauríem d'atribuir-li: potser caldria reconèixer la seva participació com a redactor de l'*Epítome de la genealogia dels comtes de Barcelona*, escrit cap a 1583, i l'autoria d'una *Cronología histórica de Cataluña desde 715 hasta 1123*.

Pel que fa a l'*Epítome* cal assenyalar, d'entrada, els problemes d'atribució que ha plantejat a favor d'Antoni Viladamor o Francesc Calça.¹²² La possible atribució a Viladamor es basa, en primer lloc, en el fet que la narració dels fets de l'*Epítome* s'atura el 1583 i al barceloní, mort el 1585, li fou materialment impossible continuar la compilació fins a 1587 —data de l'original de la segona compila-

119. Sobre aquest manuscrit veg. *infra*, p. 146.

120. ACA, Canc., Reg. 4183, f. 145v-146: veg. apèndixs II/2.12-15.

121. ACA, Canc., Reg. 4309, f. CXLIII-CXLV: veg. apèndix II/2.o.

122. N'hem fet un estudi a Miralles 2001a. Per a l'obra històrica de Calça i els punts de contacte entre aquesta i la de Viladamor veg. p. 169-170.

lació—,¹²³ però no a Calça, que el sobrevisqué uns quants anys més; en segon lloc, en la menció a l'*Epítome* dels setges de Thérrouanne i Hesdin a França per part de l'emperador Carles i de l'estada de Felip II a Anglaterra i França, on hi havia Viladamor. Aquests dos fets i altres de complementaris —la seva condició d'historiador i d'arxiver reial, les seves relacions a la cort, etc.—, tot i que n'apunten la participació, no permeten, és clar, assegurar-ne l'autoria, sobretot perquè la possibilitat que Calça en sigui l'autor segueix essent vàlida.¹²⁴

D'altra banda, la *Cronología histórica de Cataluña desde 715 hasta 1223 por el secretario Antonio de Viladamor*,¹²⁵ és un text prou diferent a la *Primera part de la Història general de Catalunya*. L'obra s'inicia «pasados diez y seis años que los moros entraron en España», és a dir, al punt on es deturava la *Història*, però no creiem que s'hagi de veure com una continuació d'aquesta: d'entrada, l'estructura general de la *Cronología* no concorda amb la de la primera part, tal i com Viladamor diu que hauria de ser, i, a més, poc abans de morir l'autor ens indica que no ha acabat ni la segona ni la tercera part de la seva *Història*;¹²⁶ a tot això cal sumar que la *Cronología* és escrita en castellà, té unes dimensions més reduïdes (el mateix títol ja ho indica) i és, pel que fa al contingut, coincident amb els fragments relatius a Catalunya dels llibres I-II dels *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita.

Així, la *Cronología* relata des de la llegenda d'Otger Cataló i els nou barons (inclosa la polèmica Tomic-Carbonell), passant per la unió amb Aragó i fins al setge del castell de Montcada per

123. L'original és datat el 18 de desembre de 1587 i es guarda a l'ADB. Es tracta d'una còpia en net, en un volum de gran format, dels tres llibres que configuren el volum de les *Constitucions* aparegut el 1588/89 però que no inclou l'*Epítome*. Per a la descripció d'aquest volum veg. Brocà 1909: p. 18, n. 1, íd. 1915: p. 364, Font i Rius 1988: p. CXXIX i Bajet 1999: p. 659 (no duu, com afirma Bajet, la signatura ms. 1446, sinó que aquesta és la que li fou atorgada durant la Guerra Civil quan entrà a formar part dels fons de la Biblioteca de Catalunya, segons una nota intercalada al volum i segons consta, també, al Llibre de Registres de la BC).

124. A favor de l'autoria de Calça les adhesions són més nombroses: sembla que Coll i Alentorn s'hi decanta (cf. Coll 1991: p. 303 amb íd. 1990: p. 76) i la defensen també Narcís Figueras (1994: p. 91; 1995), Villanueva (1994: p. 84-85), Alcobarro (1998: p. 11 i 19), Simon (1999: p. 42) i Galdeano (2002).

125. BPR, ms. II/2524 (veg. *Catálogo de la Real Biblioteca*, p. 47-48); còpia del segle XVIII, d'una sola mà, en paper, de 219 × 210 mm i 143 folis numerats modernament en llapis (*Olim* 2-LI-I).

126. Donem les dades que ho corroboren més endavant, p. 128-130.

Jaume I.¹²⁷ Tot i que no sembla que en cap moment el seu autor vulgui amagar les coincidències amb Zurita, aquest hi és citat en poques ocasions, tan sols quan es fa referència a alguns passatges dels *Anales* que no han estat extractats i que cal anar a veure per ampliar la informació que es reporta.¹²⁸

De tota manera, el que fa més interessant la *Cronología* és, d'una banda, no el que hi ha de coincident amb Zurita sinó el que aquest diu i el redactor d'aquella omet i, de l'altra, que l'obra comparteixi més punts de contacte amb l'edició de Zurita de 1585 que no pas amb la de 1562.¹²⁹

127. Recollim només un exemple dels punts de contacte entre la *Cronología* i Zurita. A propòsit de la llegenda d'Otger Cataló, l'aragonès afirmava: «Esto escribe [Tomic] haber sucedido desde el año de 733 por discurso de dos años, y que en el de 735 murió Oger Catalón; aunque de ninguna cosa desta se halla mención en autores antiguos [...]. No ha faltado autor, también catalán, de nuestros tiempos, que con autoridad de un muy grave varón que fue muy señalado en letras, de varia doctrina y mucha noticia de la antigüedad, que fue natural de Barcelona y se llama Gerónimo Paulo, ha presumido derribar todos los fundamentos de aquella historia de Tomich en esta parte, a donde trata de la entrada y origen de aquellos nueve barones y de las otras cosas antiguas de Cataluña; y lo da todo por ficción y burla. Y desta opinión son algunos, pues hubo otras casas nobilísimas y de la misma antigüedad cuyos descendientes se agravian haber sido excluidos del número destos primeros barones y muestran su origen de aquellos tiempos, como son los Centellas y Cruyllas, de cuya nobleza no se puede negar que tuviese su origen tan ilustre» (Zurita 1967-1985: vol. I, p. 12); la *Cronología* diu: «Tomich y algunas historias de Cataluña [...] esto escriven haver sucedido desde el año de setecientos treinta y tres por discurso de dos años, y que en el de setecientos treinta y cinco murió Oger Catalón, pero de ninguna cosa destas se halla mención en autor antiguo. Antes hay autor catalán de nuestros tiempos que con autoridad de un muy gran varón que fue muy señalado en letras de varia doctrina y mucha noticia de la antigüedad, que fue natural de Barcelona y se llamó Gerónimo Paulo, desmentidos los fundamentos de la historia de Tomich en esta parte. Y de esta opinión ay algunos, pues uvo otras casas nobilísimas y de la misma antigüedad cuyos descendientes se agravian aver sido excluidos del número destos principales barones y muestran su origen de aquellos tiempos, como son los Centellas y Cruyllas, de cuya nobleza no se puede negar que tuviese su origen tan ilustre» (BPR, ms. II/2524, f. [2-3]).

128. Veg., per exemple, BPR, ms. II/2524, f. [17v]: «[...] el reyno de Yñigo Arista, primero rey de Aragón, según procede Zurita en este capítulo 5º, libro primero, y dice y pone su principio a la larga [...]»; també, i per posar-ne només alguns exemples, f. 35, 55, 69v, etc.

129. La *Cronología* i l'esmentada edició de 1585 coincideixen en alguns passatges contra Zurita 1562: veg., per exemple, Zurita 1967-1985: p. 52 —i cf. íd. ib., p. XXIII— i *Cronología*, f. [34v], on en ambdós casos s'omet la referència a Tomic que figurava a 1562. La primera part de l'edició de 1585 dels *Anales* (llibres I-VI) s'acabà d'imprimir el mes de desembre i la llicència reial és del 30 de novembre del mateix any, quan Viladamor ja reposava a la tomba (per a la cronologia de les edicions de Zurita veg. n. 208); és clar que el barceloní hauria pogut veure el manuscrit zuritià abans i extractar-lo, però, de tota manera, el marge de temps que hauria tingut per fer-ho no deixa de ser molt escàs. Tot i que tenim en curs l'edició i estudi de la *Cronología*, assenyalarem algunes dades a tenir en compte: 1) no només BPR sinó també Manuel Abella (1795: p. 18) atribueix l'autoria de l'obra a Viladamor; 2) Abella indica, a més, que la *Cronología*

Les Corts de Montsó (1585): la mort

Quan el 1585 s'obriren les Corts de Montsó, Antoni Viladamor i el seu fill Antoni Joan eren entre els membres del braç militar que foren habilitats en aquella ocasió.¹³⁰ Antoni Viladamor, vell i arrossegant problemes de salut, va morir mentre se celebraven i acabava d'enllestir la primera part de la seva *Història*.¹³¹ El dia 25 de setembre ja havia traspasat; congregat el braç, es procedí a llegir la «Supplicació de mossèn Hierònym d'Argensola, de mossèn Francesch Joan de Tamarit a provisió de un lloch de diputat que vagi per mort de mossèn Joan Antoni Viladamor en favor de dit Argensola y de un lloch de hojdor vagi».¹³²

Ara bé, encara que indirectament, durant les Corts tornarem a trobar referència a l'arxiver: el dia 10 d'octubre el notari del braç eclesiàstic va reportar al braç militar una sèrie d'escriptures, entre les quals una «requesta a mossèn Viladamor, scrivà de manament, sobre coses de son offici fetes contra Constitucions»;¹³³ i, en una data sense determinar, es retornà a l'Arxiu Reial una caixa amb documentació que pertanyia a aquest fons i que era a casa de Viladamor.

L'historiador va deixar muller, Elisabet Viladamor, i almenys dos fills, un dels quals és Antoni Joan Viladamor. Poc després de la seva mort el rei féu mercè a la seva vídua, Elisabet, i als fills

és «còpia de la intitulada *Crònica antiga* que se conserva en el Archivo del Reyno de Aragón», raó per la qual potser caldrà posar-la en relació amb unes «Anotaciones a una crònica antiga de Aragón, redactada en catalán» del mateix Zurita (Canellas 1986: p. 17) i, doncs, sembla que amb la *Crònica de Sant Joan de la Penya*; 3) a BPR, f. 134v, s'indica que el manuscrit és còpia «del mss. original que existe en el Archivo Municipal de Barcelona».

130. El 28 de juny de 1585 Joan Pau Ciurana compareix com a procurador d'Antoni Viladamor (*Cort 1585 (Protonotari)*: p. 76; *Cort 1585 (Braç militar)*: p. 9). A finals d'agost és habilitat Antoni però Antoni Joan és rebutjat perquè es tenen dubtes sobre la seva edat (*Cort 1585 (Braç militar)*: p. 187; *Cort 1585 (Protonotari)*: p. 111). El 12 de novembre és finalment admès Antoni Joan Viladamor (*Cort 1585 (Braç militar)*: p. 436-437).

131. Afirma que la taula dels autors aprofitats per confegir la *Història* no està feta «per faltar-me assi los llibres» i que «també falta altra taula [...] la qual, a causa de ma malaltia, no la he poguda fer» (*Taula dels capítols...*, 541-548). Entenem que l'adverbi ha d'indicar no la seva residència habitual —Barcelona—, sinó un altre lloc —Montsó, potser?

132. *Cort 1585 (Braç militar)*: p. 267-268 —on diu «Joan Antoni» s'ha de llegir «Antoni»—; el mateix dia 25 fou llegida pel braç eclesiàstic (*Cort 1585 (Braç eclesiàstic)*: p. 240-241) i el dia 30 pel braç reial (*Cort 1585 (Braç reial)*: p. 197). Jeroni d'Argensola fou insaculat el 30 de setembre (*Cort 1585 (Braç militar)*: p. 278; *Cort 1585 (Braç eclesiàstic)*: p. 258 i *Cort 1585 (Braç reial)*: p. 197).

133. *Cort 1585 (Braç militar)*: p. 300. Ha de tractar-se del pare i no del fill, que mai va assolir la majoria d'edat per accedir al càrrec.

del matrimoni, de cinquanta lliures barceloneses cada any, pagadores quadrimestralment, de la procuració de Mallorca, en atenció als serveis prestats pel difunt (ACA, Canc., Reg. 4317, f. 161v-162). I encara una dècada més tard de la mort del pare, el 20 de desembre de 1595, Anna Viladamor, néta i filla d'arxiver, havent quedat òrfena, percebia les mateixes cinquanta lliures que sa mare fins aleshores havia rebut (ACA, Canc., Reg. 4322, f. LV-LVII).

ANTONI JOAN VILADAMOR

L'Arxiu Reial durant la minoria d'edat d'Antoni Joan Viladamor

A part de les dades recopilades sobre la minoria d'edat d'Antoni Joan Viladamor a l'Arxiu Reial mentre el seu pare vivia i sobre la seva estada a les Corts de 1585, les notícies que en tenim són escasses. Quan Antoni Viladamor va morir el seu fill no tenia encara edat suficient per exercir el càrrec que havia heretat. González Hurtebise (1920: p. 67) i Udina (1986: p. 151) afirmen que ocupà el càrrec els anys 1592-1594, però no sembla que sigui així. No hem trobat rastre del nomenament d'Antoni Joan, però, si hagués existit, hauria de ser de 1592. Si l'edat per accedir al càrrec eren vint-i-quatre anys, els havia de fer aleshores; recordem la hipòtesi —a partir del seu nomenament per part del pare com a hereu en el càrrec d'arxiver— que A. J. Viladamor havia nascut probablement el 1568.

De la vacant d'arxiver a l'Arxiu Reial per la mort d'Antoni Viladamor, i de la successió, en trobem notícia en una carta escrita des de Tortosa dirigida al rei de la part del Consell d'Aragó, el desembre de 1585: «Aviendo fallecido el secretario Villadamor, que tenía encomendado el Archivo de Barcelona con la scrivania del mandamiento a él anexa durante la menor edad de su hijo, se ha pensado en la persona que sería más a propósito para que por el mismo tiempo le tuviese a cargo. Y entre los que han ocurrido ninguno ha parecido que lo sería tanto como Sebastián Costa, por ser scrivano de mandamiento, persona suficiente y de quien se tiene satisfacción, demás de ser plático en dicho Archivo por averse criado en él». Aquest serà l'encarregat d'ocupar el càrrec durant la minoria d'edat d'Antoni Joan, «respondiendo a la madre de Villadamor con el mismo partido que tenía hecho el difuncto con Olzina durante la menor edad del dicho Villadamor.»¹³⁴

134. ACA, Col·l. H., caixa 5, doc. 261/c; la mateixa idea en un altre document del 31 de gener de 1586: ACA, Canc., Reg. 4183, f. 159v-161 (veg. apèndixs III/1.a-III/1.b.).

El 3 de setembre de 1586 Costa encara no havia estat nomenat oficialment substituït d'Antoni Viladamor (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 159v-161). El dia 15 de novembre, un document expedit per Miquel Joan Amat, per ordre del lloctinent general Manrique de Lara, estipula: «Durant la menor edat de Antoni Juan Viladamor, proveyam y anomenem a l'amat de la real magestat Sebastià Costa escrivà de manament del Real Archiu de la present ciutat [de Barcelona] y escrivania de manament an aquella annexa [...]; provehim y nomenam a dit Sebastià Costa per a que durant la menor edat de dit Antoni Juan Viladamor resgesca, servesca y tinga lo dit Real Archiu juntament ab la dita escrivania de manament a ell annexa, y gosse de les prerogatives, preheminènties, drets, salaris, vestuari, a dits officis pertanyents y esguardants. Volem [...] que hage de respondre a la amada de la real magestat Elisabet Viladamor, muller relictà de dit secretari Viladamor, quiscun any dos-centes setanta liures moneda barcelonesa (que és lo matex salari y rèdditu que dit Olzina responia a dit secretari Viladamor, son marit).» Finalment, el dia 17 de novembre Sebastià Costa jurava el càrrec.¹³⁵

A l'Arxiu Reial, temps després de la mort d'Antoni, el rei recordava al duc de Maqueda que es pagués a Olzina «todo lo que se le queda deviendo del salario de los días que por nuestro mandado se ocupó en hazer el inventario de las scripturas de nuestro Archivo Real, a razón de los doze reales por cada uno que para ello se le senyalaron; y porque aquí no se tiene notitia de lo que hasta agora se le ha pagado por quienta desto ni tampoco de la cantidad que ha de haver a cumplimiento della, hos encargo y mando proveáys y déys orden que Miguel Amat, regente el officio de prothonotario en essa lugartenentia, del dinero procedido y que adelante procediere del sello, dé y pague realmente y con efetto al dicho Gabriel Olzina toda la cantidad que por certificación del doctor micer Luys Sans constare devérsele por la dicha razón, sin que se le dilate la dicha paga, assí por proceder de trabajos personales como por haver mucho tiempo que se le deve» (ACA, Canc., Reg. 4715, f. CCLXXXII-CCLXXXv).

La carta, datada el 3 de juny de 1592, està copiada juntament amb una altra de Lluís Sans, del 3 de gener de 1593, en què

135. La certificació del jurament, juntament amb la d'haver oït sentència d'excomunicació, fou afegida, posteriorment, al marge del darrer foli del document: ACA, Canc., Reg. 4183, f. 159v-161 (veg. apèndixs III/b2-III/1.b3).

el canonge afirma que es deuen 1.011 lliures i 12 sous a Olzina —de les quals recorda que ja ha rebut 508 lliures, 19 sous i 6 diners i que, per tant, queden per pagar 502 lliures, 12 sous i 6 diners. Però suggereix Sans que potser caldria afegir 200 lliures més a la factura d'Olzina, «perquè só testimoni de vista que per no acudir lo archiver ab la clau perdé dit Olzina molts mesos aguardant en la porta, y axí mateix per manament de sa magestat y per coses de son real servey ha treballat molts altres mesos en cercar y tràurer scriptures de dit Archiu» (ACA, Canc., Reg. 4715, f. CCLXXXXIIv-CCLXXXXIII). Finalment, en una carta de l'11 del mateix mes i any, el duc de Maqueda confirma al protonotari del lloctinent, Miquel Amat, que Olzina rebrà les 500 lliures que se li deuen —però que, pel que fa a les 200 lliures de més, caldrà que el rei hi doni el vistiplau (ib., f. CCLXXXXIII-CCLXXXXIIIv).

Bofarull (Col.l. H., caixa 5) transcrivía les cartes al·ludides més amunt com a part de la documentació referent a *Les mulasses*, però bé podria ser que es tractés de l'inventari de l'Arxiu Reial: d'una banda, les 1.000 lliures que diu aquí que se li deuen podrien ser les mateixes que, anys a venir, l'arxiver Miquel Joan Amat recordava que s'havien pagat a Olzina per fer-lo;¹³⁶ de l'altra, també Macip recordava que en el procés d'inventariar els fons de l'Arxiu «havem perduts molts dies per falta de alguna de les tres claus que són en dit Archiu Real» (ACA, Canc., Memorial 70/2, f. CCCXXv). Tot amb tot, és difícil de saber: de la mateixa manera que Olzina havia participat de manera activa en l'inventari de Macip també degué col·laborar en el que dugueren a terme Maymó, Magenat i Gil Polo;¹³⁷ no seria l'únic a treballar en els dos processos, també hi trobem doblement implicats Jeroni Magenat i, després, el canonge Lluís Sans.

136. Veg., més endavant, p. 81.

137. Una carta del rei a l'arxiver de Catalunya (Lisboa, 15 de gener de 1582) sembla que confirma que el segon hi havia de col·laborar: «Amado nuestro, aviendo mandado que se prosiga y concluya lo que toca a la cabrevación de las cosas alienadas de nuestro patrimonio real será necesario que don Fernando Maymó, lugarteniente en el officio de la baylia general y micer Gerónimo Menegat y Gaspar Gil Polo, a quienes avemos cometido esto, reconozcan y vean los registros y escrituras desse nuestro Archivo Real. Y assí, os mandamos que, a las horas y tiempo que los sobredichos os señalaren, les déis inspección de todos los registros y escrituras que en él estan, y en lo que fuere necesario les assistáis y déis luz de las que hay en dicho Archivo a este propósito, que tal es nuestra voluntad y en ello nos serviréis» (Canc., Reg. 4399, f. LX; cf. la còpia de Bofarull a ACA, Col.l. H., caixa 4).

La mort

Una notícia continguda al Dietari de l'Audiència certifica l'òbit del fill d'Antoni el 1591: «Dimars a 8 de octubre MDLXXXXI morí Antoni Joan Viladamor y, axí, cessà lo exercici de m^o Sebastià Costa com a arxiver de l'Arxiu Real de Barcelona, nomenat per sa magestat durant la menor edat de dit Viladamor. Y lo dit Costa reassumí envers si mateix lo offici que Francesc Castara tenia per dit Costa.»¹³⁸ Així, si Antoni Joan va morir l'octubre de 1591 sense haver acomplert els vint-i-quatre anys, no arribà mai a ser nomenat arxiver.

El 25 de març de 1593 trobem de nou constància escrita de la seva mort: «In praesentibus vacet dictum officium prefacti Regii Archivii obitu Antonii Joannis Viladamor, illius ultimi possessoris» (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 182).

L'Arxiu Reial a la darrera dècada del segle XVI

Com a conseqüència de la mort del fill d'Antoni Viladamor, el mateix 25 de març de l'any 1593 el rei confirmà Gabriel Olzina com a arxiver; un dia després, aquest jurava el càrrec i oïa sentència d'excomunicació (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 182-184v).

Just un mes abans, el 26 de febrer, el rei s'havia dirigit a Gabriel Olzina per confirmar-li l'obtenció d'una plaça d'escrivà de manament per a ell amb les següents paraules: «Teniendo consideración a lo que vos, el amado nuestro Gabriel Olzina, nos avéis servido en el tiempo que durante la menor edad del hijo del secretario Villadamor tuvisteis a cargo nuestro Real Archivo con la escrivanía de mandamiento a él anexa, empleándoos siempre en las cosas que en la Audientia Real de nuestro Principado de Cathalunya y condados de Rossellón y Cerdanya se han ofrecido, y que en todos los negocios de gobierno os avéis avido muy bien, asistiendo por secretario cabe las personas del duque de Terranova y conde de Miranda, nuestros lugartenientes generales del ditcho Principado, y que ago-

138. ACA, Reial Audiència, Processos 6431, f. 50; la data de la mort d'A. J. Viladamor la devem a Jaume Riera. Sebastià Costa, arxiver durant la minoria d'edat d'Antoni Joan, reassumí el càrrec d'escrivà de manament, que és el que tenia abans de la mort d'Antoni Viladamor, i morí poc temps després, el 19 de novembre de 1591 (ib., f. 50).

ra lo estáis continuando cabe la del duque de Maqueda, ya nuestra habilidad y partes os avemos hecho merced, según que con la presente os la hazemos, de daros exercitio de nuestro escrivano de mandamiento mientras sirviéredes al dicho duque de Maqueda tant solamente y no para más tiempo, de manera que, como tal, durante el dicho exercitio de secretario del duque de Maqueda y nuestra mera y libre voluntad podáis de [a]quí adelante en la ditha nuestra lugartenentia de Cathalunya actitar qualesquiera processos, assí civiles como criminales, publicar sententias, despachar y referendar qualesquiera despachos, privilegios, provisiones y cartas, assí de gracia como de justitia, y hazer y exercer todo lo demás que los escrivanos de mandamiento que residen en la dicha y las demás lugartenentias pueden y acostumbran hazer y despachar» (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 184v-185).

Tot això, però, el monarca li ho concedí sense que Olzina pogués rebre ni el sou ni el vestuari corresponent al càrrec, com en les altres escrivanies era costum (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 185v). Finalment, Olzina fou nomenat escrivà de manament amb aquestes restriccions —potser conseqüència del procés iniciat contra ell el 1584— i oí sentència d'excomunicació el 26 de març de 1593 (ib., f. 186).

Del dia 16 de novembre de 1594 és el proper nomenament d'un arxiver: «Vaccant lo officio de archiver y scrivà de manament de la Cancellaria de sa magestat per mort de Antoni Joan Vilademor, últim posseedor del dit officio, sa cathòlica magestad [...] me ha manat scriure y assentar en carta de ració de sa real casa y llibres de mon officio a Miquel Joan Amat per archiver y scrivà de manament de dita Cancellaria, en lloch y per mort del dit Antoni Joan Vilademor» (ACA, Canc., Reg. 4183, f. 187-187v).¹³⁹ Miquel Joan Amat jurà el càrrec i oí sentència d'excomunicació els dies 15 i 23 de febrer de 1595, respectivament (ib., f. 187v-188).

Que el document al·ludit anteriorment especifiqui que Amat substitueix Antoni Joan Viladamor, «últim posseedor del dit officio», porta a pensar que Olzina devia exercir durant el període 1593-1594,

139. Probablement aquest és el document que devia confondre González Hurtebise i, darrere seu, Udina, a l'hora de datar la mort d'Antoni Joan Viladamor.

com durant l'etapa d'Antoni Viladamor, d'«arxiver substitut», sense obtenir, doncs, la titularitat de la plaça.

A Miquel Joan Amat encara li va tocar desembullar algun problema que hi havia pendent de l'època d'Olzina. El 2 de març de 1606 escrivia al rei recordant-li la importància de conservar els cinc volums de l'inventari de Macip, ara en poder de la família, i es permetia de recordar-li que Olzina va cobrar mil lliures per la feina «sin que a don Bernardo Macip, que tuvo todo el trabajo y tuvo mucho gasto en hazerlos, se le haya dado nada».¹⁴⁰ Per tot això, l'arxiver demanava a Felip III una mercè per a Bernat Macip, fill de l'homònim notari que havia redactat l'inventari; finalment, aquest fou nomenat abat de Lavaix i les escriptures foren retornades a l'Arxiu.¹⁴¹

La Història general de Catalunya

EL TEXT

La transmissió: manuscrits i edició

La *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor ens ha pervingut gràcies a tres còpies manuscrites: dues de completes, copiades entre els segles XVI i XVII (A i B), i una tercera de principis del segle XIX, parcial, que devem a l'afany recopilador del pare Jaume Pasqual (B1). Hi ha també una edició, igualment parcial, duta a terme a finals del segle XIX pel canonge Jaume Collell (b).

140. Abans que Amat, el mateix Macip ja s'havia queixat dels emoluments que no havia rebut: diu, a propòsit de l'inventari que redacta, que s'han fet feines paral·leles de documentació a petició reial, i s'hi ha «posat molt temps, y més del que lo rey, nostre senyor, ab ses lletres y manaments reals tenia manat, occupant-hi lo temps sens intermissió, *etiam* diumenges y festes y altres dies, dels quals no se n'ha rahó ni se'n fa memòria en lo present inventari, y és molt just fer-ne retribució *quia mercenarius* (justa Evangelium) *dignus est mercede sua*; y també havem perduts molts dies per falta de alguna de les tres claus que són en dit Archiu Real, que no seria rahó dexar-nos fer alguna remuneració, pus que nostra pobresa y lo que se estalviaria dextant-nos-ho de pagar no seria part per créxer més les rendes reals ni enriqueir lo real patrimoni» (ACA, Canc., Memorial 70/2, f. CCCXXv).

141. La carta al rei de Miquel Joan Amat i una carta de Bernat Macip fill a la seva mare i germà —en què els recorda que han d'entregar els cinc volums de l'inventari— són a ACA, Col·l. H., caixa 5, doc. 350; veg. n. 36.

Descripció dels manuscrits i de l'edició

MANUSCRIT ADD. 25.418 DE LA BRITISH LIBRARY: A

Final del segle XVI-començament del segle XVII. 4 f. preliminars afegits en enquadernar el manuscrit + 2 f. en blanc + f. 1-245 amb numeració moderna en llapis sobre una d'antiga, en tinta, ratllada modernament: f. 1-219 (= f. 28-245 de l'anterior) + 6 f. en blanc + 4 f. al final afegits en enquadernar el manuscrit; els f. 24v i 27v, en blanc. Al f. [246], una nota en llapis de la mà moderna que ha foliat per segona vegada el manuscrit: «245 folios G.C.J. (july 1869)».¹⁴²

Paper, 351 x 223 mm. En caixa de 275 x 154 mm.

Tot el manuscrit és copiat per una mateixa mà; al marge, anotacions de la mateixa lletra a excepció de dues notes coetànies que semblen respondre a una altra mà (f. 38v i 40). A la contracoberta (f. 1), proves de ploma de diverses mans.

Gayangos (1875: p. 390) i Massó i Torrents (1902: p. 252) suggerien que aquest manuscrit, de lletra itàlica, podria ser copiat per la mà de Viladamor. D'entrada, res no fa pensar el contrari: la mà que copia el còdex s'ha de datar al final del segle XVI-començament del XVII i, a més, al llarg del manuscrit trobem fragments de text ratllats i posteriorment esmenats que conviden a pensar que ens trobem amb correccions d'autor. Ara bé, de la confrontació de la lletra del ms. A amb la de documents autògrafs de Viladamor resulta, amb certesa, que la lletra del manuscrit no és la seva. Pel que fa a les esmenes que el copista introdueix al text, avancem la hipòtesi que la còpia ha de ser d'algun personatge proper a l'autor.

Enquadernació posterior mixta de tela amb aigües, amb llom i angles de pell marró. Al llom: «Viladamor / Primera parte / de la Historia / de Cathaluña / 1585», i la signatura de la British Library: «Mus. Brit. / Jure Empt. / 25.418 / Plut. / CCCCXLVIII. G».

El còdex va arribar a la British Library per mitjà dels llibreters Quaritch, de Londres, l'any 1863 (al f. 2, dades del registre d'entrada a la British Library: al marge superior esquerre «T 25.418»; al centre,

142. Per a una descripció d'aquest manuscrit veg. Gayangos 1875: p. 390, Massó i Torrents 1902: p. 252; l'esmenten també l'*Index of manuscripts...*, vol. X, p. 162, i Bohigas 1985: p. 61.

«Purchased of B. Quaritch / 17 oct. 1863»¹⁴³ Probablement havia pertangut, abans de passar a formar part del fons on avui es guarda, a Pere Antoni Marcer (f. 1) i a Onofre Aguido (f. 3).

F. 3 [Portada]. «Primera part de la *Història general de Cataluña* [...] composta y ordenada per Antoni Viladamor, secretari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó. Dirigida a la il·lustríssima congregació dels tres staments de Cathaluña convocats per la magestat del rey don Phelip, nostre señor, en las Corts de Monçó en lo any MDLXXXV.»

F. 4-7v [Dedicatòria]. «A la il·lustríssima congregació dels tres staments de Cataluña, convocats per la magestat del rey don Phelip, nostre senyor, en las Corts de Monçó en lo añ MDLXXXV. Antoni Viladamor, secretari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó.» *Inc.*: «Ab molt gran providèntia per vostras senyories se procurà, en las Corts passadas de l'any mil cinch-cents sexanta-y-quatre, reparar lo descuyt que los de nostra nació pasats tingueren.» *Expl.*: «devant dels quals qualçevol cosa, per gran que sia, és poca.»

F. 7v-10: «Taula dels governadors y reys antichs, dels interregnes, de las señorias, dels emperadors y dels reys gots que governaren, usurparen y señorejaren Cathaluña y tot lo restant de España, dels quals se fa menció en lo present llibre. Ab relació particular en quins anys y quants anys cada hu la governà, la tingué usurpada y la señorejà.»

F. 10v-11v: «Taula dels papas que governaren la sancta Yglésia romana dels quals se fa menció en lo present llibre. Y van consecutivament posats lo hu tras l'altre, ab los números de quants són.»

F. 12-24v: «Taula dels capítols contenguts en lo present llibre.»

F. 25-27 [Pròleg]. «Al lector.» *Inc.*: «Esent la història mestra de la vida humana.» *Expl.*: «al qual per tots sia donada honrra y glòria per tots setgles, amén.»

F. 28-245 (f. 1-219): «Com Túbal, nét del patriarcha Noè, après del diluvi general vingué en la part de Europa anomenada vuy

143. Juntament amb el manuscrit de Viladamor els Quaritch van vendre a la British Library els ms. 25.417 (*Recuel des aniquitez de Flandres* de Philippe Wielant, segle XVI), 25.419 (*Treatises* de Francisco Roiz Silvera, segle XVIII) i 25.420 (*Suma de las cosas Cantabricas y Guipuzcoanas* de Martínez de Zaldivia, segle XVIII); no es conserven els catàlegs dels Quaritch corresponents a l'any 1863, cosa que hauria permès esbrinar alguna cosa més sobre la procedència dels còdexs. Agraïm la informació a la conservadora de la BL Mrs. Patricia Basing.

Espanya ab sa muller, fills, parents y amichs per a poblar-la. Capítol primer.» *Inc.*: «En lo principi, creà Déu a l'home a sa semblança.» *Expl.*: «en la omnipotència de Déu tràurer grans béns de alguns mals. Laus Deo. Amén.»

MANUSCRIT 224 DE L'ARXIU EPISCOPAL DE VIC: B

Final del segle XVI-començament del segle XVII (c. 1604). 3 f. preliminars + f. 1-190 amb numeració moderna en llapis (del f. 6 salta al f. 9)¹⁴⁴ + 1 f. en blanc; els f. 6-10v i 188-190, en blanc. La tinta corrosiva ha fet malbé un bon nombre de folis.¹⁴⁵

Paper, 310 x 215 mm. En caixa de 250/255 x 140/150 mm.

El volum és obra de diverses mans que s'alternen, una de les quals és inequívocament la de Jeroni Pujades. L'historiador barceloní no és només, quantitativament, el copista més rellevant d'aquest manuscrit (reconeixem la seva mà als f. 1, 11-55v, 75v-77v, 78v-80, 80v-84, 85-89v, 91-96, 99-100v, 101v-104, 104v-105, 106-129v, 131-134, 135-148v, 153v-167v, 172-173 i 179-187), sinó que també qualitativament n'és el més destacat: trobem, al llarg del text, anotacions marginals seves que corregeixen o matisen asseveracions de Viladamor (f. 14, 63v, 87, 100, 109, 136, 140v i 142v).

Les altres tres mans que s'alternen en la còpia de la *Història* són: una segona, als f. 2-5v, 149-153, 167v-172, 173-178v; la tercera, als f. 55v-75v i a les capçaleres dels capítols dels f. 78v-80, i la darrera, als f. 78-78v, 80, 84-84v, 90-90v, 96-99, 100v-101v, 104, 105v, 130-130v, 134v-135.¹⁴⁶

La lletra de totes tres mans sembla coetània o poc posterior a la del manuscrit A.

Enquadernació antiga de pergamí flexible. Al llom es llegeix, amb dificultat: «Pri[mera...]; a sobre s'ha afegit modernament un teixell de pergamí: «Viladamor. Història general de Catalunya. Iª part», i les signatures c.224 i 7465 (núm. de l'inventari).

144. La mà que numera el manuscrit és probablement la de mossèn Gudiol; agraïm al personal de l'AEV que ens hagin comunicat aquesta dada.

145. Per a una descripció d'aquest manuscrit veg. també Massó i Torrents 1902: p. 251-252, i Gudiol 1934: p. 216. Gudiol afirma que l'any 1595 és la data de redacció del manuscrit, error, suposem, fruit de la mala lectura dels números romans que hi figuren.

146. La catalogació dels *Flosculi* de Jeroni Pujades, així com un estudi de la seva biblioteca permetrà, de ben segur, posar nom i cognoms a les altres mans que copien aquest volum.

El manuscrit havia pertangut a la col·lecció de l'historiador Jeroni Pujades amb el núm. 9, tal i com es pot llegir a la coberta posterior: «Pujades J. 9». Amb posterioritat el volum va passar a formar part de la biblioteca del canonge gironí Francesc Xavier Dorca (f. 187v: «doctor Francisco Dorca»).

Finalment, el còdex entrà a l'Arxiu Episcopal el 1807, on avui es conserva, l'any després de la creació de la Biblioteca Episcopal impulsada pel bisbe Francesc de Veyan i Mola, que fou qui el donà a la Biblioteca («Bibliothecae Episcopali publicae vicensi Franciscus, vicens[is] episc[opus], dono dedit et addixit, anno MDCCCV [afegit a mà II]»; f. 4).

De l'Arxiu Episcopal va ser d'on el tragué Collell per fer-ne l'edició, parcial, que va aparèixer el 1880; l'any 1902, però, Massó i Torrents deixà testimoni que hi faltava: «havia de trobar-se en aquest depòsit», diu, «una copia de la *Crònica de Cathalunya* d'Antoni Viladamor; però tot procedint-se a l'impressió en 1880 va fer-se fonedica».¹⁴⁷ Probablement el text encara es trobava a la impremta i no devia ser retornat fins anys més tard a l'esmentat fons, on el trobem avui.¹⁴⁸

F. 1 [Portada]. «Primera part de la *Història general de Cathaluña* [...] composta y ordenada per Antoni Viladamor, secratari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó. Dirigida a la il·lustríssima congregatió dels tres staments de Cathaluña convocats per la magestat del rey don Phelip, nostre señor, en las Corts de Monçó en lo añ de MDLXXXV.»

F. 2-5v [Dedicatòria]. «A la il·lustríssima congregatió dels tres staments de Cathalunya, convocats per la magestat del rey don Philip, nostre senyor, en les Corts de Monçó lo any MDLXXXV. Antoni Viladamor, secretari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó.» *Inc.*: «Ab molt gran providèntia per vosas se-

147. Massó 1902: p. 251; també Bohigas deixa constància de la falta del còdex entre els fons de l'Arxiu (BC, fons Patxot).

148. La història del ms. 224 de l'AEV va molt lligada a la d'un altre volum d'aquest fons, la *Selva historial* (ms. 225), que conté, entre altres, les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* de Francesc Comte (Gudiol 1934: p. 217): ambdós foren copiats parcialment per Pujades i formaven part de la seva biblioteca, al cap dels anys tots dos anaren a parar a la biblioteca del canonge Dorca, ingressaren junts a l'arxiu vigatà i van merèixer l'atenció del canonge Collell, que els dedicà una edició, parcial en tots dos casos (Miralles 1997: p. 148, n. 106, i íd. 1999). Entre els dos projectes historiogràfics, el de Comte i el de Viladamor, hi ha altres punts de contacte que ha assenyalat Duran 1994: p. 330; sobre el particular veg. també *infra*, p. 174.

nyorias se procurà, en las Corts passades de l'any mil cinc-cents sextanta-y-quatre, reparar lo descuyt que los de nostra natió passats tingueren.» *Expl.*: «davant dels quals qualsevol cosa, per gran que sia, és poca.»

F. 11-12v [Pròleg]. «Al lector.» *Inc.*: «Essent la història mestre de la vida humana.» *Expl.*: «al qual per tots sia donada honrra y glòria per tots seggles, amén.»

F. 13-187: «Com Túbal, nét del patriarca Noè, après del diluvi general vingué en la part de Europa anomenada vui España ab sa muller, fills e parents y amichs per a poblar-la. Capítol I.» *Inc.*: «En lo principi [ratllat del món], creà Déu lo home a sa semblança.» *Expl.*: «en la omnipotència de Déu tràurer gran bé de alguns mals. Laus Deo. Amén.»

Els ff. 6-10v, en blanc, possiblement havien de contenir les taules de reis i de papes, o l'índex de capítols, presents al ms. A.

MANUSCRIT 729-XI DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA: B1

Segle XVIII. Dedicatòria de la *Història general de Catalunya* de Viladamor inclosa a l'onzè volum dels *Sacrae Cathaloniae antiquitatis monumenta* aplegats pel pare Jaume Pasqual.¹⁴⁹ Volum de 5 f. preliminars + f. 1-365 amb numeració moderna en llapis sobre una d'antiga: p. 1-735 (= f. [2]-365 de l'anterior + 1 f. en blanc) + 11 f. en blanc, excepte el f. [367].

Paper, 310 x 220 mm.

Una sola mà copia el text de Viladamor; la resta del manuscrit respon a diverses mans.

Enquadernació de pergamí. Al teixell: «*Sacrae Antiquitatis monum. T. XI.*»

Ex-libris de Jaume Pasqual al f. 199. El canonge premonstratès féu la seva còpia sobre la del ms. 224 de l'Arxiu Episcopal de Vic.¹⁵⁰

149. Per a una descripció d'aquest manuscrit i de la producció manuscrita del pare Pasqual veg. *Els manuscrits...* p. 155-175; per a la dedicatòria: *Repertori de manuscrits catalans...* vol. I, p. 231-232. A BC, ms. 3968, trobem l'informe de J. Miret i Sans a favor de l'adquisició dels volums del pare Pasqual (7-II-1910), amb una breu descripció del contingut dels volums (per al registre d'entrada a la BC: *BBC*, vol. V, p. 252. *Guia*, p. 83, i *Cincuenta años*, p. 145).

150. Exposem les raons per les quals considerem B1 còpia de B més endavant.

Abans d'entrar a la Biblioteca de Catalunya els volums estaven en poder de l'advocat de Barcelona Timoteu Valls; la BC els adquirí a La Bilbaína l'any 1919.

F. 94 (p. 195): «Dedicatòria de la *Primera part de la Història general de Catalunya* per Antoni Viladamor, secretari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó, en lo any de 1585 en las Corts de Monçó.»

F. 94-101 (p. 195-209): «A la il·lustríssima congregació dels tres staments de Catalunya, convocats per la magestat del rey don Phelip, nostre senyor, en las Corts de Monçó en lo any 1585. Antoni Viladamor, secretari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó.» *Inc.*: «Ab molt gran providència per vosas senyorias se procurà, en las Corts pasades de l'any mil sinch-cents sexanta-y-quatre, reparar lo descuyt que los de nostra nació pasats tingueren.» *Expl.*: «davant dels quals qualsevol cosa, per gran que sia, és poca.»

L'EDICIÓ DE JAUME COLLELL: *b*

Vic, Estampa de Ramon Anglada, 1880.

Primera part de la història general de Catalunya composta y ordenada per Antoni Viladamor.

Edició de la dedicatòria, pròleg i els tretze primers capítols de la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor (el darrer, incomplet, s'interromp a: «com á gent prudent, procurarenla provehirho, negociant ab ells ques repartís lo loch per lo»). 80 pàgines. Fulletó per entregues que acompanyava *La Veu de Montserrat* (Secció historial). Amb un peu que diu: «Ara per primera volta donada a la estampa ab algunes anotacions per mossèn Jaume Collell, prebere.»¹⁵¹

L'edició per Collell (que ens hi és presentat com a autor d'unes notes inexistents) de la *Història* de Viladamor fou feta sobre el manuscrit *B* de l'AEV, el manuscrit que el canonge tenia més a mà. A més, i tal com veurem, *b* és del tot fidel a *B*.¹⁵²

L'edició, força sistemàtica, es caracteritza per: la regularització de [ñ] en *ny*; l'ús de la *ch* a final de mot encara que al manuscrit això no passi sempre; l'addició d'*e* als casos de *s-* inicial seguida

151. Palau 1948-1976: núm. 365297.

152. La possibilitat que Collell hagués tingut a les mans el ms. A abans que aquest s'incorporés a la BL sembla més aviat remota.

de consonant; la separació dels mots segons els usos moderns —tot i que s'observa una tendència a l'aglutinació dels pronoms febles—; l'intent de regularització de la *h* —l'afegeix a alguns mots que al manuscrit no en tenen i la treu en altres paraules que sí que en tenen al manuscrit—; l'adequació de *u/v*, *c/ç/s/ss* i *i/j* als usos gràfics del curador; la regularització de la grafia de la vocal neutra.

Les tres còpies manuscrites i l'edició de Collell: relacions entre elles i reconstrucció de la seva història

Abans de la publicació per Collell, la *Història general de Catalunya* no havia arribat a la impremta; potser perquè la mort de l'autor ho va impedir, potser perquè, tractant-se d'una obra inacabada, ningú no s'hi va interessar. Tot i això, va circular, manuscrita, des de ben poc després de la mort de Viladamor.¹⁵³

Fins aquí hem determinat la cronologia i l'autoria de les còpies quan ens ha estat possible; ara, caldrà aturar-se a estudiar les relacions entre elles i les vicissituds que van sofrir, al llarg dels anys, a través de les notícies que ens proporcionen manuscrits i edició de la *Història general de Catalunya* de Viladamor.¹⁵⁴

Únicament no hem pogut esbrinar res de les circumstàncies de còpia d'un dels tres manuscrits que reporten la crònica de Viladamor, el ms. Add. 25.148 de la BL (A); per les circumstàncies que exposem més endavant sabem que és anterior a *B* i que, probablement, el copista era algú molt proper a l'historiador barceloní.

Coneixem, en canvi, els noms dels impulsors de les altres dues còpies manuscrites i de l'edició: Jeroni Pujades, Jaume Pasqual i Jaume Collell; també hem dit que un d'aquests volums passà per les mans de Francesc Xavier Dorca, personatge que relacionarem amb l'esmentat Jaume Pasqual i també amb el pare Lluçà Gallissà, i que més endavant anà a parar a la biblioteca de Francesc de Veyan i Mola. Són tots ells noms prou il·lustres en el món de la cultura catalana com per creure que el text de l'arxiver barceloní no ha passat desapercebut des de la seva concepció fins als nostres dies.

153. La difusió canalitzada via manuscrita de textos històrics catalans a l'edat moderna és habitual. La importància de la transmissió manuscrita en aquest camp, amb clars exemples com el de Francesc Tarafa i l'esmentat de Viladamor, o els de Pere Gil, Jaume Ramon Vila o Jeroni Pujades, en convivència amb la transmissió impresa, és documentada i comentada a Miralles-Toldrà 1997: p. 57-58.

154. El tema ja ha estat tractat a Miralles 2000b.

Jeroni Pujades (Barcelona, 1568-Castelló d'Empúries, 1635) és,¹⁵⁵ sens dubte, una de les mans que copia i anota marginalment el ms. *B*. Tot i que no reconeixem el volum a l'inventari de béns *post mortem* del barceloní, aquest passà a formar part de la seva biblioteca i Pujades l'usà profusament per a la seva crònica.¹⁵⁶ La història de Viladamor és només un dels molts exemples de la passió amb què Pujades recopilava obres d'història; l'estat de les seves finances, poc sanejades, no sembla avenir-se amb la liquidesa necessària per adquirir tots els volums que figuren a la seva biblioteca: potser n'heretà alguns del seu pare, el jurista Miquel Pujades, potser uns altres, com l'intitulat *Selva historial*, no eren impresos sinó còpies manuscrites.¹⁵⁷

Pujades buscava informació per redactar la seva crònica arreu: si un text li cridava suficientment l'atenció, el copiava o l'extractava, indicant-ne generalment la procedència, o el prologava;¹⁵⁸ si tenia un text prou a mà com per poder-lo consultar

155. Per a la biografia de Jeroni Pujades remetem a les notícies que ell mateix ens proporciona al *Dietari*, a les dades que es poden extreure de la seva crònica i a les referències continuades que ens proporciona als *Flosculi*; a més, cal recórrer també a l'inventari de béns del seu testament i al *Memorial* que Josep Pujades, fill de l'historiador, va dirigir a Carles II el 1670. En fan una síntesi i aporten dades significatives Torrent Orri 1962: espec. p. 74-79, el pròleg de Casas i Homs al *Dietari* (Pujades 1975-1976: vol. I, p. 20 i s.), Pujol 1985: p. 152-163 i Toldrà 2002b. Ens hem ocupat de la seva obra historiogràfica a Miralles 2000a, 2002c i 2003.

156. El testament i inventari de béns de Pujades és transcrit i comentat a Pujol (1985: p. 152-247); hi trobem a faltar no només aquest sinó també altres volums de la seva biblioteca.

157. Pujol (1985: p. 175) defensa que Pujades heretà la biblioteca del seu pare; sobre la biblioteca dels Pujades veg. també Palos 1997: p. 153-157. Per al volum miscel·lani intitulat *Selva historial* veg. n. 148. A tall d'exemple, suggerim que Jeroni Pujades podria haver heretat del seu pare la *Crónica general de España* de Florián de Ocampo i la continuació que en féu Ambrosio de Morales: Miquel Pujades la va fer servir com a base de la seva obra històrica i l'inventari de Pujades fill recull l'Ocampo i la segona i tercera part del Morales, és a dir, els volums apareguts els anys 1574 i 1577 (i no el de 1586, que Miquel no va poder comprar abans de la seva mort, el 1585).

158. A més del Viladamor, Pujades va copiar altres obres de caire històric: en són exemples les *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent* de Francesc Comte, que prologà (AEV, ms. 225, f. 98-129), la *Guerra de Granada* de Diego Hurtado de Mendoza (ib., f. 41-96), uns fragments dels *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfor Despuig (BNP, Baluze 239, f. 175-184; Miralles 2000a: p. 140-141), i la «Crònica y primera fundació del monastir de Sant Pere copiada e treta per mi, Hierònym Pujades, en los sagrats canons doctor, ciutadà de Barçelona, de un llibre manuscrito que als 6 de febrer, any de nostre Senyor 1599, me prestà la molt reverent senyora abbadessa de dit monastir y convent» (AEV, ms. 225, f. 3-8v: *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 380).

amb facilitat, l'anotava i el tornava al seu propietari.¹⁵⁹ Per aquesta raó sembla estrany que d'un text com la *Història* de Viladamor, que Pujades fa servir a bastament com a font per a la seva crònica, no n'indiqui, almenys, la procedència; no sabem de quin manuscrit va copiar-lo, ni d'on el va treure, ni tampoc l'any en què ho féu.

A la mort de Viladamor, Pujades tenia tan sols 17 anys; aquell any 1585 estudiava a la Universitat de Lleida, ciutat on residí fins al 1591, data del retorn a Barcelona. Intentar establir la cronologia de la còpia de la *Història* de Viladamor per Pujades és, ara per ara, difícil.

No ens consta que el pare de Jeroni, Miquel Pujades, conegués l'obra del seu coetani Antoni Viladamor, però és possible que ambdós coincidissin a l'Arxiu Reial. Miquel Pujades era assidu dels arxius, d'on va treure part de la informació que necessitava per a la redacció del *Tratado de la precedencia de los reyes de Aragón sobre los de Francia*, escrit el 1567 per ordre de l'arquebisbe de Tarragona Ferran de Lloaces;¹⁶⁰ entre aquests arxius destaca l'Arxiu Reial de Barcelona que, a la dècada dels seixanta, regia l'arxiver Antoni Viladamor.¹⁶¹ També sabem, pel pròleg de M. Pujades que encapçala l'obra, que Lluís de Requesens i de Zúñiga, amic personal de la família Viladamor, és el destinatari indirecte del *Tratado*.¹⁶²

Així, Jeroni Pujades potser va tenir notícia pel seu pare de Viladamor i de la *Història*. Si no fos així, aleshores suposem que la crònica arribà probablement a les seves mans entre 1591, data

159. Això és el que passa amb un volum manuscrit que Pujades consultà a la catedral de Barcelona per mitjà del seu germà Miquel, canonge de la seu barcelonina, o bé durant els anys en què ell mateix afirma que hi residí (cf. Torrent 1962: p. 75), i que avui es guarda a la Biblioteca Nacional de Madrid, el *De vitis pontificum ecclesiae Barcinonensis* del canonge Francesc Tarafa (BNM, ms. 1516); al f. 96, una nota autògrafa de Pujades certifica que el volum passà per les seves mans. Per al ms. de la BNM veg. *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. III, p. 40.

160. Per a Miquel Pujades i la seva obra: Arco Garay 1942, Torrent 1962: p. 67-74 i 82-84, i *Repertori de manuscrits catalans...* vol. II.1, p. 150-155. Entre la documentació notarial conservada de Joan Viladamor (AHPB, 401/1, s/n) es troben unes «Treves fermades entre mossèn Henrich Semmenat, don Anton d'Oms y mossèn Ramon Duzay de una part, y mossèn Tomàs Pujades e mossèn Galceran Carbó de la part altra» datades el desembre de 1551; potser caldria identificar aquest mossèn Tomàs Pujades amb el que figura citat al *Dietari* de Jeroni Pujades (1975-1976: vol. II, p. 89).

161. Entre «los autores de quien se sacó lo que en este libro», és a dir, el *Tratado*, «se a scripto» hi ha l'Arxiu Reial (BUB, ms. 454, f. 344-345v).

162. El pròleg és editat a *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. II.1, p. 152-153.

del retorn a Barcelona des de Lleida, i 1604, en què es traslladà a viure a Castelló d'Empúries; seguint l'exemple del pare ja mort, al llarg d'aquests anys Jeroni es devia convertir en un veritable coneixedor dels arxius barcelonins, especialment el reial i el de la seu barcelonina.¹⁶³ El que és segur és que l'havia llegit —i possiblement copiat— abans del febrer de 1604, data en què Pujades ja tenia enllestit el *Calamicleon*, *ço és, història de les glòries i calamitats de nostra Catalunya*, la que fou la primera versió de la seva *Corònica universal del Principat de Catalunya* (1609).¹⁶⁴

Que existeix una sòlida relació entre les obres de Viladamor i Pujades és evident. Ja Nicolás Antonio (1788b: vol. II, p. 171) afirmava que Pujades s'havia servit sovint de la *Història* de l'arxiver, i d'una lectura atenta d'ambdós textos només es pot concloure que no anava mal encaminat.

La còpia de l'Arxiu Episcopal de Vic permet veure el treball, a fons, de Pujades amb la *Història general de Catalunya* de Viladamor. Al marge hi ha anotacions de la seva mà corregint algunes afirmacions o reportant nova informació; és el cas, per exemple, d'una làpida a Barcelona la localització exacta de la qual Viladamor desconeix, però que Pujades sap on es troba, i per això restitueix al text i concreta al marge: «Viladamor ho dèxa en blanc, señal que ni la ha vista ni sercada; és al carrer de Sant Domingo, en casa de mossèn Jorba, devant la casa en què stà la imatge de sant Domingo» (cap. LXI, 63).

O encara aquesta altra, precisant una datació, i atribuint-se-la amb la signatura al peu: «Assí ha de dir 130 [aC] tots rodons, y en Morales és lo mateix error de la impressió, que en la sifra diu 133 y en la lletra cent trenta, y allí se veu ab lo compte dels años que ha de dir 130. H[ierònim] P[ujades]» (cap. XXXXV, 5).

Però Pujades no sempre és tan primmirat i de vegades pot introduir notícies suplementàries sense indicar que són seves i no

163. Al llarg dels *Flosculi* i de la crònica, versions catalana i castellana, i com recorda Casas Homs també al *Dietari* (Pujades 1975-1976: vol. I, p. 34), el jurista esmenta aquests dos arxius i encara d'altres.

164. Vam assajar de datar la còpia del ms. 224 de l'AEV abans de 1603 quan només coneixíem un fragment del *Calamicleon* (*Repertori de manuscrits...*, vol. II.1, p. 726-727 i Miralles 2000b: p. 110-111); ara com ara, i havent localitzat la totalitat de l'obra (*Repertori de manuscrits...*, vol. III, p. 482-488, i Miralles 2004), ens limitem a assenyalar que ja en la versió primigènia de la *Corònica*, presentada al Trentenari de la Ciutat el 26-II-1604 (Pujades 1975-1976: vol. I, p. 344-345), la *Història* de Viladamor és usada amb assiduitat.

de Viladamor, o retallar informació que li sembla supèrflua (bé perquè ja la tenia recollida en algun altre lloc, bé perquè Viladamor es fa repetitiu); en altres ocasions, en canvi, Pujades no corregeix sobre el ms. 224 informació que després rectifica a la crònica, o, simplement, s'equivoca a l'hora de copiar i no fa sentit (o no s'adona que una de les altres mans que copia el volum s'erra en la còpia).

Viladamor interessà a Pujades fins al punt que el prengué com una de les fonts per a la seva crònica. Són contínues les notícies que en dóna de manera explícita o veladament, sigui per certificar dates concretes o esdeveniments puntuals, sigui per resseguir-lo amb detall en algun passatge concret, de vegades negant amb argumentacions el que defensa Viladamor, d'altres essent l'arxiver considerat com a font indiscutible.¹⁶⁵

Resseguint la història del ms. 224 de l'Arxiu Episcopal de Vic i del 729-XI de la Biblioteca de Catalunya podrem documentar que, després de Jeroni Pujades, altres erudits van conèixer l'obra de l'arxiver barceloní. La mala marxa de l'economia familiar podria explicar l'evident «fuga de còdexs» de les mans de Pujades; alguns volums de la seva biblioteca els devia haver de (mal)vendre abans de morir, o potser només els va prestar i no li van ser retornats

165. A favor o en contra, Pujades al·ludeix contínuament Viladamor; en donem, a tall d'exemple, alguns casos. En el primer, l'arxiver barceloní és adduït com a font indiscutible i verídica (tot i que després Pujades «farcirà» la informació que li proporcionava Viladamor amb la d'altres historiadors) i Pujades l'acabarà prenent pràcticament a la lletra: «Y lo Viladamor diu que, a bé que los historiadores no declaren lo modo del govern de Espanya, se comprèn d'ells que es dividí en nacions particulars, a manera de províncies, y axí ell a pres treball en tràurer clarament las nacions més principals de las de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya, los noms de las quals posa de aquesta manera [...]» (Pujades 1609: f. 33). En un altre, Pujades no hi està gens d'acord i ho argumenta així: «Partit lo món en la forma y manera dalt dita, diu lo nostre barcelonès Viladamor que los capitans del llinatge de Jàphet foren vint-y-set, y no sé com puga dir-se assò si consta de sant Agustí que Jàphet sols tingué vuyt fills y set néts, de modo que tots junts no serían més de quinze» (íd. ib., f. 2v). O encara, en un altre cas, tot i l'error de Viladamor, Pujades li pica l'ullet: «Y escriu lo nostre Viladamor que si no és Vaseo ningun altre historiador ha escrit que Beto fos fill de Tago; jo pens ho vol dir dels escriptors antichs, perquè dels moderns entre Vaseo y ell prou ho escrigueren Beuter y Garibay» (íd. ib., f. 13v). De tota manera, s'ha de tenir en compte que les valoracions de Pujades, amb Viladamor com amb altres autors que cita, varien o són matisades del *Calamicleon* a la *Corònica*: «Scriu lo Viladamor que en aqueta matexa persecutió prengué martiri en Badalona, prop de Barcelona, Anastasi, cavaller y soldat [...]; y com dit Viladamor en lo demés de sa història vaja sens allegar auctors y se haya de creure per fe més que per auctoritat, és un gran treball. Jo pens que u ha tret de Morales, callant lo auctor» (RABLB, ms. 3-I-26, f. [351]); «Scriu lo nostre barcelonès Antoni Viladamor que en aquesta matexa persecució prengué martyri en Badalona sanct Anasthasi, cavaller y soldat dels emperadors [...]; lo matex diu Ambrosi de Morales» (Pujades 1609: f. 223).

mai. Com a mínim els manuscrits 224 i 225 de l'Arxiu Episcopal de Vic, la *Història general de Catalunya* de Viladamor i el volum miscel·lani *Selva historial*, van anar a parar, un segle després d'haver pertangut a la biblioteca pujadiana, a les mans del canonge gironí Francesc Xavier Dorca (Girona, 1737-1806).

Instal·lat a Girona després d'una productiva etapa a la Universitat de Cervera (hi estudià, hi establí contacte amb el grup de Finestres i la seva escola i, amb els anys, hi fou professor de jurisprudència i humanitats), el canonge Dorca recopilava material per a la *Colección de noticias para la historia de los santos mártires de Gerona*, publicada pòstumament el 1807. Mentre Dorca treballava en la seva obra, buidant la bibliografia especialitzada, i en l'estudi dels arxius eclesiàstics i particulars de la ciutat, no descuidava la relació iniciada anys abans amb el grup de Cervera i forní el pare Flórez de dades per al volum de Girona de la seva *España sagrada*.¹⁶⁶

En la recerca dels materials per a la *Colección* li devien arribar a mans, com a mínim, els dos volums esmentats de la biblioteca de Jeroni Pujades, historiador que el canonge usà profusament en la redacció de la seva obra.¹⁶⁷ Dorca afirma que posseïa un exemplar manuscrit de la *Història* de Viladamor i un altre de les *Il·lustracions* de Comte; que el primer d'aquests exemplars manuscrits és el 224 de l'Arxiu Episcopal de Vic ho confirma el fet que hi trobem la seva signatura.¹⁶⁸

166. Són constants les notícies que apareixen sobre Dorca a l'epistolari de Josep Finestres, especialment pel que fa a les cartes creuades entre aquest i els seus corresponsals de la casa Dou: veg. Casanovas-Batllori 1932-1969: espec. vol. II-IV. Sobre Dorca veg. Batet 1893 [1986]: p. 156-157, Valls i Taberner 1985: p. 125-147, Aguilar 1981-1999: vol. III, p. 113-115, i vol. V, p. 796, Anton-Jiménez 1994: p. 61-72 i Jiménez 2001.

167. Queda fora de l'abast d'aquest estudi establir com es va produir l'adquisició del material pujadià per part de Dorca, feina que caldria dur a terme en un futur per mirar d'aclarir què succeí amb la biblioteca de Pujades després de la seva mort i, a més, per conèixer amb més detall el fons de llibres de Dorca. A la mateixa ciutat on Dorca residia quan es degué fer la compra, Girona, es conserven avui a la Biblioteca del Seminari alguns volums que provenen de la biblioteca de Pujades (Torrent 1962: p. 95-96 i Duran 2003).

168. Diu Dorca: «Según refiere uno de nuestros historiadores catalanes que tengo manuscrito entre mis libros (Antonio Viladamor, secretario del rey y su archivero en la Corona de Aragón) [...] en el cap. 67 de su *Primera parte de la Historia general de Cataluña*» (1807: p. 64-65). Pel que fa al ms. 225 de l'AEV, també confirma que en té un exemplar manuscrit: «[...] y lo afirma también el expresado Francisco Compte en el cap. 8 de la parte 2 de sus *Ilustraciones de los condados de Rosellón y Cerdaña* que tengo manuscritas» (ib., p. 56-57).

Després de passar per Pujades i Dorca, el manuscrit de la *Història* de Viladamor anà a parar a les mans del bisbe de Vic Francesc de Veyan i Mola, que el va donar a la Biblioteca Episcopal de la ciutat. Home de caràcter inquiet, durant el seu bisbat (1783-1815) va fer construir la nova catedral de la ciutat —consagrada el 1803—, va ampliar el Palau Episcopal i va concebre la biblioteca; la idea de crear una biblioteca pública per a la formació del poble de Vic ja la manifestava l'any 1796, tot i que fins a 1804 no es posà a treballar amb més dedicació en el projecte. L'any 1803 s'havien recollit una bona pila de volums; a més dels provinents d'altres fons eclesiàstics, el bisbe es preocupà de comprar-ne de nous (de vegades amb diners seus) i d'ordenar-los. El dia de la inauguració (1806) la biblioteca comptava amb uns 7.000 volums, als quals s'hi afegiren els 3.000 que li llegà Veyan en morir, el 1815.¹⁶⁹

Molt probablement, el bisbe Veyan adquirí llibres de manera personal a l'estranger, a través del seu representat a Madrid, Antonio Mena, i, també, per mitjà del jesuïta Lluçia Gallissà mentre aquest era a Itàlia. Així mateix, sembla que del pare Gallissà vindrien la majoria de fons de procedència europea de la biblioteca que ja hi van ingressar amb l'ex-libris del bisbe Veyan; a més d'incorporar-hi la biblioteca pròpia (prèvia compra del bisbe), el jesuïta fou el primer director del centre.¹⁷⁰

El 1807, un any més tard de la creació de la biblioteca i de la mort del canonge Dorca, el ms. 224 va entrar a formar part d'aquest fons com a part del llegat de Veyan i Mola; ben probablement la intervenció de Gallissà en l'obtenció del volum fou decisiva. El jesuïta va estudiar a la Universitat de Cervera i els anys 1759-1763 hi era professor d'humanitats; Dorca, que també va estudiar a Cervera (1755-1760) i hi va impartir classes, establí ràpidament relació amb els membres de l'escola de Finestres, alguns dels quals, com Gallissà, s'hagueren d'exiliar a Itàlia el 1767.¹⁷¹ De retorn a Vic el 1798, Lluçia

169. Les dades sobre F. de Veyan i Mola i la creació de la Biblioteca Episcopal són de Junyent 1976: p. 262, Gros 1980-81: p. 433-434 i Girbau 1996: p. 265-272; per a Veyan veg. també Aguilar 1981-1999: vol. VIII, p. 396. Villanueva (1803-1852: vol. VI, p. 126) proporciona notícies coetànies sobre la formació de la biblioteca i la inauguració.

170. Girbau 1996: p. 269-270, Pladevall 1985: p. 420. Sobre Gallissà veg. també DHEE: vol. II, p. 969, Benítez 1996: p. 204 i Batllori 1998: p. 95-179.

171. Per a l'escola de Finestres: Casanovas-Batllori 1932-1969 i els estudis de Miquel Batllori recollits als volums de l'*Obra Completa*: IX. *La Il·lustració*, X. *Els catalans en la cultura hispanoitaliana*, XI. *Història, classicisme i filosofia al segle XVIII: Gustà, Pou i els Masdéu* (1997-1998). Sobre la Universitat de Cervera durant aquest període veg. també Prats 1993.

Gallissà es posà a treballar amb el bisbe Veyan i degué recuperar (si mai l'havia perdut) el contacte amb els antics companys de Cervera. Després de la mort de Dorca potser se li presentà la possibilitat de comprar els volums avui catalogats com a manuscrits 224 i 225 de l'AEV, i això és el que devia fer.¹⁷²

Paral·lelament a la relació establerta entre la biblioteca de Dorca i els fons amb què Veyan i Mola dotà l'Arxiu, cal connectar la còpia de Viladamor feta per Pujades (la que tenia Dorca, doncs), amb la parcial que reporta el manuscrit del pare Pasqual esmentat més amunt. La dedicatòria de la *Història* de Viladamor copiada al ms. 729-XI de la Biblioteca de Catalunya ha de ser, per les variants que presenta, feta sobre el ms. 224 de l'Arxiu Episcopal de Vic.

Jaume Villanueva, que s'estigué a Bellpuig de les Avellanes el 1808 i s'hostatjà a l'habitació del difunt canonge Pasqual, parla dels volums manuscrits on es troba recollida la seva obra i es queixa de l'afany d'acumular documentació de l'autor i no conclou res: «No son más que colecciones misceláneas de escrituras, notas, extractos, combinaciones, etc., etc., sobre muchos puntos de la historia y geografía antigua de Cataluña, incluyendo en este número algunas obrezillas ajenas», remarca, però tampoc no s'està de recordar que el mèrit del canonge premonstatès rau en el fet d'«haber recogido muchas preciosidades que acaso de otro modo perecerían o no serían tan conocidas» (Villanueva 1803-1852: vol. XII, p. 91-92).

No només l'obra pròpia del pare Pasqual causava estupor pel que fa al seu volum material, sinó que la seva biblioteca era motiu de conversa. Vegem què en deia Josep Finestres a R. Llätzer de Dou i de Bassols el 27 de juny de 1774: «Me dixo el Dr. Comes que en las Avellanas el canónigo Pasqual tiene una librería exquisita que de Roma le embió el capuchino P. Severo Rifós, con mucha conveniencia» (Casanovas-Batlloir 1932-1969: vol. III, p. 542-543).

Jaume Pasqual mantenia relacions tant amb Lluçia Gallissà com amb Francesc Xavier Dorca; aquest contacte, que comença

172. Com en el cas d'aquests dos manuscrits, la resta de la biblioteca de Dorca degué ser venuda després de la seva mort; veg. el que diu Villanueva (1803-1852: vol. XII, p. 128) sobre un exemplar del *Resumen historial de las grandezas de Gerona* de Roig i Jalpí: «Yo he disfrutado un ejemplar que compré de la biblioteca del difunto canónigo D. Francisco Dorca, anotado y corregido por él mismo, el cual he regalado al ilustre cabildo, así para muestra, aunque tan pequeña, de mi gratitud.»

forçosament a les aules de Cervera sota el mestratge de Fines-tres,¹⁷³ es va mantenir fins a la seva mort.¹⁷⁴ Així, considerant que Pasqual va traspasar el 1804, tres anys abans que el manuscrit de Viladamor ingressés a la Biblioteca Episcopal i, per tant, presumptament abans que Gallissà el tingués a les mans, sembla lògic que fos l'aleshores propietari del volum, Francesc Dorca, qui va proporcionar-li directament notícia i còpia del pròleg de Viladamor.

Jaume Collell s'interessà de nou per la *Història* de Viladamor setanta anys després que el ms. 224 de l'AEV ingressés al fons on és avui.¹⁷⁵ Des de la seva època de seminarista, Collell ja remenava papers vells i copiava textos antics, una passió que el va acompanyar sempre. Entre les matèries que més li interessaven, destacà molt aviat la història;¹⁷⁶ conreà la dedicació a aquesta disciplina bé a través de l'edició de textos històrics antics, bé amb la publicació de textos propis sobre la història.

El 1880 veié la llum, com a fulletó de *La Veu de Montserrat*, l'edició parcial dels tretze primers capítols de la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor, que l'any abans havia estat precedida per la que fou també primera edició (i també parcial) de les

173. Per a Pasqual veg. DHEE: vol. III, p. 1885, Aguilar 1981-1999: vol. VI, p. 279-280. Sembla que Finestres no estava del tot satisfet amb Pasqual, segons que es dedueix d'una carta que envià a Ramon Llätzer de Dou i de Bassols el 22-VII-1771: «El canónigo Pasqual es otro miles gloriosus. Veremos en qué paran sus jactancias. El epigrama que hizo contra Mayans muestra su poco juicio y mucha desvergüenza» (Casasnovas-Batlloori 1932-1969: vol. III, p. 437).

174. D'una banda, és conegut que l'autor de la làpida sepulcral de Pasqual és Gallissà (Torres Amat 1836: p. 470). De l'altra, recordem que als *Sacrae Cathaloniae antiquitatis monumenta* de Pasqual hi ha recollit el «Discurso del señor canónigo Dorca sobre si san Félix el Africano y san Cucufate fueron hermanos» (ms. 729-VII, p. 485), una «Carta erudita del canónigo Dorca» (ib., p. 545), entre altres papers; a més de conservar la relació amb Pasqual, Dorca també mantenia contacte amb els pares Caresmar (també a BC, ms. 729-IX, una carta de Dorca i la resposta del pare Caresmar sobre la consagració de l'església de Ridaura) i Martí (veg. el que diu Villanueva 1803-1852: vol. XIV, p. 187, sobre un monument conservat al convent de les caputxines de Girona que no se sap si és un bany o un baptisteri: «El difunto canónigo don Francisco Dorca es de este parecer [*i. e.* que són banys] en una disertación que he visto manuscrita contra el canónigo premonstratense de las Avellanas, don José Martí, que opinaba ser un baptisterio»); per a la producció dels pares Caresmar, Martí i Pasqual veg. Martorell 1927: p. 178-240, Corredra 1961: p. 361-386 i íd. 1962: p. 183-257.

175. Les notícies sobre el canonge Collell són de Requesens 1992 i 1994.

176. A través del coneixement de la història és, segons Collell, que el poble obté «la consciència clara y precisa de la seva personalitat» (Collell 1901: p. 13, citem segons Requesens 1992: p. 616). Com remarca Requesens (ib., p. 618-619), la importància de la història en el pensament de J. Collell passa pel fet que aquesta «ajuda a conformar el present d'acord amb el propi passat, permet recuperar la consciència del país». Sobre les directrius del pensament polític de Collell veg. el pròleg d'Isidre Molas a Collell 1997.

Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent de Francesc Comte.¹⁷⁷ L'edició d'ambdós textos, el de Viladamor i el de Comte, és deguda al canonge Collell.¹⁷⁸ Tant com la dedicació de Collell per la història és coneguda la seva amistat amb Jacint Verdager, a qui s'ha apuntat que Collell féu conèixer les *Il·lustracions* de Comte;¹⁷⁹ si això fos així no podem descartar que, com en el cas de l'obra del rossellonès, Collell fes a mans de Verdager la *Història* de Viladamor.

LA RECEPCIÓ DE LA HISTÒRIA FINS AL SEGLE XIX

Paral·lelament a la història dels manuscrits que transmeten l'obra de Viladamor, tenim constància que la *Història* va cridar l'atenció de molts altres historiadors i erudits des del segle XVII fins avui dia. Sabem que través de Pujades va conèixer l'obra de Viladamor el tortosí Francesc Martorell i de Luna, que la cita a la *Historia de la antigua Hibera* (1626).¹⁸⁰ Dos anys més tard, l'historiador barceloní figurava al *Sumari* d'Andreu Bosc, a la llista «Dels hòmens il·lustres han florit en lletres y tenen títols de escriptors naturals de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya», entre els autors de poesia, retòrica i història (Bosc 1628: p. 368).

Al tombant del segle XVIII, i a més de la informació biogràfica sobre Viladamor que reporten els *Anales* de Narcís Feliu de la Peña, aquest esgrímí com a font per als esmentats *Anales* i el *Fènix* l'obra de l'arxiver barceloní —que coneixia a través també de Pujades.¹⁸¹ Però abans ja el trobem esmentat a la *Crisi de Cataluña* de Marcillo,

177. Per a l'edició de Comte per Collell veg. les observacions de Requesens 1994: p. 17, Joan Tres a Comte 1995: p. 32 i Miralles 1999: p. 861. Una llista més exhaustiva de totes les obres històriques editades pel canonge, a Requesens 1992: p. 619-622; el mateix estudiós també fa referència a aquestes altres obres (no a la de Viladamor) a Requesens 1994: p. 18-19 i íd. 1997: p. 173, n. 23.

178. Requesens (1992: p. 320) destaca: «Tenim raó per pensar que darrere d'aquestes publicacions hi havia Collell —i també el consell de Torras i Bages—, i fins potser n'era ell el transcriptor i curador de l'edició.»

179. Comte 1995: p. 32; cf. Orriols 1999: p. 9-10 i p. 36-37. Sobre l'ús per Collell de l'AEV: Gros 1980-1981: p. 435-436.

180. Per a la biografia de Martorell veg. Muñoz-Querol 1998: p. 51-82; sobre la relació entre l'obra d'ambdós autors, Miralles 2000a: p. 142-144.

181. Feliu de la Peña esmenta Viladamor en diverses ocasions; veg., per exemple, Feliu de la Peña 1709: vol. III, p. 116 o Feliu de la Peña-Piles 1683: p. 11, entre altres. Donen dades sobre l'historiador siscentista i el *Fènix* i els *Anales* els dos pròlegs a les edicions facsímil (Kamen 1983 i Sobrequés 1999). Que el primer llibre dels *Anales* és deutor de Pujades ho diu Cortadella 1991: vol. I, p. 154; sobre les seves fonts veg. Duran 1995: p. 82-83.

i poc temps després també en dona notícia la *Bibliotheca hispana nova* de Nicolás Antonio.¹⁸² A final de segle, coincidint amb la revifalla cultural de Catalunya, Viladamor revivia en mans del cercle de Cervera.

Durant la tercera dècada del segle XIX veia la llum a Barcelona la segona edició de la *Gramàtica y apologia de la llengua cathalana* de Ballot, que incorporava, al final, un *Catálogo de las obras que se han escrito en lengua cathalana desde el reynado de Jayme el Conquistador* signat per l'advocat Josep Salat; l'opuscle ofereix les notícies que fins aleshores s'havien recollit de l'arxiver Viladamor.¹⁸³ Pocs anys després, Torres Amat repetia, a les seves *Memorias*, les notícies conegudes fins aleshores del barceloní i el presentava com a contemporani de Pere Miquel Carbonell;¹⁸⁴ finalment, Jaume Collell el rescatava per a la posteritat iniciant una primera edició de la *Història*.

Recensio

Les circumstàncies de la transmissió de l'obra de Viladamor ens han dut a dividir la *recensio* en tres apartats: relacions de dependència entre A i B (els dos únics manuscrits complets); de B1 respecte d'A i B (el manuscrit parcial i els dos complets); de b respecte d'A i B (l'edició i els dos manuscrits complets). Per la casuística de les variants, que condueixen sempre en la mateixa direcció de cara a concloure les relacions de dependència entre les còpies manuscrites i l'edició, hem optat per simplificar la *recensio*: hem fet una selecció i, la resta, les hem deixades anotades en l'aparat de variants i comentades en nota quan és necessari.

182. Marcillo 1685: núm. 605. Nicolás Antonio (1788b: vol. II, p. 171) afirmava que Viladamor era de Barcelona i que havia deixat inèdita una *Crònica de Catalunya*, de la qual Pujades s'havia servit sovint.

183. Salat-Ballot 1987: p. 14. La segona edició tingué, com la primera, dos estats que es diferenciaven pel fet que els exemplars del segon incloïen, al final, el catàleg esmentat (veg. el pròleg de Sagarra a Ballot 1987: p. [7-12] i Marcet-Solà 1998: núm. 1029 i 1070). Rossich (1984: p. 262, n. 13) opina que el text de Salat és una apropiació fraudulenta, amb algunes rectificacions, d'un catàleg elaborat per Antoni Elies i Robert.

184. Torres Amat 1836: p. 661. Per a la contemporaneïtat amb Carbonell es valia d'unes notes d'Antonio (1788b: vol. II, p. 171) que deia haver trobat els *signa* dels dos arxivers en un volum manuscrit identificable, avui, amb el 1811 de la BNM (veg. els detalls més endavant, n. 258).

Quant a la relació de filiació entre *A* i *B*, basta consignar els errors comuns a tota la tradició i els errors conjuntius i separatius entre ambdues còpies; per a *B* i *B1*, i vista la poca extensió del text, es recorre també a l'estudi de les lliçons equipol·lents, que confirmen les conclusions derivades de l'anàlisi dels errors conjuntius i separatius.

Relacions de dependència entre *A* i *B*

ERRORS COMUNS A TOTA LA TRADICIÓ

Els que resulten més significatius són:

Cap. XXXVIII, 34-35

A: y que son [*canvi de foli*] Masanisa

B: y que son Masanisa

A i *B* ometen el mot «gendre», que figura a l'encapçalament del capítol i a la font de Viladamor, Morales. A *A* l'omissió coincideix amb el canvi de foli, i *B* el segueix en l'oblit: aquest fet permetria filiar *B* directament amb *A*.

LXXXI, 167

seguex-se, tras de l'Evangeli lo ofertori, y tras la *comuniocanda*

Que s'ha de llegir: «seguex-se, tras de l'Evangeli lo ofertori, tras la comunió la comunicanda», interpretant l'error produït per haplografia. El context, a més, determina que aquesta devia ser la lliçó d'autor (cf. cap. LXXXI, 168-170), fet que queda corroborat si la confrontem amb la font, Illescas.

També és un error de tota la tradició el salt de lectura que trobem consignat al cap. LXXXI, 153-154.

La resta d'errors no semblen evidents ni determinants. Són possibles errors de tota la tradició:

Al lector, 24

la vida dels hòmens [...] no podria star més segura que *fa* un vexell sens velas ni timó en la mar tempestuosa

Es tracta d'un error paleogràfic (confusió de *st* per *f*); on llegim *fa* possiblement ha de dir *stà*.

XXI, 58

TELONGO·BACHIO·QUI·
POE·O·EXERCIT·CUM·
HANIB·IN·ITAL·TRAN//
SEUNTE·CUM·S·P·Q·R·
CUM·FACTIONE·REIP·
AMICA·SEMSIT·BLAN
DENSES·STATUAM·
D·D

El verb que transmeten els manuscrits no existeix; ha de tractar-se, de nou, d'un error paleogràfic (confusió de *m* per *n*) que ha passat a la tradició.

V, 85-90

edificà la ciutat de València, nomenant-la de son nom Roma, y que ab dit nom perseverà fins a tant que molts anys après vingueren en España los romans y, subjugant-la, li mudaren lo nom, no volent ni consentint que població en lo *nom* se nomenàs com sa ciutat de Roma

La lliçó d'A i B és fruit d'una substitució d'un mot per un altre que apareix anteriorment en el context. On diu *nom* cal llegir *món*; però, en canvi, veg. el mateix cas al cap. VI, 57, on B hauria corregit per conjectura.

XXXVIII, 25

A B: las cosas en Espanya stàvan en *estament*

L'error sembla fruit d'una haplografia per omisió de l'adjectiu (*est*) que s'assimila amb les primeres lletres del mot següent (*estament*).

També sembla un error comú a la tradició:

VII, 17

A: *vuyt*

B: *vuitanta*

D'acord amb la font, Ocampo, ha de dir «seixanta-vuit», per bé que B hauria esmenat per conjectura sobre la lliçó d'A (o d'un altre manuscrit que la reporti).

Consignem, a tall d'exemple, un parell d'ocasions en què A hauria pogut corregir per conjectura el que semblen errors de tota la tradició: cap. VIII, 22 i XXXVII, 15. En els dos casos la lliçó desestimada figura també ratllada a A (per tant, en el supòsit que B copiï directament d'aquest manuscrit, s'hauria trobat amb el dubte de seguir-ne una o l'altra).

ERRORS CONJUNCTIUS I SEPARATIUS ENTRE A I B

Errors de B per omissió respecte d'A

A la il·lustríssima, 231

A: dificultats y treballs que [...] hauré de sostenir *per a que fossen notoris*, lo que deix de fer-ho

B B1: dificultats y treballs que [...] hauré de sostenir, lo que deix de fer-ho

Al lector, 42

A: per todas aquestas causas, y per moltas otras que-n podria més deduir, *ab molt justa causa* és stada y és tant [...] lloada y estimada

B: per todas aquestas causas, y per moltas otras que-n podria més deduir, és stada y és tant [...] lloada y estimada

II, 79-82

A: en la ribera y terra del mar Mediterrà, *lo que dexaren de fer los altres sos successors per lo que, entrant per lo mar Oceà, fundaren en aquellas parts aont habitàvan sens tornar a las parts del mar Mediterrà*. De dit governador Beto [...]

B: en la ribera y terra del mar Mediterrà. De dit governador Beto [...]

XXXXVII, 82-86

A: donant als uns las matexas libertats y franquesas que gozàvan plenament los ciutadans romans ab lo dret de sufragi y *a altres sens lo dret de sufragi*, donant també a altres las que tant solament gozaven los municips o los colons o pretorians

B: donant als uns las matexas libertats y franquesas que gozàvan plenament los ciutadans romans ab lo dret de sufragi,

donant també a altres las que tant solament gozaven los municips o los colons o pretorians

En els primers dos casos el copista de *B* omet un fragment que no afecta el sentit, mentre que en els dos darrers el salt de lectura implica també que falta informació. Concorden amb els casos comentats fins ara, entre altres: cap. XI, 6-7, XXX, 56, XXXXIII, 58-59, i LX, 6-7.

Errors de B per addició respecte d'A

A la il·lustríssima..., 38-39

A: desitjant-*ho* molt de veres remediar

B B1: desitjant-*ho* molt de veres remediar-*ho*

A la il·lustríssima..., 65-66

A: de manera *que*, si no aparagués demasiada confiança, gosaria promètrer

B B1: de manera *que*, si no aparagués demasiada confiança, *que* gosaria prometra

XXII, 60-63

A: ordenà Scipió que anàs *la armada* que tenia en Empúries per a que-s posàs en lo port

B: ordenà Scipió que anàs *la armada* que tenia en Empúries per a que-s posàs en lo port *la armada*

En els casos descrits *supra*, *B* repeteix una partícula o un mot que ja havia aparegut a la seqüència i desfigura el sentit. En el que s'exposa a continuació, la lliçó transmesa per *B*, que es fa més entenedora, s'allunya de la font de Viladamor, Morales:

XXX, 26-27

A: per lo que havia entès la bona que li tenían

B: per lo que havia entès la bona *voluntat* que li tenían

Errors de B per substitució respecte d'A

La lectura de *B* és fruit d'una trivialització en aquests casos:

A la il·lustríssima..., 152-154

A: registres [...] ahont molts d'ells *stan* continuats

BB1: registres [...] ahont molts d'ells *an* continuats

XV, 2-5

A: com los mallorquins se rebel·laren contra los cartaginesos hi·n mataren molts dels qui abitàvan en la illa, aont après per a *reduhir-los* envià la senyoria de Cartago al gran capità Hamílcar Bàrcino

B: com los mallorquins se rebel·laren contra los cartaginesos hi·n mataren molts dels qui abitàvan en la illa, aont après per a *recullir-los* envià la senyoria de Cartago al gran capità Hamílcar Bàrcino

XV, 36

A: de una illa *deserta* nomenada Trícada

B: de una illa *de sa terra* nomenada Trícada

XVIII, 70-71

A: un criat seu de la *casta* dels çeltiberos espanyols

B: un criat seu de la *costa*, dels çeltiberos espanyols

XXXXVII, 216

A: los de la Ulterior usaven las *çetras* fetas de cuyro dur

B: los de la Ulterior usaven las *lletres* fetas de cuyro dur

Consignem una ocasió on *B* s'erra per atracció del context de tota l'obra:

III, 17-18

A: y que fundà y poblà molts llochs de Andaluzia y de altres parts de *Castella*

B: y que fundà y poblà molts llochs de Andaluzia y de altres parts de *Cathaluña*

En el cas següent, un error d'*A*, *B* ha volgut corregir-lo per conjectura, per bé que no dóna tampoc la lliçó correcta («nomenats»):

III, 36

A: per haver-la poblada de italians *nomenant* auzons

B: per haver-la poblada de italians *nomenants* auzons

De nou, *B* mira de corregir *A*:

XXIII, 94

A: un lloch que-s deya *Honosca*

B: un lloch que-s deya *Honosa*

Per bé que la lliçó de *B* sembla preferible per *difficilior*, és possible que es tracti d'una *emmendatio* del copista d'aquest manuscrit, ja que Viladamor no devia haver fet sinó copiar el nom de la ciutat de la seva font, Ocampo; cf. també amb el cap. XXV, 9.

En unes altres ocasions, es detecta la voluntat de *B* per resumir (o simplificar) les lliçons d'*A*. Si bé no afecten al sentit, en donem un exemple:

XVI, 28-31

A: nomenant-se los uns laletans, altres ilarcaons, *altres açetans, altres ilergets, altres cositans y altres, més apartats dels rius, vehins dels monts Perineos, auzetans y ceretans*

B: nomenant-se los uns laletans, altres ilarcaons y *ab altres noms ya dits dalt en altre capítol*

Hi ha una mena d'errors, com el consignat *infra*, que es poden detectar quan s'acaren les lliçons d'*A* i *B* amb la font de Viladamor:

III, 12

A: *deset*

B: *de set*

Que la lectura d'*A* és la correcta en aquest cas ho confirma la font (Ocampo); que *B* separa amb certesa els dos mots ho ratifica el copista Jeroni Pujades a la *Corònica universal del Principat de Catalunya* (1609: f. 18v). Veg., en canvi, cap. III, 42.

Considerem a part els casos en què Jeroni Pujades (copista de *B*) devia haver oblidat copiar els títols d'una sèrie de capítols, i els afegeix posteriorment, sense tenir davant, segons que sembla, el manuscrit sobre el qual fa la còpia (cap. XXVIII, XXX, XXXI).

Error de B per omissió i addició respecte d'A

X, 4-5

A: En lo any nou cents y *trenta* ans de la nativitat de nostre Señor y de mil dos-cents y *trenta*-[interl. *tres*] après de la població de España

B: En lo any nou cents y *trenta-tres* ans de la nativitat de nostre Señor y de mil dos-cents y *trenta* après de la població de España

L'error de *B* sembla que indica que aquest manuscrit copia directament d'A: a *A* el copista afegeix a la interlínia el mot *tres* i la mà que copia *B* no sap exactament on cal situar-lo, si a la primera o a la segona data. Que Viladamor devia escriure el que s'edita ho confirma la font, Ocampo.

Errors d'A que B hauria pogut corregir

XII, 30

A: sots *calor* de

B: sots *color* de

La lliçó d'A pot haver estat esmenada per conjectura pel copista de *B*, com també passa en altres ocasions (per exemple, cap. XXXXIII, 69; XXXXIII, 4).

XII, 54

A: rechs de *Betunis* mai vists

B: rechs de *betums* mai vists

Tot i que la lectura d'A pot semblar preferible per *difficilior*, la correcta sembla la de *B*, que s'acosta més a la font. *B* torna a proposar una lectura més acostada, de nou, a la font en altres ocasions, però en totes elles és Pujades el copista que esmena les lliçons i, així, es pot deduir que les corregeix confrontant el text de Viladamor amb Ocampo o Morales (per exemple, cap. XXVIII, 16). Que realment Pujades va entretenir-se a comparar els dos textos ho demostra una nota com la que trobem al cap. XXXXV, 5.

En molts altres casos, que podrien ser considerats com a lliçons equipol·lents, assenyallem que s'ha de preferir la lliçó d'A confrontada amb *B* com a conseqüència d'haver acarat ambdues amb la font del passatge.

Relacions de dependència de *B1* respecte d'*A* i *B*

ERRORS CONJUNCTIUS I SEPARATIUS DE *BB1* RESPECTE D'*A*

B1 coincideix amb les lliçons en què *B* s'oposa a *A* en totes les ocasions (a excepció, és clar, d'aquelles en què *B1* se separa d'*A* i *B*).

Errors conjunctius entre B i B1

B1 s'allunya de la lectura proposada per *A* i *B*. Interpretem l'error de *B1* per analogia amb *B*.

A la il·lustríssima..., 16

A: als sdevenidors

B: a los sdevenidors

B1: a lo sdevenidor

ERRORS CONJUNCTIUS I SEPARATIUS DE *B1* RESPECTE D'*AB*

Es podria considerar com a tal el darrer dels comentats *supra* i la rúbrica que afegeix *B1* a la dedicatòria.

B1 cau en un error de lectura:

A la il·lustríssima..., 44

A B: aprofitar a *ma* nació

B1: aprofitar a *una* nació

A B1 es produeix un salt de lectura:

A la il·lustríssima..., 139-140

A B: scripturas recondidas en lo Real Archiu de Barcelona y en molts altres archius de França y de Cathaluña.

B1: scripturas recondides en lo Real Arxiu de França y de Cataluña

B1 rectifica, s'equivoca i no fa sentit:

A la il·lustríssima..., 174-175

A B: de molts d'ells notícia

B: de [*interl.* molts] ells de molt notícia

LLIÇONS EQUIPOL·LENTS

Les següents lliçons equipol·lents refermen l'existència d'una relació de dependència entre *B* i *B1* perquè s'oposen a *A* en diverses ocasions:

A la il·lustríssima..., 52-53

A: si alguns se'n voldran fer jutges

B B1: si alguns se'n volen fer jutges

A la il·lustríssima..., 61-62

A: relació més íntegra ni verdadera *que* la que tindran

B B1: relació més íntegra ni verdadera *de* la que tindran

A la il·lustríssima..., 92-93

A: per ennoblir sas scripturas ab las grandezas d'ellas

B B1: per a engrandir ses scripturas ab la noblesa d'ellas

A la il·lustríssima..., 217

A: si bé lo per mi fet consideraran

B B1: si bé lo per mi fet considéran

Relacions de dependència entre l'edició (*b*)¹⁸⁵ i els manuscrits complets (*A* i *B*)

ERRORS CONJUNCTIUS I SEPARATIUS DE *Bb* RESPECTE D'*A*

b transmet les mateixes lliçons que *B*.

Errors conjuntius entre B i b

L'edició del canonge Collell assimila una nota marginal de Jeroni Pujades (ms. *B*) al cos del text

I, 140

B: I lo canonge Tarafa ne posa quinze anys manco [*al marge afegeix JP*: a de dir més]

b: I lo canonge Tarafa ne posa quinze més

185. Per a les variants gràfiques de l'edició respecte al manuscrit, p. 87-88.

Crítica del text

No s'ha conservat o no hem sabut localitzar cap manuscrit de la *Història* de la mà del seu autor; hem exposat raons per les quals considerem que cap de les dues còpies completes (*A* i *B*) no ho són.

De l'estudi de la transmissió dels manuscrits i l'edició i de la seva descripció física en resulta: 1) la decisió entre *A* i *B* com a base d'una edició no es pot basar en l'antiga creença que *A* era un original autògraf o una còpia autògrafa; 2) datem *A* al tombant del segle XVI-XVII i *B* abans de 1604; 3) *A* és un manuscrit més complet: falten a *B* les taules dels papes i dels reis i l'índex de capítols que sabem que són d'autor (*Taula de capítols...*, 541-548). Per tant, el criteri de completeness predisposa a prendre *A* com a base de l'edició.

De l'anàlisi de les variants exposades a la *recensio* resulta que *A* és un manuscrit més acostat a l'original. Per la presència d'errors comuns conjuntius filiem *A* i *B* com a provinents d'una mateixa tradició; és més, alguns d'aquests errors permeten pensar que *B* copia d'*A*. D'altra banda, l'anàlisi dels errors conjuntius i separatius mostra que *B* tendeix més a concentrar salts de lectura, omissions, substitucions fruit de trivialització, etc.; quan *B* fa més sentit que *A* és, o bé que el text es pot corregir fàcilment per conjectura, o bé que hi trobem la mà de l'historiador Pujades.

Afegim que l'observació d'*A* porta a concloure que aquest sembla revisat després de la còpia. Les dates de la població d'Espanya hi són rectificades en moltes ocasions i, en altres, afegides posteriorment (a *B* no es veu cap vacil·lació d'aquestes característiques; és més, alguns errors separatius s'expliquen pels d'*A*). S'observa una tendència a unificar la grafia d'«i/y» en «j» (quan s'escau) i la d'alguns mots («quatrecent» per «quatrecent», «cartaginesos» per «cartaginiesos», etc.); també s'observa una voluntat per unificar grafies de topònims i antropònims. En una ocasió (cap. III, 5) apareix ratllat un fragment que no és a *B*, no és conseqüència de cap error d'*A* i podria ser d'autor.

De tot plegat —sigui dit des de la consciència que cap dada, sola, és concloent— poden derivar algunes hipòtesis versemblants: conjecturem que *A* podria ser un apògraf —copiat sobre l'esborrany o l'original del text i revisat potser havent-hi davant l'autor o algú que li era proper (el seu fill?)— i, encara, que la meticulosa feina de revisió d'acord amb el resultat final (sembla un manuscrit «en net», no com la còpia de *B*, per treballar-hi) convida a pensar en

un volum confegit amb la voluntat de ser ensenyat (possiblement durant la celebració de les Corts de Montsó de 1585).

Tot amb tot, sí que és cert que: 1) *A* i *B* provenen d'una mateixa tradició; 2) *A* és més complet; 3) alguns errors comuns conjuntius situen *B* per dessota d'*A* en la mateixa tradició a què pertanyen; 4) errors conjuntius i separatius fan pensar que *A* és més acostat a l'original. Per tot això, prenem com a base de l'edició el manuscrit *A*.

Pel que fa a *B1*, recordem que la història d'aquest manuscrit ens ha dut a emparentar-lo amb *B*. De l'anàlisi de les variants exposada a la *recensio* en resulta la certesa que això és així: *B1* manté els mateixos errors comuns conjuntius, errors conjuntius i separatius de *B* respecte d'*A*. D'altra banda, l'anàlisi de les lliçons equipol·lents, que són coincidents amb *B* (no, evidentment, *A B*] *B1*), també ho confirma.

Finalment, i pel que fa a *b*, com en el cas exposat anteriorment, la història de la transmissió dels manuscrits i de l'edició de la *Història general de Catalunya* assenyalen que hem de relacionar-lo amb *B*. La *recensio* és coincident amb la història; indiquem, com a definitiu, que l'editor (Collell) incorpora una nota del copista (Pujades) al cos del text. L'examen de les lliçons equipol·lents, d'acord amb *B*, ho corrobora.

GÈNESI I DESENCADENANTS. ETAPES DE REDACCIÓ I ESTRUCTURA. UNA RESPOSTA ALS ANALES DE ZURITA

Gènesi i desencadenants

Intentar d'aproximar-nos a la raó final que va impulsar Viladamor a redactar la *Història general de Catalunya* es fa difícil perquè, en l'estat dels nostres coneixements, poden haver-hi tingut importància molts imponderables. Ara, coneixem certes circumstàncies vitals que el van anar apropant, al llarg dels anys, a menar una relació intensa amb la disciplina de la història: el fet de conèixer de prop Zurita i la seva obra, una possible trobada amb Pere Antoni Beuter i Lluís Ponç d'Icard, i, sobretot, el contacte amb altres erudits, així com amb els documents, fruit de la feina com a arxiver de l'Arxiu Reial de Barcelona.

De la mateixa manera, també tenim constància de certs esdeveniments històrics que probablement el van influir d'una manera rellevant en la decisió d'escriure la *Història*: la petició de

les Corts al rei per tal de crear el càrrec de cronista oficial del Principat i el fet d'estar en bones relacions amb personatges significatius en la vida política del moment.

Antecedents previs: l'Arxiu Reial; el contacte amb altres historiadors: les visites de Jerónimo Zurita a Barcelona, la relació amb Lluís Ponç d'Ícard i Pere Antoni Beuter

El primer contacte de Viladamor amb la història ha de venir de l'aprenentatge, al costat del seu pare, de les tasques relatives al funcionament de l'Arxiu Reial. Entre la documentació d'aquest fons havia de trobar el material necessari per a la redacció de la seva *Història*, especialment de les dues darreres parts, que, al pròleg, diu amb claredat que pensa utilitzar. L'historiador fou notari i arxiver reial, tasca que li va proporcionar la familiaritat necessària amb els documents que, en aquest fons documental i en altres, anà consultant.¹⁸⁶

També a l'Arxiu va topar amb les notes de Pere Miquel Carbonell. Memorials, registres i molta de la documentació que s'hi guardava duen anotacions seves. A tall d'exemple, podem esmentar el memorial 51 (Cancelleria) de l'ACA, que reporta anotacions dels dos en tant que arxivers —i, a més, l'*Epithoma francorum regum* de Carbonell (f. 96-102)—, o el manuscrit 1811 de la BNM, que conté anotacions autògrafes de l'un i de l'altre.¹⁸⁷

A tot això cal afegir que Viladamor havia de conèixer per força les *Cròniques d'Espanya*, publicades per primera vegada a Barcelona el 1547 i que són citades en alguna ocasió a la seva *Història*.¹⁸⁸ No ens aturarem a comentar aquí el coneixement de les fonts narratives i documentals custodiades a l'Arxiu Reial que tenia Carbonell, suficientment estudiat.¹⁸⁹

186. Solé-Verdés (1994: p. 25-30 i 85-118) i Duran (1994) han assenyalat la importància de l'estament notarial en la producció historiogràfica durant l'època moderna. El procés, de l'arxiu a l'escriptura de la història, s'invertiria al cap d'uns anys en alguns casos: d'historiador a arxiver en el cas de Dormer (Navarro 1999: p. 138-141).

187. Sobre el Memorial 51 veg. p. 36-48, 68-72. L'esmentat ms. 1811 de la BNM transmet la *Crònica de Sant Joan de la Penya* i pertanyia als fons de l'Arxiu Reial (veg. n. 258); notem que el text en qüestió és una de les fonts conegudes de l'historiador aragonès Jerónimo Zurita (Soldevila 1962: p. 173 i Canellas 1986: p. 17).

188. Per a l'aprofitament de Carbonell per Viladamor veg. *infra*, p. 136-137.

189. Veg. el pròleg d'Alcoberro a Carbonell 1997: p. 94-98 i, més recentment, el capítol dedicat a l'ACA del *Repertori de manuscrits catalans*, vol. III.

A més de les passes de Carbonell, Viladamor havia de seguir també les dels arxivers Diego i Jaume Garcia. Els Garcia, com Carbonell, destaquen entre els altres arxivers per ser autors de diverses genealogies de la casa d'Aragó, material que Viladamor tenia a l'abast i que, potser, pretenia usar per a les parts que no acabà d'enllestir de la crònica.¹⁹⁰

Però la feina a l'Arxiu, a més del coneixement dels seus documents i de l'obra dels Garcia i Carbonell, li devia proporcionar la possibilitat de tractar amb altres historiadors: recordem la hipòtesi que hi coincidís amb Miquel Pujades, i afegim-hi encara que tenim constància que Francesc Tarafa hi anava sovint.¹⁹¹ Però Pujades i Tarafa no foren, de ben segur, els únics. L'Arxiu Reial fou estímul d'historiadors i erudits de tota mena, essent com era el fons documental més important de tota la Corona d'Aragó, i esdevingué de visita obligada per a tothom que estigués interessat en la història del Regne. El que sembla segur és que allí Viladamor entrà en contacte amb Jerónimo Zurita.¹⁹²

L'aragonès havia estat nomenat el 31 de maig de 1548 cronista oficial del Regne, i l'any 1549 l'emperador Carles ordenà als funcionaris dels arxius que li deixessin consultar tot el que els demanés.¹⁹³ El dia 30 de maig de 1553 els diputats del Regne d'Aragó escrivien a Joan Viladamor:

Magnific. Señor/ en estas cortes que ultimamente se celebraron en la villa de Moncon fue deliberado que ciertas personas

190. Sobre els Garcia i la seva obra històrica: Martínez Ferrando 1957: p. 117-120, íd. 1984-1985: p. 229, Rubió i Balaguer 1968: p. 342-348, Tate 1970: p. 266, Udina Martorell 1986: p. 39-43 i 129, Coll i Alentorn 1991: p. 302-303, Vilallonga 1993: p. 105, Duran 1994: p. 325, Riera 1999: p. 89 i *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. I, p. 168-171 i vol. III.

191. Ho afirma Jaume Ramon Vila al pròleg de la *Crònica de cavallers catalans* de Tarafa, de qui diu: «per ésser de tant bon autor que, com fonch molts anys arxiver de la seu y mirà moltas escripturas en lo Archiu Real y en altres parts, escrigués ab més puntualitat que molts altres» (Batlle 1999: p. 123). Sobre la coincidència amb els Pujades, pare i fill, veg. p. 89 i s.

192. Les dades que recollim de Zurita es troben a Uztárrroz-Dormer 1680, Gómez Uriel 1885-1886: vol. III, p. 425-435, CIL: vol. II, p. XVI, Fueter 1914: p. 290-292, Mateu i Llopis 1944: p. 15-19, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 32-36, Salas 1944, Soldevila 1962, Canellas 1986 i Navarro 1999. González Hurtebise (1920: p. 27) i Udina (1986: p. 117-118) s'han ocupat dels erudits que consultaren fons a l'Arxiu Reial.

193. La creació del càrrec responia a la demanda d'Hernando de Aragón, que aconseguí que a les Corts de Montsó de 1547 s'aprovés l'elecció d'un cronista per a la Corona aragonesa (en dóna detalls, entre altres, Canellas 1986: p. 15). D'altra banda, la carta que Carles V va fer arribar als funcionaris del Regne és reproduïda a Uztárrroz-Dormer 1680: p. 61-62.

diputadas por parte del principe nuestro señor y de los quatro bracos de este reyno viesen y reconociesen los registros de procesos de las cortes generales deste reyno y los actos de corte en aquellos contenidos para que se imprimiesen y publicasen para la comun utilidad de todos y entendiendose en esto hase visto que aqui faltan algunos Registros destos tales procesos de cortes y creyendo que podria ser que se hallasen en ese archiu de varcelona [*sic*] por ser tan antiguo como es y por haverse siempre tenido mucho cuidado de guardar las escrituras en el, Abemos supplicado a su Alteza se sirviese de mandaros señor escribir para que se busquen y reconozcan en ese archiu todos los procesos y scripturas que se hallaran desde proposito y como su Alteza ha seydo servido de ello havemos acordado que el contador hieronimo Corita chronista que es de las cossas deste reyno como persona de quien para esto y otras cosas mayores tenemos muy grande confianza tome trabajo por nosotros de yr a barcelona y hazer la diligencia que para esto convenga y asi el por nuestra orden y de nuestra parte va a entender en lo que dezimos porque es cosa que deseamos mucho que tenga buen effecto pedimos os señor por mercet que con el juntamente busqueis y reconozcays todos los processos registros y scripturas que estan en ese archivo y de los que el dicho hieronimo Curita os dixere nos cumplen le deys y libreys traslados auctenticos que a mas que el dicho Corita os satisfara de vuestro justo salario y trabajo por las copias que se sacaran y por el tiempo que señor, os ocuparedes con el en buscar y reconoçer los registros y processos dese Archivo que assi lo lleva por orden deste nuestro Consistorio todos nosotros en nombre del estamento deste Reyno y como quien somos recuriremos de vos en singular beneficio y gracia y porque el dicho Geronimo Curita va muy informado de nuestra voluntad y deseo pedimos os señor por merced que le deys entera fe y credito en todo lo que de nuestra parte os dixere.¹⁹⁴

En un primer moment Joan Viladamor, el pare d'Antoni, fou l'encarregat de guiar l'historiador aragonès entre la documentació

194. Mateu 1986: p. 420-421 (ACA, Col·l. H. doc. 1084). N'hi ha una altra còpia a l'ADPZ, editada per Navarro (1999: p. 117-118), que duu un encapçalament que manca a la de Barcelona: «Carta para el archivero de Barcelona. Al magnífico señor Joan de Villadamor, archivero del archivo de Barcelona.»

de l'Arxiu.¹⁹⁵ Zurita arribà el mateix 1553 a Barcelona i hi sojornà aproximadament un any, fins a la darrerria del mes de juny de 1554, data en què el trobem novament documentat a la cort. Durant aquest període l'aragonès va recollir tota la informació que li fou possible a l'Arxiu Reial i devia viure el nomenament d'Antoni Viladamor com a arxiver. Ara bé, la coincidència d'Antoni Viladamor i Zurita a l'Arxiu no sabem del cert si es va produir: la documentació a l'abast indica que durant la mateixa època Viladamor no sempre residí a Barcelona.

Felip II, en una carta adreçada a Zurita durant l'estada a Barcelona (31 de maig de 1553), li demanava que busqués a l'Arxiu Reial una sèrie d'escriptures, i li recordava: «y porqué no se os ponga dificultad por el archivero Viladamor, le avemos mandado escribir que libremente os dexe reconocer los registros y os dé luz para que con más brevedad la podáis hallar» (Uztárrroz-Dormer 1680: p. 67-68).

Després del maig de 1565 l'aragonès havia de retornar a Barcelona (o com a mínim aquesta era la seva intenció)¹⁹⁶ per recollir informació per als *Anales*, i aleshores sí que per força havia de trobar-s'hi amb Antoni Viladamor.

Zurita, que coneixia els arxius i dominava, o com a mínim llegia amb facilitat, un bon nombre de llengües romàniques —entre les quals el català—, a més del llatí i del grec, no va tenir cap problema per moure's amb facilitat per l'Arxiu Reial de Barcelona, el fons que més informació li proporcionà per als *Anales*. Soldevila (1962: p. 168-169) ja va assenyalar que la recollida d'informació no la devia fer sol: disposa d'escrivents —probablement funcionaris del mateix Arxiu— que li fan les còpies que indica, però sembla «que per força, per a fer la selecció de documents, en altres termes, per a dur a terme la investigació, Zurita ha necessitat algun o alguns col·laboradors». Qui sap si un d'aquests col·laboradors no fou l'arxiver Antoni Viladamor que, anys després, li retrauria a la seva *Història* haver fet un ús poc cabal dels documents exhumats durant les seves estades barcelonines.¹⁹⁷

195. González Hurtebise (1920: p. 27) va assenyalar, com a raó per la qual no s'ha conservat rastre del pas de Zurita per l'Arxiu Reial, que l'arxiver d'aleshores, Joan Viladamor, es trobava «alejado totalmente de las letras»; l'argumentació ha estat represa per Udina 1986: p. 117-118.

196. Això és el que afirma en un memorial als diputats aragonesos (Navarro 1999: p. 118).

197. La feina que presumiblement hauria fet Viladamor és la que corresponia a l'arxiver, és a dir, complir ordres de «cerca» de documentació.

L'aragonès, que viatjà durant més de trenta anys per la Península i per Itàlia amb la finalitat de documentar-se, sabia on anar a cercar la informació necessària. Treballà també a l'Arxiu del Reial Patrimoni a Barcelona, consultà els arxius del braç militar i visità la Seu d'Urgell, Tarragona i, molt probablement, València.

És possible, però, que Viladamor i Zurita es coneguessin d'abans, de quan el primer era encara un noi. Des del moment en què Joan Viladamor començà a fer d'administrador d'Hipòlita Roís de Liori, les dues famílies van establir un lligam que va perdurar no només mentre Hipòlita va viure sinó també, anys a venir, entre Antoni i els néts d'aquesta, Lluís de Requesens i la seva esposa; les cartes conservades mostren com n'era d'estret, el vincle.

L'any 1543 Carles V arribà a Barcelona i anà a saludar Estefania de Requesens, muller de Juan de Zúñiga; Zurita fou rebut en audiència per l'emperador a Molins de Rei i, després, es traslladà a Barcelona i hi féu estada uns quinze dies.¹⁹⁸ Aleshores devia fer una primera visita a l'Arxiu Reial, regit aquells anys per Joan Viladamor. Així doncs, a Barcelona, potser a casa dels Requesens o qui sap si a l'Arxiu Reial, és més que probable que Viladamor i Zurita haguessin coincidit en aquella ocasió.

A tot això cal afegir que Antoni Viladamor va passar, de jove, una temporada a la cort, potser al costat dels esmentats Requesens-Zúñiga, on igualment hauria pogut coincidir amb Jerónimo Zurita. L'aragonès abandonà la cort el 1548, segurament arran de la mort de la seva dona, i Viladamor s'hi estigué abans de 1553; a més, per les cartes que recullen Uztárroz i Dormer, és clar que la relació de Lluís de Requesens i el seu germà Juan de Zúñiga amb Jerónimo Zurita era, almenys, cordial.¹⁹⁹ Ja sigui a Barcelona ja sigui a la cort, sembla molt difícil, doncs, que ambdós no es trobessin personalment.

D'altra banda, i en cas que es confirmés la hipòtesi apuntada sobre una possible estada de Lluís Ponç d'Icard a la cort com a patge de Lluís de Requesens, potser també Viladamor i el tarragoní van ésser-hi plegats. Si més no, i considerant que provarem que Ponç

198. L'aragonès anà a veure l'emperador comissionat per l'inquisidor general amb la intenció de tractar-hi el tema dels moriscos. Uztárroz-Dormer (1680: p. 39-40) recorden que el 29 de març arribava a Molins i un mes més tard, amb el rei, marxà cap a Barcelona.

199. Coneixem una carta de Lluís de Requesens a l'aragonès i dues més que li envià el seu germà, datades, respectivament, el 18 de desembre de 1568 (les dues primeres) i el 4 d'agost de 1579 (Uztárroz-Dormer 1680: p. 504). Per a les relacions de Zurita amb els seus coetanis veg. Solano 1986: p. 33-36.

d'Icard és dels pocs autors utilitzats de primera mà per Viladamor, sempre serà versemblant la conjectura que, directament o indirecta a través dels Requesens, tots dos historiadors van tenir notícia l'un de l'altre.

També és possible que, mitjançant la família barcelonina dels Requesens, Viladamor tingués notícia de l'historiador i teòleg Pere Antoni Beuter —sí, com a mínim, de la seva obra. Hipòlita Roís de Liori mantenia contactes epistolars, almenys des de 1535, amb Beuter, i el valencià va dedicar el *Sumario del libro de las cerimonias de la misa* al gendre d'aquesta, el «muy illustre señor el señor don Juan de Cúñiga, comendador mayor de Castilla, ayo del príncipe [i. e. Felip], nuestro señor, y su mayordomo mayor».²⁰⁰

Fruit de l'estada de Viladamor a la cort, de l'amistat amb els Requesens i de la proximitat d'aquests al príncep Felip, no es poden excloure, tampoc, altres coneixences. La sola idea que hi coincidís amb Florián de Ocampo (m. 1558), una de les fonts més usades per Viladamor a la *Història*, és prou llamenera, tot i que no tenim cap base sòlida per mantenir-la;²⁰¹ com tampoc podem obviar la possibilitat d'una trobada amb Cristòfor Calvet d'Estrella, tutor de Lluís de Requesens i, a la llarga, cronista d'Índies (1587); o, encara, endevinar una hipotètica coincidència amb Ambrosio de Morales, l'obra del qual fou també profusament utilitzada per l'arxiver barceloní.

Tot amb tot, i en cas que s'hagués produït el contacte entre un jove Viladamor i els esmentats historiadors, el barceloní encara no devia tenir *in mente* la idea d'historiar els fets de Catalunya. Malgrat això, potser aquestes coneixences li van despertar l'interès cap a una disciplina que tanta relació havia de tenir, anys després, amb la seva persona.

200. Per a la relació epistolar entre Beuter i Hipòlita: Ahumada 2003: p. 436-438; unes primeres observacions sobre la relació entre els Requesens-Zúñiga i Beuter figuren a Iborra 1983: p. 12-13. La raó i les circumstàncies que van empènyer el teòleg valencià a redactar aquesta dedicatòria ens les dona ell mateix: havent acabat l'obra, «a coyuntura que la illustre condessa de Palamós, mi especial señora, cuyo soy antiguo servidor, había de yr a la corte, me ha parecido por su medio favorecerme del nombre de vuestra illustre señoría» (Beuter 1544: f. A2); a les cartes conservades a l'AP de la correspondència entre Beuter i Hipòlita (anys 1535-1537) el teòleg ja es declara capellà i, com aquí, servidor de la comtessa de Palamós. Sobre les aspiracions a la cort d'Espanya de Beuter veg. el pròleg de V. Escartí a Beuter 1995: p. 11 i fd. a Beuter 1998: p. 10.

201. La hipòtesi, plantejada per Orriols (1999: p. 20), ha estat descartada, sense arguments, pel mateix autor.

Els desencadenants

LA DEMANDA DELS BRAÇOS A LES CORTS DE 1564 I EL CAS ARAGONÈS

Tenim documentat Viladamor com a arxiver reial els anys 1553-1572 i 1584-1585, i coneixem algunes dades sobre els seus moviments durant el període 1572-1584; almenys d'ençà de 1564 podria ser que ocupés part del seu temps cercant informació per a la *Història*. Aquest any, les Corts de Barcelona van demanar al rei el nomenament d'un cronista per a Catalunya. Els termes amb què ho feien eren els següents: «Perquè per falta de històries los fets y coses antigues del Principat de Cathalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya resten olvidats, y si[a] no sols cosa convenient però necessària, així per despedir moltes causes y per la bona administració de la justícia, com per lo que toca al bon govern de un regne, tenir història certa y cumplida dels fets dels antepassats, lo que si en província alguna convé [és] en los dits Principat y Comptats, ahon los exemplars dels antepassats no sols mouen, però, encara, a les voltes fan ley; per ço, humilment supplica a vostra magestat la present Cort li plàcia, ab llur consentiment y aprobació, statuir y ordenar que sia nomenat y deputat, ab lo salari que apareixerà als tres braços, una persona experta, sàvia, pròvida en cròniques y històries naturals dels dits Principat y Comptats, la qual tinga particular càrrech de recopilar, ordenar y escriure, una crònica en latí y una altra en vulgar cathalà, com a semblant Principat convé, y de totes les coses notables dels dits Principat y Comptats, axí passades com presents, segons deu fer un coronista savi y de experiència. Declarat en lo salari que li volen donar. Sa magestat en la nominatió los darà tota satisfacció.»²⁰²

Així, es va sol·licitar el nomenament d'un historiador per escriure una crònica en llatí i una altra en català, i que fos bon coneixedor tant de cròniques com d'històries naturals.²⁰³ Com

202. C-1564: f. XX-XXv. De l'acarament del text de l'acta de Cort C-1564/XXIII amb els que més tard foren publicats a C-1588/89 (vol. III, p. 25) i C-1704 (vol. III, p. 32), en resulta que les diferències entre ells no són significatives; tampoc no veiem divergències notables entre aquests i l'exemplar manuscrit que es conserva a ACA, Generalitat, Corts, G-150/9, f. XIIv-XIII.

203. Descartem la hipòtesi, apuntada per Bajet (1999: p. 669-670), que C-1564/XXIII respongui tan sols a la finalitat d'ajudar a dur a terme l'*Epítome* que encapçala l'edició de C-1588/89; aportem més informació sobre l'esmentada compilació a Miralles 2001a.

recorda Vilà-Valentí (1994a: p. 122) a propòsit de l'obra geogràfica de l'historiador Pere Gil, «el mot “història” no té pas l'accepció actual i vol simplement tenir el valor de “descripció” o “presentació”; per altra banda, la paraula “natural” vol referir-se al món físic, però engloba també part del que l'home ha anat fent, d'una manera espontània, diríem, sobre el territori considerat».

Vint-i-un anys més tard de la petició dels tres braços al rei, el 1585, la mort del seu autor deixava inacabada la *Primera part de la Història general de Catalunya*. Segons consta al pròleg, l'arxiver Viladamor assumí l'encàrrec de redactar la crònica del Principat en català que reclamaven les Corts: «Ab molt gran providència per vostras senyorias se procurà, en las Corts passadas de l'any mil cinch-cents sexanta-y-quatre, reparar lo descuyt que los de nostra natió passats tingueren de no dexar-nos plena notícia de llurs fets y antiquitats [...]. Y com sia molt cert que aquest [*i. e.* tenir una història] fonc lo intent principal que a vostras senyorias mogué per a demanar a sa magestat lo contengut en lo capítol XXIII, y que la chrònica fos tant copiosa que-s pogués mostrar davant de tots los strangers [...], desitjant-ho molt de veres remediar, determiní posar-me al treball de scríurer-la» (*A la il·lustríssima...*, 6-9, 31-35 i 38-39).

Que Viladamor s'autoproclami com la solució als mals del Principat en matèria de cròniques («desitjant-ho molt de veres remediar») no vol dir, de cap de les maneres, que en sigui el cronista oficial. Mentre no trobem el nomenament, seria bo seguir-lo considerant només com un dels molts aspirants a adquirir-ne el títol.²⁰⁴ Tot amb tot, és evident que el barceloní es trobava en bona posició per acabar essent-ho si el rei confirmava la petició dels braços: d'una banda, gràcies a la seva condició d'arxiver, era la persona indicada per reconèixer fons documentals; de l'altra, la relació amb personatges com Hurtado de Mendoza i Requesens, que per motius diversos eren ben representatius a la cort, podia ajudar a la seva designació.

204. Per als altres candidats: Rubió i Balaguer 1984-1986: vol. II, p. 68-70 i 234-235, Figueras 1994: p. 90 i Simon 1999: p. 37-38. Apuntem, com a dada que ajudaria a defensar la hipòtesi que l'encàrrec no fou mai oficial —i que reprendrem més endavant— que no hem sabut trobar cap document on Viladamor demani una remuneració específica per les tasques que duu a terme.

S'ha dit sovint que la demanda de les Corts al rei d'un cronista del Principat i Comtats és conseqüència directa de la nominació, el 1548, de Zurita com a cronista d'Aragó (o de l'aprovació de la nominació d'un cronista oficial per al Regne d'Aragó un any abans) i, en conseqüència, de l'aparició dels *Anales de la Corona de Aragón*. L'obra historiogràfica dels cronistes oficials del Regne d'Aragó fou tutelada i supervisada per la seva Diputació, de manera que s'aconsegüí una imatge institucionalitzada del regne i el ressorgiment de la historiografia aragonesa oficial.²⁰⁵ Les institucions catalanes perseguien els mateixos interessos i per això buscaren la manera d'aconseguir un cronista, oficial, que relatés amb detall les glòries dels avantpassats. La demanda dels braços a les Corts de 1564 coincideix amb els mots de la disposició de 1547 dels aragonesos, que deia: «Por falta de escripturas los hechos y cosas antiguas del Reyno de Aragón estan olvidadas. Su alteza, de voluntad de la Corte, estatuece que se dé un salario, qual pareciere a los diputados, a una persona experta, sabia y provida en corónicas y historias, natural del Reyno de Aragón, el qual tenga special cargo de screvir, recopilar y ordenar todas las cosas notables de Aragón, assí passadas como presentes, según que a corónicas de semejantes reynos conviene.»²⁰⁶

A més, de l'acta de nomenament de Zurita es desprèn que aquest havia d'escriure «la dicha corónica una en romance y la otra en latín» (Uztárroz-Dormer 1680: p. 50).

Si acarem els textos els paral·lelismes es fan evidents. S'ha de destacar, però, que mentre que la disposició aragonesa de 1547 demana una persona «sabia y provida en corónicas, natural del Reyno de Aragón», la petició dels braços a les Corts de 1564 especifica que busca una persona «sàvia, pròvida en crònics y històries naturals dels dits Principat y Comtats». La petició catalana presumiblement parteix de l'aragonesa i, per tant, és possible que aquella fos redactada seguint el model de la segona; s'endevina, així, un probable error, important: on diu «pròvida en crònics y històries naturals dels dits Principat y Comtats» segurament s'hauria de llegir «pròvida en crònics y històries, natural del dit Principat y Comtats».

205. En parla amb detall Navarro 1999: p. 107.

206. L'acta de Cort (Montsó, 1547) es troba reproduïda a Savall-Penen 1866: vol. II, p. 352; veg. també Uztárroz-Dormer 1680: p. 50.

Tot amb tot, tant si es tracta d'una inexactitud en la redacció com d'un canvi introduït intencionadament fruit de l'auge experimentat pels estudis geogràfics, els erudits que a la llarga havien d'historiar els fets del país van pensar les seves obres partint del que finalment va quedar imprès i ens ha arribat. Per aquesta raó avui tenim projectes com el de Viladamor o el del jesuïta reusenc Pere Gil, on la part pròpiament històrica és completada amb la geogràfica.²⁰⁷

L'IMPACTE DELS *ANALES DE LA CORONA DE ARAGÓN* DE JERÓNIMO ZURITA

El 1558 Jerónimo Zurita deixà enllestida la primera part dels seus *Anales*, que no foren editats fins el 1561; la totalitat de l'obra va acabar d'imprimir-se el 1579, un any abans de la mort de l'autor.²⁰⁸ Al cap d'uns anys, Antoni Viladamor li recriminarà haver fet un ús partidista dels documents consultats i ens ennovarà, entre d'altres coses, que una de les raons que l'impulsaren a redactar la *Història* fou «referir [...] diversos fets de nostra nació ab molt més coromull del que Hierònym Çorita, chronista de Aragó, en sos *Annals* los ha relatat; del que si bé los aragonesos se'n quexen per haver-se ocupat molt en comptar-los, té nostra nació tantbé que quexar-se de que, ya que-s posava a scriure'ls, no-ls haja relatat de la manera que en los archius nostres, de ahont los tragué, los ha trobat» (*A la il·lustríssima...*, 200-206).

Els retrets a Zurita no són fets per haver oblidat en els seus *Anales* els fets gloriosos dels catalans, sinó per haver-los manipulat i volgudament omès quan creia necessari, «com en lo discurs de las ditas segona y tercera parts molt a la clara se entendrà y-s veurà» (*A la il·lustríssima...*, 206-207). Tot i que no tenim la segona i tercera parts de la crònica del barceloní, de l'anàlisi dels temes triats per Viladamor, de les fonts i l'estructura de la *Història*, en resulta la certesa que, tal i com afirma l'historiador, la seva obra era pensada per rebatre Zurita.

207. Tractem aquest aspecte més endavant, p. 171 i s.

208. Per a la cronologia de les edicions de Zurita es poden consultar, entre altres: Muñoz Romero 1858: p. 26-27, Sánchez 1914: núm. 428, 433, 549, 561, 563, 639 i 640, Palau 1948-1976: núm. 381.752-381.768, el pròleg de Canellas a Zurita 1967-1985: p. X-XVI i Canellas 1986: p. 18-19.

Endevinem que Viladamor sabia perfectament quins eren els documents que Zurita havia consultat, potser perquè havia estat un dels seus col·laboradors a Barcelona, i que, precisament per això, es considera autoritzat a retreure-li certa deixadesa a l'hora d'usar-los.

De tota manera, Viladamor no fou ni el primer ni l'únic a blasmar l'obra de l'aragonès. La reacció contra l'obra de Zurita es convertí en posicionament; hi havia qui hi anava en contra i hi havia qui el defensava, però sempre des de posicions extremes. El punt àlgid de la crítica era el seu suposat aragonesisme: mentre els castellans consideraven els *Anales* una obra amb dades insuficients sobre la Corona de Castella, els catalans opinaven que no valorava prou les gestes dels comtes-reis.²⁰⁹ A Catalunya, abans que Viladamor, Cristòfor Despuig ja s'havia lamentat dels obllits de Zurita, i més tard ho seguiren fent altres historiadors com Pere Gil.

El 1606 Lupercio Leonardo de Argensola, cronista de Felip III, en una carta a Pablo de Santamaría, recordava l'agra reacció que els *Anales* havien provocat en Alonso de Santacruz (estirabots, diu, que per maliciosos no fa falta aturar-se a comentar) i la immediata defensa de Zurita d'altres autors com Morales i Páez de Castro, o Felipe de Guevara. La carta d'Argensola té la virtut de resumir els eixos de la crítica —que rebut amb una defensa exacerbadada— al seu antecessor: primer, una prosa massa redundant; segon, que és «poco diligente en inquirir principios, muy parco en escribir los hechos de nuestros mayores, temático en callar las cosas vulgares dignas de ser escritas por él —contentado otros autores—, escrupuloso con los hechos propios y gran alabador de los estrangeros» (punt, aquest, en què Zurita és principalment acusat per «autores algunos de su misma patria»); tercer, per ser «demasiado repetidor de sus próceres y ricos-hombres» i estendre's excessivament en documentació sobre congregacions de Cort i similars; i finalment, que els *Anales*, essent una obra tant llarga, necessiten un índex o taula que en faciliti la lectura.

Viladamor, doncs, com altres contemporanis seus però ben bé a l'altre costat del pensament de Morales (amb qui en moltes altres

209. A part d'Uztároz-Dormer 1680, que són els qui més dades proporcionen sobre la polèmica, n'han parlat també Soldevila 1962: p. 173, Canellas 1986: p. 18, Solano 1986: p. 32-33 i Duran 2000: p. 32.

ocasions està d'acord), es posiciona de manera clara en aquest corrent de detracció dels *Anales* de Zurita.²¹⁰

El paper de les institucions en la construcció de la història nacional: punts de contacte entre els catalans i els aragonesos

Darrere la demanda de les Corts de 1564 al rei hi ha, evidentment, la voluntat de les institucions de comptar amb una història oficial del Principat i Comtats. Les similituds amb el cas aragonès són palpables,²¹¹ però els catalans, a diferència dels aragonesos, no aconseguiren fer oficial el nomenament de cronista —fet que no va impedir, val a dir-ho, la proliferació d'històries sobre el territori. Entre les motivacions que devien portar Felip II a no institucionalitzar el càrrec s'ha assenyalat l'enrarament del clima polític i el convenciment del monarca que Zurita ja havia cobert, amb els seus *Anales*, tot el territori de la Corona (Duran 2000: p. 33).

La Diputació aragonesa va incloure, entre les seves activitats institucionals, la redacció d'una història del i per al Regne, i va promocionar (amb càrrecs i amb diners) els seus autors, que tenien l'obligació de presentar, a través de lliuraments regulars, part de les tasques dutes a terme. Si el contingut «se ajustaba a lo estipulado y superaba el filtro político-institucional del momento», és a dir, si eren aprovades, «pasaban a formar parte de la memoria escrita del Reino, ocupando su lugar correspondiente en los armarios del archivo del Reino»; si no resultaven vàlides, ni s'imprimien ni es consideraven dignes de guardar en l'esmentat fons.²¹²

D'acord amb el model aragonès, i tot i mancar l'aprovació oficial, a Catalunya el pas a l'edat moderna també significa que el cronista passa de dependre de l'aprovació reial, directa, a l'aprovació

210. La relació d'Alonso de Santacruz, la resposta de Morales i les argumentacions de Páez de Castro són a Morales 1610 (veg. també Morales 1793: vol. I, p. 301-394).

211. Per al desenvolupament de la historiografia al Regne d'Aragó des de Zurita fins a principis del XVIII, i per al paper preponderant que tingué la Diputació del Regne, cal veure, darrerament, Navarro 1999, i també, entre altres, Comte de la Viñaza 1904, Fueter 1914, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, Mateu Llopis 1944 i Cabanes 1992.

212. Navarro 1999: p. 122; l'obra dels cronistes Juan Costa i Jerónimo Martel, continuadors dels *Anales* de Zurita, va ser destruïda per ordre d'una comissió d'experts l'any 1609 (sobre les raons, Gascón 2003). Per als fons documentals de l'Arxiu del Regne d'Aragó veg. Navarro 2000.

dels diputats canalitzada per via reial —el monarca seguia disposant de l'última paraula respecte al nomenament i administrativament el cronista estava vinculat a la cort del rei.

Paral·lelament a l'interès que desperta la història en les institucions, també esdevé una eina política, com a disciplina que hi està fortament lligada, la geografia. A escala peninsular, tenim constància de les anomenades «Relacions topogràfiques o geogràfiques», dutes a terme des de la cort de Felip II pels seus funcionaris (1568-1578); a Catalunya els encarregats de canalitzar la informació territorial foren, a partir de finals del segle XVI, els diputats i funcionaris de la Generalitat.

Els erudits de l'època comptaven amb un arxiu amb informació descriptiva i estadística, material que cal pensar que manejaven quan havien de parlar del territori. De la mateixa manera, es disposava de material cartogràfic i fou la Generalitat la responsable de l'encàrrec de preparar i imprimir el primer mapa de Catalunya.²¹³

En la mateixa línia d'actuació per part de les institucions, però uns anys més tard, s'impulsà des de la Generalitat la segona recopilació de les Constitucions (1588/89). També els mateixos diputats del General encomanaren al pintor italià Ariosto la confecció d'una sèrie de retrats dels primers comtes de Barcelona per penjar-los al Palau;²¹⁴ l'encarregat d'assessorar-los des del punt de vista històric fou Francesc Calça.²¹⁵

La Diputació va prendre consciència del valor de testimoni escrit que adquirien les obres de naturalesa historiogràfica i legal com a eina vehicular en les reivindicacions polítiques;²¹⁶ posa a l'abast de l'erudit tots els materials de què disposa i li facilita la tasca. Hem de considerar com a cabdal la importància que un fons

213. Veg. Vilà-Valentí 1992: p. 42 i les notícies que oferim a les p. 171 i s.

214. Galdeano 2002. A propòsit de la importància de les galeries de retrats a l'Espanya del segle XVI, recorda Civil (1990: p. 29): «En donnant à connaître des figures historiques et en déterminant un sens interprétatif, la galerie développe une dialectique entre présent et passé et se définit comme objet informateur tout autant que formateur.»

215. Per a l'edició de C-1588/89 (i la hipòtesi d'una virtual intervenció d'Antoni Viladamor com a redactor de l'*Epítome* que l'encapçala) i l'encàrrec de la llista dels retrats a Calça i de la seva execució a Ariosto remetem a Miralles 2001a.

216. La frase inclosa a l'acta de Cort C-1564/XXIII «ahon los exemplars dels antepassats no sols mouen, però, encara, a les voltes fan ley» (C-1564: f. XX) certifica que aquesta consciència era viva entre les institucions: en la mesura que la història té un valor a l'hora d'actuar i legislar, es fa necessària una història oficial. Duran (2000b: p. 142-143) s'ha referit al paper que jugaren Diputació i consellers de Barcelona en l'interès per a la difusió de la història durant el Renaixement.

d'aquestes característiques té pel que fa al desenvolupament de la història oficial d'un país, perquè la quantitat de dades que proporciona el poder públic pot ser directament proporcional a la quantitat d'«històries» d'aquest territori —en la mesura que faciliten molt la tasca de l'investigador.

L'ambient no podia ser més favorable per a Viladamor i els que vingueren després. Escriuen amb l'aspiració d'obtenir el suport institucional necessari per divulgar les seves obres i ho fan valent-se de les úniques armes que coneixen: la construcció d'un passat gloriós per al territori forjat, sovint, sobre documentació de naturalesa «autoritzada» (els fons de l'Arxiu Reial o el material geogràfic recopilat i guardat a la Generalitat, per exemple).

És evident que tant el nomenament de Zurita i l'aparició dels *Anales* com la paral·lela proliferació d'històries més locals (d'un territori, un regne o una ciutat),²¹⁷ van comportar un punt d'inflexió en el desenvolupament de la ciència històrica als territoris hispànics durant l'edat moderna. Els historiadors passaren a dependre del poder polític establert que els costejava (o pretenien que els subvencionés) les obres i, en conseqüència, s'entretingueren a defensar les particularitats de la pròpia parcel·la històrica en el conjunt dels territoris de la Península.²¹⁸

Viladamor s'inscriu en la nòmina dels historiadors polítics²¹⁹ del Renaixement que depenen (o volen acabar dependent) d'una font de poder. L'endrega de l'obra als estaments, a qui els en demana l'aprovació (seguint, així, l'exemple aragonès), el situa en una òrbita predeterminada. Presenta, però, respecte a la majoria, una diferència substancial. Ell ja era arxiver i, per tant, ocupava una plaça en l'engranatge burocràtic d'aleshores; potser per això no hem trobat cap al·lusió precisa a emoluments que hagués pretès cobrar per fer la feina, ni tampoc cap sol·licitud per millorar en l'escalafó del poder.

Malgrat la tenacitat de Viladamor en emprendre la tasca recopilatòria, és evident que no va rebre directament l'encàrrec d'escriure la Història del Principat; si fos així n'hauria deixat

217. Per al concepte «història local» en l'àmbit català cal recórrer als estudis de Duran sobre la matèria: Despuig 1981, Duran 1984 i, encara, Duran 2000: p. 29.

218. Són significatius, en aquest aspecte, els canvis de localització i d'afiliació geogràfica d'alguns personatges que presenta la crònica de Viladamor davant la de Morales; expliquem alguna d'aquestes dades a la p. 158.

219. A propòsit del concepte «historiador polític» seguim Duran 2000: p. 29.

constància escrita. La no-existència d'una notícia d'aquestes característiques sumada a la circumstància que no hem sabut trobar ni el seu nomenament com a cronista ni cap dada referent a una hipotètica remuneració de Viladamor ens condueixen a afirmar, doncs, que l'encàrrec no arribà a ser mai oficial; així, la redacció de la *Història* degué ser vista per Viladamor com un pas previ per obtenir la desitjada designació de cronista oficial: va aprofitar el clima institucional creat arran de la demanda de les Corts per mirar de fer-se seu el càrrec, rendibilitzant els coneixements històrics que posseïa i el fons documental que tenia més a mà, l'Arxiu Reial.²²⁰

Etapas de redacció i estructura

Primera fase: recopilació de material

Tot i que és possible que ja des de 1564 Viladamor treballés en l'embrió de la crònica, o que, senzillament, hi hagués començat a pensar, sembla que no va ser fins al darrer període barceloní (1584-1585) que es va posar a redactar-la.

La primera fase degué ser la prèvia a qualsevol feina d'aquestes característiques: la recollida d'informació. D'una banda, Viladamor devia reunir (personalment o a través de l'Arxiu Reial) els volums que havia de necessitar i, de l'altra, visità diversos fons, dins i fora de Catalunya, per acabar de completar les cerques. L'etapa recopilatòria es devia arrodonir, potser, gràcies al contacte amb altres erudits del moment i amb l'ajuda de Requesens i d'Hurtado de Mendoza, que li haurien pogut facilitar l'accés a fons de caràcter privat.

A Barcelona, Viladamor tenia a l'abast no només l'arxiu que regia sinó tots els altres amb seu a la ciutat, i també la tant citada producció documental generada per la Diputació. A El Escorial, a Toledo i a Vic, que sapiguem, va prendre nota de la documentació custodiada i hi va llegir fonts narratives que després aprofità. El 1582 a Portugal i l'any següent a El Escorial ja buidava material, però no tenim constància que ho fes abans.²²¹

Tot i que la possibilitat d'un accés als fons privats per part de Viladamor és qüestionable, entre altres raons perquè l'autor no

220. A més d'embranchar-se en la redacció de la *Història*, Viladamor sembla també que s'aventurà a participar en altres projectes historiogràfics (p. 72-74).

221. Per als manuscrits que consultà durant aquestes estades remetem a les pàgines 142-145.

s'hi refereix mai directament, sembla igualment oportú remarcar com a la ciutat de Barcelona es van mantenir, durant el segle XVI, cercles cortesans oberts a la creació artística i literària. A l'entorn de personatges com Ferran de Cardona, Lluís de Requesens i de Zúñiga o Jeroni de Pinós-Santcliment, hi confluïren els erudits i professors de l'Estudi General Francesc Calça o Joan Lluís Vileta, el poeta Joan Pujol i l'historiador Francesc Comte, o músics de la talla de Pere Alberc Vila, per citar-ne només alguns.²²²

D'altra banda, el lloctinent general del Principat, Diego Hurtado de Mendoza i de la Cerda,²²³ fill de Diego Hurtado de Mendoza i de Lemos i nét del gran cardenal Pedro González de Mendoza, era membre d'una família avesada a les lletres i propietària d'una de les grans biblioteques de l'època.²²⁴ La contribució dels Mendoza a la cultura hispànica ha estat a bastament estudiada: a l'anomenat «Parnàs cultural de la casa Mendoza» hi confluïren erudits de la família (de Pero López de Ayala al marquès de Santillana) i amics que van escriure, prologar, traduir o editar obres per a ells (Alonso de Cartagena, Alfonso del Madrigal, Diego de Valera, Joan Blai Navarro, etc.). Si Viladamor va accedir o no a la seva biblioteca és una incògnita. Moltes de les obres que cita apareixen a l'inventari del primer comte de Melito, però es tracta de títols d'abast general en circulació a l'època.

Segona fase: redacció; estructura de l'obra

Especialment els darrers anys, quan tornà a Barcelona, Viladamor es devia plantejar l'abast del seu projecte historiogràfic, i aleshores és quan devia decidir escriure l'obra en quatre parts, cada una de les quals s'estructurava de la següent manera: «En la primera de las quals fas relació particular dels primers fundadors y pobladors de España, y particularment de Cathaluña, y

222. Gregori 1988: p. 72, Comte 1995: p. 20-22, Duran 1994, íd. 1997: p. 98-101, íd. 2000b: p. 142 i Alcoverro 2000b.

223. El virrei era «de signo y extracción social nobiliaria, es decir de cultura elevada y generalmente refinada»; sobre les motivacions culturals i artístiques d'aquests funcionaris durant el regnat de Felip II veg. Company 1998.

224. Entre els diversos estudis que s'han fet de la biblioteca dels Mendoza, destaquem el de Dadson 1993 sobre la de Diego Hurtado de Mendoza i de Lemos, primer comte de Melito. La bibliografia al dia sobre l'esmentada biblioteca la reporten Laspéras 1980 (p. 544 i 548) i Gudayol 1998-1999 (núm. 240-242).

consecutivament per quins reys, capitans y emperadors fonc governada fins al temps del rey don Rodrigo, que la perdé [...]. En la segona part o volum aniré declarant lo principi que nostra nació tingué per a exir de poder dels moros, y de la manera que u continuaren fins a exir-ne totalment. Y consecutivament posaré per quins fonc governada fins al temps de Ramon Berenguer, dotsè príncep de Cathaluña y comte de Barcelona [...]. En la tercera part y darrer volum aniré continuant la successió dels reys, com a prínceps nostros, que la han governada, des del temps del dit comte Ramon Berenguer fins al de la magestat del rey don Phelip, nostre senyor, vuy benaventuradament regnant [...]. Demés dels quals tres llibres me'n restarà a fer un altre intítulat "Descriptió general del Principat de Cathaluña y comtats de Roselló y Cerdanya"» (*A la il·lustríssima...*, 74-77, 121-126, 143-147 i 177-179).

La planificació de Viladamor va quedar estroncada amb la seva mort, ocorreguda el 1585. Avui només tenim el primer dels tres llibres d'història que anunciava i ens falta, també, el de la descripció geogràfica.

La *Primera part de la Història general de Catalunya* recull des dels orígens mitològics d'Hispania —compresos els relats imaginaris dels vint-i-quatre reis primigenis d'Annio de Viterbo— fins a l'entrada dels moros a la Península el 714. Viladamor vol escriure «tot lo que des del dia de la població dels primers catalans fins en nostros temps se trobarà haver pasat» (*A la il·lustríssima...*, 27-29). Potser tenia ben al cap les paraules de Zurita al preàmbul dels *Anales* i intentava, precisament, fer allò que aquest no havia fet. Deia Zurita: «De la misma manera sucede a los que emprenden escribir algunos principios de cosas muy olvidadas: porque en la relación dellas es forzado que pasen como quien atraviesa un gran desierto a donde corren peligro de perderse [...]. *Difícil el tratar de los principios destes reynos*. Así sería, según yo entiendo, querer engolfarse por un muy gran desierto y arenoso, si habiendo de tratar de los principios y origen del Reino de Aragón, diese muy particular cuenta de las naciones que primero poblaron en España, y de los extranjeros que aportaron a ella como a una India por la fama de sus riquezas. ¿Qué otra cosa serían los cuentos del rey Gargoris y las grandes aventuras de su nieto Habidis, y la sucesión de aquel reino y los ganados de los Geriones, por cuya codicia dicen que vino Hércules a España; y las armadas de los fenices, rodios, iberos y celtas y de las otras naciones orientales; y, postreramente, de los

cartagineses y sus poblaciones y conquistas, sino debujar un desierto lleno de diversas fieras, por donde no se puede caminar y son tan notorios los peligros? Por este recelo, yo me excusaré de repetir aquellos principios y aun dejaré de sumar las conquistas de los romanos que sujetaron a España y la redujeron debajo de las leyes de sus provincias» (Zurita 1967-1986: vol. I, p. 3-4).

Narrant la història de Catalunya des dels primers pobladors i remuntant-se, així, als orígens mitològics d'Hispania, Viladamor se situava a l'extrem oposat de Zurita, que comença els *Anales* amb l'entrada dels moros a la Península, mirant de demostrar que les «fieras» i els «notorios peligros» eren superables.

Per a Viladamor l'obligació del cronista passa per contar-ho tot; per tant, ell, com a aspirant a aconseguir-ne el càrrec, accepta l'obligació imposada. El nomenament de Zurita com a cronista d'Aragó especificava que aquest era «tenido y obligado de escribir la corónica de Aragón, comenzando de la mayor antigüedad que se tiene noticia, inquiriendo y buscando para este efecto todo lo que conviniera y un buen coronista en su oficio deve y es obligado, inquiriendo las escrituras para el dicho efecto necessarias» (Uztárroz-Dormer 1680: p. 58). Si entenem per la més gran antiguitat coneguda l'arribada dels primers pobladors a Espanya amb Túbal, és clar que Zurita no va complir les expectatives i per això necessita justificar-se; tanmateix, si per narrar aquests fets el cronista havia d'investigar en les escriptures conservades, aleshores ho va fer on les notícies que li van arribar li devien semblar versemblants i dignes de fe.

Viladamor també s'excusa, al pròleg, perquè la primera part de la *Història* havia de relatar particularment els fets de Catalunya i no globalment els d'Espanya, cosa que no ha aconseguit «per ser mezcladas las unas [coses] ab las otras [...]. Las quales, per intel·ligèntia de las nostras, me és estat forçat relatar-las» (*A la il·lustríssima...*, 115-118).

Cal tornar aquí al nomenament de Zurita i recordar que li havia estat demanat d'escriure una crònica «teniendo siempre fin principal de escribir lo que privadamente toca a las cosas de Aragón, no embargante que para el mismo efecto aya de escribir cosas y sucesos de otros reynos y provincias» (Uztárroz-Dormer 1680: p. 58). Si Viladamor demana, en aquest aspecte, la benvolença del lector és perquè, precisament, no volia ser acusat del mateix que Zurita —que no hauria mantingut una relació prou equilibrada a l'hora de relatar

els fets del Regne d'Aragó i el lligam entre aquests i els dels altres regnes del territori hispànic.

A més de la història del Principat, aquesta primera part incorpora també unes vides de papes, de l'apòstol sant Pere fins al pontífex Constantí. Fer coexistir la història del territori amb la de l'Església és imprescindible, segons Viladamor, pel fet que Catalunya (i Espanya) és una de les principals províncies cristianes del món. L'historiador mateix explica quin és l'esquema que ha seguit: «L'orde tindrà en la prosecutió de dites vidas [de papes] serà que las començaré a continuar en lo present capítol, des de la mort de sant Pere fins en lo temps que morí lo emperador Trajà, que és lo darrer de qui, en lo precedent capítol, he feta mentió. Y après, tornant a proseguir la història de dits emperadors y, consecutivament, la dels reys gots que ls succehiren, quant hauré pasats alguns anys de sos imperis y governs tornaré a fer altre capítol de las vidas dels papas que fins en aquell temps hi haurà haguts» (cap. LVIII, 9-17).

Això pel que fa a la primera part de la crònica, que és la que ara ens ocupa. De l'estat en què es troba l'elaboració del seu projecte historiogràfic afirma Viladamor el 1585 que només ha pogut redactar la primera part i que, pel que fa a la resta, tant sols n'ha escrit alguns fragments i recollit informació.²²⁵

Els altres dos llibres d'història havien de seguir la mateixa estructura general que el primer: d'una banda, la història de Catalunya, molt més elaborada i completa, i, de l'altra, les vides de papes, menys extenses però amb un esquema i una personalitat pròpies.²²⁶

És evident, com recorda l'autor mateix al pròleg, que en els altres dos volums no farà falta remetre tant a la història d'Espa-

225. Ho diu en diverses ocasions i, en altres, ho deixa entreveure. Com a exemple del primer dels casos remetem al que afirma a la dedicatòria de la *Història* («Y a bé que n tinch ya scrit alguna part y fetas diversas diligèntias, ab tot axò no he pogut posar la scriptura en son degut orde si no és en quant al que toca a la primera part»; *A la il·lustríssima...*, 192-194), o el que sosté quan parla de l'origen del nom «catalans» («Sobre la qual opinió no tinch que dir res así, puix aqueixa y moltras altras ne tinch llargament referidas en lo llibre a part fas de la descriptió de Cathalunya»; cap. LXXV, 17-19). D'altra banda, es pot llegir entre línies que ja coneix el contingut d'algun dels capítols d'aquestes parts que no va arribar a posar definitivament en net quan s'avança als esdeveniments històrics i relata dades de la vida del papa Eugeni II (cap. LXIII, 10 i 145-146).

226. Que pretenia seguir narrant les vides de papes no ho diu a la dedicatòria sinó més endavant: «Y ab lo matex orde, consecutivament, ho aniré continuant, no sols fins a la fi del present llibre però encara dels altres, donant-me Déu vida» (cap. LVIII, 17-19); veg. també la nota anterior.

nya, i que el principal focus d'interès recaurà en la de Catalunya, especialment pel que fa als capítols dedicats als comtes-reis —potser, de nou, en un clar intent de compensar les mancances de Zurita.

A part de tot això, Viladamor també volia fer una descripció geogràfica del Principat i comtats de Rosselló i Cerdanya. D'aquest quart llibre sabem que havia de contenir un mapa i, seguidament, una descripció de tot el territori: «En lo principi d'ell, ab una taula starà pintada la descriptió de tota la terra y mar que dits Principat y Comtats comprenen, de la manera que vuy està, ab los noms antichs y moderns de las ciutats, vilas, llochs, yglésias, monastirs, castells fortalezas, ports de mar y rius, y ab las lleguas que de la una terra a la altra hi haurà. Demés de la qual descriptió, pintada, n'i haurà altra, en scrits, particular: dividint-la per los archabisbats y bisbats, ab todas las antiquitats y cosas dignas de saber que en cada una de las ditas chatredals, ciutats y terras a ellas annexas hi haurà» (*A la il·lustríssima...*, 179-188).

En aquest context subratllem la importància que, des de mitjan segle XVI i gràcies a la impremta, va adquirint la producció de mapes i la importància de la geografia com a complement de la disciplina històrica.²²⁷

Vist que el mateix Viladamor ens diu al pròleg que no ha pogut acabar l'obra, és clar que li hem de donar la raó. La *Història general de Catalunya* no només s'allunya del pla inicial de l'obra perquè l'autor no va poder acabar d'escriure els tres llibres que seguien el primer sinó també perquè la primera part, que ara editem, és inacabada.²²⁸ De l'estudi de les fonts deduïm que només els cinc primers capítols de l'obra, i algun altre cas aïllat, fan semblant de ser complets; als altres restants sembla que encara els falta la revisió definitiva de l'autor.

227. En parlem més endavant: p. 171-178.

228. Fins i tot el no haver pogut acabar les taules introductòries és motiu en Viladamor per justificar-se: «Falta la taula dels auctors que és estat necessari vèurer per a la composició de la present història, la qual, a causa de una curiositat que y fas, que és posar cada auctor de quina nació és y en quins anys scrigué, no la he poguda acabar per faltar-me assí los llibres. Tantbé falta altra taula de las personas, çitats, viles y cosas notables que-s contenen en lo present llibre, la qual, a causa de la malaltia, no la he poguda fer» (*Taula dels capítols...*, 541-548). El zel ens porta a preguntar-nos, un cop més, si aquesta justificació no seria també una resposta a una de les crítiques habituals a l'obra de Zurita, el fet que es troben mancades de taules.

El punt d'inflexió marcat per la demanda de les Corts i la publicació dels *Anales* de Zurita va arribar massa tard en el cas de Viladamor. L'arxiver s'assegué a redactar la *Història* pocs anys abans de morir i no tingué temps de completar-la. La perspectiva inaugurada ara —només un llibre dels quatre previstos i, aquest, inacabat— sembla, d'entrada, desoladora. Però no és així. Les poques mostres completes de la prosa històrica de Viladamor poden donar raó del potencial erudit que s'amaga darrere de l'historiador.

FONTS I AUTORITATS. CRITERIS DE REDACCIÓ

FonTS i autoritats

Una de les principals preocupacions de Viladamor és la d'anar narrant els esdeveniments seguint els textos i documents que considera fidels a la veritat. La falta d'informació en segons quins fets relacionats amb la història de Catalunya diu que hauria pogut ser evitada «suplir ab conjeturas la brevetat de las cosas y unplir de paraulas los fets y los temps», però que no ho ha fet «per lo que, la fidelitat de la història, a la qual, sens que m'ho forçara mon dever desitx anar molt subjecte y arimat, no u sofre ni m'ha donat aqueixa licència». Raó per la qual, malgrat aquestes mancances, només conta els fets «de la manera que en los bons auctors las he trobat scritas, ab lo coromull o raora que ls han donat, tenint per millor qualcevol desigualdat en lo proseguir-las que algun perill de la veritat que s podria duptar si hagués cercat manera per a suplir-las» (*A la il·lustríssima...*, 94-103).

Així doncs, malgrat el buit que pugui comportar oblidar fets que no provinguin de fonts del tot fiables, Viladamor manté que seguirà cenyint-se només a la veritat. Aquesta preocupació per la competència de les fonts com a fonament de la veritat del que exposa és indèstria de l'ofici d'historiador²²⁹ i no és exclusiva de Viladamor.²³⁰

229. A propòsit d'aquest aspecte durant l'edat moderna a Castella veg., per exemple, Tate (1970: p. 29) sobre Ocampo; del cas català n'ha parlat, entre altres, Alcoberto en relació amb Carbonell (1997: p. 70-72).

230. El barceloní, en aquest cas com en altres, parteix literalment de Morales (1573: f. [10v] prel.): «Y bien pudiera yo evitar alguna parte deste daño supliendo siempre con conjeturas la brevedad de las cosas, y hinchendo de palabras los hechos y los tiempos, mas lo he dexado de hazer porque la fidelidad de la historia, a quien yo, sin que me forçara a ello mi dever, desseo siempre por natural inclinación yr muy sujeto y rendido, no lo sofre ni da essa licencia. Y assí, sólo contaré las cosas de España que en los buenos authores se hallan escritas, con el colmo o con el rasero que ellos nos las dieron, teniendo por mejor qualquier desigualdad en el prosseguirlas que algun pequeño peligro de la verdad, si buscara manera para suplir algo desto.»

Per a l'estudi de les fonts de la *Història* partirem de l'autor mateix, que assevera, pel que fa a la història de Catalunya: «Si bé he seguit lo que Florián de Ocampo y Ambrosio de Morales ne han scrit, per haver-hi pres molt treball en cercar-o y recopilar-o de diversos auctors, totavia, regonexent ab més curiositat en lo tocant a Cathaluña alguns auctors que ells en sas històrias ne fan menció, he trobat moltes coses en favor de nostra nació dignes de ser entesas, las quals hi he ajustat per a perfectionar més la present història, cotant de quins auctors y en quinas parts las he trobades» (*A la il·lustríssima...*, 79-86).

I més endavant, per a les vides de papes: «En lo tocant a las vidas dels papas que governaren la Yglésia christiana [...] y en lo que cada hu d'ells en son temps universalment per tota la christiandat ordenà y provehí [...], seguint al doctor Illescas y altres doctors van molt copiosament scritas y declaradas» (*A la il·lustríssima...*, 104-109).

Malgrat tot, no només va aprofitar Ocampo, Morales i Illescas. Al costat d'aquestes fonts «principals» n'hi ha unes altres referents a Catalunya, també primàries, que caldrà tenir en compte, igualment importants que les primeres perquè marquen, en certa manera, la línia del pensament de l'autor, i que no sempre són citades directament a la *Història* —tot i que de vegades sí. Avançem els noms de Pere Miquel Carbonell, Pere Antoni Beuter, Francesc Tarafa i Lluís Ponç d'Icard.

D'altra banda, és obligat recordar que Viladamor, seguint l'exemple que marca la tradició, s'empatxa a l'hora de citar noms i obres que de vegades ni tan sols té a mà (o que simplement no coneix) per la senzilla raó que una de les seves fonts els esmenta. El criteri de l'*auctoritas* és, doncs, vigent en l'obra del barceloní.

L'eix central: Florián de Ocampo, Ambrosio de Morales i Gonzalo de Illescas

La *Història* és bastida, pel que fa a la història política, a partir de la *Crónica general de España* del que fou nomenat cronista reial de l'emperador Carles el 1539, Florián de Ocampo (1495-1558), i de la continuació de l'historiador i eclesiàstic Ambrosio de Morales (1513-1591); als dos caldrà afegir les obres d'alguns autors que s'aturen amb més detall a relatar la història de Catalunya. Quan la informació no prové ni d'Ocampo ni de Morales avisa que ho indicarà.

Viladamor va tenir a mà l'edició de Florián de Ocampo²³¹ de 1553, publicada a Medina del Campo per Guillermo de Millis, o bé una reimpressió;²³² aquesta edició, retocada per l'autor respecte a la de 1543 amb l'afegit d'un nou llibre, modificava i ampliava els quatre primers llibres publicats amb anterioritat. D'acabar les dades recollides per Viladamor quan cita Ocampo (llibre i capítol) en resulta la certesa que el barceloní havia d'usar no la impressió de 1543 sinó la de 1553, ja que les citacions es corresponen amb la disposició d'aquesta segona.²³³

Pel que fa a Ambrosio de Morales, Viladamor va usar els dos primers volums de la continuació d'Ocampo, fins al llibre dotzè: d'una banda, la *Corónica general de España que continuava Ambrosio de Morales* [...] *prossiguiendo adelante de los cinco libros que el maestro Florián de Ocampo [...] dexó escritos*, publicada a Alcalá de Henares per Juan Iñíguez de Lequerica el 1574, i, de l'altra, *Los otros dos libros, undécimo y duodécimo, de la Corónica general de España* [...] *que continuava Ambrosio de Morales*, publicada a la mateixa ciutat i pel mateix impressor el 1577.²³⁴ No sembla que Viladamor

231. Per a Florián de Ocampo i la producció historiogràfica del zamorà hem consultat CIL: vol. II, p. XI, Cirot 1904: p. 97-147, íd. 1914, íd. 1935-1936: espec. p. 426-437, Fueter 1914: p. 276, Bataillon 1923, Cotarelo 1926, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 13-18, Alonso 1950: p. 197-207, Tate 1970 i DHEE: vol. III, p. 1802; del ressò d'Ocampo entre els autors catalans en parla, a més, Solervicens 1988.

232. L'apareguda a Alcalà el 1578, a les premses de Juan Iñíguez de Lequerica (Palau 1948-1976: núm. 198.380).

233. Sobre les edicions de la *Crónica* d'Ocampo (i la continuació de Morales) veg. Palau 1948-1976: núm. 198.376-198.386, Simón Díaz 1965-1994: vol. XV, p. 326-328; per a les edicions de 1553 a Medina del Campo i de 1578 a Alcalá de Henares veg. també, respectivament, Pérez Pastor 1895: núm. 101 i Martín Abad 1991: núm. 797. Per al nostre propòsit basta amb indicar l'estructura de la primera impressió i la definitiva, que permet constatar a grans trets les diferències que presenten: *Los quatro libros primeros de la Crónica general de España* (1543: llibre I, 50 capítols; llibre II, 52 capítols; llibre III, 52 capítols; i llibre IV, 50 capítols); *Hispania vincit. Los cinco libros primeros de la Crónica general de España* (1553: llibre I, 56 capítols; llibre II, 55 capítols; llibre III, 54 capítols; llibre IV, 55 capítols; llibre V, 56 capítols); com es pot veure, entre la de 1543 i la de 1553, a part del fet que es manté la disposició capicua, no hi ha coincidència ni en el nombre de llibres ni en el de capítols. Ens hem valgut de l'exemplar de 1553 conservat a la BNM, R.6369; per a la de 1543 hem usat la que es guarda a la BC, Res. 5-Fol.

234. Evidentment, Viladamor no va ser a temps d'aprofitar el volum que va aparèixer a Còrdova un any després de la seva mort, el 1586. Per a les edicions de 1574 i 1577 de Morales veg. n. 233 (hem fet servir els exemplars de la BUB, XVI-3581 i B.47/4/1-1, respectivament); les dades sobre el personatge i la seva obra són a CIL: vol. II, p. XVI, Flórez 1765, Cirot 1904: p. 94-147, Fueter 1914: p. 276, Ortí 1915, Salazar 1943, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 25-30, Alonso 1950: p. 247-314, DHEE: vol. IV, p. 1737-1738, De Andrés 1973, Pérez de Oliva 1982: espec. p. 32-37, Bonneville 1984, Capel 1986, Mateu i Llopis 1989 i Rubio 1995; per a la seva correspondència, Morales 1793: vol. II, p. 247-314.

usés les *Antigüedades de las ciudades de España* (1575) del mateix autor, que no són citades a la *Història general de Catalunya*, sinó que es decanta pel *Libro de las grandezas de Tarragona* (1572/3) de Lluís Ponç d'Icard quan prefereix completar (o contrastar) les dades epigràfiques.

D'altra banda, i pel que fa a les vides de papes, la font escollida per Viladamor és Gonzalo de Illescas;²³⁵ el beneficiat de Dueñas i abat de San Frontes, a Zamora, és l'autor de la *Historia pontifical y católica* (1565) que tant va aprofitar el barceloní. L'arxiver podia usar qualsevol de les edicions en circulació d'Illescas, que foren moltes des del moment de la primera impressió; d'entre totes, no creiem que consultés la barcelonina de Jaume Cendrat (1584) sinó una d'anterior.²³⁶ Considerant que la *Història general de Catalunya* va començar a prendre forma cap a l'any 1564, sembla lògic imaginar que l'arxiver coneixia d'abans l'obra que més material li forniria per a la redacció de part important de la seva crònica, i que no va deixar per a darrera hora la tria d'una font que esdevingué tan important.

La primera vegada que Viladamor cita els tres textos és a la dedicatòria de l'obra; l'únic autor que també hi cita és Jerónimo Zurita. Després, el barceloní no considerarà necessari esmentar-los cada cop que se'n serveix (pressuposa que ha quedat clar, doncs, que són les obres d'on treu la majoria de la informació) si no és per donar més validesa als seus arguments, per remetre-hi en un moment en què decideix deixar de banda les dades que li proporcionen, per contradir-los oposant les seves valoracions a les d'altres fonts o per assenyalar que hi torna malgrat que la seva font sigui, en aquell moment, una altra.

Per al primer dels casos, vegeu, per exemple, el fragment en què Illescas és l'autoritat que verifica el recompte dels anys (que sovint no concorden), recurrent a tot d'autors que Viladamor recupera, punt per punt, a l'hora d'escriure la seva *Història*:

235. Estuden l'obra d'Illescas, entre altres, Pérez Pastor 1906: vol. II, p. 254-255, Pfandl 1931, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 85, Aldea 1972 i Roldán 1974.

236. Per a les edicions i reimpressions de l'obra veg. Palau 1948-1976: núm. 11.842-11.844, Simón Díaz 1562-1994: vol. XII, p. 101-107 i Roldán 1974: espec. p. 588 i 601-603; sobre les aparegudes a Salamanca, Ruiz 1994: núm. 710, 845 i 947 (per a les citacions usem l'edició de Salamanca, Domingo de Portonariis, 1573: BUB, 12/2568). Les altres impreses a Barcelona durant el segle XVI a més de la ja citada de 1584, tres, veieren la llum després de la mort de l'autor: Jaume Cendrat 1589 i 1596 i Sebastià Cormellas 1595.

Viladamor, cap. LXV, 188-200	Illescas 1573: f. 38
En temps de aquest papa [i. e. Poncià] advertex lo doctor Illescas que si en algun temps hi ha hagut diversitat entre los auctors en lo que toca al compte dels anys, en aquest és molt mayor, perquè Platina difereix del comte de Eusebi deu o dotze anys y Sabelico també no concorda; y que ab tanta varietat no vol ser jutge, puix no importa molt, y també per no cansar al lector ab posar opinions en cosas que inportan poch. Sols protesta que segueix a Dámaso mentres que durarà sa escriptura, tant per sa antiguitat quant per ser stat papa y sant, de grandíssima fee y auctoritat, y que conforme an axò no-s maravel·len si anirà desviat del compte de dits Sabelico, Eusebi y Plàtina; la qual matexa opinió seguesch yo també.	Quiero advertir al curioso lector que si en algun tiempo ay diversidad entre los authores en lo que toca a la cuenta de los años, en este adonde agora llegamos la ay mucho mayor, porque Platina difiere de la cuenta de Eusebio diez o doze años [...]. En tanta variedad yo no quiero ser juez, pues no va en ello mucho, ni tampoco cansar al lector con poner opiniones en cosa que importa poco. Sólo quiero protestar que en esto seguiré a Dámaso mientras me durare, tanto por su antigüedad como por aver sido pontífice y santo, y de grandíssima fe y authoridad, y conforme a esto no se maravillara nadie si voy desviado de la cuenta de Sabellico, Eusebio y Plátina, porque todo lo que dixere será conformándome con Dámaso.

Pel que fa al segon cas, val el moment en què Viladamor descarta parlar de la vida de Mahoma, que és el que fa la seva font, Illescas, però decideix fer-hi referència; prefereix, doncs, remetre al text de l'abat (1573: f. 135-137; «Relación de las cosas de Mahoma») abans que refer-lo. D'altra banda, del tercer n'esmentem un exemple *infra*, en relació amb Lluís Ponç d'Icard i l'obra de Morales; finalment, per al quart anem al lloc en què Viladamor, parlant del rei Àtila (cap. LXXVIII, 94-96), decideix interpolar al discurs de Morales les notícies d'Illescas.

El deute de Viladamor amb les fonts és gran, des de la declaració d'intencions de la dedicatòria (que és el resultat de fusionar els pròlegs d'Ocampo 1553 i Morales 1574) fins a l'última línia del primer llibre de la *Història*. L'interès del discurs de Viladamor no prové de la seva originalitat sinó de l'ús que fa dels textos que ha triat i a partir dels quals compon: un ús particular i encaminat cap a uns interessos determinats.

Les citacions de Viladamor dels tres autors són, generalment, completes (amb indicació de llibre i capítol) i no s'observen errors si no és en una ocasió a propòsit d'Ocampo (cap. VII, 47-48).

Altres fonts primàries

Si ens refiem dels mots de Viladamor, tant pel que fa a la història de Catalunya com quant a les vides de papes, l'historiador hauria completat les notícies d'Ocampo-Morales (és a dir, l'edició d'Ocampo de 1553 i la continuació de Morales de 1574 i 1577) i d'Illescas amb noves dades, extretes d'altres autors que els anteriors esmenten i que ell hauria anat a buscar de primera mà.

Una primera lectura de la *Història* pot fer l'efecte, equivocat, que Viladamor manejava un bon nombre de textos i que coneixia no només els clàssics grecolatins sinó també els clàssics del cristianisme i els autors medievals i renaixentistes de més difusió a la Península. Ara bé, de l'acarament de l'Ocampo-Morales i d'Illescas amb la crònica de Viladamor en resulta l'evidència que la majoria d'aquestes fonts són usades de segona mà; és a dir, que Viladamor cita allò que les seves fonts citen, i que moltes vegades ho fa sense conèixer els textos originals.

Deixant de banda les obres que només coneix per referències, i al costat de les fonts «vertebrals», el barceloní fa servir una sèrie de cròniques impreses i manuscrites que no apareixen ni a Ocampo-Morales ni a Illescas i que, per tant, cal pensar que aprofita directament; aquest fet es confirma un cop acarats en cada cas els textos. A tot això cal afegir que aquestes altres fonts primàries fan acte de presència només en la narració de la història de Catalunya, però mai en les vides de papes; quan Viladamor vulgui completar la informació d'Illescas, o corregir-la, ho farà o bé partint de les notícies que li proporciona Morales (que dedica també una petitíssima part de la seva obra a narrar la història de l'Església), o bé fusionant les dades del castellà i l'abat de San Frontes i traient-ne conclusions originals.

El pas de les anomenades fonts vertebrals o principals a les altres es troba sovint indicat amb una referència explícita («diu, afirma o he trobat en tal autor») o amb una sèrie de circumloquis («alguns altres o certs historiadors afirmen»).

Sobta, d'altra banda, constatar que de vegades la font vertebral especifica que ha tret les dades d'una altra de les fonts que Viladamor usará i l'autor no ho recull (cap. XXVII, 71-72, per a Morales i Beuter), o que desautoritza alguna de les seves fonts sense que sembli adonar-se'n (cap. LXXXVIII, 19).

LES CRÒNIQUES DE PERE MIQUEL CARBONELL, PERE ANTONI BEUTER, FRANCESC TARAFÀ I LLUÍS PONÇ D'ICARD

Entre aquests altres textos que Viladamor usava de primera mà no sorprèn veure les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell, publicades a Barcelona el 1547 i que, anys abans, s'havien gestat a l'Arxiu Reial.²³⁷ Carbonell és citat poc, i sempre a partir de la segona meitat de l'obra (cap. LXXVII, 61; LXXX, 12; LXXXII, 29, 32; LXXXIII, 35; LXXXVIII, 18; i LXXXVIII, 46); Viladamor l'usa especialment per introduir noves dades sobre les dates de regnat dels reis gots i sobre els seus noms, però no sempre hi està d'acord, i fins i tot algun cop s'equivoca a l'hora de llegir-lo.²³⁸

A propòsit del rei Vàlia, per exemple, Viladamor recorda que morí després de tres anys de regnat, i afegeix: «Carbonell y Vaseo volen pretendrer visqué vint-y-dos anys, la qual opinió molts la reproven» (cap. LXXVII, 61-62). En aquest cas valen per a Vasaeus i Carbonell les crítiques que Morales (1577: f. 23v) aplicava al primer d'aquests: «Vaseo se puso muy de propósito a probar que Walia reynó veynte y dos años; sus fundamentos son tales que se podrá escusar el detenimiento de mostrar como son malos (y entre los otros inconvenientes ponían una terrible confusión en la cuenta destos tiempos sin que nadie pudiesse valerse en ella).»

O, encara, més endavant sobre Euric: «del qual scriu Carbonell fonc molt christià, que no sé de quin auctor ho ha tret» (cap. LXXXII, 28-30); l'autor en qüestió és Diego de Valera a la seva *Crónica abreviada* (1482) —fet que confirmaria, de retruc, que Viladamor no coneix l'obra del castellà.²³⁹

Malgrat tot, no sempre s'hi troba amb desacord: prefereix Carbonell a Morales, per exemple a l'hora de decidir com ha d'anomenar un personatge (cap. LXXX, 42).

237. Les citacions de Carbonell són fetes sobre l'edició moderna, a cura d'Agustí Alcoberro (Carbonell 1997); per a l'edició de 1547: Muñoz Romero 1858: p. 88-89, Aguiló 1923: núm. 2815, Palau 1948-1976: núm. 43729, Madurell-Rubió i Balaguer 1955: p. 845-846, Carbonell 1997: p. 36-41 i Miralles-Toldrà 1997: p. 56-57. La nombrosa bibliografia que ha generat l'obra de Carbonell es troba recollida, fins l'any 1997, a Carbonell 1997; d'entre les aportacions posteriors destaquem Cirillo 1998, *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. I-III, Alcoberro 2000a, Toldrà 2002a, íd. 2002b i tot el que darrerament s'ha dit sobre les *Regles d'esquivar vocables...* (Badia 1999, íd. 2002 i Colón 2001).

238. En una sola ocasió Viladamor confon les dades que li forneix Carbonell (cap. LXXXIII, 35); ha de tractar-se d'un error de lectura del barceloní i no pas d'un copista o d'una font intermèdia.

239. Que la font de Carbonell és Valera ho diu Alcoberro (Carbonell 1997: p. 198-199).

El que més sobta, però, no és que Viladamor no comparteixi opinions amb el seu antecessor en el càrrec, que de vegades sí que ho fa, sinó que en cap moment mencioni que era arxiver.

Viladamor atorga també validesa a les opinions del teòleg Pere Antoni Beuter, amb qui hem assenyalat que potser l'unia una relació personal a través dels Requesens-Zúñiga.²⁴⁰ Del valencià, Viladamor n'extreu, explícitament, dades precises: els anys de regnat d'algun dels vint-i-quatre primers reis (cap. II, 21, 29 i 55; III, 43), la interpretació del sentit d'un antropònim (cap. III, 14; III, 91), la localització d'un indret en territori català (cap. LXXXVIII, 33), o dades que afecten un personatge concret (cap. LXXXVI, 18; LXXXVIII, 71).

L'arxiver barceloní agafa informació de Beuter no només en les ocasions en què el cita directament; en altres casos també l'usa, però no reconeix el seu deute. Per exemple, a propòsit del Diluvi Viladamor especifica que Noè sortí de l'arca «en un lloch alt nomenat Osila, situat en las montanyas de Armènia» (cap. I, 18-19), dada que diríem que extreu per força del valencià (cf. Beuter 1998: p. 53) perquè no la reporta cap altra font de les usades.

Per a les seves citacions, Viladamor feia servir l'edició catalana (1538) i no la castellana (1546). El barceloní no es va fer ressò dels canvis introduïts per Beuter el 1546 respecte de l'edició de 1538, tal i com sembla demostrar la sorpresa que li suposen certes asseveracions del valencià: «Dit Ybero concòrdan los auctors que governà trenta-y-set anys, excepto Beuter, que scriu foren tant solament vint-y-vuit» (cap. II, 19-21); efectivament, Beuter deia això el 1538 (Beuter 1998: p. 76), però a la versió castellana va corregir aquesta dada (possiblement l'impressor de 1538 havia equivocat les xifres): «Muerto Túbal reynó Ibero, y tuvo el señorío de España treinta y siete años» (Beuter 1546: f. XXIV).

240. Les dades sobre Pere Antoni Beuter són de Ximeno 1747-1749: vol. I, p. 103-105, i vol. II, p. 376, Rodríguez 1747: p. 371-373, Merimée 1895: vol. I, p. 221-222, i vol. II, p. 393-394, Cirot 1904: p. 95 i 149-153, Castañeda 1920: p. 19-24, íd. 1932, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 378-380, Mateu i Llopis 1944: p. 23 i 44-46, Vidal 1952-1953, Batllori 1967, Berger 1987: p. 422-424, Solervicens 1988: p. 43-54, Sirera 1995: p. 233-235 i Duran 2000b: p. 142, a més dels pròlegs a les edicions facsímils de 1831 i 1538/1604 de Joan Fuster i Vicent Escartí, respectivament, i les edicions modernes d'Iborra (Beuter 1982) i Escartí (Beuter 1998).

El mateix estupor li produeix una notícia sobre l'arquebisbe Montà («An aquest arquebisbe Montano Beuter lo nomena heretge, que no sé yo de ahont ho tragué»; cap. LXXXVI, 17-19) que extreu, certament, de la *Primera part de la Història de València* («En temps de aquest [Amalaric] se tingué lo segon concili toledà en Toledo contra Montano, heretge»; Beuter 1998: p. 156). La referència, en canvi, no figura a l'edició castellana de Beuter (1546: f. LXXXVIIIv), on el valencià esmenta el segon concili toledà sense fer cap menció de l'arianisme de Montà (explica, per contra, una notícia que no figurava a l'edició catalana: que Amalaric ho era).

A més, l'ús de la versió castellana de la primera part, que trobem en una única ocasió, no és directe sinó a través d'una de les fonts de Viladamor, Illescas (cap. LXXII, 66).²⁴¹ Que la citació és indirecta i no de primera mà sembla confirmar-ho, d'una banda, que la font de tot el capítol on figura és Illescas i, d'una altra, que no trobem cap més citació en tota la *Història* de la versió castellana de Beuter. Finalment, hi ha els exemples adduïts anteriorment, que confirmen que Viladamor usava l'exemplar català.

Viladamor també es troba d'acord amb un altre autor que potser va conèixer personalment, el canonge de la seu barcelonina Francesc Tarafa.²⁴² Tot i que el cita poques vegades (cap. I, 140 i II, 30 i 55), l'obra de Tarafa és aprofitada, encobrint el nom de l'autor, en més ocasions que no sembla (per exemple, cap. III, 81 i 101-126, i V, 30); les notícies extretes del canonge les trobem majoritàriament a l'inici de la *Història* i són emprades per Viladamor a l'hora de precisar aspectes de la cronologia.

Antoni Viladamor havia d'usar el *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber*, l'única obra de Tarafa que va merèixer els honors de la impremta, i ho havia de fer en l'edició que va aparèixer

241. Per a les edicions de Beuter remetem a la bibliografia citada en la nota anterior i a les notícies de Muñoz Romero 1858: p. 274-275, Serrano Morales 1898-1899: p. 285, Aguiló 1923: núm. 2814, Ribelles 1929: vol. II, p. 119-135, Palau 1948-1976: núm. 2.882-2.832, i Sanchis Sivera 1999: p. 36 i 70. Les citacions de Beuter per Viladamor són fetes sobre l'edició d'Escartí (Beuter 1998) i la castellana de 1546.

242. Sobre la possibilitat que Tarafa i Viladamor es coneguessin a l'Arxiu Reial veg. p. 111. Per a l'estudi de la vida i l'extensa producció del canonge: Torres Amat 1836: p. 613-615, Roca i Cornet 1867, Cirot 1904: p. 169-172, Moliné i Brasés 1917, Mateu i Llopis 1944: p. 23-26, Sanabre 1948: espec. p. 37-53, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 22, Tarafa 1952-1954, Pladevall 1981: p. 33-34, Riquer 1983: vol. II, p. 745-755, Arnall 1985, Cortadella 1988: p. 121, Vilallonga 1990-1991, íd. 1993a, íd. 1993c, íd. 1996, Campos 1995, Miralles-Toldrà 1997, Alcoberro 2000, Vilallonga-Ferrer 2000 i Ferrer 2003.

a Colònia el 1577;²⁴³ el *Rerum Hispaniae memorabilium annales* de Vasaeus, una altra de les fonts de l'arxiver Viladamor, va ser publicada juntament amb la crònica de Tarafa en l'edició de l'any setanta-set, raó per la qual mantenim que el barceloní emprava l'esmentada impressió. Malgrat que totes les vegades que agafa informació del canonge, tant explícitament com implícita, podem localitzar les referències a la manuscrita *Crònica de Catalunya* (c. 1553) de Tarafa, descartem per diverses raons la possibilitat que sigui l'obra en què es basa Viladamor:²⁴⁴ en primer lloc, perquè aprofita simultàniament Vasaeus; en segon, perquè sempre que l'arxiver usa un text manuscrit deixa constància d'haver-ho fet.

Un altre dels autors emprats pel barceloní és Lluís Ponç d'Icard, de qui hem conjecturat que Viladamor podia mantenir contactes a través de la família Requesens.²⁴⁵ Viladamor es va servir del *Libro de las grandezas de Tarragona*, l'única obra impresa durant l'edat moderna de Ponç d'Icard; no pot ser que fes servir l'original català, manuscrit, ja que alguna de les inscripcions que reporta no hi figuren.

Ponç d'Icard únicament és esmentat explícitament en una ocasió al llarg de tota la *Història* (cap. LXVI, 36). Malgrat això, l'arxiver va fer més ús del *Libro* del que es dedueix d'aquest recompte. En parlar de l'edicta que Cèsar August féu a Tarragona, afirma: «En aquest matex any scriuen alguns historiadors que, stant Çesar August en Tarragona, féu fer lo edicta de que-s descrigués tot lo món, y, encara que és cosa molt aprovada y tinguda per tal, Ambrosio de Morales, ab alguns motius per ell inventats [...], ho té

243. Hi ha dues edicions anteriors (*Francisci Taraphae barcinonensis de origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber, multarum rerum cognitione refertus*, Anvers, Ioannis Stelsii, 1553; R. Beale, *Rerum hispanicarum scriptores*, Frankfurt, 1579 [que coneixem només per referències]) i una traducció castellana d'Alonso de Santacruz (*Crònica de España [...] traduzida de lengua latina en castellana*, Barcelona, Claudi Bornat, 1562); l'altra impressió és posterior a la mort de Viladamor (Schott 1603). Per a les esmentades edicions veg. Muñoz Romero 1858: p. 88 i Palau 1948-1976: núm. 327552-327554 i 305068.

244. Tampoc no es pot tractar de la succinta *Linea regum Hispaniarum* de Tarafa (c. 1538-1541), que ens ha pervingut només manuscrita, ja que la primera de les citacions de Viladamor no hi figura.

245. Aporten dades sobre la vida i l'obra del tarragoní Torres Amat 1836: p. 313-314, Arco 1902, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 84-85, Mateu i Llopis 1944: p. 26-28, Sánchez Real 1954, íd. 1957, íd. 1990, Soberanas 1958, Massó 1985, íd. 1989, Palau 1986, Cortadella 1988: p. 125-127 i 129, Duran 1988, íd. 1993 i Alcobarro 2000; cf. també *infra*, n. 247. Hi ha edicions modernes (que hem usat per al nostre estudi), amb pròlegs de Sánchez Real i Duran, de l'edició castellana (Ponç d'Icard 1980) i catalana (Duran 1984) del *Llibre de les grandeses de Tarragona*; per a l'edició de 1573(2) del *Libro* veg. Muñoz Romero 1858: p. 257, Palau 1948-1976: núm. 231314 i Sol-Torres 1996: p. 33.

per opinió errònia. Al qual, si bé en tota aquesta ma història seguesch, en aquest particular só de contrària opinió, del que, fent-ne jutge al lector desapasionat, posaré así las rahons fan per a la conprobasió y verificatió de que dit edicte se féu en Tarragona, y també las que dit Morales en contrari posa» (cap. LIIII, 49-58). Hauria estat una bona ocasió per reconèixer que les dades per rebatre Morales les extreurà, totes, de Ponç d'Icard («scriuen alguns historiadors»), però no ho fa.²⁴⁶

En altres indrets, i també amagant el nom de Ponç d'Icard, Viladamor es va tornar a valer de l'obra del tarragoní per completar les notícies epigràfiques del castellà Ambrosio de Morales (cap. LX, 4 i s.).²⁴⁷

Així, a més d'Ocampo-Morales i d'Illescas, són quatre obres d'autor català les que Viladamor farà servir per construir la *Història*; d'aquests, Carbonell havia estat arxiver de l'Arxiu Reial, com ho era ell, i els altres tres és possible que els conegués personalment.

PLINI, IOANNES VASAEUS I DAMIÃO DE GOES

Però ultra aquestes cròniques catalanes, Viladamor va farcir les fonts castellanques amb altres autors que manejava de primera mà: Plini, Vasaeus i, possiblement, Goes.

Entre els clàssics de l'antiguitat, la *Història natural* de Plini és citada reiteradament per Viladamor, ara bé, tan sovint com ho poden ser Polibi o Titus Livi. A diferència d'aquests dos autors, però, l'obra

246. Que en l'esmentat passatge és certament el tarragoní i no cap altra la font de Viladamor ho demostra el mal ús que fa d'una de les citacions (Margarit) d'aquest: veg. cap. LIIII, 72-73.

247. Recordem la influència d'Antoni Agustí en el procés d'elaboració del *Libro de las grandezas de Tarragona* de Ponç d'Icard des de la seva primera versió, en català, fins a la publicació el 1573 (Duran 1984, Massó 1985 i Sol-Torres 1996, entre altres; sobre Agustí i l'epigrafia: Mayer 2001). El tarragoní sospitava que Morales havia pogut veure, a través d'Antoni Agustí, alguna de les inscripcions, inèdites, del seu *Llibre*, tal i com s'intueix en una carta que adreça a l'arquebisbe: «Mestre Salom, llibreter, m'ha dit que Ambrosio de Morales ha imprimit un llibre, en lo qual diu que són tots los epigramas de Tarragona. Lo que tinc per impossible hi sien tots, si ja no els té per vostra senyoria» (cito segons Duran 1984: p. 44; la carta és avui a la BUB, ms. 94, f. 91-92v —veg. *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. II.1, p. 98-103—); per aquesta raó, Ponç d'Icard es va dedicar a contrastar les dades epigràfiques de les *Antigüedades* (1575) amb les que fins aleshores tenia recopilades per al *Llibre* (Duran 1984: p. 44 i Massó 1985: p. 87-89 i 93-94). Les opinions que sobre l'obra de Ponç d'Icard tenia Agustí (feta amb voluntat però plena d'errors) i que exposa a Zurita en una carta de l'any 1577, no haurien satisfet el tarragoní (cf. Massó 1985: p. 88-89).

de Plini Viladamor constata explícitament que la manejava: «Y com aquesta repatrició que assí tinch descrita la haja treta de Ambrosio de Morales, comprovada ab Plini, que la féu com a home instruhit de las cosas de España per haver estat en ella ab càrrech de qüestor [...] en temps de l'emperador Vespasià y de sos fills [...]» (cap. LVIII, 149-154).

L'interès per la *Història natural* de Plini a l'Espanya del segle XVI és prou conegut; fou un dels autors més difosos durant l'edat mitjana i el Renaixement i Viladamor en fou un dels seus lectors. Això no significa que cada cop que Viladamor cita Plini el tingui davant; a excepció d'aquest cas, deduïm que les altres referències són preses de les fonts.²⁴⁸

Les raons que van impulsar Viladamor a aprofitar l'obra del flamenc Ioannes Vasaeus són unes altres; les hem exposades més amunt a l'hora de parlar del *De origine* de Francesc Tarafa.²⁴⁹ Vasaeus, que és citat únicament en dos capítols de la *Història* (cap. II, 30, 55 i 58; LXXVII, 61), en el primer al costat de Tarafa, és aprofitat també en altres ocasions de manera encoberta.

Un cas que hem de considerar a part és el de l'historiador portuguès Damião de Goes, que fou nomenat cronista del regne l'any 1558 (i després destituït). No hem aconseguit saber si Viladamor el consultà directament o no, ara bé, deduïm que sí que ho féu.²⁵⁰ El barceloní el cita a propòsit dels anys de regnat d'Idubeda (cap. II, 30) i exposa la seva opinió al costat de les d'Ocampo, Beuter, Vasaeus i Tarafa; cap dels quatre historiadors esmentats recull a la seva crònica les opinions de Goes.

248. És significatiu que el text de Viladamor estigui farcit de castellanismes en alguna de les ocasions en què esmenta Plini, i que aquests es puguin explicar per contaminació amb la font primària (veg. cap. LVII, 21).

249. La de Vasaeus és l'única obra d'un autor coetani no peninsular que Viladamor cita directament, fet que convida a pensar que l'arxiver l'empra per la senzilla raó que es troba impresa al costat de la de Tarafa; per aquestes circumstàncies, descartem que Viladamor usés l'edició apareguda a Salamanca el 1552 (*Chronici rerum memorabilium Hispaniae*). Per a l'obra del de Bruges: CIL: vol. II, p. XI, Cirot 1904: p. 158-168, Fueter 1914: p. 276-277, Sánchez Alonso 1941-1950: vol. II, p. 19-22, Tate 1970 i id. 1997: p. 242-243 i 245-246.

250. No ens ha estat possible localitzar la referència de Goes entre les obres que hem consultat: *Hispania* (Lovaina: Rutgerus Rescius, 1542), *Fides, religio, moresque Aethiopum* (Lió: Ioannes Boehme, 1620), *Chronica do felicissimo rei dom Emanuel* (Lisboa: Francisco Correa, 1566), *Chronica do principe dom Ioam* (Lisboa: Francisco Correa, 1567).

FONTS MANUSCRITES (NARRATIVES I DIPLOMÀTIQUES)

A més de les fonts esmentades, impreses, Viladamor es va valer d'una sèrie de manuscrits: alguns també són adduïts per Morales, però l'arxiver hi tornà per consultar-los directament; altres, en canvi, són coneguts sense intermediari.

Entre els primers, alguns volums d'El Escorial i de Toledo. Viladamor esmenta un parell de vegades dos manuscrits de la biblioteca d'El Escorial:²⁵¹ «Tots aquestos concilis [anys 589-599] se verifícan ab un original molt antich que yo he vist en la libreria del monastir d'El Scurial, lo qual pens és lo que Ambrosi de Morales diu stava en lo monastir de Sant Millán de la Cogolla» (cap. LXXXXVI, 76-79); i, més endavant: «Lo qual concili [Toledo, 610] està tot íntegrament scrit en dos còdichs antichs que vuy estan en la libreria del real monastir de Sant Lorens d'El Scurial, los quals he vist yo» (cap. LXXXXVIII, 26-29).

Els dos volums que Viladamor afirma haver vist són descrits amb més detalls per Ambrosio de Morales: «Este concilio está entero en dos códices antiguos de los que tiene el real monasterio de San Lorenzo del Escorial, el uno es el de San Millán de la Cogolla y el otro el Alveldense o Vigiliano» (Morales 1577: f. 108).

D'aquests volums n'havia parlat Morales amb anterioritat, sota el títol «De los libros antiguos y algunas otras ayudas que tuve para escrevir mucho de lo de aquí adelante»:²⁵² «En el real monasterio de San Laurencio del Escorial vide y reconocí con cuydado dos originales antiquísimos de concilios que el rey nuestro señor allí ha mandado poner. En ambos están señalados los años que se escrivieron. Y el uno ha más de seyscientos y sesenta años que se escribió, y a mi creer en Sevilla, mas éste tiene muy pocas cosas que no estén impresas, aunque todo es muy emendado lo que tiene. El otro es un excelente original, assí porque ha más de quinientos y noventa años que se escribió en un monesterio de San Martín del lugar llamado Alvelda (y es junto a Logroño, allí lo escribió un monge llamado Vigilia), como por cosas que tiene de nuevo en los concilios y muchas también fuera dellos. Todo se pondrá en sus lugares; a

251. Sobre la formació de la biblioteca i la procedència dels seus fons: Antolín 1910-1923: vol. I, p. VIII-L, i vol. V, p. 1-305, íd. 1921: p. 11-65, Zarco Cuevas 1924-1929: vol. I, p. IX-LIII, i vol. III, p. 453-559, Revilla 1936: p. I-CXXII, De Andrés 1973, Graux 1982, Solís 1997: p. 1210-1213 i Checa 1998: p. 37-44.

252. La relació de Morales amb la recopilació de fons per a la biblioteca d'El Escorial fou intensa; per a aquest aspecte val la bibliografia citada a les n. 234 i 251.

este original llamo yo algunas vezes el Grande de San Lorenzo» (Morales 1577: f. 10); i, de nou: «Después me embió también su magestad a Plasencia para traerle muchos libros antiguos de mano que quedaron en la librería del señor obispo de aquella ciudad, don Pedro Ponce León, quando murió. Y aunque truxe muchos para el real monasterio de San Lorenzo, y todos excelentes [...], mas entre todos fue uno muy señalado el original antiguo de concilios que fue del insigne monesterio de San Millán de la Cogolla de la orden de San Benito; acabóse de escribir como en él se señala, por la era el año del nascimiento de nuestro Redemptor novecientos y noventa y quatro, y, así, ha más de quinientos y ocho años que se escribió» (Morales 1577: f. 12).

Viladamor fa referència, doncs, al volum de San Millán de la Cogolla, que cita explícitament, i al *Codex Vigilianus*, avui encara a la biblioteca d'El Escorial.²⁵³ Pel que fa al primer, el *Codex Hispalensis*, que provenia no de Sevilla sinó de La Rioja, va desaparèixer durant l'incendi de 1671.²⁵⁴

El barceloní pot deduir de quin dels dos còdexs es tracta la primera vegada que cita els originals dels concilis gràcies a la còpia d'un fragment d'aquest manuscrit que fa Morales (1577: f. 108v-109v); li queda, però, el dubte, perquè el castellà, que copia també un fragment de l'altre volum esmentat, no especifica cada cop d'on treu la informació, i, així, només de l'ordre que segueix en l'exposició dels fets Morales Viladamor pot conjecturar que el primer és el que ell ha vist.

Pel que fa als manuscrits que ha consultat a Toledo, Viladamor els cita en diverses ocasions: «En lo primer any de son regne [*i. e.* de Gundemar], als vint-y-tres de agost, se celebrà concili general en Toledo, com apar en un llibre antich que està en lo sagrari de Toledo, en lo qual se tracta sobre la distinció de las dos jurisdictions, ecclesiàstica y seccular» (cap. LXXXVIII, 23-26); «Aquest concili [toledà III] està tot censer y complidament scrit en los dits dos libres antichs de Toledo, ab todas las subscriptions dels metropolitans y bisbes» (cap. CI, 61-64); «Aquest concili [toledà IX] en los llibres stampats no té firma dels bisbes que y entrevingueren, enperò en los antichs de Toledo, que com tinch dit los he vists en la llibreria de Toledo [...]» (cap. CVIII, 11-14); «Y [...] entre los altres [manuscrits

253. De Andrés 1973: p. 27; veg. Antolín 1910-1923: vol. I, p. 368-404.

254. De Andrés 1973: p. 20.

del *Liber iudicum*] que n'ha vist [Ambrosio de Morales], és hu molt antich en la santa iglésia de Toledo, ahont après de ser scrita cada lley en llatí està la matexa traduhida en castellà, lo qual també l'he vist en dita libreria de Toledo» (cap. CI, 79-82); i, finalment: «Lo matex Tayó, bisbe de Çaragoça, en una lletra que scrigué y està inpresa en las obras de sant Gregori, la qual he vista y llegida en un original antiquíssim dels *Morals* de sant Gregori que està en la llibreria de la santa iglésia de Toledo, ahont està posat per memòria que ha més de set-cents anys que està scrit» (cap. CV, 39-44).

Dels originals dels concilis i el *Liber iudicum* diu Morales: «La santa iglesia de Toledo tiene en su librería dos originales de concilios, escritos de letra góthica. El uno se acabó de escrevir aquí, en Alcalá de Henares, el año de nuestro Redemptor mill y noventa y cinco, que assí lo señala al cabo del libro, por la era MCXXXIII, un sacerdote Juliano, y dize lo escribió en este lugar. El otro original es un poco más antiguo, pues se acabó de escrevir el año mill y treynta y seis de nuestro Redemptor, porqué assí también lo señala el que lo escribió. Con esto, ha más de quinientos y treynta años que se escribió el uno y más de quatrocientos y setenta el otro. Prestómelos don Pedro Manrique, canónigo y obrero de la santa iglesia y hijo del adelantado de Castilla [...]. Saqué destos originales muchas cosas insignes y nuevas que en lo impresso no se hallan, con aver emendado por ellos también mucho de lo que comunmente anda [...]. Y también en esta santa iglesia de Toledo el original del *Fuero Juzgo*, de donde yo saqué lo que convenía» (Morales 1577: f. 9v-10).

Pel que fa als *Morals*, Ambrosio de Morales (1577: f. 135-135v) afirma exactament el mateix que després repetirà Viladamor.

El cas de dos manuscrits que Viladamor afirma haver consultat a El Escorial és diferent. En ambdós casos l'autor certifica haver-los vist («he trobat», «stant yo»), i les seves fonts no els esmenten:²⁵⁵ «En la libreria d'El Scurial he trobat un libre scrit de mà que-s nomena lo auctor Severo, sens dir de quina nació és, lo qual scriu la vida de dit emperador Galieno y los treballs que en Itàlia y España tingué, ab los molts tirans que contra d'ell se alçaren» (cap. LXIII, 89-93); i, un xic més enllà: «També, stant yo en lo monastir d'El

255. No hem sabut identificar cap dels dos manuscrits; hem consultat el catàleg que Antonio Gracián féu arribar a Juan de Zúñiga el 1572 (De Andrés 1973) i Antolín 1910-1923.

Scurial lo any pasat de mil sinch-cents vuytanta-tres, mirant alguns dels llibres antichs scrits de mà que la magestat del rey nostre señor ha fet aportar en la libreria de dit monastir, llegí en un llibre intitulat *De gestis gottorum*, sens nomenar auctor, com en lo any sis-cents cinquanta-set de la nativitat de nostre Señor, en un concili nacional que-s celebrà en Toledo de temps del rey Reccesvhint, Joan, vicari de Maurelo, bisbe de Urgell, se conpurgà ab foch de una falsedat que l'havían accusat» (cap. LXXXVI, 43-52).

Tampoc prové de cap font que coneguem l'esment d'un document que diu haver vist a l'arxiu dels canonges de la seu de Vic: «La qual forma se troba en Cathaluña ésser stada guardada per molts anys, y particularment en la diòcesis de Vich fins en l'any [*espai en blanc*] de la nativitat de nostre Señor, com apar en lo archiu dels canonges de la seu de Vich» (cap. LXXXV, 42-45). La notícia, a part de proporcionar-nos la certesa que Viladamor hi havia estat, confirma que certament l'autor tenia la intenció de fer servir fonts diplomàtiques per a la confecció de la segona i tercera parts de la seva crònica.²⁵⁶

No podem tancar aquest capítol sense fer esment d'un manuscrit que Viladamor coneixia, per bé que no va utilitzar a l'hora de redactar la *Història*. Es tracta d'un exemplar de la *Crònica de Sant Joan de la Penya*, avui a la Biblioteca Nacional de Madrid, on encara ara podem llegir: «signum mei Antonii Villadamor, regia auctoritate notarii publici» (ms. 1811: f. 75); aquest còdex havia passat també per les mans de Pere Miquel Carbonell, que hi estampà la seva signatura i l'omplí de notes de diversa consideració: crides de lectura, rectificacions, ampliacions, etc.²⁵⁷ El còdex, segons explicava Carbonell en una nota, «ha estar de manament del senyor rey de perpetual memòria dins lo Real Archiu situat en la ciutat de Barcelona» (ib., f. [1]), on és evident que el devien llegir els dos arxivers; el 1621 és en mans de Gaspar Galceran de Castre i de Pinós, comte de Guimerà, que recorda haver-lo trobat «entre las escrituras que se guardavan en Guimerá» (ib., f. [4]).²⁵⁸

256. Viladamor ho declara a la dedicatòria de la *Història*; ho tractem de nou a les p. 189-192.

257. Sobre la utilització de la *Crònica de Sant Joan de la Penya* per Pere Miquel Carbonell veg. Carbonell 1997: vol. I, p. 74-76.

258. Per a la història del manuscrit veg. Nicolás Antonio (1788b: vol. II, p. 171), que ens ennova de l'existència d'un manuscrit on hi hauria notes a mà de Carbonell i els signes d'aquest i de Viladamor; d'altra banda, el mateix autor (1788a: vol. II, p. 153) assegura que Juan Francisco Andrés de Uztároz s'havia servit, per a les seves *Notae ad coronationes Regum Aragoniae*, d'un *Chronicon Regum Aragoniae* d'autor anònim amb

EPIGRAFIA I NUMISMÀTICA

Viladamor, que participava del corrent contemporani d'admiració del món clàssic, va saber prestar atenció no solament a les fonts impreses i manuscrites sinó també a les inscripcions i a les monedes.²⁵⁹

Les inscripcions i monedes d'herois, emperadors i divinitats, com certs mites i llegendes, tenien la funció d'ennobrir les ciutats on es trobaven i, en conseqüència, l'àmbit geogràfic que representaven; d'aquí, doncs, la necessitat de transmetre-les i, si no satisfien les expectatives o senzillament no n'hi havia, de modificar-les o inventar-les. Les fonts de Viladamor igualen en importància les notícies d'aquestes fonts amb la de les literàries, ja que tant les unes com les altres els forneixen material que els pot ser útil per als seus interessos.²⁶⁰

Viladamor s'esforça per completar les dades epigràfiques que transmeten Ocampo i Morales incorporant algunes notícies del *Libro de las grandezas de Tarragona* de Ponç d'Icard; a més, constatem l'in-

anotacions autògrafes de Pere Miquel Carbonell i amb els «subscripta signa» d'aquest i d'Antoni Viladamor, versemblantment el còdex que cita en l'anterior ocasió. Segons Torres Amat (1836: p. 661), s. v. «Antonio Viladamor», el manuscrit en qüestió «se conserva en el Real Archivo de Barcelona.» D'altra banda, del comte de Guimerà és una nota, rubricada per ell, on s'explica la història del volum: «Nós, don Gaspar Galçeran de Castro y Pinós, conde de Guimerà, vizconde de Évol y Alquerforadat por la gracia de Dios, haçemos fe y verdadera relación que este libro manuscrito en pergamino intitulado *Crónica de los reyes de Aragón y condes de Barçelona* le hallamos entre las escrituras que se guardavan en Guimerà, el qual estava como de presente está, enquadernado con cubiertas de beçero, que por su antigüedad no se conoçía de qué color fue. El qual, porque será fuerça por estar muy desligada y desecha la enquadernación haverlo de enquadernar de nuevo, que será imposible que se conserve en él los signos que en las espaldas de las tablas están puestos de Miguel Juan Carbonell (cuyas addiciones de la margen deste libro son de su mano) y el signo también de Antonio Villadamor, el uno archivero del Archivo de Barcelona y después cronista, y el otro notario y también cronista, nos ha parecido haçer la presente relación para que, teniéndose dello noticia, se le dé el crédito y estimación que merece escritura tan antigua y autoriçada. En fe de lo qual la mandé haçer de mano agena y firmada de la mía en Frescano, a catorçe días del mes de mayo 1621» (f. 4); efectivament, el manuscrit és ple de notes autògrafes de Carbonell, que anota el text (veg., per exemple, la del f. [1v], on se'ns adverteix de la cautela amb què cal llegir les històries dels primers pobladors d'Espanya; la del f. 56v, sobre la descendència de Pere II segons un document custodiat a l'Arxiu Reial) o copia l'epigrama del seu cosí Jeroni Pau «Ad Barcinonem» (f. 74v). Per sort, i contra el que manifestava el comte de Guimerà, l'enquadernació no va malmetre les rúbriques dels dos arxivers: la de Carbonell al f. 75 i la de Viladamor al f. 75v. Sobre aquest manuscrit veg. també: Massó i Torrents 1896: p. 217-218, Domínguez Bordona 1931, p. 33-34, *Inventario...* vol. V, p. 217-218, Soberanas 1973: p. 28-30, Llobet 1995: p. 113-114, *Repertori de manuscrits...*, vol. III, p. 127 i 169 i Toldrà 2002a: p. 173-176. De Andrés (1988) ha inventariat altres manuscrits del comte de Guimerà que van anar a parar a la BNM.

259. La importància de l'epigrafia en la història cultural del Renaixement hispànic ha estat estudiada de manera global per Gimeno 1997; en l'àmbit català destaquem Mayer 1998 i Duran 2003.

260. Morales 1574: f. [16-16v] prel.

terès que li desperta la matèria perquè es preocupà per corregir les localitzacions, que li devien semblar errònies, d'algunes de les pedres que transcriu. En una ocasió ho fa (cap. LXI, 72), però en dues més tan sols tenim constància que pretenia fer-ho, i per això deixa, on havia d'indicar-ne la circumscripció, un espai en blanc (cap. LX, 4, i LXI, 63).

D'altra banda, en una ocasió Viladamor assegura haver vist a Lisboa, en poder d'un cavaller portuguès —potser, doncs, durant la seva estada a Portugal l'any 1582— una moneda del rei visigot Roderic (cap. CXXVI, 18-20); tot i que les dades sobre la moneda i sobre la inscripció que conté figuren a Morales (1577: f. 200), s'ha de remarcar que Viladamor s'apressa a deixar constància del fet viscut.

Autoritats

A més de les fonts esmentades, Viladamor cita un nombre molt elevat de textos que, a voltes, no sabem si coneixia de primera mà. En determinats casos és difícil assegurar si té davant un text o si es val únicament d'una font primària; en altres sembla prou evident que no el coneix; i, encara en uns altres, es fa difícil establir si l'error en la referència prové de Viladamor o d'un copista.

Font citada no vol dir, certament, font usada. L'autor, que té a mà els fons de l'Arxiu Reial i que afirma conèixer les biblioteques de Toledo i El Escorial, així com l'arxiu de la seu de Vic, ens atrevim a assegurar que havia llegit molts dels textos que esmenta; ara bé, això no vol dir que els «comprovés», com afirma haver fet amb Plini o amb determinats manuscrits. La constatació que torna sobre certes obres porta a pensar que potser en mira d'altres, però és molt possible que, davant la citació d'un autor que considera important, opti senzillament per copiar el que troba escrit a la seva font. Les preferències d'Ocampo, Morales i Illescas sobretot, però també les de Beuter i Ponç d'Icard, són les de Viladamor.²⁶¹

És possible trobar el nom d'un autor escrit de manera incorrecta (Herateu per Hecateu d'Abdera, Nancleu per Naclerus, Garimay per Garibay), però ho podem atribuir als errors de còpia, tan comuns. Més significativa és, en canvi, la confusió entre el bisbe de Tours i el de Tui (cap. LXXXVIII, 58, 63), o entre sant Gregori i sant Jeroni (cap. LXXXVII, 137).

261. Una llista completa de les obres citades per Viladamor es pot trobar a les p. 198 i s.

Quan Viladamor reaprofita les notícies de les fonts, de vegades s'equivoca en la interpretació, de manera que proporciona dades valuosíssimes per esbrinar si té davant o no el text que cita. És el que passa quan llegeix malament Morales a propòsit d'Orosi (cap. XXXX, 40-43), o quan posa en boca de Nebrija el que no és:

Viladamor, cap. I, 137-141	Nebrija 1545: f. AIIII
Certifican alguns scriptors que, passats alguns anys après que Túbal stava en Espanya (sens exprimir quants foren, sols Antoni de Nebrija diu fonc a cap de cent y trenta anys, y lo canonge Tarafa ne posa quinze anys manco), vingué en ella son avi, lo patriarcha Noè, per a visitar-lo.	Is Iubal regnare orsus est in Hispania anno post diluvium circiter centesimo septuagesimo regnavitque annos centum q[ui]nquaginta quattuor, cuius anno centesimo sextodecimo ipse Noa venit in Hispaniam, ubi duas urbes condidit.

Altres vegades, en canvi, és més difícil saber què passa: en una ocasió Viladamor contradiu la seva font, Morales, i es posa al costat de Cèsar, la font última del passatge (cap. XXXXVIII, 30-31), però en un altre cas sembla prou evident que no té davant el text llatí de Cèsar (cap. XXXXVIII, 27).

Hi ha moments en què Viladamor no s'adona que la font l'està advertint d'un possible error. L'autor manté que el Tudense dóna a Teudis cinc anys i cinc mesos de regnat (cap. LXXXVIII, 78), quan el de Tui diu disset anys i cinc mesos (Tud. 48); Morales assenyalava: «De la cuenta del obispo de Tuy no ay para que hazer caso aquí, pues por falta de los libros, que están depravados y descuydadamente escritos, va tan fuera de orden que no le da a este rey más que cinco años y cinco meses.»²⁶²

L'estudi de les fonts i de les fonts d'aquestes es fa especialment difícil pel fet de no comptar amb estudis moderns, complets, sobre el tema. Quan la font primària de Viladamor usa per a les citacions una edició, o suposem que ho fa, i l'historiador barceloní repeteix la cita, és fàcil trobar-la. És el cas de la *Crónica general* d'Alfons el Savi que Viladamor recupera d'Ocampo-Morales; del de Zamora és l'edició de 1541 de Medina del Campo, i allà és on hem anat a trobar les notícies que proporciona el barceloní.

262. Morales 1577: f. 61v; i no era el primer cop que el castellà avisava sobre el mal estat del manuscrit: «El original que tuve de la historia de don Lucas, obispo de Tuyd, es harto antiguo y muy corregido; préstomelo frey Benito Arias Montano» (íd. ib., f. 10v).

Presenta una problemàtica pròpia, que defuig els límits del present estudi, la localització i anàlisi dels llibres manuscrits vistos per Morales i que Viladamor cita de segona mà (cap. LXXVIII, 10-17; LXXXVI, 8-17; íd. 40-41; LXXXVIII, 11-17; CII, 31-32; CXII, 74-76): que el castellà prefereixi un manuscrit de Jiménez de Rada per comptes de l'edició granadina de Sancho de Nebrija (1545), com manté en diverses ocasions (cap. CXVI, 28; CXXVIII, 79-82), o que usi un derivat de la crònica del moro Rasis (cap. CXXVIII, 100-103) implica, indefectiblement, que les cites de Viladamor cal anar-les a cercar en aquests còdexs.²⁶³

En aquest mateix apartat, i dignes d'una consideració especial pel fet de tractar-se de dos autòctons, són els casos de Joan Margarit i Pere Tomic.

El *Paralipomenon Hispaniae* és conegut per Viladamor de segona mà. El cita en dues ocasions, la primera a través de Ponç d'Icard (cap. LIIII, 65 i s.) i la segona mitjançant Illescas. Precisament el fragment de Margarit que Illescas reporta, cites incloses, és extret del *Paralipomenon Hispaniae*:

Viladamor, cap. LXVIII, 271-277	Illescas 1573: f. 56v	Margarit 1545: f. Vv-VI
Çelebrant-se en temps de dit papa [Silvestre] alguns concilis provincials, y particularment hu en Coblliure, y per ser vinguda santa Elena, mare de dit emperador [Constantí], en España, edificà la ciutat de Elna de son nom —del que n dóna testimoni lo cathalà Pau Orosi en sa <i>Ormesta mundi</i> , en lo libre setè, y Eutropi en sa història, en lo libre nou, tots dos dexeble de sant Agustí, y lo <i>Paralipomenon</i> gerunden- se en lo libre primer, capítol cinch.	Este concilio de Colibre dicen que mandó congregar el emperador Constantino, que a la sazón se hallava en España, y que se halló con él sancta Helena, su madre. Y por aver venido en España sancta Helena hallamos fundada la ciudad de Helena en la halda de los montes Pyrneos, que corrupta la letra se llama Helna por Helena; de lo qual dan testimonio Paulo Horosio en su <i>Ormesta mundi</i> , libro 7, y Eutropio en su <i>Historia</i> , libro 9, ambos discípulos de san Agustín, y frayles, y con ellos el <i>Paralipomenon</i> gerundense, libro I, capítulo 5.	Eisdem temporibus Helena civitas, quae a modernis Helna dicitur, condita est sive ab ipsa Helena sive a Constante nepote in sanctae ariae Helenae honorem. Apud eam etenim Constans decessit, prout de eius obitu meminit Eutropius li. IX et Paulus Orosius li. VII.

263. Per fer-nos una idea dels textos que consultà Morales és necessari recórrer als prolegòmens de les dues edicions de la crònica (1573: f. [9v-12v] prel., i 1577: f. 9v-12). Hem optat per buscar les referències en les edicions modernes d'aquestes obres; quan no les hem localitzat ho indiquem.

Si Illescas és la font de Viladamor aquí, Margarit és la d'Illescas. Ponç d'Icard i Illescas devien conèixer l'obra del gironí a través de l'edició de Granada de 1545.²⁶⁴

Pere Tomic, les *Històries e conquestes...* del qual foren molt divulgades a la Catalunya del cinc-cents, és esmentat en una ocasió. Tot i que la referència a Tomic (cap. IIII, 65) convida a agermanar-la amb Carbonell,²⁶⁵ la veritat és que Viladamor l'extreu de Beuter (cf. Beuter 1998: p. 81-82 i Carbonell 1997: p. 177).

Criteris de redacció. Manipulació de les fonts

El resultat de l'estudi de la *Història general de Catalunya* ens porta a distingir amb claredat dues etapes de redacció del text netament diferenciades: d'una banda, uns quants capítols més elaborats (els cinc primers i algun altre, com el LIIII o el LX) i, de l'altra, la resta de l'obra. En la primera, l'alternança de les fonts segons l'interès de l'autor és la clau que marca una escriptura més treballada; Viladamor té davant seu més d'un text i, així, pot relatar amb més seguretat esdeveniments que d'alguna manera la font vertebral no escateix del tot. Les cròniques d'Ocampo i Morales són, en aquests capítols, el teló de fons on Viladamor emmarca els altres textos que té a l'abast, alguns dels quals ja han estat citats pels castellans però que Viladamor recupera, tornant enrere, i d'on extreu dades o fets que aquells havien desestimat; pel que fa al cas d'Illescas, ja hem explicat que Viladamor només el completa amb Morales.

La resta de l'obra, diríem que és inacabada. Viladamor, que es trobava malalt, potser va veure l'oportunitat o va ser impulsat a presentar la *Història* a les Corts reunides aquell 1585 a Montsó. Si es pretenia institucionalitzar el càrrec de cronista alesh-

264. Sobre Margarit: Tate 1976, íd. 1980, íd. 1982, Vilallonga 1993a: p. 131-135, íd. 1993b: p. 55-57, íd. 1994, Lucero 2002, Alcoberro 2000, Fontán 2000. Per a l'edició de Granada impulsada per Sancho de Nebrija: Fernández Valverde 1987: p. XXIV-XXV, Hinojo 1991: p. 20-23 i Tate 1992. Que Ponç d'Icard fa servir l'edició de Sancho de Nebrija ho certifica ell mateix en uns *Apunts* inèdits (Duran 1984: p. 73).

265. Per a Tomic i la seva obra remetem a Pedrals 1992, íd. 1994, Riu 1992, Duran 1992, Iborra 1998, i íd. 2000. A propòsit de la polèmica Carbonell-Tomic, que és el que d'entrada fa pensar que la citació de la *Història* de Viladamor vingui d'aquí, veg. Alcoberro 1994 i Carbonell 1997: p. 41, 112-118. Hi ha edició facsímil de les edicions de Tomic de 1534 (1970) i de 1886 (1990).

res, com no sembla altrament, era bo comptar amb una obra enllestida.²⁶⁶

Als capítols «embastats» hi trobem l'espina dorsal de la crònica, és a dir, allò que Viladamor ha extret directament de les fonts «principals»; falta, però, el contrast amb les altres fonts primàries. Això no vol dir que Viladamor es limiti a copiar (en aquest cas, traduir), sinó que de vegades manipula el text, i ho fa resumint, corregint allò que considera errors i introduint alguns matisos, sempre d'acord amb uns interessos determinats (coincidents amb els de les institucions a qui dedica l'obra): l'exaltació del passat de Catalunya reivindicat sobre la base de la comparació amb els altres regnes de la Península.

Sabem que la intenció de Viladamor era seguir treballant per completar l'obra: després de la traducció calia enganxar, a la columna vertebral, noves obres de referència. I ho havia començat a fer, alternant, per a aquest propòsit, Ocampo-Morales amb Illescas.²⁶⁷ Bona prova que pretenia continuar treballant-hi, i que no havia tancat les investigacions, són, d'una banda, els espais en blanc per completar alguna informació, de l'altra, les oscil·lacions que presenta la *Història* en la data comptada des de la població d'Espanya, i, finalment, els desajustaments d'ordre intern que exposarem a continuació.²⁶⁸ Si l'autor no hagués tingut pressa per presentar l'obra a les Corts de 1585 i, com és evident, si no hagués mort, potser avui la *Història general de Catalunya* seria diferent.

Un únic text de referència

Per entendre l'abast del deute de Viladamor a Ocampo-Morales i a Illescas cal acarar els textos. Agafem un fragment extens on s'observa com Viladamor tradueix mot per mot les paraules d'Ocampo:

266. Els tres braços estaven d'acord que convenia nomenar un cronista: *Cort 1585 (Braç militar)*: p. 523; *Cort 1585 (Braç reial)*, p. 400 i 406; *Cort 1585 (Braç eclesiàstic)*, p. 530, 532 i 534.

267. Un exemple *supra*, p. 134.

268. Algunes de les particularitats esmentades fins ara, i altres que exposarem més endavant, serveixen a Hinojo (1991: p. 19-20) per argumentar que al *Bellum Navariense* de Nebrija li falta el retoc definitiu de l'autor.

Viladamor, cap. I, 58-75	Ocampo 1553: f. XXIV-XXIIv
Acerca d'esta primera vinguda de Túbal en Espanya tenen los historiadors diverses opinions, per lo que uns diuhen vingué per lo mar Oçeà, y que, entrant per la terra, en la primera província aont de propòsit parà fonc en la Bètica, nomenada après Andalusia, senyalant en ella çerts llochs (sens nomenar-los) aont pogués habitar part de la gent que aportava. Y que après de haver-los donat leys de com havían de víurer, y ensenyats molts secrets de naturalesa, y los moviments dels çels, y la manera que havían de guardar en los temps (repartint-los l'any en dotze mesos y en tres-cents xexanta-y-sinch dias y poch més), per lo que son principal intent era que la terra se habitàs, navegant per la costa del dit mar Oçeà, en la província nomenada après Portugal fundà una població de son nom, la qual vuy se diu Setúbal. Y que tornant après atràs en lo mar Mediterrà, arribant en la província que vuy se diu Cathalunya, en un lloch alt junct a la mar edificà una altra població nomenada Tarraçoau, que vuy se nomena Tarragona, que en lengua caldea vol dir «congregatió de pastors».	Y luego como Túbal en ella [<i>i. e.</i> Espanya] vino, la primera región donde dizen aver parado de propósito fue sobre la provincia que llamamos Andalusia, y allí señaló ciertas estancias en que moraron y quedaron muchos de los que consigo traía. A estos fue cierto que les dio costumbres fundadas en toda bondad, virtud, y les enseñó cosas de gran substancia, declarándoles principalmente los secretos de la naturaleza, los movimientos del cielo, las concordancias y misterios de la música, las exçelencias y grandes provechos de la geometría, con la mayor parte de la filosofía moral, haziéndoles reglas y leyes razonables en que viviesen, las quales dexó señaladas en metros muy bien compuestos para que más fácilmente las pudiesen aprender y tener en la memoria. Enseñóles también la manera que devían guardar en sus tienpos, repartiéndoles el año por doze meses y poco más, conformes al movimiento del sol [...]. Esto negociado, como la principal intención de Túbal fuese dar manera para que la tierra se morase, partió de Andalusia con algunos que lo siguieron, caminando por la costa del mar Oçeano hasta que llegó bien dentro de la provincia que después dixerón Portugal y fundó cierta población, a la qual, por causa de su nonbre, llamaron Túbal, a quien agora dezimos Setúbal [...]. Algunos destos [<i>i. e.</i> de les companyies de Túbal], bolviendo por las provincias della donde primero caminavan, llegaron a la región que después tuvo nonbre Cataluña, y allí certifica Iohan de Viterbo [...] que poblaron sobre la marina de Cataluña también otro lugar, a quien dixerón Taraçoan, que significa, según la lengua de los armenios y caldeos de quien estos eran naturales, «ayuntamiento de pastores» [...]; esta ciudad sobredicha llamamos agora Tarragona.

És clar que aquesta literalitat el porta sovint a omplir el text de castellanismes (cap. XI, 97 i s.; XXXXVIII, 31 i s.), fins al punt que, en comptades ocasions, es fa necessari anar de nou a la font per comprendre bé què se'ns està dient (cap. LXX, 41-43; LXXVI, 99-101). Conseqüència del mateix sembla la tendència a la castellanització dels topònims i antropònims, tot i que s'observa un esforç (potser del copista d'A) per tal d'esmenar-ho.

La fidelitat a l'autor escollit és portada a tal extrem, en altres casos, que l'autor s'adreça al lector amb les mateixes paraules amb què aquell s'havia dirigit al seu públic.²⁶⁹

D'altra banda, també pot ser que la informació sigui exactament la mateixa però que Viladamor hi introdueixi alguns canvis d'estil. De l'estil directe de Morales passem, amb Viladamor, a l'indirecte:

Morales 1577: f. 163	Viladamor, cap. CX, 27-34
Fue necesario [...] que uno de los capitanes que estaban presentes, desenvaynando la espada, en persona de todos, le dicesse con ferocidad: «Todos los godos, Wamba, te dan el reyno; sería mal caso no conplazerles ni estimar su voluntad y aprobación. Por lo qual yo, en nombre de todos ellos, sino te les sujetas aceptado en reyno, haré luego con esta espada el justo castigo de tu rebeldía y su menosprecio.»	Fonc necessari [...] que hu dels capitans que stava present desenbaynàs la espasa y que, en persona de tots, ab ferocitat li digués que, puix tots los gots li donaven lo regne, seria mal cas no·ls complagués ni·ls stimàs llur voluntat y aprobació. Y que en nom de tots li deya que, si no·s subjectava a acceptar lo regne, faria aquí matex ab aquella espasa lo just càstich de sa resistència y menyspreu.

Altres vegades, l'historiador s'inclina per canviar l'ordre dels fets exposats segons un esquema prefixat, com s'esdevé en aquest passatge:

²⁶⁹. Ens val l'exemple adduït més amunt a propòsit d'Illescas i Viladamor, p. 134.

Viladamor, cap. LVIII, 25-42	Illescas 1573: f. 24v-25v
[1] Per sa mort, conforme a la voluntat y electió del dit apòstol y papa sant Pere, devia succehir en son lloch Clement, son dexeble molt volgut. Però ell fonc tant humil y ben acomedit que per leshores no volgué acceptar la prelatura, per lo que fonc posat en ella Lino, hu dels dos bisbes que sant Pere ordenà de mà sua, natural de Volterra, en Toscana. Alguns historiadors y ha que, sens fer mentió del pontificat de Lino y Cleto, pòsan en aquest lloch a Clement, però la més comuna opinió és aquesta y axí u afirmen molts scriptors, y particularment Dàmaso en la <i>Història pontifical</i>; [2] y que dit Lino fonc martiritzat y mort en l'any vuytantay-hu de la nativitat de nostre Señor y soterrat en lo Vaticà junt al cos de son mestre y predecessor sant Pere. Y molts anys après foren sas relíquias trasladadas a la iglésia de Sant Lorens, en Hòstia, per Gregori, bisbe de aquella ciutat. Y és dels sancts dels quals en lo cànon de la missa se fa mentió. [3] Dit papa Lino ordenà que las donas no puguessen entrar en las iglésias en cabells, per lo que axí ho tenia manat sant Pere.	[1] Aunque conforme a la voluntad y elección del apóstol y summo pontífice sant Pedro deviera succeder en su lugar en la silla pontifical Clemente, su discípulo muy amado, pero él fue tan humilde que por entonces no quiso acceptar la prelacia, por lo qual fue en ella puesto Lino, uno de los dos obispos que sant Pedro ordenó de su mano. Fue Lino natural de Volterra, en Toscana [...]. Autores algunos ay que, sin hazer mención del pontificado de Lino y Cleto, ponen luego en este lugar a Clemente, pero la más comuna opinión es la que yo sigo y assí lo affirman muchos escriptores, y Dámaso en la <i>Historia pontifical</i> [...]. [3] Padesció martyrio nuestro pontífice Lino, según la más común cuenta, en el año ochenta y uno de nuestra salud. Fue sepultado en el Vaticano junto al cuerpo de su maestro y predecessor sant Pedro. Y muchos años después trasladó sus sanctas relíquias al templo de Sant Laurencio, en Hostia, Gregorio, obispo de aquella ciudad [...]; está puesto en el cànon de la missa, entre los martyres que allí se ponen [...]. [2] Ordenó Lino que las mugeres no pudiesen entrar en el templo en cabello, porque así lo tenía mandado sant Pedro.

La informació és la mateixa però Viladamor ha resumit una mica i ha canviat l'ordre d'Illescas. No li interessa recollir totes les dades de la *Historia pontifical* perquè moltes ja han estat aprofitades de la *Crónica general de España* d'Ocampo-Morales; quan Illescas és massa complet per al seu gust, Viladamor es limita a incorporar la informació remetent al text (com s'esdevé, ja ho hem vist, a l'hora de narrar la vida del rei Àtila o de Mahoma).

En el cas del deute de Viladamor a Illescas cal remarcar un fet que no es repeteix a Ocampo-Morales. El barceloní dota les vides

de papes d'una estructura pròpia: nom del papa i lloc d'origen; ordes establerts durant el pontificat (i, en algun cas, esdeveniments ocorreguts al món relacionats amb la fe cristiana); anys de govern; any i dia de la seva mort; i, finalment, lloc on fou enterrat. L'esquema és aquest i Viladamor només se n'aparta puntualment.

També hi ha vegades que Viladamor resumeix respecte de la font perquè el que aquesta relata és fora de l'emmarcament geogràfic en què vol cirumscriure la seva crònica, el Principat i els Comtats —i d'acord, doncs, amb les directrius que afirmava voler seguir al pròleg:

Viladamor, cap. CVIII, 9-10	Morales 1577: f. 154v
Excepto la ciutat de Ceuta que, per star molt fortificada, no la pogueren pèndrer.	De la ciudad de Ceuta no tenemos entera certidumbre que por este tiempo la tuviessen nuestros reyes, ni sabemos desto más de lo poco que atrás hemos referido; mas, por cierto que la tenían pocos años después, parece verisímil que también la tenían agora. Y siendo esto así, de tal manera la fortalecieron que los moros no se la pudieron tomar, aunque fueron señores de todo lo que allí está vezino y comarcano.

Altres vegades, ni tan sols dedica unes línies a resumir el que diu la font, i hi remet directament (cap. LXVII, 23-25); o bé, passa per damunt les dades que li dóna la font i es limita a incorporar una de les crides marginals al cos del text, donant per explicada la situació (cap. LXXII, 10-13).

També es pot equivocar i acabar ometent la notícia d'una resta epigràfica tarragonina (cap. LVII, 112-121), o deixant de banda les notícies sobre els sants Just i Pastor (cap. LXVI, 71-84).

En altres ocasions, la síntesi implica un canvi d'estil. Si Morales deia: «Por aver sido esta rebelión de Sisberto cosa muy señalada [...], será razón escribirla aquí tan a la larga como en los dos originales antiguos de Toledo, y en otros, se halla contada. Allí está un decreto donde [...] sigue la narrativa por estas palabras: “Conforme a esto porque Sisberto, arzobispo de la iglesia de Toledo,

ha sido acusado y convencido de que no solamente quiso quitar el reyno al serenísimo rey Egica, nuestro señor, sino que también lo quiso matar a él y a Fragelo, y a Teodemiro, Liuba, Liubigothona y Tecla y a otros, y poner dissensión y rebuelta en el reyno, y destruyción en su tierra, por lo qual ya por nuestro decreto está privado de su silla y de su dignidad; porque tanto todo, este nuestro ayuntamiento de común consentimiento ordena que aquel y este nuestros decretos y canónicas sanciones, que se enxeran y encorporen en los otros decretos y constituciones deste santo concilio y tengan perpetua firmeza y valor, y entero vigor y fuerça. Item, que la persona de Sisberto, por aver quebrantado el juramento de su fidelidad y aver intentado tan grande maldad y revolución sea descomulgado, repelido y apartado del ayuntamiento y congregación de los fieles christianos, por sentencia de excomunió. Y después de ser assí privado de su silla y su dignidad, sea también privado de todos sus bienes, que sean confiscados y reduzidos al poderío del dicho rey, nuestro señor, y sea desterrado perpetuamente, conforme a lo que los cánones antigos de los concilios tienen instuýdo» (Morales 1577: f. 193v).

Viladamor, que vol resumir, fa: «Contra lo archabisbe Sisiberto feren un decret, en lo qual, narrant la obediència que mana Déu se tinga als reys, compten la rebel·lió que havia fet, y que per tant, per haver romput lo jurament de sa fidelitat y haver intentat tant gran maldat y revolusió, fos escomunicat, repel·lit y apartat de la congregatió dels faels christians, y fos privat de sa cadira y dignitat y de tots sos béns, los quals fossen confiscats y lliurats al poder del señor rey, y fos desterrat perpètuament conforme ab los cànons antichs stava instituhit» (cap. CXX, 35-43).

També passa que, a voltes, la síntesi no està feta amb tan bona fortuna i, aleshores, costa d'entendre què vol dir Viladamor: «Lo qual cartell està scrit en la història de dit rey, en un llibre antich que està guardat en la iglésia de Oviedo» (Viladamor, cap. CXII, 74-76). El passatge té un desllorigador clar gràcies a les detallades explicacions d'Ambrosio de Morales: «Este cartel no pusieron el arzobispo don Rodrigo ni el de Tuy, aunque [u]saron bien a la larga lo de Juliano, mas yo lo hallé junto con su historia, en el libro antiguo de Oviedo que fue del rey don Alonso el sexto y se lo presentó el obispo Pelagio de aquella ciudad, y por aquel original que es tan antiguo y copioso escribo yo todo esto» (Morales 1577: f. 165).

Altres cops Viladamor resumeix massa i dóna per explicada informació que no ha donat, tot i que molts cops el relat no se'n ressenteix. Per exemple, quan parla del papa Climent i dels bisbes Cletus i Linus (cap. LVIII, 25-34 i 71-72) no recorda que ha sintetitzat massa Illescas (1573: f. 21-21v) i no ha donat les dades que fan al cas. O bé pot ser que introdueixi un personatge que la font ja havia presentat i ell no, i ens falten notícies (cap. LVI, 84). I, encara, que ometi noms i fets de la història universal que no considera importants (cap. LVII, 112-114; LXIII, 49-52).

Més problemàtica esdevé la comprensió quan resumeix massa la font i s'equivoca (cap. LXXXVI, 8-17), o tradueix malament i canvia el sentit (cap. LXXVI, 99-101), o es contradiu (cap. LXXXII, 45), o pressuposa haver donat una notícia i no ho ha fet (cap. LXV, 79-80), o, encara, quan la síntesi és excessiva i costa seguir el fil del relat (cap. LXIII, 31).

Altres vegades, en canvi, procura simplificar notícies per fer més entenedor el discurs (cap. LXXXII, 11-13), o corregeix la font si detecta un error de datació o una contradicció. Així, si d'acord amb les dades de la *Historia pontifical* Cletus hauria d'haver regnat dotze anys però aquesta s'equivoca i diu dos, i Soter dos anys però Illescas diu nou, Viladamor ho esmena (cap. LVIII, 94 i cap. LXV, 32, respectivament); si en el primer dels dos casos exposats Viladamor concorda amb Morales, en el segon no té a mà cap text en què basar les seves conjectures. Ara bé, cal afegir que de vegades l'autor es contradiu i pot arribar a donar tres dates diferents per a un mateix esdeveniment (cap. LXXXV, 181).

I encara, també, altres vegades procura ser conseqüent amb el relat: Viladamor marca al marge del text una sèrie de dades que permeten al lector seguir amb més facilitat el desenvolupament de la narració. Una d'aquestes es troba a l'inici de cada vida de papa: el nom i el número que ocupa en la successió del pontificat. La *Historia pontifical* dóna la mateixa informació, però l'arxiver es desmarca de la seva font quan, considerant amb els mateixos mots que Illescas que «prenent lo negoci en rigor, Fèlix segon, del qual he de tractar, no pot ser comptat per vertader papa», no li atorga un número que l'identifiqui com a tal (cap. LXXII, 50-60). En canvi Illescas, que ni abans ni després considerarà els papes elegits en cisma mereixedors d'un número identificatiu, dota Fèlix II del número trenta-vuitè del seu recompte. Viladamor, conseqüent amb el relat que configura i amb els arguments de la seva font, unifica el

criteri d'Illescas i per això Fèlix no durà cap número i Damas I, nou papa «per mort de papa Libèrio y no de Fèlix, com alguns pènsan», serà el trenta-vuitè del seu recompte (el trenta-novè d'Illescas, doncs). Tot amb tot, la *Història* no és exempta de contradiccions: finalment l'autor no aconsegueix determinar amb encert si el de Fèlix fou el primer o el segon cisma de l'església catòlica (cap. LXXII, 79-80).

Viladamor, a més, encamina els seus passos a defensar la primacia de la nació catalana per damunt de les altres del territori hispànic amb alguna modificació de les seves fonts, subtil però important. Pau Orosi és sempre el «nostre català»; els marselesos vénen primer a Empúries i després a Morvedre i no a la inversa, que és el que deia la seva font (cap. XIII); la guàrdia de Publi Corneli Escipió passa de ser espanyola a catalana (cap. XXX, 19); Sixt Digici era a Morales un «de los confederados de la mar», però Viladamor el converteix en un «cathalà dels confederats de la mar» (cap. XXXII, 20); les habilitats de «nuestros españoles» passen a ser dels «espanyols, y principalmente los cathalans» (cap. XXXVII, 57-58); un «soldado español catalán» pot acabar pujant de rang i convertir-se en «un capità cathalà» (cap. XXXXV, 63); els ambaixadors de la província Citerior a Morales ho són «de moltes ciutats y llocs de Cathalunya y de otras de Espanya la citerior» a Viladamor (cap. L, 50-51), i un llarg etcètera.

D'altra banda, també és freqüent que miri de precisar certes localitzacions geogràfiques: «Cerete, lugar muy dentro de los Pirineos» és «Ceret [...], lloch vuy conegut en Rosselló» (cap. LVIII, 122-123), i la presó de sant Cugat que Morales situa a Barcelona Viladamor especifica que es troba «prop del Pes de la Farina» (cap. LXVI, 73-74); o que s'esforçi a fer lluir certs esdeveniments.²⁷⁰

Finalment, assenyalem com Viladamor mira d'adequar les fonts al seu projecte historiogràfic. A la dedicatòria afirma que el mapa de Catalunya que completarà el quart llibre, la descripció geogràfica, serà fet amb l'equivalència de llegües («ab las leguas que de la una

270. Tot i que Viladamor diu el següent: «Dita batalla [...] se donà [...] en los camps marròchios o maurèsios. En la qual per ser estats los cathalans los qui més ajudaren per a alcançar la victòria, en memòria de tant gran benefici se nomenaren de lashoras ensà los llocs ahont se daren la batalla los camps Cathalànichs» (cap. LXXVIII, 75-82), la font només afirmava: «No dudo yo sino que se hallaron muchos de sus catalanes en la gran batalla» (Morales 1577: f. 30v).

terra a la altra hi haurà»; *A la il·lustríssima...*, 184), i per això canvia, amb encert, «tres millas» d'Illescas per «una llegua» (cap. LVIII, 123); tot amb tot, més endavant s'oblida (o no va tenir temps) de fer el mateix (cap. LXVIII, 35).²⁷¹

L'art de la combinatòria

La fusió de dues o més fonts permet a Viladamor contrastar les opinions dels castellans, i ho fa valent-se especialment de l'obra de Beuter, Tarafa i Ponç d'Icard. Després, si el tema s'ho val, es pot atrevir a conjecturar una hipòtesi alternativa.

Això és el que fa al primer capítol de l'obra a propòsit de l'arribada de Túbal a la Península i del primer poble que fundà. Primer recull les diferents opinions que ha trobat sense comunicar-los, val a dir-ho, d'on ha tret la informació: arribà per l'oceà Atlàntic i s'aturà a Andalusia (Ocampo), vingué pel mar Mediterrani i fundà Tarragona (Ponç d'Icard) o ho féu per terra i fundà Amposta (Beuter).²⁷² A continuació, exposa els fets d'acord amb el seu punt de vista i rebut els dos arguments que no li interessen (Ocampo i Beuter). Finalment, opta per la tesi catalana (Ponç d'Icard). Al segon capítol, i com a conseqüència del seu posicionament a favor de la tesi del Mediterrani i Tarragona, conclou que els descendents de Túbal (i d'Iber) no fundaren ciutats a Catalunya perquè, a diferència seva, entraren per l'Atlàntic i s'instal·laren a Andalusia.

Passa el mateix quan vol defensar la localització tarragonina de l'edicte de Cèsar August; la font emprada per rebutre Morales és Ponç d'Icard, tot i que l'autor ho amaga.²⁷³

Sempre que Viladamor exposa opinions pròpies, l'ús de la primera persona és obligat. I quan es vol fer notar el contrast entre allò que diuen les fonts castellanes i les catalanes, ho marca directament («l'opinió dels castellans», «diuen los historiadors castellans», «algun historiador castellà refereix») o referint el nom de l'autor (Ocampo, Morales, Illescas).

271. A propòsit d'això veg. p. 171-178, on es recull la bibliografia sobre el tema (el mapa individualitzat del Principat de Joan Baptista Vrints, de 1601, sembla que hauria estat el primer a incloure les llegües catalanes).

272. Beuter no defensa exactament aquesta tesi, sinó que l'exposa (i l'extreu de Tomic); el que manté el valencià és que la primera fundació fou als Pirineus (Beuter 1998: p. 57-58).

273. Ja n'hem parlat abans: p. 139-140.

Però de vegades, la combinació de més d'una font comporta problemes d'ordre intern. A tall d'exemple, assenyalem què passa a l'hora de fer esment de les deu persecucions de l'Església: les notícies vénen d'Illescas i de Morales, i l'autor es veu obligat a fusionar-les. De l'acoblament de totes dues resulta que Viladamor s'oblida de relatar-ne unes quantes (és el cas de la cinquena: cf. Morales 1574: f. 311 i Illescas 1577: f. 36-36v).

Si abans ometia informació, ara veurem com es pot contradir: d'acord amb Beuter primer i després amb Ocampo, aconseguix que el lector no sàpiga exactament quin és el nom antic de la ciutat de Cotlliure (cap. III, 18-20; XXI, 105-106); més endavant, Illiberis passa de ser l'esmentada Cotlliure a ser una ciutat prop de Granada (cap. LXVII, 7-9; LXVIII, 272; LXXXIII, 50-51) —perquè Viladamor primer ha preferit ometre la polèmica sobre si aquesta era l'una o l'altra (prefereix, de totes totes, la localització catalana) i després no es recorda d'haver-ho fet.

Finalment, hi ha casos en què no sabem quin hauria estat el resultat final de la combinació que pretenia fer Viladamor: un espai en blanc certifica que l'autor tenia la intenció de contrastar les dades exposades, però no ho va arribar a fer.²⁷⁴

Viladamor, en la mesura que va poder, va aconseguir convertir un text d'autor castellà en un text d'autor català. Si una font no li interessa, en busca una altra. Només li va faltar temps per polir el que havia començat.

Ara bé, hi ha un aspecte, primordial de la historiografia, que va deixar del tot embastat. Un dels temes que el preocupen, i on s'esforça més per completar la seva crònica, és el de les datacions; afirma: «Y perquè en tants y diversos libres com he tinguts a vèurer he trobada molta contrarietat en los anys, avís al lector que yo-ls comptaré conforme a la opinió de Florián de Ocampo y, consecutivament après, de Anbrosio de Morales, per ser historiadors tinguts en nostre temps per molt vertaders y curiosos en haver investigada la veritat, a bé que també relataré las opiniones contràrias, per a que sobre ellas los qui voldran púgan fer sos discursos» (cap. I, 151-158).

Viladamor improvisa i té dubtes respecte a les fonts en la data a comptar des de l'inici de la població d'Espanya. El ms. A ho reflecteix clarament, ja que sovint la cronologia és corregida; hem apuntat dues possibilitats per mirar d'aclarir què passa: primer, que

274. Veg. cap. XVII, 76, o cap. LX, 4.

la còpia sigui un apògraf, segon, que el copista decideixi fer ell el recompte; de les dues, la primera és més probable. Tant l'una com l'altra, però, certifiquen el que ha estat dit: l'autor va morir sense haver acabat l'obra, i ell abans o algú altre després ho va intentar.

Hem mirat de demostrar com usa Viladamor les seves fonts a través d'una selecció d'exemples que ens ha semblat significativa; com aquests, però, n'hi ha altres. La metodologia emprada per Viladamor és clara; l'autor ha triat unes fonts primàries que combina entre elles: parteix d'una base sòlida, les fonts «principals», castellanques, i les tradueix, manipula i interpola amb noves informacions provinents d'unes altres fonts, majoritàriament catalanes, que són utilitzades de manera puntual. A l'hora de compilar aquestes fonts s'esforça a seleccionar els temes —n'abandona alguns i n'amplia uns altres— i, a voltes, els dota d'una estructura pròpia, d'acord sempre amb la intenció última que persegueix i que té ben present al llarg del relat, la redacció d'una història de i per al Principat i Comtats. És clar que la metodologia usada no és nova, però la modernitat dels historiadors del Renaixement rau, com s'ha dit en nombroses ocasions, entre altres coses, en les argumentacions per rebatre les fonts d'autoritat, en l'ús de les fonts diplomàtiques i en els mecanismes que estableixen per justificar l'autenticitat d'un fet històric i/o un document —siguin o no certs—; tot això, en major o menor mesura, és present en Viladamor.

D'altra banda, les notícies proporcionades fins ara confirmen la suposició que la *Primera part de la Història general de Catalunya* sigui inacabada: espais en blanc esperant el moment de poder-los completar, confusió en algunes datacions, falta de rigor a l'hora d'acabar les informacions que li proporciona més d'una font, etc., en són només alguns exemples.

TRADICIÓ I INTENCIÓ

La tradició historiogràfica catalana: antecedents immediats. El tombant del cinc-cents al sis-cents: semblances i paral·lels entre la Història general de Catalunya d'Antoni Viladamor i altres textos coetanis

Un cronista per al Principat?

L'obra de Viladamor és singular en la tradició historiogràfica catalana, perquè la de l'arxiver barceloní és la primera crònica gestada després de les Corts de 1564 i, com a tal, presenta unes

característiques úniques que troben més paral·lels entre els seus successors que no pas entre els que escrivieren abans.²⁷⁵

Si deixem de banda els textos historiogràfics de caràcter més local (Ponç d'Icard),²⁷⁶ les obres de ficció amb material historiogràfic (Despuig),²⁷⁷ les compilacions pensades per a un públic molt determinat,²⁷⁸ o la tan difosa *Històries e conquestes...* de Tomic, escrita a mitjan segle XV i amb un èxit de públic esclatant durant el Renaixement,²⁷⁹ tenim al segle XVI, amb anterioritat a la de Viladamor, les cròniques de l'arxiver Pere Miquel Carbonell i del canonge Francesc Tarafa.

Alcoberro ja va descartar la possibilitat que les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell responguessin a la voluntat de Ferran II de disposar d'una història oficial de Catalunya (Carbonell 1997: p. 65). D'altra banda, Toldrà (2002a: p. 176-177, 179) ha assenyalat que s'ha de circumscriure la intervenció del monarca en l'afer dins un àmbit purament funcional: el rei es va limitar a conferir un caràcter autèntic o aprovat a la crònica per tal que fos utilitzada com qualsevol altre document dels que es custodiaven a l'Arxiu Reial.

La virtual col·laboració reial en aquest cas coincideix amb la dels diputats aragonesos en el de Zurita i els seus successors; les cròniques passaven a ser vàlides o aprovades en el moment que es dipositaven a les lleixes de l'Arxiu del Regne.

Paral·lelament als moviments, sense fruit, que es produïen a Catalunya per obtenir l'anhelada nominació d'un cronista reial, a Aragó la tasca de Zurita fou prosseguida per dos deixebles de l'humanista Pere Joan Nunyes, Jerónimo de Blancas (1581) i Juan Costa (1592). A la resta de territoris hispànics la designació no es féu esperar tant com en el cas català: a Castella destaquen els noms

275. Un resum sobre la tradició historiogràfica catalana des dels *Gesta Comitum* es pot consultar al pròleg d'Alcoberro a Carbonell 1997: p. 147 i s.; per al Renaixement és també útil la síntesi de Duran 2000c.

276. Sobre Ponç d'Icard veg. n. 245-247.

277. Per als *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Despuig: Despuig 1981, íd. 1996, Cortadella 1988: p. 123-125 i 129, Solervicens 1988: p. 28-42, íd. 1996, íd. 1997: espec. p. 119-168, íd. 1998 i Gracià 1996. Com afirma Solervicens (2000: p. 108), Despuig no pretenia, en redactar els *Col·loquis*, fer història, sinó que la seva és l'obra d'un escriptor agosarat, amant de la provocació, que en les seves obres dialoga críticament amb cronistes reials i amb historiadors coetanis».

278. Pensem, per exemple, en la *Chronica regum Aragonum et comitum Barchinone populationis Hispaniae* del frare dominic Esteve Rotllà, el públic de la qual havia de reduir-se a l'estricta àmbit dels companys d'orde (Toldrà 2000).

279. A propòsit de Tomic i la seva obra veg. n. 265.

de Lorenzo de Padilla i de Florián de Ocampo, que va veure continuada la seva tasca per Ambrosio de Morales, mentre que a Mallorca els jurats de la Ciutat i el Regne encarregaven a Joan Binimelis la redacció d'una història del Regne (1595); d'altra banda, a València l'escollit va ser, uns anys més tard, Gaspar Escolano (1604); paral·lelament, Joan Cristòfor Calvet d'Estrella va rebre la designació de cronista d'Índies (1587).

Al Principat, des dels inicis de l'edat moderna i fins a la producció de Francesc Tarafa, no es percep l'interès institucional perquè proliferin les històries sobre el territori. Així, i per tractar aquest aspecte, ens caldrà deturar-nos en l'obra del canonge barceloní, prou conegut de l'arxiver Viladamor. Tarafa va adreçar la *Crònica de Catalunya* al príncep Felip, i recorda en la lletra dedicatòria que encapçala l'obra: «En mi no glòria de cupiditat sinó voluntat y amor de la pròpia pàtria me a donat ànimo enpendre treball, essent pregat de les generalitats y staments de dita província.»²⁸⁰

Així, entenem que són precisament els diputats del General com a representants dels tres braços aquells qui diu que l'han impulsat a escriure la crònica.²⁸¹ La demanda a les Corts de 1564 per a la creació del càrrec de cronista és dels tres braços —als quals Viladamor dedicaria anys després la *Història*— i Tarafa compleix tots els requisits que demana la convocatòria: és persona experta, sàvia i, sobretot, pròvida —en el sentit que ja ha previst per endavant les necessitats d'historiar els fets del Principat— tant en cròniques com en històries naturals i, a més, tant en català com en llatí. La nominació no pot anar dirigida a ell, que havia mort a Roma el 1556, però els mots de la dedicatòria de la *Crònica de Catalunya* ajuden a secundar amb força la idea que la proposta sorgida de les Corts de 1564, pel que fa al nomenament d'un cronista, venia d'anys enrere, i que la petició al rei sorgia d'una voluntat que ja havia estat expressada amb anterioritat.

Si Carbonell buscava únicament el vistiplau del monarca i Tarafa, un pas més enllà que l'anterior, dedicava la *Crònica de*

280. BC, ms. 497, f. 30. Sanabre (1948: p. 48-50) edita parcialment el mateix pròleg sobre el ms. 1880 de la BNM, còdex que, a diferència de l'anterior, no duu notes autògrafes (Miralles-Toldrà 1997: p. 50 i 64-65). Per a la relació, personal i literària, entre Tarafa i Viladamor, p. 138-139.

281. Compartim amb Villanueva (1994: p. 78), doncs, la idea que la *Crònica* es va dur a terme segurament a instàncies de la Diputació.

Catalunya, escrita possiblement a instàncies de la Diputació, al príncep Felip, Viladamor adreçarà l'obra directament als tres estaments (amb una al·lusió als temps feliços de Felip II). Viladamor pretenia fer una obra capaç d'agermanar rei i diputats: havia de satisfer les institucions catalanes i, alhora, convèncer el rei que Catalunya estava necessitada d'una crònica particular (és a dir, que Zurita no cobria el territori del Principat).

Amb posterioritat a 1564 i com a reacció davant la publicació dels *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita, més d'un historiador va tenir l'aspiració de convertir-se en el cronista oficial del Principat i Comtats. Però els intents, infructuosos, dels tres braços a les Corts de 1564, i, encara, de nou a les de 1585,²⁸² de les institucions i dels mateixos historiadors, no es van veure recompensats oficialment fins a principis del set-cents, amb el nomenament de Pau Ignasi de Dalmases i Ros (1701-1702).

C-1564/XXIII —i, en conseqüència, el silenci reial a l'hora de formalitzar la designació d'un cronista oficial—, així com la referència de nou al mateix per part dels braços el 1585, representa, com no pot ser altrament, un punt d'inflexió que condicionarà la nova historiografia elaborada a partir d'aleshores al Principat.²⁸³ Antoni Viladamor (1585), el professor universitari Francesc Calça (1588), Onofre Manescal ([1597] 1602), el jesuïta Pere Gil (1600) o el dominicà Francesc Diago (1603) i, encara, Jeroni Pujades ([1604] 1609), aspiren tots ells a rebre l'encàrrec de convertir-se en cronista oficial;²⁸⁴ s'ha de destacar que, d'entre tots, el primer és l'arxiver

282. Veg. n. 266.

283. Per a Duran (2000b: p. 136) el fet que els regnes catalanoparlants de la Corona d'Aragó no aconseguissin mai, al llarg del segle XVI, aquest càrrec per part del rei, «explica potser que els escriptors catalans no escrivissin cròniques de regnats reials i es decantessin, en canvi, per cròniques dels diversos regnes de la Corona d'Aragó».

284. Veg. n. 204. Manescal és, de tots, el que demana de manera més vehement que l'encàrrec es produeixi (i que recaigui sobre la seva persona). L'autor va incloure quatre dedicatòries en la seva edició del *Sermó*: una a l'arquebisbe de Tarragona (i també lloctinent general) Joan Terès, una altra als consellers de la ciutat de Barcelona, una tercera als diputats i oïdors de comptes del Principat i, finalment, una última als cavallers; en totes quatre Manescal insisteix en la mateixa idea, la necessitat que les institucions donin suport a l'aprovació efectiva del càrrec de cronista que s'havia demanat al rei amb l'acta de Cort C-1564/XXIII, amb influències (demanant al rei —a través del lloctinent— una nominació oficial) i amb diners (subvencionant el cronista un cop feta la designació). Per la claredat de les seves argumentacions, reproduïm aquí alguns fragments d'aquestes dedicatòries: a Joan Terès li recorda que, ja que «las muchas ocupaciones de vuestra excel·lència, tan justas, per aquest Principat molt apazibles y en estas ocasiones molt necessàries, no li donen lloc de poder regalar a tots los curiosos y afectats a història de nostra nació ab la que vostra excel·lència té començada, a lo menos se podrà confiar

Viladamor, i que és a partir d'aquest punt, i de cara a la producció historiogràfica catalana de finals del segle XVI i començament del XVII, que cal valorar la seva obra.

De Calça a Diago, però, no sembla que hi hagi cap d'aquests autors que conegui l'obra de l'arxiver Viladamor, tot i les coincidències formals i de fonts que presenten les cròniques entre elles. Jeroni Pujades serà el primer, al *Calamicelon* (1604), a advertir que l'ha usat de manera repetida, i que en coneix l'obra.²⁸⁵

Per entendre Viladamor s'han de tenir presents les circumstàncies polítiques del moment: el Principat es trobava immers, com les incipients nacions europees, en un procés de reivindicació nacional i, en conseqüència, batallava per aconseguir, a través de la història, un passat per als seus homes més brillant que el dels veïns més propers. És l'època d'emergència de mites, llegendes i símbols d'identitat, així com també del conreu d'una historiografia pensada de cara a la reivindicació política d'una nació enfront d'una altra.²⁸⁶ Per això la *Història general de Catalunya* no es pot comprendre mirant únicament cap a la historiografia catalana que l'havia precedida; la tria de fonts castellanques és conseqüència directa de la puixança dels

procurarà se don orde se fassa història general de Catalunya, de la qual en aquest Principat y a tanta necessitat, com vostra excel·lència sab y los affectats a nostra nació y història, ab molt sentiment d'esta falta, experimentam» (Manescal 1602: f. [2v-3] prel.); pel que fa als consellers, la seva súplica va en la mateixa línia, però Manescal també incideix en les despeses necessàries per dur a terme el projecte i en la possibilitat de ser ell l'escollit: «No faltarian personas aficionadas a la pàtria y nació que, vent la falta que y a d'esta història, si tancats en un aposento ab quatre parells de llibres la podían fer, la emprenguessen, però lo gasto que se oferex en llibres és molt, y molt major en aver de anar per tota Cathalunya y altres parts registrant archius y mirant molt de propòsit cosas que sens gran gasto no-s podran veure. Lo treball a de ser grandíssim [...]. Tinc per molt ben empleat aquest treball [l'escriptura del *Sermó*] en servey de ma nació y pàtria, y si era ocasió per a què-s donàs orde se emprenguéss una història general de Catalunya, lo tendria per més ben empleat; gustara summament de poder servir a ma pàtria y vostres magnificències en cosa de més importància [...]» (íd. ib., f. [4] prel.); finalment, als diputats i oïdors els torna a recordar la necessitat d'un nomenament —i, subtilment, la conveniència que algú que ja hagi començat a treballar-hi sigui l'escollit— i les despeses que se'n deriven —dificultat que, afirma, «an sabuda allanar en altres nacions los que volían y podían, y sabran vostres senyories allanar-la per cosa que tant convé a Cathalunya y a tota la autoritat de tots, en particular de aquells que en totas ocasions saben mirar per ella» (íd. ib., f. [5] prel.). Hi ha edicions modernes (parcials) del pròleg «Al lector» del *Sermó* a Rafanell 1991a: p. 19-20, Feliu *et al.* 1992: p. 39-48 i *Renaixement...*, p. 138-139.

285. Remetem a les p. 89-92 per a les relacions entre la seva obra i la de Viladamor. El fet que Pujades sigui el primer a utilitzar l'obra de l'arxiver Viladamor d'una manera explícita ens ha dut a tancar, amb ell, la nòmina d'autors estudiats.

286. Val, en aquest cas, la bibliografia citada *infra*, n. 351.

Anales de la Corona de Aragón de Zurita, les catalanes, el contrapunt de les primeres, i la influència italiana, tan vigent des del segle XV en el panorama historiogràfic nacional, assimilada.²⁸⁷ La importància de les inscripcions i de les monedes, com també altres preocupacions pròpies de la antiquària, interessaven Viladamor en la mesura que són valorades per les seves fonts i formen ja part integrant de la seva tradició.

Viladamor recorda, entre les raons que l'han impulsat a escriure la *Història*, que Catalunya no és considerada per les altres nacions pel fet de no tenir una història que la representi degudament: «Y ab tot axò, ni los uns ni los altres han scrit lo que nostra nació ha menester y las altras naciones diuhen nos falta, qu'és una copiosa història, y tant estesa quant la veritat y certitut ho sufrirà» (*A la il·lustríssima...*, 24-27).

Aquesta idea, que en el cas català sembla partir de l'acta de Cort 1564/XXIII,²⁸⁸ la trobem no només en Viladamor sinó també en molts altres historiadors a partir de la segona meitat del segle XVI. Repeteixen els seus arguments Francesc Calça, Pere Gil, Onofre Manescal, Jeroni Pujades, Esteve de Corbera i, encara, a finals del barroc, Narcís Feliu de la Penya.²⁸⁹

Que hi parteixi no vol dir, però, que sigui nova; significa que és repetida des d'aleshores pels autors que pretenen agermanar-se amb l'esmentada acta pel fet que hi és expressada. El mateix concepte és explicat d'una manera molt semblant per Ocampo al pròleg de la *Crónica general de España* (1553), i amb les mateixes paraules per Morales: «No es esto lo que España ha menester y desea y las otras naciones dizen nos falta; esto ha de ser una copiosa historia, y tan estendida como la verdad y certidumbre suffice» (Morales 1574: f. [7] prel.).

Les circumstàncies, doncs, han fet que Catalunya (Espanya a Ocampo i Morales) estigui mancada d'una Història que faci justícia a les grandeses d'un passat gloriós. Aquesta necessitat, a més, és afavorida per la constatació que els historiadors que no són del

287. S'han ocupat de la penetració dels models italianitzats a Catalunya en diversos àmbits Alcoberro 1998, íd. 2000 i Duran (veg. n. 351).

288. «Perquè per falta de històries los fets y coses antigues del Principat de Cathalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya resten olvidats [...]» (C-1564: f. XX).

289. Figueras 1994: p. 91, n. 19, i Serra 1989: p. 30-33 descriuen les lamentacions d'aquests autors sobre la pobresa historiogràfica del país.

Principat de vegades han manipulat els fets que contenen d'acord amb els seus interessos: «Puix essent stats tants y tant señalats sos actes heroichs fets en defensió de la sancta fe cathòlica, de sos comtes y de sa pàtria, se'n troba molt poca memòria d'ells ab històries llurs particulars, del qual descuyt ha redundat un notable dany: que molts historiadors de altràs nacions, per complir ab las històries que scrivían, havent de publicar alguns fets de nostres passats aquells han referit segons los ha aparegut, tenint més compte en adaptar-los conforme a la matèria de què en sas històries tractàvan que no en referir-los ab la veritat deguda —com clarament se veurà en moltes parts de ma història—, y de com los han scrit a sabor de paladar [...], los uns lloant-los y los altres ofuscant-los» (*Al lector*, 61-73).

Per tant, només amb una «copiosa història» escrita per un autor que no sigui «de altràs nacions» es podrà vindicar una història pròpia injustament relegada, oblidada o manipulada.²⁹⁰

El títol

Que Viladamor pretenia fer una història únicament del Principat de Catalunya i Comtats, al llarg de tots els temps, sembla que ho confirmaria el títol amb què la dotà: *Història general de Catalunya*. Remarca Duran (1994: p. 326) que al cinc-cents el qualificatiu «general» s'aplicava a tots els temps —del diluvi fins als nostres dies, en el cas de l'arxiver barceloní— però en un marc geogràfic limitat —Catalunya i els comtats de Rosselló i Cerdanya en la crònica que ara ens ocupa.

El cas de Viladamor és, en l'àmbit català, el primer on no figura el terme crònica sinó el d'història, tot i que l'acta de Cort especificava el primer.²⁹¹ Seguint la mateixa línia, deu anys després el manacorí Joan Binimelis intitularia la seva obra *Història general del Regne de Mallorca* (1595).²⁹² Ara bé, la frontera entre ambdós termes era fràgil perquè, atès l'ús que en fan els historiadors de l'època, la distinció era més teòrica que pràctica.

290. El discurs es va anar fent més radical al llarg del segle XVII i els autors passaren de les lamentacions a la vindicació més activa (Simon 1999: p. 74-81).

291. Duran 1994: p. 327, n. 12. Manescal, en els prolegòmens al seu *Sermó* fa servir sempre, per designar la crònica que hauria de fer un teòric cronista oficial, el terme «història general de Catalunya» (Manescal 1602: f. [2v-7v] prel.; cf. n. 284).

292. Per al títol de l'obra de Binimelis: Duran 1993: p. 488.

L'estructura

UNA HISTÒRIA PER AL PAÍS: UNA ESTRUCTURA PARAL·LELA

Viladamor pretenia fer una història total (general), que recollís no només la història política del Principat i Comtats, sinó també la història de l'Església, dels temps més remots fins a l'actualitat, i sense descuidar, a més, la descripció geogràfica.

La delimitació de l'arc temporal es troba, pel fet de començar amb l'arribada dels descendents de Túbal a la Península, completament arrenclada amb l'estructura de les compilacions medievals i, pel deute amb Giovanni Nanni, posicionada a l'altre extrem dels corrents que a finals del XV i principis del XVI hi anaven en contra. Així, Viladamor es col·loca al costat d'Ocampo, Beuter, Tarafa i Ponç d'Icard, i ben allunyat de Carbonell, Morales i Zurita.

El marc geogràfic està igualment ben assenyalat: el Principat i els Comtats. L'autor declara que, pel que fa a la primera part, la relació de la història de Catalunya passa per la d'Espanya, però que, quant a la segona i tercera, les circumstàncies seran unes altres i això no succeirà. Amb tot, cal tenir present que la tria de les fonts, castellanès, el va condicionar de manera important: malgrat els seus esforços per «catalanitzar» Ocampo-Morales (repetint epítets, canviant localitzacions, ometent dades, etc.) i per compensar-lo amb Beuter, Tarafa i Ponç d'Icard, de vegades no se'n va sortir. Potser a les esmentades segona i tercera part, si canviaven les fonts, el resultat hauria estat un altre.

La idea de fer una història del Principat acompanyada d'una descripció geogràfica ha de venir marcada pels mots de l'acta de Cort C-1564/XXIII. D'altra banda, la combinació entre història i vides de papes no és gens innovadora; Viladamor s'arreglera en la línia de les cròniques universals medievals quant al relat dels fets d'emperadors i papes.

És cert que Ocampo (1543) dedicava part de la *Crónica general de España* a la descripció geogràfica, i que Morales fa el mateix (1574, 1577); d'altra banda, Morales també aprofitava per donar notícia de la vida dels sants pontífexs, de la mateixa manera que Illescas no oblidava la història més política. La complementarietat entre les dades és evident, i els historiadors se'n valen quan ho consideren necessari. Viladamor, però, a diferència d'Ocampo i Morales, atorga una entitat més gran a la geografia i a la història pontifical: pensava dedicar un llibre a la geografia i, en el cas de les vides de papes, els dota de capítols propis.

Pel que fa a la immediata tradició historiogràfica catalana al cinc-cents anterior a Viladamor, hem d'anar a buscar un autor com Tarafa per trobar tots aquests camps convergint (de la geografia humanística fins a la historiografia, i tant en llatí com en català, passant per la història de l'Església amb un episcopologi de la seu de Barcelona);²⁹³ ara bé, el projecte historiogràfic de Tarafa no queda definit com un tot sinó individualment, per parcel·les (cada una de les quals és un ens independent).²⁹⁴

Poc després que la mort de l'arxiver deixés inacabada la *Primera part de la Història general de Catalunya*, el panorama català es va anar farcint de projectes historiogràfics de característiques similars.

Francesc Calça, aspirant com Viladamor a obtenir el nomenament de cronista oficial, pretenia fer una obra en cinc parts de les quals només tenim el primer llibre —els quatre llibres restants, perduts avui, van circular manuscrits i degueren tenir una considerable difusió.²⁹⁵ Calça assolí un lloc excepcional en la vida cultural de la Barcelona del seu temps. Professor a l'Estudi General, alternava la docència amb la investigació històrica, la correcció de textos i la redacció de poemes. El *De Catalonia*, concebut com un ressò del criticisme de Zurita aplicat a la reconquesta catalana, pretenia fer conèixer Catalunya i, sobretot, les seves glòries més ignorades.²⁹⁶

Després del primer llibre, dedicat als diputats de la Generalitat,²⁹⁷ Calça afirma que els altres contindran la informació següent: «In

293. *Linea regum Hispaniarum* (c. 1538-1541), *Historia de vitis pontificum ecclesiae barcinonensis* (1547), *Dictionarium geographiae universalis Hispaniae* (1552), *Crònica de Catalunya* (c. 1553) i *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber* (1553).

294. En el cas de les altres fonts emprades per Viladamor, la proporció entre les dades (història política, història eclesiàstica i geografia) s'acosta més al model de Morales o d'Illescas.

295. Iglesias (1949) i Rafanell (1991a: p. 19-20 i íd. 1991b: p. 15) donen dades concretes de la influència que el *De Catalonia* exercí sobre Gil, Manescal, Escolano i Bosc.

296. A propòsit de Calça i l'estructura del *De Catalonia*: Sánchez Alonso 1949-1951: vol. II, p. 40-41, Iglesias 1949: p. 65 i 83-85, Molas 1968: p. 77-95, Batllori 1978: p. 273 i Figueras 1994: p. 91-92.

297. «Admodum illustribus trium viris generalis Reipublicae Cathaloniae conservandae, quos vulgus deputatos appellat, domino Francisco Grimaud, equiti perpinianensi, et Hieronymo Çacorumina, civi gerundensi, tribus item ratio ciniorum eiusdem Reipublicae praefectis, vulgo computorum auditoribus nominatis, Ferdinando Fivaller, canonico dertusensi, Abdoni Honuphrio Comelles, equiti ruscinnonensi, et Monserrato Gravu, civi barcinonensi, Franciscus Calça, eques barcinonensis, S. P. D.» (Calça 1588: f. [2] prel.).

quattuor autem reliquorum librorum uno totius provinciae situm, figuram, spatium, longitudinem latitudinemque ac distributiones praecipuas tradituri sumus. In tertio vero totius operis nostri volumine dioeceses, hoc est, distributionem per episcopatus factam exponemus. In penultimo autem libro divisionem Cataloniae per praeturas, propriaeturas ac baiulias, ut sic loquar, traditam explicabimus. Ac tandem in ultimo volumine montes, valles campestrisque regiones quales ubique sint aperiemus, necnon fontium descriptiones amniumque spatiorum quae inter amnes sunt ob oculos omnium subiiciemus» (Figueras 1994: p. 91).

Els punts de contacte entre l'obra de Viladamor i la de Calça són notables. Per si fos poc, a tot això cal afegir els dubtes d'atribució, a favor de l'un o de l'altre, que planteja *l'Építome de la genealogia dels comtes de Barcelona*. I, finalment, el que d'entrada crida l'atenció és la impressió, sense fonament, que s'havien repartit la feina: el primer amb la crònica catalana i el segon amb la llatina.

Paral·lelament, els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca encarreguen a Binimelis una obra de caràcter històric, el resultat de la qual fou la *Història general del Regne de Mallorca* (1595; traducció castellana de l'autor de l'any 1601). L'obra, en set llibres, havia de ser un repàs a la geografia de l'illa, a la seva història i a la de la seva església (episcopologi i descripció de les esglésies i monestirs), a les biografies de mallorquins il·lustres i a les formes de govern; el darrer llibre, en sintonia amb l'obra de Martí de Vicianà, era dedicat a les Germanies.²⁹⁸

Destaquem, en aquest context, l'impuls que donà Juan de Zúñiga, germà de Lluís de Requesens i de Zúñiga, al tractat que redactà Joan Baptista Binimelis sobre la precedència entre Espanya i França, inclòs al cinquè dels seus llibres de la *Història de Mallorca* (Contreras 1993: p. 456).

De nou al Principat, un any més tard fou publicat el *Sermó vullgarment anomenat del sereníssimo senyor don Jaume segon* d'Onofre Manescal (1602), que havia estat predicat el 1597. Manescal pretenia, com tants d'altres, aconseguir l'encàrrec oficial de com-

298. L'edició més completa de Binimelis segueix essent, encara avui, la castellana de 1927. Les dades de Binimelis i la seva *Història general del Regne de Mallorca* provenen de Contreras 1993, Duran 1993, Moll 2000a i id. 2000b. Per al darrer llibre veg. espec. Duran 1981; per a la recepció de l'obra, Ensenyat 1993. Que el model de Binimelis, conseqüència probablement de la seva etapa d'estudis a València, era segurament la *Crònica de Valencia* de Martí de Vicianà, ho afirma Duran (1993: p. 488).

pondre una història de Catalunya, i el *Sermó* fou la justificació que presentà davant les institucions; el tractat pretén ser un resum de la història, la geografia i les institucions catalanes, en la línia de la historiografia que es conreava al Principat.²⁹⁹

De 1600 són les parts que ens han arribat de la *Història catalana* del jesuïta reusenc Pere Gil. El projecte de l'obra, molt ambiciós, havia d'estructurar-se de la següent manera: una primera part de geografia de Catalunya; una segona d'història «moral»; una tercera d'història eclesiàstica; i, finalment, una última sobre vides de sants.³⁰⁰ Possiblement Pere Gil volia fer un treball semblant al que uns anys abans va dur a terme, però en llatí, Francesc Calça. El jesuïta fa servir l'obra d'aquest darrer, a més de la de Manescal, i és probable que també conegués l'obra del manacorí Binimelis.

Els projectes historiogràfics de Francesc Calça i Pere Gil al Principat (més desenvolupats que no pas el de Manescal) s'assemblen força al de Viladamor. És veritat que tots ells van néixer d'una mateixa voluntat, la d'esdevenir oficialment cronistes del Principat de Catalunya, i que per això comparteixen molts punts de contacte: s'estructuren semblantment, puen sovint d'unes mateixes fonts, i nasqueren en un mateix ambient, el de la Barcelona del tombant de segle.³⁰¹ Així, la *Història general de Catalunya* destaca entre les altres en la mesura que crea escola: Viladamor és el primer dels cronistes del cinc-cents al Principat a encetar una historiografia que es distancia de la tradició anterior per la tria de les fonts i per la convicció dels seus autors que, a més d'història, feien política —i que cal entendre, doncs, sempre en relació amb els poders als quals pretenia vincular-se.

EL PROJECTE D'UNA PRIMERA GEOGRAFIA EN CATALÀ DEL PRINCIPAT

La intenció de Viladamor era fer un quart llibre de descripció geogràfica del Principat i comtats de Rosselló i Cerdanya que, si l'hem de creure, ja tenia començat. A part de referències puntuals

299. Sobre el projecte d'Onofre Manescal: Iglesias 1949: p. 116-117, Alcoberro 2000: p. 21-22, Duran 2000b: p. 143 i *supra*, n. 284.

300. *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. II.1, p. 29-30.

301. És temptador preguntar-se on van anar a parar els fragments de les tres parts que falten de la *Història* de Viladamor, posat que aquest realment els hagués escrit —cosa que afirma en diverses ocasions (veg. n. 225-226)—, i si potser després de la seva mort algun erudit ben relacionat de l'època els va haver; no hem sabut trobar dades que ens confirmin una suposició d'aquestes característiques.

al llarg de la primera part de la *Història*, en què es fa necessari il·lustrar els esdeveniments històrics amb referències geogràfiques, i de la declaració d'intencions per al projecte historiogràfic que empenia al pròleg, no tenim gaires pistes més sobre el que pretenia fer.

Ens consta que volia dibuixar un mapa del territori «de la manera que vuy està, ab los noms antichs y moderns de las ciutats, vilas, llochs, yglésias, monastirs, castells fortalezas, ports de mar y rius, y ab las lleguas que de la una terra a la altra hi haurà», i que l'havia d'acompanyar una descripció, escrita, «dividint-la per los archabisbats y bisbats, ab todas las antiquitats y cosas dignas de saber que en cada una de las ditas chatredals, ciutats y terras a ellas annexas hi haurà, y de tal manera que no-s podrà demanar ni imaginar cosa, axí en lo spiritual com en lo govern y polisia temporal, que no y sia posada» (*A la il·lustríssima...*, 179-191).

Per entendre la decisió de Viladamor d'incorporar una geografia al seu projecte històric és fonamental considerar, a part de l'auge experimentat per aquesta ciència al llarg del Renaixement, el capítol de les Corts de 1564; motivacions semblants degueren portar Calça, Manescal o Gil a fer el mateix.

D'altra banda, l'interès de l'autor per la cartografia li devia venir de l'experiència adquirida en les campanyes de Carles V o de quan s'estava a Roses, on era alcaid del castell; en un moment en què la frontera era assetjada contínuament, la importància de mapes per a la defensa era cabdal: per protegir el territori de les incursions estrangeres calia conèixer-lo amb detall.

Sobta, però, d'entrada, que la geografia ocupi, en el pla de l'obra, no el primer sinó el darrer llibre. Com remarca Vilà-Valentí (1994a: p. 123): «la geografia, com a preàmbul de la història, és una actitud corrent entre els historiadors; és un fet que ha adquirit un major valor, a partir de certs escrits clàssics, durant l'època renaixentista. L'objectiu perseguit és aproximadament el següent: abans d'estudiar els esdeveniments que caracteritzen el passat d'un poble, presentem el país on aquests homes estan establerts.» La geografia esdevé, així, una disciplina auxiliar de la història.

La geografia regional o corografia, com la cartografia, adquireix importància a tot Europa, de manera especial a partir de la segona meitat del segle XVI —els motius d'aquest interès són, no cal dir-ho, bàsicament polítics i administratius, però no s'han d'oblidar tampoc els culturals. A la redescoberta dels textos clàssics sobre la

matèria (Ptolemeu, Estrabó, Plini, etc.), ara ja més a l'abast gràcies a la impremta, cal sumar la importància del descobriment d'Amèrica i el que va significar des del punt de vista de la geografia física.³⁰²

Als tres regnes catalans, en clara consonància amb el que passa a la resta d'Europa, la geografia assoleix també un protagonisme destacat. D'una banda, en la tradició més clàssica, amb obres com el *Dictionarium geographiae universalis Hispaniae* de Tarafa (1552). De l'altra, l'interès per la disciplina es reflecteix de manera subsidiària en obres de caràcter historiogràfic o de ficció que incorporen una breu descripció del territori; en són exemples la *Història de València* de Pere Antoni Beuter (1538), la *Crònica de Catalunya* (a. 1553) del mateix Tarafa i la *Crónica de Valencia* (1564-1566) de Rafael Martí de Vicianà, o les *Apologiae* de Joan Baptista Anyés (1543) i els *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* de Cristòfor Despuig (1557).³⁰³

Paral·lelament, a la resta de la Península les circumstàncies són les mateixes: a la *Crònica general de España* de Florián de Ocampo (1543), així com a les *Grandezas y cosas memorables de España* de Pedro de Medina (1548), s'inclouen dades geogràfiques que actuen com a suport dels textos històrics on es troben inserides. D'altra banda, peces com la *Descripción y cosmografía de España* d'Hernando Colón, l'obra de Martín Fernández de Enciso *Suma de geografía* (Sevilla, 1519), la *Cosmografía* de Jeroni de Girava (Venècia, 1552) o la *Historia natural y moral de las Indias* de José de Acosta (Sevilla, 1590), donaren un fort impuls als estudis geogràfics.

Alcoberro (2000: p. 13) ha assenyalat com «en els seus orígens l'Estat manifesta una relació d'oberta reciprocitat amb la geografia: la geografia és una eina per a la configuració de l'Estat, però l'Estat és, ahora, un factor decisiu en el desenvolupament de la geografia». A Catalunya la preocupació per la informació territorial fou guiada, al tombant del segle XVI al XVII, pels diputats i funcionaris de la Generalitat.

302. Les notícies sobre la geografia a Espanya durant l'edat moderna són de Tate 1982 (que fa un repàs al desenvolupament de la ciència en aquest territori des del segle XIII), així com de Rodríguez de la Torre 1985 (espec. p. 26 i s.) i Vilà-Valentí 1989. Una posada al dia del panorama català la trobem a Alcoberro 2000 (a propòsit del mateix veg. també, abans, Vilallonga 1993b); per a la difusió dels llibres de geografia a Catalunya veg. Peña 1997: p. 503-506.

303. Per a Beuter, Tarafa i Despuig veg. n. 240-243 i 277. Per a Anyés, Anyés 1987 i id. 2001. La descripció de Vicianà estava basada en els dominis senyorials (llibre II), eclesiàstics i reials (llibre III): García 1983.

Després de l'inconclús projecte vilamadorià, l'obra de Francesc Comte, *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya i Conflent*, acabada de redactar el 1586, demostra que la salut de la disciplina geogràfica en el panorama del Principat millorava.³⁰⁴ E. Duran (1994: p. 330) ja ha assenyalat la similitud entre l'estructura de Comte i la que es proposava fer Viladamor, i Moll (2000a i 2000b) ha fet el mateix amb Comte i el manacorí Joan Baptista Binimelis. Comte i Binimelis comparteixen, ultra les semblances formals, la motivació: darrere les dues obres hi ha motius d'estratègia defensiva; aquesta circumstància els posaria novament en relació amb Viladamor que, per la seva condició d'antic combatent i alcaid, havia de tenir ben present aquest aspecte.³⁰⁵

En l'obra de Calça, en cinc parts, la geografia adquireix també una importància notable. Segons Figueras (1994: p. 92) el *De Catalonia* s'ha d'emmarcar «en la línia d'una tradició plenament vigent al segle XVI, la del tractat geogràfic humanístic, molt atent a qüestions etimològiques i filològiques, així com a les antiguitats».

Al Regne de Mallorca, la geografia regional és també matèria d'ús en els tractats historiogràfics; la primera part del primer dels set llibres de la *Història general del Regne de Mallorca* de Binimelis i part del cinquè són de geografia: en el primer l'autor situa geogràficament Mallorca en l'orbe i en el cinquè fa una descripció, vila per vila, de l'illa. El projecte del manacorí presenta la peculiaritat de compartir, amb el de Viladamor, una estructura en què la descripció geogràfica no ocupa el principi de l'obra —a excepció d'uns capítols breus, introductoris. Binimelis, que suposadament inclogué plànols en la seva història—tal i com pretenia fer Viladamor—, prèviament havia fet, per encàrrec de la Lloctinència

304. Comte 1995; cf. Iglesias 1949: p. 64, Cortadella 1988: p. 132, Duran 1994: p. 330 i Solervicens 1997: p. 207-214.

305. L'interès de Viladamor pels Comtats, que té sempre en consideració en el marc de la lluita contra els francesos, el situa molt a prop de Comte; les *Il·lustracions* descriuen amb detall el territori dels Comtats, i degueren ser escrites paral·lelament a la confecció de la *Història* de Viladamor. La voluntat dels dos historiadors per donar a conèixer la història i la geografia d'aquest territori és coetània a la realització de tractats de precedència entre un regne i l'altre (Miquel Pujades i Joan Baptista Binimelis) i una mica anterior a l'aparició del *Sumari, índex o epitome dels admirables i nobilíssims títols d'honor de Catalunya, Rosselló i Cerdanya* d'Andreu Bosc (1629), peça clau per entendre la combinació entre «defensa de l'entitat constitucional, política i sociocultural de Catalunya amb la reivindicació dels caràcters diferencials dels comtats de Rosselló i Cerdanya» (Simon 1999: p. 82-88, [82]).

General del Regne, una descripció de Mallorca i una altra de l'illa de Cabrera, útils a efectes defensius.³⁰⁶

Igualment destacable és que un dels quatre llibres de la història de Pere Gil (1600) fos geogràfic. El jesuïta reusenc tenia la intenció de dur a terme una obra extensa, probablement amb predomini de caràcter històric, on el volum geogràfic servís d'introducció a l'obra; al contrari, doncs, de Viladamor, que anteposa la història a la descripció geogràfica.³⁰⁷

També el pare Diago és autor d'una descripció de Catalunya feta per encàrrec de la Diputació del General,³⁰⁸ la descripció acompanyava el que fou el primer mapa imprès del Principat —diferenciat de la resta de la Península—, de Joan Baptista Vrints, intitulat «Cataloniae Principatus novissima et accurata descriptio» i inclòs en el *Theatrum Orbis Terrarum* d'Abraham Ortelius (1602-1603).³⁰⁹

La cartografia té una llarga tradició a la Corona d'Aragó, especialment a Ciutat de Mallorca; els atles i les cartes nàutiques que surten d'ençà del tombant del XIII al XIV de l'escola mallorquina eren coneguts arreu.³¹⁰ A la resta de la Península l'interès per aquesta disciplina es fa latent sempre dins la tradició ptolemaica (el primer mapa imprès és a l'edició de 1482 de la *Geographia* de Ptolemeu), que, a cavall dels segles XV i XVI, apareix representada generalment com la Hispania romana.

Des de 1570, i amb el *Theatrum Orbis Terrarum* d'Abraham Ortelius com a referent, comencen a aparèixer les primeres reco-

306. A propòsit de la descripció de Mallorca, que no s'ha conservat, Moll (2000b) argumenta que potser la primera part del primer llibre de la *Història general del Regne de Mallorca* n'és una part.

307. A partir d'Iglesias (1949: p. 114-116), que remarca les coincidències entre la divisió comarcal de Gil i Esteve de Corbera a la *Cataluña ilustrada*, i apunta que Corbera és probable que conegués el text de Gil, assenyalen encara que el text d'Esteve de Corbera (tot i que escapa als límits cronològics que ens hem marcat) presenta bones coincidències amb l'obra dels seus antecessors. Dedicava el primer llibre a la descripció geogràfica.

308. «Descriptio Cataloniae, dominorum eiusdem Principatus Deputatorum iussu conscripta per frater Franciscum Diago, ordines praedicatorum»; conté una acurada relació del Principat a principis del segle XVII, en castellà, i és editada a Moliné i Brasés 1909.

309. N'hi ha una reproducció, amb transcripció de la dedicatòria als diputats a Galera-Almuzara 1988: p. 30-31. També és reproduït a Galera-Vilà-Valentí 1985: p. 59 i Galera 1986: p. 35, 37 i 39, entre altres. Sobre el mapa de Joan Vrints vegeu les observacions de Vilà-Valentí-Sarrión 1992: p. 57-58, Galera 1991, Vilà-Valentí 1994a: p. 126-127, íd. 1994b: p. 51-59 i Alcolea 1994: p. 38-39.

310. Les dades de la tradició cartogràfica a la Península són de Vilà-Valentí 1989. Sobre la cartografia a Espanya a partir del segle XVI vegeu el pròleg de Lliter a Lliter *et al.* 1994: vol. I, p. 15 i s.

pilacions de mapes. A partir d'aleshores, i a instàncies de les autoritats locals, civils i eclesiàstiques, es van començar a dur a terme mapes de diverses parts d'Espanya, ja fossin bisbats, regnes, províncies, etc.³¹¹

És probable que el de Vrints, amb una dedicatòria als diputats i oïdors de comptes de la Generalitat, sigui un encàrrec explícit de la Diputació del General de l'any 1600, com també és lícit pensar que l'autor s'havia servit de la documentació recopilada a la Generalitat per a aquest efecte.³¹² Al tombant del XVI al XVII, doncs, els diputats del General s'interessen en la preparació de mapes complets del Principat, i coneixem l'existència, a finals del cinc-cents, de mapes d'aquestes característiques, manuscrits;³¹³ el jesuïta Pere Gil afirma que l'any 1596 n'ha vist un a la Batllia General (Iglesias 1949: p. 66, 87-89), que Alcolea (1994: p. 41) es pregunta si no podria ser el que el pintor Benet Sánchez Galindo va vendre a la Generalitat l'any 1588.

Que l'historiador es preocupés per contrastar les dades geogràfiques amb mapes (impresos o no, únicament del Principat o de tota la Península) no és nou. Abans que Gil, el notari Comte en devia utilitzar un per a les seves *Il·lustracions* (Comte 1995: p. 66-74), com igualment anys més tard ho féu Jeroni Pujades; l'inventari *post mortem* de l'historiador Pujades, mort el 1635, deixa constància com aquest tenia a casa, a l'estudi, «un quadro de la mapa de Catalunya» i, en una altra sala, «un quadro de paper ab una mapa» (Pujol 1985: p. 236).

Viladamor podia haver vist algun d'aquests mapes en circulació a finals del segle XVI. N'hi havia a l'Arxiu Reial, alguns dels quals encara es conserven avui (Udina 1986: p. 261), i també en altres

311. En una altra línia, coneixem el projecte de publicació d'un atlas de ciutats espanyoles amb dibuixos d'Antoon van den Wyngaerde i comentaris de Hendrick Cock que no va arribar a quallar i que hauria estat impulsat pel rei Felip II (Galera 1998: espec. p. 46-49). Segons Galera el projecte «hauria significat una rèplica i una competència a una altra obra que havia sortit a la llum el 1572. Es tracta, naturalment, del primer atlas sistemàtic de ciutats del món, obra de Braun i Hogenberg, *Civitates Orbis Terrarum*».

312. Galera-Vilà-Valentí 1985: p. 58-60 i Vilà-Valentí-Sarrión 1992: p. 57; cf. amb la dedicatòria de Manescal als mateixos funcionaris (n. 284).

313. Alcolea (1994) afirma que, abans de l'aparició del mapa de Vrints, la Generalitat va encarregar tres mapes: el de Sánchez Galindo (1588), el de Miquel Jeroni de Salvador (encarregat el 1596 però que, pel seu elevat preu, la Diputació no va adquirir) i un altre elaborat a Avinyó (que ja estava molt enllestit el 1604), i afirma que cal tenir en compte la possibilitat que el d'Avinyó no sigui el mateix que el de Vrints. Vilà-Valentí (1994a: p. 128-129) sospesa la possibilitat que hi hagi, almenys, dos mapes de Catalunya impresos anteriors al de Vrints; pel que fa a aquesta qüestió veg. Elliot 1998: p. 25.

fons públics.³¹⁴ Recordem, a més, que a propòsit de la vinguda de Túbal a la península argumenta les seves hipòtesis d'acord amb «la descripció del mapa mundi» (cap. I, 96).

Com a conseqüència de l'aparició del mapa del Principat de Vrints els diputats d'Aragó decidiren emprendre la tasca d'elaborar un mapa del seu territori. L'encarregat de dur a terme el projecte fou, a instàncies de Lupercio Leonardo de Argensola, Juan Bautista Labaña; Labaña firmà, l'any 1610, un contracte per redactar el mapa d'Aragó, que fou acabat el 1619 i imprès per primera vegada l'any següent.³¹⁵

Per redactar una geografia completa del Principat, mapes inclosos, Viladamor reunia les condicions necessàries. D'una banda, és patent la voluntat de l'autor per situar geogràficament indrets del territori que les fonts clàssiques no acaben d'aclarir quins són; si bé generalment són tretes d'altres autors, en alguns casos són manipulades directament per Viladamor. També el redescobriment dels clàssics és important per a ell; tot i que sovint les fonts clàssiques són citades indirectament, és segur que en manejava i en coneixia algunes.³¹⁶

D'altra banda, l'historiador sembla que havia viatjat força pel Principat —i fora— i, per tant, havia pogut explorar directament el territori.³¹⁷ A l'observació directa, tan necessària per al dibuix d'un mapa, cal afegir-hi el fet que Viladamor fou alcaid d'un dels castells estratègicament més ben situats del Principat, el de Roses —circumstància que el predisposa, ja ho hem dit, a valorar amb experiència la utilitat de la cartografia.

314. Viladamor (*A la il·lustríssima...*, 184) afirma que el mapa que pensa fer serà «ab las lleguas que de la una terra a la altra hi haurà»; notem que el mapa de Vrints és el primer a incloure les llegües catalanes a les diverses equivalències d'escala.

315. Són constants les notícies del mapa de Vrints a la documentació relacionada amb el projecte aragonès; sembla que Argensola el va veure i va decidir convèncer els diputats aragonesos per tal que aprovessin un projecte semblant (sobre el mapa de Labaña: Hernando 1996). S'inverteix en aquesta ocasió el procés que s'establia quant a la creació del càrrec de cronista: aleshores, el Principat intentava emular les condicions de la nominació aragonesa; ara, en canvi, són els diputats aragonesos els que segueixen les passes dels catalans.

316. Per al primer dels casos, noteu què fa Viladamor a l'hora d'identificar l'antiga Illiberis, que Morales s'apressava a dir que era a prop de Granada i que el català no dubta a relacionar amb Cotlliure, i, per al segon, remetem a la constatació que comprova la font primària, Morales, amb una en principi secundària, Plini: veg. p. 160 i 140-141.

317. A propòsit d'una de les fonts citades, Ioannes Magnus, Viladamor s'apressa a recordar que per descriure la terra la va recórrer personalment (cap. LXXVI, 31-32); els mots, val a dir-ho, són presos de Morales.

I finalment, s'ha de destacar que Viladamor, com tots els seus contemporanis, tenia a mà la documentació oficial, al·ludida amb anterioritat, que s'havia recopilat sota els auspicis dels funcionaris de la Diputació del General.

Si la crítica ha considerat fins ara la de Gil com la primera geografia moderna sobre Catalunya escrita en llengua vulgar,³¹⁸ la que no va arribar a quallar de Viladamor l'hauria precedida.

La tria de les fonts primàries: condicionants i resultats

La recopilació i crítica de les fonts a l'abast és allò que guia la intenció de Viladamor en redactar la seva *Història general de Catalunya*. Viladamor vol narrar els fets essent sempre fidel a la història, així com els ha trobat relatats en «los bons auctors», tot i que de vegades la informació que reporten no sigui completa. D'aquesta manera, la competència de les fonts, ja siguin històriques (les dels bons autors) o documentals (les dels arxius), passarà per davant de qualsevol altre criteri a l'hora de fer-ne la tria.

Si bé la primera part de la *Història* permet que ens fem una idea de l'ús de les fonts narratives (impreses i manuscrites) que fa servir l'autor, no tenim indicis per saber quin hauria estat el resultat si hagués utilitzat documentació d'arxiu.

Les fonts narratives: el contrapunt entre els cronistes castellans (Ocampo i Morales) i les fonts catalanes (Carbonell, Beuter, Tarafa i Ponç d'Icard) per rebatre els *Anales* de Zurita

Viladamor és ben clar a l'hora de deixar-nos constància dels textos que prendrà com a base per a la construcció de la seva crònica.³¹⁹ Vist el detall amb què en som informats, podríem arribar a pensar que s'havia pres al peu de la lletra una nota que Ocampo va afegir als preliminars de la segona edició de la seva *Crónica general de España*, on es queixava de l'(ab)ús que n'havia fet Pedro de Medina i del fet que no havia esmentat la *Crónica* com a font predominant de l'obra:³²⁰

318. Vilà-Valentí 1994a: p. 122; pel que fa a Binimelis, anterior, la narració se situa al Regne de Mallorca.

319. Veg. *supra*, p. 130 i s.

320. John (1994: p. 39) recorda que Medina no copia directament d'Ocampo sinó a través d'un intermediari, la crònica de Pere Antoni Beuter.

«En el año de mill y quinientos y quarenta y nueve se publicó por estos reynos un libro escrito en lengua castellana cuyo título es *Libro de grandezas y cosas memorables de España*, impreso en Sevilla en casa de Dominico de Robertis a ocho dias de agosto del dicho año y dirigido al príncipe, nuestro Señor. Sepan los que lo leyeren que todo va sacado de los quatro libros primeros deste volumen, que por aquel tiempo andavan inpresos, sin mudar palabra ni sentencia, mas de que las cosas que aquí se tratan derramadas por la historia, según acontecían en el discurso de los tienpos, las juntó el autor de aquel libro en un lugar y las vendió por suyas, sin hazer mención desta *Corónica*, donde las hubo tomado. Es bien verdad que, a la rebuelta desto, añadió de su casa algunos errorcillos notorios [...]. Quesimos aquí hazer memoria desto, mucho contra nuestra voluntad pero inportunado por algunos amigos, para que los letores queden avisados de todo y sean gradescidos a quien lo deven y no a los que toman haziendas ajenas y las dan como suyas propias por parescer liberales no lo siendo» (Ocampo 1553: f. Iv).

Les cròniques d'Espanya o de la Península van despertar un cert interès a la Catalunya, o com a mínim, a la Barcelona del cincents, segons es desprèn dels estudis sobre els inventaris *post mortem* duts a terme per Manuel Peña (1996 i 1997). Un títol tan comú com aquest sense el nom de l'autor a continuació planteja dificultats en la identificació dels textos en els inventaris estudiats; sota el nom de «cròniques d'Espanya» s'hi poden amagar les obres de Carbonell, Valera, Tarafa, Ocampo i Morales, entre altres (Peña 1997: p. 110-112 i 148-149). A més de tots els exemplars de la *Crónica general de España* d'Ocampo-Morales que no han pogut ser identificats per la raó exposada, a la darrerria del segle XVI és segur que en circulaven per Barcelona diversos volums;³²¹ a tots aquests caldrà sumar, ara, l'exemplar que usava Viladamor.

La *Crónica general de España* no era un text desconegut pels lectors de la segona meitat del segle XVI a Catalunya, com tampoc a la resta de la Península. Viladamor no és el primer autor català que incorpora Ocampo en els seus textos però, per raons cronològiques, probablement és dels primers a valer-se de la continuació d'Ambrosio de Morales.

321. Valen com a exemple els dos que identifica Peña (1997: p. 149), un a la biblioteca del mercader Jaume Caralps (1596) i un altre a la del prevere Jeroni Planella (1590).

Solervicens (1997: p. 131) ha recordat com el 1557 Cristòfor Despuig als seus *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, mostrava de manera espectacular, en boca de Lúcio, «els seus coneixements en argumentar en contra de Pere Antoni Beuter, Juan Sedeño, Lucio Marineo, Florián d'Ocampo, Pedro Mexía o Pere Miquel Carbonell en una contrahistòria amb finalitat clarament política (I, 62; II, 88-102; V, 155-176; VI, 177-184)». ³²² Al cap de pocs anys, el tarragoní Lluís Ponç d'Icard també citava l'obra d'Ocampo a la versió catalana del *Llibre de les grandeses de Tarragona*, enllestida cap al 1564, i tornava a aprofitar-se'n a la versió castellana de 1573. ³²³ I, igualment, el 1566 Miquel Pujades l'esgrimia com una de les obres consultades per escriure el *Tratado de la precedencia de los reyes de Aragón sobre los de Francia*. ³²⁴

El cas de Morales és un altre. Abans que Viladamor, Ponç d'Icard ja manejava l'obra de Morales; ³²⁵ després, Pere Gil utilitzà la continuació de Morales de la crònica d'Ocampo, com també ho féu, i molt, Jeroni Pujades. ³²⁶

La voluntat de Florián de Ocampo era oferir a la seva pàtria un passat brillant, i per això, i malgrat reivindicar constantment l'esperit crític, va usar les fonts que li convingueren per al seu propòsit: des de les fantasies de Giovanni Nanni fins a les llegendes del passat remot de la Península. Com recorda Tate (1970: p. 29), «el desarrollo de la historia mitológica de España no alcanzó su momento culminante hasta Ocampo. Ocampo fue alumno de Nebrija. Sin embargo, no sentía perjuicio alguno, como su maestro, contra las crónicas romances de la Península. A sus ojos, sus indicaciones son tan valiosas para su propósito como los hechos suministrados por los historiadores clásicos. A pesar de apelar constantemente al

322. Les cites de Solervicens s'han fet sobre Despuig 1981; de la relació entre Despuig i Ocampo, i de les línies mestres del pensament del castellà, en parla Solervicens 1988: p. 96-105.

323. Per a les fonts del *Llibre de les grandeses de Tarragona* veg. Duran 1984: p. 69 i s.

324. Pujol (1985: p. 202) es pregunta quina deu ser l'edició de la *Crónica general de España* d'Ocampo que tenia Jeroni Pujades; si va heretar el volum del seu pare es tractaria o de l'edició de 1543 (i no de 1541, com assenyalava Pujol: aquesta és una edició de la crònica d'Alfons el Savi duta a terme per Ocampo —Palau 1948-1976: núm. 198.376—) o de la de 1553. Sobre la mateixa qüestió veg. n. 157.

325. No consta el seu nom al *Libro de las grandezas de Tarragona*, que és de 1573, és a dir, anterior a l'aparició del volum de Morales, però sabem que Ponç d'Icard el coneixia i el consultà (Duran 1984: p. 74, n. 44); veg. n. 247.

326. L'ús de Morales per Pere Gil és documentat a Iglesias (1949) i al *Repertori de manuscrits catalans...* vol. II.1, p. 30; per a Jeroni Pujades veg. n. 157.

espíritu crítico, Ocampo utiliza de hecho, sin discriminación, testimonios fidedignos, no fidedignos y hasta apócrifos [...]; amasaba toda tradición existente en un imponente conjunto heroico [...]. A pesar de los ataques a la autenticidad de Anniius, utiliza ampliamente, y hasta elabora, la lista de veinticuatro reyes apócrifos. Ocampo fue más consciente que su predecesor de la aureola que confiere la historia mítica. Creaba un pasado para acomodarlo al ego hinchado del presente».³²⁷

Viladamor, conscient de la dimensió política del discurs històric, pretenia exactament el mateix que Ocampo, i per això el castellà li és tan útil; també les cròniques de Pere Antoni Beuter i Francesc Tarafa són especialment vàlides per al barceloní en aquest sentit.

El 1498 es va publicar la primera edició dels *Commentaria super opera diversorum auctorum de antiquitatibus loquentium* de Giovanni Nanni, dedicats als Reis Catòlics.³²⁸ El dominicà de Viterbo aconseguí meravellar, amb el *De primis temporibus et quatuor ac viginti regibus primis Hispaniae et eius antiquitate*, bona part dels historiadors hispànics, que van trobar en l'obra uns orígens mítics dignes de consideració per als seus territoris.³²⁹

L'impacte inicial de les *Antiquitates* en Rotllà, Nebrija, Alonso de Venero o Lucio Marineo Siculo ha estat prou estudiat. Ara ens interessa remarcar que el primer a incorporar d'una manera sistemàtica les fabulacions d'Annio a la Península fou Pere Antoni Beuter en l'edició catalana de la *Primera part de la història de València* (1538); darrere d'ell, Florián de Ocampo, Francesc Tarafa i Lluís Ponç d'Icard participaren, com tants d'altres, de la febre mitològica del dominicà.

D'acord amb Ocampo, Beuter, Tarafa i Ponç d'Icard, Viladamor s'allunya de Morales i també de Zurita. Remetem a Morales sobre

327. Pel que fa a aquesta qüestió veg. Solervicens 1988: p. 98-101.

328. Són bàsics, per a la biografia d'Annio, Weiss 1952, Annio 1981, Fumagalli 1980 i íd. 1982; per a l'edició de 1498 veg. *Gesamtkatalog...*, núm. 2015.

329. Prenem les informacions d'Annio de John 1994, que ha estudiat de manera global l'impacte que tingueren les fabulacions d'aquell en les històries nacionals i locals de l'Europa dels segles XVI-XVII; ens interessa especialment el capítol II «The Influence of Anniius' *Antiquitates* in Spain» (John 1994: p. 30-69); per a les notícies de la recepció d'Annio a la Península es pot consultar Tigerstedt 1964, Signorelli 1965, Tate 1970: p. 25-32, 127-129 i 190-191, Duran 1984: p. 76, íd. 1991a, íd. 1991b, Cortadella 1992: p. 117-120, Pérez 1993, Toldrà 2000 i Ferrer 2003.

Ocampo per veure com Viladamor no va tenir en compte les valoracions que feia sobre els cinc primers llibres de la *Crónica general de España*: «Porque Florián dexó a tal sazón la historia de España que, si uviera de dexarse a mi escoger, no supiera pedir ni aún dessear tan buena oportunidad de prosseguirla. Quasi todo lo de atrás que a la historia antigua de España pertenesce es tan incierto y olvidado, y ay tan pocos buenos authores que escrivan dello y escriven tan poco de todo, que es impossible continuar la historia con certidumbre. Y esto le hizo a Florián, como juzgan todos los doctos, faltar algo en el crédito de su historia. Porque aquellas cosas muy antiguas de España, de quien no se puede ver sinó una uña o quando mucho un dedo, o como él muy agudamente dize en su prólogo “la correa sola del çapato”, quiere que tengan el cuerpo todo entero y cumplido [...]. Dexé, pues, todo lo antiguo, por dexarle a Florián entera toda la gloria de averlo escrito, y comencé poco más de dozientos años antes del nascimiento de nuestro redemptor Iesu Christo, donde acabó, que es muy diverso de todo lo de atrás; de todo aquello, por ser tan antiguo, no se tiene entera ni clara relación» (Morales 1574: p. [7v-8] prel.).

Morales, que opina com Zurita sobre la problemàtica relació dels primers temps,³³⁰ no va ser aprofitat per les línies mestres del seu pensament, sinó perquè la informació que reporta és útil per a un període determinat de la història i, sobretot, per la seva condició de cronista oficial. Tampoc en aquest aspecte Viladamor es va valer de Carbonell; aquest és ignorat sistemàticament fins a la segona meitat de la *Història* probablement perquè no recull les fabulacions mitològiques d'Annio.

La tria d'Ocampo i de Morales per part de Viladamor està, doncs, marcada per la seva condició de cronistes oficials de Castella. Viladamor posa al mateix nivell els dos historiadors, malgrat que ja s'ha repetit que el primer és, com a tal, l'antítesi del segon.³³¹ Més interessant que la tria de les fonts a Viladamor, és destacable l'ús que en fa, partidista i encaminat clarament a la vindicació del passat

330. Veg. el fragment del pròleg de Zurita copiat a les p. 126-127, on l'aragonès exposa les seves reserves sobre la pertinença de començar les cròniques des dels orígens.

331. Ens sembla possible que Viladamor triés Illescas pel fet de ser la història eclesiàstica que cronològicament i geogràficament tenia més a prop; potser és massa recargolada la hipòtesi que Viladamor el prefereixi per la dedicatòria, que citarem *infra*, que l'impressor de 1583 fa als diputats d'Aragó.

històric de Catalunya com a ens independent, però malgrat tot indestriable d'Espanya.³³²

Ocampo i Morales, com a cronistes, eren homes ben relacionats a la cort; en aquest aspecte, coincidien amb Illescas: a Dueñas era el protegit del comte de Buendía, Fadrique de Acuña, que el va recomanar per entrar al servei d'Alfons d'Aragó, abat de Montaragón i fill de l'arquebisbe de Saragossa del mateix nom; probablement com a acompanyant d'Alfons d'Aragó s'estigué a Itàlia els anys 1550-1552 i, a la mort d'aquest el 1552, retornà al seu benefici de Dueñas i començà a escriure la seva *Historia pontifical*.³³³

L'elecció d'Illescas per part de Viladamor és també innovadora. No coneixem cap altre autor del Principat, anterior a Viladamor, que usi l'obra del beneficiat de Dueñas d'una manera tan profusa com ho fa l'historiador barceloní. La història d'Illescas, malgrat que figurà a l'índex de llibres prohibits de 1569, 1583 i 1590, va gaudir d'una gran difusió a tota la Península (Aldea 1972: p. 1191); que el text fou molt difós, des de la primera edició del segle XVI fins a la darrera, al segle XVII, ho remarcava ja l'impulsor d'aquesta última, Gabriel de León, tot recordant com, pel fet d'haver «corrido tanto en España y fuera de ella su estimación», havia calgut imprimir-la diverses vegades (Illescas 1652: f. [7-7v] prel.).

A Barcelona degué circular com a la resta de la Península, i més encara quan, a finals de segle, fou objecte de quatre edicions entre els anys 1584 i 1596 (Peña 1997: p. 152-153). Bona prova d'això és la utilització que en feren, al cap d'uns anys, el jesuïta Pere Gil i el teòleg Pere Joan Guasc.³³⁴

Illescas va preparar personalment tres edicions de la seva obra, i les sotmeté a revisió constant. A la darrera de les que va supervisar, la de Salamanca de 1573, una llicència de Jerónimo Zurita recor-

332. L'autor és clar en aquest aspecte quan, a la dedicatòria de la *Història*, exposa amb claredat que li és impossible escriure la primera part de la seva crònica, que circumscriurà al territori del Principat i Comtats, sense fer referència a la resta d'Espanya; en canvi, pel que fa a les parts restants (des de la pèrdua d'Espanya fins als dies de Felip II) diu sense dubtar que l'àmbit serà únicament català. La solució als seus problemes pel que fa a la primera part passa per manipular les fonts tot catalanitzant-les.

333. Roldán 1974: p. 606-613.

334. L'ús d'Illescas per Gil és documentat a *Repertori de manuscrits catalans...*, vol. II.1, p. 30. Pere Joan Guasc fou, segons sembla per la quantitat de manuscrits que ens han arribat de la seva obra (cursos de teologia, sermons, etc.), un dels dominicans més actius al tombant del segle XVI al XVII a Catalunya.

da la competència del beneficiat de Dueñas: «En cumplimiento de lo que V. A. me mandó, yo he visto los libros impressos segunda vez de la *Historia pontifical* que compuso el doctor Illescas [...]. Y reconocidos diversos lugares que pertenecen a historia [...], no hallo en ellos cosa de substancia porque se dexen de imprimir, teniendo consideración a la variedad de autores muy recebidos y aprobados a quien sigue, a cuya fe y crédito se remite; mayormente que, por las anotaciones de las márgines, parece que estan muy corregidos y reformados después de la primera y segunda edición, y que siempre ha ydo accrescentándose el trabajo, assí en la censura como en la averiguación de la historia» (Illescas 1573: f. [2v] prel.).

És precisament Zurita, reconeguda bèstia negra de Viladamor, qui signa l'esmentada llicència.

Els noms de Zurita i de Gonzalo de Illescas d'alguna manera es poden donar la mà. Zurita és l'encarregat, com a cronista del Regne, de signar la llicència de 1573, però la relació entre les dues obres no s'atura aquí sinó que cal seguir-la a través de la saga d'impressors Portonariis, establerta a Salamanca i altres ciutats espanyoles fins a finals del segle XVI.³³⁵ D'una banda, cinc de les primeres impressions de l'obra d'Illescas les va fer Domingo de Portonariis Ursino, tres a les premses de Salamanca i dues més després del seu trasllat a Saragossa el 1578;³³⁶ de l'altra, el mateix impressor és l'artífex de les dues primeres edicions dels *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita.³³⁷

Domingo de Portonariis Ursino va substituir, en la seva primera impressió de Saragossa de la *Historia pontifical* (1583), el pròleg d'Illescas al bisbe Bernardo de Fresneda per un de seu als diputats del Regne d'Aragó. Faltant l'autor i el destinatari, l'obra, deia, «tiene necesidad para quedar immortal que lo sean sus protectores, como lo son vuestras señorías en este cargo de diputados que representan el Reyno de Aragón», i remarcava també la vàlua del text d'acord amb les valoracions de «varones muy doctos que aquí van impresos, y señaladamente el del doctíssimo Gerónimo Çurita, secretario de su magestad y chronista que fue deste Reyno» a les llicències d'aprovació de l'obra (Illescas 1583: f. [4v] prel.). L'impressor per-

335. Les notícies sobre els Portonariis provenen de Ruiz 1994: vol. I, p. 65 i s.

336. Es tracta de les impressions de Salamanca dels anys 1569, 1573 i 1577, i de les de Saragossa dels anys 1583 i 1593; veg. n. 236.

337. Per a les edicions de Zurita veg. n. 208.

seguia la nova edició dels *Anales* i, probablement per això, els dedicava el text d'Illescas. Ell ja havia estat l'encarregat, juntament amb Pedro Bernuz, de dur a la impremta la primera edició de l'obra de Zurita, apareguda a Saragossa entre els anys 1562 i 1580.³³⁸

Un any després, els diputats del Regne van aprovar una segona edició dels *Anales*, que fou contractada amb l'impressor Domingo de Portonariis, segons es desprèn d'un document del juliol de 1584 en què els diputats sol·licitaven el permís per pagar-ne els costos (Zurita 1967-1985: vol. I, p. XIV). Finalment, els Portonariis s'havien fet amb la segona edició de l'obra de Zurita, supervisada pel seu fill Jerónimo Zurita de Oliván, que va veure la llum el 1585; però no va ser Domingo sinó el seu cosí Simón de Portonariis Ursino qui es féu càrrec del taller de Saragossa el mateix 1585, el qual figura a la portada com a impressor. La reimpressió de 1585 duia, a part de la dedicatòria de Zurita, una altra dedicatòria als diputats del Regne (Zurita 1967-1994: vol. I, p. X).

La relació entre Illescas i Zurita és evident, no només en vida dels dos sinó després de la seva mort, com també és clar el paper que jugaren els diputats en la difusió de les seves obres.³³⁹

També són forts els lligams que unien Morales i Zurita. El castellà fou dels primers a posicionar-se a favor de l'aragonès quan s'inicià la croada contra els *Anales* capitanejada per Alonso de Santacruz,³⁴⁰ i amb ell compartia la manera de veure la història.

Que Illescas i Morales comparteixin més d'un punt de contacte amb Zurita no vol dir res. En presentar-se al pròleg de la *Història*, encara que veladament, com a cronista del Principat, i en triar com a font principal per a la seva compilació la *Crónica general de España* del cronista oficial de Castella Ocampo i el seu continuador Morales, el que pretenia Viladamor era rebatre els arguments de Zurita des de la seva mateixa posició. De la mateixa manera, en escollir Illes-

338. Domingo de Portonariis Ursino, al pròleg d'Illescas, recorda als diputats com li havia estat encomanat, anys enrere, «una cosa tan grave como fue la impresión de las crónicas deste Reyno que compuso el secretario Gerónimo Çurita de buena memoria, como ellas mismas dan testimonio. Y de tal manera que, en nuestros tiempos ni en los passados, no se sabe de ninguna república christiana que tenga escrito tanto de si, ni tan verdadero ni por author tan eminente y grave, ni que se ayan publicado ni salido a la luz con tanta sumptuosidad» (Illescas 1583: f. [4v] prel.).

339. L'important paper de la Diputació del Regne en la difusió i subvenció d'històries ha estat tractat abans, p. 121-124.

340. Veg. l'«Apología de Ambrosio de Morales [...] en defensa de los anales de Gerónimo Çurita» (Morales 1610; reproduïda també a Morales 1793: vol. I, p. 301-394).

cas, un autor la competència del qual havia estat esgrimida per Zurita, sembla que al barceloní li hauria de ser més senzill rebatre l'aragonès.

Tot i que no creiem que calgui orientar la tria de Beuter per Viladamor en la mateixa direcció que la d'Ocampo i Morales, és clar que, des d'aquest punt de vista, el valencià era el més semblant a un «cronista oficial» que Viladamor podia trobar a València.³⁴¹

A l'hora d'escollir les fonts catalanes que han de servir com a complement, i sobretot com a contrapunt, de les castellanques, els criteris de selecció de Viladamor són de proximitat immediata o referencial i de caràcter vinculant (una història del Principat en català escrita per un autor català condiciona l'escriptor a buscar fonts en la mateixa llengua o d'un autor del mateix àmbit geogràfic). Recordem, en aquest sentit, la segona de les quatre regles de què Beuter (1998: p. 40) afirmava valer-se a l'hora d'anteposar el criteri d'un historiador al d'un altre: «La segona regla és de Mirsili: de la antigüedad y descendència de les gentes y coses que entre ells hagen contengut, més crèdit se ha de donar a les matexes gentes y naturals que als estranys, y més als vehins y propinchs que als que estan lluny y molt apartats.»

Entre les obres que presentaven aquestes característiques, Viladamor es va decidir per les de quatre personatges que li eren propers geogràficament, i també personalment; d'aquests, tres havien escrit en català (Carbonell, Beuter i Ponç d'Icard), i el darrer ho havia fet en llatí (Tarafa).³⁴² La tria de la llengua vernacla preferida al llatí és un altre dels punts on coincideixen totes les fonts primàries de Viladamor a excepció de Tarafa (que era, per compensar-ho, d'ascendència catalana). Si l'ús del llatí respon, en historiografia,

341. La nominació d'un cronista del Regne a València no es féu fins a la Cort general de 1604, data de la designació de Gaspar Escolano. Beuter endreçà l'obra als jurats de València, que van invertir esforços i diners per tal que l'empresa tirés endavant: «Los sobreditos señores de jurats de aquell any [i. e. 1538], [...] encaridament me acompanyaren que per lo que devia a la pàtria me desocupàs algunes estones per a cercar la certenitat de açò y lo més que a tal lectura estaria bé, y fent-ne una compilació la's donàs, perquè soplís les scriptures antigues que-s perderen en cremar-se la sala y archiu en l'any MCCCCXXII [...]. Y tenint ja esta primera part en lo punt que està, es rahó se dedique als successors dels qui-m promogueren» (Beuter 1998: p. 36).

342. El cas de Vasaeus ja hem dit que és singular: la seva obra va ser utilitzada per Viladamor possiblement perquè fou impresa al costat de la de Tarafa. Viladamor va acabar usant els dos únics autors que van escriure i publicar història d'Espanya en llatí entre Marineo i Mariana: Vasaeus i Tarafa; en la tria van pesar, en aquest cas, més les qüestions ideològiques i de mètode que no pas la llengua.

a obres majoritàriament generals sobre Hispània, encaminades a abastar un públic que va més enllà de les fronteres de la Península, d'arreu i més erudit (Tarafa, Vasaeus, Nebrija o Margarit), el de la llengua vernacle (i, així, els Ocampo, Morales, Carbonell, Beuter, Ponç d'Icard, Zurita i, evidentment, Viladamor) implica que va adreçat a un públic més local i, sobretot, una volguda intenció política.³⁴³

Tornant a les fonts catalanes de Viladamor, notem que la seva sort en el mercat editorial i la difusió entre els coetanis fou diversa. Les *Cròniques d'Espanya* de Carbonell es publicaren massa tard, trenta anys després de la mort de l'autor (1547), i la seva recepció no fou homogènia; les tesis de Carbonell, que no se servia d'Annio i refutava Tomic i alguns dels grans cicles mitològics catalans, no van servir als historiadors com Viladamor a l'hora de narrar els orígens de la nació i, per això, es van valer de les cròniques que incorporaven les fabulacions del dominicà de Viterbo. Tot amb tot, però, és impossible predir què hauria passat si Viladamor hagués completat les parts d'història medieval i moderna que prometia: si hauria fet més ús o no de Carbonell és una incògnita. Tanmateix, i vist el que diu a propòsit de la documentació d'arxiu, no sembla que Viladamor tingués la intenció de servir-se'n gaire.³⁴⁴

Per contra, la crònica de Beuter, així com la llatina de Tarafa, que sí que incorporaven Annio, foren molt difoses —tot i que els àmbits de difusió d'ambdues no fossin coincidents—, com avalen les diverses edicions i traduccions de cada una d'elles.³⁴⁵

El cas de Ponç d'Icard s'acosta als anteriors, però el *Libro* no respon al que entenem per història política sinó per *antiquaria*; a l'hora d'escollir la seva obra Viladamor (i els seus homòlegs del Principat) devia tenir en consideració que el tarragoní era l'únic historiador coetani, natural del Principat, que incorporava a la seva obra els llegendaris orígens hispànics dels vint-i-quatre reis primigenis

343. Tate 1997: p. 242, tot i que la idea no és nova.

344. Veg. *infra*, p. 189-192.

345. Per al primer d'ells, Escartí al pròleg de Beuter 1998: p. 23. La versió catalana de Beuter fou usada entre els contemporanis de Viladamor al Principat: ho feia, entre altres, el jurista Miquel Pujades —que la cita amb el nom de «Cròniques d'Espanya»— (BUB, ms. 454, f. 12v: «y lo nota Pedro Antonio Beuter en sus Chronicas de España [...], primi libri impressi Valentiae, lingua cathalonica, anno domini 1538 ibi vidi»); per a la difusió de la versió castellana veg. també Peña 1997: p. 113. Per a Tarafa, n. 243; cf. Peña 1997: p. 112-113.

d'Annio de Viterbo i, a més, el gust, indiscutible en Ponç d'Icard, per les restes epigràfiques.³⁴⁶

En Viladamor, doncs, sembla que la tria de bona part de les fonts catalanes es fa partint de la base que incorporen o ignoren les tesis d'Annio; tot i que no és el primer a usar-lo sistemàticament, sí que és cert que després d'ell les trobarem formant part de la història de Catalunya amb absoluta normalitat.

Malgrat tot, el que crida d'entrada l'atenció a l'hora de llegir Viladamor és que el material d'origen català és més aviat escàs, i que les citacions ho són encara més (cosa que s'accentua més perquè no tenim les parts d'història medieval). Podríem explicar aquest fet argumentant que la *Història* és inacabada i que Viladamor no fou a temps d'incloure més material d'aquestes característiques, però això no justificaria el silenci a l'hora de citar-les.

Ara bé, per quina raó aquest interès per Ocampo i Morales si després necessita autors autòctons per contrarestar-ne les opinions? A més de la seva condició de cronistes, la predilecció per aquests textos passa pel fet que es tracta d'històries d'Hispania, no pel fet que els seus autors siguin castellans (només cal veure la recepció que van tenir les històries de Castella al Principat, molt més minsa, per adonar-nos que és així).³⁴⁷ La resposta positiva del públic enfront d'aquestes històries d'Hispania com les d'Ocampo i Morales (i hi sumem, per exemple, Valera, Garibay o Sículo), passa pel fet que confereixen a la totalitat del territori espanyol uns orígens esplendorosos que cap historiador s'atreveix a dir que no són comuns, no per l'ascendència dels seus autors; el Renaixement a Catalunya és, entre moltes altres coses, una època de polèmiques polítiques entre la historiografia de Castella i la de la Corona d'Aragó.³⁴⁸

Els historiadors catalans en general, doncs, i Viladamor en particular, recreen la mitologia dels orígens a partir de les fonts castellanes tot reelaborant-la. S'aconsegueix, així, convertir un text encaminat a defensar la primacia de la nació castellana sobre els

346. Són complementàries les notícies exposades *supra*, p. 139-140. Queda pendent la pregunta sobre si Viladamor tenia, a través del tarragoní, algun contacte amb Antoni Agustí (a qui, a la vegada, l'unia una relació amb Zurita); no hem sabut trobar les pistes d'una possible relació entre ambdós, ni de la petja d'Agustí en Viladamor.

347. Peña 1997: p. 149.

348. Cf. Solervicens 2000: p. 111.

altres territoris hispànics en un altre que exalta la preeminència dels catalans; per aquesta raó és important constatar que Viladamor s'entreté a polemitzar sobre la primera població d'Espanya: després de descartar la tesi andalusina i la valenciana, acaba conclouent que la primera ciutat fundada a tota la Península fou Tarragona, és a dir, al cor del Principat.³⁴⁹

Aquesta reelaboració del discurs és feta a partir de la modificació de les fonts, a vegades partint d'altres fonts que són més favorables als interessos de l'historiador i, en altres casos, introduint canvis pràcticament imperceptibles però importants.³⁵⁰ Es tracta, en definitiva, d'adaptar el que diuen Ocampo i Morales a la realitat de Catalunya, de vindicar-ne la primacia partint dels seus mots i transformant-los.³⁵¹

En Viladamor, i Tarafa ja dona la mateixa impressió, hi ha un trencament amb la tradició anterior que ell i uns quants contemporanis, Beuter entre els valencians i Ponç d'Icard entre els catalans, reinventen a partir de les fonts castellanen. La diferència entre Viladamor i els seus homòlegs del Principat és que ell crea una escola que continuaran autors com Jeroni Pujades.

Viladamor, doncs, hauria escollit les fonts primàries amb els següents criteris: d'una banda, Ocampo i Morales com a representants de la historiografia oficial per tal de rebatre Zurita en igualtat de condicions; de l'altra, autors d'àmbit català amb la intenció de refrenar les ànsies dominants de Castella.³⁵²

La documentació d'arxiu

Al costat de la importància atorgada a les que l'autor considera les millors fonts historiogràfiques, trobem en Viladamor el reconeixement com a font prioritària dels documents trobats als

349. Veg. p. 159; sobre aquesta qüestió a propòsit de Cristòfor Despuig i Beuter veg. Solervicens (1988: p. 100-102). Per les mateixes raons es pot explicar una polèmica com la de l'edict de Cèsar August, que Viladamor certifica haver-se fet a Tarragona, o sobre la localització de Cartago Vella, que l'arxiver situa en territori català.

350. Hem assajat una llista d'alguna d'aquestes modificacions *supra*.

351. En aquest sentit és fonamental la importància donada als orígens, com també ho són les polèmiques sobre el significat del mot «Espanya» (Duran 1986, 1987, íd. 1991, íd. 1991b, íd. 1995b, íd. 1995c, íd. 2000, Solervicens 1988, Simon 1998b: p. 115-119 i íd. 1999: p. 31-35).

352. Cf. Tate 1970: p. 13-32 i Solervicens 1988: p. 95-115, que n'ha reprès les argumentacions.

arxius.³⁵³ Pretenia, per completar la crònica, recórrer no només l'Arxiu Reial sinó també altres fons, a Catalunya, Espanya i França, i reafirma les seves argumentacions parlant en particular de la segona part: «No sols ne relataré lo que ne han scrit los demunt dits historiadors strangers [...], però, encara, molts altres que-n verificaré per scripturas recondidas en lo Real Archiu de Barcelona y en molts altres archius de França y de Cathaluña, axí de prelatos y yglésias com de particulars cavallers y de diversas ciutats, vilas y llochs de nostra nació»; i, encara, quan parla de la tercera: «com tantbé per haver-hi, des de aquexos temps ensà, registres dels reys de Aragó y dels prínceps de Cathaluña en lo Real Archiu de Barcelona ahont molts d'ells [els fets] stan continuats» (*A la il·lustríssima...*, 135-142 i 151-154).

Viladamor intenta gratificar el lector atent amb informació absolutament nova, cosa a la qual l'ajudarà molt, afirma, «certa diligència per mi feta, que may los nostros chronistas pasats la feren», potser en una clara al·lusió a l'esmentada «incompetència» de Zurita durant l'estada a l'Arxiu; es tracta de rescatar de l'oblit uns sacs plens de documentació molt valuosa, especialment des del regnat del comte Ramon Berenguer IV fins al de Felip II (tercera part) que, per raons diverses, han passat desapercebuts als arxivers que l'han precedit i a ell mateix: «Las quals lletras éran stadas recondidas en dit Archiu en lo temps que los secretaris morían y, com a lletras de cosas pasadas y que-s tenían de per ninguna inportantia, éran stadas posadas per dits rachons sens fer-ne en los inventaris menció alguna. Las quals, encontinent que las trobí, causaren en mi molt gran ànimo per a proseguir la present història, essent la millor y més verdadera verificació que-n podia trobar ni donar, puix ab los registres sols se trobàvan las comissions los donàvan y ab ditas lletras se verifíchan los effectes que de ellas se'n seguiren, que són tals y tants señalats que, per no haver-se tingut de molts d'ells notícia, demés que engrandiran y ennobliran nostra història, seran de molt contento per als qui-ls llegiran y oyran» (*A la il·lustríssima...*, 164-176).

Viladamor no es diferencia dels seus antecessors pel fet d'usar fonts documentals sinó per haver sabut trobar el que ningú abans

353. Són interessants les consideracions de Bouza (1997) sobre la importància de la documentació com a pauta de govern i agent de propaganda durant el regnat de Felip II.

no havia localitzat. Prou sabia el barceloní que l'arxiver Pere Miquel Carbonell³⁵⁴ i Jerónimo Zurita ho havien fet abans que ell.³⁵⁵

En el vessant d'aprofitador de la documentació d'arxiu que tant defensava Zurita, Viladamor estava d'acord amb ell, i també amb Carbonell. Ara bé, no sembla necessari tornar a precisar com és de directa la referència a l'aragonès quan Viladamor assenyala que a l'Arxiu queden saques de papers per consultar; potser caldria, en canvi, plantejar-se si la crítica no s'estén també a Carbonell, al·ludit potser com un «dels archivers passats».³⁵⁶

Viladamor estava en condicions de dur a terme el que es proposava. L'arxiver no tenia només feina de còpia i d'autenticació sinó també de cerca, i com a tal estava avesat a fer aquesta tasca; així, era capaç d'interpretar tota mena de documents administratius i de certificar-ne l'autenticitat. En aquest sentit, però, Carbonell i Zurita no es quedaven enrere. Potser sí que, durant l'inventari de l'Arxiu Reial —començat el 1584 i en el qual va participar ell mateix—,³⁵⁷ Viladamor va localitzar les saques que aquí esmenta, fins aleshores amagades en un racó, però aquest no hauria de ser motiu suficient per desacreditar els seus antecessors.³⁵⁸

Tot amb tot, doncs, més que un problema sobre la importància de la documentació arxivística en la construcció de la història, que cap d'ells nega,³⁵⁹ sembla que es tracta d'una altra qüestió, el de l'aprofitament d'aquestes fonts. La historiografia aragonesa, representada per Zurita, hauria fet un ús partidista dels documents, i el model immediat d'història general del país basada en fons

354. Sobre la importància atorgada a les fonts administratives per «notari-cronistes» com Antoni Viladamor i el seu antecessor Pere Miquel Carbonell veg. Duran 1994: p. 325-329. Les fonts documentals de les *Cròniques* de Carbonell han estat estudiades per Alcoberro (Carbonell 1997: p. 94-98).

355. Zurita va considerar imprescindible sol·licitar un permís a l'emperador, que li fou concedit, per poder-se traslladar als arxius, i va farcir els *Anales* de passatges sencers que no són res més que extractes de documents de la Cancelleria; per a aquest propòsit veg. Canellas 1986: p. 15-17, Navarro 1999: p. 137, Duran 2000: p. 32 (i cf. els inventaris de la *Alacena*: Salas 1944).

356. Insistim que Viladamor mai no posa en relació l'ofici de Carbonell, arxiver, amb la condició d'historiador d'aquest: si parla de l'historiador Carbonell no diu que era arxiver, i si es refereix a l'arxiver Carbonell no esmenta el fet que fos cronista.

357. Veg. p. 68 i s.

358. Ell mateix afirma: «Y si algú, per ventura, en altra part trobarà alguna cosa que contradiga al que yo relataré, recort-se que yo no u hauré vist ni n'hauré pogut veure més del que hauré scrit, y que no u he tret de mon cap sinó que u he recopilat de diversos auctors» (*Al lector*, 102-105).

359. Tampoc ho fa la historiografia de l'edat moderna. Veg., per exemple, el pròleg de Morales de 1577.

documentals, Carbonell, no hauria sabut trobar el material adient; d'aquí, doncs, la necessitat, que l'autor s'esforça a posar a la vista de tothom, de reescriure la història. En el rerefons, en el cas de Carbonell, més que un problema de mètode sembla haver-hi un problema de fonts: independentment de l'ús de la documentació arxivística, Carbonell no era útil a Viladamor per a la part que, en escriure aquelles ratlles, tenia redactada.

Que la *Història general de Catalunya* d'Antoni Viladamor estava destinada a ser presentada en cercles oficials no ho dubtem. L'autor ho indica explícitament al títol i als seus prolegòmens, i el fet que fos dedicada als tres braços a les Corts de 1585 ho corrobora.

El barceloní probablement era la persona indicada per posar d'acord diputats i rei, perquè es trobava a prop de l'un i dels altres. Es predisposa a favor dels primers amb l'estructura de l'obra, la tria de la llengua i la crítica a Zurita, però possiblement aquesta última també parteix de la voluntat de fer entendre al monarca que, realment, l'obra de Jerónimo Zurita no exclòia la possibilitat que tots els territoris hispànics per separat, inclòs el Principat i Comtats, tinguessin una història pròpia. La crònica de Viladamor és, doncs, una defensa dels interessos nacionals i la primera resposta des del Principat a Zurita al mateix nivell que els seus *Anales* («història general»).

Que després, un cop superada l'aprovació dels diputats i del rei, l'autor pretengués, primer, col·locar-la a les lleixes de l'Arxiu i, després, imprimir-la i donar-la a conèixer a un públic més extens, sembla lògic atesa la trajectòria que tingueren obres similars a la seva.

Tot amb tot, alguna cosa devia fallar, perquè no va aconseguir els seus propòsits: potser precisament per aquesta voluntat de fer contents els uns i els altres, navegant entre dues aigües, no va acabar de convèncer els qui volia que fossin els seus valedors.

Criteris d'edició

Per les raons que han estat exposades (Crítica del text), prenem com a base de l'edició el ms. A.

Editem el text d'acord amb les normes més habituals per a textos antics. Així, s'ha regularitzat l'ús de *v / u* i també de *i / j*. La puntuació del text, la separació dels mots, la regularització de majúscules i minúscules, l'accentuació gràfica i la utilització de l'apòstrof i el guionet es fa d'acord amb la normativa moderna. De la mateixa manera, s'usa el punt volat per indicar les elisions que avui no tenen representació gràfica. S'han transcrit per *ll* les dobles eles del manuscrit que tenen aquesta grafia en català modern normatiu. Finalment, s'han resolt les abreviatures sense indicar-ho al text.

L'alternança constant del dígraf *ny* i *ñ* en els dos manuscrits, que certifica que el seu ús era vacil·lant al segle XVI, ens ha decidit a mantenir les dues grafies.¹ Corregim el text sistemàticament i ho anotem en l'aparat de variants quan la grafia *ny* representa dos fonemes, [ɲ] i [i].²

Quan un hiatus té una *h* intercalada que l'indica no s'ha col·locat la dièresi.

1. A propòsit dels usos gràfics dels copistes, remarcuem, pel que fa al cas, que Jeroni Pujades (*B*) tendeix, gairebé de forma continuada, a usar «ñ»; per contra, les altres mans que copien *B* i la d'*A* alternen ambdues formes.

2. El mot «cenyir», per exemple, és escrit «senyr» al ms. *A*; al text, hi trobarem, d'acord amb els criteris exposats, «señyt», i en l'aparat de variants, «señyt] senyt *A*] señit *B*» (cap. LXVIII, 89).

Conservem la grafia dels numerals tal i com apareix al manuscrit, ja sigui en xifres romanes o aràbigues.

L'ordre de l'encapçalament dels capítols ha variat: als manuscrits el títol del capítol anava seguit del seu número, mentre que aquí es troba presentat a la inversa.

A les taules inicials s'ha mantingut la correspondència dels folis del ms. A i, seguidament i entre claudàtors, la paginació de la present edició; al text, la doble barra (//) marca el canvi de foli al ms. A.

Els claudàtors serveixen per restituir els mots que no trobem a l'original; sempre que hi ha una restitució, aquesta ha estat assenyalada entre claudàtors i, segons la seva importància, reflectida en l'aparat crític. Quan manca únicament una lletra d'un mot, l'error queda reflectit, segons la importància, al text o al text i en l'aparat de variants.³

D'altra banda, els punts suspensius intercalats entre claudàtors marquen espais en blanc expuntuat al manuscrit,⁴ així com les llacunes;⁵ ambdues incidències queden també assenyalades en l'aparat crític.

Al peu del text editat hi ha un aparat crític —amb l'aparat de variants i les corresponents notes, un aparat de fonts i, finalment, les notes de comprensió al text.

En l'aparat de variants no s'aplica cap criteri regularitzador a excepció del desenvolupament de les abreviatures. Com que es tracta d'un text que reporten només dos testimonis, hem optat per simplificar-lo: quan no està indicat contràriament el mot de l'esquerra correspon a A i el de la dreta a B.⁶ En el cas de les taules

3. «y tras la comunió [la comuni]canda» (cap. LXXXI, 167) marca que s'ha produït un salt de lectura que corregim (confrontat el text, en aquest cas, amb la font de Viladamor en aquest fragment, Illescas).

4. És el cas, per exemple, del cap. LX, 4, que al text queda reflectit «en casa de [...], hi ha una pedra» i en l'aparat «(...) *espai en blanc expuntuat A B*».

5. «y ab aquestas dos cosas se acabava la missa [...] dels fels ya bateyats» (cap. LXXXI, 153-154) assenyalava una llacuna al manuscrit, que queda reflectida d'aquesta manera en l'aparat: «missa (...) dels] *misa dels A B*».

6. Si l'ús habitual en un aparat d'aquestes característiques ens portaria a consignar «solempne] celebre B», en el nostre cas trobarem «solempne] celebre» (cap. CI, 10, on s'entén que «solempne» és la lliçó que reporta el ms. A i «celebre» la del B), o «una] *raillat*» (cap. LXXXVI, 144, que vol dir que el mot que transmet A és *raillat* a B). D'altra banda, una incidència d'aquestes característiques «españa] *afegeix expuntuat grans A*», marca que «españa» és la lliçó transmesa per tots els testimonis però que a A segueix, expuntuat, el mot «grans»; o «havia stat] *corregint* stava A», vol dir que A i B transmeten «havia estat» però que, prèviament, A havia escrit «stava» (cap. CIII, 204). Finalment, un cas com «ylles] *interl. A] omet B*» indica que A reporta el mot «ylles» interlineat i que B l'omet.

introdutòries, transmeses per un sol manuscrit, i la dedicatòria, per tres manuscrits, s'han seguit les normes habituals.

Quan *B* dona la lliçó correcta davant d'*A* i quan l'editor conjectura contra tota la tradició, s'indica, per facilitar la tasca al lector, la sigla del testimoni de les variants registrades d'un passatge;⁷ una variant de diverses fonts segueix la grafia dels mots de la primera de les fonts citades.

El guió llarg marca un passatge inclòs entre els dos mots,⁸ mentre que tres punts intercalats entre parèntesis indiquen que no tenim en compte el text que hi ha entre els mots referits.⁹

Tot i que la pràctica habitual en aparats crítics és la de distingir entre tipus de variants el nostre recull, aplegats, variants i errors, així com els incidents més significatius del manuscrit; no hem distingit entre els uns i els altres per la impossibilitat, moltes vegades, de poder-ho fer amb una seguretat absoluta.¹⁰ S'hi troben:

- Les lliçons rebutjades d'*A*.¹¹
- Les variants fonètiques, morfològiques i sintàctiques que indiquen uns usos determinats dels copistes: la grafia *ny* quan representa dos fonemes; les oscil·lacions entre els adjectius pronominals: possessius (formes febles i fortes) i demostratius (formes simples i reforçades); l'alternança entre formes concordades i no concordades del participi (auxiliars i adjectius); l'ús de «per» i «per a».
- Les formes catalanes i castellanques dels mots (incloent-hi els noms propis). Una de les característiques més significatives de

7. «immunitat *B*] immituitat *A*» (cap. CIII, 109) indica que preferim la lliçó de *B* a la d'*A*. Per contra «*M·II*] *M A B*» (cap. LXII, 53), assenyala que, per bé que *A* i *B* transmeten «*M*» preferim la lliçó «*M·II*», i «nomenats] nomenant *A*] nomenants *B*», que corregim les lliçons d'*A* i *B* per «nomenats» (cap. III, 36).

8. «que — señor] omet» (cap. LXIII, 3-4) marca, com hem dit, el passatge inclòs entre els dos mots: «que fonc en l'any cent y onze de la nativitat de nostre Senyor.»

9. És el cas de «lo diumenge (...) seguent] los diumenges (...) seguentes» (cap. LXV, 93), en què l'editor desestima el text entre parèntesi perquè el que li interessa és marcar el canvi de singular a plural.

10. De vegades passa que els manuscrits transmeten una lliçó que ens sembla que hauria de ser un error de còpia; ara bé, un cop confrontada amb la font hem arribat a la conclusió que no es tracta d'un error sinó que senzillament Viladamor transmet el que les seves fonts diuen. En donem un exemple més endavant, a la n. 16.

11. Tot i que som conscients que potser en alguns casos en què *B* (Pujades) s'acosta més a l'original de Viladamor aquest ha esmenat l'error per conjectura o perquè possiblement pot confrontar el text amb la font de l'arxiver o una altra, davant la impossibilitat de poder-ho determinar amb certesa hem optat per la lliçó de *B*. És el cas, per exemple, del nom del bisbe de Lleida «Euredo», que figura a *B* però no a *A* (cap. CXVII, 39).

la *Història* de Viladamor és que les fonts principals que fa servir per bastir la seva obra són castellanques; així, molt sovint les oscil·lacions entre la grafia catalana i castellana serveixen per delatar el text que té davant l'autor quan escriu un passatge i, en conseqüència, la forma que possiblement va usar.¹²

- Les incidències dels manuscrits que reporta el text i que permeten orientar-nos sobre el procés de còpia (notes al marge, correccions, subratllats, canvis de mans a *B*, etc.);¹³ les notes marginals de *B* degudes a Jeroni Pujades són, per la seva casuística, indicades i comentades.¹⁴ Es marquen també les dues numeracions del manuscrit base (*A*), la moderna en primer lloc i l'antiga i ratllada en segon; aquesta última és la que es correspon amb les taules que encapçalen la *Història* i no comença fins al primer capítol de l'obra.
- Les correccions i conjectures de l'editor contra la tradició. Tot i que molt més sovint del que ho hem fet hauríem pogut corregir per conjectura o bé acarant amb la font del passatge algunes lliçons (sobretot topònims, antropònims, etc.), ho hem deixat de fer perquè la correcció podria emmascarar alguna dada valuosa amb vista a l'establiment de les fonts de l'autor (i de l'estreta relació de dependència que hi manté)¹⁵ i, a la llarga, per determinar els autors que usaren Viladamor com

12. És el cas del mot «axuars», així al ms. *A* però «axovars» al *B*; tot i que seria preferible la forma catalana, ens inclinem per la primera perquè sembla conseqüència de l'adaptació per Viladamor del text d'Ocampo (cap. XXI, 97).

13. Pel que fa a les notes al marge, ja hem explicat que permeten, en el cas de les vides de papes, entendre com Viladamor actua amb criteri propi a l'hora d'enumerar-los. D'altra banda, les correccions i subratllats d'*A* (d'una mateixa mà) permeten evidenciar el que dèiem més amunt, que possiblement ens trobem davant una còpia controlada per l'autor o per algú que li era molt proper (corregeix dates, les grafies d'algun mot, noms propis, etc., amb la voluntat d'unificar criteris, i subratlla força sistemàticament dates i personatges importants en el relat als capítols que considerem que Viladamor va deixar més enllestits, els primers), mentre que les de *B* (quatre mans) permeten veure les vacil·lacions dels copistes (i especialment de Pujades) quan són davant una lliçó que els fa dubtar o bé reforçen la teoria que cal situar-lo per dessota d'*A* en la tradició.

14. Es marca de la següent manera: *al marge afegeix nota JP*, seguit de la nota en qüestió (per exemple, cap. LXXXV, 172).

15. «Huro», per exemple, és segons Viladamor un municipi de la Citerior; el topònim no existeix i hauríem de llegir-hi «Iluro». Ara bé, el que sembla d'entrada un error accidental d'un copista (la confusió d'«H» per «Il») és molt possiblement el que va escriure Viladamor que, en aquest fragment, té davant Morales (que també diu «Huro»). Com aquest cas, al cap. LVIII, 107, en trobem d'altres als cap. XXV, 27, XXXVIII, 30-31, etc.

a font.¹⁶ Per aquesta raó, i tot i ser conscients que de vegades la lliçó proposada no és la correcta, ens hem limitat a desfer els errors de còpia (oblit d'alguna lletra, falta de titlla que marca l'abreviatura, etc.) i hem corregit només aquells casos en què la lliçó no fa sentit (sigui perquè el mot transmès pels testimonis no existeix,¹⁷ sigui perquè hi ha errors sintàctics, concordança del masculí i el femení, singular i plural, etc.)¹⁸ i altres en què la mateixa *Història* ja ens dona la lliçó correcta en algun altre passatge.¹⁹ Pel que fa a la resta, ens hem cenyit a la lectura dels testimonis.²⁰

Sempre que es corregeix el manuscrit s'ha intentat, tant com ha estat possible, mantenir els hàbits gràfics del copista d'aquest testimoni.

L'aparat no registra les variants fonètiques, gràfiques, morfològiques i sintàctiques que no han estat relacionades més amunt. Destaquem com a trets més significatius l'alternança entre les següents formes: ocurrencies del fonema [ʎ] en posició inicial, en què generalment es manté la grafia llatinitzada (llibres, llibres); casos en què desapareix l'*h* etimològica i casos d'*h* antietimològica; confusió gràfica entre <a> i <e> i <o> i <u> àtones; oscil·lació entre -as i -es en el plural; manteniment i pèrdua de la vocal àtona inicial (nomenar/anomenar); oscil·lacions en la grafia dels hiatus, amb «h» o sense; alternança entre els casos d'<s> líquida inicial i els que tenen una vocal de suport (scriure/escriure); oscil·lació en la representació dels grups consonàntics a l'interior de mot (empendre/enpendre; auctor/autor); formes plenes, elidides i reduïdes dels pronoms febles; formes plenes, reforçades i contractes de l'article: alternança entre la forma llatina del sufix -entia i la forma adaptada <-ència> (suficiència/suficiència), palesa també en els topònims (València/València); fluctuació en l'infinitiu: verbs de la segona con-

16. En alguns casos el que pot semblar un error de còpia acaba essent més transcendental i passa a la tradició: A i B diuen «acetans» on hauria de dir «lacetans», i Pujades a la seva *Corònica* ho recull i mira de justificar-ho (cap. XXXXIII, 32).

17. És el cas del verb «sensit» que trobem escrit «semsit» (cap. XXI, 58).

18. A i B diuen «rompent-las» quan l'antecedent del pronom són els «concerts» i, per tant, hem editat «rompent-los» (cap. XVIII, 87).

19. S'ha corregit «laletans» per «lacetans» (cap. VIII, 24) perquè hi ha una seqüència paral·lela (cap. XVI, 29) però no «ausetans» per «acetans» perquè pot ser una lliçó d'autor (cap. XXXXI, 28).

20. On al cap. III, 95, diu «Oton» hauríem de llegir «Oron» (és a dir, «Horus»); no hem corregit la lliçó però identifiquem el personatge.

jugació que afegeixen una <r> final per analogia amb altres verbs de la mateixa conjugació i altres que mantenen la forma etimològica (escriurer/escriure); l'alternança de *ny* i *ñ* que, per generalitzada, ja queda documentada amb les variants que presenta A.

Tampoc s'hi recullen les incidències dels numerals: xifres romanes o àrabiques, o en escriptura plena.

A l'aparat de fonts s'hi registren les fonts primàries del text i, entre claudàtors, les secundàries (autoritats).²¹ Indiquem quan la *Història* transmet, seguint una font primària, una citació que no és correcta²² o que no hem sabut localitzar (sigui perquè l'obra o no es conserva o no existeix,²³ sigui perquè no ha pogut ser consultada),²⁴ i remetem a l'esmentada font.

Finalment, les notes al text registren aclariments de tota mena, de comprensió, lingüístics i culturals.²⁵

FONTS (ABREVIACIONS)

Ado	Adó de Viena. <i>Breviarium chronicorum</i> . Basilea, 1568
Alfonso-Ocampo	Alfons el Savi. <i>Las cuatro partes enteras de la Crónica de España que mandó componer el serenísimo rey don Alonso llamado el Sabio [...], vista y emendada mucha parte de su impresión por el maestro Florián de Ocampo</i> . Medina del Campo: Juan Espinosa, 1541

21. S'anota la correspondència de les fonts (per capítols) amb les línies dels capítols de la *Història* de Viladamor, sempre que la disposició del text ho permeti (en el cas de les cròniques de Tarafa i de Vasaeus, com en altres, ha calgut marcar les pàgines perquè no estan dividides en capítols numerats); quan una font primària és citada per Viladamor de manera explícita, queda també registrada entre parèntesis per marcar la pàgina concreta (si no ho hem fet abans). Pel que fa a les autoritats, s'indica el lloc concret (capítol, pàgina, foli, versicle, etc.), ja que, generalment, es tracta de citacions molt concretes.

22. Veg. la confusió entre el bisbe de Tui i el de Tours que queda recollida al cap. LXXXVIII, 58 i 63.

23. És el cas, per exemple, de Ciríac d'Ancona o de Berosus, citats a través d'Ocampo per Viladamor («Ciríac cf. Oc»).

24. En aquest grup s'hi consignen: d'una banda, les citacions que no hem sabut localitzar, i, de l'altra, les obres que no hem pogut veure físicament (indicades * a la llista d'abreviacions que segueix). Si és la font la que ens proporciona la dada hi remetem («Panv. Reip. cf. Ill.»), mentre que si Viladamor cita de primera mà ho indiquem amb un «n. l.» (no localitzat).

25. Només es comenten en nota els castellanismes més recurrents i que ens han semblat més significatius. Un cop més les fonts primàries, castellanies majoritàriament, influeixen d'una manera important en el nombre d'adaptacions.

- Ambr. Sant Ambròs. *Epistulae et acta*. A: Íd. *Opera*. Viena: Hoelder / Pichler / Tempsky, 1962-1966 (CSEL 48-79, 82)
- Annio Annio da Viterbo. *De primis temporibus & quatuor ac viginti regibus primis Hispaniae & eius antiquitate*. A: Íd. *Commentaria super opera auctorum de antiquitatibus loquentium*. Roma: Eucharius Silber, 1498
- Ant. Antoní de Florència. *Prima [—tertia] pars historiarum*. Lió: Jacobus Myt, 1527
- Ap. Apià d'Alexandria. *Bellum civile*
- Aug. *Civ.Dei* Sant Agustí. *De civitate Dei*
- Aul. Hir. *B. Gal.* Aule Hirici. *Bellum Gallicum*
- Aur. Vict. Sixt Aureli Víctor. *De vita et moribus imperatorem romanorum*. A: *Historiae romanae epitome*, vol. I. Florència: Stamperia Reale (Franchi Santi & Giovanni Tartini), 1723, 2 volums
- Barros João de Barros. *Décadas*. Coïmbra: Imprensa da Universidade, 1932, 3 vols. [Reimpr. facs. Imprensa Nacional / Casa da Moneda, 1988]
- Beda Beda el venerable. *Historia ecclesiastica gentis anglorum*. A: Eusebi. *Historia ecclesiastica*. Estrasburg: Georgus Husner, 1500
- Beut. Pere Antoni Beuter. *Primera part de la Història de València*. València: Universitat de València, 1998
- Beut2. Pere Antoni Beuter. *Primera parte de la Crónica general de Valencia*. València: Joan Mey, 1546
- Bic. Joan de Bíclarum. *Chronicon*. A: Julio Campos. *Juan de Biclano, obispo de Gerona, su vida y su obra*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1960
- Caes. *B. Afr.* [Juli Cèsar]. *Bellum Africum*
- Caes. *B. Civ.* Juli Cèsar. *De bello civili*
- Carb. Pere Miquel Carbonell. *Cròniques d'Espanya*, Barcelona: Barcino, 1998, 2 volums
- Cart. *Anch.* Alonso de Cartagena. *Anacephaleosis*. A: *Rerum a Fernando et Elisabe. hispaniarum foelicissimis regibus gestarum decadas duas*. Granada: Sancho de Nebrija, 1545

- Cas. *Var.* Cassiodor. *Variarum*. A: Íd. *Opera*. Turnhout: Brepols, 1973 (CCSL 96-98)
- Cic. *Att.* Ciceró. *Ad Atticum*
- Covarrubias Diego de Covarrubias. *Variarum resolutionum libros quatuor*. A: Íd. *Opera omnia*, vol. II, Venècia, 1588, 2 volums
- Dio Dió Cassi. *Historia romana*
- Diodor Diodor de Sicília. *Bibliotheca historica*
- Emilio *Paolo Emilio. *De rebus gestis francorum*. París, 1516-1539, 3 volums
- Estr. Estrabó. *Geographia*
- Eusebi-Jeroni Eusebi; Jeroni. *Chronica*. Lepzig, 1913, 2 volums
- Eutr. *Brev.* Eutropi. *Breviarium ad urbe condita*
- Festus Sixt Rufus Festus. *Breviarium rerum gestarum*. A: *Historiae romanae epitome*, vol. II. Florència: Stamperia Reale (Franchi Santi & Giovanni Tartini), 1723, 2 volums
- Fl. Luci Anneu Florus. *Epitome*
- Gaguin Robert Gaguin. *Compendium [...] super francorum gestis*. París, 1500
- Garibay Esteban de Garibay. *Los XL libros del compendio historial de las chronicas y universal historia de todos los reynos de España*. Anvers: Christophoro Plantino, 1571
- Greg. *HF* Gregori de Tours. *Historia Francorum*. A: Th. Mommsen. *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Merovingicarum*, vol. I/I. Berlín: Weidmannos, 1937-1951
- Gregori. *Dial.* Sant Gregori. *Dialogi*
- Gregori. *Mor.* Sant Gregori. *Moralia in Job*
- Hor. *ars.poet.* Horaci. *Ars poetica*
- Ild. *Vir. Ill.* Codoñer Merino, Carmen. *El «De viris illustribus» de Ildefonso de Toledo. Estudio y edición crítica*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1972
- Ill. Gonzalo de Illescas. *Historia pontifical y católica*. Salamanca: Domingo de Portonariis, 1573

- Ioan. Mag. Ioannes Magnus. *Gothorum sueonumque historia*. Basilea: Isengrin, 1558
- Isid. *Et*. Isidor de Sevilla. *Etymologiae*. Oxford: Clarendon Press, 1911, 2 volums
- Isid. *Hist*. Cristóbal Rodríguez Alonso. *Las historias de los godos, vándalos y suevos de Isidoro de Sevilla*. León: Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro» / Archivo Histórico Diocesano / Caja de Ahorros y Monte de Piedad de León, 1975
- Jer. *Vir. Ill*. Jeroni. *De viris illustribus*. A: PL 23, col. 631-634
- Jord. Jordanes. *De origine actibusque getarum*. A: Th. Mommsen. *Monumenta Germaniae Historica. Iordanis Romana et Getica*, vol. V/I. Berlín: Weidmannos, 1882
- Jos. *AJ* Josep Flavi. *Antiquitates judaicae*
- Jos. *BJ* Josep Flavi. *Bellum judaicum*
- Julià. *Prog*. Sant Julià. *Prognosticorum futuri saeculi libri tres*. A: íd. *Opera*. Turnhout: Brepols, 1976
- Julià. *De compr*. Sant Julià. *De comprobatione sextae aetatis libri tres*. A: íd. *Opera*. Turnhout: Brepols, 1976
- Julià. *Wamb*. Sant Julià. *Historiae Wambae regis*. A: íd. *Opera*. Turnhout: Brepols, 1976
- Just. *Codex Justinianus*
- Lampr. SA Eli Lampridi. *Severus Alexander*
- Lib. pont*. *Liber Pontificalis*. París: E. Thorin, 1955-1957, 3 volums
- Liv. Titus Livi. *Ab urbe condita*
- Marc. Marcellinus Comes. *Chronicon*. A: PL 51
- Mexía Pedro Mexía. *Silva de varia lección*. Anvers: Vidua de Martín Nucio, 1564
- Mor. Ambrosio de Morales. *La Corónica general de España que continuava [...] prossiguiendo adelante los cinco libros que el maestro Florián de Ocampo [...] dexó escritos*. Alcalá de Henares: Juan Iñíguez de Lequerica, 1574
- Mor2. Ambrosio de Morales. *Los otros dos libros, undécimo y duodécimo de la Corónica general de España*. Alcalá de Henares: Juan Iñíguez de Lequerica, 1577

- Nauc. Nauclerus. *Memorabilium omnis aetatis et omnium gentium chronici comentarii*. Tübingen: Nicolaus Basellus & Anselm Thomas, 1516
- Nebr. Antonio de Nebrija. *Rerum a Fernando et Elisabe. Hispaniarum regibus gestarum decadas duas*. Granada: Sancho de Nebrija, 1545
- Nice. *Nicèfor de Constantinoble. *Opuscula historica*. Leipzig, 1880
- O. Mag. Olaus Magnus. *Historia delle genti et della natura delle cose settentrionali*. Venècia, 1545
- Oc. Florián de Ocampo. *Hispania vincit. Los cinco libros primeros de la Crónica general de España*. Medina del Campo: Guillermo Millis, 1553
- Oros. Pau Orosi. *Historiarum adversus paganos libri VII*
- Panv. CE Onofre Panvinio. *Chronicon ecclesiasticum*. Colònia: Cholinus Maternus, 1568
- Panv. Fasti Onofre Panvinio. *Fasti et triumphi Rom. a Romulo rege usque ad Carolum V*. Venècia: Iacobus Stradae, 1577
- Panv. Reip. *Onofre Panvinio. *Reipublicae romanae commentariorum libri tres*. Venècia: Vincentus Valgrisium, 1558
- Paral. Joan Margarit. *Paralipomenon Hispaniae libri decem. A: Rerum a Fernando et Elisabe. hispaniarum foelicissimis regibus gestarum decadas duas*. Granada: Sancho de Nebrija, 1545
- Pau diaca Pau diaca. *Historia romana ab urbe condita*. A: Th. Mommsen. *Monumenta Germaniae historica. Auctorum antiquissimorum*, vol. III. Berlín: Weidmannos, 1893
- PI Lluís Ponç d'Icard. *Libro de las grandezas de Tarragona*. Barcelona: Llibreria Guardias, 1980
- Pl. NH Plini. *Naturalis Historia*
- Plat. Platina. *Hystoria de vitis pontificum*. París, 1505
- Plut. Caes. Plutarc. *Caesar*
- Plut. Galb. Plutarc. *Galba*
- Pol. Polibi. *Historiae*
- Procop. B. Goth. Procopi de Cesarea. *De bello Gothico*

Prosp.	Pròsper d'Aquitània. <i>Chronicum</i> . A: Íd. <i>Opera omnia</i> , vol. I. Venècia: Augustinus Savioli, 1744, 2 volums
Quint. <i>Inst.</i>	Quintilià. <i>Institutiones oratoriae</i>
Rasis	<i>Crònica del moro Rasis</i> . Madrid: Gredos, 1975
Resende	*André Resende. <i>Epistolae III Carmine; item epistola, prosa oratione</i> . Colònia: Ioannes Vasaesus, 1561
Rod. <i>Arab.</i>	Rodrigo Jiménez de Rada. <i>Historia arabum</i> . Sevilla: Universidad de Sevilla, 1974
Rod.	Rodrigo Jiménez de Rada. <i>Historia de Rebus Hispanie, sive Historia Gothica</i> . Turnholt: Brepols, 1987 (CCCM 72)
Sabell.	Marcantonio Cocci, dit Sabellico. <i>Rapsodiae historiarum ab orbe condita</i> . A: Íd. <i>Opera omnia</i> , vol. I/II. Basilea: Ioannem Hervagium, 1560, 4 volums
Salamanca	Sebastià de Salamanca. <i>Chronicon</i> . A: E. Flórez. <i>España Sagrada</i> , vol. XIII. Madrid: Francisco Rodríguez, 1754, 51 volums
Siculo	Lucio Marineo Siculo. <i>De Hispaniae laudibus</i> . Burgos: Fridericus Biel de Basilea, c. 1497
Sig.	*Sigibert de Gembloux. <i>Chronicon</i> . A: Th. Mommsen. <i>Monumenta Germaniae historica. Scriptores</i> , vol. VI, Berlín: Weidmannos
Solinus	Caius Julius Solinus. <i>Delle cose maravigliose del mondo</i> . Venècia: Gabrielus Giolito, 1557
Suet. <i>Caes.</i>	Suetoni. <i>De vita Caesarum libri VIII</i>
Suet. <i>Galb.</i>	Suetoni. <i>De vita Caesarum libri VIII</i>
Tac. <i>Ann.</i>	Tàcit. <i>Annales</i>
Tac. <i>Hist.</i>	Tàcit. <i>Historia</i>
Tar.	Francesc Tarafa. <i>De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber</i> . A: Ioannes Vasaesus; Francesc Tarafa. <i>Rerum Hispaniae memoriabilium annales</i> . Colònia: Ludovicum Aleatorium et heredes Iacobi Soteris, 1577
Teodoretus	Teodoret de Cir. <i>Ecclesiasticae historiae libri V</i> . A: Íd. <i>Opera omnia</i> , vol. I. París: Apud Michaellem Sonnum, 1608, 2 volums
Theod.	<i>Codex Theodosianus</i>

Tomic	Pere Tomic. <i>Històries e conquestes dels reys d'Aragó e comtes de Barcelona</i> . Barcelona: Carles Amorós, 1534 [Reimpr. facs. València: Anúbar, 1970]
Tost.	Alfonso del Madrigal. <i>Tostado sobre Eusebio</i> . Salamanca: Hans Grysser, 1506-1507, 5 volums
Treb. Pol. <i>Cl</i>	Trebeli Polió. <i>Divus Claudius</i>
Treb. Pol. <i>TT</i>	Trebeli Polió. <i>Tyranni Triginta</i>
Tud.	Lucas de Tui. <i>Chronicon mundi</i> . A: A. Schott. <i>Hispania Illustrata</i> , vol. IV. Frankfurt, 1608
Tun.	Víctor de Tunis. <i>Chronicon</i> . A: A. Schott. <i>Hispania Illustrata</i> , vol. IV. Frankfurt, 1608
Val. Max.	Valeri Màxim. <i>Memorabilia</i>
Vas.	Ioannes Vasaesus. <i>Rerum Hispaniae memoriabilium annales</i> . Colònia: Ludovicum Aleatorium et heredes Iacobi Soteris, 1577
Vel. Pat.	Velei Patercle. <i>Historiae Romanae</i>
Vulsa	Brauli de Saragossa. <i>Chronica Regum Visigothorum</i> . A: E. Flórez. <i>España sagrada</i> , vol. II. Madrid: Francisco Rodríguez, 1754, 51 volums
Zon.	Ioannes Zonaras. <i>Epitome historiarum</i> . Leipzig: Teubner, 1868

FUNDACIÓ
NOGUERA

ANTONI VILADAMOR

HISTÒRIA GENERAL DE CATALUNYA

// Primera part de la *Història general de Cathaluña*, en la qual se contenen las vidas dels reys y emperadors que la governaren des del diluvi general fins a que-s perdé, ab tot lo restant de España, en temps del rey don Rodrigo.

Ahont tantbé stan continuadas las vidas y fets notables dels papas, ab lo discurs de la predicació aposthòlica y lo stat de la Yglésia christiana, des de que nostre señor Jesuchrist nasqué fins al temps de dita perdició.

10 Composta y ordenada per Antoni Viladamor, secretari de sa magestat y son archiver en la Corona de Aragó.

Dirigida a la il·lustríssima congregatió dels tres staments de Cathaluña convocats per la magestat del rey don Phelip, nostre señor, en las Corts de Monçó en lo any MDLXXXV. //

A LA IL·LUSTRÍSSIMA CONGREGACIÓ DELS TRES STAMENTS DE CATHALUÑA CONVOCATS PER LA MAGESTAT DEL REY DON PHELIP, NOSTRE SEÑOR, EN LAS CORTS DE MONÇÓ EN LO ANY MDLXXXV.

ANTONI VILADAMOR, SECRETARI DE SA MAGESTAT Y SON ARCHIVER EN LA CORONA DE ARAGÓ.

Ab molt gran providèntia per vostras senyorias se procurà, en las Corts passadas de l'any mil cinch-cents sexanta-y-quatre, reparar lo descuyt que los de nostra nació pasats tingueren aserca de no dexar-nos plena notícia de llurs fets y antiquitats.

- 10 Puix és cert que, si de propòsit les haguessen fet scríurer, se'n tindria molta més, no sols de sos sucesos y dels scitis, noms, fundacions y mudanças ahont habitaren, però encara de llur noblesa, divisas y señals de armas, y dels hòmens señalats que entre ells hi hagué, ab los fets que en armes feren y ab totas

dedicatoria a la primera part de la historia general de cataluña per antoni viladamor secretari de sa magestat y son archiver en la corona de arago en lo any de 1585 en las corts de monço *B I* 6 vostras] vosas *B B I* 7 sexanta] sextanta *B* 9 noticia] notia *B* 11 successos] successors *B B I*

11 successos] successors *B B I*: La lectura d'A és ambigua si prenem en consideració *B* i *B I*, ja que podria fer referència als «esdeveniments» o bé als «descendents» dels antics; tot i que les dues lectures tenen sentit i *B B I* inclinen a la segona, ens refiem, en aquest cas, de la que en resulta cf. 30 i 163.

11-31 Mor. Prólogo

10-11 *se'n tindria molta més*: Llegim «se'n tindria molta més notícia» (cf. 9: *dexar-nos plena notícia*).

las demás cosas que en las històrias acostúman de scríurer per a la notícia d'ellas y eximpli per als sdevenidors. Y encara que sia veritat que lo poch que nos ne han dexat és molt a part del que se'n pot desitjar y-ns convé ne sabéssem, y que se'ls ha de tenir en molt, totavia ho scrigueren tant curt y ab tanta
 20 brevetat que més apar sumari que història. Puix se veu a la clara que molts historiadors strangers a boca plena cómpitan batallas que cathalans vençeren, capitans que mataren y azañas que // feren, de las quals nostros historiadors en las suas no-n fan menció alguna. Y ab tot axò, ni los uns ni los altres han scrit lo que nostra nació ha menester y las altras nacions diuhen nos falta, qu-és una copiosa història, y tant estesa quant la veritat y certitut ho sofrirà, ahont stiga continuat tot lo que des del dia de la població dels primers cathalans fins en nostros
 30 temps se trobarà haver pasat, de manera que se'n puga tenir particular notícia, ab totas las mudanças y terribles successos de la fortuna y vellesa que hauran patit. Y com sia molt cert que aquest fonc lo intent principal que a vostras senyorias mogué per a demanar a sa magestat lo contengut en lo capítol XXIII, y que la chrònica fos tant copiosa que-s pogués mostrar davant de tots los strangers, los quals de cadaldia nos diuhen en la chara que may som stats per a fer-la, de manera que la nostra y las altras nacions ab tal certitut las sabessen que las celebrassen com ellas merexen, desitjant-ho molt de veres
 40 remediari determiní posar-me al treball de scríurer-la (parexent-me en ningun temps la podia millor enpèndrer que en estos tant dichosos de la magestat del rey don Phelip, nostre señor, en los quals, ab tanta grandeza de regnes y señorias, lo zel de

16 als sdevenidors] a los sdevenidors B] a lo sdevenidor B1 17 que nos ne] quels nostres B1 18 ne] omet B1; sabessen] sabesen B1 23 [4v] 30 noticia] notia B 39 remediari] remediariho B B1

34-38 Mor. Prólogo

17 *molt a part*: «molt allunyat.»

19 Indica Coromines (DECLC VIII, 666) que l'ús de l'adverbi *totavia* sembla respondre, entre les llengües romàniques, al de l'italià «això no obstant». Des de mitjan segle xv el mot va prendre un matís com «així i tot» d'on s'anà a parar a «tanmateix, malgrat això». El mot és usat amb profusió per Viladamor al llarg de la *Història*.

33-34 *lo contengut en lo capítol XXIII*: En referència a l'acta de Cort C-1564/XXIII, en què es va demanar al rei el nomenament d'un cronista oficial per al Principat y comtats de Rosselló i Cerdanya, com ha estat explicat a les p. 116-119.

35 *de cadaldia*: «dia rere dia»; vulgarisme molt emprat als segles XVI-XVII.

37 *las sabessen*: L'antecedent, *a sensu*, caldrà anar a buscar-lo no a l'últim femení (30, *las mudanças*) sinó abans, a 22-23: *batallas que catalans vençeren, capitans que mataren y azañas que feren*.

la religió, la pau y justícia són tant abundosos y aventajats), prenent per molt gran alívio servir y aprofitar a ma nació en cosa que tant per a sa reputació y auctoritat li convé, persuadint-me ne havia de restar servida. Y crehent-ho axí, ab aquest bon ànimo y desitx entrí en la enpresa y la he proseguida; la qual si no tindrà lo succés qual yo voldria y nostra nació mereix, la grandesa del que enprench podrà no sols desculpar-me però encara ser causa de que alguns la judiquen digna de algun premi y aprobació, almanco per lo bon gozar que en cosa tant principal he tingut. De la qual si alguns se'n voldran fer jutges, és just tinguin consideració a la voluntat ab què u he sercat y recopilat, que és stada sols perquè las sabessen y per llevar-los a ells // dels treballs que jo y he tingut. Lo que posant-se davant los ulls podrà ser que, com a gent agraphada, se contenten del que han pogut bastar unas forçes tant flacas com las mias en una cosa tant difícil, puix no serà tant poch en lo que ma flaqueza haurà bastat. Que, si's cotejava esta chrònica ab las històrias de las altrás gents, se trobarà que ninguna de las nacions més diligents tindran sa relació més íntegra ni verdadera que la que tindran de si los cathalans en aquesta. Perquè quant la difficultat és stada major, tant lo cuydado ha crescut y ha descubert més del que al principi conjecturava. Y de manera que, si no aparagués demasiada confiança, gozaria promètrer que no-s darà cosa tocant a Cathaluña en quants llibres vuy sabem de qualsevol calitat, que sían caldeus, grechs, llatins, aràbichs, castellans, italians y francesos que tinguin auctoritat, que en esta chrònica no-s trobe acabada que sia.

En la qual si bé fins ara hi tinch fetas moltas diligèntias, no las tinch enperò posadas en son orde si no és tant solament en quant tòcan a la primera part, havent-ne de contenir ella tres conforme a la divisió següent.

En la primera de las quals fas relació particular dels primers fundadors y pobladors de España, y particularment de Cathaluña,

44 ma] una B1 — 52 voldran] volen B B1 — 54 porque] per a que B B1 — 55 [5r]; y] ometen B B1 — 57 del] de B B1; han] a B1 — 62 que] de B B1 — 65 confiança] afegeixen que B B1

56-73 Oc. Prólogo

69 que en esta chrònica — sia: Possiblement el passatge s'entén millor amb el text castellà que Viladamor tenia davant, la crònica d'Ocampo (1543: f. IIIv): «que en esta chrònica no se halle si toda se leyere.»

74 fas: «faç, faig.»

y consecutivament per quins reys, capitans y emperadors fone governada fins al temps del rey don Rodrigo, que la perdé, screvint en particular tots los successos que n'he pogut recopilar. En lo que si bé he seguit lo que Florián de Ocampo
 80 y Ambrosio de Morales ne han scrit, per haver-hi pres molt treball en cercar-o y recopilar-o de diversos auctors, totavia, regonexent ab més curiositat en lo tocant a Cathaluña alguns auctors que ells en sas històrias ne fan menció, he trobat mol-
 90 tas cosas en favor de nostra nació dignes de ser entesas, las quals hi he ajustat per a perfectionar més la present història, cotant de quins auctors y en quinas parts las he trobades. En mol-
 tas de las quals no he pogut scusar la desigualdat // que tindran en comptar-las, essent-ne stada la causa no trobar-se'n notícia més de la que los historiadors strangers, parlant generalment
 100 de las cosas de España, nos ne han dextat (havent-los mogut en assò ser stadas sempre las cosas dels espanyols tals que-ls aparexia comptar-las per ennoblir sas scripturas ab las grandezas d'ellas). Y encara que en alguna manera haguera pogut evitar molta part de aquest dany, suplint ab conjeturas la brevetat de las cosas y unplint de paraulas los fets y los temps, ho he dextat de fer, per lo que la fidelitat de la història, a la qual, sens que m'o forçara mon dever, desitx anar molt subjecte y arrimat, no u sofre ni m'ha donat aquexa licència. Y per dita causa sols las compte de la manera que en los bons auctors
 100 las he trobat scritas, ab lo coromull o raora que-ls han donat, tenint per millor qualcevol desigualdat en lo proseguir-las que algun perill de la veritat que-s podria dubtar si hagués cercat manera per a suplir-las. La qual desigualdat no-s sen-

80 per] per a B B1 86 y en] y B B1 87 [5v] 92 per] per a B B1; ennoblir] en-
 grandir B B1 92-93 las grandezas] la noblesa B B1 97 dever] *corregint* deurer
 B1 98 arrimat] animat A

98 arrimat] animat A: L'error d'A és atribuïble a una *lectio faciliior* del copista, i la lectura de B i B1 és evident que té més sentit: l'autor desitja cenyir-se a les normes que li imposa la disciplina històrica i per això exposa que hi anirà *subjecte y arrimat* (cf. Morales 1573: f. [9] prel., «rendido»).

93-103 Mor. Prólogo

84 *entesas*: Aquí, en el sentit d'«apreses».

100 *ab lo coromull o raora que-ls han donat*: Cal llegir *coromull* («munt; conjunt de coses posades unes damunt les altres») i *raora* («pala de pastera que serveix per igualar») com a opòsits; cf. 101, *desigualdat*. Entendrem, doncs, «amb l'exageració o escassetat que els han donat».

tirà en lo tocant a las vidas dels papas que governaren la Yglésia christiana fins a la mort de dit rey don Rodrigo, y en lo que cada hu d'ells en son temps universalment per a tota la christiandat ordenà y provehí, per lo que, seguint al doctor Illescas y altres doctors, van molt copiosament scritas y declaradas; en las quals per ser compresas las de Cathaluña com
 110 a una de las principals províncias christianas, me ha aparegut lo continuar-las no ser fora de ma història. Y encara que mon intent en tota ella sia estat posar tant solament las cosas tocants a Cathaluña, totavia no he pogut dexar en aquesta primera part de fer relació de moltes altras tocants a la restant part de España, per ser mescladas las unas ab las altras com a governadas totes per uns matexos reys, capitans y emperadors. Las quals, per intel·ligència de las nostras, me és estat forçat relatar-las, lo que no serà en las restants dos parts per ser stades governades separadament las unas de las altras, com en lo
 120 discurs d'ellas se veurà. //

En la segona part o volum aniré declarant lo principi que nostra nació tingué per a exir de poder dels moros, y de la manera que u continuaren fins a exir-ne totalment. Y consecutivament posaré per quins fonc governada fins al temps de Ramon Berenguer, dotsè príncep de Cathaluña y comte de Barcelona, lo qual casà en lo any de la nativitat de nostre Señor mil cent quaranta-set ab Peronella, filla del rey de Aragó, per lo qual casament se uniren lo Principat de Cathaluña y comtats de Barcelona, Rosselló y Cerdaña ab lo Regne de Aragó. Narrant
 130 ab molta particularitat la nobleza y llinatges principals de dit temps, y dels hòmens señalats que entre ells hi hagué, y de las señorias que en altres regnes conquistaren, ab los fets que en armes feren y lo quant los poblats en las ciutats, viles y llochs de Cathaluña hi ajudaren. En lo que serà la relació molt stesa y copiosa, per lo que, ya de aquexos temps, no sols ne relataré lo que ne han scrit los demunt dits historiadors strangers, y particularment los francesos y castellans y tantbé alguns de nostra nació, però encara molts altres que n

105 de dit] del B B1 117 las quals] lo que B B1 118 relatarlas] ometen B B1; per] per a B B1 120 [6r] 125 cathalunya] afegeix al marge i de arago B1 126 de nostre] del B1 129 de barcelona] barselona B B1 130 y] omet B1

133 lo quant: «la manera com, el molt que.»

140 verificaré per scripturas recondidas en lo Real Archiu de Barcelona y en molts altres archius de França y de Cathaluña, axí de prelatz y yglésias com de particulars cavallers, y de diversas ciutats, vilas y llochs de nostra nació.

En la tercera part y darrer volum aniré continuant la successió dels reys, com a prínceps nostros, que la han governada, des del temps del dit comte Ramon Berenguer fins al de la magestat del rey don Phelip, nostre señor, vuy benaventuradament regnant, ab los fets y azañas que los de nostra nació, axí en sa terra pròpia com en diversos regnes y señorias, feren. Dels quals ab molta çertitut y veritat ne podré dar molt particular
150 relació, axí per haver-hi molts historiadors strangers y de nostra nació que-ls han scrit com tantbé per haver-hi, des de aquexos temps ensà, registres dels reys de Aragó y dels prínceps de Cathaluña en lo Real Archiu de Barcelona ahont molts d'ells // stan continuats. Y senyaladament hi ajudarà molt certa diligència per mi feta, que may los nostros chronistas pasats la feren, la qual és stada que en dit Real Archiu de Barcelona hi ha molts sachs plens de papers, los quals alguns dels archivers pasats y yo, per tenir-los de pocha o ninguna inportàntia, stàvan per los rachons de dit Archiu. Y volent-los per
160 curiositat regonèxer, trobí eren lletres originals per diversos ministres, capitans y cavallers particulars y universitats de Cathaluña scrites als reys y comtes antichs, ab las quals los fèyan relació dels sucesos que los negocis que-ls havían comesos, axí en mar com en terra, havían tingut. Las quals lletras éran stadas recondidas en dit Archiu en lo temps que los secretaris morían y, com a lletras de cosas pasadas y que-s tenían de per ninguna inportàntia, éran stadas posadas per dits rachons sens fer-ne en los inventaris menció alguna. Las quals, encontinent que las trobí, causaren en mi molt gran ànimo per
170 a proseguir la present història, essent la millor y més verdadera verificació que-n podia trobar ni donar, puix ab los registres sols se trobàvan las comiscions los donàvan y ab ditas lletras

139-140 de — archius] omet B1 140 de (...) y de] de (...) y B B1 143 volum] volumen B1 150 per] per a B 151 per] per a B; des de] afegeix que A 152 ensa] en sos B1; registres] afegeix des B1 154 [6v]; stan] an B B1 160 eren] corregint entre B1 171 puix] pues B1

se verifichan los effectes que de ellas se'n seguiren, que són tals y tants señalats que, per no haver-se tingut de molts d'ells notícia, demés que engrandiran y ennobliran nostra història, seran de molt contento per als qui-ls llegiran y oyran.

Demés dels quals tres llibres me'n restarà a fer un altre intitulat «Descripció general del Principat de Cathaluña y comtats de Roselló y Cerdanya», ahont, en lo principi d'ell, ab una taula starà pintada la descripció de tota la terra y mar que
 180 dits Principat y Comtats comprenen, de la manera que vuy està, ab los noms antichs y moderns de las ciutats, vilas, llochs, yglésias, monastirs, castells fortalezas, ports de mar y rius, y ab las lleguas que de la una terra a la altra hi haurà. Demés de la qual descripció, pintada, n'i haurà altra, en scrits, particular: dividint-la per los archabisbats y bisbats, ab totas las antiquitats y cosas dignas // de saber que en cada una de las ditas chatredals, ciutats y terras a ellas annexas hi haurà, y de tal manera que no-s podrà demanar ni imaginar cosa, axí
 190 en lo spiritual com en lo govern y polisia temporal, que no y sia posada.

Y a bé que-n tinch ya scrit alguna part y fetas diverses diligèncias, ab tot axò no he pogut posar la scriptura en son degut orde si no és en quant al que toca a la primera part, per lo que per a la segona y tercera parts y per la «Descripció general de Cathaluña» és forçós haver de acabar de regonèxer lo Archiu Real de Barcelona y molts altres particulars que n'i ha en Cathaluña y en França, sens la qual diligència la present història no podria tenir lo effecte que-s desitja, majorment havent-se
 200 de referir en ella diversos fets de nostra nació ab molt més coromull del que Hierònym Çorita, chronista de Aragó, en sos *Annals* los ha relatat. Del que si bé los aragonesos se'n quexen per haver-se ocupat molt en comptar-los, té nostra nació

173 ellas] ells *B1*; sen seguiren] *corregint* se seguexen *B1* 174 molts] *interl. B1*; dells] *afegeix* de *B1* 175 noticia] notia *B* 176 quil] qui *B B1* 181 principat] principats *B*; comtats] comtat *A B B1* 183-184 y ab] ab *B B1* 187 antiquitats] antiquitas *A*; [7r] 188 las] *interl. B1* 190 en (...) com en] en (...) com *B B1* 192 quen] queu *B1* 193 en] ab *B B1* 202 relatat] relats *B1*

181 comtats] comtat *A B B1*: Corregim d'acord amb el sentit i també amb 179 (*comtats de Roselló y Cerdanya*)

184-186 *demés* — *particular*: «a més de la qual descripció, que serà pintada (és a dir, en un mapa), hi haurà una altra descripció, escrita, feta particularment (és a dir, punt per punt de la geografia).»

tantbé que queixar-se de que, ya que·s posava a scriure'ls, no·ls
 haja relatat de la manera que en los archius nostres, de ahont
 los tragué, los ha trobat, com en lo discurs de las ditas segona
 y tercera parts molt a la clara se entendrà y·s veurà. Y encara
 que tinga ya fetas totas las sobreditas diligèntias, y donant-me
 Déu vida y essent-ne vostras senyorias servits, spere fer las
 210 que·m réstan.

Ab tot axò, podria ser que per lo sdevenidor se trobassen
 algunas històrias o scripturas que no hagués vistas, ab les quals
 no sols se pogués millorar la present història però encara
 ajustar-s'i cosas novas y algunas de las fetas corregir-las. Dich
 que no sols no·m pesarà, més que u reputaré a singular gràcia
 y mercè ab que sia fundat per historiadors que tingan
 auctoritat. No obstant que, si bé lo per mi fet consideraran,
 trobaran que ninguna cosa de quantas hauré scritas me podrà
 dañar, puix en ellas no affirme sinó lo que he trobat tots
 220 affirmen, y lo que en los archius y per scripturas auctèntichas
 he verifichat; y en lo que he trobat algun dubte, posar-lo per
 tal sens obligar-me // a cosa alguna; y quant en alguna haja
 errat no u tindré per afront sinó per llaor y glòria particular,
 per lo que, com los savis dihen, en las cosas semblants als
 qui èrran y als qui asèrtan se'ls deuen gràcies, puix dels errors
 se aprenen avisos y dels assertaments saviessa.

Moltas altras particularitats haguera así pogut dir tocants a
 l'artifici de aquesta història y als profits que d'ella resultaran,
 y de las difficultats y treballs que en recopilar-la he sostenguts,
 230 y dels que per avant fins a perfectionar-la hauré de sostenir,
 per a que fossen notoris, lo que deix de fer-ho per guardar en
 aquest pròlech un intent principal que pens observar en tota
 ma història, que serà de abreujar-la tant quant me serà possible,
 comptant la veritat sensera y pura ab las més suscintas paraulas

204 que (...) de que] de que (...) que B B1 211 axo] ometen B B1 215 pesara] pasa-
 ria B1 216 ab] ometen B B1 217 consideraran] consideran B B1 222 [7v] 224
 com] omet B1 225 deuen] corregint donen A; puix] pues B1 229 recopilarla]
 recopilar B1 231 per — notoris] ometen B B1; que] qual B B1; deix] deixo B1; per]
 per a B B1

221 posar-lo: «trobaran que ho poso» (cf. 218, trobaran que ninguna cosa).

que podré. De manera que en ella no s'i puga trobar engany ni cosa que la adorne per a que aparega millor, puix, ultra de ser lo millor y més natural del bon stil, és çert que, si ab artifici de rahons y prolixitat de paraules ho hagués volgut dir, fóra stada molt llarga y fastidiosa scriptura. En lo que encara que
 240 la fatiga y treball són stats y seran demasiadament grans, axí en lo cos com en lo sperit, tot és poch, puix és servey que en assò ne pens fer a vostras senyorias y a tota ma nació, devant dels quals qualçevol cosa, per gran que sia, és poca.

238 de] *omet BI*; prolixitat] *corregint prolexitat A* 242 a tota] (a *interl.*) tota *B*

236-237 *ultra — stil*: És a dir, «car, a més del fet que la brevetat és el millor i el més propi del bon estil».

TAULA DELS GOVERNADORS Y REYS ANTICHS, DELS INTERREGNES, DE LAS SEÑORIAS, DELS EMPERADORS Y DELS REYS GOTS QUE GOVERNAREN, USURPAREN Y SEÑOREJAREN CATHALUÑA Y TOT LO RESTANT DE ESPAÑA, DELS QUALS SE FA MENCIO EN LO PRESENT LLIBRE. AB RELACIO PARTICULAR EN QUINS ANYS Y QUANTS ANYS CADA HU LA GOVERNÀ, LA TINGUÉ USURPADA Y LA SEÑOREJÀ. //

	Anys ans de la nativitat de nostre Señor en los quals cada hu començà a governar	Números dels reys	Noms dels qui governaren	Números dels anys que governaren
10	2163	1	Túbal	155
	2008	2	Ybero	37
	1971	3	Ydubeda	74
	1897	4	Brigo	52
	1845	5	Tago	33
	1812	6	Beto	31
	1781	7	Deabus y per sobrenom Gerion	34
	1747	8	Germans Gerions	40
	1707	9	Hispalo	17
20	1690	10	Hispan	36
	1614	11	Hèrcules lo egiptià	9
	1645	12	Hèspero	70
	1635	13	Atlant	12
	1623	14	Sicoro	46
	1577	15	Sicano	31
	1546	16	Siceleo	44
	1502	17	Luso	31 //
	1471	18	Siculo	62
	1409	19	Testa y per sobrenom Triton	74
30	1335	20	Romo	33
	1302	21	Palatuo	42
	1260	22	Eritreo	8
	1252	23	Gàrgoris	74
	1178	24	Abidis	35

Des de l'any mil cent quaranta-y-tres que morí Abidis, ans de la nativitat de nostre Señor, fins al de sinch-cents, stigué Cathaluña y tot lo restant de España sens que algú la governàs com a rey, sinó que cada província se governava de per si.

En lo any sinch-cents ans de la nativitat de nostre Señor
 40 los cartaginesos, per la part de la Andaluzia, començaren a conquistar y governar España. Y anaren consecutivament conquistant-la, junctament ab las illas de Mallorca, Menorca y Ivisa, fins en l'any tres-cents trenta-sis, que començà la señoria de Cartago a enviar dos cartaginesos principals per a que lo hu residís en lo govern de Andaluzia y l'altro en la administració de las illas de Mallorca, Menorca y Yvisa, los quals anaven sempre continuant la conquesta, fins en l'any dos-cents y setse.

En lo any dos-cents y setse ans de la nativitat de nostre Señor començaren // los romans a venir en Cathaluña y, confederant-
 50 se ab los catalans, mogueren guerra contra los cartaginesos per a traure'ls del govern de España. Ab los quals tingueren diversas batallas fins en l'any dos-cents y tres, que-ls tragueren de tot lo govern de Cathaluña y del restant de España y se l'usurparen per a ells en nom del senat romà.

Des de dit any dos-cents y tres ans de la nativitat de nostre Señor fins al de trenta-vuyt fonc governada Cathaluña y tot lo restant de España per romans en nom del senat romà.

En lo any trenta-vuyt ans de la nativitat de nostre Señor començà a governar Cathaluña y tot lo restant de España lo
 60 emperador Çèsar August Octavià, y après, consecutivament los altres emperadors romans fins en l'any quatra-çents y dotse de la nativitat de nostre Señor, enviant oficials romans per a governar-la.

En lo any quatra-çents y dotse de la nativitat de nostre Señor entraren en Cathaluña y en moltes parts de España nacions

43-44 comença (...) a enviar] comença (...) enviar A 49 començaren (...) a venir] començaren [9r] (...) venir A 64 quatra çents] *corregint* quatras cents A

43-44 comença (...) a enviar] comença (...) enviar A: Cf. *supra* 40-41, *començaren a conquistar*, o *infra* 59, *començà a governar*, 73, *començaren (...) a mōurer guerra* i 79-80, *començaren a conquistar y governar*.

49 començaren (...) a venir] començaren (...) venir A: Veg. la nota anterior.

64 quatra çents] *corregint* quatras cents A: A esmena, d'una manera pràcticament sistemàtica, aquesta xifra (veg. també, en aquest mateix capítol, 72, 75, 79); anotem ara la incidència i no ens hi tornarem a referir més.

bàrbaras de vàndalos, alans, suevos y silingos, y usurparen molta part d'ella.

En lo any quatra-cents y setse de la nativitat de nostre Señor començà Ataülf, rey dels gots, entrar en Cathaluña y usurpar part de ella. De manera que, en dit any, stava repartit lo govern de España entre los romans y las quatra nacions bàrbaras y los gots.

Des de dit any quatra-cents y setse de la nativitat de nostre Señor començaren los reys gots a mòurer guerra contra las ditas // quatra nacions bàrbaras y contra los romans, y tingueren guerra ab ells fins en l'any quatra-cents vuytanta-y-quatre, que ls ne trageren del tot y restaren señors absoluts de Cathaluña y de tot lo restant de España fins en l'any set-cents y catorse, que los moros los ne trageren. Los quals reys gots, des de dit any quatre-cents y setse que la començaren a conquistar y governar fins al dit any set-cents y catorse que la perderen, consecutivament foren los següents:

	Anys de la nativitat de nostre Señor en los quals cada rey acabà son govern	Números dels reys	Noms dels reys que governaren	Números dels anys que governaren
	416	1	Ataülf	matàran-lo en lo matex any que entrà en España
	417	2	Sigerich	1
90	419	3	Wàlia	3
	451	4	Teodoret	32
	454	5	Turismunt	3
	467	6	Theodorich	13
	483	7	Eurich	17
	506	8	Alarich	23
	531	9	Amalarich y durant sa menor edat Geseleych; y consecutivament lo rey Theodorich de Itàlia, son avi, enviant // des de Itàlia capitans per a governar fins que dit rey Amalarich tingué edat per a governar	25
100				

74 [9v] 94 eurich] enrich A 100 [10r]
94 eurich] enrich A: Corregim d'acord amb *infra*, cap. LXXVIII (veg. p. 627).

	548	10	Tèudio	17
	549	11	Teudiselo	1
	554	12	Àgila	5
	567	13	Atanagildo	13
	572	14	Liuva	5
	586	15	Leuvigildo	18
110	601	16	Reccaredo	15
	603	17	Liuna	2
	610	18	Vinterico	7
	612	19	Gundemar	2
	621	20	Sisebut	8
	621	21	Reccaredo segon	tres mesos
	631	22	Suíntilla	10
	635	23	Sisenanto	3
	638	24	Chíntilla	3
	640	25	Tulga	2
120	650	26	Chindasvindo	10
	672	27	Recsasvindo	22
	681	28	Wamba	9
	687	29	Ervigio	6
	701	30	Ègica	14
	711	31	Víntisa	10
	714	32	Rodrigo	4 //

108 liuva] liuna A 126 [10v]

108 liuva] liuna A: Corregim d'acord amb *infra*, cap. LXXXXII; per a 111 veg. cap. LXXXXVII.

TAULA DELS PAPAS QUE GOVERNAREN LA SANCTA YGLÉSIA ROMANA DELS
QUALS SE FA MENCIÓ EN LO PRESENT LLIBRE. Y VAN CONSECUTIVAMENT
POSATS LO HU TRAS L'ALTRE, AB LOS NÚMEROS DE QUANTS SÓN.

	1	Sant Pere apòstol	A fullas	88	[p. 501]
	2	Papa Lino	A fullas	88	[p. 501]
	3	Papa Cleto	A fullas	89	[p. 502]
	4	Papa Clement	A fullas	89	[p. 503]
	5	Papa Anaclet	A fullas	90	[p. 505]
	6	Papa Evarist	A fullas	97	[p. 525]
10	7	Papa Alexandre	A fullas	98	[p. 526]
	8	Papa Sixto primer	A fullas	99	[p. 528]
	9	Papa Telesphoro	A fullas	99	[p. 528]
	10	Papa Higini	A fullas	100	[p. 529]
	11	Papa Pio primer	A fullas	100	[p. 530]
	12	Papa Anicet	A fullas	101	[p. 531]
	13	Papa Soter	A fullas	103	[p. 539]
	14	Papa Eleuther	A fullas	104	[p. 540]
	15	Papa Víctor primer	A fullas	104	[p. 541]
	16	Papa Zephirino	A fullas	105	[p. 543]
20	17	Papa Calixto primer	A fullas	106	[p. 544]
	18	Papa Urbà	A fullas	106	[p. 545]

	19	Papa Poncià	A fullas	106	[p. 545]
	20	Papa Anter	A fullas	107	[p. 546]
	21	Papa Fabià	A fullas	107	[p. 547]
	22	Papa Corneli	A fullas	108	[p. 548]
	23	Papa Lúcio	A fullas	108	[p. 549]
	24	Papa Esteve primer	A fullas	109	[p. 550]
	25	Papa Sixto segon	A fullas	109	[p. 550]
	26	Papa Dionís	A fullas	113 //	[p. 561]
30	27	Papa Fèlix primer	A fullas	114	[p. 562]
	28	Papa Euthichià	A fullas	114	[p. 562]
	29	Papa Caio	A fullas	114	[p. 563]
	30	Papa Marçelí	A fullas	115	[p. 564]
	31	Papa Marcello primer	A fullas	115	[p. 565]
	32	Papa Eusebi	A fullas	116	[p. 566]
	33	Papa Melcíades	A fullas	116	[p. 567]
	34	Papa Silvestre	A fullas	117	[p. 568]
	35	Papa March primer	A fullas	118	[p. 572]
	36	Papa Júlio primer	A fullas	126	[p. 589]
40	37	Papa Libèrio	A fullas	126	[p. 590]
	38	Papa Dàmaso primer	A fullas	127	[p. 591]
	39	Papa Sirisio	A fullas	142	[p. 628]
	40	Papa Anastasi primer	A fullas	142	[p. 629]
	41	Papa Innocent primer	A fullas	142	[p. 630]
	42	Papa Sozino	A fullas	143	[p. 631]
	43	Papa Bonifaci primer	A fullas	143	[p. 632]
	44	Papa Celestí primer	A fullas	144	[p. 633]
	45	Papa Sixto tercer	A fullas	145	[p. 635]
	46	Papa Leó primer	A fullas	145	[p. 636]
50	47	Papa Hilari	A fullas	146	[p. 637]
	48	Papa Simplicí	A fullas	152	[p. 653]
	49	Papa Fèlix segon	A fullas	152	[p. 653]
	50	Papa Gelasi primer	A fullas	152	[p. 654]
	51	Papa Anastasi segon	A fullas	153	[p. 654]
	52	Papa Símacho	A fullas	153	[p. 655]

23 anter] auter A 29 [11r] 44 innocent] *corregint* innocent A

23 anter] auter A: Corregint d'acord amb *infra*, cap. LXV (veg. p. 546).

	53	Papa Hormisda	A fullas	153	[p. 656]
	54	Papa Joan primer	A fullas	153	[p. 656]
	55	Papa Fèlix terçer	A fullas	154	[p. 658]
	56	Papa Bonifaci segon	A fullas	162 //	[p. 682]
60	57	Papa Joan segon	A fullas	162	[p. 683]
	58	Papa Agapeto	A fullas	162	[p. 683]
	59	Papa Silveri	A fullas	164	[p. 684]
	60	Papa Vigili	A fullas	164	[p. 685]
	61	Papa Pelagi primer	A fullas	165	[p. 686]
	62	Papa Joan tercer	A fullas	165	[p. 688]
	63	Papa Benet primer	A fullas	166	[p. 688]
	64	Papa Pelagi segon	A fullas	175	[p. 716]
	65	Papa Gregori	A fullas	175	[p. 717]
	66	Papa Sabià	A fullas	177	[p. 719]
70	67	Papa Bonifaci tercer	A fullas	177	[p. 720]
	68	Papa Bonifaci quart	A fullas	177	[p. 721]
	69	Papa Deudóna	A fullas	178	[p. 722]
	70	Papa Bonifaci quint	A fullas	178	[p. 722]
	71	Papa Honori primer	A fullas	179	[p. 724]
	72	Papa Severí primer	A fullas	179	[p. 724]
	73	Papa Joan quart	A fullas	180	[p. 727]
	74	Papa Theodoro primer	A fullas	199	[p. 774]
	75	Papa Martí primer	A fullas	199	[p. 775]
	76	Papa Eugeni primer	A fullas	200	[p. 777]
80	77	Papa Vitalià	A fullas	200	[p. 777]
	78	Papa Deodat	A fullas	201	[p. 779]
	79	Papa Dono	A fullas	202	[p. 780]
	80	Papa Agathó	A fullas	202	[p. 780]
	81	Papa Leó segon	A fullas	202	[p. 781]
	82	Papa Benet segon	A fullas	202	[p. 781]
	83	Papa Joan quint	A fullas	203	[p. 782]
	84	Papa Conó	A fullas	203	[p. 783]
	85	Papa Sèrgio	A fullas	210	[p. 802]
	86	Papa Joan sisè	A fullas	211	[p. 804]
90	87	Papa Joan setè	A fullas	211	[p. 804]
	88	Papa Sozino segon	A fullas	211	[p. 805]
	89	Papa Constantí primer	A fullas	212 //	[p. 806]

TAULA DELS CAPÍTOLS CONTENGUTS EN LO PRESENT LLIBRE

- Capítol Primer. Com Túbal, nét del patriarcha Noè, après del diluvi general vingué en la part de Europa anomenada vuy España ab sa muller, fills, parents y amichs per a poblar-la. A fullas 1 [p. 246]
- Capítol II. Dels señors y reys que governaren la terra de España nomenada vuy Cathaluña y tot lo restant de España, des de la mort de Túbal fins a la del rey Beto. A fullas 3 [p. 252]
- ¹⁰ Capítol III. De altres reys que governaren Cathaluña y tot lo restant de España, des de la mort del rey Beto fins a la del rey Hispalo. A fullas 4 [p. 256]
- Capítol IIII. La successió dels reys que governaren a Cathaluña y tot lo restant de España, des de la mort del rey Hispalo fins a la del rey Siceleo. A fullas 6 [p. 262]
- Capítol V. De altres reys que governaren Cathaluña y tot lo demás de España, des de la mort del rey Siceleo fins a la del rey Romo. A fullas 9 [p. 270]
- ²⁰ Capítol VI. Com per mort del rey Romo governà Cathaluña y tot lo demás de España son fill Palatuo. A fullas 10 [p. 274]

- Capítol VII. Dels demás reys antichs que governaren Cathaluña y lo restant de España, des de la mort del rey Palatuo fins a la del rey Abidis. A fullas 12 // [p. 279]
- Capítol VIII. Com per ser mort lo rey Abidis sens fills y no podent-se concordar los españols sobre lo successor, se partiren per nacions particulars; ab relatió dels noms y térmens dels qui habitaven en la part que vuy se anomena Cathaluña. A fullas 14 [p. 284]
- 30 Capítol VIII. De la gran seca que en Cathaluña y en tot lo restant de España hi hagué, per causa de la qual se despoblà la mayor part d'ella, y de las gentes strangeras que, après de passada, vingueren a poblar-la. A fullas 15 [p. 289]
- Capítol X. Com se fundà en Cathaluña la vila de Rosas per certs grechs. A fullas 16 [p. 291]
- Capítol XI. Del gran foch que-s posà en los monts Perineos, prop de cap de Creus, y de com per mar vingué en Cathaluña lo capità Tàracó ab gran armada de egiptians y de negres, ab lo qual havent grans encontres los cathalans, lo desbarataren y-l feren tornar a embarcar, ab molt gran pèrdua de la sua gent. 40 A fullas 17 [p. 294]
- Capítol XII. La entrada primera que feren en España los cartaginesos, y los grans montons de argent que-s descubriren a la falda dels monts Perineos, prop de cap de Creus. A fullas 19 [p. 299]
- Capítol XIII. De la vinguda que feren en Cathaluña certs vexells de marsellesos, dels quals los uns // se poblaren en la illa de la Meda y los altres passaren en la part ahont vuy és lo Regne de València y fundaren la ciutat de Dénia. 50 A fullas 20 [p. 303]
- Capítol XIII. Com vingueren embaxadors de Marsella en Empúries, y après en Morvedre, a fer gràties del bon aculliment havían fet a sos naturals, als quals tantbé visitaren y-ls donaren lleys y constitucions per a víurer. Y lo que mes succehí en España fins en l'any dos-cents sinquanta. A fullas 22 [p. 308]

- Capítol XV. Com los mallorquins se rebel·laren contra los cartaginesos hi-n mataren molts dels qui habitaven en la illa, ahont après, per a reduhir-los, envià la señoria de Cartago al
 60 gran capità Hamílcar Bàrcino, lo qual scriuhen fundà la ciutat de Barcelona. A fullas 24 [p. 312]
- Capítol XVI. Com lo capità Hamílcar Bàrcino vingué per mar fins al riu de Ebro, y desenbarcant en ell entrà per Cathaluña y fundà Cartago la Vella; y se'n tornà en la Andaluzia, des de ahont ab nou exèrcit tornà en Cathaluña y fundà la ciutat Bàrcino. A fullas 25 [p. 316]
- Capítol XVII. De com los cathalans betulons procuràvan de impedir la fàbrica de la nova ciutat Bàrcino, de ahont havent-se'n de anar lo capità Hamílcar Bàrcino, dexà a son fill
 70 Anníbal per a conservar-la y guardar-la. Al qual capità Hamílcar // après, en lo camí, los cathalans betulons lo mataren. A fullas 27 [p. 321]
- Capítol XVIII. De com Hasdrúbal, sabuda la mort del capità Hamílcar, pres que hagué una vila dels espanyols foçenses féu pau ab ells y edificà après la ciutat de Cartagena, per lo que los romans feren lliga ab los de Empúries y Morvedre. A fullas 29 [p. 326]
- Capítol XVIII. De com los romans de nou tornaren a confirmar la lliga antiga ab Hasdrúbal, capità general dels cartaginesos,
 80 al qual matà un espanyol celtibero. A fullas 31 [p. 331]
- Capítol XX. Com per mort del capità Hasdrúbal fonc elegit Anníbal en lo matex càrrech. Lo qual, après de ser-se casat en España, posà sciti sobre la ciutat de Morvedre y la prengué, per lo que los romans enviaren sos embaxadors a la gran Cartago a desafiar-los, ab orde que a la tornada visitassen los llochs de llurs confederats. A fullas 32 [p. 334]
- Capítol XXI. Com lo capità Anníbal, ab gran exèrcit per terra, passà en Itàlia contra los romans, y lo que li succehí ab los cathalans passant per llurs províncias. A fullas 34 [p. 338]
- 90 Capítol XXII. De com Cneyo Scipió, capità romà, ab gran armada arribà en Empúries, haont après de haver-se confederat ab alguns llochs circumvehins hagué una batalla ab Anon, capità cartaginès, y-l vencé. A fullas 36 // [p. 343]

Capítol XXIII. Com Asdrúbal, sabent que lo capità Anon era stat vençut dels romans, anà a Tarragona y matà molts romans. Lo que sabent-ho Cneyo Scipió anà a cercar-lo, y lo que en dit camí li succehí. A fullas 38 [p. 348]

100 Capítol XXIII. Del gran exèrcit que junctà per mar y per terra lo capità Hasdrúbal venint en serca del capità Cneyo Scipió, al qual eixint-li a l'encontre dit capita Scipió en la boca del riu de Ebro, lo desbaratà. A fullas 39 [p. 352]

Capítol XXV. Com lo capità Scipió ab son exèrcit anà sobre Cartagena y cremà los arravals d'ella, fent molts danys per tota la costa; y passant après per las illas de Mallorca y Ivisa, desenbarcà en Tarragona, des de ahont ab son exèrcit per terra anà en Andaluzia per a confederar-se ab los españols celtiberos. A fullas 41 [p. 356]

110 Capítol XXVI. Com Públio Corneli Scipió, jermà de Cneyo Scipió, tramès per lo senat romà vingué en España y desenbarcà en Tarragona, ahont junctant-se ab son jermà, batallaren ab Hasdrúbal i-l venceren. Los quals jermans Scipions après foren morts y vençuts y llur exèrcit desbaratat. A fullas 42 [p. 360]

Capítol XXVII. Com Lúcio Màrcio, capità romà, recullint los soldats éran restats de l'exèrcit romà se'n vingué a la volta de Tarragona, en seguiment del qual venint los capitans Hasdrúbal y Magon, batallà ab ells y·ls vencé. A fullas 44 [p. 364]

120 Capítol XXVIII. De com lo senat romà, après de haver // sabut las victòrias de Lúcio Màrcio, envià en España a Caio Claudi Neron; lo qual, desenbarcat que hagué en Tarragona, ab ajuda dels cathalans y dels demés españols confederats, anà a cercar Hasdrúbal y l'enclogué en una montanya, de ahont ab engany li fugí. A fullas 45 [p. 367]

Capítol XXVIII. Com, vist per lo senat romà lo poc effecte que en España havia fet Claudi Neron, envià a Públio Scipió, fill de Corneli Scipió; lo qual, desenbarcant ab molta gent romana en Empúries, causà gran contento a tots los cathalans. A fullas 46 [p. 370]

Capítol XXX. De com lo capità Públio Scipió, havent junctat molt gran exèrcit, trià de tot ell sinch mil cathalans per la guarda

- 130 de sa persona; y com après posà sciti sobre la ciutat de Cartagena, per mar y per terra, y la prengué. A fullas 47 [p. 373]
 Capítol XXXI. La gran presa que lo capità Públio Scipió féu en Cartagena y la part que d'ella ne tocà al senat romà. A fullas 49 [p. 377]
 Capítol XXXII. De com havent proposat lo capità Públio Scipió que-s declaràs a qui se havia de donar la corona de ser pujat primer en las murallas de Cartagena, hi hagué gran qüestió entre los del exèrcit de terra y los de la mar, la qual après apasiguà dit capità Scipió. A fullas 50 [p. 380]
 140 Capítol XXXIII. Com, entre las rehenes espanyolas que-s prengueren dins Cartagena, foren presas la muller y fillas dels jermans Indíbil y Mandònio, // señors cathalans, y lo rahonament que la muller de Mandònio féu al capità Públio Scipió. A fullas 50 [p. 382]
 Capítol XXXIII. Lo que sdevingué al capità Públio Scipió ab una donsellà molt gentil que los soldats havían presa en lo saco de Cartagena. A fullas 51 [p. 385]
 Capítol XXXV. Com lo capità Públio Scipió, enviat que hagué a Roma a Lèlio, son amich, ab la nova de la victòria de
 150 Cartagena, se'n tornà ab tot lo exèrcit per terra a Tarragona; y de com dit Lèlio arribà en Roma. A fullas 52 [p. 388]
 Capítol XXXVI. Com los dos jermans Indíbil y Mandònio, señors cathalans, ab tota la sua gent, se'n passaren al camp del capità Públio Scipió. A fullas 53 [p. 391]
 Capítol XXXVII. Com lo capità Públio Scipió batallà ab Hasdrúbal y-l vencé, fent vèndrer públichament per sclaus los cartaginesos y enviant en sas terras lliberament als espanyols vençuts; los quals nomenant-lo rey, no u volgué acceptar. A fullas 54 [p. 394]
 160 Capítol XXXVIII. Com Hasdrúbal, ab lo exèrcit que li restà y ab altra gent que recullí, se n'anà devers los monts Perineos per passar-se'n en Itàlia, ordenant al capità Gison que ab son exèrcit se'n pasàs en Stremadura, y que Masanisa ab tres mil cavalls anàs des del riu de Ebro per Aragó y Cathaluña. A fullas 56 // [p. 398]

141 la muller] las mullers A 142 [15r] 165 [15v]

141 la muller] las mullers A: Corregim d'acord amb cap. XXXIII, 33-34.

- Capítol XXXVIII. Com Hasdrúbal, essent pasat en Itàlia, fonc per lo exèrcit romà vençut y mort; y de com lo capità Públio Scipió, ab molts cathalans y altres espanyols, partí de Tarragona contra lo capità Gison que stava en Andaluzia i-l
 170 vencé, y Masanisa ab la sua gent se'n passà al camp romà.
 A fullas 57 [p. 401]
- Capítol XXXX. Com havent-se enmalaltit en Cartagena lo capità Públio Scipió, pensant molts havia de morir, fonc causa de grans novedats en España, las quals las apaziguà y se'n tornà ab deu galeras a Roma, dextant España subjectada al poble romà. A fullas 58 [p. 405]
- Capítol XXXXI. Com los dos jermans Indíbil y Mandònio se rebel·laren contra los romans, los quals foren morts y vençuts per los procònçuls que governaven España.
 180 A fullas 59 [p. 408]
- Capítol XXXXII. Com, a causa de las morts dels dos jermans Indíbil i Mandònio, se rebel·laren los cathalans y molts altres espanyols contra los romans, per lo que lo senat romà envià en España al cònsul Cató, tenint ab ells molts rencontres. A fullas 59 [p. 410]
- Capítol XXXXIII. Las moltas novedats que succehiren en Cathaluña y en lo restant de España, des de l'any CLXXXII fins al de CLXV. A fullas 61 // [p. 413]
- Capítol XXXXIII. Las queixas que algunas ciutats de España
 190 enviaren al senat romà sobre los agravis que los pretors los feyen, y sobre la pretenció que quatre mil espanyols bastarts tenían. Ahont se declara tantbé la guerra de Numàntia y la destructió de ella. A fullas 62 [p. 417]
- Capítol XXXXV. Lo que succehí en Cathaluña y en lo restant de España al capità Sertòrio, contra lo qual envià lo senat romà a un cònsul y après al gran Pompeyo, que-l féu matar. A fullas 63 [p. 421]
- Capítol XXXXVI. Com lo gran Pompeyo, acabat que hagué la guerra contra Sertòrio y de pachificar España, se'n tornà a
 200 Roma; des de ahont lo senat romà envià en Espanya a Júlio Cèsar per qüestor. Y lo que més succehí fins en lo any XXXXVI ans de la nativitat de nostre Señor. A fullas 67 [p. 430]

- Capítol XXXXVII. Las causas de la guerra civil entre Júlio Cèsar y Pompeyo; y de la manera que en aquell temps stava España governada; y los exèrcits que los capitans de Pompeyo junctaren en Cathaluña per resistir a Júlio Cèsar. A fullas 68 [p. 433]
- 210 Capítol XXXXVIII. La vinguda de Júlio Cèsar en España, y com entrà per Cathaluña y arribà ab son exèrcit a la ciutat de Lleyda, ahont passà grans treballs a causa de la crexent del riu. A fullas 72 // [p. 441]
- Capítol XXXXVIII. Lo que succehí a Júlio Cèsar après que pogué passar lo riu fins a tant que se li rendiren los capitans de Pompeyo y ls tragué de la España citerior. A fullas 73 [p. 445]
- 220 Capítol L. Com Júlio Cèsar pasà en la ulterior España contra lo capità Varró, que la tenia per Pompeyo, de ahont tornant-se'n a Tarragona regratià als embaxadors de moltes ciutats de Cathaluña y de altrás de la citerior España la bona ajuda que li havían fet, y se'n tornà per terra a Roma. A fullas 75 [p. 449]
- Capítol LI. Las guerras que los fills de Pompeyo tornaren a renovar en España contra Júlio Cèsar, ab lo fi que tingueren. A fullas 76 [p. 467]
- Capítol LII. La mort de Júlio Cèsar, ab las moltes mudanças que per causa d'ella hi hagué en lo govern de España des de l'any XXXXII fins al de XXV ans de la nativitat de nostre Señor, que restà absolut señor de España y del món Octaviano Cèsar. A fullas 78 [p. 473]
- 230 Capítol LIII. Com lo emperador Octavià se nomenà Cèsar August, y lo que més succehí en España fins en lo any XXIII ans de la nativitat de nostre Señor. A fullas 79 [p. 477]
- Capítol LIII. Com Cèsar August tingué en tant haver pacifichat // España que féu tancar segona vegada lo temple de Jano, y lo que més sucehí en Cathaluña y en lo restant de España fins al darrer any ans de la nativitat de nostre Señor. A fullas 80 [p. 480]

- Capítol LV. Lo que sucehí en Cathaluña y en lo restant de
 España en los imperis de Cèsar August y de Tiberi, des del
 240 primer any de la nativitat de nostre Señor fins en lo any
 XXXVIII. A fullas 83 [p. 486]
- Capítol LVI. Lo que més succehí en España des del
 temps de l'emperador Calígula fins al de l'emperador Oton.
 A fullas 84 [p. 490]
- Capítol LVII. Los emperadors que foren señors de España,
 des de l'emperador Oton fins a la mort de l'emperador Trajà,
 y lo que en temps de cada hu d'ells succehí en Cathaluña y
 en lo restant de España. A fullas 86 [p. 494]
- Capítol LVIII. Las vidas dels papas que governaren la
 250 Iglésia christiana, des de la mort de sant Pere fins a la del papa
 Anacleto, que morí en lo any CXI de la nativitat de nostre Señor,
 ab relació particular del que cada hu en son temps provehí
 sobre la religió christiana. A fullas 88 [p. 500]
- Capítol LVIII. Com per mort de l'emperador Trajà succehí
 lo emperador Adrià, ab relatió de la manera que España stava
 governada en son // temps y de la nova forma que y posà.
 A fullas 90 [p. 506]
- Capítol LX. Las pedras antigas que-s troben en Cathaluña de
 temps de l'emperador Adrià. A fullas 93 [p. 512]
- 260 Capítol LXI. Las vidas dels emperadors Antonino Pio y de
 March Aureli y de Vero, ab las memòrias que de sos temps
 se troben en Cathaluña. A fullas 95 [p. 516]
- Capítol LXII. Un miracle que succehí en lo exèrcit de l'emperador
 March Aureli, digne de ser sabut, del qual se troba memòria
 en una pedra que està en Tarragona. A fullas 97 [p. 522]
- Capítol LXIII. Las vidas dels papas que governaren la
 Iglésia christiana, des de la mort del papa Anaclet, que fonc
 en l'any cent y onze de la nativitat de nostre Señor, fins a
 la del papa Anicet, que fonc en l'any cent setanta-y-quatre.
 270 A fullas 98 [p. 525]

249 LVIII] *corregint* ? A 256 [17v] 260 dels] del A 263 capitol LXII] *interl.* capitol
 62 A 269 anicet] amicet A

260 dels] del A; 269 anicet] amicet A: Les correccions s'han fet d'acord amb el sentit
 i amb els encapçalaments dels capítols de la *Història*.

- Capítol LXIII. Los emperadors que foren señors de España, des de l'emperador Còmodo fins a la mort de l'emperador Aureli, ab las memòrias que d'ells se tròban en Cathaluña. A fullas 101 [p. 533]
- Capítol LXV. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia christiana, des de la mort de papa Anicet, que fonc en l'any de la nativitat de nostre Señor cent y setanta-y-quatre, fins a la del papa // Sixto segon, que fonc en l'any dos-cents y setanta-y-sinch. A fullas 103 [p. 539]
- 280 Capítol LXVI. Los emperadors que governaren España, des de l'emperador Aureli fins a l'emperador Constantí, ab las memòrias que de alguns d'ells se'n tròban en Cathaluña. A fulla 109 [p. 551]
- Capítol LXVII. De la manera que stava dividida Cathaluña y lo restant de España en temps de l'emperador Constantí, lo qual dividí lo imperi en dos, és a saber, en Oriental y Occidental, ab la nova forma de govern que ordenà en España. A fullas 111 [p. 555]
- 290 Capítol LXVIII. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia christiana, des de la mort de papa Sixto segon, que fonc en l'any dos-cents y setanta-y-cinch, fins a la de papa March primer, que fonc en l'any tres-cents trenta-y-set. A fullas 113 [p. 561]
- Capítol LXVIII. La divisó que lo emperador Constantí féu de tot son imperi entre tres fills seus, y los emperadors que après d'ells succehiren fins a l'emperador Theodosi. A fullas 119 [p. 573]
- Capítol LXX. Lo que succehí a l'emperador Theodosi en Milà ab sant Ambròs, bisbe de aquella ciutat, digne de ser sabut. 300 A fullas 121 [p. 579]
- Capítol LXXI. Com lo emperador Theodosi succehí // en lo imperi romà Occidental y a España, y lo que li sdevingué fins a que morí. A fullas 124 [p. 585]
- Capítol LXXII. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia christiana, des de la mort de papa March primer, que fonc en

276 anicet] amicet A 278 [18r] 301 [18v]

276 anicet] amicet A: Veg. *supra*, p. 232.

- l'any tres-cents trenta-set, fins a la de papa Dàmaso primer, que fonc en l'any tres-cents vuytanta-y-vuit. A fullas 126 [p. 589]
- Capítol LXXIII. Las vidas dels emperadors Arcadi y Honori; y com en lo temps de dit emperador Honori entraren en Itàlia
 310 los gots y del dany que en ella feren. A fullas 127 [p. 593]
- Capítol LXXIII. La causa que los gots tingueren per venir en España, y com, volent entrar en ella, la trobaren usurpada per las nacions dels vàndalos, alans, suevos y silingos, y per dos tirans, als quals tirans vencé Constàncio, capità de l'emperador Honori. A fullas 130 [p. 599]
- Capítol LXXV. La divisió de España que entre si feren las nacions dels vàndalos, alans, suevos y silingos. A fullas 132 [p. 603]
- Capítol LXXVI. De quina terra procehían los gots y de com Ataülf, rey dels gots, vingué per terra en França hi-s féu señor
 320 de una part d'ella; de ahont havent-lo'n tret Constàncio, capità general de l'emperador Honori, se'n passà en España; lo qual // haven fet son assento en Barcelona, morí en dita ciutat, succehint-li son fill Sigerico. A fullas 133 [p. 605]
- Capítol LXXVII. Com per mort del rey Sigerich succehí Wàlia, lo qual féu en Cathaluña una gran armada per pasar en Àfrica contra los romans, de la qual per haver-ne perdut molta part ab tormenta de la mar, féu pau ab lo emperador Honori; per orde del qual après vencé las nacions estrangeras que tenían usurpada España, donant-li dit emperador en remuneració la
 330 província Oquitània en França. A fullas 136 [p. 613]
- Capítol LXXVIII. Com per mort de Wàlia, rey dels gots, fonc elegit Theodoret, en temps del qual morí Constàncio cèsar, dextant un fill de sa muller Gala Placídia nomenat Valentinià; y com tantbé morí lo emperador Honori; y las causas perquè lo rey Geneserich dels vàndalos se'n pasà ab tota la sua gent en Àfrica. A fullas 137 [p. 616]
- Capítol LXXVIII. La gran batalla que Theodoret, rey dels gots, tingué ab ajuda dels romans en los camps Cathalànichs contra Àtila, rey dels unnos, en la qual fonc mort dit rey Theodoret
 340 restant son exèrcit vencedor; per mort del qual eligiren los gots per rey a son fill Turismunt, que-l mataren sos germans. A fullas 139 [p. 620]

Capítol LXXX. Com per mort de Turismunt, rey dels // gots, fonc elegit Theodorich, son jermà, lo qual vencé y matà a Reccario, rey dels suevos, ab la qual mort se acabà lo regne dels suevos. A fullas 141 [p. 625]

Capítol LXXXI. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia christiana, des de la mort de papa Dàmaso, que fonc en lo any tres-cents vuytanta-vuyt, fins a la de papa Hilari, que fonc en
350 lo any quatre-cents setanta. A fullas 142 [p. 628]

Capítol LXXXII. Com Eurich, qui sucehí a Theodorich, rey dels gots, se féu señor de Cathaluña y de tot lo restant de España, despullant-ne del tot als romans; per mort del qual succehí son fill Alarich. A fullas 146 [p. 638]

Capítol LXXXIII. Com morint Alarich, rey dels gots, y dexant un fill petit nomenat Amalarich, fonc España governada per Gesleych, son jermà bastart, ab títol de rey; y après per lo rey Theodorich de Itàlia, son avi, com a tutor seu; en temps de la qual tutela se celebraren concilis provincials en Tarragona
360 y en Gerona y en Lleyda. A fullas 148 [p. 641]

Capítol LXXXIII. Com Amalarich, rey dels gots, tenint edat per a governar son regne, casà ab filla de Clodoveo, rey de França; y de com fonc mort per son cunyat Childebert en Barcelona per maltractes que feya a la reyna, sa jermana. A fullas 149 // [p. 645]

Capítol LXXXV. Lo concili nacional que en temps del rey Amalarich celebrà en Toledo lo archabisbe Montano, ab relació de com se ha de entèndrer lo dels casaments dels capellans en España. A fullas 150 [p. 648]

Capítol LXXXVI. Lo miracle que-s succehí al dit archabisbe Montano quant se conpurgà en foch de una infàmia desonesta que l'inculpaven, per causa del qual miracle se introduhí en España, y particularment en Cathaluña, de compurgar-se los adulteris y altres delictes per aygua y per foch, y de la manera que-s feya dita conpurgació. A fullas 151 [p. 650]

Capítol LXXXVII. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia christiana, des de la mort de papa Hilari, que fonc en

343 [19v] 357 gesleych] agesleych A 365 [20r]
357 gesleych] agesleych A: Veg. p. 641.

- l'any quatre-cents y setanta, fins a la de papa Fèlix quart, que
 fonc en l'any sinch-cents trenta-y-tres. A fullas 152 [p. 653]
- 380 Capítol LXXXVIII. Com per mort de Amalarich, rey dels gots,
 succehí lo rey Tèudio; al qual movent-li guerra los reys de França,
 los vencé Theudicello, son capità, en los monts Perineos; ab lo
 que més succehí en Çaragoça. A fullas 155 [p. 659]
- Capítol LXXXVIII. Com a Thèudio, rey dels gots, succehí
 lo rey Theudicello, ab relació de un miracle que en una iglésia
 de España cada any succehia en lo dia del dijous sanct.
 A fullas 156 // [p. 663]
- Capítol LXXXIX. Com per mort de Theudisello, rey dels gots,
 fonc elegit lo rey Àgila, contra lo qual se alçà un capità got, en
 390 ajuda del qual tornaren en España los romans y per mols anys
 possehiren molta part de España. A fullas 158 [p. 667]
- Capítol LXXXXI. Lo que succehí en España de temps
 de Attanagildo, rey dels gots, successor del rey Àgila.
 A fullas 158 [p. 670]
- Capítol LXXXXII. Com per mort de Atanagildo, rey dels gots,
 succehí en lo regne Liuva y cobrà dels romans lo que tenían
 en España. A fullas 159 [p. 672]
- Capítol LXXXXIII. Com Leuvigildo, rey dels gots, successor del
 rey Liuva, casà son fill Ermenegildo ab Jucunda, filla del rey
 400 de França, la qual essent christiana convertí a la verdadera fe
 cathòlica a son marit, que era arrià, per lo que son pare
 lo perseguí i-l féu matar. A fullas 160 [p. 676]
- Capítol LXXXXIII. Com, volent los reys de França venjar la
 mort del príncep Ermenegildo, entraren ab exèrcit en la Gàl·lia
 gòttica, ahont trobaren resistència del príncep Reccaredo; y lo
 que en España succehí fins a la mort de dit rey Leuvigildo.
 A fullas 162 [p. 680]
- Capítol LXXXXV. Las vidas dels papas que governaren la
 Iglésia christiana, des de la mort de // papa Fèlix quart, que
 410 morí en lo any sinch-cents trenta-quatre, fins a la de papa
 Benet primer, que fonc en lo any sinch-cents noranta-sinch.
 A fullas 162 [p. 682]

387 [20v] 396 liuva] liuna A 399 liuva] liuna A 409 [21r]

396, 399 liuva] liuna A: Les correccions s'han fet d'acord amb el sentit i amb els
 encapçalaments dels capítols de la *Història*.

- Capítol LXXXVI. Los concilis y altras cosas dignas de ser sabudas que-s succehiren en Cathaluña y en lo restant de España de temps de Reccaredo, rey dels gots, successor de son pare lo rey Leuvigildo. A fullas 166 [p. 690]
- Capítol LXXXVII. Com per mort de Reccaredo, rey dels gots, succehí en lo regne lo rey Liuna, al qual matà un tirà nomenat Vinterico y tingué lo regne tirànnicament set anys. 420 A fullas 168 [p. 695]
- Capítol LXXXVIII. Los concilis y altres coses que succehiren en España de temps del rey Gundemar, successor del tirà Vinterico. A fullas 169 [p. 699]
- Capítol LXXXVIII. Lo que succehí en España de temps de Sisebut, rey dels gots, successor del rey Gundemar. A fullas 170 [p. 702]
- Capítol C. Com per mort del rey Sisebut y de son fill, Reccaredo segon, succehí en lo regne flàvio Suíntilla, al qual, per maldats suas y de sa muller, tragué del regne lo capità 430 Sisenando ab ajuda dels borgoñons. A fullas 171 [p. 705]
- Capítol CI. Lo concili nacional que-s celebrà en // Toledo de temps de Sisenando, rey dels gots, successor del rey flàvio Suíntilla, ahont se declara lo orde se tenia en lo celebrar dels concilis y tantbé la fundació del regne dels gots y de son poder; ab relació particular quant començaren los reys gots a fer leys. A fullas 172 [p. 708]
- Capítol CII. Com per mort del rey Sisenando succehí en lo regne lo rey Chíntilla, de temps del qual se tingué un concili nacional en Toledo en lo qual provehiren moltes cosas tocants 440 a la religió christiana. A fullas 174 [p. 712]
- Capítol CIII. Com Tulga, rey dels gots, succehí al rey Suíntilla. A fullas 175 [p. 714]
- Capítol CIII. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia christiana, des de la mort de papa Benet primer, que morí en lo any sinch-cents vuytanta-y-sinch, fins a la de papa Joan quart, que morí en lo any sis-cents trenta-y-nou. A fullas 175 [p. 716]
- Capítol CV. Com flàvio Chindasvindo entrà en lo regne dels gots per força y celebrà en Toledo un concili nacional, ab lo que més avant provehí fins a la sua mort. A fullas 180 [p. 729]

- 450 Capítol CVI. Com Recsasvindo, rey dels gots, succehí a son pare Chindasvindo, y de com celebrà en Toledo un concili nacional, en lo qual començaren // a firmar los oficials de la casa real y señors principals. A fullas 181 [p. 731]
- Capítol CVII. Lo govern y orde de la casa real dels gots, ab tots los costums y antiquitats de llur govern en temps de pau y de guerra. A fullas 183 [p. 734]
- Capítol CVIII. Dos concilis nacionals que-s celebraren en España de temps del rey Recsasvindo. A fullas 186 [p. 740]
- 460 Capítol CVIII. Com en temps de dit rey Recsasvindo lo moro Adal-là prengué Àfrica al comte Gregori, qui la governava per lo emperador de Constantinopla, y de com morí dit rey Recsesvindo. A fullas 187 [p. 744]
- Capítol CX. De la manera que Wamba fonc elegit per los gots per rey d'ells, per mort del rey Recsesvindo. A fullas 188 [p. 746]
- Capítol CXI. Com lo rey Wamba fonc lo primer rey dels gots que s'ungí y la forma que-s tingué en sa unció, en la qual Déu hi mostrà miracle. A fullas 189 [p. 748]
- 470 Capítol CXII. Las guerras que tingué lo rey Wamba en Navarra, y de com en la Gàl·lia gòttica se li alçà un tirà nomenat Pau. A fullas 189 [p. 750]
- Capítol CXIII. Com lo rey Wamba anà en contra dit tirà en la Gàl·lia gòttica y-l vencé. A fullas 191 // [p. 754]
- Capítol CXIII. Lo que lo rey Wamba, après de haver vençut dit tirà, provehí contra d'ell y contra los qui l'havían afavorit. A fullas 193 [p. 759]
- 480 Capítol CXV. Com lo rey Wamba, acabat que hagué dita guerra, se'n tornà a Toledo, entrant en dita ciutat a manera de triüfno. Y com en ella celebrà un concili nacional, en lo qual se féu la divisió dels bisbats, señalant a cada hu d'ells sos térmens. A fullas 193 [p. 764]
- Capítol CXVI. Com los moros de Àfrica començaren a fer dany en la costa de España a instigatió del comte Ervígio, lo qual, après de haver donat metzines al rey Wamba, se féu nomenar rey. A fullas 196 [p. 766]

- Capítol CXVII. Com en ésser nomenat per rey dit com-
te Ervígio, junctà concili nacional en Toledo per a que
aprobasen sa electió, y com après en altres concilis féu
490 moltes cosas de clemència y pietat, y provehí sobre la noble-
sa dels gots que s'anava perdent y sobre moltes altrás cosas.
A fullas 197 [p. 770]
- Capítol CXVIII. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia
christiana, des de la mort de papa Joan quart, que fonc en
lo any sis-cents trenta-y-nou, fins a la de papa Conó, que fonc
en lo any sis-cents vuytanta-y-sis. A fullas 199 // [p. 774]
- Capítol CXVIII. Com lo rey Ervígio, vehent-se molt mal, féu
elegir per rey a flàvio Ègica, son gendre, nebot del rey Wamba,
ab relació del que dit rey Ègica féu en venjança de son oncle.
A fullas 203 [p. 784]
- 500 Capítol CXX. Lo segon concili que lo rey flàvio Ègica féu
celebrar en Toledo sobre la conjuratió que contra d'ell lo
archabisbe de Toledo y altres havían fet, ab lo que sobre ella
s'i provehí. A fullas 204 [p. 787]
- Capítol CXXI. Lo tercer concili que lo rey flàvio Ègica féu
celebrar, en lo qual, entre altres coses, se provehí que los jueus
de España, sas mullers y fills, fossen sclaus; y lo que més succehí
fins a la sua mort. A fullas 206 [p. 790]
- Capítol CXXII. La descendèntia de don Rodrigo, rey dels gots,
que perdé España. A fullas 206 [p. 792]
- 510 Capítol CXXIII. Com Vínctissa, rey dels gots, succehí al rey
Ègica, ab la relació de las maldats que durant son regnat féu.
A fullas 207 [p. 795]
- Capítol CXXIII. Lo error que s'ha tingut en comptar al rey
Acosta per successor del rey Vínctissa. A fullas 209 [p. 800]
- Capítol CXXV. Las vidas dels papas que governaren la Iglésia
christiana, des de la mort de papa Conó, que fonch en lo any
sis-cens // vuytanta-y-sis, fins a la de papa Constantí primer,
que fonc en lo any set-cents y tretze. A fullas 210 [p. 802]
- Capítol CXXVI. Com lo rey don Rodrigo, qui perdé España,
succehí al rey Vínctissa. A fullas 212 [p. 807]
- 520 Capítol CXXVII. Lo principi de la destrucció de España.
A fullas 212 [p. 809]

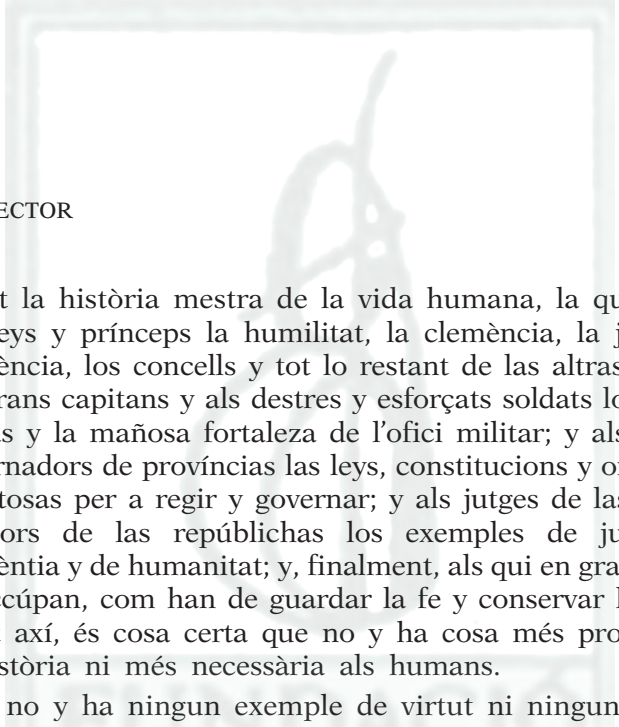
- Capítol CXXVIII. Com en temps del rey don Rodrigo, a instigatió del comte Julià, pasà lo moro Tarif de Àfrica en España y vencé molts espanyols. A fullas 214 [p. 813]
- Capítol CXXVIII. Com lo capità Tarif tornà en Àfrica a dar rahó de las victòries havia hagudas en España, y com ab mayor exèrcit tornà segona volta en España y vencé al rey don Rodrigo. A fullas 215 [p. 815]
- 530 Capítol CXXX. Lo que scriuhen los chronistas de la victòria que hagueren los moros en España, y de com se reculliren molts christians en algunas parts de España. A fullas 216 [p. 820]
- Capítol CXXXI. Com lo miramamolí, sabent lo bon succés de las cosas de España, envià a demanar los capitans Muça y Tarif, y de com Muça dexà per governador a son fill Abdalazir. A fullas 217 // [p. 822]
- Capítol CXXXII. De com restaren en España molts christians, als quals dexaren los moros víurer en sa ley, ab relació particular del tracte y manera que tenían en son víurer.
- 540 A fullas 218 [p. 824]

Falta la taula dels auctors que és estat necessari vèurer per a la composició de la present història, la qual, a causa de una curiositat que y fas, que és posar cada auctor de quina nació és y en quins anys scrigué, no la he poguda acabar per faltarme assí los llibres.

Tantbé falta altra taula de las personas, ciutats, viles y cosas notables que-s contenen en lo present llibre, la qual, a causa de ma malaltia, no la he poguda fer. //

533 miramamolí] miramoli A 536 [24r] 548 [25r]

533 miramamolí] miramoli A: Corregim segons el sentit i d'acord amb l'encapçalament del capítol de la *Història*.

AL LECTOR

Esent la història mestra de la vida humana, la qual ensenya als reys y prínceps la humilitat, la clemència, la justícia, la prudència, los concells y tot lo restant de las altrás virtuts; y als grans capitans y als destres y esforçats soldats lo ús de las armas y la mañosa fortaleza de l'ofici militar; y als virreys y governadors de províncias las leys, constitucions y ordinacions profitosas per a regir y governar; y als jutges de las ciutats y regidors de las repúblicas los exemples de justícia, de clemència y de humanitat; y, finalment, als qui en grans negocis se occúpan, com han de guardar la fe y conservar la amistat; esent axí, és cosa certa que no y ha cosa més profitosa que la història ni més necessària als humans.

Puix no y ha ningun exemple de virtut ni ningun fet digne de memòria, des de que lo món és estat format fins a la present hora, que la ordenada història no-l pose y-l represente davant nostros ulls y, de manera que, ab molta facilitat y ab gran gana, se recullen en nostres ànimos y, recullits, ab mayor fermesa s'i retenen, axí per lo que las virtuts y llaors de aquells que tals cosas feren són vistas star en lloch alt y resplendent, com encara perquè, essent declaradas y manifestadas per los qui

las han scritas, han merescut alcançar gran stima. Sens los quals exemples la vida dels hòmens, entre tanta diversitat de cosas, no podria star més segura que stà un vexell sens velas ni timó en la mar tempestuosa.

Puix és cert que ningú pot ben ordenar las cosas presents ni manco provehir en las per venir sinó aquell qui // de las passadas ben ordenadas té molta memòria y conexença. Per lo que esent axí que la història és cosa tant resplendent y casi divina, de la qual tenen los humans tanta necessitat per a tots
 30 los exercicis de la vida y per a todas las obras, axí públichas y comunas com privadas y particulàs, y per a la conexença y differència de tots los béns y mals, y per a que los hòmens il·lustres y repúblichas ben governadas sien conegudas y stimadas, y per a que tots los fets de qualsevol temps y edats passats sien representats als vivents, y per a que los absents sien presents, y, finalment, per a que los morts vísan, puix sens dubte aquells viuen y sempre viuran, la virtut dels quals, publichada y ençelçada per las lletras de la història, no podrà
 40 yamés morir.

Per todas aquestas causas, y per moltas altrás que-n podria més deduhir, ab molt justa causa és stada y és tant, per tots los papas, emperadors, reys, prínceps y repúblichas, lloada y estimada; puix del que en aquest món han ben obrat, y de sas virtuts y azañas, no·ls ne resta altra cosa en ell sinó lo que la història los ne dóna; y quant alguns se'n són descuydats, la mayor gratitut que sos successors ab ells han pogut usar és estat procurar que lo oblidat d'ells per la història sia publichat y enselçat; per lo que, mèritament, de quantas nacions ha en
 50 lo món aquella se pot dir més afortunada la que ab més històrias és solemnizada. La qual opinió y conexença continuant-se en

23 la vida] les vides 24 podria] podia; sta] fa A B 27 [25v] 38 la virtut] les virtuts
 41 per (...) y per] per (...) y; moltas] *afegeix* de 42 ab — causa] *omet* 48 la historia]
 les histories B] *afegeix expuntuat* sia publichat A 50 historias] historia

24 sta] fa A B: Probablement es tracta d'un error paleogràfic d'un copista que ha passat a la tradició, la confusió d'una «s» llarga seguida d'una «t» per una «f».

23-25 *la vida — tempestuosa*: Viladamor usa aquí la metàfora que identifica la vida humana (*la vida dels hòmens*) amb una navegació arriscada (*un vexell sens velas ni timó en la mar tempestuosa*). Així, les velas i timó, sense les quals la vida humana fóra com un vaixell a la deriva, és la història.

48 *publichat*: En el sentit de «donat a conèixer», com més endavant 59, 67 i 112.

la era de vuy, és causa que los uns procurán que lo que historiadors han d'ells ab diversas històrias y temps scrit sia tot en volums certs y particulars reduhit, ajustant en ells lo que de nou, axí del pasat com del present, se pot aplichar, y altres insistèscan en reparar la negligència que los passats han tingut en no tenir per història cumplidament los // fets de sos pasats, de tal manera que no sols lo passat sia recopilat y lo present publichat, mes encara com per al sdevenidor sia donada
60 forma per a que-s continue. Y com de aquest descuyt ab justa causa ne púgan nostres passats ésser notats, puix essent stats tants y tant señalats sos actes y heroichs fets en defensió de la sancta fe cathòlica, de sos comtes y de sa pàtria, se'n troba molt poca memòria d'ells ab històrias llurs particulars, del qual descuyt ha redundat un notable dany: que molts historiadors de altrás nacions, per complir ab las històrias que scrivían, havent de publicar alguns fets de nostres pasats aquells han referit segons los ha aparegut, tenint més compte en adaptar-los conforme a la matèria de què en sas històrias tractàvan
70 que no en referir-los ab la veritat deguda —com clarament se veurà en moltas parts de ma història—, y de com los han scrit a sabor de paladar (que-s costuma de dir), los uns lloant-los y los altres ofuscant-los.

La qual diversitat de opinions y mordications, considerant ab quanta facilitat se podrían remediar, és stada causa de haver-me posat al treball de scríurer la present crònica, persuadint-me ne feya a tota ma nació particular servey y que-ls havia de ser cosa agradable. Puix és cert que tots los hòmens generalment són affectionats a saber las cosas de sa nació, y
80 particularment los cathalans tenen obligació de ser homes, puix, per tots los setgles, han fet nostros passats azañas més aventajadas de las altrás nacions, y de manera que, de ellas, se poden pèndrer exemple en totas las cosas de religió, de grandeza de ànimo, de esfors y de lealtat. Lo que en lo discurs

52 procuran que] procuran 54 tot] omet; en ells] a ells 57 [26r] 61 stats] estat 66 scrivian] scriuen 67 de nostres] (*interl.* de) nostres 71 ma] la mia 79 affectionats] affectats

61 *notats*: «acusats»; *ne púgan* — *ésser notats*: «se'ls pugui tirar en cara». «Notar» ha de passar aquí a significar «assenyalar» en sentit negatiu.

de aquesta ma història constarà tant manifestament que no podran dexar de il·lustrar-la y enselsar-la // en lo grau que mereix, y de ser-los agradable la lectura, puix per ella no sols entendran los fets y azañas de gran stima de nostros pasats, mes encara los posarà en admiració las virtuts de què foren
 90 dotats, y en tant gran manera que tindran ocasió de lloar-los y de imitar-los en quant púgan.

Y puix mon intent és estat no sols fer servey a ma nació però encara procurar de fer-lo, que ordinàriament tots los qui s'occúpan en scríurer alguna cosa acostúman de tenir per principal fonament que és de aprofitar al món de sos treballs y, per a que u sían, procurar de mesclar lo dols ab lo profitós (lo que, qui u aserta, se ha de tenir per més que dichós y, com diu Horasi, aquell tal té en sa favor los vots de tot lo món), tinch confiança que, ya que li-n falt alguna part, no serà tota.
 100 Demanant per mercè al lector que-s satisfasa de mi, que scientment no mentiré en cosa alguna de las que en ma història diré. Y si algú, per ventura, en altra part trobarà alguna cosa que contradiga al que yo relataré, recort-se que yo no u hauré vist ni n'hauré pogut vèurer més del que hauré scrit, y que no u he tret de mon cap sinó que u he recopilat de diversos auctors, ab advertència que quant he trobat scrit contràrias opinions las referesch totas, arrimant-me a la que m'ha aparagut ser més conforme a la veritat. La qual opinió mia si no-ls acontentarà, tindran llibertat de aderir-se a la que més los agradarà, puix
 110 las hauran llegit totas. Y a bé que conech faltaran moltas cosas en aquesta mia obra per a sa perfectió, y que és estat molt gran atreviment meu gozar-la publichar, totavía me ha donat ànimo a tràurer-la en plaça tenir-la scrita y haver gastat en ella molts anys, y haver vist que ningú de nostres // temps ha

85 ma] mia 86 [26v] 88 de gran stima] omet 89 posara] posaran 93 los qui]
 lo que 97 qui u] diu 104 haure pogut (...) haure scrit] e poguts (...) he scrit
 110 llegit] llegidas 114 [27r]

98 Hor. *ars.poet.* 343

113 tràurer-la en plaça: «publicar-la, fer-la saber a tothom.»

113-114 Després de l'infinitiu amb *a*, que depèn de *me ha donat ànimo*, els altres infinitius (*tenir-la [...]*, *haver gastat [...]* y *haver vist*) són els subjectes de *donat ànimo*; així, llegim: «el fet de tenir-la [...] d'haver gastat [...] i d'haver vist.»

volgut pèndrer semblant treball. Y quant no sia tant dichós que tròpia algun paladar que tinga gust de llegir-la, almenys podrà ser sia stat causa per a mòurer ad alguns que scrígan sobre lo mateix. Als quals no tindrè por que, en quant a la veritat y fidelitat de la història y en lo orde del temps ab què la he
 120 proseguida, me púgan aportar aventatja, si no serà en la elegància del parlar y de haver pogut vèurer més llibres dels que yo he vists (del que no me n'anujaré, puix me conech que só home, y no dels avisats del món sinó dels més flachs y dels qui menys saben en tot ell), las quals faltas prech al benèvolo lector las supla. Y del bo, si-n trobarà algú, ne don gràcies a nostre Señor, puix tot lo bé és seu y de ell devalla tot lo do perfet y tota mercè cumplida; al qual, per tots, sia donada honrra y glòria per tots setgles, amén.

117 ser] *afegeix* que; per a] per veritat) 123 no dels] *afegeix* mes

118-119 veritat y fidelitat] fidelitat (*interl.* y

CAPÍTOL PRIMER //

COM TÚBAL, NÉT DEL PATRIARCHA NOÈ, APRÉS DEL DILUVI GENERAL
VINGUÉ EN LA PART DE EUROPA ANOMENADA VUY ESPANYA AB SA
MULLER, FILLS, PARENTS Y AMICHS PER A POBLAR-LA.

En lo principi creà Déu a l'home a sa semblança per a que-l
conegués, y, conexent, lo amàs, y, amant, lo gozàs. Passats que
foren mil sis-cents y cinquanta-y-set anys després de sa creatió,
conforme al compte dels hebreus, per lo que los hòmens se
apartaren de la ley natural que Déu los havia donada seguint
10 sos apetits y concupicèntias, envià sobre ells las ayguas del
diluvi per a que tota carn que visqués fos morta, restant
solament vius Noè y tres fills seus nomenats Cham, Sem y Jàfet,
ab las mullers de tots quatre, dins de una arca que Déu los
manà feçen, en la qual tots vuyt se salvaren, ab los aucells y
animals que dintre ab ells posaren, per a restitució del linatge
humà y reparació dels restants animals.

1 [28r] [1r] 4 fills] *afegeix* e; per a] per 5 principi] *afegeix* ratllat del mon; per a]
per 10 sobre] *afegeix* de

5-16 Oc. ll. I, cap. I; Beut. ll. I, cap. I

8 *compte dels hebreus*: Viladamor segueix el càlcul de Filó d'Alexandria, que datava la creació del món el 3761 aC.

Passadas las ayguas del diluvi, après de haver stat dins de
 la arca un any cumplit, hisqueren d'ella en un lloch alt nomenat
 Osila, situat en las montanyas de Armènia, aont aquí matex,
 20 conforme al manament de Déu, comensaren a créxer y
 multiplicar, en tanta manera que, trobant-se en spay poch més
 de cent anys, passades vint-y-quatre mília personas devallaren
 a la terra plana, en lo camp anomenat de Sanaar, aunt per
 inductió de Nembrot, besnét de Noè, comensaren la edificatió
 de la torre de Babilònia. En la qual veent Déu la supèrbia y
 mal propòsit dels edificadors, desbaratà y destruhí la obra,
 confonent y dividint-los en setanta-y-dos lenguatjes, axí com
 abans tots no-n parlaven sinó hu que era lo matex que Adam
 y los altres ans // del diluvi havien parlat. La qual divisió de
 30 lenguatjes no sols fonc causa que dexassen dita obra però
 encara de que-s poblàs més prest lo món (per no poder star
 tots plegats), aportant-se'n cada hu d'ells per guia y capità al
 més principal de sa llengua. Dels quals capitans n'i hagué trenta
 del linatge de Cham, vint-y-set del de Sem y quinse del de Jàfet,
 y d'ells prengueren noms los regnes y províncias que poblaren.
 Hu de aquestos capitans fonc Túbal, fill quint de Jàfet, de qui
 com a poblador primer de Espanya solament tractaré, dexant
 per als curiosos qui voldran saber més especificadament los
 noms de aquestos capitans y las terras que poblaren que l'ijan
 40 a Josefo en lo primer libre de las *Antiquitats*, a Ysidoro en lo
 novè de las *Ethimologias* y a Tostado sobre Eusebi, que allí
 ho trobaran.

Lo qui més particularment ha scrit la vinguda de Túbal en
 España, y dels governadors y reys que en la senyoria d'ella
 succehiren, és Beroso, antich scriptor caldeu, lo qual diu fou
 après de feta la dita divisió y repartiment dels lenguatjes y de
 haver stat en Fenícia poch manco de quaranta anys. Des de
 aont, o per la repartició del món que Noè féu entre sos tres
 fills —en la qual cabé a Jàfet la regió que après se anomenà

17 dins de] dins 22 milia] mil 24 nembrot] *afegeix ratllat* fill de cham g...? A 28
 tots] *omet* 29 los] *omet*; ans] *corregint* abans A; [28v] [1v] 30 causa] *afegeix* de
 34 jafet] *afegeix ratllat* ? 35 noms] nom

17-25 Beut. ll. I, cap. II 25-33 PI cap. II 33-42 Oc. ll. I, cap. I; Beut. ll. I, cap. II
 [40 Jos. *AJ* I 4-6,1-5; Isid. *Et.* IX 2,1-37 41 Tost. ll. II, cap. 29-40] 43-57 Oc. ll. I,
 cap. I [45 Berosus cf. Annio cap. IV]

50 Europa—, o per desig natural que tingués de sercar terras novas, o perquè la stada de Fenícia no li agradàs, o per altres causas a nosaltres ocultas, desijant dit Túbal exir de aquella terra, vingué en la regió de Espanya cent y quaranta-y-dos anys après que era stat lo diluvi, y mil set-cents noranta-y-nou de la creatió del món y dos mil cent y xexanta-tres anys ans de la nativitat de nostre Senyor, encara que alguns historiadors n'i afigen deu més.

Acerca d'esta primera vinguda de Túbal en Espanya tenen los historiadors diverses opinions, per lo que uns diuhen vingué
 60 per lo mar Oçeà, y que, entrant per la terra, en la primera província aont de propòsit parà fonc en la Bètica, nomenada après Andaluzia, senyalant en ella çerts llochs (sens nomenarlos) aont pogués habitar part de la gent que aportava. // Y que après de haver-los donat leys de com havían de víurer y ensenyats molts secrets de naturaleza, y los moviments dels çels, y la manera que havían de guardar en los temps (repartint-los l'any en dotze mesos y en tres-cents xexanta-y-sinch dias y poch més), per lo que son principal intent era que la terra se habitàs, navegant per la costa del dit mar Oçeà, en la
 70 província nomenada après Portugal fundà una població de son nom, la qual vuy se diu Setúbal. Y que tornant après atràs en lo mar Mediterrà, arribant en la província que vuy se diu Cathalunya, en un lloch alt junct a la mar edificà una altra població nomenada Tarraçoau, que vuy se nomena Tarragona, que en lengua caldea vol dir «congregatió de pastors». Des de aont après ne fundà moltas altres en diversas parts, dels sitis de las quals, per no tocar a nostra història, no-n fas mentiú. Altres diuhen vingué per lo mar Mediterrà, y que, a l'entrar en Espanya, veent unas montanyas molt altas las nomenà

NOGUERA

54 nou] *afegeix* anys 55 cent y] cent; xexanta] *afegeix* y 56 senyor] *afegeix al marge*
 any 2163 ans de la nativitat de nostre señor A 63 [29r] [2r] 66 repartintlos]
 repartint 71 atras] *omet* 77 non] no

59-75 Oc. ll. I, cap. IV 74-75 Oc. ll. I, cap. IV; Beut. ll. I, cap. III; PI cap. VIII 78-83 PI cap. VIII

80 Çetúbals, las quals après se digueren Perineas; y que des de allí, navegant per la costa, lo primer poble que fundà fonc Tarraçoau, que vuy se diu Tarragona; y que passant après lo Stret en lo mar Oçeà fundà a Cetúbal y altres pobles.

També afirmen altres vingué per terra, y que lo primer poble que en Espanya fundà fonc Anposta, que està vuy entre Cathalunya y lo Regne de València. Sobre la qual fundatió hi ha també opinions contràries, pretenent altres no fonc Anposta sinó Montes d'Och, que és un lloch prop de la ciutat de Burgos.

Y com las conjecturas per las quals los uns y los altres fúndan
 90 sas opinions no són ab testimonis de auctoritat sinó que cada hu ho ha scrit conforme al que li apar, a bé que seria de rahó haver-me yo de arrimar a la més comuna (que és que vingué per lo mar Oçeà y que fundà primer a Çetúbal), totavia las tantas y tant diversas opinions me han donat ànimo per a posar así la mia, ab las rahons que m'i han mogut. La qual és que, conforme a la descriptió del mapa mundi, per bona rahó venint Túbal de Fenícia havia de venir per lo mar Mediterrà, per ser lo viatge més // dret y curt. Y venint per dit mar Mediterrà havia de descobrir en la regió de Espanya, primer, los monts
 100 Perineos, per ser los més alts que en aquesta part de Espanya se tròban, des de aont havia de pasar primer per la costa de Tarragona ans de arribar a la de Andaluzia y, des de allí, passar lo Stret per entrar en lo mar Oçeà y arribar après al lloch de Cetúbal, en lo Regne de Portugal. Lo qual viatge fent-lo per lo mar Oçeà lo allargava més de dos mil lleguas, per lo que havia de doblar lo cap que vuy se nomena de Bona Sperança (que té set-centes llegües y més de mar), y venint per dit mar Oçeà per passar a Çetúbal havia de apuntar primer en Andaluzia y, après, tornar atràs per a enbocar lo Stret y venir a Tarragona.

80 des] omet 93 a] omet 98 [29v] [2v] 99 primer] omet 100 aquesta] corregint
 aquella A

84-88 Beut. ll. I, cap. II

84-88 Per a les opinions contràries que refereix Viladamor s'ha d'anar a buscar la font d'aquest passatge, Beuter (1998: p. 57), que esmenta Diego de Valera com a defensor de la hipòtesi que la primera ciutat fundada per Túbal fou Montes de Oca i Tomic per a la d'Amposta.

94 *así*: Adverbi de lloc, «aquí».

110 Y en quant a la opinió dels chronistas castellans, los quals scriuhen vingué per terra, me apar casi impossible, axí per la molta distància del camí com per lo que s'ha de crèurer era Túbal y los de sa companya molt pocha gent, y ser çert que en lo camí hagueren trobat moltras montanyas, rius y stanys sense ponts que pasar, ultra del bras del mar nomenat Helesponto, o altre pijor, que forçosament havían de pasar. També-s podria dir que si la intentió de Túbal era solament apartar-se dels altres y sercar terras fèrtils aont poblar, apar verisímil que, en trobant-las, se degueren restar en ellas, pus

120 totas éran buydas y moltras d'ellas fèrtils.

Y en lo que los altres diuen, que vingué per terra y que fundà primer Anposta, tinch-ho per error, perquè Anposta, com ya tinch dit, és entre Cathalunya y lo Regne de Valèntia, pasat lo riu de Ebro de la part de ponent. Y és cert que per entrar en Espanya per terra havia tingut forçadament de entrar o per la part de migjorn o de tramontana; per la part de migjorn trobava primer tota Cathalunya y per tramontana Biscaya, Navarra y Aragó, en qualsevol de las quals parts hi havia llochs molt més aptes que lo de Anposta. Y lo matex dich sobre los

130 qui diuen fundà primer a Montes d'Och.

Per las quals rahons me adheresch a la opinió dels qui diuen vingué per lo mar Mediterrà y // que apuntà primer als monts Cetúbals, dits après Perineos, y que la primera població que fundà fonc Tarraçoau, dita vuy Tarragona, per ser lo viatge més dret y curt.

Dexadas a part totas aquestas opinions y tornant a nostra història, certifícan alguns scriptors que, passats alguns anys après que Túbal stava en Espanya (sens exprimir quants foren, sols Antoni de Nebrixia diu fonc a cap de cent y trenta anys,

140 y lo canonge Tarafa ne posa quinze anys manco), vingué en

113 companya] compañía 114 trobat] trobades 116 forçosament] forçadament 117-118 solament apartarse] apartarse solament 122-123 anposta com — dit] com ya tinch dit amposta 132 [30r] [3r] 133-134 que funda] *interl.* 140 manco] *al marge afegeix JP* a de dir mes

113 companya] compañía: Pràcticament de manera sistemàtica, al llarg de tot el text, es produeix l'alternança de les dues formes entre A i B quan a B copia Pujades. Ens hi referim ara i no ho tornarem a indicar.

136-139 Oc. ll. I, cap. IV [139 Nebr. f. AIIII] 140 Tar. p. 567 140-147 Oc. ll. I, cap. IV

ella son avi, lo patriarcha Noè, per a visitar-lo y vèurer lo modo que tenia en lo govern. Del qual restant molt satisfet, pasà en altres províncies fora de Espanya per al matex effecte y per a dar calor a las poblacions d'ellas.

També scriu Florián de Ocampo com dit Túbal, essent molt vell, morí a cap de cent y noranta-y-cinch anys que residia en Espanya, en lo compte dels quals anys hi ha error en la stampa, per lo que ha de dir cent cinquanta-y-sinch, per ser aquesta la comuna opinió de tots los auctors, a bé que alguns hi afigen
150 dotze anys més.

Y perquè en tants y diversos llibres com he tinguts a vèurer he trobada molta contrarietat en los anys, avís al lector que yo-ls comptaré conforme a la opinió de Florián de Ocampo y, consecutivament après, de Anbrosio de Morales, per ser historiadors tinguts en nostre temps per molt vertaders y curiosos en haver investigada la veritat, a bé que també relataré las opinions contràries, per a que sobre ellas los qui voldran púgan fer sos discursos.

145 dit] diu 151 tants y] *afegeix* tan 153 a] *omet* 155 nostre] nostres 158 púgan]
omet

140 manco] *al marge afegeix JP* a de dir mes: La nota marginal de Pujades respon al fet que ha detectat un error en la cita de Nebrija per part de Viladamor (l'arxiver l'esmenta amb relació a la vinguda de Noè, cent trenta anys després de l'arribada de Túbal). Pujades a la *Corònica* aclareix l'esmentat equivoc sense citar, però, Viladamor: «Diu lo Nebrissense que vingué Noè lo any cent de la vinguda de Túbal, y Tarafa diu que era lo any cent y quinze» (Pujades 1609: f. 10v).

(145 Oc. f. XXIIIv) 148-149 PI cap. II 149-150 Beut. ll. I, cap. V

CAPÍTOL II

DELS SENYORS Y REYS QUE GOVERNAREN LA TERRA DE ESPANYA
NOMENADA VUY CATHALUNYA Y TOT LO RESTANT DE ESPANYA, DES
DE LA MORT DE TÚBAL FINS A LA DEL REY BETO.

Aprés de la mort de Túbal, en l'any dos mil y sis (y segons altre
compte // dos mil y vuit) ans de la nativitat de nostre Senyor
y de la població de Espanya cent y cinquanta-y-sis, restà se-
nyor de las terras de Espanya son fill nomenat Ybero. Del qual
scriuen que, anant per la terra ab intentió no sols de visitar
10 los petits y pochls llochs que stàvan ya edificats y poblats però
encara de fundar-ne altres de nou, caminant per la ribera del
mar Mediterrà y atravesant las ayguas de un riu molt caudalós,
per haver-li molt agradat lo nomenà de son nom Ybero, fundant
en la ribera d'ell un lloch ab lo matex nom, a pochls lleguas
lluny de aont vuy està la ciutat de Tortosa, y nomenant a tota
la terra Ybèria. Sobre lo qual nom de riu, que vuy se nomena

5-6 altre compte] altres compten 6 [30v] [3v]; senyor] *afegeix al marge* any 2008 ans
de la nativitat de nostre señor A 8 las terras] la terra; ybero] *afegeix al marge subratllat*
ybero A

Ebro, hi ha algunas opiniones contràries, las quals qui u voldrà llegir las trobarà recopiladas en la història de Florián de Ocampo, en lo capítol quint del primer libre. Dit Ybero
 20 concòrdan los auctors que governà trenta-y-set anys, excepto Beuter, que scriu foren tant solament vint-y-vuit.

A dit governador Ybero succehí son fill nomenat Ydubeda, a qui alguns nomènan Jubalda o Jubala. En temps del qual scriuen morí lo patriarcha Noè de edat de nou-cents cinquanta anys, y que per causa de son nom se nomènan unas montanyas que pàssan prop la ciutat de Tortosa Ydubedas, las quals vuy se nomènan los ports de Tortosa. Governà dit Ydubeda, conforme a la comuna opinió, setanta-y-quatre anys, excepto Beuter que diu foren xexanta-y-quatre, la qual matexa opinió
 30 tenen també Vaseo, Damià Agoes y lo canonge Tarafa.

Per mort de dit governador o rey Ydubeda succehí son fill Brigo, lo qual nom en llengua caldea significa «alcayt» o «guarda de algun castell». De qui scriuen molts historiadors grechs y llatins que fonc molt inclinat a mostrar sas grandezas y a que-s publicàs sa fama per totas las terras, fent per dit effecte molts companyas de gent y enviant aquellas per diversas parts del món per a que poblassen y fundassen llochs en son nom. De aquest rey Brigo scriu Joan de Viterbo que sospita fonc lo primer qui portà pintat en sos scuts y banderas un // castell
 40 daurat que en sas armas apòrtan ara los reys de Castella, la

17 u] omet 20 trenta y set] subratllat A 22 ydubeda] afegeix al marge subratllat ydubeda A 24 nou cents] afegeix y 27 ports] interl. A 28 setanta y quatre anys] subratllat A 31 fill] interl. A; brigo] afegeix al marge subratllat brigo A 34-35 a ques publicas] aquest publica 39 [31r] [4r]

(19 Oc. f. XXIIIv) 20-21 Beut. ll. I, cap. V (21 Beut. p. 26) 22-28 Oc. ll. I, cap. VI 29 Beut. ll. I, cap. V (29 Beut. p. 77) 30 Vas. p. 78; Goes n.l.; Tar. p. 570 31-45 Oc. ll. I, cap. VII [38 Annio cap. VII]

17 Per a les opinions contràries veg. Ocampo (1553: f. XXIIIv): «No faltan opiniones también sobre la razón y nombradía del río sobredicho porque, no contentos otros historiadores con lo que de sus apellidos comunmente se platica, rebolviendo la cosa mucho más de raíz, hallan no ser aquel Ebro el río Ybero por quien España se dixo Yberia sino cierto río Ybero del Andaluzía, cuyo sitio, señales y muestras concordan mucho con el que viene por Moguer y por Niebla, llamado río Tinto, tómallo la mar entre Palos y Huelma. Por cuyo respeto dicen que los muy antiguos nombraron Yberia propriamente la tierra sola de España [...]. Si lo tal así fuese, mucho desbaratava los intentos de Iohan de Viterbo con los de su Beroso, que hazen al rey Ybero causa principal de todos aquellos nonbres y negocios.»

20 *excepto*: Més que castellanisme, que no trobem testimoniati, deu ser l'ablatiu del participi «exceptum» (d'«excipio») abans de ser catalanitzat com a «excepte».

qual opinió té Florián de Ocampo per errònea, per les causes y rahons que dedueix en son libre primer, en lo capítol setè, que per ser cosa fora de nostra història deix de referir-las. Governà dit Brigo, segons la més comuna opinió, cinquanta-y-dos anys.

A dit rey Brigo succehí Tago, del qual los demás historiadors no diuen de qui era fill. Sols alguns afirman fonc natural de Àfrica, y que per ço, en arribant a Espanya, repartí molts de las companyas de gent que aportava per a que habitassen en
 50 las províncias de Espanya que millor los aparagués, per lo que encara n'i havia molts de desertas. Del nom del qual certifícan alguns haver-se nomenat Tago hu dels rius més principals de Espanya, que vuy se nomena Tajo. Segons la més comuna opinió governà Tago trenta-y-tres anys, encara que altres scriuen foren trenta-y-dos, y Beuter, Vazeo y lo canonge Tarafa scriuen foren tant solament trenta.

Per mort de dit rey Tago succehí Beto, sens fer mentió los historiadors de qui era fill (sols Vazeo scriu era fill de son predecessor Tago). Del nom del qual afirman alguns que lo riu
 60 que vuy en Andaluzia se nomena Guadalquivir fonc nomenat primer Betis, y tota la província de la Andaluzia Bètica, que vol dir en llengua caldea «terra dichosa y benaventurada», encara que Florián de Ocampo scriu que, si bé per los strangers

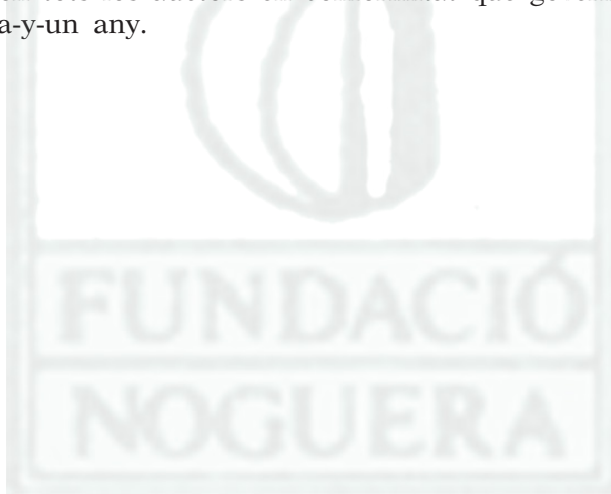
46 tago] *afegeix al marge subratllat* tago A 55 beuter] *afegeix y* 57 de] del; beto] *afegeix al marge subratllat* beto A

(41 Oc. f. XXVIIIv) 46-54 Oc. ll. I, cap. VIII 55-56 Beut. ll. I, cap. V; Vas. p. 80; Tar. p. 573 (55 Beut. p. 78) 57-58 Oc. ll. I, cap. IX 58-59 Vas. p. 80; cf. Beut. ll. I, cap. V 59-70 Oc. ll. I, cap. IX (Oc. f. XXXI)

41-43 Tot i que Viladamor els aparta, recuperem aquí els mots d'Ocampo (1553: f. XXVIIIv) pel seu interès: «Sospecha mas aquel Ioan de Viterbo que Brigo, de quien él habla, fuese quien primero traxo pintado por sus escudos y vanderas un castillo dorado (qual agora la traen en sus armas o devisa los reyes de Castilla), movido solamente por aver este príncipe sido gran hedificador de castillos y ciudades, según él dize. Y a ser ello así, lo qual yo no creo, muchos tienpos devió quedar perdida la tal invención después de los días de este Brigo, por ser cierto que don Alfonso, rey de Castilla noveno deste nonbre, fue de los primeros reyes castellanos que mandaron poner en los estandartes y señales de su reyno la devisa del castillo dorado sobre canpo sangriento después que venció la gran batalla de Úbeda (que dizen algunos de las Navas de Tolosa), porque hasta su tiempo los reyes de Castilla sienpre traxeron las armas del Reyno de León, que son un león rapante morado de púrpura sobre canpo blanco.»

era nomenada Bètica, que los espanyols no la nomenaven sinó Turdetània, per causa de nomenar-se més comunament dit rey Turdetano que Beto, y que per dita causa la successió que d'ell procehí se digueren per molts anys los espanyols turdetans. Y que foren tinguts per músichs maravellosos y per hòmens exercitats en la art de geomatria y en la philosophia moral, 70 en tant que tenían sas ordinations y leys per ont se governaven.

Aquest rey Beto y los tres predecessors seus, si bé foren senyors de tota Espanya y, per consegüent, de la part nostra de Cathalunya, ab tot axò no-s fa menció en algunas històrias fundassen ni poblassen alguns llocs en nostra part sinó en las altras de Espanya, del mar Oçeà, // que vuy se nomena Andaluzia. Y la causa per què no n'i fundaren, que a mon parer ne puch conjecturar, degué ser que, com segons ma opinió entrà Túbal per los monts Perineos, per ço fundà ell y son successor Ybero pobles en la ribera y terra del mar Mediterrà, lo que 80 dexaren de fer los altres sos successors per lo que, entrant per lo mar Oceà, fundaren en aquellas parts aont habitàvan sens tornar a las parts del mar Mediterrà. De dit governador Beto scriuen tots los auctors en conformitat que governà Espanya trenta-y-un any.

75 [31v] [4v] 76 que] lo que 79-82 lo que dexaren — mediterrà] omet 80 los altres] corregint sos A

82-84 Oc. ll. I, cap. IX

CAPÍTOL III

DE ALTRES REYS QUE GOVERNAREN CATHALUNYA Y TOT LO RESTANT
DE ESPANYA, DES DE LA MORT DEL REY BETO FINA A LA DEL REY
HISPALO.

A causa de la mort de dit rey Beto sens fills, en l'any mil set-
cents y vuytanta-y-hu ans de la nativitat de nostre Senyor y
tres-cents vuytanta-y-tres après de la població de Espanya, un
cavaller natural de Àfrica (y altres scriuen de Líbia) nomenat
Deabus, que en llengua caldea vol dir «stranger», al qual també

2 governaren] *afegeix ratllat* espanya des de; cathalunya] *interl.* 5 sens fills] *afegeix ratllat* diu florian de ocampo y seguint a beroso y a joan de viterbo que así A 6 y] *omet*; vuytanta y hu] *corregint ? A*; senyor] *afegeix al marge* any 1781 (*corregint ?*) ans de la nativitat de nostre señor A 7 vuytanta y tres] *corregint ? A* 9 deabus] *afegeix al marge subratllat* deabus y per sobrenom gerion A

5 sens fills] *afegeix ratllat* diu — que así A: El text que apareix ratllat a A no prové, sembla, de cap possible salt de lectura. Ens inclinem per la hipòtesi que A copia d'un altre ms. on s'havia ratllat prèviament el text o bé s'havia deixat inacabada la frase.

7-24 Beut. ll. I, cap. V; cf. Oc. ll. I, cap. X

7-16 Per entendre bé el passatge cal tenir davant els dos textos que manejava Viladamor, ja que l'opinió de Florián de Ocampo, que recorda haver referit més amunt, no hi figura completa. Diu Beuter (1998: p. 79): «En temps de aquest Betis passà de la terra de Líbia un baró principal que per ser stranger a esta terra fon nomenat Gerion, que vol dir avenediz. Y per ser home de moltes speriencies trobà les menes de or y de argent, ab què fon persona tan rica que-l nomenaren Deabus, que vol dir rich.» Per contra, deia Ocampo (1553: f. XXXIIv-XXXIII): «Pasó luego a España un cavallero, natural africano, llamado por nonbre Deabos, a quien los españoles en su lengua común [...] nonbraron Gera o Gersa, después corruptamente fue dicho Gerson y más adelante Gerion, la qual nonbradía significa tanto,

- 10 alguns chronistas nomènan Gerion, pasà a Espanya ab molta gent. Y confiant de sa valentia y dels qui-l seguían, tirànnicament prengué las províncias d'ella que stàvan vora de la mar. Y que fonc molt rich, y lo primer qui descubrí en Espanya las minas de metalls preciosos, de qui scriu Beuter que per ser tant rich lo nomenaven Deabus, que vol dir «rich» (la qual interpretatió és contrària a la de Florián de Ocampo que dalt tinch referida). Y que en lo port aont primer desenbarcà en Espanya, en lo mar Mediterrà, hi edificà una població nomenada Coblíbie, que vol dir «port de Líbia», la qual vuy en Cathalunya se nomena
- 20 Coblliure. Y que sa vinguda fonc ya en temps que vivia lo rey Beto, y que, per ser persona molt manyosa, après de la mort // de dit rey Beto se ensenyorí tirànnicament de Espanya. Y que en memòria sua edificà la ciutat de Girona, nomenant-la de son nom Geriona. Y que per ser molt públichas las tirannias y vexations que feya als espanyols, un capità egipcià nomenat Oziris y per sobrenom Dyónís, sens que algú lo cridàs ni cosa alguna lo mogué, sinó sols per sa natural inclinació de ajudar als qui eren opresos (com ho havia fet en diversas regions), ab molts grans companyas de gent passà en Espanya per a
- 30 desagrarar dits espanyols. Y batallant ab dit Gerion y ab sa gent en los camps Tartèsios, prop del stret de Gibraltar, lo matà a cap de trenta-y-quatre anys que tenia usurpada Espanya, segons la més comuna opinió, encara que alguns no li'n posen sinó vint-y-sinch. Y axí restaren tots sos valedors vençuts, morts y destroyts, certificant molts historiadors ser stada aquesta la

10 chronistas] *interl.* 12 de la] del 22 [32r] [5r]; de dit] del dit 23 sua] *afegeix ratllat se* 34 sos] *omet*

(14 Beut. p. 79 16 Oc. f. XXXII) 24-33 Oc. ll. I, cap. XI 33-34 Beut. ll. I, cap. V

según que estos afirman, en lengua caldea, como si dixesen estrangero y advenedizo [...]. Mostraremos otrosí ser también alguna señal razonable, para que tengamos por menos dudoso la nonbradía de Gerion tocar en vocablo caldeo, que no lo señalan otros libros, quando dizen venir de lengua griega, en la qual "gerin" o "garin" quiere dezir vocear [...]. Y con esto fue cierto que llegó después a ser el más rico varón de quantos en aquel siglo se hallavan, tanto que los historiadores griegos le llamavan por sobrenombre Chriseo, que quiere dezir hombre rico, hecho de oro, porque certifican también aver seído quien primero descubrió mineros en España de metales preciosos.»

18-20 *hi edificà — Coblliure*: Per al nom de l'esmentada població veg. *infra*, cap. XXI, 105-106.

33 *encara que alguns*: En aquest cas, en referència a Beuter (1998: p. 79).

primera batalla campal que en Espanya hi hagué, engrandint-la en tanta manera que molts poetas la han nomenada Batalla dels déus contra los gigants, a causa que diuen que dit Gerion fonc gigant y que dit Oziris, que-l vençé, fonc reverenciat com a déu entre los gentils après de mort (per lo que era costum, entre los antichs, reputar y tenir per sos déus a las personas perfectament virtuosas y que procuràvan profits universals y comuns per a tots, y als qui treyen noves inventions de ferramentas o altres enginys ajudadors per a fer obras artificials ab manco dificultat en aquesta vida mortal, en la qual, per diversos camins, tots treballam).

Del qual Oziris també scriuen que, sosegat que hagué algunas alteracions a causa de la tirannia passada mogudas, manà soterrar lo cos de dit Gerion en terra ab molta serimònia, prop de unas puntas de la mar las quals vuy se té sospita eren prop lo cap de Trafalgar, a set lleguas del stret de Gibraltar. Y que dita sepultura fonc la primera que en Espanya hi hagué, per lo que ans no soterraven los cossos sinó que-ls penjàvan de alguns àrbres, o-ls dexàvan per los camps sens soterrar, o-ls llansàvan per los rius. A bé que Erattheo, historiador grech, diu que no fonc Oziris sinó son fill Hèrcules lo qui posà en // Espanya la tal usança, y que durà molts anys fins que los carthaginesos y romans vingueren en ella y introduhiren la del cremar los cossos, la qual usaren molt de temps fins que après tornaren a la primera usança de soterrar-los en terra, com vuy se usa.

39 quel] quil 44 altres] altres altres 45 per] omet 49 de dit gerion] omet 50 te] omet 55 diu] afegeix ratllat que A 56 [32v] [5v] 58 carthaginesos] corregint carthaginiosos A 59 de] omet

58 carthaginesos] corregint carthaginiosos A: Veg. *infra*, cap. XIII, 89.

34-78 Oc. ll. I, cap. XI [56 Hecateu cf. Oc. f. XXXIII]

37-38 *Batalla dels déus contra los gigants*: És a dir, la Gigantomàquia.

55 *Erattheo*: «Ecatheo», és a dir, Hecateu d'Abdera, autor d'una obra històrica, *Els egipcis*, en tres llibres, de la qual solament resten sis fragments. La lectura correcta és també la d'Ocampo (1553: f. XXXIIIv), font de Viladamor en aquest passatge.

De dit capità Oziris scriuen que, sabent éran restats tres fills petits de dit Gerion, se'ls féu venir davant, y que entre ells los repartí casi tot lo que son pare havia senyorejat en Espanya, amonestant-los lo quant los convenia, per a conservar-se ab la mercè los feya, no pasar avant los mals costums de son pare. Y que també de dit Gerion restà una filla en Calis nomenada Eritrea, de la qual nasqué un fill nomenat Noraco, persona principal entre la gent de son temps, lo qual féu cosas notables
 70 en lo món, com en lo discurs de la present història se declararà. Y que dit Oziris, acabat que hagué de dar conclusió a tot lo demun dit, se enbarcà y se'n tornà a sa terra de Egipte.

En temps de dit capità Oziris, segons alguns auctors scriuen, comensà en Espanya la ydolatria per causa de haver dextat algunas gents de son exèrcit repartides per les províncies de Espanya, los uns per a habitar-las y los altres per a mostrar als espanyols las pregàrias y sacrificis dels déus que los gentils adoràvan.

Tantost que dit capità Oziris fonc partit de Espanya, scriuen
 80 que los tres germans Gerions començaren a governar. Y foren molt richs. Y que, recordant-se de la mort de son pare, tractaren molt secretament ab un germà de dit Oziris nomenat Tifon que'l matàs, lo qual ho acceptà de molt bona voluntat. Y que, per a posar-ho millor per obra, féu lliga en diversas parts del món ab alguns tirans a qui son germà Oziris havia castigat, a effecte de que no li fossen contraris, assegurant-los afavoriria la tirannia d'ells y-ls confirmaria las províncies que tinguessen usurpadas. De manera que, ab las ditas y altrás maldats encubertas, pogué dins pochs dias a traïció matar-lo, y après
 90 de mort lo féu tallar a trossos, enviant-ne d'ells a totas las personas principals que sabían lo tracte de sa mort per a que no y posasen dupte. Y que s'alçà ab la demás terra // de Egipte,

63 petits] *afegeix ratllat* tambe A; entre] *omet* 65 amonestantlos] *afegeix ratllat* que 76 los uns] alguns 80 gerions] *afegeix al marge subratllat* germans gerions A 81 molt B] molts A 84 per obra] en obra 85 castigat] castigats 92 [33r] [6r]

79-94 Oc. ll. I, cap. XII

90 *enviant-ne d'ells*: És a dir, «enviant d'aquests trossos».

92-94 *y que s'alçà* — *havia donat*: Entenem que Tifó (cf. 82-83) es quedà amb la resta d'Egipte mentre que els tres Gerions s'apoderaren del que encara no posseïen a Espanya.

apoderant-se també los germans Gerions de tot lo restant de Espanya que Oziris no·ls havia donat.

La qual mort tantost que un fill seu nomenat Oton líbio, y per altre nom Hèrcules lo egipsià, que stava en Europa per orde de son pare, la sabé, se'n vingué a Egipte procurant ab sa mara, que·s nomenava Ysis, de que·s cobrassen ab molta diligència los trossos del cos de dit Oziris, los quals soterraren ab molt gran pompa, fundant a l'entorn de sa sepultura una gran ciutat nomenada Tafoziris, que vol dir «sepultura de Oziris». Y acabadas las ditas obsèques se partí a cercar a dit Tifon, al qual matà ell mateix per sa persona, y après, ab molt gran armada y exèrcit, pasà en Espanya a cercar dits germans Gerions. Y seguint son viatge, arribant en las illas de Mallorca y Menorca que stàvan ya pobladas de diversas nacions de gent molt rústica y salvatge, parexent-li éran aparellats per a rèbrer tota bona manera de víurer si fossen tractats ab amor, los dexà un capità dels seus per a que·ls governàs nomenat Baleo, per respecte del qual nom scriuen alguns que·s nomenaren las illas Balears, encara que altres scriuen prengueren lo nom per lo que era gent molt destra de tirar pedras ab fonas y mandrons, lo qual exercici en grech se nomena «balin», que vol dir «llansar»; també hi ha altres que u interprétan que en sa llengua volia dir «strangers». En la qual illa detenint-se molt poch, navegà fins a Caliz, aont en memòria de sa vinguda féu posar dos pedras altas molt grans. Y discorrent après per la costa de la mar en serca de dits germans Gerions, prop de Gibraltar

111 scriuen] *afegeix ratllat en A*

95-120 Oc. ll. I, cap. XIII

95 *Oton*: «Oron», és a dir, Horus, el déu falcó egipci fill d'Osiris i Isis considerat el déu de la monarquia, el nom del qual designa sovint el rei, que és també el que fa la font de Viladamor en aquest passatge, Ocampo (1553: f. XXXVv i s.). Pujades no esmena l'error a *B*, però a la seva crònica coincideix amb la tradició en anomenar-lo «Oron» (1609: f. 17 i s.).

100-101 *fundant* — *Oziris*: «Taphos» vol dir sepultura, d'on en resulta el nom de la ciutat esmentada en aquest fragment.

103 *matà ell mateix per sa persona*: «matà personalment.»

112-114 *Bal·lein* és l'infinitiu del verb grec que significa llançar (en pronúncia medieval). L'etimologia del nom dels balears prové de Timeu i es troba al llibre VI (16-18) de Diodor de Sicília. Pel que fa als altres que interpreten el mot com a sinònim d'estrangers, s'ha d'anar a les argumentacions de Florián de Ocampo (1553: f. XXXVIv), que és partidari d'aquesta opció.

féu posar dos columnas grans nomenadas deprés ensà las
 120 columnas de Hèrcules, des de aont entrant per lo riu que vuy
 se diu Guadalquivir poblà la ciutat vella de Sevilla. La qual
 vinguda tantost que la saberen dits germans Gerions, y la molta
 gent que aportava, junctaren grans exèrcits per a batallar ab
 ell. Per lo que dit Hèrcules, ans de dar-los la batalla, envià a
 dir-los que la batalla dels exèrcits restàs y la qüestió se
 determinàs entre ells, pus en la mort de son pare no y tenían
 los altres culpa. Lo que acceptant-ho dits germans y pelegant
 Hèrcules ab cada hu d'ells, los vencé y matà a tots a cap //
 de quaranta anys que governàvan Espanya. Y per ço Noraco,
 130 nebot d'ells y fill de llur germana Eritrea, ab molta gent de
 l'exèrcit fugí per mar devès llavant y desembarcà en la illa de Ser-
 denya, aont fundà un lloch nomenat Nora de son nom, que
 fou lo primer de qui-s té notícia ser stat fundat en aquella illa.
 Lo qual Hèrcules, acabat que hagué dita venjansa y de sosegar
 las cosas de Espanya, se partí devers Itàlia aportant-se'n molts
 espanyols, ab molts riquesas y despullas de dits germans
 Gerions y dels qui havían seguit llur parcialitat, dexant en
 Espanya per governador a un fill seu nomenat Hispalo, encara
 que las chròniques de Castella diuen se deya Hispan y que no
 140 li era fill sinó hu dels principals capitans que havia aportat.

119 *deprés*] *després* 128 [33v] [6v] 129 de quaranta anys] *subratllat* A; governavan]
afegeix en 136 de] *corregint* dels A 137 en] *interl.* a

120-129 Oc. ll. I, cap. XIII 129-140 Oc. ll. I, cap. XV

119 *deprés ensà*: «d'aleshores (d'après) ençà»; no és l'única vegada que apareix a Viladamor (veg., per exemple, *infra*, cap. LVIII, 155).

137-140 Per a la confusió entre Hispal i Hispà, freqüent entre els historiadors, vegeu el capítol següent.

CAPÍTOL III

LA SUCCESSIÓ DELS REYS QUE GOVERNAREN A CATHALUNYA Y TOT LO RESTANT DE ESPANYA, DES DE LA MORT DEL REY HISPALO FINS A LA DEL REY SICELEO.

Hispaló començà a governar Cathalunya y lo restant de Espanya en l'any mil set-cents y set ans de la nativitat de nostre Senyor y quatres-cents sinquanta-y-set de la població de Espanya. Del nom del qual scriuen alguns se nomenà la terra Espanya, y també per altro nom Ybèria, per una filla sua que-
 10 deya Ylibèria. Aquest Hispaló alguns historiadors afirmen que edificà la ciutat de Sivilla, nomenada leshores Hispalis, y tots conformen li durà tant solament lo govern deset anys.

5 hispaló] *afegeix al marge subratllat* hispaló A 6 set] (*interl. i ratllat de*) set; senyor] *afegeix al marge* any 1707 (*corregint* 1716) ans de la nativitat de nostre señor A 7 set] *corregint* setse A 12 deset] de set

12 deset] de set: Llegim «disset» i no «de set», que és el que diuen les fonts de Viladamor i el ms. A (com també més endavant llegim «denou» per comptes de «de nou»; 42). Indiquem que Pujades, que copia de pròpia mà aquest passatge a B, interpreta

8-11 Oc. ll. I, cap. XVI 12 Tar. p. 578

10 *alguns historiadors*: La referència en aquest cas és Ocampo, la font directa de Viladamor en aquest fragment (Ocampo 1553: f. XXXIXv-XL).

Per mort de dit governador Hispalo succehí en los regnes de Espanya son fill Hispan, de qui afirman los més historiadors prengué lo nom Espanya y no de Hispalo, son pare. Del qual scriu Alphonso, bisbe de Burgos, que fonc lo primer qui en Espanya se nomenà rey. Y que fundà y poblà molts llochs de Andaluzia y de altres parts de Castella, los quals, per no tocar a nostra història, deix de anomenar. Y que morí sens fills // a

20 cap de trenta-y-sis anys de son govern. Sobre la verificació en quin any morí hi ha moltes opinions, qui las voldrà saber las trobarà en lo desetè capítol del primer libre de Florián de Ocampo.

Al temps que dit rey Hispan morí vivia encara en Itàlia Oton líbio, y per sobrenom Hèrcules lo egiptià. Lo qual, sabut que hagué dita mort, scriuen los demás historiadors que tornà en Espanya per terra, dextant en Itàlia per administrador a un

14 hispan] *afegeix al marge subratllat* hispan A 18 de altres] (*interl.* de) altres A] y altres y de altres B; castella] cathaluña 19 [34r] [7r] 21 hi] *omet* 25 egiptia] *afegeix al marge subratllat* hercules lo egiptia A

la que ens sembla la lectura errònia, com es dedueix de la seva crònica: «No manco discordes són [els historiadors] en senyalar lo temps que Hispalo visqué après de partit Hèrcules: perquè Viladamor diu foren set anys, Beuter divuyt, Florián setze, Annio, Medina, Goes, Garcia y Tarafa diuhen deset» (Pujades 1609: f. 18v). Per a la mateixa problemàtica veg. 6: (*interl. i ratllat* de) set B. Assenyalem, a més, que Pujades en aquest passatge no només erra la datació de Viladamor sinó que també equivoca la de Beuter, que tant en la crònica catalana com en la posterior traducció castellana afirmava que el rei Hispal havia regnat vuit anys i no divuit (Beuter 1998: p. 82; Beuter 1550: f. XXV). Tornant a la *Història* de Viladamor, Collell, l'editor del manuscrit B, s'inclina també per la nostra lectura (Viladamor 1880: p. 42).

13-15 Oc. ll. I, cap. XVII; Beut. ll. I, cap. V 15-23 Oc. ll. I, cap. XVII [16 Cart. *Anch.* f. XXV] (23 Oc. f. XLII) 24-42 Oc. ll. I, cap. XVIII

20-23 Reproduïm les opinions d'Ocampo que Viladamor deixa de banda: «Dize Ioan de Viterbo que pasados treinta y seis años de su gobernación dio fin a sus días, casi en el año, conforme a su cuenta, de mill y seiscientos y setenta y ocho años antes del advenimiento de nuestro señor Dios. La crónica de España que mandó hazer el señor rey don Alfonso, con todas las otras escrituras españolas que la siguen, ponen su muerte [...] poco menos de quinientos y diez años adelante de lo que señala Ioan de Viterbo» (Ocampo 1553: f. XLII). Pel que fa a Beuter, assenyala que Hispal regnà trenta-dos anys, que és el que, efectivament, deia Annio (1478: cap. XIII), i el que hauria hagut de reproduir Viladamor si no hagués copiat directament d'Ocampo (que s'equivoca) sense confrontar-lo amb el text de l'italià.

capità seu nomenat Atlant italo y aportant-se'n en sa companya a un germà seu nomenat Hèspero. Y que per lo camí, en los
 30 confins dels monts Perineos, edificà un poble del nom seu de Oton líbio, nomenant-lo Líbia, prop de la vila aont vuy està Puigserdà, del nom del qual lloch n'í ha vuy encara hu de sexanta cases a set lleguas de Puigserdà. Y que caminant més adintra per Cathalunya, passats los monts Perineos, edificà y poblà la ciutat de Urgell, y més avant una altra nomenada Auza, per haver-la poblada de italians nomenats auzons, la qual vuy se diu Vich de Osona. Y que també fora de Cathalunya, en lo Regne de Aragó y en altres diverses parts de Espanya, ne fundà moltes altras, dels noms de las quals, per no tocar a nostra
 40 història, no'n fas menció.

Y que passant sa vida en semblants exercicis, essent ya molt vell, morí, a cap denou anys que era tornat a Espanya (encara que Beuter scriu a cap de vint-y-hun any), y que-l posaren dins una sepultura molt sumptuosa, edificant-hi un temple per sa memòria. Sobre lo lloch aont se fundà dita sepultura discrepan los historiadors, dient los uns fonc en Barcelona, en lo lloch aont vuy se troba una sepultura antiga, en lo carrer de Paradís, prop la seu; altres, que fonc prop del stret de Gibraltar. La qual segona opinió se té per més certa, per lo que està averiguat
 50 hi hagué allí un temple dedicat al nom de dit Hèrcules y que en la dita sepultura de Barcelona fonc soterrat un rey got nomenat Ataülfo, a bé que alguns diuen no és sepultura sinó un porticó antich.

33 sexanta] setanta 36 nomenats] nomenant A] nomenants B 37 osona] auzona
 40 non] no 42 denou] de (*interl.* de)nou 45 memoria] *afegeix ratllat* encara que A 50
 nom de dit] dit nom de; hercules y] *afegeix ratllat* tambe ... verig... A

36 nomenats] nomenant A] nomenants B: Corregim segons el sentit. Potser Pujades, adonant-se de l'error, afegí una «s» al mot que li transmetia el manuscrit del qual copiava.

42 denou] de (*interl.* de)nou: Com a 12, llegim «denou» i no «de nou», que és el que reporta Florián de Ocampo (1553: f. XLIII). En aquest cas Pujades, que copia B, sí que està d'acord amb la lectura proposada (Pujades 1609: f. 21) tot i que, d'entrada, sembla (per com es dedueix de la disposició del text en aquest manuscrit) que l'historiador en dubtà.

42-43 Beut. ll. I, cap. V (43 Beut. p. 84) 43-53 Oc. ll. I, cap. XVIII; cf. Beut. ll. I, cap. V i XV

29 *un germà seu*: Hem d'entendre un germà d'Atlant. A Hèspers se l'ha considerat fill d'Atlant i, segons una altra tradició, germà seu, pare d'Hespèride, la muller d'Atlant amb qui aquest engendrà les Hespèrides.

Los fets de valentia y cosas notables de aquest Hèrcules egipsià molts historiadors grechs los han volgut atribuyr a son Hèrcules grech, natural // de la ciutat de Tebas, nomenat Alceo y per altro nom Yraclis, fill de un principal cavaller de aquella província nomenat Anfitrió y de Alcumena, sa muller, lo que és molt al contrari, per lo que, per molts historiadors
 60 desapassionats y dignes de fe, se troba ésser veritat que y hagué molt temps de lo hu a l'altre, com se veurà en lo discurs de la present història. Y encara que lo Grech fonc persona valerosa, ab tot axò, a opinió de molts historiadors de molt gran crèdit y auctoritat, no tingué què fer ab lo Egipsià. Y també tenen per cosas inventadas las demás que del Grec scriu Thomíc en sa història, en lo capítol sisè, per no trobar de aont las haja pogut tràurer.

Mort dit Hèrcules, los demás historiadors castellans scriuen que los espanyols prengueren per llur rey al capità Hèspero, germà
 70 del capità Atlant ytaló que governava en Itàlia (per lo que Hèrcules, ans que morís, ho havia dexat axí en testament). Y que per causa de son nom se nomenà també Espanya Hespèria. Lo qual Hèspero concorden tots los demás historiadors que tingué tantost guerra ab Atlant ytaló, son germà, que vingué de Itàlia ab molt gran exèrcit pretenent que ell era lo verdader hereu y successor de totes les senyories que Hèrcules havia tingudes. Y que per ço, havent-hi hagut entre los dos germans molts encontres, fonc dit Hèspero vençut a cap de deu anys que governava, passant-se'n après a Itàlia en unes terres que
 80 no éran de dit son germà, aont stigué tot lo temps que visqué. Y que dit Atlant ytaló, havent haguda del tot la possessió de Espanya, a cap de dotze anys que estava en ella la deixà ab un fill seu nomenat Sicoro y se'n tornà a Itàlia ab molts espanyols, ab los quals poblà en aquella terra diversos llochs,

55 volgut] volguts 56 [34v] [7v] 61 lo] la A B 62 fonc] fos 69 capita hespero]
 subratllat A] *afegeix al marge subratllat hespero A* 78 de deu anys] *subratllat A* 80
 de] del 81 atlant ytaló] *subratllat A] afegeix al marge subratllat atlant A* 82 dotze anys]
subratllat A 83 sicoro] *subratllat A] afegeix al marge subratllat sicoro A; a italia] omet*

54-64 Oc. ll. I, cap. XIII 64-67 Beut. ll. I, cap. V [65 Tomic f. 3v] 68-80 Oc.
 ll. I, cap. XIX 81-87 Oc. ll. I, cap. XX 81 Tar. p. 581

y senyaladament sobre la ribera del riu Tibre la ciutat de Roma; sobre la qual fundatió Florián de Ocampo, en lo capítol vintè de son libre primer, scriu las diversas opinions que y ha. Y demés de assò, scriu que del nom de dit Sicoro se nomenà lo riu Sicoro que en Cathalunya vuy se diu Segre, y que molta
 90 part de sa comarcha fonc nomenada Sicòria. També // scriu Beuter que dit Sicoro se nomenava solament Oro, y que per haver restat en Espanya com a loctinent de son pare lo nomenaren «sic», que vol dir, en lengua aramea, «duch», axí com «ri» vol dir «rey»; y que per ço en temps de dit Sicoro comensaren a pèndrer nom de duchs los governadors de Espanya, lo qual mateix títol continuaren son fill y nét, fins al besnét, que-s tornà ha intitular Ri, com en la present història se veurà. Al dit Sicoro li durà lo govern de Espanya quaranta-

87 vintè] vint 90 [35r] [8r] 96 mateix] *interl.* 98-99 quaranta y sis anys] *subratllat A*

(87 Oc. f. XLV) 88-90 Oc. ll. I, cap. XXI 90-98 Beut. ll. I, cap. V (91 Beut. p. 85-86) 98-99 Oc. ll. I, cap. XXI

86-87 Sobre la fundació de la ciutat de Roma explica Florián de Ocampo (1553: f. XLV-XLVv): «Y allí [a la ribera del Tíber] se tiene por cierto que pusieron los españoles arriba dichos su morada, y poco a poco fundaron una población que fue después la muy famosa ciudad de Roma [...]. Paresce desto muy claro ser engaño manifesto lo que comunmente cuentan los historiadores latinos en la fundación y nacimiento desta ciudad, atribuyendo sus principios a cierto varón italiano llamado Rómulo, que dizen ellos aver seído quien primero la cimentó muchos años adelante del siglo que tratamos en este capítulo. Porque según Dionysio Halicarnaseo confiesa y Plutarco recoge de las historias de Antíoco siracusano, grandes años antes que Rómulo naciese fue Roma poblada [...]; lo mesmo dizen también entre los cronistas de nuestra Castilla Ioan Gil de Zamora [...], y aún esto que de la fundación de Roma hecha por los españoles escribió, ni lo prueba ni señala en quales autores lo tomase [...], mas, a mi parecer, deviolo tomar de Juliano diácono, varón griego de nación, muy considerado y muy sabio en todo lo que de España escribe [...]. Otro historiador llamado Epigenes lo confirma también en un libro que hizo contra los italianos, dónde les declara muy especificadamente la mayor parte de Italia aver seído poblada de gentes advenedizas [...]. Podría bien ser en aquello que Rómulo quando fue después en ella señor, pues cierto lo fue, le quitase la nonbradía primera para le dar el apellido suyo [...]. Hablan otros que dado que su primer apellido fuese Roma no lo sería por razón de aquel Rómulo sino por causa de una hija del rey Atlante nonbrada Romi [...]. Para confirmar esto hablan otra conjetura, diziendo Roma ser vocablo de lengua caldea, que creen aver seído la primera que hablaron en España [...]. De manera que, aunque todas estas opiniones y diligencias van por diversos caminos en la fundación y nonbradía de Roma, finalmente llegan en concordar que fueron españoles los que la fundaron y conservaron en despecho de los italianos.»

97-98 *com — se veurà*: L'explicació, que hauríem de llegir quan es parla del rei Lusú, no es troba a Viladamor. Per a les raons que probablement volia adduir el barceloní veg., entre altres, Beuter 1998: p. 86.

y-sis anys, encara que alguns li'n leven dos anys y altres un
 100 any.

A dit Sicoro succehí son fill nomenat Sicano, del qual scriuen
 que envià de Espanya molt gran exèrcit en ajuda dels espanyols
 que residían en Itàlia des del temps de son avi, lo rey Atlant
 ytaló. Los quals tenían en aquella terra moltes competènties
 y guerras ab los pobles comarchans, nomenats aborígens y
 enotris, a causa de l'asento que los tals espanyols havían fet
 en la ribera del riu Tibre, y, encara que ab la dita ajuda se
 referen y feren molt gran matança de sos contraris, ab tot axò
 no fonc part per a que no·ls anassen de cadaldia molestant,
 110 y per ço li aparagué passar-hi ell mateix en persona ab molt
 gran exèrcit y armada de mar. Aont arribat que fonc, posà en
 tal apuro als contraris que no sols no gozaren passar avant la
 guerra, però encara donaren mostres volien star pacífichs y
 tenir pau ab ells. Y per la poca certitut que d'ells tenia,
 determinà d'exar-hi molta part de la gent que de Espanya havia
 aportada per a que residissen y restassen en companya dels
 espanyols antichs y en guarda de lur població de Roma,
 parexent-li que, segons los contraris eren inquiets, los uns y
 los altres serien menester. Los quals espanyols que allí restaren
 120 se nomenaren sicanos, a differència dels altres principiadors
 de la població de Roma. Aquest governador Sicano, assentat

101 a] al; sicano] *subratllat A*] *afegeix al marge subratllat* sicano A 102 envia] *interl.* A 103
 italia] *afegeix ratllat* españa 109 de cadaldia] cada dia 112 apuro] *corregint* apreto
 A] apreto B 115 la] *omet* 121 població] ciutat

99-100 Beut. ll. I, cap. V 101-126; Tar. p. 582; Oc. ll. I, cap. XXII

106 *asento*: Castellanisme per «assentament», documentat d'antic (DCVB II, 82), aquí
 potser importat d'Ocampo (1553: f. XLVIv).

112 *apuro* (com *apreto*, que és el que transmet el ms. B i, corregit, també l'A) és
 castellanisme per «apurament».

120-121 *se nomenaren sicanos — de Roma*: Per entendre qui són els altres iniciadors
 aquí esmentats hem de recórrer a Ocampo (1553: f. XLVII), més explícit que Viladamor
 en aquest passatge: «Los tales españoles que por allá dexó hiziero[n] después un otro
 linage por sí llamado de los sicanos, diversos de los morgetes y sicanos, vezinos y
 principiadores de Roma, dado que todos vivieron en una compañía dentro de la mesma
 población.»

que hagué quant a ell fonc possible la conservació dels espanyols que y habitaven, volent-se'n tornar ab son exèrcit a Espanya prengué lo camí per terra, en lo qual tingué molts encontres ab diversas nacions que li volían vedar lo pas, y particularment ab los liguros, que vuy // són los genovesos; ab los quals tenint de propòsit guerra, la hagué de deixar per les noves li vingueren de Sicília, que los espanyols que y habitaven staven molt apretats y assetjats dels síclopas y lestígons, enemichs llurs, per lo que donà volta ab tot son exèrcit devers Sicília. Aont arribat que fonc, havent batalla ab ells los vençé y destruhí hi-n matà molts, en tant que scriuen molts historiadors que si no fóra per llur braveza natural, que no-ls deixava star sossegats, bastara lo dany per a que de molt temps no haguessen tingut gana de resusitar las enemistats. Y ab tot axò, per lo que contínuament porfiaven, fonc forçat a dit governador Sicano deixar molta part de son exèrcit per a resistir-los. Los quals no sols defensaren maravellosament la terra conquistant-ne de altra, però encara poblaren diversos llocs, y particularment la ciutat que vuy se nomena Mesina (encara que Eusèbio la posa més antiga, en temps del tirà Gerion). Lo qual dit governador Sicano, acabat que hagué de dar asiento en Sicília a les coses sobredites, se'n tornà a Espanya molt ple de victòrias y prosperitats, aont havent regnat trenta-y-un any morí, fent-ne molt gran sentiment tots los espanyols.

Per mort de dit governador Sicano scriuen succehí son fill Siceleo. Y que fou senyor molt esforçat, liberal y amigable, y que ab gran ànimo enprenia cosas graves y inportants, tenint per ço molts grans guerras en Itàlia, aont era passat ab gran

126 [35v] [8v] 135 enemistats] (*interl.* en)amistats 140 la ciutat] lo lloch 144 trenta y un any] *subratllat* A 147 siceleo] *afegeix al marge subratllat* siceleo A 149 molts] molt

126-145 Oc. ll. I, cap. XXIII [140 Eusebi-Jeroni 31,20] 146-158 Oc. ll. I, cap. XXIII

129 *lestígons*: Els «lestrígons», com els ciclops, són pobles fabulosos que apareixen a l'*Odissea*; en la fabulació posterior, a l'antiguitat, se'ls situà a Sicília, de la qual Tucídides deia que havien estat els primers habitants (VI 2,1). La lectura apareix correctament, d'altra banda, a la font de Viladamor aquí, Ocampo (1553: f. XLVIIv).

- 150 exèrcit en ajuda de un oncle seu nomenat Jasió per la guerra li feya un germà seu nomenat Dardànio, al qual vencé y·l féu fugir. Y per durar dita guerra molts anys, no podent tornar més a Espanya morí en Itàlia a cap de quaranta-y-quatre anys que havia començat a governar, deixant manat que la gent de son exèrcit no desamparàs a Coçibanto, fill de son oncle Jasió, al qual per haver mort Dardànio a son pare a traïció lo havia fet alçar per rey, y que per ço restaren molts espanyols en Itàlia nomenant-se siceleos.

153 de quaranta y quatre anys] *subratllat A*

150-151 *un oncle — Dardànio*: Per aclarir la filiació de Jasíon i Dàrdan, que la mitologia considera fills de Zeus i d'Electra (i descendents, doncs, per part de mare, d'Atlant), potser hauria calgut que Viladamor no passés per sobre d'aquest passatge d'Ocampo (1553: f. XLVI): «Casó Leutra [germana d'Atlant] con un principal hombre llamado Canbón Blasco, por sobrenombre Corito, a quien Atlante italo dio muchas provincias del señorío que por allá tenía. Deste nacieron dos hijos, el mayor nonbrado Iasio y el menor Dárdano que, después del fallecimiento de su padre, tuvieron ambos reñas competencias sobre la posesión destas heredades italianas y fueron causa que muchos españoles pasasen allá para negociar y favorecer su debate, como presto se dirá.» 155 *Coçibanto*: Ha de dir Coribant, el fill de Jasíon i Cíbele, tal i com escau i, d'altra banda, escriu en aquest passatge la crònica d'Ocampo (1553: f. XLIX).

CAPÍTOL V

DE ALTRES REYS QUE GOVERNAREN CATHA//LUNYA Y TOT LO DEMÉS DE ESPANYA, DES DE LA MORT DEL REY SICELEO FINS A LA DEL REY ROMO.

A dit Siceleo succehí son fill nomenat Luso, en l'any mil sinch-cents y dos ans de la nativitat de nostre Señor y sis-cents sexanta-y-dos après de la població de Espanya. Lo qual, trobant-se en Itàlia, vingué encontinent a Espanya, aportant en sa companya molta gent estrangera que-s poblà en Espanya. En memòria del qual governador Luso la província y comarcha
 10 aont la tal gent italiana poblà se nomenà Lusitània, que és vuy lo Regne de Portugal. Los historiadors que de dit rey fan mentió diuhen que fonc príncep profitós y molt devot de sos déus, y tant dat a las superstitions dels gentils que per ço ajustà moltes cerimònias, pregàries y sacrificis a las que ya en Espanya stàvan introduhidas des del temps de Hèrcules lo egipcià. Y que morí après de haver regnat ab molta pau y quietut trenta-y-un any. Per mort de dit rey Luso succehí son fill nomenat Siculo. Lo qual, a causa que renovaren en Itàlia las differentias contra

2 [36r] [9r] 5 luso] subratllat A] afegeix al marge subratllat luso A 6 señor] afegeix
 al marge any 1502 ans de la nativitat de nostre señor A 7 y] omet 17 trenta y un]
 subratllat A 18 siculo] subratllat A] afegeix al marge subratllat siculo A 19 que] ques

20 los espanyols que residían en Roma y en Sicília, passà a Itàlia
 ab molt gran exèrcit. Y après de haver vençut los uns y los
 altres y subjugada la terra, scriuen los historiadors que·n matà
 tants que fonc més atribuhit a crueltat que a càstich, restant-
 ne tant atemoritzats que stigueren molts anys pacífichs, sens
 gozar acomètrer ni provar cosa de las passadas. Y que, ab tot
 axò, dit governador Siculo, per major seguretat dels espanyols
 que en aquellàs parts residían, los dexà molta part dels sol-
 dats de son exèrcit, nomenant-se sículos, y se'n tornà a Es-
 panya, ahont morí sens fills a cap de xexanta-y-dos anys que
 30 governava, a bé que altres no·n posen sinó xexanta-y-hu.

A causa de ser mort dit rey Siculo sens fills, scriuen los
 historiadors que los espanyols prengueren per llur rey a un
 cavaller africà nomenat // Testa, y per sobrenom Triton. Lo qual
 edificà moltes poblacions en la part aont habitaven los
 contestants, que és vuy devers lo Regne de València. De qui
 scriuen los historiadors que, en l'any trenta-y-sinch de son
 govern, vingueren en Espanya per mar molts grechs de Jasinto,
 y que·s poblaren prop del lloch aont vuy és Morvedre, fundant-
 hi un lloch y anomenant-lo Jacinto, lo qual après se nomenà
 40 Sagunto y los pobladors saguntins, que foren tinguts per molt
 discrets y avisats. Y com a tals comensaren ha travar amistat
 ab los espanyols comarchans, als quals, per guanyar-los millor
 la voluntat, los donaren dels vestits de sa terra, fingint éran estats
 inventats y revelats per sos déus. Per lo que no sols no tingueren
 contradictió alguna en ser admesos en lur terra, però encara
 foren molt ben rebuts y infortunats habitassen en lur província.
 Y axí, comensaren a entrar per dins la terra ab tractes y negocis
 virtuosos, sens mostrar copdícia demasiada. Y que discorrent
 après per la costa de la mar que·ls stava prop, a quinze lliguas
 50 més avant devers ponent, prop de aont vuy se nomena lo cap
 de Dénia, edificaren un temple ab un ídol que en molta

30 non] no 33 [36v] [9v]; testa y per sobrenom triton] *subratllat A*] *afegeix al marge subratllat* testa y per sobrenom triton A 37 mar] *interl.* 39 y] *omet* 47 y axí] *corregint* per lo qual A 51 ab un] ab; en] *interl.*

30 Tar. p. 585 31-35 Oc. ll. I, cap. XXVIII 35-81 Oc. ll. I, cap. XXIX

46 *infortunats*: En el sentit de «no molestats», com a Ocampo (1553: f. LIIII).
 51-66 *edificaren* — *Espanya*: El temple hauria estat a la ciutat d'Hemerokopeion, segons
 certifica Estrabó (III 4,6); per a la localització veg. Pérez 1995: p. 815, n. 23.

veneratió aportaven, en memòria de la deessa Diana. Lo qual temple és estat sempre tingut en molt per los auctors que han parlat de Espanya, regonexent la sua gran antiguitat, scrivint ser lo primer que en Espanya se troba fundat per a sacrificar y reverenciar los mals ídols segons la usança dels grechs. Y que des de dit temps se anaren oblidant molt de las cerimònias que Oziris, pare de Hèrcules lo egiptià, havia deixat conforme a la superstitió dels egiptians. Y que la obra de dit temple fonc molt notable y cuberta de fusta de ginebre, de la qual scriu Plini en sos llibres *De natural història* que durà bona y sensera fins a son temps, que per bon compte se troba passaren poch manco de mil y sis-cents anys. En lo qual temple també s'hi celebraren los sacrificis y vanitats de aquesta deessa molts segles, ab més veneratió y solemnitat que en ninguna altra part de tota Espanya.

A dits grechs de Zazinto scriuen // los historiadors que succehiren ses coses tant pròsperament que, dins breu temps, tingueren en son poble de Sagunto tanta gent dels espanyols comarchans que foren tinguts per los més principals de tota la província, y que a causa dels molts casaments que entre los uns y los altres hi hagué se nomenaren espanyols com tots los demés, a bé que visqueren molt gran temps ab las costums de Grècia.

Dit rey Testa morí après de haver governat Espanya casi setanta-y-quatre anys, per lo qual govern tan llarch sospitan alguns historiadors que devia ésser parent del rey Siculo, son predecessor, o de algú dels altres reys sos antepassats, perquè apar que, si tal no fóra, los espanyols no haguéran acceptat per rey un home tant jove quant devia ser al temps que prengué lo govern.

Tantost que dit rey Testa, als Triton, fonc mort, succehí en lo govern Romo. Y no declàran los historiadors de qui era fill ni

54 parlat] part 67 a] *corregint* de A; [37r] [10r] 73 las] los 76 setanta y quatre] *subratllat* A 77 historiadors] *afegeix ratllat* de esser 81 govern] governen 82 als] alias 83 romo] *subratllat* A] *afegeix al marge subratllat* romo A

82 als] alias: Ambdues lectures en el mateix sentit. *Als*: «altrament», DECLC I, 337-338, que no consigna l'ús adverbial i el documenta com a medieval, contra DCVB I, 547; *àlias* és llatíisme antic: vol dir «d'una altra manera» > «per altre nom».

de quina nació, sols interpretan que en lengua grega Romo significa «fort» y «valent». Del qual scriuhen que edificà la ciutat de Valèntia nomenant-la de son nom Roma, y que ab dit nom perseverà fins a tant que, molts anys après, vingueren a Espanya los romans y, subjugant-la, li mudaren lo nom, no volent ni consentint que població en lo món se nomenàs com
 90 sa ciutat de Roma, y per ço la nomenaren Valèntia, lo qual vocable en latí significa lo mateix que Roma en grech.

En temps de dit rey Romo scriuen que entrà en Espanya, en la part que vuy se nomena Andaluzia, gran número de gent grega ab multitud infinita de dones, aportant per capità a un jove molt gentil y valerós nomenat Dionís. Lo qual nom li posaren per haver fet moltes cosas notables per lo món, axí en vèncer tirans y batalles com en subjugar províncias y desagraviar als agraviats. Al qual també nomenaven Jaco, per
 100 causa que la gent que-l seguían no vivían en habitació certa sinó que anaven per los camps y boschs cridant y ahulant y fent molts furiosos visatges y maneixs, // axí en temps de plaers com de tristors, devocions y sacrificis, a la qual manera de cridar nomenaven ells «jaço»; y també alguns lo nomenaren Bachin, per lo que de l'ahullar deyen ells «bachin». Aquest Dionís, conforme scriuen, demés que poblà en Andaluzia molts lochs, fundà en Aragó la ciutat de Jaca en memòria de son nom. La qual poblada que la hagué, se'n partí ab tota la sua gent que-l seguían y hisqué de Espanya. De dit rey Romo no scriuen los historiadors altra cosa, més de que stigué lo temps
 110 que visqué en la sua població de Roma, dita vuy Valèntia, per tenir en ella son assento, y que morí après de haver governat trenta-y-tres anys deixant un fill nomenat Palatuo.

89 mon] nom A B 93 nomena] *corregint* anomena A 97 tirans] *interl.* A 98 nomenaven] nomenat 101 [37v] [10v]

89 mon] nom A B: Rebutgem la lectura dels dos testimonis, que probablement s'equivoquen per imitació de *nom* (86, 88), *nomenàs* (89) i *nomenaren* (90). D'altra banda, el mateix error es troba consignat a A al cap. VI, 57, per bé que B se n'adona i el corregeix.

92-112 Oc. ll. I, cap. XXXI

98-104 Iacus (és a dir, *Íakkhos*) és advocació de Dionís, fill de Zeus i Sèmele, de la segona generació dels olímpics; l'advocació possiblement surt del crit *iakkhe* dels seus seguidors, tal i com explica Viladamor. D'altra banda, *Bakkhein* és l'infinitiu en grec d'un verb que significa també cridar i que es relaciona amb l'advocació Bacus (o sigui *Bakkhos*) del déu Dionís.

CAPÍTOL VI

COM PER MORT DEL REY ROMO GOVERNÀ CATHALUNYA Y TOT LO
DEMÉS DE ESPANYA SON FILL PALATUO.

Per mort de dit rey Romo succehí en Espanya son fill Palatuo,
casi en l'any mil tres-cents y dos ans de la nativitat de nostre
Señor y vuyt-cents sexanta-y-hu après de la població de
Espanya. En memòria del qual scriuen Joan de Viterbo y altres
que los pobles comarchans de Roma, dita après València, se
digueren palatuos, y un riu que passa junct a Morvedre
10 Palància. Y que en lo divuytèn any de son govern un espanyol
nomenat Licínio, y per sobrenom Cacho, persona de molts alts
pensaments y valerosa, se alçà contra d'ell commovent y
ajustant molts espanyols comarchans de dita ciutat de Roma
contra d'ell, als quals sabé tant bé grangear que la meytat de
ditas comarchas lo regonegueren tantost per senyor y foren
de sa parcialitat. Y que eixint-li a l'encontre lo rey Palatuo ab la
més gent que pogué recullir y ajustar, hagué ab ell una gran
batalla a las faldas de una montanya que vuy se nomena

4 palatuo] *subratllat* A] *afegeix al marge subratllat* palatuo A 5 mil trescents y dos]
corregint mil trescents y sis A 6 señor] *afegeix al marge* any 1302 (*corregint* 1306) ans
de la nativitat de nostre señor A 11 cacho] *afegeix al marge* licino cacos (*ratllat*
governador) A 13 roma] *interl.*

Moncayo, en la qual fonc vençut dit rey Palatuo y molts dels
 20 seus morts, que scassament pogué ell scapar. // Y que perdé
 dita batalla per ésser molt jove y no tenir la experiència de
 la guerra que tenia dit Cacho Licínio, per ser home molt valent,
 destre y sagàs, y tenir també la sua gent més armada que mai
 se hagués vist en Espanya; atribuhint-li a ell molts scriptors
 que fonc lo primer que en Espanya descobrí las menas de ferro,
 fent-ne obrar armas deffensivas, y que també inventà los
 gavinets, espasas y ferros de lanças, per lo que los poetes
 fingiren era fill de Vulcà, al qual los gentils reverentiàvan per
 déu de las ferrerias. Y que per causa de dita ventatja de armes
 30 dit Cacho vencé y restà del tot senyor tirànnicament de
 Espanya, del que recollegexen alguns scriptors moderns que
 las batallas passadas en aquell setgle en Espanya devían ser
 ab pedras y ab porras de fusta.

També scriuen que dit rey Palatuo, encara que fonc vençut y
 que peregrinà molts anys fora de Espanya, no per ço dexà de
 nomenar-se rey de Espanya. La qual peregrinació li durà trenta-
 y-sis anys, en tots los quals tingué dit Cacho molts encontres
 ab los de la parcialitat de dit rey Palatuo, en tant que affírman
 los scriptors que yamés dit Cacho, en tot lo dit temps, pogué
 40 tenir quietut alguna ni seguretat de sa persona. Y que a cap
 de dit temps tornà dit rey Palatuo en Espanya ab favor y
 ajuda de diversos prínceps y señors, ab los quals y ab los espanyols
 de sa parcialitat, vencé y destruhí a dit Cacho. De manera que,
 no podent-se per ninguna via reparar ni sostenir-se en alguna
 província de Espanya, se'n passà en Itàlia, aont tingué variables
 successos, dels quals, per no tocar a nostra història, no-n fas
 menció.

Stant les coses dels espanyols pacíficas per la absència de
 Cacho, scriuen molts historiadors que arribaren per mar en les
 50 parts de la Andaluzia cossaris gregs, anomenats argonautas,
 robant tot lo que trobàvan, aportant per llur capità a hu

20 [38r] [11r] 25 en] *interl.* a 27 poetes] *interl.* 28 fingiren] vinguieran a dir 31
 recollegexen] recoligen 41 temps] temp 42 señors ab] señors (*interl.* ab) 48
 espanyols] *corregint* espanya? A 50 la] *omet*

34-47 Oc. ll. I, cap. XXXV 48-57 Oc. ll. I, cap. XXXVI

24 *ell*: El pronom fa referència a Cacus i no al rei Palatuus.

nomenat Alceo, al qual los seus mateixos per sobrenom li dèyan Yraclis y las altres gentes Hèrcules lo grech o Hèrcules lo tebà (per ser natural de la ciutat de Tebas, en Grècia); // al qual Hèrcules los poetas grechs li atribueixen totes las valentias de l'antich Hèrcules egipcià y de molts altres Hèrcules de nations stranyes que-s nomenaren per diverses parts del món. Sobre la qual navegatió per a venir en Espanya, y ab quina gent hi vingué, y ha moltes opinions, les quals molt doctament ha
 60 recopilades Florián de Ocampo en lo capítol trenta-sis de son primer libre, aont lo curiós lector las podrà vèurer, y també los noms de les poblacions que per les parts de la Andaluzia y Àfrica poblà.

També dits historiadors scriuen de dit Alceo que, arribant ab sa armada en la marina de Sagunto, dita avuy Morvedre, tenint relació de las illas de Mallorca y Menorcha determinà de anar-hi, pensant trobar-hi molt or y argent y cosas preciosas que robar; aont essent arribat, féu pèndrer alguna gent de la illa molt descuydada de semblant sobresalt, demanant-los ab
 70 senyals or y argent o que li declarassen en quina part de la illa lo trobaria. Y que per no entendre què cosa era, com a gent que may ne havían vist ni tractat, los ne féu mostrar trossos y vergas que de Espanya aportava; de les quals, quant las veren, se'n burlaren molt, significant ab sos maneixs y mostrars que si-l tinguéran en llur illa no l'estimarían en res y-ls ho donarían molt lliberament. Lo qual menyspreu crehent era per més dissimular-ho, determinà dit capità Alceo pèndrer los hòmens més principals de la illa y posar-los dins sos vexells, pensant que, puix serían personas de més rahó, que si en la illa hi havia
 80 algunas riquezas ells las possehirían y que, ab por de torments,

54 [38v] [11v] 57 mon B] nom A 60 trenta] *afegeix* y 62 parts B] part A 65 sa] la 71 trobaria] trobarian; entendre] entendres

57 mon B] nom A: La lectura d'A com al cap. V, 89, aquí potser per imitació de *nomenaren* (57). Ens inclinem per B, que és el que té sentit.

(60 Oc. f. LXIIIv-LXIIIv) 64-114 Oc. ll. I, cap. XXXIX

57-63 Per a Florián de Ocampo s'han de seguir les instruccions de Viladamor, que remet al capítol XXXVI del primer llibre. Per al recorregut complet dels argonautes, però, s'ha de mirar el mateix llibre d'Ocampo, cap. XXXVI-XXXIX (1553: f. LXIIIv-LXVIIv).

- las donarían. Y de fet ne féu pèndrer alguns, y entre altres a hu nomenat Bocoris, que era lo més principal y més obeÿt entre ells, descendent, segons alguns afirman, de la generatió y linatge del capità Baleo que Oton líbio dexà en la illa quant vingué en Espanya (com tinch referit en lo capítol tercer). Al qual Bocoris y als demés presos, per no voler donar or ni argent, los féu tormentar tant cruelment que los de més moriren en los tormentos. Lo que vist per dit Alceo lo quant poch li // havia aprofitat, se meté ab tota sa gent per dins la illa cremant y
- 90 destruhint-la, crehent que ab sa diligèntia trobaria las minas que li encubrían y negàvan. Y per molt que y treballà, no-n pogué trobar rastre algú, y per ço la dexà y-s tornà a embarcar y se'n passà a la illa de Menorcha, ahont féu las matexas diligèntias y dany. Y vist que y trobava tant mal aparell com en la passada, se'n tornà a sos vexells, restant los mallorquins tant spantats del dany los era vengut a causa de l'or y de l'argent que, après, per molts anys lo avorriren y-l llansaren de si, no consentint n'i entràs en sas illas sols per temor que no y tornassen amb la mateixa demanda.
- 100 Des de ahont proseguint dit Alceo son viatge devers la mar de llevant, scriuen que quant fonc en la mar de Itàlia, entenent Cacho lo espanyol la molta riquesa que sos vexells aportàvan, ab molta gent que tenia (ab la qual destruhia la costa de la Romanya, que és devers aont és vuy lo Regne de Nàpols) li hisqué a l'encontre. Y trobà'ls tan ben apercebits que fonc desbaratat y tota la sua armada perduda, y lo mateix Cacho mort, segons alguns afirman, per mans del mateix capità Alceo. La qual manera de mort entre graves auctors se té per molt més certa que la que molts poetas fingen y de la que lo rey
- 110 don Alfonso certifica, de haver-lo mort dit Alceo descurrent per Espanya. Demés de les quals opinions n'i ha també altra,

83 ells descendent] els descendents; de (...) y] de (...) y de 88 [39r] [12r] 91 non]
 no 100 alceo] *afegeix al marge* alceo A 104 devers] *afegeix* de 105 trobals (...)
 apercebits] trobal (...) apersabit 107 del mateix] de dit

[110 Alfonso-Ocampo f. VII]

104 *Romanya* — *Nàpols*: Ha de dir Campània i no Romanya, que és el que té sentit si es parla del Regne de Nàpols. D'altra banda, que es tracti de la primera i no de la segona ho confirma Ocampo (1553: f. LXVIIIv): «la provincia quanta viene des del río Volturno, cerca de Vayas y de Puzol, hasta Roma.»

que diu fonc mort a traïció per causa de una jermana sua nomenada Cacha, sens declarar la ocasió de la tal maldad. També y ha historiadors que afirman que lo sobrenom de Cacho no-l prengué en Espanya sinó en Itàlia, après que fugí de Espanya, y que le y posaren per dir mal de ell, a causa dels grans mals y danys los feya, per lo que Cacho en lengua grega vol dir «mal y pervers».

De dit rey Palatuo scriuen que, après de la victòria de Cacho,
 120 governà Espanya pacíficament sis anys, y morí sens deixar fill ni successor algú de sa generació y progènie.

112 sua] xica 117 en lengua grega] *omet* 120 sis anys] *subratllat A*

114-118 Oc. ll. I, cap. XXXV 119-121 Oc. ll. I, cap. XXXIX

CAPÍTOL VII //

DELS DEMÉS REYS ANTICHS QUE GOVERNAREN CATHALUNYA Y LO
 RESTANT DE ESPANYA, DES DE LA MORT DEL REY PALATUO FINS
 A LA DEL REY ABIDIS.

A causa de la mort de dit rey Palatuo sens fills, scriuen los
 chronistas castellans que, vehent los espanyols que la terra no-s
 podia ben governar sense un cap principal a qui tinguessen
 respecte, se concordaren de pèndrer per senyor a un cavaller
 jove, natural de Cadiz, parent propinch de dit rey Palatuo,
 10 nomenat Eritreo, sens declarar si era tal son nom particular
 o si le y digueren per lo que a tots los habitants de aquella
 comarcha de Cadiz antigament los acostumàvan nomenar
 eriticos. Lo qual començà a governar en l'any mil dos-cents
 y xexanta ans de la nativitat de nostre Señor y nou-cents y tres

1 [39v] [12v] 10 eritreo] *subratllat A*] *afegeix al marge subratllat* eritreo A 13 mil
 — xexanta] *corregint* mil dos cents quaranta sis A 14 señor] *afegeix al marge* any 1260
 (*corregint* 1246) ans de la nativitat de nostre señor A

6-13 Oc. ll. I, cap. XL

6 *los chronistas castellans*: L'única referència directa d'aquest passatge és del cronista castellà Florián de Ocampo.

13 *eriticos*: Sembla que la lectura ha de respondre a una confusió gràfica d'«ic» per «e». La font de Viladamor, Ocampo (1553: f. LXIX), escriu «eritreos»; d'altra banda el copista de B, Jeroni Pujades (1609: f. 31), parla d'«eritreos» a la seva crònica.

après de la població de Espanya, y en temps de aquest rey fonc destroyda Troya per los grechs. Y morí sens dexar fills a cap de [...] vuyt anys que governava Espanya.

A dit rey Eritreo succehí Gàrgoris, al qual los auctors latins nomènan Melícola, per lo que mostrà en Espanya la manera
 20 de criar las abellas y fer los buchs per a tràurer la mel. Los auctors grechs publican ésser de llur nació, descendent de un linatge molt principal entre los grechs nomenats curets, dels quals affirman ne restaren molts en Espanya ab la vinguda de Bacho Dionís, però a la veritat, segons la opinió de molts graves doctors, era ell natural espanyol, del linatge dels espanyols coresos que habitaven en Andaluzia.

En temps de dit rey Gàrgoris concòrdan los auctors que vingué en Espanya un capità grech nomenat Teucro, dels qui eren stats en la destrucció de Troya, y que, desenbarcant prop de ahont
 30 és vuy Cartagena, en la comarcha dels espanyols contestants, se meté // per dins la terra matant y destruhint los pobladors en ella, en tant que desenpararen la terra y fugiren devers las parts de llevant edificant altra població y posant-li lo mateix nom d'ells, que vuy se nomena Coçentayna; la qual fundació no-s té per molt certa ni verdadera. També scriuen de dit capità Teucro que, après de la destrucció de dits contestants, pasà lo stret de Gibraltar, y que, navegant per lo mar Oçea, arribant a la regió que vuy se diu Galísia, féu sa habitació en ella ab

15 apres] omet 16 sens dexar fills] omet 17 (...) vuyt] vuyt A] vuitanta B; vuyt anys] subratllat A; governava] governa a 18 gargoris] afegeix al marge subratllat gargoris A 24 segons] a 31 [40r] [13r]; y] omet 35 scriuen] diuen

17 (...) vuyt] vuyt A] vuitanta B: Cap de les lectures dels dos testimonis sembla la d'autor. Probablement hi ha una llacuna a A abans de *vuyt*: hauria de dir, si Viladamor segueix Ocampo (com no sembla d'altra manera), «seixanta-vuit»; Pujades (B), que s'adona de l'error, arrodoneix per conjectura.

15-17 Oc. ll. I, cap. XL 18-39 Oc. ll. I, cap. XLI

21-26 *los auctors grechs* — *Andaluzia*: L'esgrimida opinió de savis doctors calca, un cop més, la de Florián de Ocampo, que detallava amb més precisió l'ascendència del personatge i argumentava l'esmentada apropiació de Gàrgoris pels autors grecs amb aquests mots: «sino que verdaderamente fue natural español, procediente de las gentes antiguas que moravan sobre la marina que viene des de Conil hasta el Puerto de Santa María; y porque tal apellido de corenses va semejante con el nonbre de curetes, no fue más menester para que los escritores griegos los hiziesen todos unos y publicasen por cosa de Grecia» (Ocampo 1553: f. LXXI).

40 tota la sua gent. Y que demés de dit capità Teucro ne arribà en Espanya altre nomenat Diomedes, lo qual ab sa gent féu habitació junct al riu Minyo, que és en Portugal. Y que lo mateix féu un altre capità troyà que fugia de la destrucció de Troya nomenat Astur, y se poblà en Espanya en la terra que vuy se nomena Astúrias en memòria de son nom. També affirmen que Ulisses, capità grech, venint de la sobredita destrucció fundà la ciutat de Lisboa, sobre la qual fundació y ha moltes opinions contràries, les quals, qui les voldrà llegir, les veurà en lo capítol quaranta-hu del primer libre de Florián de Ocampo.

50 De aquest rey Gàrgoris scriuen que, encara que fonc molt profitós per a sos vasalls, fonc molt cruel, y assenyalamet ab una filla sua. De la qual sabent havia tingut amors ab un criat seu y que n'havia parit un fill, lo féu aportar encubertament en una montanya per a que las bèstias salvatges lo matassen, crehent que per aquesta via se dissimularia lo adulteri y apochament de sa filla. Y que a cap de alguns dies, volent saber què era de la criatura, envià a la montanya hu dels hòmens que le y havían aportat, y que la trobà viva, sana y alegre, y circuhida de moltes bèsties feres per a deffensar-la, donant-li llet la una d'ellas. La qual maravella comptant-la a dit rey 60 Gàrgoris, prenent-ne molt gran anuix manà lo llansassen a uns alans molt braus, los quals no fent-li dany algú fou causa per a què manàs lo llansassen en la mar, al qual las onas lo tragueren en terra, ben lluny de ahont lo havían llançat, acudint-hi, // per voluntat de Déu, una sèrvia parida a dar-li llet, la qual continuà de venir-hi cadaldia fins que lo dit infant fonch crescut. Y féu-se molt valent, y de tant gentil dispositió y tant

42 fugia] fugí 43 astur] *afegeix al marge subratllat* de la destrucció de troya astur A 44 asturias] asturia; de son] del seu 47-48 capítol — libre] primer libre capítol quaranta hu 50 y] *omet* 51 havia tingut] tingue 56-57 hu dels homens (...) havian] un home (...) havia 59 a] al 60 prenentne] prenent; mana] *afegeix ratllat* que 64 [40v] [13v]

40-41 Oc. ll. I, cap. XLII 41-48 Oc. ll. I, cap. XLIII (48 Oc. f. LXXIII-LXXIIIv) 49-97 Oc. ll. I, cap. XLIII

47-48 *capítol — Ocampo*: Remarquem que, en tota la *Història*, és l'única vegada que Viladamor s'equivoca a l'hora de citar Ocampo; on diu capítol quaranta-u ha de dir quaranta-tres.

64 *sèrvia*: «cèrvola.»

leuger en lo córrer que no y havia servo a qui regonegués
 ventatja. Y cresqué en tant gran fama que, desitjant molts de
 tractar-lo, no pogueren per ésser molt esquivós, y per ço
 70 procuraren de pèndrer-lo ab un llas; del qual ans de poder-
 se'n descabullir, lo prengueren y ligaren y-l portaren al rey
 Gàrgoris. Lo qual, encontinent que li véu las faycions de la cara
 y los maneixs y altres senyals que semblàvan molt a sa filla,
 conegué era son nét que tant havia procurat de fer matar. Y
 parexent-li era voluntat divina, encontinent lo prengué per tal,
 nomenant-lo Abidis, tractant-lo ab molta amor y tenint-lo en
 sa companya, crehent que no sens gran misteri Déu lo havia
 guardat de tantes persecutions y mostrat en ell tants grans
 miracles. Alguns historiadors hi ha que diuen que dit Abidis
 80 fonc fill de dit rey Gàrgoris hagut en sa filla, y que per encubrir
 tant gran maldat lo havia volgut fer matar ab tanta effiçàtia.
 Tot aquest discurs apparexerà a molts difícil de crèurer, lo
 que no u han de fer, pus molts graves auctors y de molt gran
 crèdit ho certifiquen per cosa molt verdadera. Y no s'ha de tenir
 per cosa tant nova, puix que, en les històries de gentes strangeres,
 se troba que Illefo, rey dels iscios, fonch criat per una sèrvia;
 y que Arne, muller de Ulixes que edificà Lisboa, essent estada

67 servo] *corregint* cervo A 69 molt] tant 72 faycions] faisons 76 en] ab 77
 havia] havi 86 servia] *corregint* cervia A

86 *Illefo* — *iscios*: La lliçó que reporten ambdós manuscrits sembla evident que s'explica per desconeixement d'un copista que ha passat a la tradició. Ha de tractar-se de Tèlef, rei dels caïcs; el nom del poble prové del fet que Teutrant, pare adoptiu de Tèlef, regnava a la Mísia, a la desembocadura del riu Caïc (l'actual riu Barka). La font de Viladamor en aquest passatge, Ocampo, és completament clara i no convida a la confusió (1553: f. LXXVv); remarcuem, també, que Pujades (*B*) manté la lliçó i no l'esmena, com fa sovint, i que el passatge no queda recollit a la seva crònica (1609).

87-89 *Arne* — *penèlopes*: La tradició enllaça dues històries. La muller d'Ulisses és Penèlope, filla d'Icari i Peribea. Una llegenda, desconeguda per l'autor de l'*Odissea*, diu que, fruit d'una venjança, s'havia fet córrer la notícia que Ulisses era mort i, aleshores, Penèlope s'hauria llançat al mar. Uns ocells, possiblement gavines (aquí *penèlopes*), l'haurien recollida i tornada sana i estàlvia a la platja. Arne, d'altra banda, és una filla d'Èol, el déu dels vents, que va quedar prenyada de Posidó i el pare la va expulsar o bé va provar d'eliminar els fills o fill d'aquella unió: un d'ells, Èol, fou miraculosament alimentat per unes vaques quan el seu avi l'havia abandonat al bosc. Dues històries, doncs, que no tenen cap mena de contacte si no és l'estada d'Ulisses, marit de Penèlope, a Eòlia, on regnava el Senyor dels Vents, Èol. Aquesta contaminació de les històries de Penèlope i Arne ja la recull Ocampo (1553: f. LXXVv), d'on la pren Viladamor.

llançada en la mar per a que morís, fonch criada per uns ausells nomenats penèlopes; y que lo mateix li succehí a Semíramis, 90 reyna dels asiris; y també que Pèleas fonch criat per una egua; y Paris per una onsa; y Egisto per una cabra; y Ròmul y Remo per una loba; y Çiro, rey de Pèrçia, per una gosa; tots los quals en sa infància se lliuraren de la mort casi per semblants venturas. Axí que, tornant a nostra història, scriuen que poch après morí dit rey Gàrgoris, havent regnat en Espanya // setanta-quatre anys, dexant per son hereu y successor a dit Abidis, son nét.

Seguida la mort de dit rey Gàrgoris succehí en lo regne son nét Abidis, del qual scriuen que fonc lo més excel·lent príncep 100 de tots quants ans de ell havían regnat y de qui majors beneficis hagueren los espanyols, per lo que, demás de sa molta bondat, tingué molt gran ingeni per a fer artificis nous y inventions profitosas per a la vida humana. Y entre les altres que scriuen, fonc que ab sa bona indústria posà debaix de poblacions molts espanyols salvatges que habitaven en les montanyes dins covas, apartats de las marinas, ahont en aquell temps habitava la més gent. Y que·ls reduhí a que poblassen llochs y casas per a habitar y visquessen ab leys posades en rahó y mescladas ab temprada justícia. Y que la·ls donà tals que bastaren a llevar·los la fereza 110 que tenien, amostrant·los també a sembrar lo blat, cegar·lo y recullir·lo, y lo usar d'ell per al manteniment principal de sas personas; y de amansar los bous y de juñyr·los, y de llaurar ab ells la terra; y de trasplantar los arbres; y que també los senyalà certs pobles en parts convenients, en los quals, per hòmens virtuosos y savis, conforme a bona rahó, foren judicats. Del qual rey Abidis scriuen que ab aquestas y ab moltas altras bonas obras acabà sos dies, après de haver gastats en la governatió de Espanya poch manco de trenta-y-sinch anys, que fonc en lo temps que, pochs dies ans o après, lo real profeta 120 David comensà a regnar entre los jueus.

91 paris per] paris de 95 [41r] [14r] 95-96 setanta quatre anys] *subratllat* A 99 abidis] *subratllat* A] *afegeix al marge subratllat* abidis A 102 y] *omet* 103 per a] per 104 ab] per 107 per a] per 109 lals] las 112 juñyrlos] junyrlos A] juñirlos B

98-120 Oc. ll. I, cap. XLV

110 *cegar-lo*: «segar-lo.»

CAPÍTOL VIII

COM PER SER MORT LO REY ABIDIS SENS FILLS Y NO PODENT-SE
CONCORDAR LOS ESPANYOLS SOBRE LO SUCCESSOR, SE REPARTIREN
PER NACIONS PARTICULARS; AB RELATÍO DELS NOMS Y TÉRMENS DELS
QUI HABITAVEN EN LA PART QUE VUY SE NOMENA CATHALUÑA.

La mort de dit rey Abidis sens fills, que fonc en l'any mil cent
// y coranta-y-tres ans de la nativitat de nostre Señor y de mil
y vint après de la població de Espanya, causà gran novadat en
tota Espanya per respecte dels molts pretensors. Y, per no
10 poder-se'n concordar, se dividiren per nacions particulars,
governant-se alguns d'ells per las personas principals de sos
linatges y obeïnt-las com a senyors, y altres a manera de
repúblicas, tenint lo govern d'ells certes persones senyalades
dels que entre ells habitàvan. Lo que·ls durà fins a tant que

3 successor] *corregint* sucesors 7 [41v] [14v]; y tres] *interl.* A; señor] *afegeix al marge*
any 1043 de la nativitat de nostre señor A 8 vint] *afegeix ratllat ?* A 9 tota] to

7-15 Oc. ll. I, cap. XLV

8 *causà gran novadat*: O sigui, «fou rebuda com a notícia funesta» (cf. DCVB VII, 802).
9 *per respecte dels*: «pel fet que hi hagué.»

11 *alguns d'ells*: El referent, també masculí, l'hem de buscar en el títol (*espanyols*, 3) i no en la línia anterior (*nacions*). A continuació, vegeu també: *de sos* (11), *d'ells* (13), *dels que, ells, que·ls* (14).

foren subjectes als cartaginiesos y après, consecutivament, per las altrás nacions, com se veurà en la present història.

Los historiadors, encara que no declaren lo modo del govern de Espanya, totavia se comprèn d'ells que tota la terra de Espanya se dividí en nacions particulars, com ya tinch dit, a
 20 manera de províncias. Y que dins la terra que vuy se nomena lo Principat de Cathalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya habitaren deu nacions principals, los noms de las quals eren los següents: 1, çeretans; 2, rausilions; 3, indicets; 4, betulons y laletans; 5, sedetans y suesetans; 6, cosetans; 7, ilergets; 8, açetans; 9, ylarchaons; 10, auzetans.

I. Los térmens dels çeretans senyàlan éran los matexos que vuy té Cerdanya.

II. Los dels rausilions éran los matexos que vuy té Rosselló, devallant enperò per la costa de la mar fins a cap de Creus.

30 III. Los dels indicets éran per la costa de la mar, des de cap de Creus fins a la ciutat de Betulona, que vuy és Badalona, tenint la ciutat de Empúries per lo cap d'ells.

III. Y los betulons y laçetans éran per la costa de la mar, des de Badalona fins a la boca del riu Ebro, comprenent las ciutats de Barcelona y Tarragona. //

V. Los dels sedetans y suesetans eren per la costa de la mar, des del riu de Ebro devers lo Regne de Valèntia, comprenent poca terra en Cathalunya.

40 VI. Y los cosetans eren per la terra adintre, des del riu de Ebro, prenent la travesia, fins al riu de Llobregat, de sobre la montanya que-s diu de Montserrat.

20 y que] *afegeix ratllat de A* 23-25 1 çeretans — 10 auzetans] *a dues columnes A B*; 1 (...) 2 (...) 3 (...) 4 (...) 5 (...) 6 (...) 7 (...) 8 (...) 9 (...) 10 (...) *] omet* 23 çeretans] *corregint* çeritans *A* 24 laletans] laçetans *A B* 26-50 I (...) II (...) III (...) IIII (...) V (...) VI (...) VII (...) VIII (...) VIII (...) X] *omet* 26 çeretans] *corregint* çeritans *A* 27 cerdanya] *serdana* 28 los *B*] lo *A* 30 los *B*] lo *A* 33 des] *omet* 35 [42r] [15r] 36 los] lo *A B*

24 laletans] laçetans *A B*: Corregim cf. cap. XVI, 29, on es repeteix part de la seqüència.

- VII. Los ilergets comensaven en Aragó, en lo riu de Gállego, y entraven en Cathalunya, en lo riu de Ebro, comprenent per la terra adintre les ciutats de Leyda y Urgell y ses comarchas.
- VIII. Los asetans confrontaven la terra adintre ab los cositans y ilergets y entraven dins Aragó, fins a la ciutat de Jacca.
- VIII. Los ylarchaons éran per la terra adintre, des dels cosetans fins als ceritans, comprenent tota la terra que vuy se nomena lo bescomtat de Castellbó y las demás chomarchanas.
- ⁵⁰ X. Los auzetans, confrontant ab los cosetans en lo riu de Llobregat, travessaven la terra adintre, comprenent la ciutat de Vich y sa terra fins arribar als térmens dels indicets.

CAPÍTOL VIII

DE LA GRAN SECA QUE EN CATHALUNYA Y EN TOT LO RESTANT DE ESPANYA HI HAGUÉ, PER CAUSA DE LA QUAL SE DESPOBLÀ LA MAJOR PART D'ELLA, Y DE LAS GENTS STRANGERAS QUE, APRÉS DE PASSADA, VINGUEREN A POBLAR-LA.

Aprés de la repartitió sobredita, la primera cosa de Espanya de què los historiadors fan relatió és de la seca general que succehí en tota ella, prop de l'any mil y trenta ans de la nativitat de nostre Señor y de mil cent trenta-y-tres après de la població de Espanya. La qual scriuen durà casi vint-y-sis anys, afirmant
 10 tots los historiadors castellans que, com no caygué aygua en tant de temps, cresqueren tant las calors // que no restà font ni riu que no-s secàs si no foren los rius de Ebro y Guadalquevir, dels quals corria molt pocha aygua. Y que s'obrí la terra per moltes parts, patint-ne un número infinit de gent y tots los bestiar, en tant que, no podent-se caminar per Espanya, les persones no-s podían salvar. Y que per dita causa los demés moriren, y particularment los richs y poderosos, los quals,

9 señor] *afegeix al marge* any 1030 ans de la nativitat de nostre señor A 10 afirmant] *afegeix ratllat* ho 12 [42v] [15v] 13 y guadalquevir] de gualquevir 17 nos — salvar] no podien salvarse

havent fet provisió de manteniments, no se n'anaren (pensant
 20 no duraria tants anys) com ho feren al principi los pobres y
 los que poch tenían. Y que per ço, quant se'n volgueren anar
 no pogueren, axí per las moltas uberturas de la terra com per
 estar luny de la mar. Dels qui fugiren per mar scriuen se
 n'anaren a regions stranyes, y que dels qui restaren en la terra
 sols se pogueren remediar los qui stigueren prop de las
 fronteras de França, als confins dels monts Perineos, las quals,
 per ser de son natural fredas y húmedas, la sequedat no ls pogué
 fer tant de dany. Y axí, per la matexa rahó, se restauraren los
 de las comarchas septentrionals de Galízia y Astúrias, y que
 30 noresmenys se sustentaren alguns pochs dels qui habitàvan en
 la marina, sens fer relatió de quina part eren.

Ab aquesta terribilitat tant gran, scriuen que durà dita cequedat
 casi los dits vint-y-sis anys, crexent los vents ab unas tempestats
 tant grans que arrancaven des de las rael los demás arbres,
 movent tant grans polvoredas espesas, com a fum, que parexían
 cremaven tota la terra. Lo que fonch nostre Señor servit per
 sa misericòrdia remediar-ho, ab plujas en gran abundàntia que
 refrescaren tota la terra, de manera que, poch a poch, tornà
 en sa força y vigor. La qual bona nova, tantost que la saberen
 40 los espanyols que se n'éran anats, se'n tornaren a Espanya en
 las províncias de ahont cada hu era axit, ab los fills y ab l'altra
 gent que per aquelles parts en dit temps los eren nats; y que
 quant tornaren en ningunas províncias trobaren arbre vert, si
 no fonc en la ribera de Guadalquivir alguns magraners y

22 axi] *corregint* exir A] exir B 26 confins B] cofins A; las] los 27 la sequedat (...) pogue]
 las sequedats (...) pogueren 32 scriuen] diuen 33 los dits] *omet* 38 poch a poch] poc
 apres 39 que] *afegeix ratllat* los espanyols; saberem] *corregint* reberen ? A 41 ab los (...) y
 ab l'altra] ab los (...) y altra 42 dit] aquells

22 axi] *corregint* exir A] exir B: Ens decantem per *axí* perquè aquesta és la lectura
 que s'adiu a la seqüència (*axí ... com*), tot i que ambdós testimonis reporten *exir* (a A,
 però, *corregit* per la mateixa mà per *axí*). A més, aquesta s'ajusta al sentit que donava
 Ocampo, la font de Viladamor: «a causa de» (Ocampo 1553: f. LXXVIIIv).

26 las] los: Malgrat que fa referència als *monts Perineos* (26), mantenim la lectura
 d'A i descartem B perquè després se'ls descriu com a *fredas y húmedas* (27), també en
 femení. Que sapiguem *monts* sempre és masculí, i aleshores caldria explicar la falsa
 concordança per una contaminació amb el mot «muntanyes», que potser l'autor tenia
 present.

oliveres; y que per ço tornaren a poblar-la sens ambisió alguna de manar, sinó sols de reposar y de tornar a fer cases per a habitar. Lo que fou causa de que se acabàs del tot // Espanya de dividir en províncias, tenint sols reverèntia als parents qui devallaven de la casta dels reys passats, sens dar-los altre
 50 domini algú, y de que, en breu, se tornàs Espanya a poblar com ans stava, tornant en sos exercicis passats y renovant los strangers no sols sas contractations que ans ab ells tenían però encara venint molts a poblar-se en Cathalunya y en lo restant de Espanya, y particularment grechs, los quals introduhiren las usança que vuy en dia encara se guàrdan: dels vestits negres de dol que-s pòsan per los deffuncts y lo posar dels scuts de armes y pendons sobre les sepultures dels cavallers.

Y també scriuen que, ab los cathalans que tornaren de la part dels monts Perineos, vingueren alguns galosçetas, que
 60 per sobrenom los dèyan bracatos, que són vuy los francesos, per lo que havían casat ab sas fillas y fills al temps stigueren en sas terras durant la seca, y que per ço conversàvan a la contínua ab ells, venint molt sovint en sas terras. Las quals aparexent-los molt abundosas y fèrtils, no passà molt temps que grans companyas d'ells, ab sas mullers, fills y béns, se'n vingueren a estar de assento en la part de Cathalunya, en les riberes del riu de Ebro, aont los aculliren de molt bona gana; hi y stigueren molts anys. Y que per haver-se junctats ab dits cathalans, que-s

46 per a] per 47 [43r] [16r] 48 sols reverentia] reverencia sols 54 las] *interl.*
 A] omet B 55 usança] *afegeix ratllat* las A; en dia] omet; guardan] *afegeix ratllat* com
 lo ? A 63 las] los A B 64 abundosas] abundes 65 mullers] *afegeix* y 67 hi] omet
 63 las] los A B: Corregim segons el sentit; l'antecedent s'ha d'anar a buscar just abans,
terras.

54-57 Oc. ll. II, cap. II 58-74 Oc. ll. II, cap. III

52 *contractations*: «contractes, relacions.»

56-57 *lo posar dels scuts de armes*: Hem d'entendre «posar» en el sentit de «col·locar» i d'acord amb Ocampo (1553: f. LXXXI, «el colgar de los escudos de armas»).

59 Els *galosçetas* («gal·lo» + «celta»; com a Ocampo 1553: f. LXXXII, «galosceltas») semblen respondre a una denominació que englobaria els habitants de la Gàl·lia transalpina, habitada per diverses branques de pobles cèltics, entre altres (són els que després s'identificaran amb els francesos). D'altra banda, els bràcars (*bracatos*, 60), són els celtes de la Galècia meridional, no de la Gàl·lia.

70 nomenaven yberos, se digueren çeltiberos, que fonc nació en Espanya molt valerosa. Y cresqueren las generations d'ells en tanta manera que s'hagueren de esbarriar per moltes províncias devers tremontana y migjorn, fundant moltes ciutats y llochs, prenent diversos apellidos, conforme a las províncias aont habitàvan, com se veurà en lo discurs de la present història.

CAPÍTOL X

COM SE FUNDÀ EN CATHALUNYA LA VILA DE ROSAS PER CERTS GRECHS.

En lo any nou-cents y trenta ans de la nativitat de nostre Señor y de mil dos-cents y trenta-tres après de la població de Espanya, certs grechs de // la illa de Rodas, ab sos vexells comensaren a navegar per lo mar Mediterrà y vingueren ha ser senyors absoluts d'ell per spay de vint-y-tres anys. En lo qual temps, parexent-los que per a poder passar avant lo per ells començat
 10 los convenia tenir parts aont se reparassen, per dita causa en

2 com] de com; en] *interl.* A 4 trenta] *afegeix* y tres; ans] *interl.*; señor] *afegeix al marge* any 930 ans de la nativitat de nostre señor A 5 tres] *interl.* A] *omet* B 6 [43v] [16v]

4 trenta] *afegeix* y tres; señor] *afegeix al marge* any 930 ans de la nativitat de nostre señor A; 5 tres] *interl.* A] *omet* B: De la lectura d'A no queda clar si el «trenta-tres» és el d'aC o el de després de la població d'Espanya, ja que el «tres» es troba interlineat. Per lògica, seguint la indicació que dóna al marge el mateix manuscrit i d'acord també amb Ocampo, caldria editar tal i com ho hem fet. Malgrat això a B, potser fruit d'una mala lectura del testimoni de còpia, trobem les dates a la inversa; Pujades, a més, reflecteix la dada a la seva crònica, incorporant-hi, encara, una errada en la lectura de la població d'Espanya que no queda reflectida en el text de Viladamor («De manera que cerca dels anys abans de la vinguda del Senyor 933 y de 1123 après de la població de Espanya, al compte de Viladamor»; Pujades 1609: f. 36v).

4-5 Oc. ll. II, cap. III 6-62 Oc. ll. II, cap. III

diversas provincias de Europa, en la ribera de la mar, aont los aparexia convenir més per a sos reparos y per a poder tenir sos bastiments y virtualles, anàvan edificant alguns castells. Y entre los altres ne edificaren hu en los confins dels monts Perineos, en la montanya ahont vuy se troba edificat lo monestir de Sant Pere de Rodas, per a que-s poguessen conservar allí dels chomarchans, que-ls aparexían braus y terribles, y per a procurar de tractar-los per vèurer si-ls podrían aplacar y aportar a llur conversació. De ahont après se abaxaren devers la costa

20 de un golf que fa allí la mar y edificaren cases fortificades ab gent, y reparos ab tot lo demás que convenia per a la deffensa y recollita de sos vexells, des de ahont comensaren a conversar y tractar ab los vehins. De tal manera que, dins breu temps, edificaren un lloch principal que tingué reputació en la comarcha, al qual posaren nom Ròdope, que vuy, corromput lo nom, se diu Rosas; y, segons lo que-s pot conjecturar, fonch sa fundació en lo any nou-cents y deu. Lo qual poble, per causa de la molta gent que y acudia, anava de cadaldia creixent. En tant que, vehent dits grechs lo bon assento de la regió y los

30 abundants profits de la mar y de la terra, molts d'ells oblidaren los tractes de la navegació y feren del tot son assento en dit lloch, rebent en ell tots los que venían a junctar-se ab ells, amostrant-los axí a ells com als comarchans fer cistellas y senallas, y a tòrçer cordes de jonchs, y a tenir molins de pedra petits que-s ròdan ab la mà, adoctrinant-los també moltes cerimònies de sacrificis per a sos déus que may ho havían vist. Y fundaren dalt en la montanya, dins lo castell, dos temples, lo hu en nom de Diana y lo altre en nom de Hèrcules, los quals foren molt //

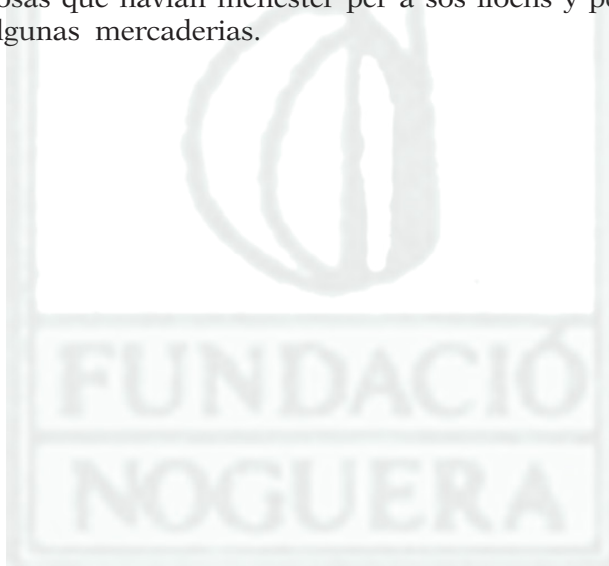
40 demés espanyols.

També scriuen que dits grechs aportaren diners de metall, ab los quals entre ells compràvan las mercaderias y negociaven, per lo que ya, en Grècia y Àsia y en altres parts del món, se

11 de la] del 22 a conversar y] a poblar y a 24 en] de 28 cadaldia] cada dia
 39 [44r] [17r] 41 metall] metalls

usàvan, y que foren los primers que en Espanya los comensaren a tractar. Dels quals los cathalans ne feren gran burla, tenint per ignoscència demanar manteniments o qualsevol altra cosa de les necessàries per la vida humana per aquells tals diners que no se'n podían vestir, ni menjar, ni fer-ne ferramenta per a ninguna obra, figurant-se que, puix ningú podia tenir tot
50 lo necessari, que ere millor que las cosas, quant las cambiàvan, fossen útils als uns y als altres, de manera que-n restàs profit, axí a qui donava com al qui rebia. Per lo que passaren molts anys, encara que dits grechs los usaven entre ells, que los cathalans y altres espanyols que habitàvan y negociàvan entre ells no-ls prenían.

Y concorden los historiadors que de aquesta volta feren dits grechs assento en Cathalunya, poblant molts altres llocs, axí en Cathalunya com en França, los noms dels quals no-ls scriuen, més de que, dexant les conquestes de la mar, navegàvan
60 solament ab urchas y vaxells de càrrega per a provehir-se de las cosas que havían menester per a sos llocs y per a tractar en algunas mercaderias.

49 ningú] *afegeix* no 52 a (...) al] al (...) al 59 navegavan] navegant

44 *los (...) los*: El primer fa referència als grecs, el segon, als diners.

60 *urchas y vaxells de càrrega*: Les urques eren antigues embarcacions de càrrega d'origen holandès, de buc molt ample i de popa arrodonida; per tant, Viladamor separa amb una copulativa el que és el sinònim del mot, cosa que no passava a Ocampo (1553: f. LXXXXIIIv).

CAPÍTOL XI

DEL GRAN FOCH QUE·S POSÀ EN LOS MONTS PERINEOS, PROP DE
CAP DE CREUS, Y DE COM PER MAR VINGUÉ EN CATHALUNYA LO
CAPITÀ TARACO AB GRAN ARMADA DE EGIPTIANS Y DE NEGRES, AB
LO QUAL HAVENT GRANS ENCONTRES LOS CATHALANS, LO
DESBARATAREN I·L FEREN TORNAR A ENBARCAR, AB MOLT GRAN
PÈRDUA DE LA SUA GENT.

Stant ya en aquest temps, que era en lo any vuy-cents y vuytanta
// ans de la nativitat de nostre Señor y de mil tres-cents vuy-
10 tanta-y-tres après de la població de Espanya, la més terra de
Cathalunya, reparada de la sequedat y adversitat passadas y
molta part d'ella poblada, scriuen li sobrevingué de prompte
un desastre, lo qual, si axí com fonch particular fóra stat
general, fóra stat mayor de quants ne havia tingut Espanya.
Y fonc que, pasturant los pastors sos bestiar per los prats y

2 del gran B] dels gran (*corregint* grans) A 6-7 ab — gent] omet 9 [44v] [17v]; señor]
afegeix al marge any 880 ans de la nativitat de nostre señor A

2 del gran B] dels gran (*corregint* grans) A: Tot i que és evident que la lliçó de B
és la que té sentit (i la que va d'acord amb la *Taula dels capítols...* inicial), la disposició
d'A obliga a suposar que aquesta també fóra la triada pel copista d'aquest manuscrit.

valls dels monts Perineos, prop la punta del cap de Creus, o per voler cremar los prats per a que nasqués erba per als bestiar, o perquè tinguessen fret, o perquè haguessen menester foch, o per altres effectes, ensengueren alguns àrbres de dites
 20 montanyes. Lo qual inçendi cresqué en tal manera que durà molts dies, sens poder-lo may apagar, stenent-se per moltes lleguas de dites montanyes. Y era tant gran que feya càurer molts grans trossos de dites montanyes, llansant tant grans flamas y gropadas de foch que causàvan molt horrenda y spantable vista, en tant que y hagué pocas províncias en Espanya que no divisassen las flamas y no sentissen la calor que, a sobres de tant ensès foch, hi havia. Y no sols se cremaren los arbres y las pedras, però encara las venas dels metalls se foneren per totes parts, fent molt grans regueras de argent que
 30 corrian des de lo més alt de las montanyas fins a las valls més fondas.

Aserca del nom de dits monts Perineos y ha moltes opinions, perquè uns diuen que per causa de dit foch se nomenaren Perineos, perquè «pir» en lengua grega vol dir «foch», y «pireneos», «cosa ensesa»; altres scriuen que prengueren lo nom per ser montanyes molt altes y càurer en ells molts grans llamps y trons; y també alguns poetas hi ajusten que per lo que prop de dites montanyes morí una donzella que's deya Pirene, de la qual Hèrcules lo egipcià, passant per ahont ella
 40 tenia habitació, fonc molt enamorat, que per ço se nomenaren Perineos; finalment, en la chrònica del rey don Alonço se scriu que per haver tingut los espanyols en temps antich un rey nomenat Pirros [que], après de haver poblat // molts llochs en diverses parts, se retragué en dites montanyes, en las quals fent moltes poblacions residí fins que morí; y que encara que primer foren dites Çetúbals per memòria de Túbal, poblador primer

16 del] de 19 ensengueren] ensengu(ratllat eren)eren A 21 apagar] *afegeix ratllat* y A 27 enses] *omet* 29 molt] molts 35 prengueren] *prengue* 36 ells] *ellas* 43 [45r] [18r] 46 poblador primer] *primer poblador*

36 ells] *ellas*: Mantenim la lectura d'A perquè *ells* no concorda amb *montanyes* sinó amb el nom de les muntanyes, els Pirineus (vg. *monts*, 32). Cf. cap. VIII, 26.

[41 Alfonso-Ocampo f. VII]

de Espanya, que après, en memòria de dit rey Pirros, las nomenaren Perineos. Las quals opinions, per ser tantas y tant vàrias, deix a la voluntat del lector lo aderir-se a la que millor li aparrà.

Des de dit temps de l'inçendi fins en lo any set-cents y trenta-hu, encara que succehiren en diversas parts de Espanya moltes novedats a causa de la vinguda de certa gent estrangera nomenada los fenices, naturals de Àsia, que staven en la Sùria (los quals feren assento en Cadiz ab voluntat dels espanyols que allí staven), y també a causa dels çeltiberos (als quals no bastant-los las províncias que habitaven en Espanya en lo riu Ebro y en altres parts, per lo molt que sa generatió havia multiplicat, anaren a cercar novas terras per a habitar devers las parts occidentals, fundant moltes ciutats y pobles devers Portugal), totavia, per no ser cosas tocants a nostra història, no-n fas en la present més menció d'ellas.

Poch temps après de dit any set-cents y trenta-y-hu, scriuen los historiadors que vingueren en Espanya, en lo stret de Gibraltar, gran armada de gent egipciana, aportant per capità a Tàracó, natural de Etiòpia (de qui diu la Sagrada Scriptura que fonc rey de Egipte), y que aportava en sa companya gran multitut de hòmens negres, valents y molt pràtics en la guerra, destruhint y robant tot quant trobaven y podien pèndrer.

Aquestos, si bé des de dit stret de Gibraltar fins a la boca del

57 bastantlos] bastant(*interl.* los) A 59 anaren — terras] anavan a cercar novas terras anavan a cercar novas terras 62 la] lo; present] *afegeix ratllat* alguna A 70 des de] de; a la boca del] al

51-52 Oc. ll. II, cap. XII 52-62 Oc. ll. II, cap. VI, VII, VIII, X 63 Oc. ll. II, cap. XII 64-69 Oc. ll. II, cap. XIII 70-114 Oc. ll. II, cap. XIII

65-67 *aportant* — *Egipte*: Fruit d'una síntesi excessiva, Viladamor aporta aquí una versió diferent del que llegim a Ocampo; el castellà afirma, sobre els egipcians, que llur cap era anomenat «Taraco, a quien Estrabón con algunos otros coronistas llaman Teraco; la Sagrada Escritura dize Taraca» (Ocampo 1553: f. CÍv), però mai que els textos sagrats l'anomenin rei d'Egipte.

riu Ebro trobaren alguna resistència, fonch molt major la que des de allí avant se'ls offerí dels cathalans, y particularment de un valerós capità cathalà nomenat Teron. Lo qual, ab gran multitut de parents y amichs, tantost que hagué posat dit Tàraco sos vexells dins lo riu de Ebro y passat ab ells la gent a la altra part del riu, li hisqué a l'encontre y li matà molts dels seus negres, ab molt poca pèrdua de sa // gent. Y també per mar, ab alguns vaxells, procurà de molestar-lo, de manera que, si bé no éran bastants per a poder compatir ab los de

80 la flota contrària, totavia éran part per a que no-s desmandassen. Ab lo que fatigà y posà en tanta stretor a dit capità Tàraco y a sa gent que tingué per bé de recollir son camp a la marina, perquè la sua armada li fes spallas, fent son alojament en una montanyeta prop de la aygua, des de aont envià part de la sua armada a Cadiz per a portar al temple de Hèrcules las dècimas de las despullas de las presas y robos havia fet en Espanya, en les parts de la Andaluzia y altres fora de Cathalunya. Y al temps que la dita armada se'n tornava, esdevingué-li una tant gran tormenta en la platja descuberta, que molta part d'ella

90 donà al través y-s perdé, y la restant, posada a la mar, corregué a regions molt remotas. Y scriuen fou lo naufrage tal que no sols féu dany als vaxells que tornaven de Cadiz però encara a molts altres que estaven prop del riu de Ebro, y en tanta manera que restà casi tota la armada desfeta, en la qual consistint la mayor part de la potència, li fonc forçat renovar las istàncias en la montanyeta ahont tenia alojat son camp y de edificar-hi algunas casas y xosas per a residir en ellas fins que los vexells despargits se poguessen tornar a junctar, y, no venint, se'n poguessen fabricar altres de nou per a poder-se'n

72 des de] de 73 cathala] omet; nomenat] interl.; teron] terou A B 74 posat] pasat 76 mata B] malta A 77 [45v] [18v] 80 totavia] interl. A 83 armada] gent

73 teron] terou A B: Rebutgem la lectura d'A i B ja que l'esmentat *Terou* ha de ser el mateix que surt més endavant com a *Teron* (cap. XII, 5). Ha de tractar-se d'una nova extensió de les antiguitats de Sicília a Catalunya, car Teró es deia el tirà d'Agrigent que derrotà els cartaginesos a Hímera el 480 aC.

88 la dita armada se'n tornava, entenem, de Cadis (85).

88-90 la dita armada [...] donà al través: «topar, la nau, de costat contra les roques, de manera que naufraga o queda embarrancada» (DCVB X, 465).

97, 106 casas y xosas: El primer dels mots equival al castellà «caserías»; d'altra banda xosas, que no hem trobat documentat en català, sembla una adaptació directa per Viladamor del mot castellà «chozas» que fa servir Ocampo a la crònica (1553: f. CIII).

- 100 tornar a sa terra. Lo que dins poch's dias ho pogué efectuar
ab alguns dels vaxells que tornaren y ab altres que de nou ne
féu fer, faltant-li casi dos terços dels hòmens y vaxells que en
Cathalunya havia aportats. Dels quals vehent-se los cathalans
deslliures, se'n tornaren a sas terras, reparant com millor
pogueren lo dany que havían rebut, tornant-se'n en ses cases
los qui las tenien y los altres recollint-se en ditas casas y xosas
fetes per dits egiptians en dita montanyeta, fent-la a manera
de població; la qual, algú dels historiadors castellans certifiquen
110 fonc la ciutat de Tarragona, prenent lo apellido del nom de
dit capità Tàracó, afirmant-ho particularment Julià historiador,
parexent-li gran argument la // semblança del vocable per a que
dit capità Tàracó la principiàs (la qual opinió és molt contrària
a la que en lo principi de la present història he relatat, dient
fonch edificada per Túbal).

CAPÍTOL XII

LA ENTRADA PRIMERA QUE FEREN EN ESPANYA LOS CARTAGINIEOS,
Y LOS GRANS MONTONS DE ARGENT QUE-S DESCUBRIREN A LA FALDA
DELS MONTS PERINEOS, PROP DE CAP DE CREUS.

Passada la jornada del capità Teron, en lo any sis-cents sexanta-y-tres ans de la nativitat de nostre Señor y de mil y sis-cents après de la població de Espanya, scriuen que vingueren en Espanya certas gents affricanas, que après se nomenaren los carthaginiesos, del matex linatge de ahont procehían los feniçes de Tiro residents en Cadiz. Y que, regonexent y occupant
10 las illas de Espanya del mar Mediterrà, en la primera part que desenbarcaren y poblaren fonc en la de Ebuto, que vuy se diu Yvisa; y des de allí passaren a les ylles de Mallorca y Menorcha; y navegant après per la costa del mar Mediterrà se'n tornaren en Àfrica, ahont edificaren la gran ciutat de Cartago.

Des del qual any sis-cents y xexanta-y-tres fins al de sinch-cents scriuen los historiadors moltes guerras que y hagué en Espanya

6 señor] *afegeix al marge* any 663 ans de la nativitat de nostre señor A; sis cents] *corregint*
? A 13 ylles] *interl.* A] *omet* B 14 del] de la 16 cents] *afegeix al marge* any 500
ans de la nativitat de nostre señor A

5-7 Oc. ll. II, cap. XVII 7-10 Oc. ll. II, cap. XVI 10-13 Oc. ll. II, cap. XVII 13-
15 Oc. ll. II, cap. XIX; cf. id. cap. XXVI 16-17 Oc. ll. II, cap. XVII; Oc. ll. II, cap. XL

12 *Ebuto*: Ha de dir «Ebuso» (cf., de nou, Ocampo 1553: f. CVIII).

entre los espanyols andaluzos y los de Cadiz y sos fenizes, destruhint los andaluzos lo gran temple de Hèrcules que stava
 20 dins la ciutat de Cadiz. Y que per trobar-se dits fenices molt necessitats los fonc forçat enviar enbaxadors als cartaginiesos que residían en la gran ciutat de Cartago, per a que·ls afavorissen y ayudassen, y que per dita ocasió tornaren a Espanya y, havent-los posat dins la ciutat y fortaleza de Cadiz, hagueren molts rencontres ab dits andaluzos. En // los quals vehent dits fenises que no sols no·s portàvan ab la calor y ànimo qual convenia, però encara que ab cautela y manya anàvan posant divisió entre ells y los de Cadiz que en llur companya staven (apoderant-se també dels llochs més forts que en tota
 30 sa terra tenían ab gent de guarnisió, sots color de tenir en ells sos bastiments y armes), indignats per ço contra d'ells determinaren, quant més staven descuydats, de traure'ls de la fortaleza y de la ciutat, com de fet ho feren, matant-ne molts d'ells. Per lo que los cartaginiesos replegaren sa gent y la de sos confederats y amichs y posaren siti sobre la fortaleza mateixa, la qual prengueren y enderrocaren, y lo matex feren de las murallas de la ciutat. Del que resentint-se'n molt los andaluzos vehins mogueren guerra contra d'ells, y al temps que·s volían dar la batalla tractaren trevas, y, après, pau ab
 40 molt gran confederació, restant los de Cadiz y sa parcialitat subjectes del tot als cartaginiesos. De las quals guerras y cosas que en ellas passaren no·n fas més menció per no tocar en res als nostres cathalans, ni menys haguera feta aquesta si no fos stat necessari relatar la vinguda primera de dits cartaginiesos, per lo que de ells se ha de fer molta menció en nostra història.

25 rencontres] encontres; [46v] [19v] 26 la] lo 27 ab] *afegeix ratllat* la A 30 ab gent de guarnisio] *interl.* A; color B] calor A; de] *afegeix ratllat* ab gent quels guardaven A 39 apres] *afegeix ratllat* feren A 40 sa] *interl.* 42 non] no; mes] *omet* 30 color B] calor A: *Sots color de:* «amb l'excusa de, elegant que».

17-20 Oc. ll. II, cap. XXVIII 20-24 Oc. ll. II, cap. XXX 24-41 Oc. ll. II, cap. XXXIII-XXXV; cf. *id.* cap. XXXII-XXXIII, XXXVII-XXXIX

32-33 *determinaren* — *ciutat*: És a dir, «determinaren de treure'ls de la fortaleza i la ciutat en el moment que menys atents estaven».

En dit temps hi hagué en Espanya grans morts y fams per falta de plujas, y també hi hagué grans terremotos y temblors de la terra per tota la costa de la mar. Y foren tant spantosos que scriuen caygueren moltes cases y murallas de llochs, y molts
 50 rius corregueren per altres parts diverses de las que solían. Y que moltas montanyas molt altes se traspassaren de uns llochs en altres, obrint-se la terra per moltas parts, y particularment devers la mar, en tant que de algunas de las uberturas hisqueren novas fonts y rechs de betums may vists. Y que entre las grans uberturas causà gran admiratió una boca que s'obrí en la part dels monts Perineos, prop de cap de Creus, dins la qual boca se trobaren molts montons de argent, lo qual stava // allí cubert de terra des del temps que's cremaren dits monts Perineos; la
 60 qual terra, a causa de dits terremotos tant terribles y contínuos, se ere apartada, demostrant-se dits montons de argent descolorits, que quisvula los haguera tingut per altre gènere de metalls. Y que de dits metalls no fent-ne cas algú los cathalans, passant en aquesta ocasió per aquella costa galeazas de grechs marçellesos, vehent-los de lluny hisqueren a terra per a regonèxer què cosa era; y havent feta la prova, conexent era argent finíssim ne prengueren molt gran suma. Ab lo qual tornats a son poble de Marsella, comensaren a cambiar-lo ab las gents comarchanas ab diverses mercaderias de tant interès que foren causa de gran augment per a son poble y de ser
 70 stimats molt, no sols en llur província però encara en moltas d'altras, scrivint també los historiadors que la mina de dit argent era tant gran que moltas altras voltas hi tornaren dits marsellesos y se n'aportaren major quantitat.

46 dit] dits 53 en tant] e tant 54 betums B] betunis A; vists] vi(interl.s)ts A 57 [47r] [20r] 63 galeazas de] omet 64 vehentlos] afegeix ratllat montons A 65 la] omet 66 lo] la A B 67 comensaren] afegeix ratllat ? A 71 los] afegeix dits

54 betums B] betunis A: Suprimim la lectura que proposa A, tot i que es podria considerar preferible per *difficilior* (Betúlia és una ciutat egípcia, de fonts de gran anomenada; Jdt 6,11), perquè B coincideix amb Ocampo, d'on llegeix Viladamor en aquest passatge («Abriéronse grandes hendeduras por la tierra y por cerca de la marina, y en algunas dellas salieron nuevas fuentes y nuevos arroyos de betumes y muchas aguas nunca vistas»; Ocampo 1553: f. CXXXVII).

66 lo] la A B: Corregim segons el sentit (tot i que hi ha fluctuació entre el singular i el plural, es manté la forma masculina al llarg del text: 57 i s.). Aquí possiblement el femení s'explica per Ocampo (1553: f. CXXXVII-CXXXVIIv), que usa el mot «plata».

Del que tenint-ne notícia los de la senyoria de la gran Cartago per mercaders seus que comensaven per dita causa ha tenir contractacions ab dits marsellesos, enviaren encontinent correus a sos capitans y factors residents en la Andaluzia, increpant-los de la poca diligència que havían tinguda en no haver-se anticipat en una riqueza tant gran; del que se escusaren
 80 responnent-los havia succehit en terres molt llunys de la Andaluzia, de manera que·ls era estat impossible haver-ho pogut saber ans dels marsellesos, que eren comarchans.

Dits cartaginiesos, des de dit any cinch-cents fins al de tres-cents y trenta-y-sis, tingueren moltas altrs guerras, axí ab los de Cadiz y fenices y ab los mauritans (que staven fronterés del stret de Gibraltar) com també ab sos mallorquins, als quals conquistaren, fundant en ditas illas molts llochs per a la contractatió que en Espanya tenían. Y en dit temps començà la senyoria de Cartago a enviar dos cartaginiesos principals per a que lo hu residís en // la administració de las illas de
 90 Mallorca, Menorcha y Yvisa, y lo altre en la província de la Andaluzia. Des de ahont diversas voltas, ab ayuda de dits andaluzos y mallorquins, enviaren grans armadas a Sicília (que stava per la senyoria de Cartago) contra un tirà que s'era alçat nomenat Dionísio. Ab lo qual tingueren moltas guerras que duraren molts anys, y las matexas aprés continuaren en Espanya ab los andaluzos, matant dits andaluzos al capità Boodes, cartaginiès, que la senyoria de Cartago havia enviat per a sosegar-los. De totes les quals guerras fas tant curta relatió
 100 per no tocar a nostra història.

74 tenintne] tenint(*interl.* ne) A 84 sis] *afegeix al marge* any 336 ans de la nativitat de nostre señor A 88 y] *afegeix ratllat* que A 90 [47v] [20v]

74-82 Oc. ll. II, cap. XLI 83 Oc. ll. II, cap. XL 83-84 Oc. ll. III, cap. XXVII 84-86 Oc. ll. III, cap. II-III 86-88 Oc. ll. III, cap. IIII-VI 88-92 Oc. ll. III, cap. X 92-95 Oc. ll. III, cap. XV 95-97 Oc. ll. III, cap. XVI-XXIII 97-99 Oc. ll. III, cap. XXVI

CAPÍTOL XIII

DE LA VINGUDA QUE FEREN EN CATHALUNYA CERTS VEXELLS DE MARSELLESOS, DELS QUALS LOS UNS SE POBLAREN EN LA ILLA DE LA MEDA Y LOS ALTRES PASSAREN EN LA PART AONT VUY ÉS LO REGNE DE VALÈNCIA Y FUNDAREN LA CIUTAT DE DÉNIA.

A la derreria de l'any tres-cents y trenta-y-tres ans de la nativitat de nostre Señor y de mil vuy-cents trenta après de la població de Espanya, en la costa de Cathalunya, prop de la vila de Rosas, aparegueren vuyt vexells grans, fondos de càrrega, ab alguns
 10 altres de lleugers més petits, plens de hòmens, donas y mi-nyons en gran número. Los quals, encara que als habitants de dita vila de Rosas ab los àbits y pinturas los aparaguessen marcellesos per lo molt tracte que ab ells tenían, totavia se posaren en armes y hisqueren a la vora de la mar per a vedarlos la desenbarcació. Y lo matex feren los qui habitaven en un altre lloch a dos leguas de Rosas, lo nom del qual en aquell temps no scriuen com se deya, més de que après // se nomenà

7 señor] *afegeix al marge* any 333 ans de la nativitat de nostre señor A; trenta] *afegeix ratllat ? A* 15 un] *omet* 17 [48r] [21r]; nomena] digue

6-21 Oc. ll. III, cap. XXVIII

3-4 *illa de la Meda*: No es tracta de les illes Medes sinó de l'antiga illa que ocupava l'actual Sant Martí d'Empúries, que després s'uní a la terra. Els focs, primers pobladors grecs de l'illa, s'hi establiren per la seguretat que els oferia davant els indígenes que vivien en terra ferma.

Empúries per la rahó que abaix declararé. Per la qual alteració y bullisi que la gent amostrava a las voras de la mar, los dels
 20 vexells no gozaren desembarcar sinó que's retiraren devers una illeta petita, que vuy se diu la Meda, que stava prop de dit lloch de Empúries. Des de ahont, a l'altre dia següent, quatre de dits vexells grans ab part dels petits, alçadas las velas, se n'anaren devers ponent; y poch après, dels vaxells que eren restats, ab dos barques desarmades vingueren a terra alguns hòmens vells, ab rams de oliveres en les mans, dient-los de ahont eren y preguntant-los volguessen donar-los manteniments a barato del que aportàvan en sos vaxells, o sinó per diners, si'ls usàvan en aquella terra. Dels quals com entengueren ser marselesos,
 30 ne folgaren dits cathalans de Empúries que encara staven a la vora de la mar, axí per la molta notícia que d'ells tenían com per reputar-los per hòmens industriuosos, savis y molt consertats en sos víurers, y, sobretot, famosos enemichs dels cossaris que robaven per la mar, contra los quals sabían que en Marçella tenían galeras armadas y en sos temples y plaçes públiques penjades moltes àncoras, timons, banderas, gàbias y trossos de vexells dels que a la contínua los guanyaven. Y a bé que per haver-los vists venir tant paçíficament los parexia ne havían de estar segurs, totavia, a causa de la molta gent
 40 que aportàvan, stàvan reçelosos de algun engany, en lo qual perseveraren fins a tant que'ls declararen la causa de llur vinguda. Dient-los com la ciutat de Marsella, après de dos-cents anys de sa fundatió, trobant-se molt abundant de gent y de tots béns mundans, stant molt strets en dita ciutat, havent determinat de tràurer alguna gent d'ella los ne havían a ells trets y donats vuyt vaxells grans, plens de riquesas, per a que passasen en Espanya y poblassen alguns llochs en terra tant

19 las voras] la vora 33 consertats] *corregint* concertats A; sobretot] *corregint* sobretots
 35 en] *omet* 38 vists] *vi(interl. s)ts* A 39 ne havian] haverne

21-22 Oc. ll. III, cap. XXX 22-75 Oc. ll. III, cap. XXVIII

26 *ab rams de oliveres en les mans*: Els rams d'olivera són el senyal de la súplica; d'una banda certifica qui els branda com a civilitzat, i, de l'altra, garanteix que no ha de rebre cap mal d'algu civilitzat.

benaventurada, aont la memòria d'ells se perpetuàs ab semblant felicitat y bona fortuna qual los grechs, sos progenitors, la havían tinguda // quant vingueren a poblar Marsella. Y que de dits vexells los quatre segons havían vist eren passats avant, per ser xica la isleta per a tots, certificant-los que los qui eren restats tenían gran voluntat de fer sa habitació en ella si ells ne eren contents, per ser tots criats en los tractes de la mar, prometent de fer-los tant bon veýnat y servey que no se n'arrepentirían. De la qual pràtiga restaren dits cathalans molt satisfets y lliberament los otorgaren la possessió de dita illeta, offerint-los sa conversatió y amiatat, offerint-los tanbé la matexa los de Rosas, los quals acudiren ab ses barques y foren intérpretes entre los uns y los altres (per lo que sabían la lengua grega, preciant-se haver procehit de gent grega). La qual amiatat axí firmada, los vells se'n tornaren a la sua illeta ab las suas barchas, aont tantost pararen algunas tendas y feren cabanes a manera de cases. Y après, comensaren a discurrir ab sos vexells per totes aquellas comarchas, negociant lo que havían menester ab tanta affectió y voluntat de tota la gent ab qui tractaven que alcançàvan d'ells tot quant los demànavan, en lo que tenían tanta indústria que, si la dispositió de la terra los fóra stada bastant, hagueren fet en ella una molt principal població. Y ab tot que la terra era tant pocha que no s'i podían girar ni fabricar edificis grans ni cosa que desitjassen, ab tot axò ho perseveraren alguns anys, procurant de vèncer ab indústria totes les damunt dites difficultats, no obstant que, quant més ho treballaven, tant més crexían los inconvenients y faltàvan los aparells.

Los altres quatre vexells, que com està ya dit se n'eren anats devers ponent, se poblaren prop del riu de Xúcar, aont edificaren la vila de Dénia. Los quals tant quant milloràvan sa contractatió, axí per causa de la bona terra y abundant que tenían com per lo bon veýnat que los espanyols comarchans, y particularment los de Morvedre, los feyen, tant se disminuýan

50 [48v] [21v] 51 los] omet 55 prometent de ferlos] prometentlos de fer; y servey] omet 56 dits] los 58 tanbe] interl. A 61 procheit] afegeix ratllat tambe A 63 pararen] posaren 67 los] omet 69 molt] omet 72 de] omet 77 de] interl.

los que vivían // en la demunt dita illeta. De manera que moltes voltes determinaren de exir-se'n y anar-se'n en altres parts a sercar altra abitació, crehent que qualsevol altra, per mala que fos, los seria millor. Lo qual descontent sabent-ho los dits cathalans de Empúries, considerant la utilitat que de sa conversació rebían y com per ninguna via se podían allí conservar, los digueren que, dexada la illeta, se'n passasen al ferm de la terra, dins son lloch, que allí los darían habitació

90 en la part que més los agradàs. La qual offerta no sols acceptaren però encara la reputaren per singular benefici, fet y guiat per mans de sos déus, axí per lo siti tant convenient per a sos negocis y tractes de la mar com encara per lo que tenían molt çert que, usant bon tracte y modo, los guanyarían las voluntats per a tot lo que d'ells haguessen menester. Per lo que aquí matex, sens dilatió alguna, se'n passaren dins dit poble, dexant solitària la sua primera habitació de la illeta, la qual mudança feren sis anys après de sa vinguda en dita illeta. Los quals comensaren a millorar y augmentar molt lo poble

100 ab los tractes y mercaderias que sempre tenían y negociàvan, afavorint-los en tot los cathalans y mostrant-los tanta amor y voluntat quanta haguessen pogut trobar en llur terra natural. Y ab tot axò, reçelant-se dits marsellesos de la ferositat y bravura de dits cathalans (tement que si en algun temps los enujaven no-ls destruïssen y matassen), com a gent prudent procuraren de provehir-ho, negociant ab ells que-s repartís lo lloch per lo mitg ab una muralla per a dividir las abitacions dels uns y dels altres, com de fet, ab una muralla de pedra molt fort, la repartiren; de tal manera que tot lo que estava

110 devers la mar fos per a dits marsellesos, ab una porta vora de la mar per la qual poguessen rèbrer las mercaderias los venían

NOGUERA

82 [49r] [22r] 84 mala] dolenta 85 sabentho] sabent 89 darian] donarian 95 per a] per 99 millorar y] omet 107 muralla] *afégeix ratllat* de pedra molt fort; per a] per 110 fos] *corregint* fonc A

106-107 *lo lloch per lo*: En aquest punt acaba l'edició de Jaume Collell (Viladamor 1880).

per la mar y embarcar las que ells enviarían, y tot lo restant del lloch apartat de la mar restàs per a dits cathalans. La qual muralla fonc als uns y als altres molt profitosa, per lo que de totes parts staven guardats y murats, y particularment fonc de gran seguretat per als marsellesos, a causa que tenían sas mullers, fills y béns posats // en segur tostemps que axían de la terra per a sas mercaderias, moltes de las quals canviàvan ab dits cathalans, sos vehins, ab los fruyts y manteniments de la terra que ells cullían. Per lo que dit lloch anà molt crexent hi·s començà a nomenar Empòrion, que en grech significa «lloch de comers y firas aont se còmbran hi·s venen mercaderias», nomenant-lo també en altro nom Diòpolis, que significha «lloch de dos naçons», encara que lo de Enpòrion fonc lo més natural y més vertader y, corromput, lo vocable se nomena vuy Empúries. La dita vinguda de marsellesos la contradiu Tito Lívio, dient que no foren los que vingueren sinó grechs asiàtics, de la ciutat de Focca, mas Strabó y Julio diàcono affirman lo que tinch refferit, que són historiadors de gran auctoritat.

117 [49v] [22v]; tostemps] tots temps 123 en altro nom] omet 126 dita] afegeix ratllat vinguda A 128 focca] foca 129 refferit] dit

[127 Liv. XXXIV 9,1 128 Estr. III 4,8; Juli l'Africà cf. Oc. f. CLXXXVIIIv]

121-126 *Empòrion* — *Empúries*: *Empòrion* és el nom grec d'*Empúries* i significa el que diu Viladamor. *Diòpolis* ha de voler dir «dípolis», o sigui, que es compon de dues ciutats —la dels grecs i la dels autòctons—, i és un adjectiu, no un topònim, que Estrabó (III 4,8) usa per referir-se a *Empúries*. «Dyo» significa «dos», i aquest ha de ser l'origen del topònim *Diòpolis* que abans que Viladamor ja recollia Ocampo (1553: f. CLXXXIX). 128 *Focca*: «Focea» (cf. la font, Ocampo 1553: f. CLXXXIXv).

CAPÍTOL XIII

COM VINGUEREN EMBAXADORS DE MARSELLA EN EMPÚRIES, Y APRÉS EN MORVEDRE, A FER GRÀTIAS DEL BON ACULLIMENT HAVÍAN FET A SOS NATURALS, ALS QUALS TAMBÉ VISITAREN Y-LS DONAREN LEYS Y CONSTITUCIONS PER A VÍURER. Y LO QUE MÉS SUCCEHÍ EN ESPANYA FINS EN L'ANY DOS-CENTS SINQUANTA.

En l'any tres-cents y vint-y-sis ans de la nativitat de nostre Señor y mil vuy-cents trenta-y-set après de la població de Espanya, la república marselesa envià particulars enbaxadors per a fer gràties als de Empúries del bon aculliment havían fet als
 10 naturals seus, y generalment a tots los altres llochs, y per a que las matexas fessen als saguntins per los altres que eren anats a poblar en Dénia, y per a que après visitassen a sos naturals y regoneguessen la manera de govern que tenían, ab les altres coses pertanyents a sos assentos y abitacions.

Los quals // enbaxadors, arribats que foren en dit lloch de Empúries, feren sa enbaxada, y après als de Rosas y a molts

3 en] a 7 señor] *afegeix al marge* any 326 ans de la nativitat de nostre señor A 8
 trenta y set] *afegeix ratllat* ? A 11-12 per a que] *perque* 16 [50r] [23r]

altres llochs que abitaven per aquella costa. Y visitant los seus naturals, provehit que hagueren lo que·ls aparagué convenir per
20 al bon assento, los donaren leys y constitucions per a son govern conforme a las que en Marsella tenían, y per a la conservació d'ellas ordenaren quinze governadors: y que los tres de ells foçen més principals, ab poder absolut quant als negocis que comunament succehirían, y per als inportants y difíçils que s'haguessen de juncantar tots quinze; y que foçen nomenats timucos, que signifícan «persones venerables o que tenían auctoritat»; y que foçen càrrechs de vida per als quals no y nomenassen cathalans alguns, sinó aquells tant solament qui tindrían fills de donas marsellesas o que devallassen de casta
30 d'ells dins la tercera generació.

Per als sacrificis y manera de pregàries que havían de fer a sos ídols ordenaren se fessen a la usança de Grècia, y en los vestits, convits y manteniments hi posassen tatxes moderades ab penes als qui las excidissen.

Y lo matex feren en lo dels dots dels casaments, manant que ningun dot de persona, per richa o principal que fos, valgués més de cent monedes de or, ab sinch monedes més per als vestits y altres sinch per a les joyes.

També feren constitutió que ninguna dona casada ni donzella,
40 ni de qualsevol altra qualitat, en son poble begués vi. En lo que eren tant mirats que, qui·l bevia, demés de la pena gran de la ley, era tinguda per infame.

Y demés de assò, provehiren que·s fessen dos litteras públicas per a aportar los morts, ab una de les quals soterrassen los ciutadans richs y pobres y ab la altra los sclaus.

Ordenaren també que entre ells no s'í representassen farças ni comèdias, ni altres jochs semblants, parexent·los que, puix los tals per la mayor part representaven burlas y enganys o cosas

21 en] omet A 36 de] interl.; per — fos] per richa que fos o principal 41 demes]
a mes

26 *timucos*: «timoũkos» és, segons Estrabó (IV 1,5), el nom d'un magistrat a Massília; el terme vol dir el que Viladamor indica a continuació.

de amors o de luxúria, podían mòurer als qui·ls oýan y venían
 50 a mirar per a tractar // après de veres lo que aquells tractaven
 fictament.

Y també vedaren rigurosament que ningú, sots color de religió
 o semblant de sanctedat o de devoçió, mendicàs ni demanàs
 manteniments per lo poble, sinó que tots treballassen y s'o
 procurassen fora de tot viçi, engany y galloferia.

Y que si los sclaus, après que sos amos los havían donat libertat,
 rehexían desagraÿts o fèyan alguna cosa que no·ls contentàs,
 que sos amos los poguessen tornar a son cativeri una y dos
 y tres voltes, fins a la quarta, parexent·los que sobre tantes
 60 voltes era més culpa de l'amo que maldat del sclau.

Provehiren també que en sos depòsits públichs se guardàs çerta
 confectió de metzinas per a dar·la als qui de sa voluntat se
 volían matar, ab que primer, devant dels governadors,
 manifestassen las causas legítimas que·ls movían a matar·se;
 les quals havían de ser: o per malaltía larga, o dolor, o tristezza
 demasiada, o pobresa, o demasiat víurer, o temor de càurer
 en algun gran desastre o perill. Demés de la qual manera de
 mort ab metzinas ne provehiren altra per als malfactors, que
 era un gran coltell ab què·ls degollàvan, tenint també molts
 70 altres instruments de penes y càstichs més lleugers per als altres
 delictes de menys calitat.

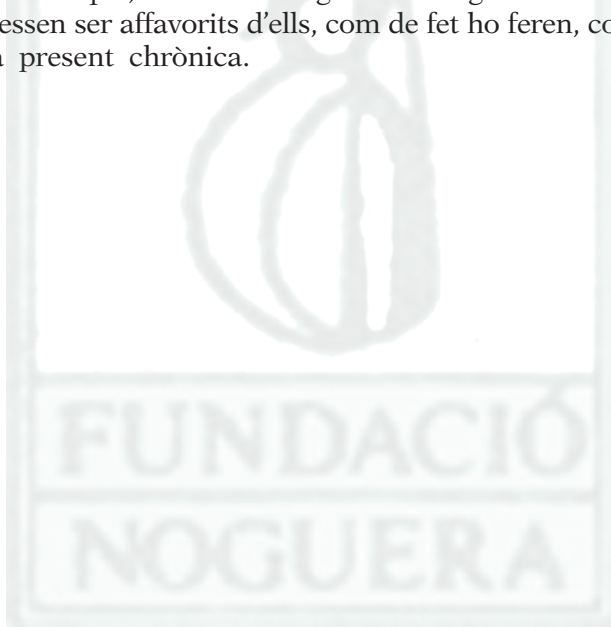
Ordenaren també que los strangers que vindrían al lloch per
 alguns negocis no entrassen ab armes, de qualsevol calitat que
 fossen, y per a dit effecte provehiren se tingués en las portas
 del lloch personas qui las prenguessen y guardassen y, a l'exir,
 las tornassen.

Las quals constitucions dadas que las hagueren, se partiren ab
 sos vexells devers la ciutat de Sagunto, per lo que era stada
 la principal que havia ajudat y afavorit a la població de Dénia,
 80 y·ls feren las matexas gràcies. Y de allí passaren a visitar los

50 [50v] [23v] 54 manteniments] omet 55 fora B] forta A; viçi] afegeix y 56 los]
 corregint sos A 65 tristezza] tristicia 74 tingues] tinguessen 79 y afavorit] omet
 80 las matexas gracies] la matexa gracia

de Dénia, aont, après de haver sacrificat en lo temple de Diana molts moltons y vaques conforme a sas çerimònias, los donaren la matexa manera de govern, leys y constitutions que havían donat als de Empúries.

90 Y tornant-se'n, // firmaren lligas perpètuas ab los de Sagunto, que era ciutat molt principal, ab poder bastant que de sa república aportàvan. Los quals saguntins, per lo que havían entès lo quant ajudava la fortuna als cartaginesos, aparaxent-los gent molt cobdiciosa, per dita causa may havían volgut tenir contractació ab ells. Y per ço folgaren molt en tèndrer, de dits enbaxadors de Marsella, las noves que ls donaren del gran poder que los romans tenían en Itàlia, y de las victòrias que contra dits cartaginiesos havían tingudes, y de la perfectió que tenían en les cosas de la guerra, y de la veritat y integritat ab què mantenían la amistat de sos amichs aontsevulla que ls tinguessen, ab intent que, si los cartaginesos volguessen molestar-los, poguessen ser affavorits d'ells, com de fet ho feren, com se veurà en la present chrònica.

85 [51r] [24r] 88 cartaginesos] *corregint* cartaginiesos A 94 integritat] integra 95 la amistat] les amistats 96 si] ontsevulla que 97 dells] *afegeix ratllat* dits

88 cartaginesos] *corregint* cartaginiesos A: A partir d'aquest moment, tal i com ja havia passat abans (cap. III, 58), A corregeix sistemàticament, a excepció d'algun oblit puntual, el mot «cartaginiès» i els seus derivats per «cartaginès», i B reporta gairebé sempre «cartaginès»; per la nostra banda, no tornarem a registrar la incidència.

CAPÍTOL XV

COM LOS MALLORQUINS SE REBEL·LAREN CONTRA LOS CARTAGINESOS HI·N MATAREN MOLTS DELS QUI ABITÀVAN EN LA ILLA, AONT APRÉS PER A REDUHIR·LOS ENVIÀ LA SENYORIA DE CARTAGO AL GRAN CAPITÀ HAMÍLCAR BÀRCINO, LO QUAL SCRIUEN FUNDÀ LA CIUTAT DE BARCELONA.

Los mallorquins que habitàvan en los llochs y també los salvatges que anaven ab molta braveza per la illa, tots nuus, armats ab sos mandrons y çarrons plens de pedres, moguts per
 10 los mals tractes que·ls feyen los factors dels cartaginesos, en l'any dos-cents y cinquanta ans de la nativitat de nostre Senyor y mil nou-çents sexanta-y-hu après de la població de Espanya, se rebel·laren contra d'ells, hi·n mataren molts y·ls destruhiren y cremaren totes les cases y instàncies ahont habitaven. De manera que·ls fonc forçat retraure's, los demés d'ells, a sos

3 dels qui] dels que 4 reduhirlos] recullirlos 11 senyor] *afegeix al marge* any 250 de la nativitat de nostre señor A

7-52 Oc. ll. IV, cap. IIII

14 *instàncies*: Vulgarisme per «estàncies».

vexells, restant-ne solament alguns pochs en los pobles grans, en los quals, ab fosos // y reparos que feren, procuraren no·ls poguessen danyar fins a tant que haguessen socors de la senyoria de Cartago. La qual, encontinent que rebé lo avís,
 20 parexent-li molt danyós per als intents que en Espanya tenían, provehiren a un cavaller nomenat Hamílcar, del llinatge dels Bàrcinos (lo qual en aquell temps era lo més principal de Cartago), per a que, ab vexells y ab la gent necessària, ho remediàs. Del qual Hamílcar Bàrcino scriuen fonc lo qui edificà la ciutat de Barcelona, com en son lloch se veurà. Aquest, arribat que fonc en Mallorca, no sols tornà a reconciliar dits mallorquins ab la senyoria cartaginiesa, ab molta pau y concòrdia, però encara travà molt gran confederació y amistat
 30 ab los cathalans y ab los demás espanyols de la terra ferma y fronterés de la dita illa. Per lo que venint après en Espanya, se casà ab una senyora espanyola, molt gentil y richa de parents, sens scríurer los historiadors de quina terra y de quin linatge era. Lo qual capità, après que hagué stat en Espanya alguns mesos fent moltes festes y regozijos, volent-se'n tornar a Mallorca li prengueren a sa muller en la mar, prop de una illa deserta nomenada Trícada, dolors de part, ahont desembarcà y parí un fill que·l nomenaren Anníbal; lo qual, per ser nat en terra de la jurisdicció de Espanya y ser la mara espanyola, alguns historiadors l'an comptat entre los hòmens senyalats de
 40 Espanya. També scriuen que, a causa que los espanyols que ab dita senyora passaven en Mallorca portaven en cistellas conills per a que se'n criassen en aquella terra, per a las cassas y deportes, per regozijo del part los dexaren en dita illa; y que multiplicaren en tanta manera que per dita causa la nomenaren Conillera, de la qual après ne tragueren alguns per a aportar-

17 quals] reals; [51v] [24v] 26 a] omet 30 y] omet 31 senyora] omet 36 deserta]
 de sa terra 42 que sen] ques 43 per] interl.

31 *richa de parents*: És a dir, «d'una família rica».

34, 43 *regozijo/s*: Castellanisme per «alegria» que el DCVB (IX, 301) documenta per primera vegada a finals del segle XVII; Viladamor l'usa, aquí, probablement influït per Ocampo (1553: f. CCXIIIv-CCXIII), i ho torna a fer més endavant per proximitat a Morales (cf., per exemple, Viladamor, cap. XXVIII, 36, amb Morales 1577: f. 24).

42 *cassas*: «caceres.»

los a Mallorca; y que multiplicaren en tant gran número que, ab lo temps, feren molt gran dany en aquella illa, causant-los molt gran maravella que, havent-ne també aportat en la illa de Yvisa, aquí matex fugían y saltàvan en la mar, stimant més
 50 morir en la mar offegats que restar en dita illa; de manera que, per esta contrària naturaleza, per // molts anys no s'i criàran, tenint totes las illas circunvehines increhible multitut de ells.

Dit capità Hamílcar, après de haver guanyat gran reputatió ab dita reductió y reconciliació dels mallorquins, lo féu la senyoria cartaginesa capità general de totes llurs flotes y vexells, y l'enviaren ab gran armada en Sicília a la guerra que allí tenían ab los romans. Aont desembarcà y féu moltes proezez y, après de molts rencontres, vingué a fer concòrdia ab dits romans.

Ab la qual los prometé de dexar libre y desembargat tot lo que
 60 posseýan los cartaginesos en Sicília; y que no travarián més pendèntias contra Hieron, rey de Sarausa, ni ab altres alguns de la lliga romana; y que lo matex haguessen de guardar los romans als cartaginesos y a tots llurs confederats; y que de allí en avant restassen los cartaginesos y romans confederats, contribuhint dits cartaginesos, per a ajuda dels gastos que dits romans havían fets, en tres mil y dos-cents pesos grossos de argent (que·ls nomenaven talents enbòrichs), que, conforme a la valor de l'argent del nostre temps, scriuen muntàvan més de un milió y sinch-cents mília ducats. Ab les quals conditions
 70 çessant las guerras, se'n tornà dit capità Hamílcar Bàrcino a la gran ciutat de Cartago, ahont los soldats vells que havían aportat de Sicília, a causa de no pagar-los son sou, convocant

48 tambe] *afegeix* tambe; aportat] portats 51 [52r] [25r] 52 totes B] tots A 56 tenian] tenia 60 travarian] traurien

53-57 Oc. ll. IV, cap. V 57-71 Oc. ll. IV, cap. VI 71-83 Oc. ll. IV, cap. VII

47 *aquella illa*: En referència a la de Mallorca.

61 *Sarausa*: «Siracusa.»

67 *enbòrichs*: Ha de dir «euboics», d'Eubea (veg. també la font de Viladamor, Ocampo 1553: f. CCXVI). La lectura dels dos testimonis s'explica per una *lectio faciliior* segons la qual el testimoni conservat s'hauria creat per similitud, potser, amb «empòrics» (d'Empúries).

71-72 *soldats vells* — *de Sicília*: No és que els soldats siguin vells sinó que es tracta, com afirma Ocampo (1553: f. CCXVI), de soldats «del ejército viejo siciliano».

molta gent que·ls ayudàs ab apellido que volían reffrenar la supèrbia gran que los de la senyoria de Cartago tenían, se rebel·laren. Y fonc tanta la gent que se·ls ajustà que scriuen passàvan de xexanta mil hòmens, contra los quals li fonc forçat a dit capità Hamílcar tenir batalla. En la qual los vencé, usant après ab ells de molt gran misericòrdia, perdonant-los casi a tots sinó ad alguns principals que havían mogut lo motí, per lo que cobrà nom de Gran Hamílcar.

També scriuen que en dit temps hi hagué gran rebel·lió en Serdenya, ahont mataren a tots los cartaginesos que en dita illa staven hi·s confederaren ab los romans.

81 tambe] *afegeix ratllat* sc A

73 *apellido*: «clamor, crida.»

CAPÍTOL XVI

COM LO CAPITÀ HAMÍLCAR BÀRCINO VINGUÉ // PER MAR FINS AL RIU DE EBRO, Y DESENBARCANT EN ELL ENTRÀ PER CATHALUNYA Y FUNDÀ CARTAGO LA VELLA; Y SE'N TORNÀ EN LA ANDALUZIA, DES DE AHONT AB NOU EXÈRCIT TORNÀ EN CATHALUNYA Y FUNDÀ LA CIUTAT BÀRCINO.

Acabat que hagué dit gran capità Hamílcar Bàrcino las cosas de dit mottí dels soldats, que fou en l'any dos-cents y trenta-y-sis ans de la nativitat de nostre Senyor y mil nou-cents vint-y-set
 10 aprés de la població de Espanya, ab algunas galeras navegà per la costa de Espanya devers llevant, regonexent y visitant los pobles d'ella, confirmant ab ells las amistats y confederations que al temps que stava en Mallorca havia fetas. Aprés se n'entrà per la boca del riu de Ebro y, pujant per ell tant quant pogué, desembarcà ab tota la sua gent per a regonèxer, tractar y sentir la condició y costum dels que habitàvan vora de aquella ribera; la qual conversatió y tracte, quant més la procurava tant més se descubria ferotja y terrible, anant tots armats y posats

2 [52v] [25v] 8 fou] *corregint* fonc A 9 senyor] *afegeix al marge* any 236 ans de la nativitat de nostre señor A 9-10 vint y set] *afegeix ratllat* ? A 16 que] qui 18 se descubria] li aparexia

20 en bàndols y qüestions los uns ab los altres, y molt arriscats
 per lo exerciçi contínuo que tenían de las armas. Per lo que
 encara que per una part tenia desconfiança de poder-los aman-
 sar (per no ser gent cobdiciosa de riquesas y que no tenían
 ús de diners ni dels altres interessos humans, sinó sols de la
 venjança de sos enemichs), per altra part la molta divisió y
 grans qüestions que entre ells tenían li parexia li darían entra-
 da per a poder-los fer qualsevol dany, endemés no tenint po-
 bles fortificats y ser ells de conditió rústichs y tant discre-
 pants en conditió quant ho eren en sos noms, nomenant-se los
 uns laetans, altres ilarcaons, altres açetans, altres ilergets,
 30 altres cositans y altres, més apartats dels rius, vehins dels monts
 Perineos, // auzetans y ceretans, nacions totas, encara que pe-
 titas, ferossíssimas y de gran perill. Per lo que stant molt pensa-
 tiu sobre lo modo que tindria ab tanta diversitat de gent per
 a confederar-los, vehent-se apartat del riu Ebro y posat dins
 terra més del que volguera, y considerant com no podia escusar
 lo rompiment ab ells y que, començat, seria molt treballós de
 proseguir-lo, no tenint més aparell del que trobava en la pro-
 víncia, determinà, en lo principi de l'any següent de dos-cents
 y trenta-y-cinch, edifficar un poble dins ditas gents. En lo que
 40 posà tal diligència, axí en obrir los fonaments y cavar los valls
 y alçar baluarts al derredor, a semblança de murallas, com en
 edifficar cases y xosas aont poguessen habitar, que dins lo dit
 any aparagué la població ordenada y feta, y molt ben fortificada
 de totas parts. La qual nomenà Cartago affricana, y après se
 digué Cartago la Vella per causa de la Nova que s'edificà après
 a la marina, nomenada vuy Cartagena.

Sobre lo lloch ahont fonc edifficada dita Cartago la Vella y ha
 moltes opinions, prenent alguns és la que vuy se nomena
 Tortosa, dient que la mudança del nom la feren après romans;
 50 altres, que fonc edificada en la comarcha de Tortosa, junct a

21 tenia desconfiança] desconfiava 29-31 altres açetans — ceretans] y ab altres noms
 ya dits dalt en altre capítol 31 [53r] [26r] 33-34 per a] per 35 no] omet 49 apres]
 afegeix los 50 edificada] omet

29-31 altres açetans — ceretans] y ab altres noms ya dits dalt en altre capítol: B remet
 directament al cap. VIII, on apareix part d'aquesta seqüència de noms.

un lloch que-s diu vuy lo Perelló, ahont se veuen encara vuy edificis cayguts de població antiga; altres, que fonc en un lloch que està vuy en Aragó, nomenat Cantavieja, scituat prop de las montanyas y ports de Tortosa. De la qual població scriuen los historiadors que si lo Gran Amílcar fundador stiguera més temps en ella, bastara ab la fortaleza de son sciti y ab lo bon recapte que y tenia de subjugar tots los cathalans comarchans.

També scriuen que los espanyols çeltiberos, vehins de dita Car-
tago la Vella, desijant tenir amistat y conexensa ab lo dit Gran
60 Hamílcar li enviaren enbaxadors y donatius, certificant-lo que,
quant los hagués menester o-ls demanàs, pendrían son sou y
folgarían de affavorir-lo y seguir sos exèrcits.

Lo qual dit capità Hamílcar Bàrcino, tantost com hagué acabat
la obra, li fonc forçat tornar-se'n en Andaluzia, ahont // stigué
fins en l'any dos-cents y trenta-y-tres replegant gran exèrcit de
andaluzos y de altres espanyols confederats, y entre ells bon
número de celtiberos, ben encavalcats, y de mauritans fronterés
del stret de Gibraltar, fent un número, ab los seus cartaginesos,
de sexanta mil combatents per terra y de vint mil per la mar.
70 Ab lo qual exèrcit caminà devers llevant, a la volta de ahont
vuy cauen los regnes de Múrcia y València, ab tanta puxança
que tots los pobles que trobava per lo camí subjugava, prenent
los uns a pura força, ab molts grans danys d'ells, y altres pre-
nent-los a partit. Del que atemorizats, molts dels pobles
vehins acudían a l'exèrcit ab vituallas y presents per a guanyar-
li la amor y voluntat. Y quan fou arribat al riu de Ebro, féu
molts grans festas per lo casament de una filla sua que casà
ab un cavaller cartaginès, parent seu, nomenat Hasdrúbal. Las
quals havent acabadas, començà a tractar amistat ab las gents
80 que vivían fora de Espanya, a l'altra part dels monts Perineos,
nomenats galosbracats, nomenant-se també franchs y après
francesos, per haver-se junctats ab los alemanys que eren
vinguts a conquistar-los la terra, nomenats també franchs. Ab

51 encara vuy] vuy encara 55 historiadors] auctors 57 tots] tot 64 [53v] [26v]
75 per a] per 76 la] *afegeix* bona

63-76 Oc. ll. IV, cap. X 76-78 Oc. ll. IV, cap. XI 79-87 Oc. ll. IV, cap. XII

81 *galosbracats*: Per a la fórmula «gal·lobracats» («gal·lo» + «bràcars»), com *galosçetas* («gal·lo» + «celtes»), veg. *supra*, cap. VIII, 59.

los quals parexent-li que quant més prop s'i acostaria tant més prest concluyria las amistats, determinà per terra acostar-se a la falda dels monts Perineos, y que son gendre per mar, ab la armada, regonegués y asseguràs aquellas mars. De qui scriuen los historiadors que, tantost com fons entrat en la regió dels cathalans cositans, se detingué lo exèrcit en ella alguns
90 dies, sens declarar la causa; sols scríuan que, passat que hagué lo riu de Llobregat y entrat en la província dels laletans, trobà en ells grandíssima contradicció, en tant que, havent caminat sols quatre llegües, en un riu que-s nomenava Betulo y vuy Besòs, li hisqueren moltes companyas de cathalans nomenats betulons, molt ben armats, no sols determinats de defendre-li lo pas però encara fer-lo tornar atràs y traure'l de sa comarcha; ab los quals tingué molts grans rencontres.
// Y encara que dits cathalans no tenían capità general que-ls instruhís del que havían de fer, totavia tenían entre ells hòmens
100 de linatges principals, parents de dits betulons, que-ls servían com a capitans, y de cadaldia los ne venían més que milloràvan molt llur resistència, en tant que donaven a la contínua infinits assalts a sos enemichs, matant-los molts soldats y cavalls, posant-los foch en las instàncias y prenent-ne molts d'ells, sens poder-ho dit capità Hamílcar remediar. Y finalment, era tanta llur sollicitut quanta may dit capità Hamílcar hagués trobada en gent molt exercitada y guerrera, no podent créurer, si no u hagués vist, que gent que no tenían capitans ni disciplina militar, ni altra primor en las armas de la que acostumaven
110 tenir entre si quant, confusament y mal ordenats, batallaven los uns ab los altres sobre sos bàndols y qüestions particulars, li poguessen fer lo dany que li feyen.
Per lo que coneguda per dit capità Hamílcar la molta difficultat y perill que li podia venir si porfiava de pasar més avant, y

98 [54r] [27r] 99 instruhis B] instruhis A 101 cadaldia] cada dia 102 que] quels 105 capita] omet 106 quanta] quant 107 podent] afegeix ratllat ho A 108 tenian] tenia 109 de la] del

que quant més se detenia tant més crexia la gent en favor dels betulons, y que tota la província se movia per a venir-los també ajudar, determinà de retirar son exèrcit dos lleguas atràs, prop de la vora de la mar, ahont tantost hi arribà també son gendre lo capità Hasdrúbal ab la armada, la qual procurà de recullir
 120 en part segura. Y axí, ab la gent de terra, en l'any dos-cents y trenta començà a edificar una ciutat, tant magnífica quant pogué, per a poder-se reparar en ella y, des de allí, paçificar la montanya que vuy se nomena Montjuich. Y après que tingué número de casas y figura de població ordenada li posà nom Bàrcino, conforme a l'apellido de son linatge. Sobre la qual fundació no tinch que dir-ne més assí, puix copiosament ho trobaran relatat en lo libre a part de la descriptió de Cathalunya.

116 tambe] *afegeix* a 122 per a] per

113-127 Oc. ll. IV, cap. XIII

126-127 *puix* — *Cathalunya*: Sobre l'existència d'aquest llibre quart, geogràfic, de la *Història* de Viladamor, veg. les p. 126-129 de l'estudi introductori.

CAPÍTOL XVII

DE COM LOS CATHALANS BETULONS PROCURÀVAN DE IMPEDIR LA FÀBRICA DE LA NOVA CIUTAT BÀRCINO, // DE AHONT HAVENT-SE'N DE ANAR LO CAPITÀ HAMÍLCAR BÀRCINO, DEXÀ A SON FILL ANNÍBAL PER A CONSERVAR-LA Y GUARDAR-LA. AL QUAL CAPITÀ HAMÍLCAR APRÉS, EN LO CAMÍ, LOS CATHALANS BETULONS LO MATAREN.

Crexia tostemps la ciutat Bàrcino, no sols per son bon assento de la mar y de terra però encara per la contínua residència de son fundador, que stigué en ella mentres durà sa fundació,
 10 prop de dos anys (que era en lo any dos-cents vint-y-vuyt ans de la nativitat de nostre Señor y de mil nou-cents trenta-y-sinch après de la població de Espanya). En lo qual temps, los betulons fronterers y los altres enemichs comarchans may çessàvan de venir y posar destorps en la fàbrica, donant-los assalts a la contínua y pelegant ab los edificadors y ab la demás gent de l'exèrcit. Y encara que molts dies feyen grans danys de morts y robos, posant també foch ahont trobaven lo aparell, totavia dit capità Hamílcar se mantenia sempre tant apercebit que

2 procuravan] procuraren 3 [54v] [27v] 10 en lo any] *omet* 11 senyor] *afegeix al marge* any 228 ans de la nativitat de nostre señor A 17 totavia] *afegeix lo*

7-78 Oc. ll. IV, cap. XV

17 *robo* és un castellanisme, documentat d'antic (DCVB IX 515).

20 tostemps pogué continuar la obra y solicitar la amistat y concòrdia dels francessos, enviant-los enbaxadors per la mar ab galeras armadas, confiant que si·ls podia pasar en Espanya contra dits cathalans, ells per una part y ell per altra, los apretarían de tal modo que·ls podria subjugar.

Demés de aquestas causas ne considerava altrás de inportants per a perseverar y residir en la dita ciutat nova, que eren: que la vila de Empúries se li era declarada per enemiga y lo matex havia fet la de Rosas y sos confederats, als quals afavoria la ciutat de Marsella, en aquell temps molt principal y confederada ab los romans; y que, encara que havia dextat atràs alguns llochs
30 dels cathalans confederats y pacífichs, ab tot axò molts d'ells havían pres las armas en favor de dits betulons, als quals // pensava des de dita ciutat poder tornar a reconciliar; y també perquè des de dita ciutat tenia més a la mà los negocis de Serdenya y Sicília, sobre los quals tostemps tenia tractes secrets, sentint molt que la senyoria cartaginesa tingués perdut dos províncias tant principals, tenint confiança de poder-las cobrar si la vida li durava; y ultimadament, que los tractes de la amistat ab los francessos se anàvan de cadaldia augmentant de persones principals, parexent-li que si·s detenia algun temps
40 en dita ciutat ningú dels francesos vehins restaria fora de sa confederatió. Y a bé que totas aquestas consideracions lo feyen molt de veres perseverar en la residèntia y fortificatió de dita nova ciutat, Bàrcino, totavia, per lo que succehiren en Andaluzia certas differèntias entre los de Cadiz y los andaluzos sobre los térmens de llurs terres (en las quals los andaluzos, ab ajuda dels cartaginesos que residían en guarnisió per los llochs de aquella província, los havían destruhit y talat tota la campanya de llur terra, del que resentint-se'n molt los de Cadiz los eren exits a l'encontre y·ls havían desbaratat y vençut,

NOGUERA

19 tostemps] tots temps 23 podria] porien 25 que eren] omet 31 [55r] [28r]
32 tornar a] omet 34 tostemps] omet 38 anavan] anava A B; cadaldia] cada
dia 44 y] afegeix ratllat ab A 45 las] los 47 havian] havia A B; talat] tallat
48 que] corregint qual A

48 campanya: Llegim «camp» com equivalent a «campiña» (cf. Ocampo 1553: f. CCXXVIv); el mot és usat amb profusió per Viladamor.

- 50 havent dita victòria causat molta mudança en los llochs circumvehins y stada causa de que molts d'ells haguessen pres las armas, matant de cadaldia quants cartaginesos trobaven, axí mercaders com gent de guerra, publicant libertat y blasphemant de la subjectió que tants anys havia que regonexían a Cartago), per dita causa, tantost que entengué dits moviments, considerant lo quant convenia atallar-los ans que s'ensenguessen més, despatchà ab molta brevedat la armada de la mar ab son gendre Hasdrúbal, havent-la crescuda de vaxells y gent per a que, si fos necessari, pogués exir en terra y entretingués los negocis
- 60 y, si fos possible, los aplacàs; y tras de dita armada partí ell ab tot son exèrcit per terra. Y perquè la nova ciutat de Bàrcino y la terra vehina no restàs desprovehida nomenà capitans, ab gent sufficient per a conservar-la y per a continuar la pacificació dels cathalans, dextant per capità general a son fill Anníbal, jove de denou anys o poch manco. Lo qual, après de ésser-se'n anat son pare, // entengué en regonèxer la terra y visitar los llochs y gents del derredor de dita ciutat, Bàrcino, en los quals, o per grat o per força, procurava de entrar. Y en special féu tot lo dany que pogué als de Empúries, sos enemichs,
- 70 en tant que dins poch temps los guanyà una montanya molt fort sobre la marina, des de la qual los feya molts de mals, anomenada lo Mont de Júpiter, en los vertents de la qual, a la part de ponent, se alçavan unas rochas molt altas, las unas sobre las altrás, a manera de scalons, que, per dita rahó y de las guardas y atalayas que dit Anníbal hi tenia, las nomenàvan las escalas de Anníbal, que són las que vuy stan [...], y no són

50 havent dita victoria] havent (*interl.* dita) victoria (*corregint* la qual victoria havent) A 51 stada] *corregint* era stada A; haguessen pres] prenguesen 53 com] *afegeix ratllat* de A 55 causa] *corregint* ...? que A; moviments] *afegeix ratllat* lo dit capita hamilcar A 56 convenia] convenia lo; que] *afegeix* no 60 aplacas y] *afegeix ratllat* que A] *afegeix ratllat* de que B 65 o] *omet* 66 [55v] [28v] 71 des de B] de A 76 (...)] *espai en blanc expuntuat* A B

76 (...)] *espai en blanc expuntuat* A B: Viladamor pretenia completar les dades sobre la polèmica, que recull d'Ocampo i que provenia de Pomponi Mela, de les tres muntanyes de nom Mont Jovis. Ocampo no li proporciona tota la informació, car no indica el nom actual de la muntanya, i és per aquesta raó que el barceloní deixa un espai en blanc, que respecten els dos manuscrits. La solució ens l'ofereix el copista de B, Pujades, a la seva *Corònica*: «Ha de ser lo que està superior y continuu a la Escala, al qual vuy anomenam Montgó» (Pujades 1609: f. 51v).

las costas de Garraff ni la montanya de Montjuich que alguns han pretès.

- Entretant que aquestas cosas succehiren, lo capità Hamílcar
 80 havia ja passat lo riu de Ebro algun tant amunt de Tortosa, havent-se apartat de la mar tot lo que li era stat possible per allunyar-se de la província dels laletans y betulons, sos enemichs, y dels altres principals afavoridors seus. Los quals, ab tot axò, lo anaven perseguint, acometent-lo sempre, axí per los costats com per la retraguarda, sens dar-li temps de reposar. Y no contents de assò, anaven commovent los pobles de las altrás províncias dient-los se n'aportave molts robos, y de la nova ciutat, Bàrcino, que dexava feta per a destruyr y subjugar tot lo restant de la terra fins als monts Perineos. Ab las quals
 90 novás commovían de manera a tots los qui las entenían, que acudían molts, y tants que, no obstant que no tenían capità algú qui-ls governàs y regís, moltas voltas li rompían son exèrcit hi-l posaven en tant gran apreto que, si no fóra tant expert capità, li hagueren destruhit del tot lo camp. Ab lo qual treball caminà molts dies fins que-s reparà en un poble nomenat Castro Alto, que era de espanyols edetans que residían en Aragó y fronterejaven ab los térmens dels cathalans ylarchaons; ahont aparaxent a dits espanyols edetans y als altres commoguts per dits cathalans betulons que-ls tenían en part que-ls podrían ferir
 100 a sa voluntat, determinaren dar la batalla. // Y considerant la destreza y esforços de dit capità Hamílcar y quant pràtiche era en la guerra, vehent posava a punt sa gent per a desbaratar-la, junctaren gran número de bous y toros y-ls juñyren ab carros carregats de çofre, pega, resina y teya, encarats devers sos enemichs, en los quals, ans de arribar a les mans, posaren foch. Per lo que, y per les moltes agullades que pegaren als bous,

90 commovian] *corregint* commovia A 94 del] *omet* 100 determinaren] *afegeix* de; [56r] [29r] 102 per a] per 103 juñyren] junyren A] juñiren B 104 devers] *afegeix* de 106 pegaren] pegaven

79-132 Oc. ll. IV, cap. XVI

95-96 *Castro Alto*: Hauria de dir «Castro Albo» (Castrum Album), antiga ciutat documentada per Livi (XXIV 41,3) a la costa meridional del País Valencià, que s'ha confós amb la també il·localitzada ciutat d'Akrá Leuké, a Alacant. El barceloní reporta la mateixa llicó que la seva font, Ocampo (1553: f. CCXXVIIv), que és, d'altra banda, la mateixa que recullen els contemporanis (veg., entre altres, Beuter 1998: p. 109 i Pujades 1609: f. 52).

arremeteren ab increyble fúria devers lo exèrcit cartaginès, rompent los squadrons y gent de a cavall ab tant gran força y braveza que no dexaven home ab home, ni bastaven diligèncias dels capitans, ni reparos, ni deffensas algunas per a que no·ls desconcertassen a tots, restant molts d'ells de las rodas cruxits y altres cremats, de la multitud dels carros que·s trastornaven sobre los cayguts. Lo qual dany desijant dit capità Hamílcar remediar, retirà son exèrcit devers la part de llevant que queya a la frontera del riu de Ebro, ahont tantost li hisqueren a l'encontre los cathalans betulons (sos primers contraris y per causa dels quals havia tingut lo dany sobre·dit) mostrant-se-li molt ganosos de venir a les mans ab ell. Lo que per bé que u recusàs no pogué destorbar, a causa que, encontinent, ab grans crits arremeteren contra son exèrcit y aquí matex lo romperen, matant-ne molts d'ells ab molt gran crueltat. En la qual destructió y mortaldat, mostrant-se dit capità Hamílcar molt valerós y esforçat, donà ànimo als seus per a que·ls poguessen resistir per bon spay, fins a tant que·l mataren.

Sobre lo lloch ahont fonc aquesta jornada y mort, encara que y ha varias opinions entre los auctors, totavia la més certa és que fonc en la regió dels espanyols edetans, los quals vivían dins Aragó, entre lo riu Xalou y lo de Ebro, los térmens dels quals, qui·ls volrrà llegir en particular, lija lo capítol setsè del llibre quart de Florián de Ocampo, que allí los trobaran especificats.

114 de] del 129 dins] *afegeix* de

[131 Oc. f. CCXXIX]

110 *reparo* és un castellanisme, documentat d'antic (DCVB IX 617).

113 *trastornaven*: En el sentit de «capgirar» (DCVB X, 459).

129 *Xalou*: «Xalon», és a dir, el riu Jalón (cf. Ocampo 1553: f. CCXXIX).

CAPÍTOL XVIII

DE COM HASDRÚBAL, SABUDA LA MORT DEL CAPITÀ HAMÍLCAR, PRES QUE HAGUÉ UNA VILA DELS ESPANYOLS // FOÇENSES FÉU PAU AB ELLS Y EDIFICÀ APRÉS LA CIUTAT DE CARTAGENA, PER LO QUE LOS ROMANS FEREN LIGA AB LOS DE EMPÚRIES Y MORVEDRE.

En lo matex propri temps que succehí la mort del capità Hamílcar, son gendre Hasdrúbal havia desembarcat en Andaluzia ab molts espanyols que se li eren ajuntats. Y encara que sabé la mort de son sogre, no per axò dexà de assitiar per mar y
 10 per terra una vila dels foçenses (la qual no scriuen com se nomenava, més de que stava fundada a la entrada de la part de llevant de la província de la Andaluzia), la qual era stada causa dels moviments sobredits. Y perquè durant dit siti entengué que los cathalans, aquí matex que saberen la mort del capità Hamílcar, se eren rebel·lats contra los cartaginesos que staven en guarda de la ciutat Bàrcino, considerant que son cunyat Anníbal no era part per a poder-los confederar, li scrigué se'n vingués ab la gent que allí tenia. Ab la qual y ab la que

3 [56v] [29v] 6 del] *afegeix* del 17-18 *scrigue* sen B] *scriguessen* A

6-10 Oc. ll. IV, cap. XVII 10-12 Oc. ll. IV, cap. XV; íd. ll. II, cap. XXVI 12-29 Oc. ll. IV, cap. XVII

20 scapà de la batalla de Hamílcar, que de cadaldia li n'arribava molta de nafrada y maltractada, començà a strènyer a dits asitiats. De manera que, donant-los molts combats ab diversos enginys, derrocant-los les muralles y matant-los molta gent, entrà en la terra hi féu passar casi a cultell tots los que y trobà, axí hòmens com dones y minyons, exçpto alguns pochs que y restaren, los quals féu sclaus. Y encontinent féu asolar la vila ab foc, sens dexas en ella casa en peu sinó algun senyal del lloch ahont era estada fundada. Y après tractà pau ab los espanyols circumvehins, a la qual vingueren de molt bona gana atemoritzats de la crueltat li havían vist usar ab los altres.

30 Y fet assò, en lo any següent de dos-cents y vint-y-set, per lo que la senyoria de Cartago lo havia nomenat per capità general en lloch de son sogre, tornà a renovar totes les amistats y ligas que // tenían los cartaginesos firmadas ab los espanyols.

Y après, en l'any de dos-cents y vint-y-sinch ans de la nativitat de nostre Señor, començà edificar la ciutat de Cartagena.

En lo principi de la qual fundació, tenint relatió los romans lo quant les coses dels cartaginesos anaven augmentant en Espanya per la bona indústria del capità Hasdrúbal, procuraren de cercar algun modo ab què u poguessen atallar. Y per ço despacharen sos enbaxadors als de la ciutat de Marsella, sots color que temían que los françesos los volían mòurer guerra en Itàlia, y que, per tant, los enviàvan per a requerir-los per al tal menester, com a ciutat de llur liga y ab la qual mantenían amistat verdadera, molt antiga; y també per a que los ajudassen a tractar amistat ab los de Empúries, que en aquell temps era ciutat molt principal. Los quals enbaxadors, arribats que foren a Marcella y explicat que hagueren llur enbaxada, se'ls offeriren dits marsellesos a ajudar-los molt de veres, y particularment en lo de Empúries, anant-hi en companya d'ells ha tractar-ho.

19 cadaldia] cada dia 20 de] *interl.* A 22 derrocantlos] derrocant 25 los] als
26 en ella casa] casa en ella; algun senyal] alguns senyals 30 set] *afegeix al marge* any
227 ans de la nativitat de nostre señor A 33 [57r] [30r] 35 començà] *afegeix a*
47 a] en 48 a] *omet*

30-33 Oc. ll. IV, cap. XVIII 34-35 Oc. ll. IV, cap. XIX 36-54 Oc. ll. IV, cap. XX

23 *féu passar* — *trobà*: És a dir, «féu passar a coltell gairebé tots els enemics que trobà».

50 Ahont arribats que foren, ab la bona intercensió dels mars-
sellesos hagué effecte llur embaxada. Hi-s concertà la lliga y
confederació ab molta voluntat de tots, la qual firmaren
y juraren ab las cerimònias que los romans acostumaven, en la
forma següent. Ço és, que hisqueren dits enbaxadors romans
ab los qui governaven la vila de Empúries al temple de
sos ídols, ahont feren sacrificis y pregàries conforme a llurs
devocions. Las quals acabadas, se acostà prop de l'altar un
sacerdot romà, la dignitat del qual nomenàvan los romans
«ferial», instruhida solament per a confirmar amistats o per
60 a tractar guerras o desafius contra qualsevol altra gent, segons
ho fan vuy los reys de armes entre los reys de nostre temps.
Lo qual sacerdot, feta que hagué molt humil reverència als ídols,
girant-se als enbaxadors romans los digué:

— Companys meus y mensatgers faels y sancts de la
república romana, ¿manau-me que yo confirme la lliga y
confederació que haveu feta entre la nostra república leal
y // la gent emporitana?

Al que responent-li «Sí que u manam», leshores los digué:

— Donchs donau-me las manadas de la erba sancta de la
70 berbena sens ninguna brutesa.

La qual, per tenir-la ya aparellada, le y donaren encontinent,
junctament ab un porcell viu mijanser; lo qual porsell, posat
que l'hagué sobre l'altar y la erba berbena sobre las aras de
dit altar, los digué:

— ¿Féu-me vosaltres mensager leal del nostre senat y poble
romà?

Y responent-li que u feyen vertaderament, sens engany de ells
ni de son poble romà, y que com a tal sos déus lo convertissen

50 intercensio] intencio 61 ho] omet 67 [57v] [30v] 69 la] omet 75 mensager
leal] mensajers leals; nostre senat] senat nostra

54-108 Oc. ll. IV, cap. XXII

59 *ferial*: Llegim «fetial» (Liv. I 34,7). A remarcar que: 1) la font de Viladamor en aquest passatge transmet «feçial» (Ocampo 1553: f. CCXXXVIv); 2) la lectura dels dos testimonis sembla *facilior* respecte de la d'Ocampo i és possible que sigui d'autor.

80 en bé, dit assó, aquí matex llegiren en alta veu los capítols de la lliga y consert. Los quals acabats de llegir, encontinent dit sacerdot féu la pregària següent:

— ¡Oÿu-me déu Júpiter gran! ¡Oÿu-me també vosaltres los emporitans! Axí com los principis, medis y fins de tots aquestos conserts se han tractat y dits sens engany ni maldat, y com a tals al present són entesos, axí bé may ma república romana serà la primera que·ls contradirà ni exirà d'ells, y, si per cas ho fes, ab traïció y mal engany, rompent-los sens consentiment de tots, en aquell dia tu, déu Júpiter, ferescas al poble romà axí com yo feriré lo cap de aquest porçell, y tant més fort lo
90 ferescas tu quant més vals y pots.

Y en la hora matexa ab una pedra donà sobre lo cap de dit porçell, rompent-le-y per moltes parts. Y tornant al rahonament, prenent la pedra en la mà, digué:

— Si yo, purament y sens traïció y mal engany, tinch acabada la serimònia de aquest jurament, spergèscan los déus immortals prosperitat sobre totas mas cosas. Y si al contrari ho he fet, los plàcia que, salvant los demás y restant tots deslliures en sas pròpias terras, casas, temples y sepulturas, peresca yo sol, axí com caurà la pedra de aquest sacrifici de mà mia.

100 La qual dexà encontinent càurer en terra, ab lo que se acabà dit jurament. Lo qual casi de la matexa manera juraren los emporitans, en poder de altre sacerdot llur per los déus que ells reverenciàvan, obligant-se lo guardarian ab sensera fidelitat. //

Y ab dites cerimònies tingueren llur liga per tant ferma y segura que ninguna cosa tenían per més consagrada ni divina, ni de que major peccat cometessen que trencar-la. Des de ahont se n'anaren dits embaxadors romans a la ciutat de Morvedre, ab

87 rompentlos] rompentlas A B 89 ferire] *corregint* ? A] feresch B 95 spergescan] *afegeix ratllat* ? A 104 [58r] [31r] 105 llur — segura] per tant ferma la llur lliga y per segura

87 rompentlos] rompentlas A B: L'antecedent del pronom ha de ser els *conserts* (84) i, per tant, s'hauria d'imposar la forma masculina. També podria ser que l'error fos de Viladamor, potser per analogia amb la font del passatge, Ocampo (1553: f. CCXXXVIv).

109-119 Oc. ll. IV, cap. XXI

los quals feren també lliga y confederació, firmant y jurant-la
 110 ab las matexes serimònies. Y scriuen dits historiadors que
 també la feren ab los de Dénia, encara que no u scriuen ab
 affirmació.

Acabadas de firmar totes les damunt dites ligas, tenint notícia
 d'elles lo capità Hasdrúbal, per a que no·l poguessen tenir per
 descuydat si d'elles se'n seguien algunes novedats, regonegué
 totes les sues banderas y les forní de gent, donant-ne avís
 a tots sos parents, los Bàrcinos, en Cartago, demanant-los
 que en tota manera desocupassen a son cunyat Anníbal y le y
 enviassen. Sobre la qual vinguda hi hagué gran divisió,
 120 contradint-la molt un cavaller nomenat Anon entre lo linatge
 dels Edos, contrari als Bàrcinos, donant moltes rahons, les
 quals no bastaren per a que la part dels Bàrcinos, com a major,
 no prevalgués. Per lo que encontinent tornà en Espanya dit
 Anníbal ab gran contento.

115 sen] *omet* 116 donantne] donant

119-124 Oc. ll. IV, cap. XVII

CAPÍTOL XVIII

DE COM LOS ROMANS DE NOU TORNAREN A CONFIRMAR LA LLIGA ANTIGA AB HASDRÚBAL, CAPITÀ GENERAL DELS CARTAGINESOS, AL QUAL MATÀ UN ESPANYOL ÇELTÍBERO.

Estant les coses en aquest ser, en l'any dos-cents vint-y-quatre ans de la nativitat de nostre Señor y mil nou-cents trenta-y-nou après de la població de Espanya, fent los romans moltes diligènties per a sentir lo intent del dit capità Hasdrúbal y sabent los molt grans apercebiments que feya, parexent-los no
 10 era temps de noves qüestions // pus las que aleshores se'ls aparellaven ab los françessos los sobraven (havent ya dits francessos passats los monts Alpes ab intent de destruhir a Roma), determinaren de aplacar-los amorosament. Y per a dit effecte li enviaren sos enbaxadors, per a que de llur part lo visitassen y declarassen lo gran pler que la república romana havia sentit de sa prosperitat y bons successos, y lo quant desitjava renovar ab ell las amistats y concòrdias que los anys passats havían firmat en Sicília per mà del gran capità Hamílcar, son sogre, pregant-lo també que, per haver feta nova

6 señor] *afegeix al marge* any 224 ans de la nativitat de nostre señor A 9 parexentlos]
afegeix que 10 temps] temp; [58v] [31v] 13 de] *omet*

20 lliga ab alguns pobles espanyols, habitants entre los monts
 Perineos y lo riu de Ebro, tingués a bé de no passar dit riu
 devers dits monts, puix en les altres províncies espanyoles li
 restava molt gran spay per a exempliar y augmentar sa potència;
 y que lo matex li pregaven per la ciutat de Sagunto, encara que
 caygués fora de dits límits, per haver firmat també ab ella la
 matexa lliga, per lo que altrament seria forçat a la república
 romana tornar per sos amichs y confederats contra los qui·ls
 volguessen agraviar. Lo qual rahonament en acabar-lo de
 fer dits embaxadors, si bé conegué la cautela de què volían usar
 30 per a començar en Espanya novas qüestions, per tenir pesar
 de veure·ls tan apoderats, totavía, parexent-li que quant més
 allargaria la discòrdia se podria més arraygar entre los
 espanyols, y també considerant que per leshores no li convenia
 cercar enemichs, faltant-li encara per a confederar molta gent
 (la qual de cadaldia anava procurant y consertant), per dits
 respectes determinà de otorgar-los lo que li demanàvan. Y axí,
 [e]ls respongué que·s contentava de fer-la, puix era cosa justa
 y convenient per a la tranquil·litat y quietut de tots. La qual,
 encontinent los uns y los altres fermaren y juraren ab las
 40 matexas cerimònias que era firmada la de Empúrias, y,
 despedits dits embaxadors, molt satisfets y contents se'n
 tornaren a Roma. //

Lo any vinent de dos-cents y vint-y-tres se publicà per la costa
 de Cathalunya y de tot lo restant de Espanya una batalla molt
 gran que los romans havían tingut en Llobardia ab los
 francesos, y com los havían vençuts, havent-se trobat en dita
 batalla molt gran número de gent de cada part, affirmant que
 la dels romans era stada set-cents mília infants y més de
 vuytanta mil de cavall, y que havían mort dels francesos més
 50 de quaranta mil, y deu mil presos. Y que si bé la victòria era

23 *exempliar*] *expiar* 29 *cautela*] *causa* 34 *sercar*] *afegeix ratllat* ? A; per a] per
 41 *contents*] *afegeix ratllat* y A 42 [59r] [32r] 49 *de*] *de a*

43-82 Oc. ll. IV, cap. XXIII

23 *exempliar*: Entenem no «*exempliar*» (DCVB V, 653) sinó «*eixampliar*» (DCVB IV, 657).
 49-50 *havían mort* — y *deu mil presos*: És a dir, «dels francesos en moriren quaranta
 mil i deu mil més foren presos».

stada tant gran, ab tot axò eren restats en Itàlia molt gran número de dits francesos spargits per la terra, per lo que los romans havien de tenir ses terres ab bona guarnisió y provehir-las del necessari per la bona custòdia. La qual nova scriu Políbio fonc causa per a què los cartaginesos millorassen en Espanya molt sos negocis, tenint ab molta quietut sos exèrcits per alojaments, ocupant-los en diverses festes y exercicis militars per a que no stiguessen ociosos y-s trobassen a punt per a quant fossen menester; edificant també dit capità Hasdrúbal moltes

60 torras en las montanyas més altas y per la costa de la mar, posant las unas a la vista de las altras per a que, quant convingués, puguessen, ab senyals de dia de fum y de nit de foch, dar los avisos per tota la terra. En lo qual ser perseverà dit capità Hasdrúbal fins a tant que, per algunes differències que tingué ab un cavaller espanyol, molt rich y de molt principal linatge, nomenat Tago, confederat seu, lo féu matar y posar en un pal alt per a que tothom lo vés, ab aquella mort tant deshonorra. Y no scriuen los historiadors si fonc per sas culpas

70 y càstich de delictes comesos o per altra causa. La qual mort tant ignominiosa sentint-la molt un criat seu de la casta dels celtiberos espanyols que se l'havia criat des de minyó, en una festa que dit capità Hasdrúbal era exit per a fer sos sacrificis, se meté molt furiós per lo mitx de la gent fins arribar ahont era dit capità Hasdrúbal, al qual, donant-li de punyaladas, lo dexà aquí matex mort, sens haver-le-y pogut impedir la gent que allí-s trobava, // fent tant poch cars del que havia fet que, no sols no fugí ni mostrà alteratió alguna però encara, aprés que fonc pres, tormentant-lo ab molts terribles torments per a que digués per quin respecte ho havia fet, quant més lo

80 trosejaven tant més se reya dels atormentadors, mostrant pler y contentament puix moria per haver venjat la mort de son amo.

55 per a que] porque 63 ser] fet 65 y] o 70 casta] costa 73 fins] *afegeix* a 76 [59v] [32v]

70 casta] costa: Tot i que *B* també podria tenir sentit, veg. Ocampo (1553: f. CCXXXVIIIv): «de la casta y linaje de los españoles célticos o galos.»

[54 Pol. II 22,6]

CAPÍTOL XX

COM PER MORT DEL CAPITÀ HASDRÚBAL FONC ELEGIT ANNÍBAL EN LO MATEX CÀRRECH. LO QUAL, APRÉS D'ÉSSER-SE CASAT EN ESPANYA, POSÀ SITI SOBRE LA CIUTAT DE MORVEDRE Y LA PRENGUÉ, PER LO QUE LOS ROMANS ENVIAREN SOS ENBAXADORS A LA GRAN CARTAGO A DESAFIAR-LOS, AB ORDE QUE A LA TORNADA VISITASSEN LOS LLOCHS DE LLURS CONFEDERATS.

Publicant-se la mort de dit capità Hasdrúbal, que fonc en l'any
 dos-cents y vint ans de la nativitat de nostre Señor y de mil
 10 nou-cents quaranta-tres après de la població de Espanya, lo
 exèrcit cartaginès alçà per llur capità general a Anníbal, son
 cunyat, ab molt gran conformitat no sols de tots los cartaginesos
 però encara de tots los espanyols, llurs confederats, per lo que-ls
 amostrava molta affectió, tenint ab ells molta conversació y
 comunicant-los sos designes y secrets, movent-lo en assò ser
 de linatge espanyol per part de sa mare y ser nat y criat en
 Espanya. Per lo que, y per mostrar-los més sa voluntat y per
 a que-l tinguessen per vertader espanyol, se casà ab una senyora

8 de] del 9 señor] *afegeix al marge* any 220 ans de la nativitat de nostre señor A 10
 quaranta tres] *interl.* A 17-18 per a quel] perquel

8-9 Oc. ll. IV, cap. XXIII 10-24 Oc. ll. IV, cap. XXIII; cf. *íd.*, ll. II, cap. XXVI; *íd.*,
 cap. XXXI

20 espanyola molt enparentada y noble, nomenada Himilce, de la ciutat de Castulon en Andaluzia, devallant del linatge de Melico, cavaller molt principal en dita província, los predecessors del qual havien fundada dita ciutat de Castulon, de la qual encara vuy se troben alguns vestigis // a tres llegües de la ciutat de Baesa.

També scriuen com, en temps de dit capità Anníbal, per diligència sua se trobaren en Espanya moltes mines de argent y de altres metalls, trahent d'ellas moltes riquesas per a poder mantenir sos exèrcits, ab los quals conquistà moltes terres en la regió de Toledo (de las quals no-n fas mentiô alguna per
30 no tocar a nostra història); en lo que dit capità Anníbal se ocupà fins a la fi de l'any dos-cents y devuyt, que posà siti sobre la ciutat de Sagunto, dita vuy Morvedre, rompent per dita causa la lliga que ab los romans, valedors y amichs de dits saguntins, tenia. Aquest siti durà vuyt mesos, dins lo qual temps scriuen los historiadors molts rencontres y altres coses que passaren, les quals, qui particularment las voldrà saber, las trobarà en lo libre quart, capítol trenta-quatre, de Florián de Ocampo, y ahont scriu que a cap de dits vuyt mesos de siti,
40 y matà tots los hòmens, dones y minyons que y trobà dins, destruhint, cremant y desolant-la del tot, y que, havent acabada dita destrucció, se'n tornà ab son exèrcit a Cartagena.

La qual pèrdia en lo punct que los romans la saberén, aquí matex enviaren sinch enbaxadors als governadors de la senyoria de Cartago, per saber d'ells si era stada feta per manament llur y ab orde que, si u confessassen, los desafiassen y-ls declarassen per enemichs capitals y trencadors de juraments y ligas antigas

21 molt] *afegeix* noble y 23 [60r] [33r] 25 capita] *omet* 37 trenta] *afegeix* y

25-28 Oc. ll. IV, cap. XXV 28-29 Oc. ll. IV, cap. XXVI; íd., cap. XXVIII 31-32 Oc. ll. IV, cap. XXVIII 32-34 Oc. ll. IV, cap. XXIX-XXXIII 34-42 Oc. ll. IV, cap. XXXIV (38 Oc. f. CCXLIII-CCLIV; cf. també ll. IV, cap. XXV-XXXI) 43-72 Oc. ll. IV, cap. XXXVII

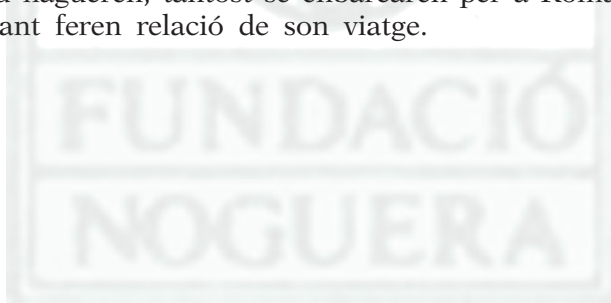
29-30 *de las quals* — *història*: Per a la relació dels fets d'Hanníbal a Toledo veg. Ocampo, ll. IV, cap. XXVI i XXVIII (1553: f. CCXLI-CCXLIV i CCXLIIv-CCXLIIIv).

que entre ells hi havia. Los quals enbaxadors, arribats que foren en dita senyoria de Cartago, los explicaren sa enbaxada. A la
 50 qual los respongueren que per orde y manament llur era stada feta, per tenir als de Morvedre per enemichs llurs; y que per ço los romans no tenían per a què pretèndrer ser stat contra la lliga que lo capità Hasdrúbal ab ells havia firmada, pus may la senyoria de Cartago la havia confirmada; y que per dit respecte dexassen de fer-los més menció de Morvedre ni dels habitants en lo riu de Ebro, que, si tenían gana de renovar las passions antigues, acabassen de publicar sas malas intentions y desitxs. A las quals paraulas // ans de respòndrer dits enbaxadors cosa alguna, lo hu d'ells, plegant la falda de sa
 60 vestidura, los digué que no havia per a què posar en disputa de paraulas cosa alguna de llurs amistats antigues, puix, havent ells destrohit los més principals amichs que en Espanya tenían, tota cauthela havia de cessar; y que axí, dintre aquella falda tenían la pau y la guerra, que eligissen qual de las dos los havían de dexar. Al que responnent-li ab gran avalot que dexàs la que volgués, que aquella dàvan per triada, leshores, sacudint-se dit embaxador romà la falda per defora, los digué que ls dexava la guerra. Al que li replicaren que de molt bona gana la prenían. Y fet assò se n'anaren dits enbaxadors, y los de la senyoria de
 70 Cartago ne avisaren a llur capità Anníbal per a que posàs en orde sas banderas y aparellàs lo que li aparegués ser necessari per la guerra.

Y dits enbaxadors romans, per tenir tal manament de la república, no se'n tornaren per son camí dret, ans donaren la volta devers Espanya, axí per a sentir la voluntat que trobarien en los espanyols com també per a treballar de aportar a sa parcialitat quants pobles poguessen o, almanco, fer-los enemichs de la parcialitat cartaginesa. Y per dit effecte los primers llochs

55 ferlos] fer 56 de] omet; ebro] afegeix y; gana] ganas 58 [60v] [33v] 64 havian] havia

80 ahont scriuen que desembarcaren foren en la ribera de Ebro,
 sens especificar los noms (sols scriu Tito Lívio que foren molt
 ben rebuts, per lo que·ls despleya lo tracte dels cartaginesos
 y lo poder que tenían, y particularment la crueltat que havían
 usada ab los de Morvedre). Des de ahont passaren a la terra
 dels espanyols volcos, sens explicar los historiadors en quina
 regió habitaven; en los quals no trobaren amistat alguna, ans
 bé foren causa que altres llochs fessen lo matex, increpant-los
 del descuyt havían tingut en no haver socorregut als de
 Morvedre, y que, per dita causa, stimaven més la confederatió
 dels cartaginesos que la llur, manant-los que encontinent se
 90 n'anassen de llur província si no volían posar sas personas en
 perill. Y per ço, encontinent se n'anaren als cathalans pertusos,
 que staven en la província dels monts Perineos, en los térmens
 dels // cathalans rausilions, los quals los offeriren tota amistat
 y bona confederació. Des de ahont anaren a la terra de Proensa y
 Lenguadoch, nomenada en aquell temps la Gàl·lia narbonesa,
 y, pregant als habitants en ella que no donassen pas als
 cartaginesos, si per cars volguessen passar en Itàlia, se burlaren
 de llur demanda responent-los que no farían res, puix no era
 sinó voler ells llançar de sas terras las guerras y perills y posar-
 100 los en las suas. Ab la qual ruhin resposta se partiren
 encontinent devers Marsella, ahont foren rebuts ab molta
 alegria y foren avisats com los naturals de tota aquella marina
 stàvan sobornats ab donatius per lo capità Anníbal. Y entès
 que u hagueren, tantost se enbarcaren per a Roma, ahont en
 arribant feren relació de son viatge.

87 descuyt] *afegeix* que 88 que] *omet* 93 [61r] [34r] 98 que no] que non 99 posarlos] posarlas

[80 Liv. *NH* XXI 19,6-11]

CAPÍTOL XXI

COM LO CAPITÀ ANNÍBAL, AB GRAN EXÈRCIT PER TERRA, PASSÀ EN ITÀLIA CONTRA LOS ROMANS, Y LO QUE LI SUCCEHÍ AB LOS CATHALANS PASSANT PER LLURS PROVÍNCIAS.

Lo capità Anníbal, tantost com fonc avisat de la senyoria de Cartago del que ab los enbaxadors romans havia passat, considerant que dits romans no dexarían de intentar guerra contra d'ell en Espanya, y que per ço era millor que ell anàs a moure'ls-la en sa terra mateixa, per a dit effecte, en lo principi
 10 de l'any dos-cents y setze ans de la nativitat de nostre Señor y mil nou-cents quaranta-set après de la població de Espanya, juntà molt gran exèrcit, axí de cartaginesos com de espanyols confederats; als quals, ab cauthelas enganyosas, los féu donar rehenes de personas principals, enviant aquelles ab guarda de un capità seu nomenat Bostar, home de molta confiança, a la fortaleza de Morvedre (que ya la havia feta reparar), per assegurar-se d'ells quant hisqués de Espanya.

Ab tot lo qual exèrcit hisqué de Cartagena a la volta de Itàlia, aportant en ell pasats de noranta mil infants y dotze mil de

6 havia] havian 9 mateixa] *afegeix* y 10 señor] *afegeix al marge* any 216 ans de la nativitat de nostre señor A 11 quaranta set] *interl.* A 13 als quals] *afegeix* als quals; los] *interl.* A 14 aquelles] aquells 19-20 de cavall] de a cavall

20 cavall, com lo matex Anníbal ho certifica // en unas lletres de la madalla de Lavínió que féu sculpir, y també u confirma Políbio en lo tercer libre de sa història y Tito Lívio per lo matex. Y caminant per terra ab molt consert y puxança, en pochs dias arribà al riu de Ebro. En las riberas del qual tenint alojat son exèrcit ans que no-l passàs de la altra part del riu, scriuen molts historiadors que en somnis se li representà un jove molt bell que li digué era guia dels déus immortals per a posar-lo en Itàlia, que, per tant, lo seguís, tenint molt compte en no mirar a part alguna per qualçevol cosa que sentís; de la qual visió
30 restant dit Anníbal spantat, sentint gran remor detràs de si, sens poder-se retenir girà lo cap per a vèurer què era; y véu una grandíssima serp fent cruels destrosos en quants arbres hi havia per ahont passava, aportant de sobre de si una gran pluja de llamps, trons y de calamarça; a la qual demanant-li què terribilitat y senyal era aquell, li respongué significar los danys que havían de venir en Itàlia, y que, ab tot axò, seguís lo començat, sens declarar-li més sinó que dexàs als fats obrar en sos secrets cuberts.

Del qual bon prodigi stant-ne molt alegre, pasà lo riu de Ebro
40 per tres parts. Y començà a caminar per Cathalunya devers los monts Perineos, despachant enbaxadors ab presents als principals cavallers francesos de la Proensa per a que no-s mudassen del que li havían offert, de dexar-li pasar son exèrcit sens algun estorp, movent-lo en assò vèurer que, quant més se volia acostar devers los monts Perineos, tant més trobava los passos gastats y los cathalans rebel·lats, y molt més los pobles de la marina, los quals stàvan tots apercebuts y posats en armas. Y particularment los de la vila de Blanda, que vuy se nomena Blanes, en la qual residia un cavaller cathalà
50 nomenat Telongo Bachio, molt afectat a la part dels romans,

20 [61v] [34v] 23 en] ab 36 en] a 42 per a que] perque 48 y] omet

[21 Lacini cf. Pol. III 33,9 22 Pol. III 35,1; Liv. XXI 23,1] 39-71 Oc. II. IV, cap. XLII

21 *Lavínió*: Llegim «Lacini» d'acord amb Polibi (III 33,9) i Ocampo (1553: f. CCLIX), que el segueix.

com apar per una memòria que los de Blanes ne posaren en una pedra, ab sa figura, ab las paraulas llatinas següents:

TELONGO·BACHIO·QUI
POENO·EXERCIT·CUM·
HANIB·IN·ITAL·TRAN//
SEUNTE·CUM·S·P·Q·R·
CUM·FACTIONE·REIP·
AMICA·SENSIT· BLAN
DENSES·STATUAM·
D·D·

60

Las quals paraulas traduïdes en nostra lengua diuen: «La present figura consagraren los blandenses a la recordatió de Telongo Bachio, lo qual, passant Anníbal en Itàlia ab sos exèrcits, mantingué la part del senat y poble romà ab la de tots sos amichs y confederats.» La qual pedra ha durat en dita vila fins al temps de nostros pares, y d'ella ne fa menció Çiriaco anconità en lo volum que recopilà dels letrers antichs.

També scriuen dits historiadors que los pobles de Empúries y Roses stàvan molt apercebuts en favor dels romans, anant
70 y venint molt sovint a ells los marsellesos ab sas galeras, animant-los per a la resistència en cars fossen acomesos. Y per causa de aquestas enemistats y rebel·lions, lo capità Anníbal

54 POENO] POE·O A B 55 [62r] [35r] 58 SENSIT] SEMSIT A B 63-64 sos exercits] son exercit 72 rebellions B] rebellions A

54-58 POENO (...) SENSIT] POE·O (...) SEMSIT A B: Corregim com a Ocampo (1553: f. CCLX), que és el que té sentit; la llicó del castellà és també la que reporta Pujades, copista de B, a la *Corònica* (1609: f. 56v). Vegeu també, per a altres testimonis, CIL II 412, i Gimeno 1997, núm. 49.

[66 Ciríac cf. Oc. f. CCLX] 71-102 Oc. ll. IV, cap. XLIII

53-60 Per a la inscripció veg. *supra*.

67 *letrers*: El mot no es troba documentat en català; ha de voler dir «inscripcions». Possiblement es tracti, com en altres ocasions, d'una adaptació literal en català del castellà «letreros» (veg. Ocampo 1553: f. CCLX).

determinà de aportar son exèrcit desviat de la costa de la mar, dissimulant ab dits pobles commoguts, tenint per cert que, si començava ab ells lo debat, havia de durar molt y, entretant, los romans haurían pogut venir y fer de propòsit la guerra en Espanya y tràurer-la de Itàlia, lo que fóra stat destruhir-li tots sos intents. Y per ço, procurà de fer amistat y lliga ab un cavaller cathalà nomenat Handúbal, persona poderosa y enparentada, 80 sens exprimir los historiadors de quina província era. Ab la qual ajuda y favor pasà lo exèrcit ab manco difficultat per las províncias dels ilergets, açetans y ausetans (subjugant-ne alguns dels qui residían per lo matex camí per ont passava), fins a arribar als monts Perineos. En lo qual camí scriuen los historiadors que, encara que Anníbal aportava son exèrcit ab molt consert, li fou necessari tenir ab dits cathalans molts rencontres cruels, perdent en ells gran part de la sua gent. Dels quals rencontres no scriuen particularitats algunas, més de que, essent arribat als cathalans pertusos, // sentint d'ells la affectió 90 que tenían als romans per causa dels concerts que los anys passats havían fets ab sos enbaxadors, li fou forçat reduhir-los. Y per ço no·ls volgué dexar ab sa libertat primera, sinó que·ls donà per governador a un capità africà nomenat Hanon, ab deu mil infants y mil cavalls de guarnisió, per a que defensassen y tinguessen de mà sua los passos de Espanya ab França; dexant-li també en guarda tot lo bagatge de robas, vestits y axuars supèrfluos de la gent de l'exèrcit per a que poguessen caminar més desenbarassats; encarregant-li molt procuràs de guanyar la voluntat dels pobles de la costa de la 100 mar ab bonas obras y, als qui no volguessen, ab armes; recomanant-li també molt la amistat y confederatió de dit cavaller cathalà Handúbal.

Y havent provehidas totas aquestas cosas, sens més detenir-se pasà ab son exèrcit per lo coll del Pertús los monts Perineos.

74 que si] qui 89 [62v] [35v] 97 axuars] axovars

97 axuars] axovars: Preferim la lectura d'A, tot i que es tracta d'un castellanisme, perquè sembla conseqüència de l'adaptació per Viladamor del castellà «axuar» usat per Ocampo (1553: f. CCLXI).

Y devallant per la falda d'ells, posà siti sobre Coblliure, que antigament se deya Yliberi, poble en aquell temps de gran magnificència y riquesas. Y no scriuen los historiadors si-l conquistà, més de que vehent la gent francesa de la Proensa que los exèrcits cartaginesos comensaven a entrar per sa terra, 110 encara que públicament se deya passaven a la guerra de Itàlia y que los principals francesos staven grangeats per a dar-los lo pas lliberament, ab tot axò, com havían sabut que los cathalans pertusos detràs dels monts Perineos restaven posats en subjectió, recelant-se no volgués fer Anníbal lo matex ab ells y sospitant que la guarnició y las gents que havia dextat ab lo capità Hanon per a residir en les fronteres dels monts Perineos no fos per a effecte de apremiar-los y posar-los en servitut, ab aquesta por comensaren junctar-se molts y a 120 pèndrer las armes, fortificant sos llocs. Las quals mudanças com las entengué Anníbal, tenint en més la tardança del temps que gastaria ab ells que la difficultat de la guerra, envià a cercar los cavallers principals de la província y, usant ab ells molts comediments y certificant-los lo quant volia // conservar-los la amistat antiga, se contentaren de dar-li lo pas llibero. Y axí, pasà ab son exèrcit sens contradicció alguna fins al peu dels monts Alpes, encara que en las riberas del riu Rosne scriuen los historiadors tingué alguna contradicció de uns pobles nomenats volcas, ab los quals li fonc forçat de batallar y-ls vencé.

107 scriuen] *afegeix ratllat* ? A; sil] si la 109 exercits cartaginesos] exercit carthagines 114 fer annibal] annibal fer 123 [63r] [36r]

126-129 Oc. ll. IV, cap. XLV

105-106 *Coblliure* — *Yliberi*: Viladamor es contradiu a l'hora de parlar de Cotlliure: primer (cap. III, 18-20) afirma que l'antic Caucoliberis (*Coblíbie*) correspon a l'actual Cotlliure, i ara manté que Illiberis és el nom antic d'aquesta ciutat —asseveració incorrecta, ja que es tracta del poblat ibèric que correspon a l'actual Elna (Rosselló). L'error i la confusió provenen d'haver fet ús de dues fonts diferents, Beuter i Ocampo, que Viladamor no ha sabut posar d'acord. El valencià manté que Gerió, «en lo lloch hon desembarcà edificà una població y nomenà-la Coblíbie, que vol dir port de Líbia; vuy la nomenam Cabliure» (Beuter 1998: p. 79); d'altra banda, Ocampo diu, a propòsit d'Hanníbal, que «asentó real cerca de la villa de Colibre, la qual en aquellos años llamaban Yliberi» (Ocampo 1553: f. CCLXIV). Per al mateix veg. cap. LXVII, 7-9.

111 *grangeats* en el sentit de «guanyats»; és un castellanisme.

CAPÍTOL XXII

DE COM CNEYO SCIPIÓ, CAPITÀ ROMÀ, AB GRAN ARMADA ARRIBÀ EN EMPÚRIES, AHONT APRÉS DE HAVER-SE CONFEDERAT AB ALGUNS LLOCHS CIRCUMVEHINS HAGUÉ UNA BATALLA AB ANON, CAPITÀ CARTAGINÈS, Y-L VENCÉ.

En los matexos dias de l'any dos-cents y setze ans de la nativitat de nostre Senyor que Anníbal ab son exèrcit caminava devers los Alpes, stant los cathalans molt descuydats aparagué una
 10 matinada sobre la costa de la mar de Cathalunya un número gran de vexells llarchs, a manera de galeras bastardas, molt ben armadas y posadas a punt de guerra, que doblaven lo cap de Creus devers lo golf de Rosas, aportant devant quatre galeotas ab las banderas de Marsella. Las quals arribant primer en Empúries, los avisaren com éran vexells de romans que venían solament per a defensar no sols los amichs y confederats antichs però encara per a fer-ne de nous, y llançar fora de

7 senyor] *afegeix al marge* any 216 ans de la nativitat de nostre señor A 9 de la] del 13
 ab las] ab 15 solament — no sols] no sols per a defenssar 16 fora] *omet*

6-7 Oc. ll. IV, cap. XL 7-18 Oc. ll. V, cap. I

10 *galeras bastardas*: Aquelles de dimensions intermèdies, entre l'anomenada galera grossa i la galera sotil, de format petit (DCVB VI, 131).

Espanya los cartaginesos que·ls tirannizaven, aportant per capità a Cneyo Scipió, germà del cònsul Corneli Scipió; ab la qual seguratat y bona relació que·ls donaren, foren los romans
 20 alegrament rebuts. Y exits en terra, assentaren son real fora la ciutat, en la campanya, no volent alojar·los dins la ciutat per los inconvenients hagueren pogut succehir entre la gent de l'exèrcit ab los ciutedans. Ahont tantost acudiren tots los cathalans // vehins, mostrant-se'ls molt afables y desitjosos de llur conversatió. A tots los quals deya dit Scipió com la causa de llur vinguda era per a passar en Àfrica a destruhir la terra dels cartaginesos; y que havent entès en lo viatge que Anníbal caminava per la França, devers los Alpes, havia desenbarcat la gent que aportava en lo riu Rosne ab determinatió de dar-
 30 li la batalla; y que per no haver-lo pogut alcançar havia enviat a son jermà Públio Scipió ab part de la sua gent a las faldas de dits Alps, per a que junctament ab lo exèrcit que allí Tito Semprònio per los romans tenia, en devallant, li poguessen dar la batalla; y que ell se n'era vingut en Espanya no sols per a conservar los pobles de la costa de la mar de la parçialitat romana, però encara per a batallar ab Hasdrúbal Bàrcino, jermà de dit Anníbal, que li havían dit stava en Cartagena, y també ab Hanon, que sabia stava en lo pas dels monts Perineos, y ab altres qualcevol capitans dels cartaginesos qui primer li
 40 vinguessen a les mans; certificant·los que, sols per libertar·los dels cartaginesos y per venjar·los de las injúrias y danys presents y pasats en Morvedre y en las altras parts de llur terra, lo havia enviat la república romana, en lo que aventuraria ell sa persona y béns y la república romana tot quant poder tenia. Las quals paraulas feren tanta inpressió en los cathalans que, dins breus dies, renovà no sols las amistats vellas però encara ne féu moltras altras de novas; y se li ajustaren alguns saguntins de Morvedre, los quals éran fugits quant fonc la pèrdua de llur

24 [63v] [36v] 27 en] *omet* 29 riu] *afegeix* de 32 per a que] *perque* 35 de la mar] del mar

19-44 Oc. ll. V, cap. II 45-46 Oc. ll. V, cap. III

32-33 *Tito Semprònio*: Tiberi Semproni Longo, cònsol amb Publi Corneli Escipió quan Hanníbal emprengué l'expedició cap a Itàlia (cf. Orosi IV 14,3).

ciutat y vivían desterrats per diversos pobles, molt ben armats
 50 de cavalls y armes, ab intentió de seguir la guerra dels romans
 fins que fos acabada o que morissen en ella. Als quals recullí
 dit Cneyo Scipió ab molta amor, provehint-los de totas las cosas
 necessàries y tenint-los molt respecte, prenent axí d'ells com
 dels demás cathalans son parer en qualsevol cosa que tocàs
 a la guerra. Lo que fonc causa que quants llochs hi hagué per
 la costa de la mar, des de la vila de // Rosas fins a la boca del
 riu de Ebro, prenguessen públicament la veu y parcialitat
 dels romans, admetent en sos llochs las banderas de guarnitió
 que dit Scipió los enviava. En la qual lliga principalment
 60 entraren los de la ciutat de Tarragona, ahont ordenà Scipió
 que anàs la armada que tenia en Empúries per a que's posàs
 en lo port de Salou. La qual vinguda, tant prest com los
 cartaginesos que staven en Andaluzia la saberen, publicaren
 que Anníbal en dos encontres que havia hagut ab los romans
 a la baxada dels Alps los havia desbaratats, pensant que per
 aquesta via los cathalans dexarían de confederar-se ab ells. De
 las quals novas ne feren dits cathalans molt poch cars, stant
 sempre molt fermes y leals en favor dels romans, los quals enten-
 nían a la contínua no sols en la confederació y amistat dels
 70 llochs de la marina de Cathalunya però encara en la dels pobles
 montanyesos, dins la terra, gent més ferós y brava. En lo que
 sabé dit capità Scipió valer-se tant bé que no sols consertà pau
 ab ells però encara companya verdadera, volent ésser participants
 en tot lo que li succehís y prenent la guerra com a cosa pròpia,
 donant-li per an assò molta gent jove, robusta y valent, ab sas
 banderas y capitans, los quals, de cadaldia aportant-li'n d'altres,
 anava sempre crexent lo camp ab valor y potència. Aquesta tanta
 voluntat, que casi súbitament tota la terra posà en Scipió, fonc

51 als B] al A; reculli] *corregint* acudi A 52 las] *omet* 56 [64r] [37r] 60 entraren]
corregint entravan A 61 posas] *afegeix* la armada 62 en lo port] *interl.* 64 en]
 ab 65 alps] alpes 72 capita] cneneyo 73 participants] participant A B 76
 cadaldia] cada dia

73 participants] participant A B: Corregim segons el sentit i d'acord amb Ocampo
 (1553: f. CCLXVIII).

66-133 Oc. ll. V, cap. IIII

58 *banderas de guarnitió*: És a dir, les guarnicions i les banderes que duia cada guarnició
 (cf. Ocampo 1553: f. CCLXVII, «las guarniciones y vanderas»).

78 *posar en*: En el sentit d'«anar a favor de».

- causa que lo capità Hanon (qui com stà dit guardava lo pas
 80 dels monts Perineos), vehent quant necessari li era venir ab
 dit Scipió a risch de batalla ans que lo restant de la terra no
 se li mudàs, despatxà ab molta diligència correus al capità
 Hasdrúbal Bàrcino que stava en Cartagena, scrivint-li que, ab
 lo més exèrcit que pogués, hisqués devers ahont sabria staria
 la gent romana, assegurant-li que ell faria lo mateix per a que
 per totas parts lo poguessen fatigar. Lo que encontinent dit
 capità Hasdrúbal procurà de posar-o en obra, encara que sa
 partida no pogué ser tant prest quant la necessitat requeria per
 tenir repartidas // las banderas en alojaments apartats.
- 90 Entretant que pasà aquest discurs de temps, sempre dit capità
 Scipió procurà de adquirir amichs y de pèndrer novas con-
 nexenças de ciutats espanyolas y de personas principals, los
 quals li aportaven molta gent, y particularment quant arribà
 a la província dels ilergets, prop del riu Gállego, en Aragó. Lo
 qual exèrcit romà, tantost com sabé dit capità Hanon que stava
 tant dins terra, considerant que no li convenia més la dilatió
 puix a causa de la tardança passada anaven los negocis casi
 perduts, per dita causa hisqué, ab la sua gent y ab la que més
 pogué haver dels seus confederats, devers ahont stava dit
 100 Scipió, ab determinatió, en trobant-lo, de pelear ab ell sens
 sperar a Asdrúbal. Del que dit Scipió ne prengué gran pler y,
 per a acursar, en la hora matexa tornà atràs y començà a
 caminar devers la part per hont venia dit capità Hanon,
 considerant ser-li molt gran ventatja rómprer ab ell ans que-s
 juntàs ab Hasdrúbal, persuadint-se que si tenia ventura de
 vèncer-lo li restaria millor aparell per a anar sobre la altre ab
 manco perill. Y com los desitxs dels uns y dels altres éran de
 encontrar-se, ab la diligència que usaren breument posaren sos
 exèrcits a vista lo hu de l'altre, molt prop de un lloch que-s
 110 nomenave Çido (o segons altres historiadors scriuen Cisso),

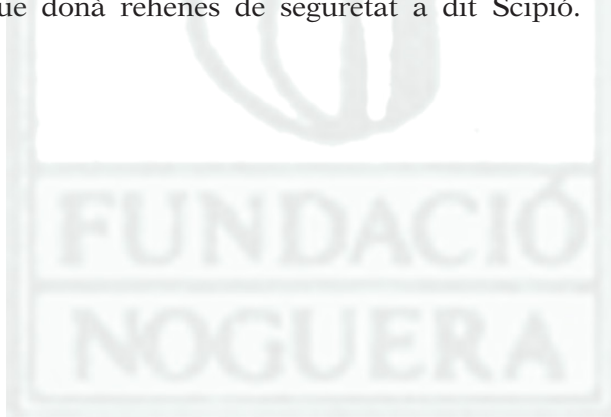
89 [64v] [37v] 92 ciutats B] ciutats A 96-97 dilatio (...) tardança] dilacio (...)
 dilacio 104 serli] ser; ventatja] ventura 107 los] lo A B; de] omet 110 nomenave]
 corregint nomenaven A; scriuen] diuen

106 la altre: «l'altra gent.»

que-s creu era lo lloch que vuy se diu Caydí en Aragó. Ahont, ans de donar-se la batalla, sobrevingué en favor de Hanon Handúbal (lo cavaller cathalà del qual ya en la present història n'e feta menció) ab set-çents infants, sos vasalls, valents y determinats de afavorir-lo. Del qual socorro ne féu Scipió poch cars per la molta confiança que tenia de las forsas dels seus cathalans, que éran molt majors y més ben armats que los de sos enemichs. Y per ço, arremetent contra sos contraris se travà la batalla de totes parts, de manera que, no podent resistir los

120 cartaginesos, foren tantost vençuts y morts més de sis mil, y los restants fugiren a son real pensant // que allí escaparian; lo qual fonc aquí matex combatut y guanyat, prenent dins d'ell dos mil cartaginesos (y entre ells lo capità Hanon junctament ab Handúbal cathalà, traspasat de tantas feridas que dins molt poch as oras morí), restant los vençedors molt richs del saco del camp per haver-hi pres no sols la roba de l'exèrcit vençut però encara tot lo que Anníbal havia dextat quant hisqué de Espanya, com ya tinch scrit. La qual victòria succehí en lo any

130 dos-cents y quinze, y fonc de tanta inportàntia que alguns pobles que staven dubtosos en favor dels romans, aquí matex se confederaren ab Scipió, y senyaladament certa ciutat principal dels ilergets, sens nomenar-la los historiadors, més de que donà rehenes de seguretat a dit Scipió.

112 donarse] donar 114 sos vasalls] vasalls seus 116 seus] *interl.* A 120 morts] *afegeix ratllat* dells A; sis mil] mil 121 [68r] [38r] 129 quinze] *afegeix al marge* any 215 ans de la nativitat de nostre señor A

124-125 *traspasat* — *morí*: El mort és Handúbal i no Hannó, que tornarem a retrobar al capítol XXIII i següents.

CAPÍTOL XXIII

COM ASDRÚBAL, SABENT QUE LO CAPITÀ HANON ERA STAT VENÇUT DELS ROMANS, ANÀ A TARRAGONA Y MATÀ MOLTS ROMANS. LO QUE SABENT-HO CNEYO SCIPIÓ ANÀ A SERCAR-LO, Y LO QUE EN DIT CAMÍ LI SUCCEHÍ.

Ans que no-s publicàs la fama certa del rompiment de Hanon, ya lo capità Hasdrúbal havia pasat lo riu de Ebro ab vuyt mil infants africans y mil hòmens de a cavall. Y en sabent la pèrdua del capità Hanon, dexà la jornada principal a què venia y torçé
 10 son camí sobre la mà dreta, devers la costa de Tarragona, per haver tingut avís que molts dels mariners y passatgers de la flota romana anaven descuydats per la campanya, sens alguna sospita de enemichs. En los quals féu tal destrosa que molts pochs de ells, fugint, se pogueren recullir a sos vexells, restant los demés alansajats y morts. Lo que en sabent dit Scipió, encontinent junctà sas banderas y hisqué ab molta pressa a cercar-lo, crehent lo poguera atallar en lo camí; però quan

7 hasdrubal] *omet* 12 flota B] folta A 13 destrosa] *corregint* destrucció? A; molts] molt

6-79 Oc. ll. V, cap. V

15 *alansajats*: «llancejats», és a dir, «ferits per llances»; la forma adoptada per Viladamor s'explica possiblement per contaminació amb el castellà «alanceados» (cf. Ocampo 1553: f. CCLXIXv).

arribà ya tots se éran // posats en salvo, sens detenir-se més per aquelles parts. Y havent tornat a repasar lo riu de Ebro, se fortificà quant pogué ab intentió de defensar lo pas a Scipió, y per ço stava sempre ab gran vigilàntia y cuydado de saber los designes de son enemich. Dit Scipió, arribat que fonc a Tarragona, com no trobà ab qui pelear posà sas companyas dins la ciutat y castigà algunas de las personas que tenían a càrrech la guarda principal de la armada, per lo mal recapte havían tengut en la gent d'ella. Des de ahont, poch après, dexant gent de guarnitió en la ciutat, se'n tornà ab totas las galeras a Empúrias, crehent que, puix los enemichs se éran tant allunyats, podria reposar en lo ivern que ya s'acostava. Y tantost que fonc partit tornà Hasdrúbal segona vegada a pasar lo riu de Ebro y a caminar devers la regió dels ilergets, en la qual no tenían los romans guarnisió que li pogués resistir. Y lo primer acometiment que féu fonc sobre los de la població que tinch scrit en lo precedent capítol que havia donat a Scipió rehenes de seguretat, ab los quals tingué tals intel·ligèntias, axí de temors que·ls posà com de paraules amorosas y promesas que·ls féu, que no solament li entregaren la ciutat però encara feren que altres llochs dels ilergets se confederassen ab dit capità Hanon y prenguessen les armes en favor de l'exèrcit cartaginiès, destruhint las terras y pobles comarchans de la parcialitat dels romans. Del que si bé dit capità Scipió tingué avís, ab tot axò haguera volgut scusar la exida per tenir las companyas repartidas per los alojaments y desitjar descansar en aquell ivern, però com de cadaldia li venían més avisos y queixas dels danys que rebien sos confederats, y que Hasdrúbal anava cobrant lo que Hanon havia perdut, no pogué dexar de tràurer las companyas dels alojaments y caminar devers lo camp de Hasdrúbal, stant molt sentit de la mudança que los ilergets havían fet. La qual vinguda com entengué Hasdrúbal, fingint no saber-la y publicant que no trobava contradicció ni mala voluntat en aquella terra, se'n tornà devers lo riu de Ebro y pasà'l tercera vegada. Aont havent fortificat lo pas y dextat

18 [65v] [38v]
dia] cada dia

25 principal] *omet*
52 aont] *interl. A*

40 las terras] la terra

43 los] diversos

44 cadal-

19 *repasar lo riu de Ebro*: En el sentit de «tornar-lo a passar» (cf. 7, 30 i 52).

- en guarda // d'ell las companyas de gent li aparagué ser necessària, ab la restant se posà en camí devers Cartagena, persuadint-se que Scipió, vehent-lo tant lluny, se'n tornaria a Empúries, sens rebre dany algú los dits ilergets, puix ell no stava en part des de ahont pogués causar novas alteracions. Lo que li rehisqué al contrari, a causa que Scipió, vehent que tenia son exèrcit en campanya, proseguí sa jornada. Y recullint
- 60 de passada los cathalans, sos amichs, que li acudían, entrat que fonc en la província de dits ilergets no féu manco dany en los llochs rebel·lats del que los cartaginesos havían fet en los de la parcialitat romana, tant que quantas persones principals vivían en aquellas comarchas, desenparant sas casas, fugiren y·s posaren dins una ciutat fort que·s deya Atavagia, la qual scriu Tito Lívio era en aquella part de província lo cap de dits ilergets; y creu-se era en Aragó, puix en Cathalunya lo cap mayor de tota la província era la ciutat de Leyda. Sobre la qual ciutat de Atavagia posat que y hagué dit Scipió lo siti, la
- 70 combaté tant bravament que tantost se rendí, fent lo matex los pobles comarchans, prestant-li tots no sols la obediència y donant-li més número de rehenes, però encara pagant-li çert tribut per als gastos de l'exèrcit. Lo qual tribut scriu Florián de Ocampo se ha de crèurer havia de ser de metalls o de joyas o de bestiar, a totas las quals maneres de tributs los auctors romans nomenaven «pecunia», com ho dèyan al diner, perquè és molt averiguat que los espanyols de aquella província y de moltras altras de Espanya encara no tenían en aquell temps contractatió de moneda, ni la tingueren de molts anys après.
- 80 Totas las quals cosas concluýdas que las hagué dit Scipió, féu marxar lo camp sobre çerts pobles cathalans amichs vells de la parcialitat dels cartaginesos, als quals Tito Lívio nomena

53 [66r] [39r] 53-54 companyas — restant] gents que li aparague ser necessaries ab les restants 56 dits] omet 61 de dits] dels 73 del exercit] dels exercits 75 totas] tots

[66 Liv. XXI 61,6-7 74 Oc. f. CCLXXI] 80-96 Oc. ll. V, cap. VI [82 Liv. XXI 61,8-11]

65, 69 *Atavagia*: *Atanagrum* és el nom romanitzat d'una de les ciutats dels ilergets guanyada per Gneu Escipió (cf. Liv. XXI 61,6). Ocampo (1553: f. CCLXXv), única font de Viladamor en aquest passatge, diu «Atanagia», i Pujades, que reporta *Atavagia* a B, parla d'«Atanagria» a la seva crònica (Pujades 1609: f. 62).

ausetans, lo que és estat error de la inpressió per lo que ha de
 dir açetans, confrontants ab los ilergets, per estar los ausetans
 a la falda dels Perineos. De la qual província dels açe-
 tans scriuen los historiadors que, encara que era poca, ab tot
 axò éran los pobles d'ella molt grans y habitats de hòmens //
 valents y guerrers, y specialment la terra ahont vivia un
 cavaller nomenat Amuseto, molt afeccionat a Hasdrúbal, en tant
 90 que poch dies ans havia feta lliga ab los montanyesos de Jaca
 per a afavorir-se los uns als altres, axí en pau com en guerra.
 Y a causa que dit Scipió havia posat siti sobre lo lloch més
 principal de dits açetans, nomenat Açete, dit cavaller Amuseto
 envià a demanar ajuda als dits montanyesos y jaquesos, los
 quals en la hora matexa se junctaren tres mil d'ells per a
 socórrer-lo. Y pensant que per causa de las neus no·ls podrián
 vedar la entrada, essent-ne avisat dit Scipió los hisqué a
 l'encontre y·n matà més de dos mil, y los restants, dexant les
 armes, fugiren. En lo qual siti perseverant dit Scipió, desconfiat
 100 dit cavaller Amuseto de poder-la defensar, fugí devers Cartagena.
 Y los asetjats aquí matex tractaren de donar-se a partit, ab que·ls
 salvassen las vidas y los béns y·ls guardassen lo modo de víurer
 que tenien, lo que·ls concedí dit Scipió posant-los certas
 companyas de romans per guarnició y fent-los donar rehenes
 de seguretat, y que pagassen mil y sis-centes lliures de argent
 fi per a socorro de la gent de l'exèrcit. La qual pacificatió
 acabada que hagué dit Scipió, se'n tornà a Tarragona per a
 passar allí lo restant de l'ivern. Ahont essent arribat, repartí
 ab gran liberalitat ab tots los soldats, axí romans com cathalans,
 110 lo que s'havia guanyat en aquella jornada, licenciant las com-
 panyas dels cathalans, per a que cada una d'ellas se'n tornàs
 a sa terra natural, y alojant los dels romans que pogué dins
 la ciutat y los restants en la campanya, ab sas tendas de cuyro
 y ab xosas y altres reparos per al fret, encara que scriuen los
 historiadors que en aquella comarcha no n'i feya molt per ser
 terra temprada.

87 [66v] [39v] 93 de dits] *corregint* dels A 111 per a que] *perque*

96-116 Oc. ll. V, cap. VII

89, 93, 100 *Amuseto*: Amusic era el cap dels ausetans que perdé la capital del territori contra Escipió (cf. Liv. XXI 61,8-11). Amb el nom d'«Amusito» és com apareix a Ocampo (1553: f. CCLXXIV), d'on l'extreu Viladamor, i també com figura a Pujades (1609: f. 62).

CAPÍTOL XXIII

DEL GRAN EXÈRCIT QUE JUNTÀ PER MAR Y PER TERRA LO CAPITÀ HASDRÚBAL VENINT EN SERCA DEL CAPITÀ CNYEO SCIPIÓ, AL QUAL EXINT-LI A L'ENCONTRE DIT CAPITÀ SCIPIÓ EN LA BOCA DEL RIU DE EBRO, LO DESBARATÀ. //

Començant lo principi del stiu següent, de l'any dos-cents y catorse ans de la nativitat de nostre Señor y de mil y nou-cents sinquanta-y-hu après de la poblasió de Espanya, lo capità Scipió envià ab una galera un enbaxador al senat romà per a que
 10 provehissen ab diligència lo exèrcit de vestits, camisas y sabatas, y de armes y xàrsia de velas, cordas, àncoras, pega y alquitrà, y també de bescuyts, vi y oli, per no haver-n'i en aquella terra la abundàntia que era menester. Lo que ab molta diligència provehí lo senat y le y enviaren ab vaxells de càrrega.

En aquest matex temps, Hasdrúbal provehia ab gran sollicitut en Cartagena lo que li aparexia havia menester son exèrcit per a pelear ab Scipió, tenint en ell molts espanyols que li éran vinguts de la Andaluzia y de Toledo, Múrtia y València, fins

3 al] lo 4 dit capita Scipio] *omet*; en] a; de] *omet* 5 [67r] [40r] 7 de mil y] de
 (ratllat dos) mil y A] de mil B 8 sinquanta y hu] *interl.* A

als confins del riu de Ebro, ab los quals y ab los cartaginesos
20 tenia passats de vint mília combatents, tots molt bé en orde;
y tenia també en la mar quaranta galeras (y segons alguns
historiadors diuen quaranta-y-set) y catorse naus grossas de
càrrega, plenas de vituallas y municions, de la qual armada
féu capità general a un cavaller cartaginès nomenat Himilcó.
Ab tota la qual flota, per mar, y ab lo exèrcit, per terra, començà
a caminar devers llevant, a la volta de la marina de Cathalunya,
anant sempre lo exèrcit a vista de la armada.

Del que avisat que'n fonc Scipió, y sabent la ajuda gran dels
espanyols que aportava, tement lo aventatje gran que li tindria
30 per terra determinà venir a batalla per mar. Y per ço, trià de
sa flota trenta-sinch galeras, de las majors y més forts, y en
ellas en Tarragona embarcà las companyas que li aparegue-
ren més àbils y més avesades a pelear en la mar; y prengué
la derrota devers la armada de son enemich, fent alto a sinch
lleguas de la boca del riu Ebro, en una punta no lluny de terra
(que apar senyalen los auctors era la que vuy se diu lo coll
de Balaguer), des de ahont envià dos bergantins marsellesos
a que descubrisen // la costa y procurassen saber novas dels
enemichs. Los quals bergantins, regonegut que hagueren molt
40 bé la costa, tornaren ab avís com las galeras dels enemichs
éran dins lo riu de Ebro, excepto las naus grossas carregadas
que staven en la mar una llegua més atràs, devers ponent;
y que lo camp de terra se havia alojat junt a las galeras, sens
pensament ni reçel algú de trobar enemichs tant prop. Del qual
avís restant Scipió molt alegre, per lo que cregué los podria
destruhir ans que no fos sentit, féu alçar de prest las ànchoras
y, posadas totas las galeras a punt, endresà son viatge contra
sos enemichs ab molta determinatió de pelear. Y perquè per
aquella costa hi havia moltes torras de atalayas, en algunas
50 de las quals hi havia guardas cartaginesas, des de lluny donaren
avís de enemichs. Y com no podían avisar si venían per mar

20 milia] mil 28 quen] que 31 trenta] *afegeix* y 35 en una punta] *omet* 38 [67v]
[40v] 46 de prest] *omet* 50 havia] *afegeix* algunes

o per terra, ab tot que stigués Hasdrúbal molt confús féu recullir la gent de la armada que anava per terra dins las galeras, ordenant-los stiguessen a punt ab ses armes. Y perquè al temps anaven a embarcar-se vingueren novas que los enemichs staven molt prop, se enbarcàvan ab tant gran turbació que, los soldats en aperçebir sas armas y los mariners en fer son exerciçi, se enbarassaven los uns als altres. Y encara que la tingueren major quant veren la armada contrària fent senyal de batalla, ab tot

60 axò, segons scriu Políbio, reberen la càrrega ab tant gran ànimo que, al principi, donaren mostra de victòria, per star tots juncts y ésser major número. Contra los quals peleant los romans molt valerosament, tantost que fonc passada la primera fúria perderen los cartaginesos dos galeras de las més forts y ls ne posaren a fondo quatre de las millors, ab lo que per la part romana se comensà a sentir la victòria. Y posant major ànimo contra las demás galeras, tantost las feren apartar las unas de las altras y las desbarataren, fugint per lo riu amunt, ahont encallant-se las unas y las altras, obrint-se, quèyan a la aygua

70 tots los qui staven dintre. Y vehent Scipió que vint d'ellas éran fugidas a la mar, anà tras ellas // y las prengué totas, sens scapar-ne alguna; y lligant-las en las popas de las suas galeras, la una derrera l'altra, ab grandíssima alegria, a vista de Hasdrúbal y de son exèrcit, anà devers las naus que, com està ya dit, éran restades atràs ab las vituallas y munisions, a las quals encara que Hasdrúbal los havia avisat se n'anassen ab tota diligència, no u havían pogut fer tant prest, y per ço, en vèurer venir la armada dels romans devers ells, los causà tanta por que en la hora matexa las desenpararen y fugiren a la terra, no gozant

80 venir devant Hasdrúbal per la culpa los donaria, que, si no haguessen dexadas las galeras, ni los uns ni los altres no-s foren perduts. Y ab tot que véu Hasdrúbal tota sa flota perduda, determinà proseguir sa jornada devers Tarragona y sa comarcha per venjar allí part dels danys rebuts en la mar, parexent-li ho podia molt ben fer segons stava poderós per terra. Ahont arribat

66 a] *omet* 69 altras] *ratllat* y A 71 tras] *afegeix* de; [68r] [41r] 79 las] la 80 donaria] donava

[60 Pol. III 96, 1-4] 82-96 Oc. II. V, cap. XI

58 y *encara* — *major*: És a dir, «i encara que tingueren major torbació».

que fonc, no pogué exir ab son intent, per lo que Scipió, com a savi capità, hi havia ya enviat bona guarnició. Y ell, ajustant a la sua flota las galeras cartaginesas que havia presas y unplint-las de la sua gent, determinà, puix no tenia contradictor algú,
90 de córrer la mar a son pler y de arribar a la volta de Cartagena, abitació principal en Espanya dels cartaginesos. Devers ahont fent son viatge, a pocas lleguas lluny del lloch ahont se donà la batalla, tragué la gent de las galeras en terra y posà siti en un lloch que's deya Honosca, de la parçialitat dels cartaginesos, lo qual prengué y l'asolà de manera que no-s troba vestigi ahont stava. De la qual pèrdua rebé gran alteració Hasdrúbal y, sens més detenir-se, mudà de camí ab tot son exèrcit devers Cartagena, tement que Scipió no y anàs.

88 sua] *omet* 94 honosca] honosa

94 honosca] honosa: Mantenim la lliçó d'A, tot i que potser seria preferible la de B (cf. Liv. XXII 20,4; «Onusa»), perquè es correspon amb la de la font de Viladamor (Ocampo 1553: f. CCLXXIX).

CAPÍTOL XXV

COM LO CAPITÀ SCIPIÓ AB SON EXÈRCIT ANÀ SOBRE CARTAGENA Y CREMÀ LOS ARRAVALS D'ELLA, FENT MOLTS DANYS PER TOTA LA COSTA; Y PASSANT APRÉS PER LAS ILLAS DE MALLORCHA Y IVISA // DESENBARCÀ EN TARRAGONA, DES DE AHONT AB SON EXÈRCIT PER TERRA ANÀ EN ANDALUZIA PER A CONFEDERAR-SE AB LOS ESPANYOLS ÇELTIBEROS.

10 Sabuda per Scipió la tornada de Hasdrúbal, aquí matex recullí la presa que havia feta en Honosca y seguí son viatge començat devers Cartagena. Y encara que Hasdrúbal se dava tota la pressa que podia, totavia la flota de Scipió hi arribà molts dias ans y desenbarcà sa gent per los contorns de la ciutat, en los quals prengué molt gran número de bestiar. Y determinant ans que arribàs Hasdrúbal de combatre la ciutat, vingué una nit a la sorda fins a las murallas y començà a entrar per los arravals, apoderant-se de tots los carrers, entradas principals y pasos forts de la campanya. Lo que no podent-ho fer ab tant secret que los de dins de la ciutat no n'haguessen sentiment, fonc

4 [68v] [41v] 5 en] a 9 honosca] honosia A B 16 carrers] *afegeix* y A 17 campanya] *compañia*

9 honosca] honosia A B: Corregim d'acord amb *supra*, cap. XXIV, 94.

causa que aquí matex prengueren les armes y acudiren a las
20 murallas, defensant-las valerosament. Y com Scipió vés que per
no tenir los aparells de dar-los combats era impossible fer algun
effecte, y que la resistència anava sempre crexent, se'n dexà
posant foch en dits arravals per totas las parts que pogué y-s
tornà a enbarcar. Y per entendre que Hasdrúbal stava encara
lluny, y que ans que no arribaria tenia temps de navegar més
avant la costa de la mar, ho féu. Y saltà en una terra principal
nomenada Longútica (sens declarar los historiadors ahont te-
nia son siti), en la qual trobà gran provisió de cordas, caps,
gúmenas y sperdenyas que Hasdrúbal havia fet obrar per a sas
30 galeras, y molt spart que stava ya adressat per a poder-se obrar,
del que prenent-ne lo que n'hagué menester, lo restant féu
cremar.

Tres dias après que Scipió partí de Cartagena hi arribà Has-
drúbal ab son exèrcit, que era vingut a grans jornadas pen-
sant poder // alcançar-lo per venjar-se d'ell, de las moltes
crueltats que per lo camí havia fetes. Lo que aquí matex que
u entengué Scipió, conexent que Hasdrúbal stava molt puxant
y que no li podia fer dany, determinà desviar-se de la vora de
la marina y dar mostra de continuar sa navegació devers
40 ponent. Y per ço Hasdrúbal, sens detenir-se, féu marxar los
cavalls lleugers davant d'ell, per a que si volgués desenbarcar
li poguessen fer resistència; y ell, ab la infantaria, a molta pressa
caminà per la vora de la mar, posant gents y defenses per tots
los passos y llocs que li parexían star perillosos, meravellant-
se molt de no poder-ne saber novas algunas, essent-ne la causa
que, com stà dit, Scipió, per a desatinar-lo, dexant lo viatge que
donà entenent feya prengué lo de la illa de Ivisa, crehent la po-
dria pèndrer. Ahont trobà molt gran resistència y, vehent que era
pèdrer temps, saquejant tot lo que trobà en la illa y cremant

27 longutica] longuitica 35 [69r] [42r] 42 a] ab 49 tot] omet

27 *Longútica*: Llegim Longútica, d'acord amb Livi (XXII 20,6). La lectura de Viladamor coincideix amb la d'Ocampo (1553: f. CCLXXIXv). Pujades (B) a la *Corònica* (1609: f. 66) es fa ressò de les vacil·lacions en la transmissió del nom de l'esmentada ciutat: «Desde aquí passà Scipió a Luiza o Logúntica o Longòntica.»

50 moltes cases que staven en la campanya, se tornà a embarcar
ab molta major presa de sclaus y de robas de quanta ne havia
fet en aquell viatge.

Y navegant la volta de Cathalunya tingué dos noves, la una
de pesar y la altra de contentament. Avisant-lo ab la primera
com çertas naus africanas havían pres las naus romanas car-
regadas dels bastiments y vituallas que los dies passats havia
enviat a demanar, la qual haguera molt més sentida si li fóra ar-
ribada alguns mesos ans, per lo que ab las presas que havia fetas,
axí per mar com per terra, tenia sa armada molt ben pro-
vehida de tot lo que havia menester. La segona fonc que los
60 mallorquins, sabuda la destrucció de Ivisa, havien determinat
enviar-li sos enbaxadors de part de tota la illa a demanar-li
pau; los quals arribats que foren y havent explicada sa enbaxada,
la'ls concedí de la manera que le y demanaren.

Y essent desanbarcat en la illa, scrigué encontinent al senat
romà avisant-lo dels bons successos y supplicant-lo enviassen
altre capità per a que ell se'n pogués tornar a Roma a descan-
çar y a entendre en casar una filla gran que tenia. Y havent
despatxat per a dit effecte un capità ab una galera molt ben
70 armada, féu dit Scipió son viatge per a Cathalunya. Aont exint
en terra en Tarragona, fonc visitat de sos amichs y confederats
y de diversos // enbaxadors, no sols de las vilas y llocs de
tota aquella comarcha però encara de molts altres de més lluny,
com foren los guipuscuans, viscaïns y navarros, enviant-li oferir
sa ajuda en tot lo que poguessen, que foren més de çent llocs
los nous confederats, donant tots ells rehenes de sa fidelitat.
Las quals ofertes y visitas acabadas que foren, dit Scipió ab
ajuda de tots los dits espanyols junctà un gran exèrcit y anà
devers Andaluzia, fent per tota aquella terra grans conquestas
80 y confederant a la parcialitat romana los espanyols çelti-
beros, que eren stats sempre contraris. Lo que acabat que u
hagué, se'n tornà a invemar a Tarragona. Los quals espanyols

51-52 quanta (...) fet] quantes (...) fetes 54 avisantlo B] a(canvi l'nia)avisantlo A 57
fora] fos 61 determinat] afegeix ratllat de A 68 a] omet 70 aont exint] corregint
y apres essent A 72 [69v] [42v] 74 guipuscuans] guipus(interl. cu)ans A 79 devers]
afegeix de 82 quals] interl. A

celtiberos, per causa de la nova confederació mogueren guerra als cartaginesos, ab ajuda de tres mil soldats cathalans y romans, y, en dos batallas campals que ab ells hagueren, los venceren, no obstant que dos jermans cathalans nomenats Yndíbil y Mandònio, que éran grans senyors en la província dels ilergets, eren vinguts en llur favor.

CAPÍTOL XXVI

COM PÚBLIO CORNELI SCIPIÓ, GERMÀ DE CNEYO SCIPIÓ, TRAMÈS PER LO SENAT ROMÀ VINGUÉ EN ESPANYA Y DESENBARCÀ EN TARRAGONA, AHONT JUNTANT-SE AB SON JERMÀ, BATALLAREN AB HASDRÚBAL Y-L VENCEREN. LOS QUALS GERMANS SCIPIONS APRÉS FOREN MORTS Y VENÇUTS, Y LLUR EXÈRCIT DESBARATAT.

Entrats alguns dias de l'any següent, de dos-cents y tretze ans de la nativitat de nostre Señor y mil y nou-cents cinquanta-y-dos après de la població de Espanya, stant Scipió y tots los
 10 romans en Tarragona molt contents per la bona nova de las victòrias dels celtiberos, descobriren en alta mar, en dret de Tarragona, trenta naus grossas de càrrega ab alguns altres vexells // menors de servey. Y conexent éran romans se n'alegrà dit Scipió, y molt més quant sabé que son jermà Públio Corneli Scipió venia per capità d'ellas. Las quals naus dins poch as oras entraren en lo port de Salou, ahont aquí matex los de Tarragona los anaren a visitar, y particularment son jermà Cneyo Scipió, a qui donà las lletras que del senat romà li aportava; les quals

5 yl] *corregint* quel A; germans scipions] *omet* 8 señor] *afegeix al marge* any 213 ans de la nativitat de nostre señor A 8 señor y] *afegeix ratllat* de dos A 8-9 cents — dos] *interl.* A 13 [70r] [43r] 16 en] dins 17 a] *omet*

havent llegidas, vehent que·l pregaven que volgués restar ab
 20 son jermà en Espanya puix en lo del casament de sa filla no
 tenia ya que tenir-ne cuydado, per lo que tota la repúblicha
 la havia presa per filla y, com a tal, ab voluntat de sa mare
 y de tots sos parents, la havían casada ab un cavaller que li
 convenia, donant-li del tresor públich lo major dot que fins
 en aquell temps ningun cavaller ni senyor ab muller havia rebut
 entre romans, que era quaranta mil monedas grossas de cóurer,
 nomenades ases, que valia cada moneda tres diners (les quals,
 reduhint-las a la moneda que vuy usam, valdrían quattras-centas
 y quaranta lliuras), que, per ser dot tant excessiu en aquell
 30 temps, la nomenaven Cornèlia la Dotada. Per lo que Scipió, no
 volent desconplàurer al senat romà, se contentà de restar, y,
 havent juntat les companyes noves, que éran vuyt mília infants,
 ab les veles, parexent-los als dos jermans era bastant número
 y temps còmmodo per a tràurer los cartaginesos de Morvedre,
 format son exèrcit passaren lo riu de Ebro y posaren siti sobre
 Morvedre. Lo qual alçaren tantost y se'n tornaren a Cathalunya,
 a causa de las novas que tingueren que Anníbal havia hagut
 en Itàlia una gran victòria dels romans, dubtant que no fossen
 causa de alguna novedat. Y per ço, alojaren las companyas per
 40 los llochs de Cathalunya que·ls aparagué convenir y ells se'n
 tornaren a Tarragona, per ser la ciutat en la qual tenían posada
 sa principal affectió, millorant-la de cadaldia, axí de murallas
 novas com de temples y casas, y poblant-la no sols de catha-
 lans però encara de romans, donant-los moltras franquezas y
 libertats y procurant-la de ennoblir de manera que restàs //
 memòria perpètua de ells.

Lo any vinent de dos-cents y dotse, sabent dits jermans Scipions
 com en la gran ciutat de Cartago se havia fet gran gent de
 guerra per a enviar-la a Itàlia ab lo capità Hasdrúbal y que ya
 50 ab dita gent havia començat de caminar per terra la volta de
 Cathalunya, li hisqueren a l'encontre per desbaratar-li son camí.

19 que] omet 20 sa] la 23 que] corregint qual A 26 entre romans] en roma 27-
 28 les quals reduhintlas] que reduhit 32 companyes] campanyes; milia] mil 33
 parexentlos] parexent(interl. los) A 37 tingueren (...) havia hagut] havian agudes (...)
 havia agut 40 ells] afegeix ratllat dits dos jermans A 41 per ser — qual] ahont; posada]
 omet 42 cadaldia] cada dia 45 [70v] [43v]

Ab los quals li fonc forçat de batallar y fonc per ells vençut y desbaratat, ab morts de molts dels seus, per lo que ab la pocha gent que li restà fugí devers Cartagena, ahont li vingué socorro del capità Himilcó y, poch après, del capità Magon Bàrcino, jermà tercer de Anníbal, ab sexanta galeras llargas armades de molt bona gent. Ab la qual ajuda y socorro determinà altra volta de tornar a son camí començat, puix era bastant per a poder resistir a l'exèrcit dels jermans Scipions, lo que dexà de fer per la gran pesta que's mogué en tota Espanya, de la qual moria molta gent (y entre altres ne morí Ymillçe, muller de Anníbal, y son fill).

Lo any següent, de dos-cents y onze, perseverant encara en moltes parts la peste y vehent los dos jermans Scipions que Hasdrúbal no feya mostra alguna de voler pasar en Itàlia, donaren llicència a las companyas dels cathalans y dels altres espanyols confederats per a que se'n tornassen en sas terras. Y ells, ab las companyas romanas, se n'anaren a Tarragona a reposar. En lo qual temps scriuen los historiadors foren del tot acabades las murallas d'ella y moltas altras obras per a inbelliment de la ciutat, restant-ne dits jermans molt contents y perseverant en fer-ne de cadaldia més de noves.

En lo any dos-cents y deu tornaren ab molta fervor los dos jermans Scipions a continuar sas guerres en Andaluzia, no sols ab ajuda dels cathalans y espanyols confederats però encara de barbareschs del rey Sifasi, enemich dels cartaginesos. Per lo que Hasdrúbal també posà son exèrcit a punt hi-s valgué no sols de la ajuda de nou mil francesos, que li vingueren per mar, però encara de molts // barbareschs, venint per capità d'ells Masanisa, fill del rey Gala, enemich del rey Sifaçe. Los quals exèrcits tant grans, axí dels romans com dels cartaginesos, causaren moltas mudanças, tenint entre ells molts rencontres y fent-hi molts danys en tota aquella terra, dels quals no-n fas

53 morts de molts] molts de morts 58 volta] vegada; per a] per; poder] omet 60-61 moria (...) mori] mori (...) mori 70 per a] per 72 ferne] fer(*interl.ne*) A; cadaldia] cada dia 76 enemich] *corregint* enemichs A 78 no — ajuda] de la ajuda no sols 79 [71r] [44r] 82 causaren] omet; mudanças] *afegeix ratllat y A*

51-53 Oc. ll. V, cap. XXII 53-60 Oc. ll. V, cap. XXIII 60-62 Oc. ll. V, cap. XXIII 63-72 Oc. ll. V, cap. XXVIII 73-76 cf. Oc. ll. V, cap. XXVIII-XXXVII 77-80 Oc. ll. V, cap. XXXVIII 80-83 cf. Oc. ll. V, cap. XXXIX-XLIV

- 90 menció per no tocar a nostra història, més de que pararen en que Corneli Scipió, sabent que los dos jermans cathalans nomenats Indíbil y Mandònio venían ab cinch mil y sinch-cents espanyols suesetans en ajuda dels cartaginesos, volent-los atallar per a que no-s poguessen junctar ab lo exèrcit cartaginès, dexant la guarda de l'exèrcit a Tito Pompeyo, son llochtinent, los hisqué a l'encontra ab la gent que li aparagué era bastant per a poder-ho fer, ab los quals travà una batalla molt rigurosa. Del que essent stat avisat Hasdrúbal, enviant primer a Masanisa ab los cavalls barbareschs, arribà al temps de la dita batalla, y poch après també Hasdrúbal y Magon Bàrcino ab llur exèrcit, ab la qual ajuda vanceren y mataren a dit Cornèlio Scipió y a molta de la sua gent. Y vint-y-nou dies après, en altra batalla que hagueren ab Cneyo Scipió, lo mataren també, ab molta pèrdua de son exèrcit, a cap de set anys cumplits y alguns mesos més que era vingut en Espanya.
- 100 Sobre lo que-s féu en los cossos de dits germans Scipions hi ha contràrias opinions entre los auctors, per lo que uns diuen que lo de Corneli Scipió restà fet trossos en la batalla y que lo de Cneyo lo cobraren los romans y, a la usansa d'ells, lo cremaren y posaren las çendras en un lloch nomenat Lorch, que és prop de Múrsia; altres scriuen que·ls posaren en una torreta que vuy se troba prop de Tarragona ab dos bultos.
- 110 Les quals morts scriuen los historiadors se sentiren molt en Espanya, y particularment en Cathalunya, per la molta affectió que·ls tenían y per haver-los mostrat molts bons costums y profitosos per a son víurer, fundats en justícia, moderatió y fidelitat.

84 a] *omet* 87-88 volentlos — cartagines] *omet* 94 llur exercit] llurs exercits
 95 cornelio] corneli 100 feu en] feren A B 102 scipio] *omet* 103 cneyo] *afegeix*
 scipio 104 y posaren las cendras] *omet*

100 feu en] feren A B: Restituïm la que ens sembla que podria ser la lliçó d'autor, d'acord amb el sentit. Llegim, doncs: «Hi ha opinions diverses sobre el destí dels cossos dels germans Escipions.»

84-96 Oc. ll. V, cap. XLV 96-106 Oc. ll. V, cap. XLVI 107-111 Mor. ll. VI, cap. I

89 *Tito Pompeyo*: Hauria de dir Tiberi Fonteu, com a Livi (XXV 34,8). Ocampo, la font de Viladamor aquí, escriu Titus Fonteu (1553: f. CCCXXXII), el mateix que fa el copista de B en aquest passatge a la seva *Corònica universal del Principat de Catalunya* (Pujades 1609: f. 77v).

CAPÍTOL XXVII //

COM LÚCIO MÀRCIO, CAPITÀ ROMÀ, RECALLINT LOS SOLDATS ÉRAN
 RESTATS DE L'EXÈRCIT ROMÀ SE'N VINGUÉ A LA VOLTA DE TARRAGONA,
 EN SEGUIMENT DEL QUAL VENINT LOS CAPITANS HASDRÚBAL Y
 MAGON, BATALLÀ AB ELLS Y·LS VENÇÉ.

Molta de la gent de l'exèrcit romà que scapà procurà de recullir-
 se en algunes de les ciutats de la Andaluzia confederades dels
 romans, ab confiança que·ls acullirían. Però com la fe y lealtat
 dels hòmens se muda comunament ab las mudanças de fortuna
 10 y, moltes voltes, no dura més la constància en la amistat del
 que dúran las prosperitats, los qui volgueren restaurar-se en
 la Andaluzia tingueren mal recapte, per lo que en Scalona los
 tancaren les portes sens consentir que y entrassen; en Andúxar
 usaren molta major crueltat, que·ls dexaren entrar dintre y,
 après de tenir-los tancats, los mataren a tots per haver la gràtia
 dels cartaginesos, als quals tenían ya per tornats a ser senyors

1 [71v] [44v] 11 qui] que

6-48 Mor. ll. VI, cap. I

12-13 *Scalona* — *Andúxar*: No pot ser que es tracti de la ciutat d'Escalona, avui despoblada, a la zona de parla castellana del País Valencià (Canal de Navarrés), com reporten els dos manuscrits de Viladamor, sinó que, més aviat, hauria de fer referència a una ciutat andalusa; ha de tractar-se, doncs, de Calzona (cf. Morales 1574: f. 13) i de la ben esmentada Andújar, a Jaén.

de Espanya y als romans tant perduts que no podrian star més en Espanya; los qui anaren devers los llocs del riu de Ebro, y particularment los qui arribaren en Tarragona, tingueren
 20 millor ventura, per lo que allí se repararen y-s referen. La qual pèrdua procurà molt de veres remediar hu dels capitans romans que era restat de l'exèrcit perdut, nomenat Lúcio Màrcio. Lo qual, usant de molta diligència en recullir los soldats que fugint se éran spargits, ab ells y ab altres que-n tragué de las guarnisions ahont staven, y ab ajudas que li vingueren dels cathalans confederats que tenían gran odi als cartaginesos, junctà un bon exèrcit, y tal que, com ho entengué // Hasdrúbal, no tenint-se'n per segur, determinà de anar a destruyr-lo per a acabar del tot los romans y traure'ls de Espanya. Per lo que
 30 repartí son exèrcit en dos camps, y ab lo hu vingué ell en persona y en lo altro lo capità Magon, donant-li orde vingues ab diligència tras lo seu.

Tantost com lo capità Lúcio Màrcio tingué avís de la vinguda de Hasdrúbal, y que era ya passat lo riu de Ebro, determinà de batallar ab ell. Y sabent-ho los de son exèrcit, tement molt sa vinguda tant arrebatada, desmayaren molt, y en tanta manera que no bastava animar-los per bé que-ls reprengues. Lo qual temor, aquí matex que sentiren las trompetas y crits de sos enemichs, canviant-lo ab ira, corrent ab gran presa a
 40 pèndrer sas armas, ab molt gran ànimo los acometeren, de manera que-ls feren fugir hi-n mataren molts d'ells; hi n'hagueren mort molts més si Lúcio Màrcio, llur capità, no-ls haguera fet recullir. Per lo que dits cartaginesos, si bé veren lo dany havían rebut ho atribuïren solament a llur desorde y, pensant que haver dexat de seguir la victòria era stada la causa per ser poca gent y per temor que si-s refèyan no-ls haguessen pogut danyar, los menyspresaren. De manera que, sens ningun reçel, se'n tornaren a son real guardant-lo ab molt descuyt. Del que essent avisat dit capità Lúcio Màrcio, y també per haver
 50 entès que lo capità Magon venia molt prop ab altre exèrcit,

17 podrian] podien; star] fer 18 de] omet 23 usant] corregint usa A 27 [72r]
 [45r] 28 de anar a destruyrlo] anarlo a destruyr; per a] per 29 los] als 31 ab (...)
 en] ab (...) ab 34 determina de] determina 41 molts] molt 43 dany] afegeix que

determinà aquella matexa nit anar sobre sos enemichs. Als quals acometé ab tanta fúria y ímpetut que dins molt pocas horas, per haver-los trobat dormint, los vencé, hi-n matà molts y los restants cativà. Des de ahont, en la matexa nit, caminà devers lo camp de Magon, al qual trobà ans del dia a una llegua de allí y, prenent-lo descuydat del que ab lo camp de Hasdrúbal havia pasat, ab tanta bravesa y crits lo acometé que, molt breument, li matà la demés gent y la restant li cativà; de manera que, en un dia y en una nit, guanyà los dos camps dels
 60 cartaginesos. Y foren tants los morts que y ha auctors que diuen arribà lo número a trenta-set mil, y lo dels catius a més de mil y vuyt-cents, y que lo saco fonc molt gran, encara que y ha altres auctors que scriuen menor número; però los uns y los altres concòrdan que restaren los // cartaginesos tant destrosats y desbaratats que los romans se'n tingueren per satisfets del dany y afront havían rebut ab las morts dels jermans Scipions, y los cartaginesos tant temoritats que, de molts dies, no tornaren a travar qüestions ab ells.

Lo lloch ahont succehiren aquestas batallas no-l senyalan los
 70 auctors, més de que foren de aquesta nostra part del riu de Ebro, en lo principi de l'any dos-cents y nou, a bé que algun chronista de nòstron temps ha volgut dir fonc en Valèntia, que és error manifesta per star Valèntia situada molts lleguas lluny de dit riu, en l'altra part.

61 trenta] *afegeix* y 64 [72v] [45v] 66 del] dels; dels] *omet* 70-72 que foren (...) fonc] que foren (...) que foren 71 nou] *afegeix al marge* any 209 de la nativitat de nostre señor A 73 valentia situada] situada valentia

71-72 *algun chronista de nòstron temps*: Aquest cronista que situa la batalla a València no és cap altre que l'esgrimit per Morales (1574: f. 17) en una nota al marge de la seva crònica, el valencià Pere Antoni Beuter (1546: f. LXv). Beuter és usat com a font per Viladamor en diversos passatges de la *Història*, per bé que a través de l'edició catalana (1538).

CAPÍTOL XXVIII

DE COM LO SENAT ROMÀ, APRÉS DE HAVER SABUT LAS VICTÒRIAS DE LÚCIO MÀRCIO, ENVIÀ EN ESPANYA A CAIO CLAUDI NERON; LO QUAL, DESENBARCAT QUE HAGUÉ EN TARRAGONA, AB AJUDA DELS CATHALANS Y DELS DEMÉS ESPANYOLS CONFEDERATS, ANÀ A SERCAR HASDRÚBAL Y L'ENCLOGUÉ EN UNA MONTANYA, DE AHONT AB ENGANY LI FUGÍ.

Lo capità Lúcio Màrcio encontinent avisà de ditas victòrias al senat romà, lo que causà en tota Roma molt gran alegria y·ls
 10 mitigà lo enuix havien tingut de las morts dels jermans Scipions y pèrduas de sos exèrcits. Y a bé que restaren molt satisfets de la valentia y bon govern de dit capità Lúcio Màrcio, atribuhint-li a gran sfors y bon consell lo fet, ab tot axò determinà de enviar a Caio Claudi Neron per capità general en Espanya, y, de fet, lo enviaren ab sis mil soldats de peu

14 determina] determinaren

8-13 Mor. ll. VI, cap. III 14-19 Mor. ll. VI, cap. IIII

6 *enclogué*: El DCVB (IV, 877) documenta el verb «encloure» ja a Desclot: «envoltar els enemics privant-los el pas per a fugir».

11-15 y a bé — *Espanya*: És a dir: tot i que els romans restaren molt satisfets de la feina de Luci Marci Sèptim a Espanya, el senat decidí enviar-hi Gaius Claudi Neró com a capità general.

y tres-cents de a cavall, tots italians. Lo qual vingué en Cathalunya y desenbarchà en Tarragona, ahont era la principal desenbarcació dels vexells romans que en Espanya venían y // lo reparo més segur per als exèrcits de la terra; y féu desarmar
 20 las galeras y tràurer-las en terra per a que no las poguessen cremar los vaxells cartaginesos que sempre per aquella costa n'i acudían. Y procurà, per a créxer en forçes son exèrcit, que tots los cathalans confederats en aquella costa prenguessen las armas; ab los quals, y ab los que ell havia aportats de Roma, caminà devers lo riu de Ebro, ahont entengué stava lo capità Lúcio Màrcio ab son exèrcit. Y junctat que fonc ab ell, passant lo riu de Ebro, prengué lo camí devers Andaluzia a cercar Hasdrúbal, lo qual ya ab nou exèrcit se era tornat a refer de las pèrduas passadas. Y féu-ho ab tanta diligència y secret
 30 que dins breus dias lo trobà en Andaluzia, en una montanya que vuy se nomena Penyas Negras, ahont, posant-se en un pas, lo enclogué de manera que no tenia per ahont scapar (a causa que, per ser dita montanya molt fragosa, no tenia sinó una exida a la boca de la qual se era posat ab dit exèrcit); lo que considerant-ho Asdrúbal, li envià a oferir que si-l dexava exir trauria de Espanya son exèrcit per a que no tingués ocasió de haver de pelear més lo exèrcit romà ab cartaginesos, lo que hoy y acceptà de bona gana dit capità Neró. Y restant de consert que-s vessen al sendemà per a affectuar lo consertat y per
 40 a que s'apunctassen las conditions de com se havían de lliurar las fortalezas y exir d'ellas los soldats de guarnisió que y staven, y dels capítols que dit capità Neró los havia de guardar per la seguretat de llurs personas y béns (per a que poguessen exir de Espanya sens dany ni detriment algú), crehent-ho axí dit capità Neró, en aquella nit Asdrúbal provehí que la gent més

16 tres] tres (*corregint* vuit) B] vuyt A 18 [73r] [46r] 20 per a que] perque 27 cercar] *afegeix* a 28 se] sen 31 posantse en] *corregint* passantsen A] posantse a B 36 per a que] perque; tingues] *afegeix* mes 37 cartaginesos] lo carthaginiés 38 dit] lo 45 en] *omet*

16 tres] tres (*corregint* vuit) B] vuyt A: Seguim la lectura de B perquè és la que concorda amb la font de Viladamor (veg. Morales 1574: f. 19v). Malgrat això, fem constar que, potser, Pujades (B) corregeix tenint davant un exemplar de la crònica de Morales, ja que deixa constància d'haver-la fet servir en aquest passatge a la *Corònica universal del Principat de Catalunya* (1609: f. 82); per tant, no es pot descartar que l'error a l'hora d'assenyalar el nombre d'efectius militars no provinguí de Viladamor.

enbarasada procuràs de pujar per lo més alt de la montanya y més apartat dels enemichs, sercant cada hu com se pogués salvar. Lo que ordenat que u hagué, lo dia següent vingué a las vistas conçertadas y, ab molta cauthela, procurà fer
 50 contraris en algunas de las cosas que s'havían de apunchar, tractant-las tant de spau que ab molta facilitat consumí tot lo dia sens donar-hi conclusió alguna, per lo que se hagué de dexar per al dia següent; en la qual nit continuà de fer // exir la més gent que li aparagué convenir, y, en lo dia següent, tornant als tractes, no sols ab la matexa cauthela lo entretingué aquell dia però encara altres dies, fins a tant que tingué fora tota la gent que li aparagué convenir. Y après, succehint en una matinada molt gran boyra, parexent-li era aparellada per a acabar son
 60 designe, envià a dir a dit capità Neró que per aquell dia no-s junctassen, per ser dia de festa per als cartaginesos. Del que esent-ne content, ab aqueixa seguretat, sens avalot algú, hisqué de la montanya ab lo restant de son exèrcit hi-s posà breument en salvo sens haver-ne los contraris sentiment algú, fins a tant que, reforçant la calor del sol a mitxdia y desfent-se la boyra, los comensaren a descobrir. Del que advertint-se'n dit capità Neró, se donà gran presa de seguir-lo, pensant lo podria alcançar y dar-li la batalla. Y encara que l'alcançà, ab molta
 70 manya la scusà dit Hasdrúbal, travant solament algunas scaramusas de poca inportàntia. De la qual seguida los historiadors no scriuen en què parà ni tampoch que dit capità Neró fes en Espanya altra cosa, més de que se'n tornà a Roma.

53 [73v] [46v] 59 aquell dia] aquells dias 63 haverne] haver; los] sos 66 seguirlo] *corregint* cobrarlo 67 batalla y] *corregint* al qual 71 roma] *canvi de mà*

46 *enbarasada*: L'adjectiu «embarassada» en el sentit d'«impedida d'obrar» però, en aquest cas, no «a causa d'una circumstància exterior» (com el documenten DCVB IV, 710, i DECLC III, 274-277) sinó, segons sembla, de la pròpia concepció de l'individu. Viladamor degué prendre el mot de Morales (1574: f. 20v), que descriu no només la gent que Hasdrúbal féu marxar sinó, a més, tots els atuells que portaven: «toda la gente y hazienda más embaraçosa y de mayor empacho» (per a l'accepció del mot en castellà veg. *Autoridades* I, 380-381, i DCELC II, 555-558).

CAPÍTOL XXVIII

COM, VIST PER LO SENAT ROMÀ LO POC EFFECTE QUE EN ESPANYA HAVIA FET CLAUDI NERÓ, ENVIÀ A PÚBLIO SCIPIÓ, FILL DE CORNELI SCIPIÓ; LO QUAL, DESENBARCANT AB MOLTA GENT ROMANA EN EMPÚRIES, CAUSÀ GRAN CONTENTO A TOTS LOS CATHALANS.

Ab aquestos pròspers successos dels romans, si bé las ciutats y pobles que se'ls éran rebel·lats après de las morts dels jermans Scipions no-s tornaven a llur amistat, tampoch de nou no se n'alteraven més. Per lo que aparagué al senat romà (vist lo poch
 10 effecte que havia fet la vinguda de Claudi Neró) que convenia s'i enviàs un capità general // que fos home principal y que·ls sabés governar. Y havent-se junctat per a fer la electió, no trobant tal persona, Públio Scipió, jove de vint-y-quatre anys, fill de Corneli Scipió que era stat mort en Espanya, se alçà en públich y demanà lo càrrech. De la qual demanda ne rebé tot lo senat molt gran contento, parexent-los era persona molt

2-5 com — cathalans] com publico corneli scipio passa en espanya ab molta gent y del que feu en ésser arribat *canvi de mà* 8 tornaven] tornarian; llur amistat] llurs amistats 11 [74r] [47r] 13 trobant] *afegeix* se; vint y quatre] vint y (*ratllat* poch) *interl.* quatre

1-13 A B hi ha fragments de text que manquen perquè falta part del marge inferior dret del f. 46.

convenient y que havia de ser per a gran glòria y augment del poble romà, per lo gran sfors y prudència y altras singulars virtuts que en sa persona conexían. Y per ço, de consentiment
 20 de tots lo elegiren, a la fi de l'any dos-cents y nou ans de la nativitat de nostre Senyor y de la població de Espanya mil nou-cents sinquanta-sis. Lo qual càrrech demanà dit Scipió sols per desitjar venjar las morts de son pare y oncle, ab consideratió que, puix los cartaginesos deprés de ditas morts tractaven los espanyols ab molta asperesa y crueltat, podria ab molta facilitat reduhir-los a la parcialitat romana, per lo que pensava tractar-los ab molta mansuetut y benignitat. La qual nominatió feta que la hagué dit senat romà, provehí que, demés de la gent que en Espanya tenían, se donassen a dit Públio Scipió deu mil
 30 soldats de peu y mil de cavall, ab los quals se embarcà en lo port de Hòstia.

Y arribat que fonc en Cathalunya, en lo port de Empúrias manà desembarcar tota sa gent. Y ab ella per terra se n'anà a Tarragona, ahont ordenà que també la flota hi anàs. Per la qual vinguda feren los de aquella ciutat moltas alegrias y regosijos, refrescant-se'ls la memòria de son pare y oncle, que tant en aquella ciutat havían volgut y reverensiat per los molts beneficis ne havían rebut; y lo matex contento tingueren totas las demés ciutats y llochs de Cathalunya. Y moltas altras ciutats y llochs de
 40 la restant Espanya, que fins aleshores havían stats suspesos a causa de las mudanças de la guerra, se determinaren de enviar sos enbaxadors a donar-li la benvinguda y a oferir-li de servir-lo en tot que-ls ordenàs; a tots los quals responia Scipió ab tals agraïments y bonas paraulas que, encara que mostrava lo respecte, reverència y temor que li havían de // tenir, no las hi podían atribuyr a bravesa ni a fersositat, per lo que se'n tornàvan molt contents publicant sa grandesa y benignitat. Y despachat que-ls hagué a tots, se partí de Tarragona per a visitar las ciutats y llochs que perseveraven en la amistat del poble

21 senyor] *afegeix al marge* any 209 ans de la nativitat de nostre señor A 22 sinquanta sis] *interl.* A] sinquoanta y sis B 23 son] sos 25 facilitat] *afegeix raïllat* de A 28 la] *interl.* A; demes] a mes 30 de (...) de] de a (...) de a 36 son (...) y] son (...) y son 43 quels] lo que de ells 45 havian] havia; [74v] [47v] 48 despachat] despachats

- 50 romà, y també per a regonèxer los alojaments ahont en aquell
 ivern havían stat los soldats romans de l'exèrcit que y havia
 en Espanya. A tots los quals, junctats que·ls hagué, los féu un
 parlament, donant-los, de part del senat y poble romà, gràtias,
 y, de la sua, estimant-los en molt, per lo que havent rebuts dos
 tals colps de la fortuna, hu tras altre, com éran stats las morts
 de son pare y oncle, no sols no havían desmayat però encara
 havían tingut ànimo per a defensar Espanya y mantenir en
 ella lo nom de Roma; y senyaladament, scriu Tito Lívio que
 lloà y honrrà molt al capità Lúcio Màrcio y·l prengué en sa
 60 companya, fent molt cas d'ell. Lo qual raonament acabat que
 l'hagué, lliurà lo exèrcit que Clàudio Neró havia tingut a Júnio
 Silano, capità seu, y provehí que la gent que de nou havia
 aportada fos repartida per sos alojaments per a pasar lo restant
 de l'ivern. Lo que en havent-ho provehit se'n tornà a Tarragona
 a invernar, ahont, tant quant los amichs de la parcialitat roma-
 na stàvan alegres, tant staven trists y temoritzats los cartaginesos
 y los de sa parcialitat.

53 parlament] rahonament 54 per lo que] porque 63 per a] per 65 parcialitat]
canvi de mà

[58 Liv. XXVI 20,1-3]

CAPÍTOL XXX

DE COM LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ, HAVENT JUNCTAT MOLT GRAN EXÈRCIT, TRIÀ DE TOT ELL SINCH MIL CATHALANS PER LA GUARDA DE SA PERSONA; Y COM APRÉS POSÀ SITI SOBRE LA CIUTAT DE CARTAGENA, PER MAR Y PER TERRA, Y LA PRENGUÉ.

Lo capità Públio Scipió stant en Tarragona, encara que stava resolt en ser passat lo ivern anar sobre la ciutat de Cartagena y començar allí la guerra, ab tot axò no u volgué dir a ningú sinó sols a un // amich seu de qui molt se fiava, que-s deya
 10 Lèlio. Al qual, tantost en lo principi de l'any dos-cents y vuyt ans de la nativitat de nostre Señor y de mil nou-cents y sinquanta-set de la poblasió de Espanya, li ordenà que ab molta diligència fes llançar en l'aygua las galeras y que, ab ellas y ab las naus de càrrega dels cathalans, anàs en la platja devant la boca del riu de Ebro y allí lo esperàs; y provehit assò, manà que ab la mateixa diligència se junctàs en la mateixa boca del

2-5 de com — prengue] com publico scipio ana ab son exercit sobre carthagen a y la asitia y vençe *canvi de mà* 8 ab tot axo] *interl.* A 9 [75r] [48r] 11 señor] *afegeix al marge* any 208 ans de la nativitat de nostre señor A 11-12 y sinquanta set] y sinquanta (*interl.* set) A] cinquanta y set B 13 diligència] prestesa 13-14 ab (...) y ab] ab (...) y 15 la boca] *omet* 16 diligència] prestesa

riu de Ebro tota la gent de guerra, axí dels cathalans y dels demés espanyols confederats com de las companyas dels romans. Y ell, ab sinch mil cathalans que trià dels que y havia
 20 en lo exèrcit per a sa guarda (mostrant en assò la confiança que d'ells feya y en quant stimava sa lealtat), se partí per a Tortosa; ahont arribat que fonc, trobà com ya en lo riu estava junt tot lo exèrcit. Y parexent-li havia de animar a tota la gent, y principalment als soldats vells que havia trobats en Espanya, fer-los un parlament, los manà junctar y ls digué com era vingut en Espanya ab molta voluntat, per lo que havia entès la bona que li tenían com a herència de son pare, y que per dita causa havia de tractar la guerra ab pensaments dignes de sos passats per a que ningú no sentís la falta d'ells; y que per en assò
 30 solament los demanava favorissen lo nom de Scipions y la casta d'ells; y que, animant-se ab los bons successos que ya Roma començava a tenir en la guerra, procurassen de augmentar sas victòrias. Lo que en acabant de dir-ho mostraren, ab la alegria de sos semblants y ab lo avalot regosijat que mogueren, quant los era stat agradable y ab quant bon ànimo ho farían.

Del que restant-ne molt content Scipió, dexant a Júnio Silano ab tres mil soldats per a la guarda de Cathalunya, ab lo restant de l'exèrcit (que era passats de vint-y-sinch milia de peu y dos mil y sinch-cents de cavall) passà lo riu de Ebro y començà
 40 a caminar devers Cartagena, no havent-hi algú en tot lo exèrcit que sabés ahont anaven sinó sols Lèlio, son amich. Al qual havia donat orde que, ab bona dissimulació, navegàs tant despau que entràs en lo port de Cartagena al matex temps que ell, ab lo

17 dels (...) y dels] dels (...) y 25 ferlos] fentlos 26 bona] *afegeix* voluntat 29 no] *omet* 32 de] a 36 restantne] *restant(interl. ne) A*; content] *afegeix ratllat* dit *A* 37 per a] per 38 milia] mil 39 de] *afegeix* a 40 a] *omet*; devers] *afegeix* de 41 havia] *afegeix ratllat* ya *A*

26 bona] *afegeix* voluntat: La lliçó transmesa per *B* és possiblement més entenedora; hem optat per mantenir la lectura d'*A* perquè és la més acostada a la font de Viladamor, Ambrosio de Morales (1574: f. 26v): «era venido a España con mayor voluntad, por entender la buena que le tenía el ejército romano.»

exèrcit, per terra arribàs, ahont hi arribà ab set // jornadas. Y al temps que alojava son camp devant la ciutat, entrà Lèlio en lo port ab tota la armada y, en un matex moment, se asitià la ciutat per mar y per terra. Y juntant dit Scipió als capitans y soldats principals, los donà rahó de las causas lo havían mogut a comensar la guerra per lo combat de aquella ciutat, dient-los no s'enganyassen en pensar los havia aportats a guanyar sols aquella ciutat sinó a conquistar tota Espanya, puix dins dita ciutat staven totas las rehenes ab las quals se hauria la amistat de tots los principals espanyols y de sas ciutats, tornant-las liberalment a sos pares y parents; y que també dins de ella staven totas las municions, diners y riquezas dels cartaginesos, las quals perdent-las dits cartaginesos y guanyant-las los romans, restarían més poderosos per a continuar la guerra y los enemichs més falts y desprovehits per a la defensa; dient-los també com aquella ciutat era la fortaleza dels cartaginesos, son port, sas drasanas y la guarda de son tresor; conclohent lo rahonament que, ab bons ànimos, anassen a pèndrer ab la ciutat de Cartagena tota Espanya. Al que responent-li tots ab altas veus y ab molta alegria que axí u farien, vehent-los ab aquest fervor manà encontinent se donàs lo combat per mar y per terra. Y fonc ab tanta fúria que, encara que trobaren molta resistèntia en los de dins, entraren en la ciutat y mataren molta gent, no perdonant sinó a las donas y minyons. La qual matança no cessà fins a tant que lo capità Magon, que s'era retirat en una fortaleza, veent tota la ciutat perduda se rendí y lliurà dita fortaleza. Per lo que leshores se dexaren de matar y començaren a robar y cativar, sens tenir ya altre cuydado sinó concluyr la

44 terra] *afegeix y; hi* *interl. A*; [75v] [48v] 47 dit scipio] *interl. A* 48 soldats principals] soldats y principals 56 las quals — cartaginesos] *omet* 70-71 de (...) a] de (...) de

48 soldats principals] soldats y principals: Tot i que ambdues lectures semblen vàlides, la que reporta *B* enfront d'*A* s'allunya, un cop més, de la que transmet la font de Viladamor en aquest passatge: «sus capitanes y los principales de sus soldados» (Morales 1574: f. 28).

guerra ab la satisfacció de sa cobdísia. En la qual presa, si bé los historiadors romans no fan menció alguna dels nostres cathalans y dels restants espanyols que ab Scipió anaven, és cosa clara que en tot se degueren mostrar tals que meresquesen no ser oblidats, del que degué ser la causa que, com los historiadors romans no atenían sinó a engrandir sa // nació, pasaven sens ningun cuydado per las dels altres.

CAPÍTOL XXXI

LA GRAN PRESA QUE LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ FÉU EN CARTAGENA
Y LA PART QUE D'ELLA NE TOCÀ AL SENAT ROMÀ.

La presa que s'hagué dins Cartagena fonc tant gran quant era la grandeza y magnificència de una ciutat dins la qual los cartaginesos havían tingut gran cuydado de enclòurer tota llur riquesa y poder. Y axí, scriuen se prengueren deu mil hòmens catius, sens las donas y minyons; dels quals, tots los que entengué Scipió éran ciutadans y naturals de la ciutat los donà
10 aquí matex libertat, per a que habitassen en sas casas y gozassen de sos béns de la manera que ans los tenían. Y essent-se trobat entre los presos dos mil oficials de fer armes y aparells per a las flotas, manà Scipió que aquells tals fossen catius públichs del poble romà, prometent-los que, si servien feelment y ab diligència en les coses de son art, los daria prest libertat. També s'i prengueren gran moltitut de jòvens y sclaus valents, los quals féu posar al rem per a tenir millor armadas sas galeras. Y demés

2-3 la gran — roma] de les moltes joies tesors y riqueses que foren trobadas en carthagena y dels catius y reenes *canvi de mà* 4 quant] quanta 6 enclourer] conclourer 9 scipio] *afegeix* que 11 trobat] trobats 14 que] *afegeix ratllat* a 15 daria] donaria

de assò, se trobaren dins la ciutat totas las rehenes que los espanyols havían dat als cartaginiesos, las quals stimà Scipió en molt, tenint-las per bastant preu per a comprar ab ellas la amistat de tota Espanya, per lo que manà se'ls tingués tant respecte y que fossen tractats y provehits ab tant cuydado com si fóran fills o amichs y confederats del poble romà. També se trobà en los magatzems grandíssims aparells de guerra y de munitions, y cent y vint trabuchs grans (que en aquell temps se nomenaven catapultas) y dos-cents y vuytanta de menors, y de tots los altres gèneros de màchinas per a tirar, y de darts y llanças una gran multitut; havent guanyat també xexanta-y-quatre banderas. Y perquè Scipió manà apartar lo or y argent que a la part de la república romana tocava, trobaren que era dos-centes y setanta tassas de or, que // casi totas pesàvan a march y mitx, y cent y vuytanta mil ducats en argent, sens los vasos de argent, que foren infinits; lo qual or y argent manà Scipió lliurar per pes y compta a Caio Flamíni, qüestor, que era ofici com lo que vuy és lo de tresorer. També scriuen que las provisions y manteniments que-s trobaren foren molts, y que en lo port se prengueren xexanta-y-tres naus de càrrega plenas de manteniments y de aparells per a armadas. Y en fi, fonc tanta la riqueza que, comparada ab ella, fonc la menor part de la presa la ciutat.

Entre los historiadors hi ha gran diversitat sobre lo temps que tardà Scipió en guanyar la ciutat. En Tito Lívio apar que lo matex dia que y arribà la prengué; Lúçcio Floro ho especifica més y afirma que-s prengué lo matex dia que fonc asitiada;

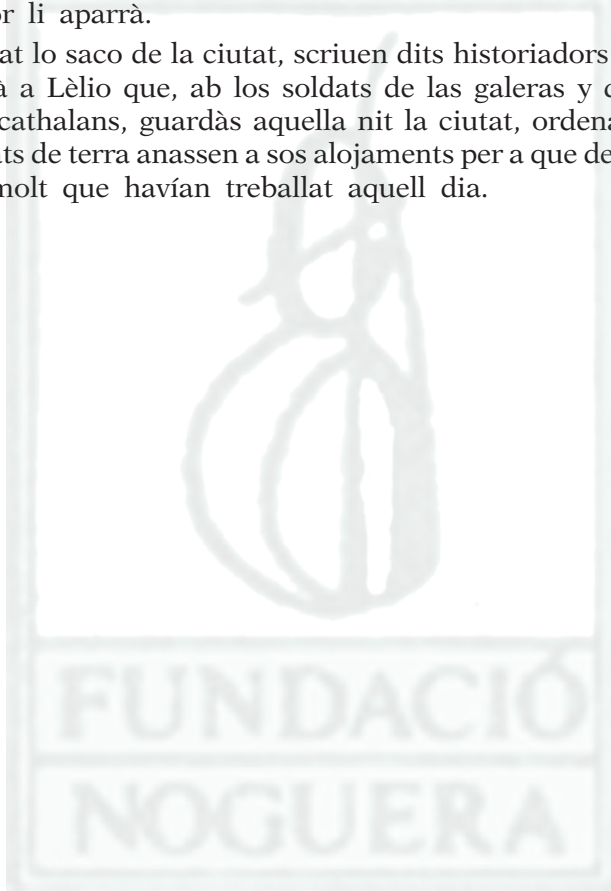
22-23 fossen (...) foran] fossen (...) fosen 24 grandissims] grandims 31 [76v] [49v]; pesavan] pujavan 32 cent y] cent 35 ofici — es lo] lo offici (*interl.* com lo) que vui es 38 per a] per (*ratllat* guerra)

(34-35 cf. Mor. f. 3v) [42 Liv. XXVI 46,8; XXVI 48,1-2 43 Fl. I 22,39]

18-23 *las rehenes* — *poble romà*: «Reena» és femení (DCVB IX, 262) i no ens consta documentat com a masculí en català. L'ús del masculí aquí (*tractats* — *confederats*) ha de ser conseqüència de la contaminació, freqüent, de la llengua de Morales en la de Viladamor (cf. Morales 1574: f. 30, 31v), i no és l'única vegada que es produeix en el text de l'arxiver (veg., per al mateix mot, *infra*, cap. XXXIII, 2 i s.).

Plini diu també lo matex; y Políbio que lo dia següent après que fonc asitiada. També tenen la matexa diversitat si fonc Lèlio o Júnio Silano lo qui tingué càrrech de la armada, y també com se nomenava lo capità cartaginès que guardava la ciutat, y en lo número de las naus que-s prengueren, y en la cantitat de l'or y argent que tocà a la república romana, y del número de las rehenes que y trobaren, y dels catius que y prengueren. Tota la qual diversitat dexe per a que cada hu ne crega lo que millor li aparrà.

Acabat lo saco de la ciutat, scriuen dits historiadors que Scipió manà a Lèlio que, ab los soldats de las galeras y de las naus dels cathalans, guardàs aquella nit la ciutat, ordenant que los soldats de terra anassen a sos alojaments per a que descansassen del molt que havían treballat aquell dia.

47 junio] *corregint* julio; qui] que 48 que] qui 52 per a que] perque

45 Pl. cf. Liv. XXVI, 42-48; Pol. X 9,4; X 12,2; X 12-15]

45 *Plini diu també lo matex*: No hem sabut trobar el lloc a Plini, que Viladamor recull de Morales (1574: f. 30); podria ser un error i haver-se de llegir Livi, que ja ha estat citat anteriorment (42) i que diu això (Liv. XXVI, 42-48; i també Fl. I 22,38).

CAPÍTOL XXXII

DE COM HAVENT PROPOSAT LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ QUE·S DECLARÀS A QUI SE HAVIA DE DONAR LA CORONA DE SER PUJAT PRIMER EN LAS MURALLAS DE CARTAGENA, HI HAGUÉ GRAN QÜESTIÓ ENTRE LOS DE L'//EXÈRCIT DE TERRA Y LOS DE LA MAR, LA QUAL APRÉS APAZIGUÀ DIT CAPITÀ SCIPIÓ.

Lo altro dia de matí manà Scipió junctar tots los soldats de terra y mar. Y donant primer moltas gràtias als déus, per lo que no solament lo havían fet senyor en un dia de la més rica
 10 y populosa ciutat de Espanya mas també per lo que havían provehit (que·s junctàs y s'enclogués en ella casi tota la riqueza dels cartaginesos per a que la gozàs y los enemichs, ab tant gran pèrdua, restassen més llastimats), deprés lloà lo sfors y constància d'ells. Y encara que·ls ho digué generalment, particularment los digué volia se declaràs a qui s'havia de donar la corona de ser pujat primer de tots en la muralla, certificant-los estava aparellat de dar-se-la ab tota la honrra que·s merexia. A la qual demanda oposant-se dos soldats, nomenat lo hu

5 [77r] [50r] 6 apres] *omet*; dit capita] *omet* 7 soldats] soldat 9-10 havian (...) havian] havia (...) havia A 12 la] las A B 15 donar] dar 18 nomenat] nomenats

12 la] las A B: Si es fa referència a «la riquesa» de la qual ha parlat més amunt (11), aleshores cal una forma singular i no plural.

Quinto Trebèlio, çenturió de la legió quarta dels romans, y
 20 l'altro Sexto Degísio, cathalà dels confederats de la mar, se
 ensengué generalment entre los soldats de la terra y los de la
 mar molt gran debat, afavorint als de la mar Lèlio, com a capità
 d'ells, y als de la terra Marco Semprònio Tuditano. Lo qual
 debat entenent Scipió arribava ya a molt avalot, per asosegar-
 los digué en públich com nomenava per jutges a Lèlio y a
 Semprònio, y per terçer a Cornèlio Condino, per a que, oýdas
 las parts y examinats los testimonis, ho sententiassen. Los
 quals volent usar de sa comisió, foren causa de ençendre's més
 30 bravament la diferència, procurant cada exèrcit la honrra per
 llur soldat; la qual desijant-la dits jutges remediari, vehent no
 éran bastants li aparagué a Lèlio donar-ne avís a Scipió,
 certificant-lo arribaven ya molt prop de venir a les mans. Per
 lo que encontinent dit Scipió manà juntar a parlament tota
 la gent de guerra y, en presència de tots, donà la sentència, dient
 que a ell li constava per cosa certa y manifesta que // Quinto
 Trebèlio y Sexto Degísio havían pujat a l'igual en la muralla,
 cada hu per sa part, y que per ço donava als dos igualment
 la corona mural, com a personas que la havían ben merescuda,
 ab ygual sfors y valentia. Ab la qual sentència restaren tots
 40 apaziguats y contents, y molt més per lo que, aquí matex, féu
 merçes a molts d'altres conforme a llur mereximent.

21 los de la] omet 26 cornelio] lelio 30 desitjantla] desitjant los 35 [77v] [50v]
 36 en] a 40 per lo que] perque

26 *Condino*: Ha de dir, seguint Morales (1574: f. 31), «Caudino»; que el castellà ho diu bé ho certifica, entre els antics, Titus Livi (XXVI 48,9).

30 *la qual*: «la qual diferència» (29).

38 *corona mural*: «relativa al mur», o sigui, la «de ser pujat primer en les muralles de Cartagena» (3-4); és llatínisme (cf. Liv. XXVI 48,5 i s.: «Itaque quamquam omnibus omnia deberet praecipium muralis coronae decus eius esse qui primus murum ascendisset, profiteretur qui se dignum eo duceret dono»). Difícilment podria ser que una corona tingués «forma de muralla», com afirma el DCVB (VII, 633). Per a les diferents menes de corones que podien rebre els soldats romans com a recompensa dels seus mèrits veg. Morales 1574: f. 8v-9.

40 *apaciguar*: És castellanisme per «apaivagar»; el DCVB (I, 738) el documenta per primera vegada abans de 1666.

CAPÍTOL XXXIII

COM, ENTRE LAS REHENES ESPANYOLAS QUE·S PRENGUEREN DINS CARTAGENA, FOREN PRESAS LA MULLER Y FILLAS DELS GERMANS INDÍBIL Y MANDÒNIO, SENYORS CATHALANS, Y LO RAHONAMENT QUE LA MULLER DE MANDÒNIO FÉU AL CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ.

Scipió féu aportar davant de si totas las rehenes que éran stadas presas dins Cartagena, que scriuen tots los historiadors passaven de tres-centas personas nobles de las més principals ciutats de Espanya. A las quals, tenint-las davant de si y mirant-
 10 las ab la cara alegre, y regosijant-se molt ab los minyons que entre ells havia, acharisiant-los ab molt regalo y prometent-los que molt prest anirían a vèurer sos pares, los digué devían de tenir bon ànimo y star molt contents per haver vingut en poder dels romans, gent que ab gran perseveràntia havia sempre volgut més obligar als hòmens ab bonas obras que no spantar-los ab temor y tenir confederadas las províncias strangeras més ab amor y lealtat que no cativas ab vil servitut; y que si asò

2 dins] *afegeix* de 3 la B] las A 7 tots] *omet* 9 tenintlas] tenint 11 ab] *interl.*;
 molt] *afegeix* gran 12 veurer] *afegeix* a 14-15 sempre volgut] volgut sempre
 3 la B] las A: Com *infra*, 33-34.

6-73 Mor. ll. VI, cap. XII

2 i s. *las rehenes*: Veg. *supra*, cap. XXXI, 18-23.

no u havían del tot après de son pare y oncle, com era de rahó, que ell era vingut per a ensenyar los homes cumplidament; y que de assò cada hu d'ells des de aquell dia li prengué la paraula, per a sperar de allí al devant tot lo que li plagués de fe, lealtat, liberalitat y clemència; y que u conexerían ab sas obras, posant en assò més cuydado que no en ninguna força y rigor que la guerra li demanàs.

Lo qual rahonament acabat que l'hagué, // manà se fes una llista axí de las rehenes com dels catius principals, designant de quina ciutat o lloch era cada hu, per a que se avisàs a sas terras enbiassen personas a qui-s lliurassen. Als quals, arribats que foren, los féu lliurar sas rehenes, donant a cada una d'ellas molts
 30 dons, axí del que ell tenia com del que havia pres en lo saco; ço és, als jóvens, segons diu Políbio, spasas y altrás armes, y als minyons bronxas y altres atavius de or. Entre las quals rehenes sabent dit Scipió que y era la muller de Mandònio y las fillas de Indíbil, senyoras cathalanas, manà se guardasen, per lo que ab ellas pensava guanyar las voluntats de son marit y pare, que anaven en los exèrcits dels cartaginesos, ordenant a Flamíni, son qüestor, y als demés oficials, que las tractassen honrradament. La qual muller de Mandònio, poch dies après,
 40 scriuen Tito Lívio y Políbio que, essent senyora de molta edat, auctoritat y veneratió, exint del mitx de las rehenes, acompanyada de algunas donzellas jovas y gentils, ab la chara plorosa y ab un semblant honest que li augmentava molt sa gravetat, se agenollà davant dels peus de Scipió y-l supplicà y demanà ab molta instàntia que recomanàs als qui tenían lo càrrech

18 del tot apres] apres del tot 19 per] per a; homes] *corregint* homens A 20 li] lin 21 lo que li] quels 25 [78r] [51r] 26 dels catius] de las ciutats 28 quis] quilts 33 dit] *omet* 34 senyoras cathalanas] señors cathalans; se] las 35 son] sos 36 en] ab; dels] *omet*

[31, 39 Pol. X 18,3-15 39 Liv. XXVI 49,11-16]

32 *bronxas* — *atavius*: «broncha», és, en castellà, variant de «brocha», en el sentit de joia o amb l'accepció de punyal (DCELC I, 672); en català, com en castellà, el substantiu «brotxa» (pinzell gruixut), sovint alterat en «bronxa», es confongué amb el substantiu homònim que designa l'antiga arma manual (DECLC II, 281). D'altra banda, «ataviu» és castellanisme, documentat en català d'antic (DCVB II, 111). Viladamor tradueix Morales: «y a los niños bronchas de oro y otros atavíos» (Morales 1574: f. 31v).

mirassen ab gran cuydado per las donas que allí-s trobaven. A la qual senyora alçant-la Scipió de terra, entenent le y demanava aserca de que foçen proveÿdas de las cosas necessàrias, li respongué que tingués per çert no-ls faltaria cosa alguna. Y axí, manà venir als qui n'havían tingut càrrech fins
 50 leshores, reprehent-los del poch cuydado havían tingut de provehir-las. Per lo que entenent dita senyora la error que prenia, li tornà a dir que no era axò lo que li demanava, ni-s fatigava gens del que deya no-ls havia de faltar, puix qualsevol cosa los bastava conforme al stat miserable en què-s trobaven, que altre temor major era lo que la congoxava mirant la edat y gentileza de aquellas donzellas, puix a ella ya la vellesa la havia treta del perill major que las donas en sa honrra podían tèmbre-
 60 senyalant-li per an assò duas fillas de Indíbil, nebotas de son marit, y altrás donzellas nobles que staven ab // ella y la reverentiaven com a mare. Lo que com ho entengué Scipió se li endolsí lo cor, de manera que, scriu Políbio, li saltaren las llàgrimas dels ulls de llàstima de vèurer afligida tanta virtut en personas tant principals. Y axí, li respongué que, sols per lo que devia a tota honestitat y comediment y al bon govern que lo poble romà volia hi hagués en tot, faria lo que li demanava, de manera que no foçen ofesas, y que no sols pendria aquex cuydado per los respectes dalt dits però per sa virtut, considerant que, posades en tanta desventura de cativeri, no s'era oblidada de la principal part de la honrra que una dona
 70 havia de zelar. Y en la hora matexa las encomanà particularment a un cavaller vell y de gran virtut, encarregant-li las tractàs ab tant gran cuydado, acato y reverència, com si fóra muller y fillas de gent principal amiga del poble romà.

54 en] *interl.* 56 a] *omet* 59 [78v] [51v] 67 respectes] *afegeix ratllat* de A 70 zelar] gosar 71 las B] los A 72 fora] foran

[61 Pol. X 18, 3-15]

CAPÍTOL XXXIII

LO QUE SDEVINGUÉ AL CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ AB UNA DONZELLA
MOLT GENTIL QUE LOS SOLDATS HAVÍAN PRESA EN LO SACO DE
CARTAGENA.

Çerts soldats del camp aportaren a Scipió una donzella que
havían presa, molt gentil y en tanta perfectió que tots los qui
la veyen ne restàvan spantats. La qual presentada que la y
hagueren, los respongué que, si no fóra més que Públio Scipió,
li seria stat molt agradable donatiu, però que, essent capità
10 general del poble romà, en ninguna manera lo podia pèndrer
—donant a entendre que en los negocis àrduos de la guerra
no era lícit als qui-ls governaven semblants delits, los quals en
temps de repòs no eren de tanta culpa. Y demanant a la donzella
ab tota mesura y benignitat de quina terra era y quins parents
tenia, havent-le-y dit, entenent era de noble sanch y que stava
esposada ab un cavaller jove, senyor // principal entre los
çeltiberos, nomenat Alúsio, envià aquí matex, com ho scriu Tito
Lívio, per ell y per los pares de tots dos, y en lo entretant manà

5 del camp aportaren] apportaren del camp; a] *afegeix* publico 6 tots B] tos A; qui]
que 8 fora] fos estat 11 en] *interl.* 12 era lícit] heran llicits; quil] qui 15 ente-
nent] *afegeix* que 16 esposada] desposada; [79r] [52r]

tractar ab molt respecte y auctoritat a la donzella. Y havent
 20 entès que lo esposat se moria per los amors de sa esposada,
 tantost com fonc vingut ab sos pares y sogras, en presència
 d'ells li digué que lo gran amor que tenia a sa esposa era tant
 degut que·n podrián los dos parlar ab libertat sens que los vells,
 que staven presents, los poguessen posar tatxa en llur
 rahonament. Y que per ço, havent entès que aquella donzella
 era sa esposa y que la amava molt, havent-lo certificat sa gran
 gentileza ab quanta rahó ho feya, aquí mateix pensà de afavorir
 sos tants justs y honets amors de la manera que ell la amara
 si fóra sa esposa, y ab la afectió que sa gentileza merexia, tenint
 30 en molt la ajuda que se li donara per a gozar-la, ab seguretat
 que, puix no u podia fer, axí per lo que era ya sua com també
 per lo que lo imperi romà no sufrie tal desorde ni en ell
 consentia la rahó que·s dexàs aportar de l'ímpetut de sa edat,
 que, per tant, lo certificava que sa esposa havia stat en son
 poder ab tanta honestat y cuydado de sa honrra quant sos pares
 y sogras haguéran pogut tenir-lo, per a que li pogués donar
 lo do tant net y tant senser com era de rahó y ell desijava.
 Per lo qual benefici volia se obligàs a dar-li una sola recom-
 pensa, que era que fos amich del poble romà, assegurant-lo
 40 seria ell lo qui més hi guanyaria. Y que si per lo fet li parexia
 que en sa persona hi havia alguna cosa de virtut que la degués
 amar y stimar, entengués que entre los romans hi havia molts
 altres semblants a ell, y que no y havia en lo món poble que
 manco se hagués de voler per enemich y a qui més se hagués
 de desijar per amich. Del qual rahonament restant Alúsio atò-
 nit de pler y confús de vergonya de tant gran mercè, alçà los ulls
 suplicant a tots los déus li donassen las gràtias, puix ell no
 tenia poder encara que li sobràs lo desitx. Y girant-se Scipió
 als pares dels esposats, los parlà ab molta amor y comediment,
 50 los quals, vehent los dava sa filla // y nora sens ningun rescat,

20 esposat] desposat; esposada] *afegeix* y 22 gran] *omet* 23 quen] que; los dos parlar]
 parlar los dos 24 que] qui 26 esposa] sposada; haventlo] haventlon 28 tants]
 tant 32 imperi] *corregint* poble 42 entre] *interl.* 44 enemich] enemichs 46 de
 tant gran merce] *omet* 49 pares] parents; molt] molta 50 [79v] [52v]

24 *tatxa*: És a dir, «tara, reprovació»; és castellanisme (DECLC VIII, 202-201).

lo supplicaren humilment rebés d'ells com per present una gran quantitat de or que per a rescatar-la havían aportat, certificant-lo ab molta simplisitat que, en pendre'l, poca manco mercè rebrían de la que havían rebut, de haver-los donada la donzella ab tanta honrra. Lo que supplicant-le-y ab molta importunació, los respongué era content de pendre'l y, aportat que le y hagueren, girant-se a Alúsio, li digué lo prengué demés del dot que son sogra li havia de donar. Tots los quals molt contents y alegres se'n tornaren a sas casas; des de ahont mostrant-se
 60 dit Alúsio agraÿt de la mercè rebuda, junctà mil y quatra-cents cavalls y, ab ells y ab sa persona, serví des de allí avant a Scipió en totas las guerras.

Dit succés lo compta Valèrio Màximo molt al contrari, dient era aquesta donzella esposa de Indíbil, lo senyor cathalà de qui he fet tantas voltas mentió en la present història; també altres historiadors ho còmptan de altra manera.

54 haverlos donada] donarlos 55 supplicantley] supplicantles 61 ab (...) y ab] ab (...) y 64 donzella] omet 65 en la present historia] omet

[63 Val. Max. IV 3,1]

52-53 *certificant-lo* — *simplisitat*: És a dir, «fent saber a Escipió sense solemnitat». 66 *altros historiadors*: Entre els antics veg. Plini (X 19,6), que narra la història dient que a la donzella, sense promès, Escipió li diu que es pot casar amb qualsevol dels seus cavallers.

CAPÍTOL XXXV

COM LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ, ENVIAT QUE HAGUÉ A ROMA A LÈLIO, SON AMICH, AB LA NOVA DE LA VICTÒRIA DE CARTAGENA, SE'N TORNÀ AB TOT LO EXÈRCIT PER TERRA A TARRAGONA; Y DE COM DIT LÈLIO ARRIBÀ EN ROMA.

Scipió dexà de enviar a Roma la nova de la victòria, aquí matex que la hagué haguda, per causa que volia la aportàs son amich Lèlio, lo qual havia detingut en provehir las cosas sobreditas. Y tenint-las ya posadas en bon concert, manà aparellar una
 10 galera bastarda de sinch rems en cada banch y una nau ab què aportàs presos al capità Magó y a altres // quinse cartaginesos principals per a que·ls presentàs al senat. Y havent-lo despachat, entengué en que tots los soldats stiguessen ben alojats y feçen alguns exercicis militars; y demés de assò féu fabricar en las drasanas armas y munisions per a la guerra. Dins lo qual temps se li donaren a Scipió molts çiutats y llocs de Espanya, y principalment las més vehinas de Cartagena, axí per lo que la presa de Cartagena y poder dels romans los havia spantat, com encara per la benignitat que Scipió havia mos-
 20 trada en restituhir-los las rehenes.

10 rem[s] remes 11 al (...) y a] al (...) y; [80r] [53r] 19 spantat] espantats

10 rem[s] remes: Tot i que les dues lliçons semblen vàlides, mantenim la d'A perquè és la més acostada a la font de Viladamor (cf. Morales 1574: f. 33v).

Y havent dexada molt avant la fàbrica de las ditas armas y munitions, y provehida la gent de guarnisió que havia de restar per a guardar la ciutat, se partí ab tot lo exèrcit per terra per a Tarragona, ahont també manà hi anàs la armada de la mar; y no scriu ningun historiador lo nom de la persona a qui dexà encarregada la ciutat de Cartagena. Lo qual Scipió en lo camí visità las ciutats y pobles subjectes a Roma, informant-se de llur govern y si sabían manar lo que al bé públich convenia, venint-li també en lo camí molts enbaxadors de ciutats y gent principal de Espanya sobre negocis particulars; dels quals
30 alguns despachava aquí matex y a altres remetia a Tarragona, ahont havia manat aplegar tots los confederats del poble romà, axí los de aquesta part del riu de Ebro com molts dels qui staven de la altra part, en lo restant de Espanya.

Sabuda que fonc en la gran Cartago la pèrdua de Cartagena procuraren, al principi, de que no-s sabés en públich. Y ya que no fonc possible dissimular-ho, ab paraulas apocaven la victòria quant podían, dient que havían de improvís acomesa la ciutat, sens que los de dintre ne haguessen hagut sentiment, y que
40 com a furt la havían guanyada. Y per ço, procuraren de junctar un bon exèrcit, y particularment se valgueren de la amistat de Masanisa, lo qual oferí de servir-los ab sinch mil soldats númeras a cavall, molt destres, procurant també de fer més gent. Lo qual avís tingué Scipió en Tarragona, y també de com lo rey Sifase de Berberia, continuant la amistat del poble romà, havia enviat enbaxadors a Roma // per a mostrar lo desitx que tenia de conservar-la —y de com li havia respost lo senat molt benignament— y enviat molts presents per a confirmar més la amistat. Dels quals dos reys barbareschs fas aquesta mentió
50 per lo que he de tractar d'ells en lo discurs de nostra història. Lo capità Lèlio arribat en Roma, entrà en la ciutat ab molta pompa, aportant davant los catius, ahont se li féu molt

46 [80v] [53v]

35-58 Mor. ll. VI, cap. XIII

37 «apocar»: És castellanisme per «disminuir», documentat per primera vegada l'any 1593 (DCVB I, 776); el mot ja devia circular temps abans, tot i que Viladamor possiblement el pren de Morales (1574: f. 34).

solempne regeïment, que pareïa poch manco que triüno. Y entrat que fonc en lo senat, féu relació molt particular de la presa de Cartagena y de tot lo que en ella havían trobat; per la qual victòria ordenà lo senat se feçen gràties als déus per tot un dia cumplit y, acabadas aquellas, manà a Lèlio se'n tornàs tantost ab la matexa galera.

CAPÍTOL XXXVI

COM LOS DOS GERMANS INDÍBIL Y MANDÒNIO, SENYORS CATHALANS, AB TOTA LA SUA GENT, SE'N PASSAREN AL CAMP DEL CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ.

Entrant lo any dos-cents y set ans de la nativitat de nostre Senyor y de la població de Espanya mil nou-cents cinquanta-vuyt, tenint Scipió guanyats los ànimos de molta gent principal de Espanya, los uns ab presents y los altres ab haver-los soltats sos catius sens rescat y ab haver-los donat lliberament sas rehenes, havent-se solament retingudas la muller de Mandònio
 10 y fillas de Indíbil, senyors cathalans (dels quals scriu Tito Lívio que, sens perjudici de ningú, éran los majors senyors que y havia en Espanya), havent-ho entès dits jermans cathalans, y particularment la mercè y bon tracte que ab ellas havia usat, determinaren desenparar los cartaginesos, ab los quals tant llarga amistat y confederació havían tinguda, y de pasar-se'n a Scipió (encara que'l tinguessen molt ofès per lo que éran stats causa de las morts de son pare y oncle), lo que ab dissimulació dilataren fins que a son salvo ho poguessen efectuar. //

6 senyor] *afegeix al marge* any 207 ans de la nativitat de nostre señor A; cinquanta] *cinquan(interl. ta)* A 9 catius] *corregint* catives A 11 quals] qual 19 [81r] [54r]

- 20 Lo capità Scipió, havent entès que Hasdrúbal Bàrcino havia junctat un gran exèrcit ab determinatió de vèurer's ab ell en camp ubert, en lo principi del stiu, ab son exèrcit hisqué de Tarragona a cercar-lo, tenint ya en sa companya a son amich Lèlio, que era tornat de Roma, sens lo qual no volia enpèndrer cosa senyalada. Y anant devers Andaluzia, per tot lo camí fonc rebut de tots los espanyols ab gran amor, seguint-lo molts d'ells per trobar-se en la jornada. Y acostant-se ya prop del camp de son enemich, parexent als dos jermans cathalans tenían bona oportunitat de effectuar son propòsit, havent manat Hasdrúbal
- 30 fer alto a tot lo camp per reconèixer-lo y vèurer si li faltava res, dits jermans cathalans feren alojar la sua gent ab molta dissimulació en un lloch alt apartat dels altres. Des de ahont, cuberts de unas montanyas, pogueren arribar ab seguretat al camp de Scipió, ab lo qual ab molt secret procuraren de veure's. Y dit Indíbil, en nom dels dos, li digué que sabia molt bé com pasar-se axí en la guerra era abominable en lo juý y llengua de aquells a qui dexaven, y sospitós en lo ànimo de aquells a qui de nou seguían, del que tenia per cert que, los qui entendrían las molt justas causas ne tenían, no-ls ne culparían;
- 40 comptant-li, per a la justificatió d'ellas, los molts serveys que ell y son jermà havían fets als cartaginesos y la avarítia, supèrbia y crueltat que sempre ab ells, en reconpença de assò, havían trobada; y que per dita causa sols los seguían ab las personas y no gens ab las voluntats, las quals sempre las havían tingut per a enplear-las en son servey y del poble romà, ahont entenían era stimada y reverentiada la justícia, la lealtat y lo respecte de tota virtut, y que, axí, venían a cercar-la, supplicant-lo no-ls atribuhís sa vinguda ni a honrra ni a vituperi fins a tant que la experiència de sas obras li mostràs com la havia de judicar.
- 50 Al que li respongué Scipió molt humanament, y que sens dubte axí u faria, dient-li també que ningú havia de tenir per desleals als qui no guardaven la amistat a gent que no tenían ningun acatament als déus ni bondat. Les quals paraules acabades,

28 cathalans] *corregint* cathalanas A 31 dits B] dit A 32 apartat] apartats 37 qui B] quis A 38 qui] que 40 per a] per; dellas] dells; molts] molt 44 las quals] los quals 49 com la] com lo 52 qui no] qui

encontinent féu donar lliberament a dit Indíbil // sas fillas y a Mandònio sa muller, ab tant gran alegria dels uns y dels altres que no manco que ab llàgrimes la manifestaven. Y tenint-los aquell dia per hostes, lo altre dia, assentat que hagueren la amistat y fet sas capitulacions, se'n tornaren a l'alojament de la sua gent, ab la qual, de nits, se'n passaren al camp romà,
⁶⁰ manant-los dit Scipió aposentar dins son camp. Y après los aportà per guia fins que arribà prop de la ciutat de Betulo, en Andaluzia, ahont tenia Hasdrúbal son exèrcit.

54 [81r] [54r] 57-58 assentat que hagueren (...) y fet] assentat que agueren (...) y fet que agueren

CAPÍTOL XXXVII

COM LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ BATALLÀ AB HASDRÚBAL Y-L VENCÉ,
FENT VÈNDRE PÚBLICAMENT PER SCLAUS LOS CARTAGINIOSOS Y
ENVIANT EN SAS TERRAS LÍBERAMENT ALS ESPANYOLS VENÇUTS; LOS
QUALS NOMENANT-LO REY, NO U VOLGUÉ ACCEPTAR.

Lo capità Hasdrúbal, ab la sua gent cartaginesa y espanyola
confederada (entre los quals hi havia molts mallorquins) y ab
la que Masanisa li aportà de Àfrica, junctà un molt poderós
exèrcit. Y encara que veyà tenia bastant força y poder per a
10 batallar ab Scipió, totavia desijava dilatar-ho si no l'haguera
forçat haver-ho de fer vèurer que, tras de Indíbil y Mandònio,
de cadaldia se li passaven molts espanyols al camp romà, y
que si u dilatava lo desenpararían tots, de manera que perdria
molta força y la doblaria lo enemich. Per ço resolgué donar
la batalla, ab presupòsit que si vencia lo bon succés li mostraria
lo que havia de fer y si era vençut, dexant en Espanya lo millor
recapte que podria, se'n pasaria en Itàlia per a junctar-se ab
Anníbal, son jermà, que era lo que més ell desijava.

9 bastant força] bastants forças 10 nol] *corregint* no la A 11 veurer] veures 14 do-
blaria lo enemich] doblarían los enemichs 15 vencia] *corregint* veyà A] veyà B
18 mes ell] ell mes

20 Ab aquesta determinació posà a punt tot son exèrcit, y lo matex féu Scipió; y venint-se a donar batalla campal, fonc molt prest Asdrúbal vençut y tot son camp desbaratat, morint-ne vuyt mil. Y havent scapat Hasdrúbal y Masanisa, restà senyor // Scipió de son camp, lo qual donà a saco, havent pres a mercè deu mil soldats de peu y dos mil de cavall; dels quals, tots los que foren espanyols los envià lliberament a sas terras, sperant per rescat la amistat de sos pobles, y los cartaginesos manà a Flamíni, son qüestor, que públicament los venés ab garlandas en los caps com se acostumava.

30 De la qual grandeza de ànimo y liberalitat que Scipió havia usat ab dits espanyols vençuts ne restaren tant spantats tots los espanyols, axí los vençuts com los que tenia en son exèrcit, que tots juncts anaren a genollar-se-li davant, ab gran reverència y humilitat, cridant-lo ab altas veus: «¡Rey Scipió!, ¡rey Scipió!». Lo qual títol, aquí matex que l'hoý los manà que-l callassen, y-ls digué que lo nom de capità general, ab lo qual sos soldats romans lo nomenaven, lo tenia ell en gran stima, y que lo nom de rey, que per tot lo món era gran y exalçat, en Roma era tant intollerable que de ninguna manera lo sufrían; y que si bé tenia ànimo de rey per a tot lo que d'ell com a rey volguessen
40 sperar, totavia, si desijaven tingués poder y voluntat de vertader rey y-ls aparexia que axò era lo més alt ahont lo merèxer de hun home podia arribar, se contentava ho judicassen axí d'ell y en sos ànimos le y atribuissen, mas que no le y diguessen més, per lo que callaren encontinent; ab lo qual títol ya ans, com ho scriu Políbio, Indíbil y Mandònio, senyors cathalans, quant vingueren a confederar-se ab ell lo havían saludat, del que leshores no-n féu cars, fins ara que, en públich, tots le y havían dit. Lo qual rahonament acabat, scriu Tito Lívio que
50 Scipió començà a fer grans mercès a tots los principals espanyols que s'éran trobats en la batalla, y que particularment donà a Indíbil y a Mandònio tres-cents cavalls dels millors que en la despulla se havían presos —las quals grandezas eran las

22 senyor [82r] [55r] scipio] scipio señor 24 de (...) y de] de a (...) y de 26 los] als 31 los espanyols] (*interl.* los) spañols 42 judicassen] poguessen judicar 48 acabat — livio] scriu tito livio acabat

19-28 Mor. ll. VI, cap. XVI 29-88 Mor. ll. VI, cap. XVII [45 Pol. X 38,3 48 Liv. XXVII 19,7]

més poderosas armas ab las quals Scipió conquistava tota Espanya. Los historiadors scriuen fonc una de las assenyaladas que en aquell temps hi hagué en Espanya, y la que posà de veres als romans en ella. Y molt a la clara se véu quanta part hi tingueren en son bon succés los espanyols, y principalment // los cathalans, puix Scipió tant particularment volgué premiar a Indíbil y Mandònio, senyors cathalans.

- 60 Lo qüestor Flamíno, venent los cartaginesos per catius com Scipió li havia manat, vehent entre ells un fadrí de poca edat, molt gentil, entenent era de sanch real lo envià a Scipió. Al qual demanant-li dit Scipió qui era y de quina terra y per què, essent de tant poca edat, anava en la guerra, li respongué era natural de Numídia y que son nom era Masina, y que per ser restat orfe de pare se havia criat en casa del rey Gala, pare de Masanisa, que era son avi per part de mare; y que per venir son oncle Maçanisa en Espanya en ajuda de Hasdrúbal era vingut en sa companya; y que fins leshores, per ser de poca
- 70 edat, son oncle sempre li havia destorbat anàs a la guerra; y que de amagat en aquesta batalla havia pres armes y cavall y s'i era trobat, ahont per causa del cavall era caygut en terra y era stat pres. Lo que com ho entengué, Scipió manà que-l guardassen fins a tant que hagués acabat de fer lo que era necessari. Y après, retirant-se en sa tenda, se féu venir lo fadrí davant, y demanant-li si desijava anar a son oncle Masanisa li respongué, ab las llàgrimas als ulls, que u desijava molt, per lo que Scipió manà lo vestisen de un rich sayo a l'ús de Espanya

57 [82v] [55v] 58 tant particularment] omet 64 en] a 67 per part] de part 71 pres] preses

54 *una de las assenyaladas*: «una de les batalles assenyalades.»

65 *Masina*: Llegim «Masiva», com a Livi (XXVII 19,9) entre els antics i Morales (1574: f. 38v) entre els contemporanis de Viladamor.

70 «Destorbar» en el sentit d'«impedir» (DCVB IV, 344).

78-81 *Scipió — de or*: La concentració de mots manllevats al castellà en aquesta frase prové del fet que Viladamor reproduceix, mot per mot, el text de Morales (1574: f. 39): «Entonces Scipión lo mandó vestir un rico sago al uso de España que, según lo describe Appiano Alexandrino, servía de capa y era al modo de un herreruelo de los de agora [...]; la vestidura debaxo de ésta quiso Scipión que fuesse el lato clavo, con la broncha de oro». És castellanisme «saio», documentat des de principis del segle XVI (DCVB IX, 675). L'«herreruelo» és, d'altra banda, una mena de capa sense coll i sense esclavina; *Autoridades* (II, 147) documenta el mot precisament en aquest passatge d'Ambrosio de Morales. Per al mot «broncha» veg. cap. XXXIII, 32.

80 (que, segons lo descriu Apiano Alexandrino, servia de capa y era a modo de un herreruelo dels que ara se úsan) y, debaix de dit sayo, volgué li posasen la bronxa de or, conforme los fills dels senadors de Roma la aportaven, y féu-li també posar en lo dit un rich anell. Y donant-li un cavall molt ben adreçat, ab gent de a cavall que l'acompanyassen, lo dexà anar a son oncle Masanisa. La qual liberalitat après li valgué molt, per lo que ab ella guanyà la amistat de Masanisa (com se veurà en lo discurs d'esta nostra història), que li fonc molt principal ajuda per a totas las suas grans azanyas.

79 apiano] apio 80 herreruelo] herruelo A B 87 en] ab

80 herreruelo] herruelo A B: Corregim la lliçó dels dos testimonis, fruit, probablement, d'un error de còpia.

[79 Ap. cf. Mor. f. 39]

CAPÍTOL XXXVIII

COM HASDRÚBAL, AB LO EXÈRCIT QUE LI RESTÀ Y AB ALTRA GENT QUE RECULLÍ, SE N'ANÀ DEVERS LOS // MONTS PERINEOS PER PASSAR-SE'N EN ITÀLIA, ORDENANT AL CAPITÀ GISON QUE AB SON EXÈRCIT SE'N PASSÀS EN STREMADURA, Y QUE MASANISA, SON GENDRE, AB TRES MIL CAVALLS ANÀS DES DEL RIU DE EBRO PER ARAGÓ Y CATHALUNYA.

Hasdrúbal Bàrçino, après que fonc vençut, parexent-li no restar en alguna part de Espanya, se n'anà per la costa del mar Mediterrà
 10 ab Anníbal, son jermà, procurant per lo camí de replegar la més gent que podia. Y a bé que entenent-ho Scipió alguns li aconsellaven lo seguís, no li aparagué parexent-li no-l podria alcançar; sols envià ab diligència soldats que guardassen lo pas dels Perineos y le y defensassen y l'avisassen del camí que faria. A dit Hasdrúbal en dit camí se li junctà, encara que tart, lo capità Gison ab molta gent que aportava; lo qual aconsellant-

3 [83r] [56r]; passarsen] pasar 4 en] a 7-8 no (...) en alguna] no (...) en ninguna 13 soldats] afegeix ratllat per a A 15 a dit hasdrubal] interl. A; a dit (...) en dit] a dit (...) en lo

7-14 Mor. ll. VI, cap. XVII 15-49 Mor. ll. VI, cap. XVIII

16 Sobre el nom del capità *Gison* veg. Morales (1574: f. 39v): «Caminando Hasdrúbal a los Pyrineos, se juntaron con él su hermano Magón y el otro Hasdrúbal [...]. Preguntávales principalmente Hasdrúbal Barcino que tal les parecía que estaban las voluntades de los españoles [...]»; després, Hasdrúbal «proveyó que Magón, su hermano, entregasse todo su campo al otro Hasdrúbal de Gisgón», és a dir, a Hasdrúbal, fill de Gísgó; entre els antics veg., per exemple, Liv. XXVII 20,3.

16-17 *lo qual* — *Cadiz*: Entenem que Hasdrúbal, fill de Gísgó, aconsellà Hasdrúbal que es retirés.

li se retiràs en las comarchas de Cadiz y del mar Oçea, ahont
 tots perseveraven en bona y leal amistat ab los cartaginesos,
 no li aparagué fer-o, per causa que entenia clarament que
 20 Scipió, ab la fama de sa valor y ab los molts beneficis que a
 tots los espanyols feya, tenia no sols en general los ànimos dels
 pobles però encara de molta gent principal, y no cessava de
 cadaldia guanyar-ne més; y que si ell restava en Espanya no
 cessarian de passar al camp romà tots los espanyols que en lo
 seu tindria. Y axí, resolgué de perseverar son camí per a Itàlia,
 ahont se tractava lo més ferm y lo més important de la guer-
 ra, tenint per cert que allunyant los espanyols que portava
 30 en son camp de hont puguessen oir lo nom de Scipió, tindria
 seguretat que-l seguirían. Y per ço, ordenà al capità Gison que,
 ab la sua gent, se'n tornàs y-s posàs adintre la terra, devers
 Stremadura, manant-li expresament no peleàs ab Scipió per la
 gran por que li tenia y ventatja que li reconexia; y que son //
 [gendre] Masanisa ab tres mil cavalls, apartat del camp se
 n'anàs per lo riu de Ebro adintre en Aragó y Cathalunya, que
 ya leshores los historiadors la nomenaven Espanya citerior,
 anant a una part y a altra conforme a la necessitat y ocasió
 que veuria, amparant als pobles y terras dels amichs y fent tot
 40 lo dany que pogués en las dels enemichs.

Y si bé lo capità Scipió tingué avís de tot lo que Hasdrúbal
 havia provehit, totavia li aparegué d'estar tot lo restant de l'estiu
 en Andaluzia per a pèndrer per amichs y confederats de la
 senyoria romana los pobles de aquella terra y de altrs parts
 de Espanya, los quals, moguts ab la fama de la derrera batalla,
 cada dia venían a confederar-se-li molts. Y acabat que u ha-

28 lo (...) y lo] lo (...) y 29 tenint] tenit 34-35 son (gendre)] son [83v] [56v] A] son
 B 36 en] de 41 y si be lo (...) tingue] *interl. corregint* lo (...) si be tingue A; scipio]
interl. corregint hasdrubal 42 destar] restar 43 per B] pre A 45 los quals] *interl.*
corregint que A; de la] *interl. corregint* scipio 46 confederarseli] confederarselin; molts]
interl. A

34-35 son (gendre)] son [83v] [56v] A] son B: Restituïm d'acord amb l'encapçalament
 d'aquest capítol; cf. també amb Morales (1574: f. 39v): «a Masanissa ordenó que no
 anduviese junto con su suegro.» Sembla que és un error que permetria de filiar B amb
 A, tal i com ja ha estat explicat (p. 99).

gué, dextrant la gent li aparagué necessària per a la guarnisió de la terra, passant per Serra Morena se'n tornà a invernà a Tarragona; des de ahont, en lo any dos-cents y sis ans de la
 50 nativitat de nostre Senyor y de la població de Espanya mil nou-cents sinquanta-nou, envià a Júnio Silano ab deu mil soldats de peu y sinch-cents de cavall en Andaluzia y, après, també a son jermà Lúcio Scipion contra Gison, al qual desbarataren i-l feren retirar dins la ciutat de Cadiz, succehint moltes altres particularitats de las quals no-n fas relatió per no tocar a nostra història.

De aquest temps comença Tito Lívio a nomenar Espanya Citerior, per lo que-s dividí en dos províncias, Citerior y Ulterior, tenint per terma lo riu de Ebro, nomenant Citerior tot lo que-s
 60 comprenia de aquesta nostra part del riu de Ebro, y tot lo restant de la altra part Ulterior.

47 per a] per — 50 senyor] *afegeix al marge* any 206 ans de la nativitat de nostre señor
 A 51 sinquanta nou] *interl.* A 52 de cavall] de (*corregint* de a) cavall A] de a cavall B
 57 temps] *interl.* A; nomenar] *afegeix* a

49-50 Mor. ll. VI, cap. XIX 51-52 Mor. ll. VI, cap. XX 53-54 Mor. ll. VI, cap. XXI
 57-61 Mor. ll. VI, cap. XVIII [57 Liv. XXXII 28,11]

54-55 Les «altres particularitats» a les quals fa referència Viladamor són explicades amb detall a Morales (1574: f. 40-43v; ll. VI, cap. XIX-XXI).

CAPÍTOL XXXVIII

COM HASDRÚBAL, ESSENT PASSAT EN ITÀLIA, FONC PER LO EXÈRCIT ROMÀ VENÇUT Y MORT; Y DE COM LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPIÓ, AB MOLTS CATHALANS Y ALTRES ESPANYOLS, PARTÍ DE TARRAGONA CONTRA LO CAPITÀ GISON QUE STAVA EN ANDALUZIA // Y-L VENCÉ, Y MASANISA AB LA SUA GENT SE'N PASSÀ AL CAMP ROMÀ.

Lo capità Hasdrúbal caminava devers Itàlia ab un poderós camp de cartaginesos y espanyols, y de molts francesos que havia procurat al temps passava per França per a junctar-se
10 ab son jermà Anníbal. La qual vinguada tement-la Scipió, envià contra d'ell per la mar vuyt mil soldats espanyols y dos mil italians, y mil y vuyt-cents cavalls, part de espanyols y part de númidas y africans del rey Siface. Lo succés que dita empresa tingué fonc: que tement lo senat romà que no-s junctassen los dos jermans, ordenà que Clàudio Neró, que stava en Calàbria contra Anníbal, vingués a junctar-se ab lo exèrcit del cònsul

5 [84r] [57r] 6 sen passa] omet 9 per a] per

7-47 Mor. ll. VI, cap. XXII

13 lo succés — empresa: És a dir, el succés que l'empresa d'Hasdrúbal va tenir.

Lúcio Salinàtor, que estava en La Marcha de Anchona, per a que los dos peleassen ab Hasdrúbal; lo que cumplint dit Clàudio Neró ab molta diligència y junctats los dos, donaren la batalla a Hasdrúbal, que scriuen fonc més sanguinolenta que totas las passadas, perquè en ella morí pelegant Hasdrúbal y sinquantass mil soldats dels seus, encara que Políbio scriu no foren més de deu milia los morts.

Al temps que morí Hasdrúbal en Itàlia, las cosas de Espanya stàvan en [est] estament: que tota la terra de Cathalunya, des dels monts Perineos fins passada la ciutat de València, y tota la costa de la mar fins més avall de Cartagena, tenían los romans subjecta o confederada, junctament ab la terra vehina de ditas marinas; y no-s llix en auctor algú que los romans possehisen més dedins la terra si no era en Andaluzia algunas pocas terras; y tot lo restant de Andaluzia y de la costa de Cadiz, fins a la boca del riu de Guadiana, tenían los cartaginesos. Y per a // traure'ls de Espanya determinà Scipió, en l'any dos-cents y sinch ans de la nativitat de nostre Senyor y de dos mil y deset de la població de Espanya, passar-hi y fer la guerra ab molt gran poder. Lo qual poder entent-ho lo capità Gison, ab ajuda de Masanisa juntà ab gran diligència un molt poderós exèrcit en què y havia cinquanta mil soldats de peu y quatra mil y cinch-cents de cavall, en lo qual número de gent de cavall Tito Lívio y Políbio concòrdan, y en la de peu diu Políbio era setanta mil. Dit Scipió essen partit de Tarragona ab son exèrcit, en lo qual (ab molts cathalans y altres espanyols que aportava,

23 milia] mil 24 de] en; espanya] *afegeix* ya 25 (est) estament] estament A B 31 de (...) y de] en (...) y en 32 [84v] [57v] 34 senyor] *afegeix al marge* any 205 ans de la nativitat de nostre señor A 36 lo qual] *corregint* lo que A] lo que B; entenentho] entenent(*interl.* ho) A

25 (est) estament] estament A B: Esmenem segons el sentit (veg. igualment Morales 1574: f. 44, «estavan desta manera»); és a dir: els fets ocorreguts a Espanya estaven de la manera que promptament ens serà relatada.

[22 Pol. XI 3,2 40 Liv. XXVIII 12,13; Pol. XI 20,2]

17 *Lúcio*: Hauria de dir «Lívio»; cf. la font directa de Viladamor, Morales (1574: f. 44), i també, entre els antics, Livi (XVIII 9,2) i Polibi (XI 1,3 i s.).

ab tres mil soldats de peu y cinch-cents de cavall que li aportà Júnio Silano del rey Colcas, amich y confederat del romans, que era senyor en Andaluzia de vint-y-vuit llochs) arribà a tenir número de quaranta mil soldats, ab los quals acometé a Gison prop de la ciutat de Betúria, en Andaluzia, y li matà molta gent; y après, ab altres rencontres, li matà tanta gent que li fonc forçat fugir a Cadiz. Y Masanisa, ab alguns capitans y ab set mil
 50 hòmens que restaren vius de tot lo exèrcit, fugint se féu fort en una montanya molt alta; contra los quals envià Scipió a Júnio Silano ab deu mil soldats de peu y mil de cavall, y ell, ab lo demás exèrcit, havent estat en tant llarch camí y enpresa sols setanta dies, se'n tornà a Tarragona, ahont manà juntar a tots los cathalans y altres espanyols per a remunerar-los del que havían servit en aquella jornada.

Tenint Júnio Silano asitiat a Masanisa y als capitans cartaginesos, tractà dit Masanisa secretament de pasar-se'n a l'exèrcit romà, y, tenint-ho axí consertat ab alguns principals amichs seus, se
 60 n'anà en Àfrica y poch temps après se'n pasà al camp romà. Y los capitans cartaginesos, travesant la montanya sens poderho destorbar dit Silano, se'n baxaren a la marina y, ab uns vaxells que dit capità Gison los envià, se enbarcaren ab la gent que tenían // y se'n passaren a Cadiz, y Júnio Silano se'n tornà ab la sua a Tarragona.

Scipió, en lo any dos-cents y quatre, envià a son jermà Lúcio Scipió a Roma ab molts catius, per a dar rahó al senat de las victòrias tant principals havia hagudas.

Y a cap de dies passà dit Scipió en Àfrica per a firmar de nou
 70 ab lo rey Sifase la amistat dels romans. Ahont lo dia que arribà

50 se feu] *corregint* feuse A 53 demes] *matex* 55 per a] *per* 57 silano] *canvi de mà* 61 travesant la montanya] *omet* 64 [85r] [58r] 66 quatre] *afegeix al marge* any 204 ans de la nativitat de nostre señor A 67 per a] *per*

48-51 Mor. ll. VI, cap. XXIII 51-68 Mor. ll. VI, cap. XXIII 69-74 Mor. ll. VI, cap. XXV

47 Betúria és el nom donat a l'època de dominació romana no a una ciutat sinó al territori de la Bètica; hauria de dir Bècula, ciutat que atacaren romans i aliats per prendre-la als cartaginesos (cf. Livi XXVIII 13,5 i Polibi XI 20,5); Viladamor tria, de les dues opcions que li proporciona Morales («Betúria o Bétula», 1574: f. 45), la menys acostada a la realitat. 65 *ab la sua*: «ab la sua gent» (63).

també hi era vingut lo capità Gisson, hi-s veren junts los dos capitans tant enemichs y soparen junts ab dit rey Sifase. Lo qual Scipió, havent firmat la confederació se'n tornà a Cartagena, y asitià en Andaluzia algunas ciutats confederadas als cartaginiesos y las prengué. Y tornant-se'n a Cartagena, celebrà ab molta pompa las obsèquesias de son pare y envià a Lúcio Màrcio ab exèrcit devers lo riu de Guadalquivir, ahont subjectà algunas ciutats que staven rebel·lades.

71 junts] *afegeix ratllat* ab A 75-76 tornantsen — celebra] sen torna a Carthagen a ahont celebra

74-76 Mor. ll. VI, cap. XXVII; cf. *íd.*, cap. XXVI 76-78 Mor. ll. VI, cap. XXVIII

CAPÍTOL XXXX

COM HAVENT-SE ENMALALTIT EN CARTAGENA LO CAPITÀ PÚBLIO SCIPÍO, PENSANT MOLTS HAVIA DE MORIR, FONC CAUSA DE GRANS NOVEDATS EN ESPANYA, LAS QUALS LAS APAZIGUÀ Y SE'N TORNÀ A ROMA AB DEU GALERAS, DEXANT ESPANYA SUBJECTADA AL POBLE ROMÀ.

Stant Scipió en Cartagena se enmalaltí, y agravà-se-li lo mal en tanta manera que, tenint-se per cert havia de morir, fonc causa que tota Espanya se alborotàs y que conegués ell, après que tingué salut, quant gran alteratió y moviment haguera causat sa verdadera mort, puix sola la fama havia fetas tantas novedats. Y fonc la alteratió de tal manera que ni los pobles confederats // havían perseverat en sa amistat ni lo exèrcit romà li havia mantengut la lealtat y fidelitat deguda, y també que Indíbil y Mandònio se éran rebel·lats contra d'ell ab confiança de restar reys absoluts de Espanya, havent, per dita causa, ya los cathalans ilergets y acetans, ab ajuda dels celtiberos, començat a robar los camps dels sedetans y susetans, per lo que havían volgut seguir la veu del poble romà. Y demés de assò, part de l'exèrcit romà que stava alojat en las comarchas de Valèntia y Dénia, prop de la ribera del riu Xúcar, se havia amotinat.

3 molts] *afegeix* que 6 agravaseli] se li agrava 10 verdadera] verdadera; fetas] feta
12 [85v] [58v] 14 eran] *corregint* foren A 19 y] *afegeix* ratllat cativa 20 de] *omet*

Tots los quals moviments, aquí matex que Scipió tingué salut, procurà de remedià, començant a castigar ab molta rigor alguns dels romans que eren stats los principals commovedors. Lo qual càstich tantost com Indíbil y Mandònio entengueren, tement no·ls volgués també a ells castigar, manaren a sos vasalls prenguessen les armes y, ab ajuda de sos amichs, juntaren un exèrcit de vint mil hòmens de peu y de dos mil y cinch-cents de cavall, y, posant-se en campanya, tornaren a pasar als tèrmens dels sedetans a talar y destruyr-los las terras. Lo que
 30 sabent-ho Scipió, juntà son exèrcit y ab ell anà a cercar-los y·ls donà la batalla, de la qual si bé restaren vençuts dits germans Indíbil y Mandònio, per ser stat molt major lo número de la gent de Scipió, totavia li costà molta gent que li mataren. Als quals, a cap de poch dies, perdonà y·s tornà a confederar ab ells. Y après féu amistat molt streta ab Masanisa, a persuasió del qual los de Cadiz se donaren a Scipió. Ab lo que restà tota Espanya per lo poble romà, des dels monts Perineos de Cathalunya fins a l'últim del mar Oceà, sens restar en ella als cartaginesos cosa alguna après de dos-cents anys que la ha-
 40 vían senyorejada. Todas las quals conquistas scriu nòstron cathlà Pau Orosi féu dit Scipió dins sinch anys, dexant subjectas al poble romà vuytanta ciutats presas todas de poder dels cartaginiesos. Y per no restar-li ya en Espanya què fer, encomanant // lo càrrech d'ella a dos germans principals nomenats Lúcio Cornèlio Lèntulo y Lúcio Mànlío Acidivo, ab càrrech de

28 posantse — campanya] *omet*; tornaren] tornarensen 36 lo] *omet* 39 dos] *afegeix ratllat* anys 41 subjectas] subyecte 44 [86r] [59r] 45 acidivo] aciduo

21-23 Mor. ll. VI, cap. XXX-XXXI 24-33 Mor. ll. VI, cap. XXXIII 33-34 Mor. ll. VI, cap. XXXVIII 35-50 Mor. ll. VI, cap. XXXVI [41 Oros. IV 18,7]

40-43 *totas* — *cartaginiesos*: Orosi explica, efectivament, que Escipió va sotmetre vuitanta ciutats (IV 18,7), però no fa recompte del temps que va trigar. Es tracta, doncs, d'un relat atribuït erròniament, en part, a Orosi per Viladamor, fruit d'una mala lectura de la font primera d'aquest passatge, Ambrosio de Morales (1574: f. 64): «Todo esto hizo Scipión, sin que se pueda determinar bien si vence la grandeza de los hechos a la brevedad y presteza en el acabarlos, pues lo acabó en cinco años [...]; y Paulo Orosio dize que dexó ochenta ciudades sujetas en España.»

45 *Acidivo*: Llegim «Acidino» d'acord amb la font de Viladamor, Morales (1574: f. 64v); entre els antics veg., per exemple, Livi XXVIII 38,1. La mà que copia aquest capítol a B no és la de l'historiador Jeroni Pujades, que a la seva crònica transcriu el nom del personatge en qüestió com a «Accidino» (Pujades 1609: f. 87).

procònsuls, a la fi de l'any dos-cents y quatre se'n tornà a Roma ab deu galeras; ahont, arribat que fonc, donà a l'erari públich molts çentenars de millars de ducats que li tocaven y entrà dins la ciutat ab la festa de la ovasió, que scriuen fonc la

50 primera que los romans feren per victòrias de Espanya.

CAPÍTOL XXXXI

COM LOS DOS GERMANS INDÍBIL Y MANDÒNIO SE REBEL·LAREN
CONTRA LOS ROMANS, LOS QUALS FOREN MORTS Y VENÇUTS PER
LOS PROCÒNSULS QUE GOVERNAVEN ESPANYA.

Al principi de l'any dos-cents y tres ans de la nativitat de nostre
Senyor y de la població de Espanya mil nou-cents sexanta-dos,
los dos germans Indíbil y Mandònio, com éran hòmens de alts
pensaments, a causa del poder gran que entre los seus tenían
y de la auctoritat que ab los vehins havien alcançada, tornaren
10 a intentar sos disignes. Y per a donar color a sos intents y
per a portar fàcilment tras si los pobles, mostraven en públich
que·s dolían de la servitut de Espanya, y que per ço desijaven
restituyr-la en sa antiga libertat que tenia ans que cartaginesos
la senyorejassen, puix no y havia hagut més novetat en ella sinó
cambiar la senyoria y restar los espanyols subjectes, y servir
als romans com ans solían als cartaginesos. Lo qual nom dols
de libertat, y la facilitat ab què prometían de cobrar-la, convidà
a molts cathalans a seguir-los, y particularment per lo que·ls

6 senyor] *afegeix al marge* any 203 ans de la nativitat de nostre senyor A; sexanta dos]
interl. A] xeanta y dos B 12 desijaven] *corregint* desijarien A 13 libertat] *corregint*
liberalitat A] *corregint* volentat B; ans] antes 17 cobrarla] cobrar 18 per] *omet*

dèyan la gran ventatja que Scipió feya als dos procònsuls que
 20 havia dextat, no essent capitans experimentats, // ni haver en
 lo exèrcit soldats vells per haver-los-se'n aportat Scipió, y los
 que y havia ser molt pochs destrats en la guerra y, per dit
 respecte, molt temerosos y covarts y malobedients en ella; y
 que per ço, no-s podia may sperar millor oportunitat de libertat,
 per a que restàs Espanya per a sempre libre y senyora,
 governant-se ella mateixa ab sas leys.

Ab las quals y altres persuasions, mogueren no sols los ànimos
 de sos vasalls però encara los dels açetans, sos vehins, y de
 altres pobles. De manera que, dins breus dias, tingueren un
 30 exèrcit molt poderós, de trenta mil hòmens de peu y quatre
 mil de cavall, juntant-los en los tèrmens dels sedetans, devers
 ahont vuy està Xàtiva.

La qual novodat entenent-la los procònsuls, juntaren son exèrcit
 y-ls hisqueren a l'encontre. Y encara que dits dos germans y
 sa gent pelearen molt valerosament, restaren desbaratats, y
 Indíbil mort y Mandònio pres, al qual manaren los procònsuls
 degollar.

Des del qual any fins al de cent y noranta-y-set no scriuen los
 historiadors cosa alguna de Espanya, sinó sols que lo senat
 40 romà tornà a dividir lo govern de Espanya en dos províncias,
 Citerior y Ulterior, arribant lo govern de la Citerior fins al Regne
 de Toledo y lo de la Ulterior en tot lo restant de Espanya, posant
 governadors particulars en cada província ab nom de pretors.

19 als] ab 20 capitans] *afegeix ratllat* experi A; [86v] [59v] 22 ser] *interl.* A 34 al]
 als; dits] los 35 y] *omet* 38 set] *afegeix al marge* any 197 (*corregint* 193) ans de la
 nativitat de nostre senyor A 41-42 de la (...) y de la] de la (...) y de

38-43 Mor. ll. VII, cap. II

28 *açetans*: Hauria de dir «ausetans»; veg. la font de Viladamor aquí, Morales (1574:
 f. 65v), i, entre els antics, Livi (XXIX 1,25). La còpia de B en aquest passatge no respon
 a la mà de Pujades, que parla d'«ausetans» a la seva crònica (1609: f. 87).

33 *novedat*: És llatíisme, «mala notícia» (DCVB VII, 802).

CAPÍTOL XXXXII

COM, A CAUSA DE LES MORTS DELS DOS GERMANS INDÍBIL Y MANDÒNIO, SE REBEL·LAREN LOS CATHALANS Y MOLTS ALTRES ESPANYOLS CONTRA LOS ROMANS, PER LO QUE LO SENAT ROMÀ ENVIÀ EN ESPANYA AL CÒNSUL CATÓ, TENINT AB ELLS MOLTS RENCONTRES.

Las morts dels dos germans Indíbil y Mandònio causaren // en Cathalunya molts novedats, perquè sos parents y amichs, per venjar-las, procuraren de fer rebel·lar als demés cathalans, dient-los com per procurar-los la libertat éran stats morts. Per
 10 lo que durà molts anys en Cathalunya tenir sempre los cathalans molts rencontres amb los romans, y, particularment en l'any cent noranta-y-quatre, refereix Tito Lívio que en una batalla que tingueren ab lo pretor Semprònio Tuditano lo mataren y desbarataren tot lo exèrcit romà, fugint per diversas parts, restant morts los principals. La qual mort del pretor y vençiment de l'exèrcit sabent-ho lo senat romà, provehí de nou pretor y l'enviaren ab quatre legions en Espanya.

3 se rebellaren] *corregint* stigueren rebellats A] *afegeix ratllat* indibil y mand B 4 per lo que] *perque* 5 rencontres] *encontres* 6 [87r] [60r] 9 procurarlos] *procurarlo* 15 morts] *afegeix* per

En l'any següent, de cent noranta-y-tres ans de la nativitat de nostre Senyor y de mil nou-cents setanta-dos de la població de Espanya, provehí lo senat romà que la província Citerior, que fins leshores no era stada sinó pretòria, en aquell any fos consular, de manera que hu dels cònsuls de Roma vingués a governar-la y a guerregar en ella. Y per dita causa hi vingué lo cònsul March Pòrcio Cató, del qual essent son nom sols de March Pòrtio, per sa gran prudència meresqué lo nom de Cató, qui vol dir home savi y experimentat. Y per causa d'ell restà tant celebrat y stimat aquest nom, que encara vuy a un home que vullam senyalar per molt savi com per proverbi lo nomenam Cató. A dit cònsul Cató li donà lo senat per companyó a Públio Mànlío, ab títol de pretor, y dos legions de soldats romans, en cada una de las quals hi havia sis mil soldats, y demés de dits soldats romans li donaren sinch mil soldats italians de peu y sinch-cents de cavall. Tota la qual gent embarcà en Gènova ab vint galeras que lo senat li donà y ab sinch d'altras de amichs confederats, ab las quals galeras y ab los demés vexells que per la costa pugué recullir se'n vingué al port de Rosas, ahont combatent la fortaleza la prengué; y passant après en Empúries, desembarcà tot son exèrcit y comensà a tenir molts rencontres // ab los cathalans vehins, que tots stàvan rebel-lats.

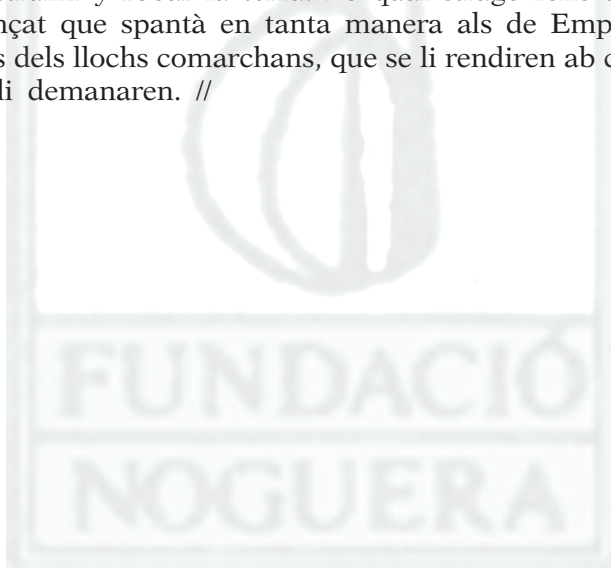
Y entenent en pacificar las contornadas li arribà ab enbaxada un fill de Bilitages, senyor que era en la regió dels ilergets, lamentant-se-li que per no haver volgut seguir son pare lo alçament contra los romans li destruyán sos vehins sa terra y li combatían las fortalezas, en una de las quals estava recullit, y que per no tenir speranza de poder-los resistir lo supplicava lo volgués socórrer. Al qual responent-li que verdaderament li pesava veure'ls ab tant gran perill, y que per tenir tant prop los enemichs ab grans exèrcits y essent-li forçat molt prest

19 senyor] *afegeix al marge* any 193 ans de la nativitat de nostre señor A; setanta dos] *interl.* A 25 nom] *afegeix ratllat* de de cato A 26 qui] que 31 romans] *corregint* romanes A 33 de (...) de] de (...) de a 38 a] de 39 rencontres] *encontres*; [87v] [60v]; que] *omet* 40 pacificar] *afegeix ratllat* los A 41 ilergets] ilerget 45 lo] *interl.* A 46 volgues socórrer] *soquorregues* 47 veurels] veure 48 prest] pre

18-39 Mor. ll. VII, cap. III 40-69 Mor. ll. VII, cap. VI

46 *al qual responent-li*: «al qual li respongué.»

50 pelear ab ells en camb ubert no tenia tanta gent que gozàs
 ni pugués departir sas forças per a socòrrer-lo. Lo que enconti-
 nent que u entengué se li agenollà als peus, suplicant-lo ab
 llàgrimes que no-ls desenperàs en una misèria tant gran, puix
 no tenían ahont anar ni sperança alguna sinó la sua. Lo que
 donant-li molta pena, si bé véu que no li podia donar alguna
 gent de son exèrcit, totavia donant-li sperança de socorro, manà
 encontinent que la tercera part dels soldats de son exèrcit se embar-
 càs per a dit socorro; y embarcats que foren los entretingué
 alguns dies; y fent-los après tornar a desembarcar, juntà tot son
 exèrcit y caminà devers lo camp dels cathalans, del qual tenia
 60 avís stava pocas lliguas lluny de allí. En lo que se donà tal
 pressa que, prenent-los de inprovís, si bé al principi feren retirar
 lo exèrcit romà ab molta pèrdua, totavia sobrevenint en favor
 dels romans una llegió de refresch, prenent als cathalans molt
 cançats, foren vençuts y saquejats. Y après de haver algun tant
 descansat y sopat los de l'exèrcit romà, los féu caminar y entrar
 a destruhir y robar la terra. Lo qual strago fonc tant gran y
 inpençat que spantà en tanta manera als de Empúrias y als
 altres dels llochs comarchans, que se li rendiren ab certs pactes
 que li demanaren. //

49 ubert] cubert 52 gran] *corregint* cruel A 53 alguna] *afegeix ratllat* lo que 65 del]
interl. A 68 li] *interl. A* 69 [88v] [61r]

CAPÍTOL XXXXIII

LAS MOLTAS NOVEDATS QUE SUCCEHIREN EN CATHALUNYA Y EN LO RESTANT DE ESPANYA, DES DE L'ANY CLXXXXII FINS AL DE CLXV.

Dexant lo cònsul Cató pachífichs los de Empúries y subjectas totas sas comarchas, mogué son exèrcit devers Tarragona, en tot lo qual camí li hisqueren diversos enbaxadors de ciutats y llochs que se li rendían. De manera que, quant arribà a Tarragona, tota la terra de aquesta nostra part del riu de Ebro se li era ya reduhida, presentant-li los catius romans y italians
10 y de sos confederats que, en los moviments passats, havían presos y posats en servitut. Des de la qual ciutat de Tarragona, volent partir per a la província dels turdetans a subjectar çerts pobles que en las montanyas se éran alçats (la qual regió era la que vuy se diu de Teruel en Aragó, diferent de altres nomenats també turdetans que staven en la Andaluzia), venint-li avís com set castells dels bergitans, que és vuy la terra de Berga, se eren alçats, anà devers ells y, sens haver de venir a les armes, los dexà pacífichs. Y apenes no era tornat en Tarragona quant li
20 vingué nova que s'éran tornats a rebel·lar, per lo que hagué de tornar a subjectar-los y·ls castigà ab rigor per a que no torbassen de allí enllà més la pau.

12 per a] per 21 alli] *afegeix* en

4-21 Mor. ll. VII, cap. VII

- Y tement que las altras ciutats y llochs de Cathalunya no feçen lo mateix, determinà de llevar a tots los cathalans y als demás espanyols de la Espanya çiterior las armas; lo que entenent-ho se'n resentiren en tanta manera que no u gozà posar en executió. Sols provehí que, en un dia senyalat, sens que los uns pobles ho sabessen dels altres, se'ls enderrocasen // las murallas; lo que en ésser executat s'enplàs en Andaluzia y subjectà los espanyols turdetans, los quals ab ajuda dels çeltiberos se éran rebel·lats. Y tornant-se'n après a Tarragona, se li reduhiren del tot los cathalans sedetans, suesetans y auzetans. Y perquè los açetans no volgueren fer lo matex, tement no·ls castigàs per lo que, en lo entretant que era anat en Andaluzia, havían fet corregudas en las terras amigas del poble romà y las havían destruhidas y robades, per dita causa anà a combatre'ls la ciutat més principal que tenían, lo nom de la qual no·l diu Tito Lívio. Y de allí se'n pasà al castell de Vergia, per star en ell encastellats los demás dels qui eren exits a robar, y·l prengué per tracte y castigà molt àsperament a tots los que y trobà culpables.
- Las quals jornadas havent-las acabadas en l'any cent norantay-dos ans de la nativitat de nostre Senyor y de la població de Espanya mil nou-cents setanta-y-tres, se'n tornà a Roma y triunfà de Espanya, posant en lo erari valor de més de quatre-cents mília ducats.

23 de] omet 24 entenentho] entenent(interl. ho) A 27 [88v] [61v] 28 senplasa] sen passa 36 nol] no 41 senyor] *afegeix al marge* any 192 ans de la nativitat de nostre señor A

22-27 Mor. ll. VII, cap. VIII 28-39 Mor. ll. VII, cap. IX [36 Liv. XXXIV 20,2-9] 40-53 Mor. ll. VII, cap. XI

32 açetans: Segons la tradició hauria de dir «lacetans», com ho certifiquen Morales (1574: f. 77v) i Livi (XXXIV 20,2), citat unes línies més endavant. Pujades (1609: f. 99-99v) sembla que va seguir ben de prop la lliçó de Viladamor, i s'esforçà a defensar-la de la següent manera: «Lívio, Morales, Plutarcho y Mariana, fent menció dels moviments de aquestas nacions, diuhen que Cató, ab alguna poca gent que aportava restada de la guerra dels turdetans y celtiberos, prengué alguns llochs; y que los sedetans y suesetan[s] tots se li donaren de bon grat y bona voluntat, però que los lacetans, vehins de tots aquestos, no ho feren com aquells [...]. Y en assò que y anomènan als lacetans, tinch temor no sia error de la impressió ab lo primer còdech», és a dir, amb Livi, «y de aquí tots los altres que l'han vist, perquè quiçà aurían de dir ascetans, com en altre lloch notí que s'era pres aquest error». Per a l'alternança «acetans» / «lacetans» veg. també *infra*, cap. XXXXV, 67-92.

37 Vergia: «Vergia» (cf. Morales 1574: f. 78).

- Y vingué en Espanya Sexto Digísio ab títol de pretor per governar la Citerior, y Scipió Naçica per la Ulterior. Y per lo que en ésser-se'n anat lo cònsul Cató se tornaren a rebel·lar molts dels cathalans, tingué dit pretor Digísio ab ells molts 50
rencontres y batallas, y casi en todas ellas fong vençut ab pèrdua de molt gran multitud de romans. Ab las quals victòrias, segons scriuen diversos historiadors, haguera pogut alçar Espanya lo cap per a recobrar sa libertat si no fóra per Scipió Nasica, lo qual en la ulterior Espanya vençé pròsperament moltes batallas, las quals los altres pretors que li succehiren anaren sempre continuant, fins a l'any cent vuytanta-y-hu. En lo qual any, essent pretor de la citerior Espanya un capità nomenat Varró, asitià la ciutat de Corbion, que era en la regió dels ausetans, prop de la ciutat de Vich, y a cap de molt de temps, ab moltes 60
morts de todas parts, la prengué. //
- En aquest matex any, stant desterrat en Grècia lo capità Anníbal cartaginès en casa del rey Pruscas, amich dels romans, li envià lo senat romà un enbaxador per a que donàs a dit capità Anníbal o-l fes matar. Y per desijar dit rey que los romans tinguessen certitut de sa amistat, manà lo prenguessen. Y fent-lo asitiar per a dit efecte en la casa ahont stava, entenent-ho dit Anníbal y sabent que li tenían presas todas las exidas, se begué una tassa de metzinas que tenia tostemps guardadas per a semblant necessitat, parexent-li millor mort que la que los romans li pogueren donar; ab la qual manera de mort acabà 70
un capità tant famós.

45 digisio] nigicio A B 48 digisio] nigicio A B 55 hu] *afegeix al marge* any 181 ans de la nativitat de nostre señor A 57 corbion] *corregint* gorbion A 58 prop de] prop; molt de] molt 59 [89r] [62r] 69 pogueren B] poguerem A; donar] dar

45, 48 digisio] nigicio A B: Sembla que l'error dels dos testimonis ha de ser conseqüència d'una falta de còpia; el mateix personatge ja ha estat citat en una altra ocasió correctament (cap. XXXII, 20 i 36). Que el d'ara és el mateix que l'esmentat anteriorment ho certifica Morales (1574: f. 79v): «el pretor Sexto Digício, que parece sin duda aquel a quien dio Scipión en la toma de Cartagena el premio de aver entrado primero en ella.»

54-55 Mor. ll. VII, caps. X-XVI 55-70 Mor. ll. VII, cap. XVII

61 *Pruscas*: És a dir, el rei Prúsias, de Bitínia (cf. Morales 1574: f. 87).

També dits historiadors scriuen com, des de dit any cent vuytanta-y-hu fins al de cent y xexanta-y-nou, se continuaren las guerras en diversas parts de la ulterior Espanya. Y per ser en totas ellas vençuts los espanyols, cansats de tantas guerras y pèrduas, vingueren a aquietar-se y a prestar obediència als romans.

72 y xexanta-y-nou] sexanta no 74 vençuts] vensut

71-76 Mor. ll. VII, cap. XVIII-XXVII

CAPÍTOL XXXXIII

LAS QUEXAS QUE ALGUNAS CIUTATS DE ESPANYA ENVIAREN AL SENAT ROMÀ SOBRE LOS AGRAVIS QUE LOS PRETORS LOS FEYEN, Y SOBRE LA PRETENTIO QUE QUATRE MIL ESPANYOLS BASTARTS TENIEN. AHONT SE DECLARA TAMBÉ LA GUERRA DE NUMÀNTIA Y LA DESTRUCTIO D'ELLA.

En lo any cent y xexanta-y-nou ans de la nativitat de nostre Senyor y de mil nou-cents noranta-y-sis de la població de Espanya, parexent al senat romà que los espanyols staven pacífichs, juntaren los dos governs de la Citerior y Ulterior per
 10 a que un sol pretor lo tingués, hi·n donaren lo càrrech a Lúcio Granuleyo. //

En temps del qual, havent enviat algunas ciutats de Espanya enbaxadors al senat quexant-se de la supèrbia y avarítia ab què los pretors los maltractaven y·ls destruían, nomenà lo senat quatre jutges que informassen d'ellas y·ls desagraviassen. Y encara que·ls constà de moltes tirannias no·n pogueren haver justítia, sols, per a dissimular alguna cosa d'ellas, provehí lo

4 tenien B] temian A 7 cent y] cent 8 senyor] *afegeix al marge* any 169 ans de la nativitat de nostre señor A; noranta y sis] *interl.* A 12 [89v] [62v] 18 per a] per

4 tenien B] temian A: Mantenim la lectura de B, que té més sentit i, a més, concorda amb la «Taula de capítols» de la *Història* d'A.

7-24 Mor. ll. VII, cap. XXVIII

16 d'ellas: O sigui, de les queixes (*quexant-se*, 14).

senat que los pretors no poguessen posar preu ni tatxa en lo
 20 forment, y que no·ls poguessen forçar a arrendar las vintenas
 als preus que los pretors volían —que era un tribut que los
 espanyols pagaven—, y també que los pretors no posassen per
 los llochs personas que cullissen los diners dels tributs sinó
 que los espanyols, entre ells, los aplegassen.

També en aquest matex any enviaren altra enbaxada quatra
 mil hòmens que staven en Espanya, fills bastarts de romans
 y italians y de donas espanyolas, los quals demanaven lloch
 per a habitar. Sobre lo que lo senat provehí que tots se scri-
 guessen hi·s posasen per memòria davant del pretor, y als qui
 30 dit pretor donaria libertat y enfranquiria anassen a poblar en la
 ciutat de Carteya —que stava prop de ahont vuy se tròban las
 ruhinas de las dos Algeziras en Castella—, ab orde que los
 naturals habitants en dita ciutat los prenguessen en llur
 companya y·ls donassen terras per a cultivar, y que los uns
 y los altres foçen colons del poble romà, donant per an assò
 privilegi a dita ciutat de colònia latina, que volia dir italiana,
 los privilegis de la qual declararé en lo capítol quaranta-y-set.
 Y per lo que lo nomenar als bastarts sclaus y per a ser franchs
 que haguessen de ser enfranquits aparrà als llegidors molt gran
 40 agravi si no sabessen la causa per a què·s feya, se ha de saber
 que·s troba ser costum molt antich dels romans tenir an
 aquestos tals bastarts, que ells los anomenaven lúbridas, per
 sclaus, com en Júlio Cèsar y en altres auctors appar —lo que
 u fèyan per posar major fre als soldats // romans de no juntar-

22 posassen] poguesen (*interl.* posar) 23 dels tributs] destribuits 29 posasen]
 passasen; qui] que 34-35 y que los (...) y los] y que los (...) y que los 38 lo que
 lo] lo que 40 de] *afegeix* a 44 per] per a; [90r] [63r]

25-47 Mor. ll. VII, cap. XXIX [43 Caes. B. Afr. 19,3]

31 *Carteya*: D'aquesta antiga ciutat de la Bètica, ubicada entre Algecires i Gibraltar, Morales (1574: f. 60) ja n'ha parlat abans —i Viladamor no ho ha recollit—; en parlarà també, amb més detall, de nou Morales a les *Antigüedades* (1577b: f. 82-82v).

38-40 *Y per lo que — feya*: És a dir, com el fet que anomenar als bastards esclaus i, a més, que per esdevenir lliures haguessin de pagar un tribut, pot semblar molt gran greuge si no s'explica la causa per la qual això es feia, es relatarà amb detall.

42-43 *lúbridas — appar*: L'adduït Cèsar parla, efectivament, no dels *lúbridas* sinó dels «híbrides» (B. Afr. 19,3: «ex híbridis, libertinis servisque conscripserat»), que és el que recull Morales (1574: f. 98) i també l'historiador Pujades (1609: f. 106v), que no va retocar el seu exemplar de Viladamor en aquest punt.

se ab las donas de las províncias ahont residían. De la qual ciutat de Carteya scriuen fonc la primera colònia que los romans nomenaren en Espanya.

En l'any cent y xexanta-y-sis tornà altra volta lo senat a provehir que Espanya fos dividida en dos governs, com ans stava.

- 50 Des del qual any cent xexanta-y-sis fins al de cent y trenta-y-tres tingueren los pretors moltes guerras en Espanya, y particularment las de la gran ciutat de Numància, fundada a una llegua de ahont vuy està la ciutat de Sòria, en Castella. Per la qual vingué Públio Corneli Scipió, nét de Scipió lo darrer, y tingué grans rencontres ab los numantins; la qual ciutat, per discòrdia que entre los matexos numantins hi hagué, la prengué per fam, morint primer casi tots los qui staven dintre, y los pochs de vius que y restaren, après de haver cremat totas las joyas, robas y armes, se mataren ells matexos per a que ningú
- 60 d'ells vingúes en mans dels romans, de tal manera que Scipió no pogué trobar un sol numantí per a poder-lo pendrer per sclau. Del que restant-ne molt resentit, féu asolar del tot la ciutat, de manera que no-n restàs rastre algú, y axí, lo triünfo que d'ella hagué fou sols del nom de la ciutat, a cap de un any y tres mesos que era vingut en Espanya y de catorse anys que durava la guerra.

- La qual acabada que la hagué, anà per diverses parts de Espanya pacificant molts pobles y ordenant-los las cosas del govern, y aportant sempre davant los ulls lo molt que havia fet en destruir a Numància. Y casi no crehent-ho, scriu nostro
- 70 cathalà Pau Orosi que demanà un dia a un espanyol principal, nomenat Tireso, qual sfors havia fet primer a Numància invensible y qual mudança era stada après part per a ser

48 sis] *afegeix al marge* any 166 ans de la nativitat de nostre señor A; torna] torne 54 per] per a 57 dintre] *afegeix* de ella 58-59 apres — mataren] *omet* 61 poderlo pendrer] pendrel 62 del tot] *omet* 67 per] per a 68 pacificant molts (...) y ordenantlos] pasifichantlos los (...) y ordenantlos 72 a] *omet*

48-49 Mor. ll. VII, cap. XXXII 50-53 Mor. ll. VII, cap. XXXIII 54 Mor. ll. VIII, cap. VII 55 Mor. ll. VIII, cap. IX-X 55-79 Mor. ll. VIII, cap. X [71 Oros. V 8,1]

70 *Y casi no crehent-ho*: Entenem que és el mateix Escipió que no s'acaba de creure el que havia passat amb la presa de Numància (cf. 55-63).

vençuda, al que li respongué que ab la concòrdia se havia mantengut y ab la discòrdia perdut. Passades aquestes coses, dexant Scipió a Espanya pacífica se'n tornà en Roma y triunfà, restant-li // lo renom de Numantí sobre altre que'n tenia ya de Africà, que l'havia hagut per victòrias que en Àfrica havia hagudas.

CAPÍTOL XXXXV

LO QUE SUCCEHÍ EN CATHALUNYA Y EN LO RESTANT DE ESPANYA
AL CAPITÀ SERTÒRIO, CONTRA LO QUAL ENVIÀ LO SENAT ROMÀ A
UN CÒNSUL Y APRÉS AL GRAN POMPEYO, QUE-L FÉU MATAR.

En lo any cent y trenta-y-tres ans de la nativitat de nostre Señor
y de dos mil trenta-y-dos de la poblasió de Espanya, lo senat
romà envià en Espanya deu governadors, ab títol de legats, per
a que, ab prudència y ab bons tractes, entretinguessen las cosas

5 cent y] cent; señor] *afegeix al marge* any 133 ans de la nativitat de nostre señor A] *al marge afegeix JP* assi ha de dir 130 tots rodons y en morales es lo matex error de la impressio que en la sifra diu 133 y en la lletra cent trenta y alli se veu ab lo compte dels anys que ha de dir 130 H. P. B 8 ab (...) y ab] ab (...) y

5 señor] *al marge afegeix JP* — B: La nota autògrafa de Pujades («assí ha de dir 130 tots rodons, y en Morales és lo matex error de la impressió, que en la sifra diu 133 y en la lletra cent trenta, y allí se véu ab lo compte dels anys que ha de dir 130. H[ierònim] P[ujades]») es fa ressò de l'error que trobem en una anotació marginal de la crònica de Morales (1574: f. 135v), falta que no queda continguda al cos del relat; Viladamor, seguint-lo, també s'equivoca. La constatació de l'errada la tornem a trobar, de nou per part de Pujades, a la *Corònica universal del Principat de Catalunya*: «Escrihuen lo nostre cathalà Viladamor, Joan Mariana y Pere Medina, que, en lo temps que devia ésser abans de la nativitat del Salvador 133, estàvan las cosas de Espanya algun tant assossegades [...]. Veritat és que a mi me apar que està errat lo any en què posa assò lo Viladamor, y que no avia de dir sinó lo any 130, segons apar del compte de les coses succehides y escrites en lo presedent capítol, y també que en la lletra y escriptura de Ambrosi de Morales està llargament escrit aver succehit en lo any cent y trenta abans de Christo» (Pujades 1609: f. 109v).

de Espanya ab pau y quietut; y axí, la governaren ab alguna
 10 quietut alguns anys.

Aprés, en l'any cent y vint-y-hu, envià lo dit senat al cònsul Metello a conquistar las illas de Mallorca y Menorcha, per lo que los de ditas yllas se éran fets cosaris y fèyan molts danys. Y encara que al principi se defensaren valerosament ab les armas solas de mandrons, totavia los vencé y-ls subjectà a l'imperi romà.

De dit any cent y vint-y-hu fins al de noranta-y-dos, los historiadors scriuen molt poch de las cosas de Espanya (a causa de la guerra civil que y havia hagut en Itàlia entre Caio Màrio
 20 y Lúcio Syl·la sobre la competència que entre los dos tenían, desijant cada hu d'ells alçar-se ab lo imperi de la república romana); sols scriuen la amistat que un espanyol nomenat Pacheco féu a Marco Crasso, romà, tenint-lo molt de temps amagat dins una cova perquè no-l matassen.

En l'any vuytanta començà en Espanya la cruel guerra civil // que Quinto Sertòrio, per mort de Màrio, féu contra Syl·la y sa parcialitat, que fonc la més difficultosa que Roma hagués de gran temps tinguda en Espanya, per lo que la major part de Espanya seguia la parcialitat de Sertòrio, mostrant en ella
 30 quants grans éran las forças dels espanyols regidas per un bon capità (en tant que Veleio Patèrculo, historiador, ho encareix, de manera que scriu que sinch anys stigué en dubte si tenían més poder en las armes los romans o espanyols, y si restaria Roma ab la senyoria del món o si le y llevaria Espanya). Lo que u causava star Sertòrio molt ben quist en Espanya, ajudant-li molt la pública magestat ab què volgué alçar y auctoritzar

11 hu] *afegeix al marge* any 121 ans de la nativitat de nostre señor A 15 mandrons] *afegeix i* 19 mario] marchio 20 los] *omet* 24 dins] *afegeix de* 25 vuytanta] *afegeix al marge* any 80 ans de la nativitat de nostre señor A; cruel] gran; [91r] [64r] 31 veleio B] velego A 33 los (...) o] los (...) ols 34-35 lo que u causava] la que causa

17-24 Mor. ll. VIII, cap. XIII 25-34 Mor. ll. VIII, cap. XIII [31 Vel. Pat. II XC,3] 35-58 Mor. ll. VIII, cap. XV

35 *quist*: És participi actiu de «quaerere», és a dir, «volgut, demanat, estimat» (veg. DCELC IV, 719).

- a tota Espanya, ordenant per an assò una manera de govern molt semblant al de Roma en la auctoritat y representatió, y ab los matexos noms que en Roma se usàvan: eligint hòmens principals espanyols per senadors, nomenant als aplechs que fèyan senat, ahont se provehían totas las cosas, ab lo matex mando y auctoritat que en Roma tenían; als quals havent-los proposat la falta que-s sentia en Espanya per a no ser igual en tot ab Roma, que era lo poch cuydado que de las lletras y dels studis de sabiduria tenían, y principalment los nobles, y que per ço, si·ls aparia, enviaria a cercar en Itàlia mestres de totas scièntias, lo que tots le y lloaren y·l pregaren fes venir dits mestres; los quals vinguts que foren, fundà los studis de Huesca, ciutat en Aragó, per a que en ells llegissen y adoc-
- 40 trinassen als fills que los principals de Espanya hi enviassen. Y ab aquesta color de fer-los tant de bé los tenia allí com a rehenes, en poder de sos mestres, havent augmentat molt en assò dit Sertòrio sa auctoritat y reputatió. Y guanyant de cadaldia los ànimos de molts pobles de Espanya, moguts principalment axí per sa molta noblesa y per la força y valor que li vèyan posar en tot lo que enprenia, com per vèurer la gran confiança que d'ells feya, aportant-los tostemps per sa guarda, tenint, ab la ajuda d'ells, // molts rencontres ab lo cònsul Quinto Metello, restant sempre vencedor.
- 50 Per lo que stava tant estesa sa fama per lo món que arribà fins en Àsia, ahont també lo rey Mitridates feya guerra cruel als romans, en la qual guerra los romans tenían en son exèrcit un capità cathalà nomenat Àulo Mèvio, de la ciutat ausetana que ara-s diu Vich, de qui-s scriuen cosas molt honrosas en un epitafi que està prop de dita ciutat de Vich, en una pedra escrita en llatí; lo qual, diu així:
- 60

42 als quals B] als quals als quals A 46 sils aparia enviaria] sel aparia enviar 47
lo que] *interl.* A 50 als] los 58 [91v] [64v] 62 en son exercit] *omet*

58-115 Mor. ll. VIII, cap. XVI

42 *als quals*: L'antecedent del relatiu cal cercar-lo més amunt: els homes espanyols més destacats (39-40).

AVL·MAEVIO·A·F·QUI·POST·D·V·DECIM·
 SORORES·POSTHVMUS·E·VVLVA·P·AE
 LIAE·MATRIS·EXTINCTAE·RESECTVS·
 70 ET·QVARTO·AETATIS·ANNO·PATRE·
 AVLO·ORBATVS·ET·SVCCEDENTE·PRAE
 TEXTAE·TEMPORE·ANIMO·IN·SORO
 RES·MATERNO·PATERNOQ·FVIT·TO
 TA·HAEREDITATE·PRO·CONIVGIIS·EA
 RVM·RELICTA·ET·SIGNA·POPVLI·RO·
 VICTRICIA·SUB·LVCVLLO·COS·IN·ASI
 AM·SECVTVS·CVM·OPIBVS·PLENVS·ET·
 TRIBVNITIA·MILIT·POTESTATE·FVN
 80 CTVS·IN·PATRIAM·REVERTISSET·MVL
 TIS·A·SENATTV·PO·Q·RO·PRIVILEGIIS·
 DONATVS·ET·NOBILEM·IN·FORO·AVSE
 TANO·PORTICVM·STRVXISSET·ET·PA
 TRIAM·AERE·ALIENO·LIBERASSET·AV
 LA·MAEVIA·VLTIMA·SOROR·QVAE·SV
 PERERAT·CVM·MAGNA·NEPOTVM·MVL //
 TITVDINE·PRAECEDENTE·ET·SEVIRA
 TV·AVSETANO·FVNVS·SVBSEQVENTE·
 HIC·SEPVLCHRVM·CVM·STATVA·PO
 SVIT·SECVNDO·A·CIVITATE·STADIO·IN·
 90 LOCO·PATRIAE·PVBLICO·QUO·OMNES·
 VRBEM·ADEVNTES·IN·LACETANIAM
 Q·REDEVNTES·PERTRANSIBVNT·

72 TEMPORE] TEMPORES 83-84 AVLA] ARLA 85 [92r] [65r]

67-92 Per a la inscripció veg. CIL II 422 (cf. CIL II 1956); Gimeno 1997, núm. 53; veg. també García 1952: p. 10-13. Viladamor segueix al peu de la lletra la lectura de Morales (1574: f. 145) i sembla que no s'adona de l'error en què cau l'historiador castellà. On diu «seviratu ausetano» (86-87) hauria de dir «senatu ausetano cum toto populo» (cf. Gimeno 1997: p. 77), que és el que tradueix més endavant Morales i, seguint-lo, el mateix Viladamor: «govern ausetà ab tot lo poble» (111-112). En canvi, més endavant corregirà en la traducció el que considera un error del llatí, «lacetania» (91) per «ausetania» (115); per a aquest aspecte veg. cap. XXXXIII, 32.

Que traduït en nostra llengua cathalana diu: «Aquesta sepultura, ab aquest títol y stàtua, se posà a Àulo Mèvio, fill de Àulo, lo qual nasqué après de dotse germanas y après de morta Públia Aèlia, sa mare, per lo que, morint ella en lo part, ell fonc exit de son ventre obrint-lo. Quant hagué quatre anys restà també orfe de son pare. Arribat a la edat de jove, prengué tot lo amor y cuydado de sas germanas que son pare y mare poguéran tenir, 100 dexant-los tots sos béns per a que millor se casassen. Debaix de las victoriosas banderas dels romans se n'anà a la guerra que lo cònsul Lúcul-lo tenia en Àsia contra Mitridates, ahont alcançà ser tribú dels soldats. Y tornant molt rich en sa terra, y ab molts privilegis y honrrosas exçemptions que lo senat y poble romà li havían concedit, morí après de haver edificat una molt richa lotja o pòrtich en la plaça ausetana y de haver desenpenyorada la ciutat, sa pàtria natural, de alguns deutes que tenia. Anant devant de son cos en lo dia de sa sepultura Aula Mèvia, sa germana menor de totes (la qual sola era viva), 110 ab gran número de nabots del mort, anàvan-hi també detràs, honrrant lo cos, las sis personas del govern ausetà ab tot lo poble; per lo que après posaren aquí, a dos stadis de la ciutat, aquest sepulcre ab sa stàtua, en terra pròpria de la ciutat y en lo lloch molt públich per ahont tots los qui van y vénen de la Ausetania, forçosament han de pasar.» //

Tornant a nostra història, scriuen los historiadors que, havent-se entretinguda la guerra més de dos anys entre lo cònsul Metello y Sertòrio per no haver volgut ningú d'ells may pelear, desijant lo senat romà la conclusió de la guerra, parexent-los 120 no bastava un capità a solas feren venir en Espanya a Cneyo Pompeyo, home molt famós en la guerra y tant que, ya per sos bons fets, tenia renom de Gran. Lo qual arribat que fonc en Espanya ab molt bon exèrcit, encara que los historiadors no diuen lo número, hagué un rencontre ab Sertòrio, en lo qual moriren dels de Pompeyo deu mil soldats, y entre ells Dècio

93 sepultura] *afegeix raïllat a ses* 114 lo] *omet* 115 la] *omet*; [92v] [65v] 120 bastava] abastava 124 hague] *afegeix y*

Lèlio, son legat. Ab la qual victòria encara que a Sertòrio li començaren a succehir las cosas pròsperament, endemés ab la ajuda que li vingué de un capità romà nomenat Perpenna (que li aportà de Serdenya trenta companyas de molts bons soldats), totavia li durà poch, a causa que, continuant la guerra dit Pompeyo, en l'any setanta-y-quatre, anant de Cathalunya a Andaluzia per a ajuntar-se ab lo exèrcit del cònsul Metello, ans que no s'i pogué juntar hagué dit cònsul Metello una batalla ab Hirtubeyo, capità de Sertòrio, en la qual li matà y cativà vint mil soldats, scapant solament dit capità Hirtubeyo ab molts poch soldats. Haguda dita victòria y havent-se juntat los capitans Pompeyo y Metello, tingueren un rencontre ab Sertòrio prop del riu Xúcar, en lo qual moriren de cada part passats de deu mil soldats; y en un alto prop del riu Guadalamar, que passa per València, fonc vençut Sertòrio y morí Caio Herènio, son capità.

En una de las quals batallas succehí lo dolorós cars que Valèrio Màximo compta: que, en la major fúria de la batalla, un soldat dels de Pompeyo, stant molt apretat de un altre soldat de l'enemich que a cors ab ell peleava y donant-se molta pressa per a vençer-lo, lo llançà mort en terra; // y obrint-li la çelada, conexent era son germà ne restà tant trist y lastimat que tragué com pogué lo cos de la batalla y l'aportà al seu alojament, ahont lo enbollicà ab la millor cuberta que pogué haver i-l posà sobre un munt de llenya per a cremar-lo, com leshores se acostumava; y après que hagué posat foch a la llenya, traspasant-se lo cos

128 roma] omet 129 molts] molt 131 quatre] *afegeix al marge* any 74 de la nativitat de nostre señor A 133 pogue] pugues 134 sertorio] *afegeix ratllat* ab molt 139 de] omet; alto] altro 139-140 que passa B] que passa que passa A 140 herenio] eremio 146 per a] per; [93r] [66v] 147 germa] *corregint* jerma A 149 sobre] *afegeix* de 151 a] en

130-172 Mor. ll. VIII, cap. XVIII [143 Val. Max. V 5,4]

134, 135 *Hirtubeyo*: Llegim *Hirtulei*; veg. Morales (1574: f. 147) i, entre els antics, Orosi (V 23,3).

139-140 *riu Guadalamar* — *València*: És a dir, el Túria, que neix amb el nom de Guadalaviar (i no *Guadalamar*): «el río Thúria, que corre por Valencia y le llamamos agora Guadalaviar» (Morales 1574: f. 149); no sembla possible que Viladamor hagi confós un riu que passa prop de València, el Guadalaviar, amb l'afluent del Guadalquivir, el Guadalamiar, sinó més aviat que sigui un error de còpia.

ab la matexa espasa que havia mort a son germà, se dexà llançar sobre lo foch. Del qual scriuen que, encara que poguera viurer sens culpa per sa ignoràntia, la força de l'amor féu que, acompanyant a son jermà en la mort, no speràs lo perdó que tots ab justa rahó li hagueren dat.

Ab la pèrdua damunt dita restà Sertòrio molt desbaratat, per lo que se retirà dins una ciutat que Appiano scriu era Chalaorra, ahont lo asitiaren Pompeyo y Metello. Dins la qual stigué fins
 160 a tant que procurà de juntar un bon exèrcit dels espanyols que éran de sa parçialitat; lo qual en tenint nova que estava a punt, tingué manera com exint de la ciutat se pugués juntar ab ell. Contra-l qual exint Pompeyo y Metello, no gozant dit Sertòrio sperar-los se retirà molt lluny d'ells, per lo que Pompeyo se n'anà a hivernar devers los vaseos, que era regió en Castella la Vella, y lo cònsul Metello en lo últim dels monts Perineos. Fetes aquestes coses y passat lo ivern, en lo stiu següent de l'any setanta-y-tres començaren a mostrar-se a dit Sertòrio las cosas molt adversas, y principalment ab algunas sospitas
 170 manifestas que tingué dels soldats romans de son camp que-l volían matar a traïsió (sols per enveja que tenían de que-s fiava més dels espanyols que d'ells), per lo que manà matar-ne alguns. Y continuà après la guerra ab scaramusas y rencontres, per vèurer que no stava tant puxant que pugués posar-se en camp contra los contraris, tenint los darrers encontres, conforme scriu Strabó, en Huesca, en Leyda y en Tarragona. De ahont havent-lo llençat sos enemichs, se'n passà en Dénia, stant ab molta fatiga per la molta // temor tenia que sos soldats no-l matassen. Y era-s tant mudat de condició que tot son fet no
 180 era sinó furor y crueltat en matar, lo que fonc causa que lo

152 germa] *corregint* jerma A 154 del] de la 158 dins] *afegeix* de 160 un] *omet* 161 nova] *afegeix* noticia 165 a] *omet*; devers] *dever* 168 tres] *afegeix al marge* any 73 ans de la nativitat de nostre señor A 171 de] *omet* 174 que pugues posarse] ques puges posar 178 [93v] [66v]

[158 Ap. B. Civ. I,112] 173-189 Mor. ll. VIII, cap. XIX [176 Estr. III 10]

161-162 *lo qual — ab ell*: O sigui, «lo qual [exèrcit] en tenint [Sertori] nova que estava a punt, tingué [Sertori] manera com, exint de la ciutat, se pogué juntar amb ell [amb l'exèrcit]».

capità Perpenna, ab deu soldats, se conjuràs de matar-lo. Y perquè tostemps anava ab la guarda espanyola, tement molt la lealtat y sfors d'ells, lo convidà un dia a dinar y, estant en la major festa del convit, lo mataren a punyaladas. Lo que causà molt gran avalot en tot lo exèrcit y molt mayor quant, après de llegit son testament, oÿren dexava per son hereu a Perpenna, qui l'havia mort. Per lo que-s véu dit Perpenna ab gran perill de sa vida si no u procurara de mitigar, donant moltes dàdivas a uns y a altres y fent-los molt grans promesas.

190 Era tanta la amor que los espanyols tenían a Sertòrio que, per una pedra que està en Logronyo, apar que un soldat que anava en son exèrcit, de enuix de sa mort se matà; y també en una altra, que està prop de la ciutat de Vich, stà scrit en llatí lo epitafi següent:

HIC·MVLTAE·QVAE·SE·MANIBVS·Q·SERTORII·
TVRMAE·TERRAE·MORTALIVM·OMNIVM·PAREN
TI·DEVOVERE·DVM·EO·SVBLATO·SVPERESSE·
TAEDERET·ET·FORTITER·PVGNANDO·INVI
CEM·CECIDERE·MORTE·AD·PRAESENS·OPTA
200 TA·IACENT·VALETE·POSTERI·

Que traduït en nostra llengua catalana vol dir: «Aquí stan soterrades moltes companyes de gent de cavall, las quals, morint de bona gana, se oferiren a la terra, mare universal de tots los mortals, per anar en companya de la ànima de Quinto Sertòrio, perquè, mort ell, los era a ells lo viurer cosa trista

183 la lealtat B] la le lealtat A 185 tot] omet 189 grans] gran 191 logronyo] lo ogronyo; que] quen 193 de la] la

190-209 Mor. ll. VIII, cap. XX

182-183 *tement* — *d'ells*: És a dir, tement molt Perpenna i els seus aliats la lleialtat i l'esforç dels soldats espanyols.

191 Per a la inscripció de Logronyo veg. Morales 1574: f. 154 (CIL II 248; Gimeno, núm. 79).

195-200 Per a la inscripció veg. CIL II 247; Gimeno 1997, núm. 80.

- y desaborida. Y axí, en aquest lloch se mataren pelegant los uns ab los // altres com a valents, sercant axí la mort que per llavors ab molta ànsia desijaven.» La qual manera de matar-se uns amichs per altres se litx era cosa molt usada per los espanyols.
- 210 Pompeyo, tantost com sabé la mort de Sertòrio, que fonc en l'any setanta, anà ab son exèrcit a sercar a Perpenna i-l vencé ab molta facilitat. Lo qual essent-se amagat, trobat que l'hagueren, dubtant no-l matassen cridava ab grans crits que no-l matassen sinó que l'aportassen devant Pompeyo, perquè tenia cosas molt importants que dir-li de nous moviments que en Roma secretament se començaven a tractar. Al qual dit Pompeyo, com a molt prudent y magnànim capità, no-l volgué oyr, ans bé manà lo matassen per lo que tenia per cert diria cosas fingidas en ofença de alguns per vèurer si podria restaurar sa vida.
- 220 Y per aquest matex respecte, venint a sas mans totas las lletras que de diversas parts havían scrites a dit Sertòrio —en què n'i havia algunas de romans que-l convidaven anàs a Itàlia per ensenyorir-se de Roma—, las cremà sens llegir-las, dient que s'havia de dar lloch als mals per a que-s poguessen arrepentir y ser millors.

207 [94r] [67r] 211 setanta] *afegeix al marge* any 70 ans de la nativitat de nostre señor
 A 213 dubtant] *afegeix* que 215 que dirli] de dirli 219 veurer] veureu 222 en
 que] perque 223 ensenyorirse] senyoria 224 als B] al A

210-225 Mor. ll. VIII, cap. XXI

206 *desaborida*: En sentit figurat, «sense qualitats agradables» (DCVB IV, 330).

224 *mals*: Com a substantiu i no com a adjectiu (cf. Morales 1574: f. 153v, «malos»).

CAPÍTOL XXXXVI

COM LO GRAN POMPEYO, ACABAT QUE HAGUÉ LA GUERRA CONTRA SERTÒRIO Y DE PACIFICAR ESPANYA, SE'N TORNÀ A ROMA, DES DE AHONT LO SENAT ROMÀ ENVIÀ EN ESPANYA A JÚLIO ÇÈSAR PER QÜESTOR. Y LO QUE MÉS SUCCEHÍ FINS EN LO ANY XXXXVI ANS DE LA NATIVITAT DE NOSTRE SENYOR.

En haver Pompeyo mort a Perpenna, encara que la guerra restà concluda, totavia stava Espanya tant revoltada que tingué // necessitat de tornar-la casi a guanyar y confederar de nou, lo
 10 que procurà en lo restant de l'any setanta y en lo de xexanta-y-nou. Y acabat que u hagué, se'n tornà a Roma per terra, posant al cap de las montanyas dels monts Perineos molts trofeos de sas victòrias; dels quals, conforme al que scriu Ambrosio de Morales en lo capítol vint-y-dos del libre vuytè, encara vuy n'i ha rastre, per lo que té per cert que, per a penjar dits trofeos, se posaren leshores unas anellas de ferro molt grans, de la grandària de un brocal de pou y encara de mayors, y d'elles se'n tròban vuy ficades ab plom en lo alt dels Perineos, en las

7 haver] havent 8 [94v] [67v] 9 de tornarla casi] quasi a tornarla 10 del any (...) en lo de] del any (...) en lo any 11 u] *omet* 12 las montanyas] la montanya

20 més altas montanyas de la vall de Andorra y en unas altras de la vall de Anthanaca, devés Sobrarbe.

També scriuen de dit Pompeyo que dexà tota la Espanya citerior tant affectionada a sas cosas per los molts beneficis que·ls havia fet, axí en general com en particular, no sols en tot lo temps que stigué en Espanya però encara après, stant en Roma, que tots lo tenían com a senyor y defensor d'ells y lo obeýan ab gran voluntat en tot quant los manava.

Des de l'any xexanta-y-set fins al de cinquanta-y-nou, encara que scriuen los historiadors hi hagué guer[r]as en Espanya no scriuen, enperò, particularitat alguna tocant a nostra història.

30 Sols ne diuen que entre los qui vingueren a Espanya per governar-la fonc Júlio Cèsar, ab càrrech de qüestor; y que acabat que hagué son càrrech se'n tornà a Roma; y que segona volta hi tornà ab càrrech de pretor. Del qual scriu Plutarcho que, axí com tractava les cosas de la guerra ab molt gran valentia, axí ordenava lo govern ab gran prudència, posant concòrdia ab molts llochs que entre ells tenían enemistats, provehint en tot ab tant contentament universal que tots lo amaven y preciaven molt. Y senyaladament diu Suetònio Tran-

40 quillo que consertà los deutors ab los acreadors, fent cessar los plets que per dita causa hi // havia; y que també posà llímit en la paga dels canvis que consumían a molts, manant que lo acreador prengués las dos parts de las rendas que lo deutor tenia, de las quals se anàs pagant, y que la tercera part restàs al senyor per son manteniment.

En lo any cinquanta-y-cinch, anant conquistant dit Júlio Cèsar la França, los de la província de Lenguadoch enviaren a demanar socorro als biscaïns y als cathalans, de ahont scriuen los vingué socorro de cinquanta mil personas.

20 de la] en la; anthanaca] athenaca 23 sols en tot] sol tot 36 molts] molt 37 tant] gran; lo] los A B 38 molt y] molt 40 [95r] [68r] 45 y] *afegeix ratllat* dos estant en; cinch] *afegeix al marge* any 55 ans de la nativitat de nostre señor A 46 provincia de] provintia

37 lo] los A B: Corregim segons el sentit; veg. també Morales (1574: f. 157: «que todos le amavan y preciavan mucho»).

32-63 Mor. ll. VIII, cap. XXIII [33 Plut. *Caes.* 12,2-3 38 Suet. *Caes.* 18,1]

20 *Anthanaca*: Llegim «Altavaca» (cf. Morales 1574: f. 154v).

En lo any cinquanta-y-dos, stant en Espanya Quinto Çecílio
 50 Metello per procònsul, havent-hi en Espanya grans moviments,
 entenent lo senat lo poch que Metello los podia sossegar y
 lo molt que era necessari pacificar-los per lo que staven ya molt
 ensesos, provehí que dit Gran Pompeyo hi tornàs ab càrrech
 de governador de totas las duas províncias juntas, per temps de
 cinch anys. Y per an assò li donaren grandíssima suma de
 diners y molta gent, y tot lo demés que per a una guerra molt
 poderosa era necessari. Ab tot lo qual aparato envià davant
 dit Pompeyo per sos llegats a Petreyo, Afrànio y a Marco Varró,
 60 restant-se ell en Itàlia per causa de las amors de Júlia, sa muller,
 filla de Júlio Cèsar, ab qui leshores se era casat; la qual essent-
 se morta sens dexar fills, fonc causa de que rompassen la
 amistat sogre y gendre y-s començasen entre ells las cruels
 guerras civils.

49 dos] *afegeix al marge* any 52 ans de la nativitat de nostre señor A; cecilio] celio A
 B 52 per lo que] perque 56 per a] era 58 petreyo] petrego 62 ys] y; començasen]
corregint començaren A

49 cecilio] celio A B: Corregim d'acord amb *supra*, cap. XXXXV.

CAPÍTOL XXXXVII

LAS CAUSAS DE LA GUERRA CIVIL ENTRE JÚLIO CÈSAR Y POMPEYO;
Y DE LA MANERA QUE EN AQUELL TEMPS STAVA ESPANYA GOVERNADA;
Y LOS EXÈRCITS QUE LOS CAPITANS DE POMPEYO JUNTAREN EN
CATHALUNYA PER RESISTIR A JÚLIO CÈSAR.

Las causas més certas que-s scriuen de la guerra civil entre //
Pompeyo y Júlio Cèsar foren perquè Pompeyo procurava que
Júlio Cèsar no se li yguelàs en Roma ab poder, sercant per
an assò modos y occasions. Del que restant Júlio Cèsar molt
10 indignat, romperen los dos la amistat y publicaren la guerra.
Y per ço Pompeyo, en l'any quaranta-y-set ans de la nativitat
de nostre Señor y de dos mil dos-cents y denou après de la
poblasió de Espanya, se'n passà a Macedònia, per parèxer-li
que allí ab millor comoditat podria juntar lo necessari per a
ella, dexant de anar a Espanya confiat que Petreyo, Afrànio y
Marco Varró, sos llegats, la defensarían y la mantendrían contra
Júlio Cèsar en lo entretant que ell tardava a venir-hi ab la gent
que de Macedònia hi aportaria. Lo qual Pompeyo, al temps que
partí de Roma, despachà per a Espanya a Vibúlio Ruffo, ab

6 ques] que; [95v] [68v] 12 señor] *afegeix al marge* any 47 ans de la nativitat de nostre
señor A 15 petreyo] petrego 18 temps que] temps ques 19 vibulio] sibulio

20 lo orde del que sos llegats havían de fer y per a que també ell los ajudàs a exequar-ho.

Tots los historiadors, y particularment Çiceró, culpan molt a dit Pompeyo de la tal deliberatió, per lo que segons Espanya li era affectionada y obligada, y principalment la Çiterior, y tenint tant bon exèrcit com prest se veurà, judícan que haguera més asertat ésser-se'n vingut a Espanya y haver procurat de entrar-se'n per França conquistant-la, que stava per Júlio Cèsar. Y los qui volen defensar scriuen que, encara que Pompeyo entengué ser axí, ho dexà de effectuar per lo que li apparexia

30 no podia venir per terra atravesant la França, y que per mar no podia juntar tanta armada quanta havia menester. Contra la qual opinió los de la part de Júlio Cèsar scriuen que dit Júlio Cèsar ho considerà molt millor, puix, vehent lo quant li inportava Espanya, aquí matex hi vingué, considerant que tenint a Espanya era ésser senyor absolut de tot lo occident fins a Itàlia, y que ab dita consideració dexà anar a Pompeyo a Mascedònia, sens fer-ne ningun cars. Y que axí, ordenat que hagué las cosas de la // ciutat de Roma y de tota Itàlia (las quals après de ésser-se'n anat Pompeyo aparexían restar per

40 suas), se donà gran pressa per arribar a Espanya; la qual, en aquella temporada, estava en lo stat següent: ço és, que los romans la tenían conquistada del tot, ab totas las illas chomarchanas, que ninguna cosa en tota ella dexava de ser d'ells, axí per la costa de la mar com per lo dedintre de la terra, si no era a Viscaya y las Astúrias, ahont encara les armes dels romans no havían arribat per la ferositat de la gent y sterilitat de la terra, de las quals la una prometia gran treball en la conquesta y l'altra poch profit de la victòria.

Lo govern, com ya stà dit, stava repartit en las dos províncies,

50 Citerior y Ulterior, y ordinàriament éran pretorias, si ya per

20-21 tambe ell] ell tambe 22 molt] omet 26 a] en 27 entrarsen] entrar 28 volen] volien 31 contra] omet 35 era] afegeix a; senyor] afegeix senyor 37 a] de; axí] omet 38 [96r] [69r] 40 per] per a; a] en 42 totas] omet 45 a] omet

[22 Cic. Att. IX,6,3 i s.] 41-73 Mor. ll. VIII, cap. XXV

22 Tots — Ciceró: Ambrosio de Morales (1574: f. 159) explica qui són els autors que farà servir (Aule Hirici, Dió Cassi, etc.), dada que Viladamor no recull. Pel que fa a Ciceró, hi ha diferents cartes a Àtic que il·lustren els preparatius i la fugida de Pompeu (a partir d'Att. IX,6,3).

28 los — defensar: «i aquells que volen defensar la decisió» (veg., més amunt, la tal deliberatió, 23).

gran necessitat no convenia foçen consulars; y per ço, lo senat cada any enviava dos pretors, cada hu en sa província, per a que las governassen en pau y en guerra, ab las guarnitions de gent que residían en Espanya y ab altres que de Itàlia, quant era menester, los enviaven, gastant dits pretors lo stiu en la guerra, que casi may faltava, y en lo ivern recullint-se en alguna ciutat principal a oyr los plets y a administrar a tots justícia, havent-hi en cada província sas audièntias per a las apel·lacions y plets majors.

60 Cada pretor tenia sos llegats, que governaven moltes coses de guerra y pau, y sos qüestors, que administraven tots los diners y tenían compte y rahó de la cobrança de las rendas ordinàries del senat romà, que éran molt grans y de cadaldia se n'i ajustaven més ab tributs nous que imposaven; y dits qüestors pagaven lo sou a la gent de guerra y provehían tot lo necessari de bastiments y munitions. Y éran tant grans leshores las rendas ordinàries de la república romana que, qui ab curiositat las volia sumar, trobarà pujaven deu milions y dos-cents mil ducats, y que Espanya contribuïa en molta gran part d'ellas. //

70 Y per lo que en aquest temps molts auctors fan mentió que en Espanya hi havia alguns llocs que gozàvan dels privilegis, libertats y franquezas dels ciutadans romans, y altres dels de municipis o de confederats, nomenant-ne alguns d'ells ab títols de colònias, declarant també que per a la guerra enviàvan los romans algunas legions de soldats, me ha aparegut, per a intel·ligència de cada una de las demunt ditas cosas, fer-ne la present relatió particular. La qual fará conforme ho scriu Honufrio Panvinio, frare agustí, historiador en nostre temps

51 no] omet 52 província] corregint provincia A 56 recullintse] recullint 58 província] corregint provincia A 63 del senat roma] de roma; molt] molts; ni] omet 64 ab tributs] atributs; questors] questor 68 volia (...) trobara] volen (...) trobaran; cents] cent 69 molta] molt; [96v] [69v] 73 nomenantne] donantne 74 colonias] colonia; declarant] de daran 77 fare] fore; ho scriu] ho scriuho 78 panvinio] panvingo A] panvineo B

78 panvinio] panvingo A] panvineo B: És l'única vegada en tot el ms. A que Onofre Panvinio apareix citat així (cf. cap. LV, 88; LVIII, 101, etc.), raó per la qual hem unificat la grafia d'acord amb les altres ocurrences del mateix mot.

[78 Panv. *Reip.* cf. Mor. f. 159v]

80 molt curiós de las antiquitats de Roma; lo qual scriu que los romans, a la gent dels regnes stranyes que vençien y a las que de sa pròpia voluntat feyen amistat ab ells, los donàvan privilegis de libertats y franquesas en diversas maneres: donant als uns las matexas libertats y franquesas que gozàvan plenament los ciutadans romans ab lo dret de sufragi y a altres sense lo dret de sufragi, donant també a altres las que tant solament gozaven los municipis o los colons o pretorians.

90 Los qui gozàvan plenament dels privilegis dels ciutadans romans, ab lo dret de sufragi, éran liberts y franchs de tots drets y, com a ciutadans de tribus y centúrias, eren cridats en las elections dels magistrats, dignitats y administrations públichas y elegits en aquellas. Y no podían ser batuts ab vergas ni posats en presó ni condemnats a mort sinó ab juý de tot lo poble. Y podían ser subvinguts en ses necessitats dels diners de l'erari públich, no podent algú militar en legió romana que no fos ciutadà romà. Era-li també lícit tenir liberts y tenia dret de adoptió y de gentilitat (ço és, de cavalleria) y de aportar togues. Podia també aceptor y pèndrer qualsevol heretat que per testament de altre ciutadà romà li fos dexada, lo que era prohibit al qui no era ciutadà romà. Y també podia alienar de
100 sos béns a sa voluntat, // y emancipar a sos fills y contractar ab qualsevol altra gent, y casar-se sens llicència ab filla de altre ciutadà romà y los fills succehien en sos béns.

Los qui tenían privilegis de municipis ab sufragi gozàvan de las matexas libertats y franquesas que los ciutadans romans, excepto que no éran descrits en la cúria y centúria romana, ço és, que no eren admesos en las elections dels magistrats, dignitats y administrations públichas sinó en lo servir en aquellas, nomenant-se municipis per ço que no éran de la ciutat de Roma sinó que y éran vinguts a habitar de altres terres, y
110 los ciutadans romans los havían fets partícipis per a servir los càrrechs axí com ells matexos.

81 sa] *omet*; feyen] *omet* 84-85 y — sufragi] *omet* 85 a] *omet*; las] los 91 elegits] lligits 95 erali] era; lícit] *afegeix* de 97 aceptor] *corregint* pen(dre) A 100 [97r] [70r] 105-106 que no (...) que no] que no (...) que

També y havia altres municipis sens sufragi, y aquestos se dèyan los qui no eren admesos en tots los càrrechs sinó en alguns particulars.

Los privilegis de las colònias se instituhiren en Espanya per lo poble romà en algunas de las ciutats o llochs que·ls eren stats molt rebel·les, llançant-ne los habitants vells y fent venir ciutadans de Roma per a poblar-les, ordenant-los lo govern a la usança de la república romana. Ordenant-los que, axí com
 120 en Roma hi havia poble y senat, axí ells en ditas terres tinguessen decurions que significassen lo senat y plebe que significàs lo poble, senyalant-los cada any, de sa gent matexa, per al càrrech de decurions dos o quatre hòmens, segons la grandesa de la terra, y un altre per al càrrech de edil, que tingués càrrech dels edificis y coses públiques y de las vituallas y provisions, y un altre també que·s nomenàs qüestor, que tingués càrrech del thresor públich y de pagar totes les coses necessàries.

De ditas colònias n'i havia de dos maneres: las unas gozaven
 130 de tots los privilegis dels ciutadans romans (los quals ya tinch dalt referit quals eren) y las altrás dels privilegis dels llatins, que éran // los qui habitaven des de la entrada del riu Tíber fins als pobles çirçeyos, que staven lluny de Roma a [...] jornadas; als quals los romans, per haver-los confederats ab si, los havían admesos en çerta part de la administratió de Roma, y sos privilegis éran com los dels municips sens sufragi. També y havia altrás ciutats que·s dèyan pretorianas, que éran manco que las municípias y colònias. Las quals, encara que éran gobernadas com a repúblicas, no·ls era lícit crear
 140 magistrats alguns dels habitants en los matexos llochs, sinó que éran governats per magistrats y oficials que cada any lo senat romà los enviava. Per als quals càrrechs de pretors no y podían

114 alguns particulars] algun particular 115 instituhiren] instruhiren 118 a la] la 119 ordenantlos] ordenant(*interl.* los) A 121 decurions] devotions 122 senyalantlos] senyalantlo 123 decurions] devotions 130 tots los] tots 132 [97v] [70v] 133 (...) *espai en blanc expuntuat A] omet B* 136 privilegis] *afegeix ratllat* que A; sens sufragi] *omet*

133 (...) *espai en blanc expuntuat A] omet B*: La llacuna en blanc indica que Viladamor tenia pendent de completar la dada; B l'omet perquè la frase fa igualment sentit.

ésser nomenats sinó los ciutadans romans o los municips ab sufragi.

També hi havia altres llochs que-s nomenaven de confederats, los quals éran governats conforme al senat romà aparexia, enfranquint los uns y los altres fent-los tributaris.

La legió era un cert número de soldats y deya's legió perquè s'eligían los soldats. La qual en temps de Ròmulu, que fonc lo qui las instituhí primerament, era de tres mil soldats de peu
 150 ab tres tribuns, tenint cada tribú a son càrrech mil soldats; tenia també dita legió tres-cents soldats a cavall, ço és, cent per cada tribú. Lo qual número de soldats se augmentà après a sis mil soldats de peu y sis-cents de a cavall, y algunas voltas a més número, segons la necessitat ho demanava.

En la legió ningú podia ser admès a soldat que no tingués deset anys y que pasàs de quaranta-set. Per al càrrech de tribú no podia ser nomenat algú que no fos ciutadà de Roma o municip ab sufragi, y que no hagués militat en la guerra per temps de
 160 vint anys. En la legió hi havia quatre maneres de soldats: los primers se nomenaven pilans, perquè peleàvan ab unas llanças curtas que-s nomenàvan pilas; los segons, astats, perquè peleàvan ab altra // manera de llanças que éran molt més grans, com las que vuy nomenam picas; los tercers se nomenaven prínceps, per lo que éran los més valents y jóvens; y los quarts, triaris, per ser los més antichs en la guerra. En cada legió hi havia sis-cents triaris, dos-cents prínceps y dos-cents astats, y los restants éran pilans. Y si la legió era major de sis mil soldats, per portió dividían la gent sobredita. Dits gèneros de soldats
 170 éran repartits en çentúrias, comptant-los per primera, segona y tercera, y per los demás números fins que éran acabadas, y cada una d'ellas tenia per capità un çenturió. Las banderas que aportàvan éran pintadas de àguilas o de llops, o de minotauros, o de cavalls, o de altra semblant manera de animals, encara que la àguila era la més comuna. Era dividida la legió en deu cohorts de peu y cada cohort se dividia en

148 legio] glayo 149 la] lo 150 qui] que 154 cavall y] *afegeix ratllat* més 157 que] *afegeix ratllat* no
 158 nomenat] demanat 163 [98r] [71r] 164 nomenam] anomenen
 170 y] *omet*

sinquanta manipulos, que éran com squadras, y cada manipulo en vint-y-sinch soldats; y lo qui era president de moltes legions se nomenava llegat proconsular o llegat propretorià. En la llegió
 180 hi havia un official que's deya prefecto de l'exèrcit, qui tenia càrrech de alojar los soldats de la legió, y també hi havia altre prefecto que tenia càrrech de provehir totes las cosas necessàries per a dita legió. Tenia també cada legió trompetas y atambors, que's nomenaven evocadores, y també metges. Cada una de las legions en la província que habitava tenia different nom y cognom, segons los vàrios successos que havían tinguts, prenent algunas lo nom dels emperadors o dels primers qui las havían fetas, o de las províncias que havían conquistadas, o dels déus a qui més particular devotió tenían, comptant-se ab lo número
 190 de primera, segona, tercera y dels demés números segons éran stadas posadas.

Stant de aquesta manera lo govern de Espanya, lo tenia tot Pompeyo, per al qual havia enviat los dits tres legats que'l tenían repartit de aquesta manera: ço és, que Afrànio stava en la Citerior // ab tres legions, Varró ab dos legions tenia tota la terra que està entre Serra Morena y lo riu de Guadiana, y tot lo restant de la Andaluzia y Lusitània, ab la terra dels vectons que per aquella part arribava fins al Regne de Toledo, stava a càrrech de Petreyo ab duas legions.

200 Vibúlio Ruffo, arribat que fonc en Espanya ab la nova del rompiment de la guerra y apercebiment y manament de Pompeyo, que puix Júlio Cèsar sens dubte vindria prest en Espanya li resistissen la entrada, per a dit effecte ordenaren lo que cada hu havia de fer. Y fonc que Petreyo, ab las suas dos legions y ab la gent de peu y de a cavall que pogués tràurer de la Lusitània y de la Andaluzia per lo camí ordinari de Aragó,

177 squadras] squadros 180 qui] que 183a] *afegeix* la 186 successos] successors 190 segona] *afegeix* y 195 [98v] [71v] 199 a] al; petreyo] petrego 203 per a dit effecte *B*] per a dit effecte per a dit effecte *A* 186 successos] successors: Veg. «A la il·lustríssima...», 11.

191-225 Mor. ll. VIII, cap. XXV

184 *evocadores*: És a dir, els que criden i fan venir la gent, els allistadors.

se vingués a juntar ab Afrànio, que stava en la província Citerior, y que Varró ab duas legions restàs en guarda de tota la Ulterior. Lo qual Afrànio, com expressament ho diu Júlio Cèsar, havia juntat grans ayudas de viscaïns y çeltiberos y de totas las demés nacions de sa província Citerior, per lo que ya may los romans saberen fer guerra en Espanya sens espanyols; y axí, [e]s juntaren ab las sinch legions de romans prop de vuytanta cohorts espanyoles, que cada una d'ellas tenia dos-cents y cinquanta soldats, tota de gent de scut rodó, perquè los de la Ulterior usaven las çetras fetas de cuyro dur, que són las que vuy nomenam adargas, y també tenia mil cavalls espanyols. De manera que venia a ser tot lo exèrcit de trenta mil romans de peu (o poch mancho) y dos mil cavalls romans, vint mil espanyols de peu y sinch mil de a cavall. Ab lo qual camp se posaren prop de la ciutat de Lleyda, en la ribera de la altra part del riu Sicoris, que ara-s diu Segre, devers Aragó, ab lo qual assento del riu y ab lo de la ciutat asseguraven tot lo de la part de Cathalunya, enviant algunas de las ditas companyas als Perineos per a guardar lo pas.

208-211 y que varro — citerior] *omet* 210 grans] gran A] *omet* B 214 cohorts espanyoles] cohorts espanyols A B 216 çetras] lletres 218 a] *omet*; de] *omet* 221 camp] *afegeix ratllat* tenia A 225 per a guardar lo pas] *omet*

214 cohorts espanyoles] cohorts espanyols A B: «Cohort» és, en català (com en llatí i en castellà), un substantiu femení (veg. *d'ellas*, 214), raó per la qual no entenem l'adjectiu *espanyols*, en masculí, que hi hauria de concordar.

216 çetras] lletres: B no té sentit; Jeroni Pujades no va deixar constància de l'error del copista del seu manuscrit, tot i que a la seva *Corònica* (1609: f. 125) diu: «y prop de vuytanta cohorts o companyies espan[y]oles, cada una de dos-cents sinquanta soldats, tots ab escuts rodons com rodellas o broquers.»

[210 Caes. B. Civ. I 38,3]

216-217 *çetras* — *adargas*: Una *cetra* és, com documenta *Autoridades* (II, 296) precisament a Morales (1574: f. 160 i 222), un «escudo de cuero de que usaron antiguamente los españoles en lugar de adarga y broquel»; en català ja des de Muntaner que s'usava el mot «adarga» o «darga» i no pas «cetra» (DCVB I, 180).